T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI İSTANBUL'UNDA (1453-1826) MEYDANLARIN BİÇİM VE İŞLEV AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Turgut AKBAŞ
2502110067

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Zeynep TARIM

İSTANBUL - 2022

ÖZ

OSMANLI İSTANBUL'UNDA (1453-1826) MEYDANLARIN BİÇİM VE İŞLEV AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Turgut AKBAŞ

Osmanlı Devleti, 1453'den sonra İstanbul'u başkent yaparak, yaklaşık beş yüzyıl boyunca kontrol etmiş ve burada özgün bir yaşayış geliştirmiştir. Zaman içerisinde birtakım değişim ve dönüşümler geçirmekle birlikte bu yaşayış, Osmanlı toplumunun her ferdine az çok sirayet etmiştir. Toplum temelde, İslam Medeniyeti'nin ilim ve kültür hayatı çerçevesinde hareket etmektedir. Öte yandan kurucu unsur olan Türkler, atalarının Orta Asya gibi bölgelerden getirdiği yaşam pratiklerini de unutmamışlardır. Devletin ve halkın içtimai faaliyetlerdeki tavrında, genellikle bu iki unsur belirleyici olmuştur. Şehirlerin şekillenmesi, mimari düzen ve inşaat faaliyetleri, miras alınan yerel fiziki ortamın, bahsedilen iki unsur vasıtasıyla elden geçirilmesi neticesinde olmuştur. Dolayısıyla İstanbul'daki meydanlar, modern zamanlardan önceki Türk/İslam formlarına bu süreçte kavuşmuşlardır. Yüzyıllar boyunca, devletler sisteminde güçlü bir şekilde yer alan Osmanlı, imparatorluğa yaraşır boyuttaki tören, düğün ve eğlenceleri İstanbul'un meydanlarında gerçekleştirmiştir. Şehir halkı da toplumsal hayatın bütün ihtiyaçlarını bu sahalarda gidermiştir. Sık sık asker ve zaman zaman da diğer içtimai sınıflar kendilerini meydanlar vasıtasıyla görünür kılabilmiştir. Neticede İstanbul'un meydanları, bir ya da birkaç konuda özelleşmiş, şehirli için vazgeçilmez sahalardır. Suriçi İstanbul'un yanı sıra Galata ve Üsküdar bölgelerine de yayılan meydanlar, çeşitli biçim ve büyüklüklerde, şehrin ihtiyaç duyulan herhangi bir bölgesinde arzı endam edebilmektedir. Bu çalışmada temel olarak, İstanbul'daki meydanların fiziksel vaziyetlerinin yanı sıra devlet ve halk nazarında nasıl kullanıldıklarının cevabı aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İstanbul, Meydan, Açık Alan, Şehir

ABSTRACT

SQUARES İN OTTOMAN İSTANBUL (1453-1826) EVALUATİON İN TERMS OF FORM AND FUNCTİON

Turgut AKBAŞ

The Ottoman Empire, by making Istanbul the capital city after the conquest, controlled it for about five hundred centuries and developed a sui generis life here. Although it has undergone some changes and transformations over time, this life style has more or less spread to every member of the Ottoman society. The society basically acts within the framework of the scientific and cultural life of the Islamic Civilization. On the other hand, the Turks, who are the founding elements, have not forgotten the life practices that their ancestors brought from regions such as Central Asia. Generally, these two factors have been decisive in the attitude of the state and the people in social activities. The shaping of the cities, architectural order and construction activities were the result of overhauling the inherited local physical environment through the two mentioned elements. Consequently, the squares in Istanbul attained their pre-modern Turkish/Islamic forms in this process. For centuries, the Ottoman Empire which had a strong place in states system; held ceremonies, weddings and entertainments worthy of the empire in the squares of Istanbul. The citizens met the needs of all the necessities of social life in these open spaces. Often soldiers and from time to time the other social classes were able to make themselves visible through the squares. As a result, the squares of Istanbul which are specialized in one or more subjects, indispensable areas for the city dwellers. The squares, which spread to the Galata and Üsküdar regions as well as Old City, could appear at required anywhere of city in various shapes and sizes. In this study, basically, searching for answer to the physical condition of the squares in Istanbul, and alongside, how they are used in the eyes of the state and the public.

Keywords: Ottoman, İstanbul, Square, Open Space, City

ÖNSÖZ

Zaman zaman gündeme yoğun bir şekilde gelse dahi İstanbul, çeşitli açılardan araştırmacılar için hala keşfedilmeyi bekleyen büyük bir hazinedir. İstanbul'un meydanlarıysa şehir tarihçiliği içinde farklı açılardan ele alınmayı hak eden bir konudur. Meydanlar herhangi bir medeniyetin ürettiği boş bir sahadan çok daha fazlasıdır. Akademik tarihçilik söz konusu edildiği zaman bu hazine bir nebze daha büyümektedir. Durumun farkında olan muhterem hocam Prof. Dr. Zeynep Tarım, bir yandan Osmanlı kültürel yapısı ve medeniyet tarihi konularında çalışmalar yapmakta, diğer yandansa talebelerinin bir kısmına, ilgi ve alakaları boyutunda bu sahada tez konuları vermektedir. Hocamın yönlendirmesiyle başlayıp, 2011 senesinde tamamladığım "Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi" adlı yüksek lisans tezim vesilesiyle ben de şehir tarihçiliğine ilk adımlarımı atmış oldum. Fakat, İstanbul sevdası ve sahanın bakirliği baskın gelmiş, bu sefer de resmin bütününe bakma ihtiyacı hasıl olmuştur. Yüksek lisansım esnasında, şehir tarihçiliği literatürünü kavrama yolunda ilerlemeye başladım. Bu sırada uluslararası ve hatta yerli akademik çevrelerde, Osmanlı toplumu ve şehirleri hakkında yapılmış pek çok menfi ve peşin hükme tesadüf ettim. Bir nebze olsa dahi adilane davranabilen bir araştırmacıyı rahatsız edecek bu tip yargıların varlığı, İstanbul'daki meydanların ilmi düzeyde çalışılarak daha görünür kılınmasını gerektirmiştir.

Tarih öncesi olarak adlandırılan çağlarda yaşayan toplumların şehirlerinde bile dönemin imkanları ölçüsünde kamusal ihtiyaçların giderilmesine yarayan açık alanların yani meydanların bulunması ihtimal dahilindedir. Şehrin nüfusu, boyutu ve diğer bütün fiziksel özellikleri ne olursa olsun, sakinlerinin çeşitli sebep ve işlevler için toplanabileceği, en azından bir tane açık alanı olmak zorundadır. Meydanın yokluğunu iddia etmek ya da varlığını kanıtlamaya çalışmak üzerinden yapılacak bir tartışma, en azından bu çalışma açısından gerekli görülmemiştir. Neticede meydanlar, evvela şehrin bulunduğu coğrafyaya uyum sağlayarak, akabindeyse kent sakinlerinin dünya görüşüne (kültürel, dini ve ideolojik) uygun olarak biçimlendirilmiştir. Modern öncesi zamanlarda, toplumların yaşama anlayışlarını biçimlendiren din, cami

ve kilise gibi yapılarla meydanlarda kendisini göstermiştir. İdeolojiler çağındaysa, meydanlara egemen olan sembol yapıları görüyor ve etkilerini bizatihi yaşıyoruz.

Genel olarak ifade edilmesi gerekirse, muktedirlerin her çağda ve coğrafyada, etki alanlarındaki şehirlere ve meydanlarına fiziksel müdahalelerde bulundukları söylenebilir. Doğrudan doğruya meydan tasarlayanları olduğu gibi, şehirlerde organik bir şekilde ortaya çıkan sahalara çeşitli boyutlarda katkı ve etki edenleri de mevcuttur. İktidar sahibinin gücü, meydana yapılan müdahalenin boyutunu belirlerken, dünya görüşü de üslubu şekillendirmektedir. Genellikle şehrin hacmi ve nüfusuyla yakından alakalı olmakla birlikte, her şekil, tür ve boyuttaki meydanın, zaman ve coğrafyadan bağımsız, dünyanın pek çok bölgesinde ortaya çıktığını ifade etmek hatalı olmayacaktır.

Osmanlı İstanbul'unun olabildiğince en özgün halini ortaya çıkarabilmek için, Osmanlı Türklerinin İstanbul'da 1453'de başlayan maceraları, 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte bazı kurumların da lağvedilmesi ve merkezi yapıdaki yenileşmelerin, şehrin ana dokusunu değiştirmeye bağladığı yıllara kadar getirilmiştir. Dolayısıyla birkaç özel örneğin dışında, meydanların fiziki tasvirlerinin ya da bu sahaların mekan olarak kullanıldığı siyasi ve içtimai hadiselerin anlatımı esnasında, 18. yüzyılın sonu geçilmemeye dikkat edilen bir sınır olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve bunun fiziksel yansıması olan Yeni Odalar'la birlikte Et Meydanı'nın muktedir tarafından yok edilmesinin, az çok Osmanlı toplumu ve İstanbul için modern zamanların başlangıcı olduğu ifade edilebilir. Yenileşmeye başlayan şehir dokusuyla birlikte, meydanların da işlevlerinin ve boyutlarının değişmesinin başlangıcının aşağı yukarı bu seneler olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışma, her ne kadar tarihi disiplini çerçevesinde ele alınsa da, daima sanat tarihi ve mimarlık tarihinin kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu alanlarda kıymetli hocam, Prof. Dr. M. Baha Tanman'a yorum, öneri ve yönlendirmeleri için ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca sorularıma zaman ayırıp, kimi cevapları bulmama destek olan değerli hocam, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa Çobanoğlu'na yardımları için teşekkür ederim. Tüm akademik hayatım boyunca kendilerinden sıkça

ders alma fırsatı bulduğum hocalarım Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Prof. Dr. İdris Bostan ve Prof. Dr. Arzu Terzi'ye teşekkür ederim. Muhabbet ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, başım sıkıştığında kapısını çalabildiğim, ilmi serüvenim esnasında pek çok farklı hususta bana destek olan Doç. Dr. Özgür Kolçak, Dr. Öğr. Üyesi Özgür Oral ve Doç. Dr. Nesrin Çiçek Akçıl Harmankaya'ya teşekkürü bir borç bilirim. İkişer dönem burs veren Türkiye Milli Kültür Vakfı ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na destekleri için teşekkür ederim.

Bazı yıllar, senenin neredeyse her günü devam ettiğim ve yaklaşık 15 yıldır bir memur disipliniyle gidip geldiğim İslam Araştırmaları Merkezi'ne, sunduğu imkanlar için müteşekkirim. Burada tanıştığım akademik yoldaşlarım, Dr. Öğr. Gör. Necdet Öz'le Doç. Dr. Turgay Gökgöz'e yaşama dair her hususstaki destekleri ve samimi dostlukları için teşekkür ederim. Yıllar yılı kahrımı çeken, en kötü anlarımda yanımda olan, bütün akademik faaliyetlerime bir şekilde katkısı olan Araş. Gör. Işık Ertekin, Araş. Gör. Dr. Ferdi Ertekin, Mustafa Karapınar, Yasemin İsmail, Canan Çınar, Güldane Çolak ve Muammer Çelik'e her tür yardımları için müteşekkirim.

Lisans yıllarımdan beri bana hocalık eden, akademik hayatımdaki ilmi yolu çizen, maddi ve manevi her konuda destek olan, yaklaşık on yıllık doktora çalışmam esnasında ilk yazdığım metinleri de konu dışına çıkan yaklaşımlarımı da daima olgunlukla karşılayan, bu tezin her bölümünü defalarca okuyarak önerileriyle çalışmanın gelişmesini sağlayan, konuyla ilgili uzun konuşmalarımızın her birini, çok istifade ettiğim derslere dönüştüren, bilimsel yöntemin inceliklerini hiç bıkmadan bana aktararak yetişmemde büyük emeği geçen Hocam, Prof. Dr. Zeynep Tarım'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Nezaketi, dürüstlüğü ve esprili kişiliğinin yanı sıra iyi bir insan olmayı gerçekten başarabilen ve maalesef ki doktora tezimin bitişini göremeden oldukça erken bir tarihte aramızdan ayrılan babam Sinan Akbaş'a, hayatındaki bütün zorluklara rağmen kendisi gibi olmaya devam ettiği için müteşekkirim.

Son olarak bıkmadan, usanmadan arkamda olup, kaybolmamı önleyen, beni hayatta tutan ve her şartta daima ilerlememi sağlayan annem Sabiha Nemal ve eşim Hacer Akbaş'ın hakkını ödeyemeyeceğimi ifade etmem gerekiyor. Günümüzün maddiyatçı toplum yapısı içerisinde, beni yolumdan döndürmeye çalışmayıp, akademik faaliyetlerimin her daim destekçisi oldular.

Turgut Akbaş
İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ iv
İÇİNDEKİLER viii
ŞEKİL VE HARİTA LİSTESİ xvii
KISALTMALAR LİSTESİ xxxvi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
İSTANBUL'DAKİ MEYDANLARIN OLUŞUMUNU HAZIRLAYAN ŞEHİRLER, ŞEHİRCİLİK FAALİYETLERİ VE DİĞER FAKTÖRLER

A. Tarihi, Medeni ve Coğrafi Kökler 41
1. İslam'ın İlk Devirleri ve Öncesinde Türk Orta Asyası (6.-13. Yüzyıllar) 42
2. İslam'ın Doğuşuyla Birlikte Ortaya Çıkan Şehirler 44
3. Müslüman Türklerin Yayıldığı Coğrafyalardaki Şehirler 51
4. Doğu Roma Mirasıyla Temas 66
B. Osmanlı Şehirlerinin Fiziki Vaziyeti 70
C. Osmanlı İstanbul'unda Meydanları Biçimlendiren Temel Hususlar 84

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI İSTANBUL'UNDA MEYDANLAR

A. Şehrin Ana Meydanları 95
1. At Meydanı 96

a. Konumu ve Sınırları 97
b. Meydan ve Çevresi 99
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 102
(1). Sultan Ahmed Külliyesi 102
(2). İbrahim Paşa Sarayı 103
(3). Meydanın Anıt Sütunları 103
(4). Firuz Ağa Külliyesi 104
(5). 21. Yüzyıla İntikal Etmeyen Yapılar 105
2. Bâyezid Meydanı 106
a. Konumu ve Sınırları 107
b. Meydan ve Çevresi 109
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 110
(1). Bâyezid Külliyesi 110
(2). Eski Saray 111
(3). Simkeşhane 111
(4). Seyyid Hasan Paşa Külliyesi 112
(5). Hasan Paşa Hanı 112
(6). Mürekkepçiler Mescidi 112
(7). Vezneciler Hamamı 112
(8). Hoca Piri Külliyesi 113
(9). Bakırcılar Çarşısı 113
3. Ayasofya Meydanı 113
a. Konumu ve Sınırları 114
b. Meydan ve Çevresi 115
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 117
(1). Ayasofya Külliyesi 117
(2). Ayasofya Külliyesi'nde Yer Alan Türbeler 117
(3). Milion Taşı 119
(4). Arslanhane ve Nakkaşhane 119
(5). Haseki Hamamı 120
(6). Sultan İbrahim Sebili 120
(7). 19. Yüzyıla İntikal Etmeyen Yapılar 120

4. Tophane Meydanı 121
a. Konumu ve Sınırları 121
b. Meydan ve Çevresi 122
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 123
(1). Tophane-i Amire (Dökümhane ile Topçu ve Top Arabacıları Kışlası) 123
(2). Kılıç Ali Paşa Külliyesi 125
(3). Sultan I. Mahmud Tophane Çeşmesi 125
(4). Çöpçü Limanı, Aralık Mescidi ve Namazgah Mescidi 125
(5). Karabaş Külliyesi ve Hamamı 126
(6). Siyavuş Paşa Çeşmesi ve Mustafa Paşa Sebili 126
5. Bâb-ı Hümâyun Meydanı 127
a. Konumu ve Sınırları 127
b. Meydan ve Çevresi 128
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 129
(1). Bâb-ı Hümâyun 129
(2). Ayasofya Külliyesi 129
(3). Sultan III. Ahmed Çeşmesi 130
(4). Haseki Hamamı 130
B. Külliye Meydanları 131
1. Fatih Meydanı 134
a. Konumu ve Sınırları 135
b. Meydan ve Çevresi 135
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 136
(1). Fatih Külliyesi 136
2. Şehzade Külliye Meydanı 137
a. Konumu ve Sınırları 137
b. Meydan ve Çevresi 138
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 139
(1). Şehzade Külliyesi 139
3. Süleymaniye Külliye Meydanı 139
a. Konumu ve Sınırları 140

b. Meydan ve Çevresi 141
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 142
(1). Süleymaniye Külliyesi 142
(2). Mimar Sinan Türbesi, Sebili ve Mektebi 143
(3). Süleymaniye Meydan Çeşmesi (Hesap Çeşmesi) 143
4. Yeni Cami Külliye Meydanı 143
a. Konumu ve Sınırları 144
b. Meydan ve Çevresi 145
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 145
(1). Yeni Cami Külliyesi 145
C. İskele Meydanları 146
1. Eminönü Meydanı (Gümrük Meydanı) 149
a. Konumu ve Sınırları 150
b. Meydan ve Çevresi 151
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 153
(1). Yeni Cami Külliyesi 153
(2). Gümrük ve İskelesi 154
(3). Bahçe Kapı ve İskelesi 154
(4). Balık Pazarı Kapısı, İskelesi ve Mescidi 155
(5). Bölgedeki Diğer Büyük İskeleler 155
2. Tophane Meydanı (2) 155
3. Üsküdar İskele Meydanı 156
a. Konumu ve Sınırları 156
b. Meydan ve Çevresi 157
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 158
(1). Mihrimah Sultan Külliyesi 158
(2). Yeni Valide Külliyesi 159
(3). Sultan III. Ahmed Çeşmesi 159
(4). Rüstem Paşa Hanı ve Kurşunlu Han 159
(5). Selman Ağa Camisi 160
(6). Üsküdar İskelesi 160
(7). Balaban İskelesi 160

4. Haliç ve Boğaziçi'nde Yer Alan Diğer İskele Meydanları 161
D. Ticaret Meydanları 163
1. Bâyezid Meydanı (2) 164
2. Çemberlitaş Meydanı 165
a. Konumu ve Sınırları 165
b. Meydan ve Çevresi 166
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 168
(1). Çemberlitaş 168
(2). Atik Ali Paşa Külliyesi 168
(3). Elçi Hanı 169
(4). Çemberlitaş Hamamı 170
(5). Vezir Hanı ve Abdüsselam Bey Hanı 170
(6). Köprülü Külliyesi'nin Darülkurrası 170
3. Avrat Pazarı 171
a. Konumu ve Sınırları 171
b. Meydan ve Çevresi 172
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 173
(1). Arkadios Sütunu – Avrat Taşı 173
(2). Haseki Sultan Külliyesi (Camisi ve Türbeleri) 174
(3). Bayrampaşa Külliyesi 174
(4). Cambaziye Camisi 174
4. Yeni Cami Meydanı (2) 174
5. Eminönü Meydanı (Gümrük Meydanı) (2) 175
6. Üsküdar İskele Meydanı (2) 176
E. Mahalle Meydanları 177
1. Vefa Meydanı 178
a. Konumu ve Sınırları 178
b. Meydan ve Çevresi 179
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 180
(1). Şeyh Vefa Külliyesi 180
(2). Pertev Paşa Sarayı ve Kervansarayı 180
(3). Vefa Ahırı 180

(4). Otluk Ambarı 181
(5). Molla Gürani Külliyesi 181
2. Kadırga (Limanı) Meydanı 181
a. Konumu ve Sınırları 182
b. Meydan ve Çevresi 182
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 183
(1). Esma Sultan Sahilsarayı 183
(2). Beğlik Katırlar Ahırı 183
(3). Rüstem Paşa Sarayı ve Mehmed Paşa Sarayı 183
(4). Esma Sultan Meydan Çeşmesi ve Namazgahı 184
(5). Yahya Paşa Mektebi 184
(6). Kadırga (Yahya Paşa) Hamamı 184
(7). Bostancıbaşı Ali Ağa Camisi 184
3. Ağa Kapısı Meydanı 184
a. Konumu ve Sınırları 185
b. Meydanın Çevresindeki Yapılar 185
(1). Ağa Kapısı ve Mescidi 185
(2). Süleymaniye Külliyesi'nin Tabhanesi 186
(3). Mimar Sinan Türbesi, Sebili ve Mektebi 186
4. Avrat Pazarı (2) 186
5. Cündi Meydanı (2) 187
6. Doğancılar Meydanı 187
a. Konumu ve Sınırları 188
b. Meydanın Çevresindeki Yapılar 189
(1). Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camisi 189
(2). Doğancıbaşı Hacı Ahmed Paşa Türbesi 189
(3). Nasuhi Mehmed Efendi Camisi ve Türbesi 189
(4). Doğancılar Sarayı 190
(5). Hasan Paşa Sebili 190
F. Spor ve Askeri Talim Meydanları 190
1. Et Meydanı 191
a. Konumu ve Sınırları 192

b. Meydan ve Çevresi 195
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 196
(1). Orta Camisi 196
(2). Orta Çeşme ve Mahzeni 196
(3). Et Meydanı Mescidi 196
2. Ok Meydanı 197
a. Konumu ve Sınırları 197
b. Meydan ve Çevresi 198
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 199
(1). Ok Meydanı Tekkesi ve Okçular Mezarlığı 199
(2). Ok Meydanı Mescidi 200
(3). Baruthane 201
(4). Nişan Taşları 201
(5). Minberli Namazgah ile Diğer Namazgahlı Çeşmeler 201
(6). Piyale Paşa Külliyesi 202
(7). Sinan Paşa Camisi 202
3. Cündi Meydanı 202
a. Konumu ve Sınırları 202
b. Meydan ve Çevresi 203
c. Meydanın Çevresindeki Yapılar 203
(1). Küçük Ayasofya Külliyesi 203
4. Davud Paşa Meydanı (Sahrası-Çayırı-Bahçesi-Çiftliği) 204
a. Konumu ve Sınırları 205
b. Meydanın Çevresindeki Yapılar 205
(1). Davud Paşa Sarayı (Kasrı) 205
5. At Meydanı (2) 205
6. Taksim Meydanı 206
a. Konumu ve Sınırları 207
b. Meydanın Çevresindeki Yapılar 207
(1). Taksim Maksemi 207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEYDANLARIN OSMANLI TOPLUMSAL HAYATINDAKİ YERİ

A. Ticari Faaliyetler 209
B. Adli Hadiseler 215
C. Beledi Faaliyetler 221
D. İstanbul'un Suyu 228
E. Cenaze Namazları 231
F. Sportif ve Yarı Askeri Faaliyetler 234
G. Eğlenceler Esnasında Meydanların Kullanımı 239
H. Doğa Olayları ve Diğer Yıkıcı Hadiseler 242
1. Yangınlar 243
2. Depremler 247
3. Diğer Yıkıcı Hadiseler 249

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLET GELENEĞİ VE MEYDANLAR

A. Tören, Kutlama ve Eğlenceler 252
1. Alaylar ve Biniş-i Hümâyun 253
a. Mutad Cami Ziyaretleri 257
(1). Cuma Selamlığı 258
(2). Bayram, Mevlid ve Kadir Gecesi Namazları 262
b. Periyodik Olmayan Hadiseler 265
(1). Tebdil Kıyafet Gezmek 265
(2). Cülus, Kılıç Kuşanma Töreni ve Türbeler Ziyareti 266
2. Düğünler 268
a. Hizmet Çadırlarıyla Seyir Localarının Oluşturularak Meydanın Seyir İçin Hazırlanması 272
b. Düğünlerde Gerçekleştirilen Gösteri Sanatları ve Eğlenceler 275
c. Sultanların Evlenme Düğünleri 277

d. Şehzadelerin Sünnet Düğünleri 279
3. Meydanların Elçi, Siyasi Rehine ve Osmanlı'ya Sığınan Misafirlerin Karşılanması ve Konaklatılmasında Kullanımı 282
B. Meydanlardaki Siyasi ve Askeri Hareketlilik 284
1. İsyanlar, Darbeler ve Şehiriçi Çatışmalar 285
a. Fiziki Temas 285
b. Genel Bir Değerlendirme 311
2. Ordunun Sefer Zamanlarında Meydanların Kullanımı 314
3. İnfaz ve Sergileme Alanı Olarak Meydanlar 318
4. Askeri Atış Talimleri 322
SONUÇ 326
KAYNAKÇA 342
EKLER 397
ŞEKİL VE HARİTALAR 432
ÖZGEÇMİŞ 563

ŞEKİL VE HARİTA LİSTESİ

Ağa Kapısı Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – Google Maps 432
Şekil 2. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 432
Şekil 3. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 433
Şekil 4. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 433
Şekil 5. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – Mimar Sinan Türbe ve Sebili –
İ. Aydın Yüksel, Kanuni Devri – VI, s. 376 434

At Meydanı

Şekil 1. İstanbul – At Meydanı – Google Maps 435
Şekil 2. İstanbul – At Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51)
Byzantium Nunc Constantinopolis (İstanbul) adlı harita 435
Şekil 3. İstanbul – At Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 436
Şekil 4. İstanbul – At Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 436
Şekil 5. İstanbul – At Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 437
Şekil 6. İstanbul – Sultan Ahmed Külliyesi – Wolfgang Müller-Wiener,
İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 471 437
Şekil 7. İstanbul – At Meydanı – C. C. Carbognano,
18. Yüzyılın Sonunda İstanbul 438

Şekil 8. İstanbul – At Meydanı – Melling, Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, 1819 438
Şekil 9. İstanbul – At Meydanı – Gudenus – 1740, Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 76 439
Şekil 10. İstanbul – At Meydanı – Thomas Allom, İstanbul Manzaraları 439
Şekil 11. İstanbul – At Meydanı – Thomas Allom, İstanbul Manzaraları 440
Şekil 12. İstanbul – At Meydanı – Mustafa Cezar, Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 412 440
Şekil 13. İstanbul – At Meydanı – Seyyar Kasap – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı, s. 49 441
Şekil 14. İstanbul – At Meydanı – 1855-1865 – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 77 441
Şekil 15. İstanbul – At Meydanı – 1855-1865 – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 77 442
Şekil 16. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 88-89 442
Şekil 17. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 90 443
Şekil 18. İstanbul – At Meydanı – Sanayi Sergisi için 1860-1865'de Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk sergi pavyonu – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 91 443
Şekil 19. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 91 444
Şekil 20. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 94-95 444
Şekil 21. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 96-97 445
Şekil 22. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 96-97 445

Avrat Pazarı

Şekil 1. İstanbul – Avrat Pazarı – Google Maps – Tahmini saha taranmıştır 446
Şekil 2. İstanbul – Avrat Pazarı – 1776 tarihli, Kauffer'in Hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 446
Şekil 3. İstanbul – Avrat Pazarı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 447
Şekil 4. İstanbul – Avrat Pazarı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 447
Şekil 5. İstanbul – Haseki Külliyesi – Wolfgang Müller-Wiener,
İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 355 448

Ayasofya Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Google Maps 449
Şekil 2. İstanbul – Ayasofya Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51)
Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul) adlı harita 449
Şekil 3. İstanbul – Ayasofya Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 450
Şekil 4. İstanbul – Ayasofya Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 450
Şekil 5. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 451
Şekil 6. İstanbul – Ayasofya Külliyesi – Jane Taylor,
İstanbul İmparatorlukların Başkenti, s. 69 451
Şekil 7. İstanbul – Ayasofya Meydanı – C. C. Carbognano,
18. Yüzyılın Sonunda İstanbul 452
Şekil 8. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Josephus Grelot,
İstanbul Seyahatnamesi, s. 118 452
Şekil 9. İstanbul – Aya Sofya Meydanı – Josephus Grelot,
İstanbul Seyahatnamesi, s. 105 453
Şekil 10. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Mustafa Cezar,

Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 30 453
Şekil 11. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Karşı cephede, 1912 İshakpaşa Yangını'nda tamamen yok olan Kabasakal Mahallesi görülmektedir – Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 474 454
Şekil 12. İstanbul – Ayasofya – İshakpaşa Yangını'ndan sonraki vaziyet – Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 474 454

Bâb-ı Hümâyun Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Google Maps 455
Şekil 2. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul) adlı harita 455
Şekil 3. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, Plan de la Ville Constantinople adlı harita 456
Şekil 4. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 456
Şekil 5. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 457
Şekil 6. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Josephus Grelot, İstanbul Seyahatnamesi, s. 79 457
Şekil 7. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Melling, Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, 1819 458
Şekil 8. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Thomas Allom, İstanbul Manzaraları 458
Şekil 9. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun, 1950 – Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri – IV, s. 696 459
Şekil 10. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun, 1971 – Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri – IV, s. 696 459
Şekil 11. İstanbul – Önde Ayasofya Camisi ve sağ arkada Bâb-ı Hümâyun – Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 82 460

Bâyezid Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Google Maps 461
Şekil 2. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51)
Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul) adlı harita 461
Şekil 3. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 462
Şekil 4. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 462
Şekil 5. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 463
Şekil 6. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Güneydoğu – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 17,
Sekbanbaşı, Yakup Ağa 463
Şekil 7. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Güneybatı – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 9,
Sekban Başı, Yakup Ağa 464
Şekil 8. İstanbul – Bâyezid Külliyesi – İ. Aydın Yüksel,
II. Bayezid – Yavuz Sultan Selim Devri – V, s. 187 464
Şekil 9. İstanbul – Bâyezid Meydanı'nın Batısı – Wolfgang
Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 355 465
Şekil 10. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 20. yüzyılın ilk çeyreği – Semih
Eryıldız, Bölge, Kent ve Çevreye Kültürel Yaklaşım Olarak Avrasya
Megapolü İstanbul 465
Şekil 11. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Doğan Kuban,
İstanbul Bir Kent Tarihi, s. 491 466
Şekil 12. İstanbul – Bâyezid Meydanı Yıkımlar – 1950 – İmparatorluk Başkentinden
Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951),
Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 81 466
Şekil 13. İstanbul – Bâyezid Meydanı – İ. Aydın Yüksel,
II. Bayezid – Yavuz Sultan Selim Devri V, s. 207 467

Şekil 14. İstanbul – Bâyezid Meydanı – İşgal İstanbul'undan
Fotoğraflar: İstanbul 1919, s. 34 467
Şekil 15. İstanbul – Bâyezid Meydanı – İşgal İstanbul'undan
Fotoğraflar: İstanbul 1919, s. 51 468
Şekil 16. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Mustafa Cezar,
Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 100 468
Şekil 17. İstanbul – Bâyezid Meydanı ve Seyyar Esnaf – Renate Schiele,
Wolfgang Müller-Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı, s. 47 469
Şekil 18. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Kurban Pazarı – Renate Schiele,
Wolfgang Müller-Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı, s. 48 469
Şekil 19. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Sedad Hakkı Eldem,
İstanbul Anıları, s. 136-137 470
Şekil 20. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Sedad Hakkı Eldem,
İstanbul Anıları, s. 138-139 470
Şekil 21. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Bâyezid Medresesi –
Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 140-141 471
Şekil 22. İstanbul – Bâyezid Meydanı, Çifte Hamam ve Ordu Caddesi, 1935 Civarı –
Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 389 471

Cündi Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Cündi Meydanı – Google Maps 472
Şekil 2. İstanbul – Cündi Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 472
Şekil 3. İstanbul – Cündi Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 472
Şekil 4. İstanbul – Cündi Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 473
Şekil 5. İstanbul – Cündi Meydanı – Doğu – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 10,
Küçük Ayasofya, Cündi Meydanı 473

Şekil 6. İstanbul – Cündi Meydanı – Batı – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 11, Kadırga 474
Şekil 7. İstanbul – Cündi Meydanı – Metin And, 16. Yüzyılda İstanbul 474
Şekil 8. İstanbul – Küçük Ayasofya Külliyesi – İ. Aydın Yüksel,
II. Bayezid - Yavuz Sultan Selim Devri – V, s. 261 475

Çemberlitaş Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Google Maps 476
Şekil 2. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51)
Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul) adlı harita 476
Şekil 3. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 477
Şekil 4. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 477
Şekil 5. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 478
Şekil 6. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 2,
Gedik Paşa, Kum Kapı 478
Şekil 7. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 3,
Gedik Paşa, Ferhad 478
Şekil 8. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Kuzey – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 60,
Eminönü, Alemdar Nahiyesi 479
Şekil 9. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Atik Ali Paşa Külliyesi –
İ. Aydın Yüksel, "Atik Ali Paşa Külliyesi", DBİA, c. 1, s. 404 479
Şekil 10. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – C. C. Carbognano,
18. Yüzyılın Sonunda İstanbul 480
Şekil 11. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Metin And, 16. Yüzyılda İstanbul 480

Şekil 12. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – İ. Aydın Yüksel,
II. Bayezid - Yavuz Sultan Selim Devri – V, s. 167 481
Şekil 13. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı, 1307 – Mustafa Cezar,
Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 101 481
Şekil 14. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı, 1880-1890 – Wolfgang Müller-Wiener,
İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 257 482

Davud Paşa Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Davud Paşa Meydanı – Tahmini Sınırlar – Google Maps 483
Şekil 2. İstanbul – Davud Paşa Sahrası – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 483

Doğancılar Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Doğancılar Meydanı – Google Maps 484
Şekil 2. İstanbul – Doğancılar Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 484
Şekil 3. İstanbul – Doğancılar Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 60,
Kefçe Dede, Mirahor, Ahmet Çelebi 485

Eminönü Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Eminönü Meydanı – Google Maps 486
Şekil 2. İstanbul – Eminönü Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 486
Şekil 3. İstanbul – Eminönü Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 487
Şekil 4. İstanbul – Eminönü Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 487

Şekil 5. İstanbul – Eminönü Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı,
Jacques Pervititch'in Hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 75,
Eminönü, Yenicamii, Balıkpazarı 488
Şekil 6. İstanbul – Eminönü Meydanı – C. C. Carbognano,
18. Yüzyılın Sonunda İstanbul 488
Şekil 7. İstanbul – Eminönü Meydanı – Josephus Grelot,
İstanbul Seyahatnamesi, s. 225 489
Şekil 8. İstanbul – Eminönü Meydanı – Loos – 1712 –
Sedad Hakkı Eldem, İstanbul Anıları, s. 46 489
Şekil 9. İstanbul – Eminönü Meydanı – Gündüz Özdeş, Türk Çarşıları, s. 51 490
Şekil 10. İstanbul – Eminönü Meydanı Yıkımlar – 1957 – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 171 490
Şekil 11. İstanbul – Eminönü Meydanı – Renate Schiele, Wolfgang
Müller-Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı 491
Şekil 12. İstanbul – Eminönü Meydanı – Yeni Cami'nin kapısının solunda
eski Gümrük Muhafızlığı binası – Lorando – Sedad Hakkı Eldem,
İstanbul Anıları, s. 46 491
Şekil 13. İstanbul – Eminönü Meydanı – Robertson – Sedad Hakkı Eldem,
İstanbul Anıları, s. 47 492
Şekil 14. İstanbul – Eminönü ve Yeni Cami Meydanları – Wolfgang
Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 57 492

Et Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Et Meydanı – Tahmini Sınırlar – Google Maps 493
Şekil 2. İstanbul – Et Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 493
Şekil 3. İstanbul – Et Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion
of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 494
Şekil 4. İstanbul – Et Meydanı – Tahmini Sınırlar – Ekrem Hakkı Ayverdi,

19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 494

Fatih Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Fatih Meydanı – Google Maps 495
Şekil 2. İstanbul – Fatih Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51)
Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul) adlı harita 495
Şekil 3. İstanbul – Fatih Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 496
Şekil 4. İstanbul – Fatih Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 496
Şekil 5. İstanbul – Fatih Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 497
Şekil 6. İstanbul – Fatih Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques
Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 36, Fatih 497
Şekil 7. İstanbul – Fatih Külliyesi – Jane Taylor, İstanbul
İmparatorlukların Başkenti, s. 166 498
Şekil 8. İstanbul – Fatih Meydanı – C. C. Carbognano, 18. Yüzyılın
Sonunda İstanbul 499
Şekil 9. İstanbul – Fatih Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
Fatih Devri – III, s. 385 499

Kadırga Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Kadırga Meydanı – Google Maps 500
Şekil 2. İstanbul – Kadırga Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 500
Şekil 3. İstanbul – Kadırga Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 500
Şekil 4. İstanbul – Kadırga Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,

19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 501
Şekil 5. İstanbul – Kadırga Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 11, Kadırga 501
Şekil 6. İstanbul – Kadırga Meydanı – Kuzey – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 5, Emin Sinan, Kadırga 502

Ok Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Ok Meydanı – Tahmini Saha – Google Maps 503
Şekil 2. İstanbul – Ok Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, Plan de la Ville Constantinople adlı harita 503
Şekil 3. İstanbul – Ok Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 504
Şekil 4. İstanbul – Ok Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 17, Kasımpaşa, Büyük Piyale Paşa 504
Şekil 5. İstanbul – Ok Meydanı – Menzil Taşları – Necdet İşli, Esin Demirel İşli, "Ok Meydanı", DBİA, c. 6, s. 126 505

Süleymaniye Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Google Maps 506
Şekil 2. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, Plan de la Ville Constantinople adlı harita 506
Şekil 3. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 507
Şekil 4. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 507
Şekil 5. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Güneydoğu – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası –

Pafta 68, Süleymaniye 508
Şekil 6. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 41, Süleymaniye 508
Şekil 7. İstanbul – Süleymaniye Külliyesi – Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 465 509
Şekil 8. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – C. C. Carbognano, 18. Yüzyılın Sonunda İstanbul 510
Şekil 9. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Josephus Grelot, İstanbul Seyahatnamesi, s. 219 510
Şekil 10. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Thomas Allom, İstanbul Manzaraları 511
Şekil 11. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Tiryaki Çarşısı – Gündüz Özdeş, Türk Çarşıları, s. 53 511
Şekil 12. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Hesap Çeşmesi – Gündüz Özdeş, Türk Çarşıları, s. 53 512
Şekil 13. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Tiryaki Çarşısı – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı, s. 30 512
Şekil 14. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 469 513

Şehzade Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Şehzade Meydanı – Google Maps 514
Şekil 2. İstanbul – Şehzade Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, Plan de la Ville Constantinople adlı harita 514
Şekil 3. İstanbul – Şehzade Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 515
Şekil 4. İstanbul – Şehzade Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 515
Şekil 5. İstanbul – Şehzade Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 38, Şehzadebaşı 516

Şekil 6. İstanbul – Şehzadebaşı – Acemioğlanlar Kışlası – Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri – IV, s. 549 516
Şekil 7. İstanbul – Şehzade Külliyesi – İ. Aydın Yüksel, Kanuni Devri – VI, s. 686 517

Taksim Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Taksim Meydanı – Google Maps 518
Şekil 2. İstanbul – Taksim Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 518
Şekil 3. İstanbul – Taksim Meydanı – Kuzey – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 12, Taksim, Topçu Kışlası 519
Şekil 4. Taksim Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 27, Taksim, Şehit Muhtar Bey Mahallesi 519
Şekil 5. İstanbul – Taksim Meydanı – Kuzeybatı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 12, Beyoğlu, Taksim, Kocatepe Mahallesi, Talimhane 520
Şekil 6. İstanbul – Taksim Meydanı – 20. yüzyılın ilk çeyreği, Semih Eryıldız, Bölge, Kent ve Çevreye Kültürel Yaklaşım Olarak Avrasya Megapolü İstanbul 520
Şekil 7. İstanbul – Taksim Meydanı – Su Maksemi ve Depoları – 20. yüzyılın ilk çeyreği, Çelik Gülersoy, Taksim: Bir Meydanın Hikayesi, s. 12 521
Şekil 8. İstanbul – Taksim Meydanı – Topçu Kışlası – 20. yüzyılın ilk çeyreği, Çelik Gülersoy, Taksim: Bir Meydanın Hikayesi, s. 96 521
Şekil 9. İstanbul – Taksim Meydanı – Topçu Kışlası ve Topçular – Mustafa Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, s. 60 522
Şekil 10. İstanbul – Taksim Meydanı – 1930'lu seneler, Mustafa Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, s. 60 522

Tophane Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Tophane Meydanı – Google Maps 523
Şekil 2. İstanbul – Tophane Meydanı – 1575 tarihli, Vol I (51)
Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul) adlı harita 523
Şekil 3. İstanbul – Tophane Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita 524
Şekil 4. İstanbul – Tophane Meydanı – 1840 tarihli, Society for the
Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople,
Stambool adlı harita 524
Şekil 5. İstanbul – Tophane Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques
Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 34,
Çukurbostan, Tophane, Tophane Meydanı 525
Şekil 6. İstanbul – Kılıç Ali Paşa Külliyesi – Mustafa Cezar,
Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 145 525
Şekil 7. İstanbul – Tophane Meydanı – Melling, Voyage Pittoresque
de Constantinople et des Rives du Bosphore, 1819 526
Şekil 8. İstanbul – Tophane Meydanı – 1880'li yıllar – Süleyman Faruk
Göncüoğlu, Bir Semti Meşhur Tophane, s. 18-19 526
Şekil 9. İstanbul – Tophane İskelesi ve arkada Kılıç Ali Paşa Külliyesi
– Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla
Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 18 527
Şekil 10. İstanbul – Tophane Meydanı – 1854 – Konstantiniyye'den
İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli
Yakası Fotoğrafları, s. 19 527
Şekil 11. İstanbul – Tophane Meydanı ve Çeşmesi – 1854 –
Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla
Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 20 528
Şekil 12. İstanbul – Tophane Meydanı ve Çeşmesi – 1890 –
Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla
Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 21 528
Şekil 13. İstanbul – Tophane Meydanı – 1930'lu yıllar – Süleyman

Faruk Göncüoğlu, Bir Semti Meşhur Tophane, s. 16 529
Şekil 14. İstanbul – Tophane Meydanı – 1950'li yıllar – Çelik Gülersoy, İstanbul: Tophane, Fındıklı, Kabataş 529
Şekil 15. İstanbul – Tophane Meydanı – 1952 – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Bir Semti Meşhur Tophane, s. 42 530
Şekil 16. İstanbul – Tophane Meydanı – 1956 – Çelik Gülersoy, İstanbul: Tophane, Fındıklı, Kabataş 530
Şekil 17. İstanbul – Tophane Meydanı – Yıkımlar – Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, s. 430 531
Şekil 18. İstanbul – Tophane Meydanı – Yıkımlar – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Bir Semti Meşhur Tophane, s. 41 531
Şekil 19. İstanbul – Tophane Meydanı – İlk Yıkımlar – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 209 532
Şekil 20. İstanbul – Tophane Meydanı – 1956 – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Bir Semti Meşhur Tophane, s. 40 532

Üsküdar İskele Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Google Maps 533
Şekil 2. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, Plan de la Ville Constantinople adlı harita 533
Şekil 3. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 534
Şekil 4. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 66, İskele Mahallesi 534
Şekil 5. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 64, Balaban Çarşısı 535
Şekil 6. İstanbul – Üsküdar – Mihrimah Sultan Külliyesi – Mustafa Cezar, Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 115 535

Şekil 7. İstanbul – Üsküdar – Yeni Valide Külliyesi – Mustafa Cezar, Osmanlı Başkenti İstanbul, s. 234 536
Şekil 8. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Thomas Allom, İstanbul Manzaraları 536
Şekil 9. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 20. yüzyılın ilk çeyreği – Semih Eryıldız, Bölge, Kent ve Çevreye Kültürel Yaklaşım Olarak Avrasya Megapolü İstanbul 537
Şekil 10. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1941 – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 208 537
Şekil 11. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1950'den önce – İ. Aydın Yüksel, Kanuni Devri – VI, s. 346 538
Şekil 12. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Rüstem Paşa Kervansarayı harabeleri – 1955'ler – İ. Aydın Yüksel, Kanuni Devri – VI, s. 480 538
Şekil 13. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Kare Kare İstanbul 539
Şekil 14. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Kare Kare İstanbul 539

Vefa Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Vefa Meydanı – Google Maps 540
Şekil 2. İstanbul – Vefa Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita .. 540
Şekil 3. İstanbul – Vefa Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 541
Şekil 4. İstanbul – Vefa Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 42, Vefa 541

Yeni Cami Meydanı

Şekil 1. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Google Maps 542

Şekil 2. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, Plan de la Ville Constantinople adlı harita 542
Şekil 3. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, Constantinople, Stambool adlı harita 543
Şekil 4. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958 543
Şekil 5. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 71, Eminönü, Çelebioğlu Alaettin ve Tahtakale Mahalleleri 544
Şekil 6. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 72, Eminönü, Hobyar ve Çelebioğlu Alaettin Mahalleleri 544
Şekil 7. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı İstanbul Sigorta Haritası – Pafta 75, Eminönü, Yenicamii, Balıkpazarı 545
Şekil 8. İstanbul – Yeni Cami Külliyesi – Mustafa Cezar, Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi 545
Şekil 9. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Gündüz Özdeş, Türk Çarşıları, s. 51 546
Şekil 10. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı, s. 23 546

İstanbul'daki Çeşitli Meydanlar ve Tarihi Görüntüler

Şekil 1. Düğün Alayı – Melling, Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, 1819 547
Şekil 2. Meydan Çeşmesi – Melling, Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, 1819 547
Şekil 3. İstanbul – Kağıthane – Cündiler – Melling, Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, 1819 548
Şekil 4. İstanbul – Emirgan Çeşmesi, Kahvehanesi ve Meydanı – İmparatorluk

Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 142 548
Şekil 5. İstanbul – Aksaray Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Kare Kare İstanbul 549
Şekil 6. İstanbul – Aksaray Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Kare Kare İstanbul 549

Asya'daki Meydanlar

Şekil 1. Buhara – Kalan Camisi Meydanı – Google Maps 550
Şekil 2. Buhara – Nadir Divan Bey Külliyesi – Google Maps 550
Şekil 3. İsfahan – Meydan-ı Şah – Google Maps 551
Şekil 4. Semerkand – Registan Meydanı – Google Maps 551
Şekil 5. Buhara – Kalan Camisi Meydanı – Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, s. 371 552
Şekil 6. Semerkant – Registan Meydanı – Lisa Golombek, Donald Wilber, The Timurid Architecture of Iran and Turan, 29. (Cat. No. 30) 552
Şekil 7. Buhara – Liyali Havuz Meydanı – Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, s. 372 553
Şekil 8. İran – İsfahan – Meydan-ı Şah – Günkut Akın, Asya Merkezi Mekan Geleneği, s. 46 553
Şekil 9. Irak – Bağdat – Dairevi Şehir – Günkut Akın, Asya Merkezi Mekan Geleneği, s. 23 554
Şekil 10. İran - İsfahan – Meydan-ı Şah – Da Le Brun – Luigi Zangheri, Brunella Lorenzi, Nausikaa M. Rahmati, Il Giardino Islamico, s. 93 554
Şekil 11. İran – İsfahan – Meydan-ı Şah – Da Kaempfer – Luigi Zangheri, Brunella Lorenzi, Nausikaa M. Rahmati, Il Giardino Islamico, s. 87 555

Piazzalar

Şekil 1. Floransa – Piazza Signoria – Google Maps 556
Şekil 2. Parma – Piazza Del Duomo – Google Maps 556

Şekil 3. Perugia – Piazza IV Novembre – Google Maps 557
Şekil 4. Pienza – Piazza Piccolomini – Google Maps 557
Şekil 5. Pisa – Piazza Del Duomo – Google Maps 558
Şekil 6. Roma – Piazza Del Campidoglio (Kapitol Meydanı) – Google Maps 558
Şekil 7. Roma – San Pietro Meydanı – Google Maps 559
Şekil 8. Siena – Piazza Del Campo – Google Maps 559
Şekil 9. Venedik – San Marco Meydanı – Google Maps 560
Şekil 10. İtalya – Pienza – Piazza Piccolomini – Werner Müller,
Mimarlık Atlası Cilt 1, s. 432 560

Roma ve Bizans Forumları

Şekil 1. İstanbul – Roma/Bizans Forumları ve Hippodrom – Michael Maclagan, Ancient Peoples and Places The City of Constantinople, New York, Frederick A. Praeger, 1968, s. 24-25 561
Şekil 2. İtalya – Forum Pompei – Werner Müller, Mimarlık Atlası
Cilt 1, s. 218 561
Şekil 3. İtalya – Roma Şehri Forumları – Werner Müller, Mimarlık Atlası
Cilt 1, s. 220 562

KISALTMALAR LİSTESİ

BİSAV	: Bilim Sanat Vakfı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr	: Doktora Tezi
H./h.	: Hicri
İA	: İslam Ansiklopedisi
İAE	: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İst A.	: İstanbul Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
REKİA	: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi
s.	: Sayfa
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TMMOB	: Türkiye Mimar Mühendis Odalar Birliği
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBA	: Türkiye Bilimler Akademisi
YEM	: Yapı Endüstri Merkezi
YLT	: Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

A. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Osmanlı İstanbul'unda (1453-1826) Meydanların Biçim ve İşlev Açısından Değerlendirilmesi başlıklı çalışma, İstanbul'un 15. yüzyıldan 19. yüzyıl başına kadarki süreçte, şehir yapılanması içerisinde meydanların nasıl ve nerede yer aldıklarını, hangi amaçlarla kullanıldıklarını ele almaktadır. 1453 senesinden, yaklaşık olarak 18. yüzyılın sonlarına kadar olan zaman diliminde, şehrin Türk-İslam kimliğini değiştiren Batılı kentleşme uygulamaları henüz Osmanlı toplumuna çok fazla nüfuz etmiş değildir. Ulaşım, konut tipleri, mahalle oluşumu ve kamu binalarının işlevi gibi şehri şekillendiren ve şehrin karakterini yansıtan hususlar özünü koruyabilmektedir.

Bu çalışmanın esas hareket noktası, "*Osmanlı İstanbul'unda Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi*" başlıklı yüksek lisans tezimdir. Bâyezid Meydanı incelenirken, İstanbul hakkında kaleme alınmış çok sayıda çalışmaya tesadüf edilmiştir. Fakat şehrin önde gelen kamusal sahalarından birisi olan meydanların farklı açılardan çalışılmaya uygun olduğu anlaşılmıştır. Tarih, sanat tarihi, mimarlık, mimarlık tarihi, şehircilik ve bölge planlamayla kamu yönetimi sahalarında, bu konuya temas eden bazı tezler yapılmıştır. Doğan Kuban'ın "Meydanlar" başlıklı makalesi gibi, meydanları doğrudan ele alan, kısıtlı sayıda çalışma mevcuttur. Çeşitli disiplinlerde neşredilen eserlerin çoğu, meydanların güncel vaziyetleri hakkında olup, küçük bir kısmı Osmanlı öncesine odaklanmaktadır. İstanbul'un Osmanlı çağlarına değinen çalışma sayısı da yok denecek kadar azdır.

İkincil çalışmaların fevkalade kısıtlı oluşu, bu konunun aydınlatılması hususunda akademik bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Forumları ele alınmadan Roma ve Bizans tarihi yazılmayacağı gibi meydanları incelenmeyen bir Osmanlı İstanbul'u da, hem siyaseten hem de toplumsal hadiseler bakımından eksik kalacaktır. Bu noktadan hareketle İstanbul'un meydanları, öncelikle fiziki vaziyeti açısından,

akabinde de bu fiziksel zeminin üzerinde nasıl bir yaşamın devam ettiği ele alınarak incelenmiştir. Diğer bir deyişle okuyucuya, içtimai hayatın dahil edildiği fiziksel bir panorama sunmak, çalışmanın ana amacı olmuştur. Öte yandan çalışmanın girişinde, İstanbul'daki meydanların fiziki ve zihinsel oluşum süreçlerini anlayabilme adına, Osmanlı şehirciliği ve öncesi ele alınmıştır. İlgilendirdiği kadarıyla Türk ve İslam kültür kökleriyle tecrübelerine temas edilmiştir.

İstanbul'un meydanlarının şekillenmesindeki etkenleri kavrayabilmek için çalışmanın birinci bölümü üç kısma ayrılmıştır. "İstanbul'daki Meydanların Oluşumunu Hazırlayan Şehirler, Şehircilik Faaliyetleri ve Diğer Faktörler" başlığını taşıyan ilk bölümde, Osmanlı öncesindeki şehirciliğe temas edilerek kültürel kökler incelenmiş ve İstanbul'daki meydanların ataları aranmıştır. İlk olarak Türklerin Orta Asya'da icra ettikleri şehircilik ve meydanların atası olabilecek hususlara değinilmiştir. Akabinde İslam'ın dünya medeniyetler sahnesine çıkarttığı şehircilik modeli tanıtılmıştır. Son olarak, İslam medeniyet dairesine giren Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya, Mısır'dan İran'a kadar olan pek çok yerdeki şehirleri ve şehircilik algıları ele alınmıştır. İkinci kısımda Osmanlı dünyasına girilmiş ve şehirlerle şehircilik uygulamaları aktarılmıştır[1]. Üçüncü kısımdaysa İstanbul'un biçimlenişi ve meydanların oluşumuna etki eden faktörler incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde meydanların şekil özellikleri ele alınarak[2] bir nevi katalog ortaya çıkarılmıştır. Kaynaklarda adından sıkça bahsedilen ve bir tasnife konu olabilecek sahalar, tarihsel, biçimsel ve toplumsal özelliklerine göre sınıflandırılarak "Osmanlı İstanbul'unda Meydanlar" başlığı hazırlanmıştır. Meydanların konumları, biçimleri ve fiziksel vaziyetlerinden bahseden tarihi kayıtlar derlenerek bu sahaları şekillendiren ya da doğrudan etkileyen simge yapılar da tanıtılmıştır. Osmanlı İstanbul'unun meydanları altı başlık altında tasniflenmiştir. Elbette ki şehirde bulunan pek çok meydanın tek bir işlevi ve karakteri yoktur. O sebeple tasnifin sınırlarını aşan durumlar söz konusudur. Bazı meydanların baskın

1 Balkanlardan Arap yarımadasına, Afrika'dan Kafkasya'ya kadar olan Osmanlı şehirlerinde tespit edilebildiği kadarıyla mevcut olan meydanların bir listesi için bakınız Ek-2. Bütün Osmanlı Coğrafyasından Meydanlar.

2 Kabaca isimleri tespit edilebildiği kadarıyla cumhuriyet öncesinde İstanbul'da bulunan meydanların bir listesi için bakınız Ek-1. Osmanlı İstanbul'unun Her Çağdan Bütün Meydanları.

ikincil özellikleri de bulunmakla birlikte altılı tasnifin, Osmanlı İstanbul'unun klasik çağlarını anlamak için yeterli olacağı düşünülmektedir. At Meydanı, Bâyezid Meydanı, Ayasofya Meydanı, Tophane Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanı karşımıza "Şehrin Ana Meydanları" olarak çıkmaktadır. Bu sahalar devletin organize ettiği büyük tören ve eğlenceler için ana mekanlardır. Özel günler haricinde de halkın çok çeşitli amaçları için sıklıkla bulunduğu sahalar olmuşlardır. Fatih Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Şehzade Meydanı ve Yeni Cami Meydanı, İstanbul'daki belirgin ve büyük "Külliye Meydanları" olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bâyezid gibi, meydan yaratımında/oluşumunda öncül başka külliyeler de olmakla birlikte, bu dört hacimli tesis, ortaya çıkan sahanın doğrudan banisi durumundadır. Başta Eminönü Meydanı, Tophane Meydanı ve Üsküdar İskele Meydanı olmak üzere Haliç ve Boğaziçi'nde yer alan diğer iskelelerin etrafında oluşan sahalar İstanbul'daki "İskele Meydanları"nı ortaya çıkarmışlardır. İskele meydanları, ticari malların indirildiği, depolandığı ve perakende ticaret için dağıtıldığı merkezler olmuşlardır. Bu özellikleri hasebiyle yoğun bir ticari faaliyete de sahne olmuşlardır. Öte yandan İstanbul halkı çağlar boyunca, Suriçi, Üsküdar, Galata ve Boğaz köyleriyle Adalar arasındaki ulaşımını iskele meydanları vasıtasıyla görmüştür.

Bâyezid Meydanı, Çemberlitaş Meydanı, Avrat Pazarı, Yeni Cami Meydanı, Eminönü Meydanı ve Üsküdar İskele Meydanı İstanbul'daki ticaret yoğun meydanların başında gelmektedir. Ticaret meydanlarının başında gelen Bâyezid Meydanı ve Çemberlitaş Meydanı, doğrudan doğruya Kapalı Çarşı havalisinde yer almakta ve ticari faaliyetlerin taştığı sahalar görünümündedirler. Çok erken tarihlerde şeklini kaybetse bile Avrat Pazarı esasında bir mahalle meydanı özelliği göstermektedir. Lakin ismini dahi şehirdeki önemli bir perakende ticaret sahası olmasından aldığı için bu başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Yeni Cami Meydanı, Bâyezid ve Çemberlitaş gibi büyük bir ticari sahanın kenarında bulunmaktadır. Mısır Çarşısı başta olmak üzere bölgedeki iktisadi yoğunluk bu meydana da taşmaktadır. Eminönü Meydanı ve Üsküdar İskele Meydanı'ysa bir önceki "İskele Meydanları" başlığında ele alınan hususiyetlerden dolayı bu yönleriyle bir kez daha "Ticaret Meydanları" içerisinde değerlendirilecektir. İstanbul'un mahalle dokusu içerisinde oluşan, daha çok konutlarla çevrili ve şehrin

gürültüsünden uzak birtakım sahalar mevcuttur. Vefa Meydanı, Kadırga Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı, Avrat Pazarı, Cündi Meydanı ve Doğancılar Meydanı'nı şehrin "Mahalle Meydanları" başlığı altında incelemek makul görülmüştür. Yeniçeri Ağası'nın, Ağa Kapısı'nda ikamet etmesi ve sahanın Süleymaniye gibi hacimli bir külliyeye komşu olmasından dolayı, yukarıdaki örneklerden sadece Ağa Kapısı Meydanı ilgili tarife tam olarak uymamaktadır.

Askeri atış talimleri ve bir nevi askeri antrenman görevi yapan çeşitli sportif faaliyetler, Osmanlı toplumunun yüzyıllar boyu gerçeği olarak kalmıştır. "Spor ve Askeri Talim Meydanları" olarak adlandırılabilecek bu sahalar içerisine Et Meydanı, Ok Meydanı, Cündi Meydanı, Davud Paşa Meydanı, At Meydanı ve Taksim Meydanı girmektedir. Bunlar içerisinde Et Meydanı açık bir kamusallık taşımamaktadır. Davud Paşa Meydanı ve ilk zamanlarındaki Taksim Meydanı'nın da asker odaklı olduğu ifade edilmelidir. Cündi Meydanı'yla At Meydanı, ne tür kurallarla düzenlendiği tespit edilemeyen kalabalık cirit oyunu gibi faaliyetlere açıktır. Ok Meydanı da tekkesi ve atıcılık kurallarıyla diğerlerine nazaran daha kısıtlayıcı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, fiziki olarak incelenen meydan sahalarını, İstanbul halkının nasıl kullandığı incelemektedir. "Osmanlı Toplumsal Hayatının Meydanlardaki Tezahürü" başlığındaki üçüncü bölüm, halkın yaşantısı ve sorunlarını meydanlar ekseninde ele almakta, doğrudan doğruya şehirlinin başından geçen gündelik hadiselere odaklanmaktadır. "Ticari Faaliyetler", "Adli Hadiseler", "Beledi Faaliyetler", "İstanbul'un Suyu", "Cenaze Namazları", "Sportif ve Yarı Askeri Faaliyetler", "Eğlenceler Esnasında Meydanların Kullanımı" ve "Doğa Olayları ve Diğer Yıkıcı Hadiseler" olarak sekiz bölüm altında, isimleriyle müsemma konulara değinilmiştir. "Osmanlı Devlet Geleneği ve Meydanlar" başlığını taşıyan dördüncü bölümde, iktidar sahiplerinin İstanbul'un meydanlarını nasıl kullandığı iki ana başlık altında ele alınmıştır. "Tören, Kutlama ve Eğlenceler" adlı ilk kısımda, devletin esas iktidar merkezi olan Osmanlı hanedanı ve devlet erkânının düzenlediği, meydanları doğrudan ilgilendiren hadiselere odaklanılmıştır. Bunlardan ilki "Alaylar ve Biniş-i Hümâyun"lar başlığı altında incelenen, genelde takvime bağlı

olarak planlı bir şekilde yapılan cami ziyaretleriyle, padişahların herhangi bir takvime bağlı kalmadan gerçekleştirdikleri tebdil gezileri ya da cülûs ve kılıç kuşanma törenleri gibi olaylardır. İkincisi, İstanbul'daki meydanların görünürlüğünü en üst mertebeye çıkaran, hanım sultan ve şehzadelerin hayatlarındaki en önemli anlardan birisinin incelendiği "Düğünler" başlığıdır. Sonuncusu bir nevi devlet töreni şeklinde gerçekleşen "Meydanların Elçi, Siyasi Rehine ve Osmanlı'ya Sığınan Misafirlerin Karşılanması ve Konaklatılmasında Kullanımı"dır. Dördüncü bölümün ikinci kısmıysa "Meydanlarda Siyasi ve Askeri Hareketlilik" başlığı altında, en başta asker olmak üzere şehirdeki diğer iktidar gruplarının faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bu kısım "İsyanlar, Darbeler ve Şehir İçi Çatışmalar", "Meydanlara Yansıyan İsyanların Genel Bir Değerlendirmesi", "Osmanlı Ordusunun Sefer Zamanlarında Meydanların Kullanımı", "İnfaz ve Sergileme Alanı Olarak Meydanlar" ve "Askeri Atış Talimleri" isimli beş bölüme ayrılmıştır.

Çalışmanın ekler kısmı ana metni besleyen ve açıklayan fakat bölümlerin içerisinde yer alması zor olan tablolar ve görsel malzemeden oluşmaktadır. Örneğin meydanları etkiledikleri oranda İstanbul'da gerçekleşen deprem ve yangınlar buradan takip edilebilmektedir. Çalışmanın yıl aralığı göz önüne alındığı zaman, birtakım fotoğraflar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devreye girmiş olsalar bile yeri geldikçe başvurulan kaynaklardan olmuştur. Planlar vasıtasıyla hem meydanların hem de meydanlara komşu olan ve bu sahaları biçimlendiren temel yapıların formları gösterilebilmiştir. Son olarak gravür ve diğer çizimlerle de meydanları ilgilendiren ve bu sahalardaki sosyal yaşantıyı gösterebilen konulara temas edilmiştir.

B. Alanın Kaynakları

Literatürde seyahatnameler, tarih kitapları ve arşiv vesikası gibi ana kaynakların yanı sıra İstanbul hakkında kaleme alınmış pek çok çalışma bulunmaktadır. 2010'da Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesi dolayısıyla son yıllarda İstanbul üzerine yoğun bir ilgi ve alaka oluşmuş, bunun neticesinde de yüksek rakamlara ulaşan yayınlar oluşmuştur. Dolayısıyla bazı iyi kaynakların ortaya

çıkmasını sağladığı gibi birbirini tekrar eden çok sayıda yayın da meydana gelmiştir. Bunların büyük bir kısmı ana kaynaklara dayanmayan derlemelerdir.

Bu çalışmada öncelikle, meydanın Osmanlı coğrafyasında ve özellikle de İstanbulluların zihin dünyasındaki anlamları ele alınmıştır. Bu süreç sözlük ve benzeri eserler üzerinden derlenmiştir. Osmanlı Türkçesi sözlükler, akabinde mimarlık, sosyoloji ve sanat sözlükleri gibi pek çok eser vasıtasıyla, doğrudan şehir içinde yer alan meydanların ve anlam üzerinden meydan kelimesinin tanımı yapılarak, tarihi süreç içerisinde meydan kelimesinin etrafındaki dünya incelenmiştir[3].

Meydanın nasıl tanımlandığı hususunda mimar, mühendis, sanat tarihçisi ve şehir kuramcılarının pek çok eserinden istifade edilmiştir. Çalışmanın pek çok yerinde de sıkça başvurulan bu eserlerin başında Celal Esad Arseven'in (ö. 1971) *Şehircilik ve Urbanizm* gelmektedir. Öte yandan Turgut Cansever'in (ö. 2009) *İslam'da Şehir ve Mimari* ile *Ev ve Şehir*, Osman Nuri Ergin'in (ö. 1961) *İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri*, Mustafa Cezar'ın (ö. 2009) *Osmanlı Başkenti İstanbul* eserleriyle Doğan Kuban'ın "Külliyeler" ile "Meydanlar" başlıklı çalışmaları konuyu çeşitli açılardan beslemiştir. Kuban'ın "Meydanlar" makalesi, İstanbul'un Osmanlı dönemi meydanları hakkında kaleme alınmış, muhtemelen en kapsamlı metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı İstanbul'undaki meydanların oluşumunu hazırlayan tarihi, medeni ve coğrafi kökler araştırılmış, Osmanlı

3 Başta gelen eserler Osmanlı Türkçesi sözlükleri Şemseddin Sâmi'nin kaleme aldığı **Kamûs-ı Türkî** ve **Kamûsü'l-a'lâm**, Mehmed Salâhî'nin kaleme aldığı **Kâmûs-ı Osmânî** ve **Lügat-i Nâcî** ile **Redhouse's Turkish Dictionary**'dir. Akabinde Devellioğlu'nun **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**'i, Tietze'nin **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati** ve Tulum'un **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı** gibi modern Türk dili sözlükleri ele alınmıştır. Bunların yanı sıra Hasol'un **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Ülken'in **Sosyoloji Sözlüğü** ve Toptancı'nın **Çevre ve Şehircilik Bilim ve Mevzuat Terimleri Sözlüğü** gibi mimarlık ve sosyolojik ilmi dallara has çalışmalar incelenmiştir. Son olarak meydan kelimesiyle yapılan terkipler vasıtasıyla oluşan kavramlar da Osmanlı tarih lugatları ve diğer ilgili kaynakların desteğiyle listelenmiştir. Bunlar arasında Pakalın'ın **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ünal'ın **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Yılmaz'ın **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Sakaoğlu'nun **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Ayverdi'nin **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**'ü, Çağbayır'ın **Ötüken Türkçe Sözlük**'ü ve Doğan'ın **Büyük Türkçe Sözlük**'ü bulunmaktadır.

şehirlerinin fiziki yapısı incelenmiş ve Osmanlı İstanbul'unu biçimlendirerek meydanları ortaya çıkaran unsurlar ele alınmıştır. Çalışmanın teorik zeminini oluşturan bu bölümün ilk başlığı, Osmanlı Devleti'ne (1299-1922) kadar ki vaziyetin incelendiği dört kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki "İslam Öncesi Devirlerde Türk Orta Asyası" başlığını taşımakta olup Orta Asya'dan İran coğrafyasına kadar yayılan Türklerin şehirleri ve şehirciliğini, asgari düzeyde incelenmektedir. Meydanların oluşumuna dair çeşitli tarihi nüveler aktarılmıştır. Temel kaynak olarak, Bahaeddin Ögel'in (ö. 1989) *Türk Kültür Tarihine Giriş* ve Faruk Sümer'in (ö. 1995) *Eski Türklerde Şehircilik* adlı eserleri yeterli olmuştur[4]. "İslamla Birlikte Ortaya Çıkan Şehirler"in ele alındığı kısım, iki ana bağlamda incelenmiştir. İlk olarak İslam şehrinin nasıl ve ne gibi tarihi şartlarda ortaya çıktığı, Vasilij Viladimiroviç Barthold'un (ö. 1930), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Korkut Tuna'nın, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* ile Osman Nuri Ergin'in (ö. 1961) *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi* adlı eserlerinden istifade edilerek aktarılmıştır. Akabinde İslam şehirlerinin büyümesi, gelişmesi ve farklı bölgelere yayılması hakkındaki bilgiler derlenmiştir[5]. Şehirlerin ticari faaliyetler neticesinde büyüyerek şekillenmeleri hususunda, Maurice Lombard'ın (ö. 1965) *The Golden Age of Islam* adlı eseri dikkate alınmıştır. İslam şehirlerinin Osmanlı'ya neyi miras bırakabileceği araştırılmış bu esnada İslami şehir tipinin neye benzediği ve diğer kültürlerden farklarına bakılmıştır[6]. İslam şehirlerindeki meydanlardan da detaylı bir şekilde bahseden Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı* adlı eseriyle, kuvvetle muhtemel bu alandaki en detaylı Türkçe metni kaleme almıştır.

4 Öte yandan "Üç Elemanlı Şehir" türü hakkında bilgiler de içeren Cezar'ın, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık** adlı eseriyle, Kuban'ın "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" adlı makaleleri önemlidir.

5 Goto'nun "Al-Madina: A Historical Analysis of the City at the Time of the Prophet Muhammed", Denoix'nın "Founded Cities of the Arab World From the Seventh to the Eleventh Centuries", Küçükaşçı'nın "Emeviler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri" ve Kuban'ın "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" adlı makaleleri vasıtasıyla.

6 İslam şehirlerinin neye benzediği hakkında Hourani'nin, "The Islamic City in the Light of Recent Research", Lassner'in, "The Caliph's Personal Domain, The City Plan of Baghdad Re-Examined", Dûrî'nin, "Hükümet Kurumları" ve Beg'in, "Historic Cities of Asia: An Overview" adlı makalelerine danışılmıştır.

Tarihi ve kültürel olarak Osmanlı şehirciliği, şehirleri ve meydanlarından bahsetmeden evvel ki son merhale "Müslüman Türk Coğrafyasındaki Şehirler" olacaktır. Müslümanlaşan Türkler, aşağı yukarı 8.-9. yüzyıllardan itibaren, Orta Asya'dan Anadolu'ya, Mısır'dan Hindistan'a kadar, pek çok sahada çeşitli devletler kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yaklaşık 17.-18. yüzyıllarda Türk Çağı olarak adlandırılan dönemde, ifade edilen coğrafyanın neredeyse tamamında Osmanlı (1299-1922), Safevî (1501-1736) ve Babür İmparatorlukları (1526-1858) egemen olmuş ve kendi üsluplarında bir şehircilik anlayışı sürdürmüşlerdir. Birbirlerinden oldukça farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen bu üç imparatorluğun kültür kökleri az çok ortaktır. İslam Medeniyeti'ne dahil olmalarının yanı sıra hepsinin yönetici sınıfı Türk ya da en azından Türk-Moğol kökenlidir[7]. Bu dönemin aktörlerinden Osmanlı'yı anlayabilmek için hem ilk nüvesi olan Kayı boyundan hem de Anadolu'ya göçen ve kültürel akışı sağlayan diğer boylardan kısaca bahsedilmiştir[8]. Zaman ileriye doğru aktıkça ve coğrafya Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru kaydıkça Mustafa Cezar'ın (ö. 2009) *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*[9], Mustafa Akdağ'ın *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Ömer Lütfi Barkan'ın (ö. 1979) *Kolonizatör Türk Dervişleri* adlı eserleriyle Uğur Tanyeli'nin "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci" adlı makalesi öne çıkmaktadır[10]. C. Edmund Bosworth'un (ö. 2015) editörlüğünde hazırlanan ve Vasilij Viladimiroviç Barthold (ö. 1930) ile Vladimir Fedorovich Minorsky (ö. 1970) gibi yazarların katılımının olduğu ve İslam şehirlerinin müstakil makaleler vasıtasıyla ele alındığı *Historic Cities of the Islamic World* adlı eser sayesinde Müslüman Türklerin yaşadığı coğrafya incelenebilmiştir[11].

7 Babür yönetici sınıfı arasında yaşanan asimilasyonun boyutu büyük olmakla birlikte devletin kuruluş felsefesi diğerleriyle ortaktır. Hintli nüfusun kalabalık oluşu ve yeni fatihlerin gelişinden evvel de bölgede oldukça kuvvetli bir medeniyetin bulunuşu hasebiyle İran'da ve Anadolu'da kurulan Türk devletlerine nazaran Babür Devleti (1526-1858) her açıdan daha hızlı bir şekilde yerel halk ve kültürüyle kaynaşmıştır. Bu da doğal olarak farklılıkların boyutunu arttırmıştır.

8 Bu aşamada devreye, Ögel'in (ö. 1989), **Türk Kültür Tarihine Giriş** ve Sümer'in (ö. 1995), **Eski Türklerde Şehircilik** adlı eserleri girmiştir.

9 Cezar'ın çalışması muhtemelen uzun seneler bu sahadaki en temel metinlerden birisi olarak kalacaktır.

10 Konu, Turan'ın "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", Polat'ın "Osmanlı Öncesi Türkiye'de Şehir Yönetimi", Kuban'ın "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" ve "Kent, Kentli ve Tarih" makaleleri vasıtasıyla pekiştirilmiştir.

11 Frye ve Barthold'un "Bukhara", Schader, Bosworth ve Crowe'un "Samarqand", Lambton ve Sourdel-Thomine'nin "Isfahan" son olarak Yakubovskii ve Bosworth'un "Merv" maddeleri bu çalışmada kullanılmıştır. Öte yandan bu konudaki daha detaylı bilgi için Masoud Kheirabadi'nin

Osmanlı Devleti'ne kadar ki vaziyetin anlatıldığı ilk kısmın son başlığı "Doğu Roma Mirasıyla Temas" olup, Yunan agorası[12] ve akabinde de Roma forumlarının[13] tanımı yapılmıştır. Hristiyan Bizans toplumunun, pagan Roma'dan alıp Osmanlı'ya miras bıraktığı meydanlar hakkındaysa Roberts G. Ousterhout'un *Eastern Medieval Architecture The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, Michael Maclagan'ın *Ancient Peoples and Places The City of Constantinople*, Cyril Mango'nun *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu* ve Tamara Talbot Rice'ın *Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis* adlı eserleri yol gösterici olmuştur[14].

"Osmanlı Şehirlerinin Fiziki Vaziyeti"nin incelendiği kısımda ilk olarak, İslamlaşan şehrin nasıl meydana geldiği, hangi yapılarla biçimlendiği, sahip olduğu kale, sur ve pazar yeri gibi belirleyici detaylar, akabinde Anadolu'daki Selçuklu-Osmanlı devamlılığı üzerinde durulmuştur[15]. Yeni kurulan ya da sonradan İslamlaşan mevcut şehirlerin oluşum/İslamlaşma aşamaları da Feridun M. Emecen'in 16. *Asırda Manisa Kazası* ve Richard van Leeuwen'in *Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir* adlı eserleriyle Özer Ergenç'in "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", Halil İnalcık'ın (ö. 2016) "Kent, Kentli ve Tarih" ve Tuncer Baykara'nın "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?" makaleleri vasıtasıyla aktarılmıştır.

Osmanlı şehirlerinin biçimlenişinde etkin olan ve kişiliğini veren ögelerden ilki imaret sistemi diğeriyse mahalle düzenidir. Evvela vakıflar kurulmuş, bunlar sayesinde de külliyeler oluşturulmuştur. Osmanlı şehirleri bu sayede şekillenirken,

---

Iranian Cities, Formation and Development adlı eseriyle Heinz Gaube'nin "Iranian Cities" ve Behrens-Abouseif'in "The Mamluk City" makalelerine de başvurulmuştur.

12 Müller'in **Mimarlık Atlası 1. Cilt** adlı eserinden hem antik Yunan hem de antik Roma mimarisi için istifade edilmiştir.

13 Rosillo-Lopez'in "Popular Public Opinion in a Nutshell" makalesiyle Roth ve Clark'ın **Understanding Architecture** adlı eseri konunun aktarımı için yeterli olmuştur.

14 Demirkent'in "İstanbul-I. Tarih", Auzepy'nin "İstanbul'un Hipodromu" ve Hawkins'in "Pollio's Paradox" adlı makaleleri de Bizans İstanbul'unu anlamak için kıymetli kaynaklardır.

15 Tuncer Baykara'nın **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya** ve Özer Ergenç'in **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı 16. Yüzyılda Ankara ve Konya** adlı eserleri, konuyu bu iki şehir üzerinden anlamayı sağlamıştır.

imaret sistemi de literatüre oldukça detaylı bir şekilde girmiştir[16]. Hadiseyi "İmaret Sistemi" olarak kavramlaştıran Osman Nuri Ergin (ö. 1961), *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi* adlı eseriyle bu konudaki, detaylı ilk Türkçe eseri kaleme almıştır. Mustafa Cezar'ın (ö. 2009) *Osmanlı Başkenti İstanbul* ve *Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Ömer Lütfi Barkan (ö. 1979) ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin (ö. 1984) *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* ve Bahaeddin Yediyıldız'ın *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi* adlı eserleri, İmaret Sistemi'nin geniş bir şekilde kavranabilmesi için başvurulması gereken temel kaynaklardandır.

Şehirleşmeden bir önceki merhale olarak kabul edilebilecek ve bir nevi özerkliğe de sahip Osmanlı mahallesi, diğer İslam toplumlarından farklı, kendisine has özelliklere sahiptir[17]. Fiziki ve içtimai farkların anlaşılabilmesi için, Turgut Cansever'in (ö. 2009), *Ev ve Şehir* ile *İslam'da Şehir ve Mimari* adlı eserlerine danışılmalıdır. İslam şehirlerinin genel bir özelliği, konut ve ticari sahaların birbirlerinden ayrı halde bulunmasıdır ki bu durum Osmanlı toplumuna da yansımıştır. Osmanlı esnafının yerleşimi ve şehirleri biçimlendirişi hususunda Özer Ergenç'in "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Halil İnalcık'ın (ö. 2016) "İstanbul'un İncisi Bedesten" ve Doğan Kuban'ın "Kent, Kentli ve Tarih" makaleleriyle Robert Mantran'ın (ö. 1999) *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* adlı eseri yol gösterici olmuştur.

16 Bu konuda kaleme alınmış zengin literatür içerisinden tezde kullanılan başlıca örnekler Lewis'in **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, Cansever'in **Kubbeyi Yere Koymamak** ve Orhonlu'nun **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar** adlı eserleriyle Feridun Emecen'in "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", Özcan'ın "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", Mordtmann, İnalcık ve Yerasimos'un "Istanbul", Ülken'in "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Zeynep Tarım Ertuğ'un "İmaret" ve Baha Tanman'ın "İmaretler" isimli makaleleridir.

17 Canatar'ın "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", Mordtmann, İnalcık ve Yerasimos'un "Istanbul", Kuban'ın "Mahalleler", Emecen'in "Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirliler ve Köylüler" ile Ergenç'in "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" makaleleri ve Kuban'ın **İstanbul Bir Kent Tarihi,** Kia'nın **Daily Life in the Ottoman Empire** ile Alada'nın **Osmanlı Şehrinde Mahalle** adlı eserleri, Osmanlı mahallelerini inceleyen araştırmacılar için iyi birer başvuru kaynağı olacaktır.

"Osmanlı İstanbul'unu Biçimlendiren Temel Hususlar" başlığında, meydanları yaratması ve etkilemesi paralelinde, şehrin fiziki yapısı ve kronolojik olarak genişlemesi Doğan Kuban'ın "Kentin Gelişimi" ve Halil İnalcık'ın "İstanbul, Türk Devri" makaleleriyle Mustafa Cezar'ın *Osmanlı Başkenti İstanbul* adlı eseriyle takip edilmiştir[18].

Çalışmanın "Osmanlı İstanbul'unda Meydanlar" isimli ikinci bölümünde Osmanlı İstanbul'undaki meydanların yeri, biçimi ve meydanların sahip olduğu, onlara şekil veren ya da onları doğrudan yaratan yapılar ele alınmıştır. Altı kısımda tasniflenen meydanlardan, kaynaklarda adı sık ve yoğun bir şekilde geçenleri için müstakil başlıklar açılmıştır[19]. Bu bağlamda evvela, meydanlara komşu olan yapılar hakkında bilgi veren kaynaklara danışılmıştır. Ana kaynaklarla[20] yapıları doğrudan ilgilendiren makaleler[21] haricinde pek çok kapsamlı eserden istifade edilmiştir. İlgili

18 Öte yandan Kuban'ın **İstanbul Bir Kent Tarihi**, Müller-Wiener'in **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Yüksel'in **Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, Necipoğlu'nun **Sinan Çağı**, Özdeş'in **Türk Çarşıları** ve Arseven'in **Eski Galata ve Binaları** eserleriyle Tekindağ'ın "İstanbul, Türk Devri, 1453-1520 Yılları", Mordtmann, İnalcık ve Yerasimos'un "Istanbul", Kuban'ın "Külliyeler" ve Eyice'nin "İstanbul, Tarihi Eserler" adlı makaleleriyle gerekli detaylar konuya eklenebilmiştir.

19 İçtimai hadiselerin anlatıldığı çalışmanın son iki bölümünde, ilgili yerlerde, kaynaklarda tesadüf edilen her meydanın ismi geçebilmektedir. Lakin ikinci bölümde sadece hakkında hacimli bilgiye ulaşılabilen ve tasniflendirilebilecek meydanlar ele alınmıştır.

20 Doğrudan yapıların tarifi hususunda seyahatnameler sanılanın aksine oldukça yetersiz kalmış ve devreye güçlü bir şekilde tarih kitapları girmiştir. Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi'nin kaleme aldığı, Ali Sâtı' Efendi'yle Süleymân Besîm Efendi'nin zeyl yaptığı, kendi içerisinde kategorik bir eser olan, **Hâdikatü'l-Cevâmi'** sayesinde, İstanbul'daki yüzlerce yapının kaydına ulaşılmaktadır. Yapılar da dahil İstanbul'un neredeyse tamamı hakkındaki pek çok ilginç bilgiye, Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli'nin **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, P. Ğ. İnciciyan'ın **XVIII. Asırda İstanbul**, ve Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın **İstanbul Tarihi** değinmektedir. Bu eserler bazen hiçbir kaynakta olmayan detaylı bilgileri barındırmaktadır. Çoğunlukla siyasi ya da içtimai hadiseleri aktaran diğer tarih kitapları, İstanbul'daki yapılardan zaman zaman tesadüfi bir şekilde bahsetmektedir. Pek çok tevarihin kullanıldığı bu çalışmada, binaların özellikleri hususundaki bilgilere Selânikî Mustafa Efendi'nin **Tarih-i Selânikî**, Mustafa Naîmâ Efendi'nin **Târih-i Na'îmâ**, Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa'nın **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbârı'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, Sâfî Mustafa Efendi'nin **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i**, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin **Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi**, Kâtib Çelebi'nin **Fezleke**, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, Kolağası Mehmed Raif'in **Mir'at-ı İstanbul**, Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi'nin **Târih-i Râşid ve Zeyli**, Şem'dânî-zâde Fındıklı'lı Süleyman Efendi **Mür'i't-Tevârîh** ve Uşşâkizâde İbrahim Efendi'nin **Uşşâkizâde Tarihi** sayesinde ulaşılmaktadır.

21 Bunlar arasında Koçu'nun **İstanbul Ansiklopedisi**'yle **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** ve **Diyanet İslam Ansiklopedi**'ndeki doğrudan doğruya yapılar hakkında metinler, Ünver'in **İstanbul Risaleleri**'ndeki yazıları, Aslanapa'nın "Fatih Sultan Mehmed Zamanındaki Mimari Eserler", Tekindağ'ın "Yeni Cami Külliyesi" ve Göncüoğlu'nun "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikayesi; Üsküdar Meydanı" makaleleri dikkati çekmektedir.

kuruma hizmet veren yapılardan bahsedildiği zaman ilk akla gelen çalışmalar İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (ö. 1977) *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları* ve *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*'dır. Yapıların şehirdeki konumları ve meydanlarla olan fiziki temasları incelendiğinde Wolfgang Müller-Wiener'in (ö. 1991) *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* ve *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*'na danışılmıştır. Mustafa Cezar'ın *Osmanlı Başkenti İstanbul*, Semavi Eyice'nin (ö. 2018) *Tarih Boyunca İstanbul*, Turgut Cansever'in *İstanbul'u Anlamak* ve Doğan Kuban'ın *İstanbul Bir Kent Tarihi* adlı çalışmaları vasıtasıyla da meydanlarla ilintisi olan tüm yapılar tespit edilebilmiştir[22].

Seyahatnameler daha çok, meydanların şehirdeki konumu, sınırları ve çevresini tarif etmek için kullanılmıştır. Seyahatnamelerin neredeyse tamamının az çok bir İstanbul tarifi mevcuttur. Bazısı sadece Ayasofya gibi simge yapılardan bahsederken, diğer bir kısmı şehirdeki yollar, meydanlar, yapılar ve müellifin ilgisini çeken herhangi bir şey hakkında detaylı bilgi aktarmıştır[23]. Çalışmada kullanılan pek çok tarih kitabından çok azı doğrudan meydanların fiziki durumu hakkında bilgi sunabilmektedir. Başta gelen eserler Evliya Çelebi'nin (ö. 1685) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, P. Ğ. İnciciyan'ın (ö. 1833) *XVIII. Asırda İstanbul* ve Eremya Çelebi

22 Öte yandan belli bir yapı tipi, bölge ya da döneme odaklanan eserler sayesinde bazı hususlarda daha detaylı bilgi aktarımı mümkün olabilmiştir. Örneğin Kumbaracılar'ın (ö. 1937) **İstanbul Sebilleri** çalışması, hem alanında ilklerden birisi olması hem de Osmanlı İstanbul'undaki kuvvetli meydan-çeşme ilişkisi hasebiyle değerli bir kaynaktır. M. S. Kütükoğlu'nun **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri** sayesinde, şehrin önde gelen kültür yapılarından medreselerin İstanbul'daki dağılımına, fiziki özelliklerine ve meydanların çevresindeki konumlarına ulaşılmaktadır. Konyalı'nın (ö. 1984) **Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi**, Anadolu yakasında bulunan yapıların araştırılması için ilk adımı sağlamaktadır. Ayverdi'nin **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri** ve **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri**'yle Yüksel'in **Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri** ve **Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman** adlı eserlerini büyük ve tek bir yapıt gibi düşünmek gerekmektedir. Sayesinde İstanbul'un yaklaşık bir yüzyılını panoramasını detaylıca çizmek ve özellikle de külliyeler bazında İstanbul'un kuruluşu ve esas şeklini alışını takip etmek mümkündür.

23 Çalışmada pek çok seyahatname kullanılmakla birlikte bunların bir kısmı İstanbul'un fiziki anlatımına yoğunlaşırken diğer bir kısmıysa toplumsal hadiselere eğilmektedir. İstanbul'u detaylı bir şekilde ele alan ve neredeyse abidevi bütün yapılardan bahseden eserlerin bir kısmı Carbognano'nun **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, Dernschwam'ın **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Fresne-Canaye'nin **Fresne-Canaye Seyahatnamesi**, Galland'ın **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar**, Gerlach'ın **Türkiye Günlüğü**, Gravina'nın **İstanbul'un Anlatımı**, Grelot'un **İstanbul Seyahatnamesi**, Heberer'in **Osmanlıda Bir Köle**, La Motraye'nin **La Motraye Seyahatnamesi**, Du Loir'in **Du Loir Seyahatnamesi**, Lubenau'nun **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi**, Nicolay'ın **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, Schweigger'in **Sultanlar Kentine Yolculuk**, Thevenot'un **Thevenot Seyahatnamesi**, Tournefort'un **Tournefort Seyahatnamesi** ve Wratislaw'ın **Anılar**'ıdır.

Kömürcüyan'ın (ö. 1695) *İstanbul Tarihi*'dir. Sarkis Sarraf Hovhannesyan'ın (ö. 1805) *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi* adlı eserinin de Evliya Çelebi'ye pek çok hususta rakip olabileceği ifade edilmelidir. Doğrudan doğruya meydanlar, burada bulunan yapılar, biçimleri, buradaki içtimai hayat ve meydanların çevresi hakkında bilgiler aktarmaktadır[24].

Bir meydan türü olarak "Külliye Meydanları"nın anlatıldığı kısımda, Cezar'ın *Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi* ve Ergin'in *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi* adlı eserlerine sıkça ihtiyaç duyulmuştur. Bazıları oldukça detaylı birer monografi özelliğe taşıyan ve müstakil olarak meydanları ele alan çalışmalar da göz ardı edilmemiştir. Bunlar içerisinde Fazıl İsmail Ayanoğlu'nun *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi* ve Çelik Gülersoy'un *Taksim: Bir Meydanın Hikayesi* adlı eserleriyle Hakan Taştan'ın, *"Kentsel Alanın İşlevsel Sürekliliği Bağlamında Arkadios Forumu'nun Avrat Pazarı'na Dönüşümü"* ve Turgut Akbaş'ın *"Osmanlı İstanbul'unda Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"* isimli tezleri ve Marie-France Auzepy'nin "İstanbul'un Hipodromu", Pierre Pinon'un "Kapalıçarşı Çevresi ve Eminönü Meydanı" makaleleri bulunmaktadır.

Çalışma teorik bir zemine oturtulduktan ve fiziki ortam çizildikten sonra toplumsal hadiseler üçüncü "Osmanlı Toplumsal Hayatının Meydanlardaki Tezahürü" ve dördüncü "Osmanlı Devlet Geleneği ve Meydanlar" bölümlerinde ele alınmıştır. Bu iki bölümün kaynakları hemen hemen aynı olup, tarih kitapları, şeriyye sicilleri, arşiv evrakı ve seyahatname gibi diğer bütün ana kaynaklardan istifade edilmiştir. İçtimai hadiselerin birinci elden tespiti için ilk olarak 19. yüzyıla kadar olan tarih kitapları gözden geçirilmiştir. Bunlardan bazıları, dönemin siyasi tarihini aktarmakla yetinmemiş şehir kültürüyle ilgili bilgiler de vermiştir. Bu tür tarih kitaplarının müellifleri arasında ilk olarak Selânikî Mustafa Efendi[25] (ö. 1600 Civarı),

24 Yukarıdakilere ek olarak kısıtlı bir şekilde Selânikî Mustafa Efendi'nin **Tarih-i Selânikî**, Kesbî Mustafa Efendi'nin **İbretnümâ-yı Devlet**, Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi'nin **Târih-i Râşid ve Zeyli**, Kolağası Mehmed Raif'in **Mir'at-ı İstanbul** ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**'ı kullanılmıştır.

25 1563-1600 arasını kapsayan tarihi neşreden Selânikî, tamamen kendi yaşadığı dönemi aktarmaktadır. 1591'de ruzname tutma görevi de verilen Selânikî, eserini klasik bir vekayiname tarzında kaleme almamıştır. Kendi yorum ve değerlendirmelerini metne katmış, olayların içyüzünü anlaşılır kılmaya çalışmıştır (Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", **DİA**, İstanbul,

Râşid Mehmed Efendi (ö. 1735) ile Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi[26] (ö. 1760), Mustafa Naîmâ Efendi[27] (ö. 1716), Peçevî İbrâhim Efendi[28] (ö. 1650), Subhî Mehmed Efendi[29] (ö. 1769), Şem'dânî-zâde Fındıklı'lı Süleyman Efendi[30] (1740'larda doğmuştur - ö. 1779), Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi[31] (ö. 1644 [?]), Uşşâkizâde İbrahim Efendi[32] (ö. 1724) ve Evliya Çelebi[33] (ö. 1685) akla gelmektedir. Sır Katibi Ahmed Faiz Efendi'yse[34] (ö. ?) detaylı bir *Ruzname* kaleme almasıyla öne

---

Diyanet Vakfı, 2009, c. 36, s. 357-359).

26 Râşid Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı ilk iki cilt 1660-1722 yıllarını, Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi'nin neşrettiği son cilt ise 1722-1729 arasını ele almaktadır. Râşid Mehmed Efendi'nin ağırlığının görüldüğü eser, *Târih-i Na'îmâ*'nın devamı niteliğindedir. 1703-1722 arasını kapsayan cilt, hem 1714'den itibaren resmi vakanüvis olması hem de kendi yaşadığı zamanın anlatımını yapması hasebiyle oldukça detaylıdır. Şeyhülislamlık rütbesine kadar çıkabilen Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi'nin kaleminden çıkan üçüncü cilt, zaman aralığı kısa olmakla birlikte dönemin içtimai yapısını anlama açısından oldukça faydalıdır. Özellikle meydanlarda geçen toplumsal hayatı detaylıca aktaran bir Lale Devri insanıdır (Fatih Günay, "Raşid Mehmed Efendi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 34, s. 463-465; Özcan, "Asım Efendi, Çelebizâde", **DİA**, c. 3, s. 477-478).

27 Yaklaşık 1700 yılında vakanüvis olan Naîmâ Efendi'ye verilen ilk iş, Şarihülmenarzade Ahmed Efendi'nin (ö. 1657) kaleme aldığı tarih kitabının müsveddelerini temize çekmek olmuştur. Günümüze ulaşmayan bu eser yaratılıştan 1655'e kadar gelmektedir. Naîmâ Efendi, 1574-1655 arasını kendisi kaleme alarak tevarihininin ilk versiyonunu hazırlamıştır. Kendisinden bu eserin devamını yazması talep edilmiş, Naîmâ'da 1592-1655 yılları arasındaki olayları içeren kısımları ayırarak, buna, daha sonradan kaleme aldığı beş yıllık zaman dilimini içeren hadiseleri eklemiş ve tarihinin ikinci ve esas versiyonunu hazırlamıştır (Mehmet İpşirli, "Naima", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2006, c. 32, s. 316-318).

28 1574 doğumlu İbrahim Efendi, içtimai hadiselere bolca yer verdiği *Târîh-i Peçevî*'yi, 1640'da yazmaya başlamıştır. Eserin yaklaşık yarısı müellifin hayatta olduğu süre zarfında kaleme alınmıştır. Sade bir dile sahip olan eser, hem kaynak eleştirisi yapmakta hem de içtimai hadiselerin kökenlerini tespit etmeye çalışmaktadır (Erika Hancz, "Peçuylu İbrahim", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 34, s. 216-218).

29 *Subhî Tarihi*, 18. yüzyıldaki hadiseleri aktaran ve oldukça kıymetli bilgiler veren fakat yıl aralığı (1730-1744) kısa olan bir çalışmadır. 1710'larda doğup, 1739'da vakanüvis olan Subhî Mehmed Efendi, 1745'e kadar bu görevde kalmıştır. Eserinin en değerli bölümü 1735-1739 arasında doğrudan kendisinin kaleme aldığı kısımdır. Yeryüzüne düşen göktaşı gibi günlük hayattan ilginç bilgileri sık sık okuruyla paylaşan bir müelliftir (Erhan Afyoncu, "Subhi Mehmed Efendi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 37, s. 449-450).

30 Babasının devlet ricali arasında yüksek görevlerde yer alması hasebiyle hem yazılı hem de şifahi pek çok kaynağa ulaşabilen Şem'dânî-zâde, resmi bir sıfat taşımadan bu eseri hazırladığı için dönemin vakanüvis tarihlerinde bulunmayan pek çok bilgiye temas edebilmiştir. Metnin yaklaşık son kırk yıllık kısmı sistematik ve kronolojiktir. Esasında **Mür'i't-Tevarih**, Kâtib Çelebi'nin **Takvimü't Tevarih**'i esas alınarak hazırlanmış ve 1655'e kadar gelmektedir. Bu esere Şeyhi Mehmed Efendi 1732-33'e kadar bir zeyl yazmıştır. Basmacı İbrahim Efendi'yse 1733-34'e kadarlık bir zeyl daha yapmıştır. 1777'e kadar olan kısmıysa Şem'dânî-zâde tamamlamıştır (Heyet, "Şem'danizade Süleyman Efendi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, s. 501-503).

31 Eser, devlet teşkilatı, toplar ve topçulukla müellifin bizzat yer aldığı pek çok sefer hakkında bilgiler içermektedir. Öte yandan İstanbul hakkında, özellikle de Tophane-i Amire, top dökümü, top dökümünün padişahlarla devlet adamları tarafından denetlenmesi ve bu bağlamdaki pek çok bilgiyi doğrudan aktaran eser, 1592-1644 arasını ele almaktadır. Müellif 1595'de Topçular Kâtibi olmuştur. Anlaşıldığı üzere eserindeki bilgilerle çağdaştır ve bu durum kıymetini bir kat daha arttırmaktadır (Ziya Yılmazer, "Abdülkadir Efendi, Topçular Kâtibi", **DİA**, İstanbul, Diyanet

çıkmaktadır[35]. Meydanların ve yapıların fiziki anlatımına ek olarak toplumsal olaylara sıklıkla temas eden seyahatnamalerden en çok yararlanılan iki tanesi, Stephan Gerlach'ın (ö. 1612) *Türkiye Günlüğü* ve Reinhold Lubenau'nun (ö. 1631) *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi* olmuştur[36].

Tezin bölümlerinden bağımsız olarak Osman Nuri Ergin, Mustafa Cezar, Doğan Kuban, Semavi Eyice, Ekrem Hakkı Ayverdi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil

---

Vakfı, 1988, c. 1, s. 233-234).

32 1664'de doğan, 1679'da devlet görevine giren Uşşâkizâde, kaleme aldığı tarihiyle 1694-1712 arasını kapsayan pek çok hadiseyi aydınlatmaktadır. Hadiseler gerçekleştikleri an kaydedilmekte ve senelik olarak sıralanmaktadır. Resmi merasimlerle düğün ve bayram gibi olaylardan detaylı bir şekilde bahsetmiştir. İstanbul'u etkileyen doğa olaylarına da yer verilmiştir (Raşit Gündoğdu, "Uşşâkizade İbrahim Efendi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, s. 233-234).

33 1630'lardan 1681'e kadar Osmanlı topraklarının pek çok yerini anlatan on ciltlik dev bir eser ortaya koyan Evliya Çelebi, eserinin ilk cildini tamamen İstanbul'a ayırmıştır. Bu ciltte sadece şehrin fiziki özellikleri ya da ilginç hadiseler anlatılmakla yetinilmemiş, yaşanan dönemin siyasi olayları da okuyucuya aktarılmıştır (Nuran Tezcan, "Seyahatname", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 37, s. 16-19).

34 Sadece Sultan III. Selim (1789-1807) ve dönemini ilgilendiren eser, kapsadığı yıl aralığı itibariyle günümüze ulaşmış en geniş ruznamedir. 1791-1802 arasını kapsayan eserin verdiği bilgiler oldukça saf ve kıymetlidir. Gerçekleşen hadisenin içeriğinden detaylı bir şekilde bahsedilmemekte fakat her gün gerçekleşen, bütün olaylar eksiksiz bir şekilde aktarılmaktadır. Dolayısıyla padişahın günlük rutinleri ve İstanbul'un meydanları üzerindeki ağırlığı rahatlıkla izlenebilmektedir (Fikret Sarıcaoğlu, "Ruzname", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2008, c. 35, s. 278-281).

35 Yukarıda bahsedilen ve hacimli veri sunan kaynakların yanı sıra özellikle siyasi hadiseler hususunda Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) **Fezleke** (1592-1654), Abdurrahman Abdi Paşa'nın (ö. 1686) **Vekayi-name** (1648-1663), Ahmed Cavid'in (ö. 1803) **Hadika-i Vekayi** (1790-1791), Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın (ö. 1717) **Zübde-i Vekayiât** (1656-1704), Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa'nın (ö. 1636/1637) **Hasan Bey-zâde Târîhi** (1520-1635), Îsâ-zâde Efendi'nin (ö. 1755) **Îsâ-zâde Târîhi** (1654-1693) ve Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1658) **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli** (1732) adlı eserlerine danışılmıştır.

36 Gerlach 1573'de Avusturya elçilik heyetinin vaizi olarak İstanbul'a gelmiştir. Gündelik hayatın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin işleyişi ve siyasi hadiselere de değinmiştir. Lubenau'ysa 1587'de gene bir elçilik heyetinin eczacısı olarak İstanbul'a gelmiştir. Meydanlarda gerçekleşen törenlerden, eğlencelere, yangınlardan, esnafa kadar pek çok farklı hususta bilgi aktarmaktadır. Bu iki kaynağa ek olarak, içtimai hadiseler hususunda başvurulan ve çalışma açısından önemine binaen sırasıyla, 1616'da Roma-Germen İmparatorluğu heyetinin, elçi sekreteri olarak İstanbul'a gelen ve 1617'nin Temmuz'unda da buradan ayrılan Werner'in (ö. ?) **Padişahın Huzurunda**; 1788'de İstanbul'u ziyaret eden Gravina'nın (ö. 1806) yer yer abartılı gözlemlerinin de olduğu **İstanbul'un Anlatımı**; pek çok diplomatik ve ticari faaliyeti esnasında, 1699-1714 arasında birkaç kere İstanbul'a gelen La Motraye'nin (ö. 1747) **La Motraye Seyahatnamesi**; Osmanlı Devleti'ni ziyareti esnasında Mısır ve İran'a da giden ve parça parça da olsa 1792-1798 arasında İstanbul'da bulunan Olivier'in (ö. 1814) **Türkiye Seyahatnamesi**; birkaç yıl Osmanlı topraklarından uzak kalsa bile 1755-1774 arasında özellikle İstanbul'da bulunan Baron de Tott'un (ö. 1793) **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**; İstanbul'a bilimadamı sıfatıyla 1701'de gelen Tournefort'un (ö. 1708) **Tournefort Seyahatnamesi**; 1553-1555 arasında İstanbul ve Anadolu'da bulunan Dernschwam'ın (ö. 1568[?]) **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**; 1591-1596 arasında İstanbul'da olan, Roma-Germen İmparatorluğu elçilik heyetinin en genç üyesi Wratislaw'ın (ö. 1635) **Anılar**; 1532-1540 arasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan Bassano'nun **Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat**, 1657-1658'de İstanbul'da

İnalcık, Celal Esad Arseven, Turgut Cansever, Feridun M. Emecen ve Özer Ergenç, şehir konusunda detaylı çalışmalar yaparak, Osmanlı'nın fiziki ve toplumsal öncülleri ve tarihi çevresi hakkında da genel bilgiler aktarmışlardır.

Çalışmanın bir diğer ana kaynağı olan arşiv vesikaları, meydanların 19. yüzyıldan öncesi hakkında oldukça kısıtlı ve tek tip bilgi sunmaktadır. Meydanları ilgilendiren bilgiler, genellikle bu sahaların fiziki özelliklerini kapsarken, toplumsal olaylar ikinci planda kalmaktadır. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra İstanbul'da pek çok tamir ve tesviye çalışması zuhur etmiştir[37]. Bu çalışmalar vesilesiyle yeni kaldırımlar döşeniyor, yollar açılıyor, daha sistemli bir mimari başlıyor ve mümkün mertebe ızgara sistemine sahip bir sokak dokusunun olduğu mahalleler kurulmaya başlanıyordu. Dolayısıyla, meydanları özellikle ilgilendiren türdeki arşiv belgesi, bu çalışmanın kapsadığı zaman aralığının ötesinde yoğun bir şekilde üretilmeye başlanmıştır. İstanbul'daki modern/modernleştirmeci belediyecilik faaliyetleri, çeşitli müspet ve menfi yansımalarıyla günümüzde de hala devam etmektedir. Neticede arşiv vesikalarının bu sahadaki eksiğini giderme görevi, tarih kitapları, seyahatnameler ve Osmanlıların ürettiği diğer resmi/gayriresmi türdeki eserlere kalmıştır[38]. Şehir tarihi çalışmaları açısından birinci elden kaynak olan şeriyye sicilleri, birer mahkeme kaydı olması hasebiyle, içtimai hayat hakkında detaylı bilgiler aktarmaktadır. İşlenen herhangi bir suç, şehre dair oldukça ilginç ve hiçbir kaynakta tesadüf edilemeyen malumatı sunabilmektedir. Öte yandan Osmanlı esnafı, kadılık tarafından denetlenmekte ve bunun kaydı tutulmaktadır. Bu sayede

bulunan Ralamb'ın **İstanbul'a Bir Yolculuk**, 1763-1771 arasında İstanbul'da maslahatgüzarlık yapan Levaşov'un **Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul** ve 1762'de İstanbul'da altı ay kalan Lüdeke'nin **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi** adlı eserleri tercih edilmiştir.

37 Osmanlı Devleti, bu tarihlerden sonra İstanbul'u modernleştirme ve güzelleştirme kaygısına girmiştir. İntizam-ı Şehir ve Islahat-ı Turuk gibi komisyonlar kurularak pek çok nizamname ve kanun yayınlanmıştır. Alınan kararların pek çoğu, nüfusun artmasıyla birlikte, çoğalan yangınlardan sonra uygulanabilmiştir. İstanbul'da yangın felaketi, modern belediyecilik çalışmalarının önünü açmıştır. Izgara düzende sokak dokusu oluşturmak, belli bir malzemeyle belli biçimlerde yapılar inşa edebilmek ancak bu sayede mümkün olmuştur. Yeni arterler açılmış, İstanbul'un çıkmaz sokaklı, klasik mahalle dokusu dönüşmeye başlamıştır (Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, 41-67).

38 Bunlar arasında çalışmada kullanılan ve sunduğu benzersiz bilgilerle, 1546 ve 1600'e ait İstanbul vakıflarının iki adet tahrir defteri, Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesi, 95 numaralı mühimme defteri, İntizâmi, Vehbi, Haşmet ve Lebib gibi müelliflerin kaleme aldığı yaklaşık on beş surnameyle diğer pek çok suriyye kasidesi, 1640 tarihli bir es'ar defteri ve Sultan III. Selim devrine ait bir bostancıbaşı defteri yer almaktadır.

hangi ticari faaliyetin şehrin neresinde ve hangi yoğunlukta sürdürüldüğü görülebilmektedir. Ticari faaliyetler esnasında meydanların, ne derecede yoğun kullanıldığı ve halkın ilgisi bu kaynak vasıtasıyla tespit edilmiştir. Kadılıklar eliyle sürdürülen şehircilik faaliyetleri de sicillerde yer almaktadır. Bir su yolunun tamiri ya da kaldırımların yenilenmesi vesilesiyle, deftere kaydedilen bilgiler vasıtasıyla şehrin önde gelen noktaları ve doğal olarak meydanlarına da temas edilmektedir[39].

Çalışmada kullanılan görsel malzemenin büyük bir kısmı, 19. yüzyılın ortalarından itibaren üretilmeye başlanmıştır. Tezin üzerinde durduğu 15. ila 18. yüzyıllar arasındaki zaman zarfında yapılmış harita ve gravür gibi malzemeler daha kısıtlı olup yakın dönem harita ve fotoğrafları kadar ayrıntı içermemektedir. Dolayısıyla şehrin meydanlarının yerlerini belirlemek ve geçmiş görünümlerini tespit edebilmek için bu eserler mümkün olduğu kadar karşılaştırmalı bir şekilde kullanılmış, tarihi fotoğraf ve gravürlerden ilgili olanları ekler kısmında verilmiştir. Dikkatle ele alınması gerekmekle birlikte gravürler, çalışmanın en orijinal görsel malzemeleri arasındadır. Uydu görüntüleri için Google ve Yandex sitelerinin harita hizmetlerinden faydalanılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi 19. yüzyılda, İstanbul'da, kademeli bir şekilde çeşitli modernleştirici uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bunlardan en yıpratıcısı 1957-1960 arasında yaşanmakla birlikte şehir, 1800'lü senelerden itibaren karakter değiştirmeye başlamıştır. Yapılan müdahalelerden evvelki İstanbul'un halini bilmek, bununla 19. yüzyıl ve daha önceki vaziyeti ilişkilendirebilmek için haritalara başvurulmuştur. Örneğin Sultan II. Bâyezid devri su yolu haritası bu bağlamda yol göstericidir[40]. Ayverdi'nin, kendi adıyla da bilinen, *19. Asırda İstanbul Haritası* sayesinde, 20. yüzyıldan önceki şehir dokusunu detaylı bir şekilde görmek mümkündür. 1800'lü yıllarda başlayan değişim/dönüşüm süreci 1850'lerde hızlanmış, 1900'lerde, özellikle de cumhuriyetin

39 Meydan kelimesi etrafında gelişen hadiseler ve meydanın içinde geçtiği bir madde, menzil ya da tatlik kayıtları gibi olmadığından, siciller içinde yapılan taramalar çok verimli olmamıştır, ancak İstanbul ve Bilad-ı Selase mahkemelerine ait yayınlanmış yüz adet şeriyye sicili, belli başlı hususlardaki temel bilgiyi çıkarmaya ve bir ortalama aktarabilmeyi mümkün kılmıştır. Bu çalışmada özellikle İstanbul, Eyüb, Üsküdar ve Bab Mahkemeleri'nin kayıtları sıklıkla kullanılmıştır.

40 Ünver'in ortaya çıkardığı ve **Fatih'in Oğlu Bâyezid'in Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul** adıyla yayınladığı eser, pek çok bölgenin anlaşılabilmesi için benzersiz bir kaynaktır.

kurulmasıyla birlikte 1930'lu yıllarda ivme kazanmıştır. 1957-1960 arasında gerçekleşen faaliyetlerle, şehre müdahale doruk noktasına çıkmıştır. Bu tarihlerden sonra gerçekleşen kentsel müdahaleler, tarihçilerin değil, sosyolog, şehir plancısı, mimar ve ilgili diğer ilmi ve mesleki grupların ilgi alanına girmektedir. Neticede 1776 tarihli *Kauffer*, 1844'de Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan *Constantinople, Stambool* ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yayınlanan *Pervititch Haritası* sayesinde meydanların yeri ve aşağı yukarı sınırlarının tespiti mümkün olmuştur. Yaklaşık 70-75 yıllık periyotları takip eden bu üç haritayla, *Ayverdi Haritası* birleştirildiği zaman kesine yakın sonuçlar alınabilmiştir.

C. Meydan Nedir?

Meydan'ın en basit tanımı şehir, kasaba hatta köy gibi bir yerleşim yerindeki, kamunun kullanımına açık alandır. Bu kamusal saha, çağlar boyunca bir araya gelen insanların çeşitli toplumlar ve yerleşim yerleri kurmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Orman ve bozkırlarda yani yabani arazide özgürce yaşayan insanlar topluluk haline gelerek evvela protoşehirleri kurmuşlardır. Bu vesileyle de daha sıkışık alanlarda topluca sürdürülen bir hayata geçiş yapmış ve küçük çaplı meydanların ilk örnekleri görülmeye başlamıştır. Zamanla içtimai ve iktisadi şartların çeşitlenmesi ve nüfusun artışıyla birlikte daha büyük siyasi yapılar olan devletler oluşmuştur. Bu esnada da devletlerin boyutu ve gücü paralelinde gelişkin şehirlerle birlikte, buradaki toplumsal ve siyasi yapıyla ilintili meydanlar şekillenmeye başlamıştır. Diğer küçük yerleşim yerlerine nazaran şehirlerde meydanlar, daha sık görülmekte ve ihtiyaca mukabil boyutları büyümektedir.

İnsanlık düz bir çizgi dahilinde olmasa da gelişerek teknikte ilerlemiştir. Üretim araçları çoğalmış, idari metodlar çeşitlenmiş, pek çok farklı eğlenme üslubu ortaya çıkmış, ilim ve bilim yolunda aşamalar katedilmiştir. Bu esnada şehirler de biçim değiştirmiş ve içtimai hayatın gerekliliklerine göre şekillenmiştir. Doğal olarak şehirlerin önemli bir kamusal unsuru olan meydanlar da bu sürece ayak uydurmuştur. Örneğin yeni bir din boy gösterdiği zaman, şehrin önde gelen meydanına o dinin

sembol yapısı inşa edilmiştir. Bir din ya da sosyal hayatla ilintili en büyük şenlik/bayram, döneminden bağımsız olarak o şehrin en önemli meydanında kutlanmıştır. Herhangi bir dönem ya da coğrafyadan bağımsız olarak, hayata geçen bir isyan esnasında da halk ya da asker şehrin meydanlarını kullanmıştır. Bu gibi pek çok evrensel örnek vermek mümkündür.

Meydan bulunduğu yerdeki genellikle en geniş ve boş saha olmakla birlikte, aslında toplanmayı ve kalabalıklaşmayı sağlayan mekandır. Yer ve zamandan bağımsız olarak bir agora yani kitlelerin toplumsallaşacağı alan görevini ifa etmektedir. Sadece fiziksel bir saha değildir. Toplumun şehirdeki hareketi meydanlara doğru olur. Kişi, herhangi bir işi olsa da olmasa da meydana yönelmektedir. Zaman zaman istemsizce olan bu yönelim, toplumsallaşma ihtiyacının giderilmesiyle doğrudan alakalıdır. Şehrin en önemli meydanı, en yüksek çekim gücüne sahip olanıdır. Hacmi, bir kıstas değildir. Zaman içerisinde toplumun iltifat ettiği noktalar da değişebilmektedir. Sıklıkla, mevcut toplumsal yapının itibar ettiği/sevdiği hususlar o meydanda görünür olmaktadır.

Bir saha olarak meydanlar, sadece şehirlerin sahip olduğu bir olgu değildir. Çeşitli yapı ya da yapı topluluklarının da meydanları bulunmaktadır. Örneğin Mevlevi ve Bektaşi tekkelerinin meydanları bütün kültürel yapıyla ilgili fikir vermektedir. Biraz konuyu zorlamak gerekirse, çadırlardan oluşan göçer bir topluluğun dahi, zaman ve mekan içerisinde yer değiştiren meydanlarının varlığından söz edilebilir.

Meydan kelimesi *Kâmûs-ı Türkî*'ye (1899) göre Farsça'dan Arapça'ya kazandırılmıştır. Müellifin ilk tanımı "*Şehir ve kasaba dahilinde, ebniyeden hâlî açık ve geniş düz yer: Şehrin ortasında büyük bir meydan vardır.*" şeklindedir. Aynı eserdeki ikinci tanım "*Ale'l-ıtlâk açık ve düz yer, açıklık, saha, kır: Paris şehri vâsi bir meydanda vâkidir; bir tarafı tepelerle ve bir tarafı meydanlarla muhâttır.*" şeklindedir. Meydan kelimesi için birkaç tanım daha yapılmış fakat bunlar yukarıdakilerle hemen hemen aynı manaları vermektedir. Yukarıdaki tanımlara göre, bir meydan, şehir ya da kasaba gibi gelişmiş bir yerleşim yeri içerisinde, binalardan

arınmış sahadır. Ayrıca bu saha, açık, düz ve geniş bir bölge olmalıdır. Pek tabiî buradaki genişlik, şehirlinin algısı paralelinde ve şehrin hususiyetleri ekseninde olacaktır. Mevcut şehrin tamamının boyutu, binaların uzunluğuyla genişliği, sokak dokusunun yapısı, kale, saray ve diğer özellikle hacimli kamusal binaların boyutları bu algının oluşumunda etkendir. Şemseddin Sâmi'nin ikinci tanımı, meydanların sadece şehir ve kasabanın içerisinde bulunmadığını, yerleşim yerlerinin çevresinde de olabileceğini vurgulamaktadır. Bu husus dikkate değerdir; çünkü bu çalışmada meydanların tasnifinin yapıldığı II. Bölüm'de, "Spor ve Askeri Talim Meydanları" başlığı altında, tam manasıyla Türk tipi olarak adlandırılabilecek bir meydan türünden bahsedilmiştir.

Şemseddin Sâmi'nin meydan için verdiği diğer tanımlardan ilki "*Bir işin vukû ve icrâsına mahsus mahal: Meydân-ı harp, meydân-ı muhârebe, talîm meydanı, nişan meydanı.*"dır. Müellifin herhangi bir işin yapılabileceği meydanlara örnek olarak sadece askeri faaliyetleri vermesi oldukça ilginçtir. Sanki bir cümleyle İstanbul'daki meydanların tarihsel olarak hangi açıdan daha yoğun ve halk nazarında/hafızasında nasıl algılandığını göstermektedir. Bu çalışmada da İstanbul'un meydanlarının, belli tarihlerde oldukça sık bir şekilde nasıl birer muharebe meydanına dönüştüğü detaylıca incelenecektir. Son tanım, "*Bektâşî tekkelerinin semâ-hânesi.*" şeklindedir. Bu kutsal mekanın, en önemli ve geniş sahasına meydan denilmektedir[41]. Şemseddin Sami sadece Bektaşi tekkesini örnek göstermiş olsa da devran/sema edilen sahaya bütün tekkelerde meydan adı verilmektedir. Neticede meydan hakkında tasavvur edilebilecek ilk şey onun bir şehir ya da kasaba içerisinde veya dışında, çevresine nazaran geniş ve boş bir alan olduğudur. Meydan kelimesinin diğer manaları da bu çerçevededir. Her anlam az ya da çok boşluk, genişlik, açıklık ve görünürlük içermektedir.

Şemseddin Sami'nin bir diğer eseri olan *Kamûsü'l-a'lâm*'da (1899) meydan, Nişabur, İsfahan ve Bağdat gibi şehirlerde bir mahalle olarak tarif

41 Şemseddin Sâmi'nin meydan için verdiği üç tanımlama daha mevcuttur. Bunlardan ilki "*Zâhir, âşikârane: Meydana çıktı; hakîkat meydandadır.*" şeklindedir. Diğeri "*Ara, vakit, fırsat: Hünerlerini göstermeye meydan verilmedi; Akşama kadar meydanımız vardır.*"'dır. Sonuncusuysa "*Ortalık: Meydanda bir sebep yoktur.*" olarak verilmiştir (Şemseddin Sâmi, **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı, 1978, s. 1440-1441).

edilmektedir. Ayrıca Maveraünnehir'de meydan adlı bir kasabanın varlığından da söz edilmektedir. Ek olarak Arap dili ve edebiyatı alimi Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed'in Nişabur'un Meydan Mahallesi'nde doğması hasebiyle mahlasının Meydani olduğundan bahsedilmektedir[42]. *Lügat-i Nâcî*'de (1894) meydan kelimesi doğrudan doğruya geniş, açık yer, vasi saha manalarında kullanılmış, savaş alanı manasındaki Meydan-ı Cenk ve boşluğa yayılınan alan anlamına gelen Meydan-ı İntişar öbekleri de örnek olarak verilmiştir[43]. Bir diğer Osmanlı Türkçesi sözlüğün müellifi Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*'de (1895/96) "*Meydan*" ve çoğulu "*Meyadin*" kelimelerine yer vermiştir. Meydandan geniş, açık yer, açıklık mahal olarak bahsetmekte ve örnek olarak At Meydanı'yla Ok Meydanı'nı vermektedir[44]. Anlaşıldığı üzere eserin kaleme alındığı yıllarda İstanbul'daki en büyük meydanlar bu ikisidir. Redhouse ise meydan kelimesine sözlüğünün (1890) iki yerinde değinmektedir. Evvela meydan, İngilizce-Türkçe olan kısımda "*square*" kelimesinin manalarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Square kelimesini tercih etmiş olması, İstanbul'daki pek büyük olmayan bütün meydanlara referans yapma arzusundan kaynaklanmış olmalıdır. Türkçe-İngilizce olan kısımda ise "*Meyadin*" şeklinde verilmiştir. Redhouse meyadinin, meydanın çoğulu olduğunu da ekleyerek anlamını "*Open spaces, squares.*" olarak yazmıştır. Square ile doğrudan meydanın manasını veren müellif, kelimenin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için açık alanlar anlamını da eklemiştir[45].

Ferit Devellioğlu'nun *Lügat*'ına (1962) göreyse meydan ilk olarak "*Geniş, açık, düz yer, alan*" manalarında verilmiştir. Ayrıca, "*Yarışma veya karşılaşma yeri*" şeklindeki anlamlarını ekleyerek örnek olarak Et Meydanı'nı seçmiştir. Yeniçerilerin burada hem talim yaptıklarını hem de bu alanın onlara et dağıtımı için kullanıldığını ifade etmektedir[46]. Türk Dil Kurumu'nun 2010'da yayınladığı *Türkçe Sözlük*, meydan kelimesi için yukarıda adı geçen iki Osmanlı Türkçesi sözlüğüyle aynı

42 Şemseddin Sâmi, **Kamûsü'l-a'lâm**, İstanbul, Mihran Matbaası, 1306/1899, c. 6, s. 4506-4507.
43 Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, Hazırlayan Ahmet Kartal, Ankara, TTK, 2009, s. 420.
44 Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**, Hazırlayan Ali Birinci, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019, c. 2, s. 397-398.
45 James William Redhouse, **Redhouse's Turkish Dictionary**, London, Bernard Quaritch, 1880, s. 308, 826.
46 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Hazırlayan Aydın Sami Güneyçal, 24. Basım, Ankara, Aydın Kitabevi, 1999, s. 638.

manaları vermektedir. Bu sözlük vasıtasıyla meydanların küçük boyutlu olanlarının mevcudiyeti de vurgulanmaktadır. "*-cık*" eki vasıtasıyla kelime, sözlüğe girebilmiştir. Meydancık kelimesi, meydan büyüklüğüne ulaşamayacak sahalar için kullanılabilmektedir[47]. Andreas Tietze (2002), meydanın esas manasının "*Geniş, açık yer, alan*" olduğunu belirtmektedir. Kelimenin diğer anlamları arasında "*Mücadele yeri, ayin yeri, siyaset yeri*" ve "*polo sahası*" da bulunmaktadır[48]. Öte yandan ortada, belli ve aşikar anlamlarındaki "*Meydanda*" kelimesini de sözlüğe eklenmiştir[49]. Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde (1946), meydan kelimesi, "*Tasavvufta kâinat, âlem, Bektaşîlerle Mevlevîlerce bilhassa ayîn icra edilen yer mânasına gelir...*" şeklinde, sadece deyim manasıyla yer almıştır[50].

Mertol Tulum'un hazırladığı *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* (2011) adlı kapsamlı sözlük vasıtasıyla meydan kelimesini karşılayan pek çok kelime tespit edilmektedir. Bunlar arasında arsa, sahn, sahat, kır, yazı, ova, sahra, deşt, cem olacak yer, bazar yeri, çarşu, suk, güreş yeri, pehlüvan tekkesi, pehlüvan meydanı, talim-hane, at meydanı ve cenk meydanı kelimeleri dikkati çekmektedir[51]. 2019 senesinde Ömer Yağmur, 1641 ve 1677 tarihli iki adet İtalyanca sözlüğü derleyerek Osmanlı Türkçesi'nin 17. yüzyıldaki kelime dağarcığını tespit etmiştir. İtalyanca kaynaklarda meydan kelimesi "*Meydan*, *Maydan*, *Meidan*, *Midan*, *Mejdan*" şekillerinde aktarılmıştır. Akabinde, meydan için Almanca, "*Platz*, *Feld*, *Kampfgebiet*" kelimeleriyle karşılık verilmiştir. Sonrasındaysa meydan kelimesinin manasını karşılayan İtalyanca "*Piazza*, *Campo*, *Spazio*, *Stadio*" gibi kelimelere yer verilmiştir[52]. Piazza kelimesinin Türkçeye, "*Piyasa*" şeklinde girdiğini de ifade

47 **Türkçe Sözlük**, 11. baskı, Ankara, TDK, 2010, s. 1671.
48 Polo sahasıyla ifade edilen alan Çevgan oynanan yer olmalıdır.
49 Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, Ankara, TÜBA, 2018, c. 5, s. 215.
50 Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, MEB, 1983, c. 2, s. 525-526.
51 Müellif, meydanı karşılayan daha pek çok kelimeye yer vermiştir. Bunların bir kısmı oldukça yan anlamlarda kullanılmakla birlikte şöyledir: Beriye, dihkani, bazar, zukak, sokak, kuçe, rusita, rustak, güşti-girlik, güştigah, mızmar, meydan-i vega, rezimgah, avürdgah, marike, arsa-i dar ü gir, karzargah, cenk, alay, saff, saf, segirdüm, müddet (Mertol Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara, TDK, 2011, s. 1247).
52 Ömer Yağmur, **Antonio Mascis, Vocabolario Toscana e Turchesco (1677) ve Giovanni Molino, Dittionario della Lingua Italiana, Turchesca (1641)'ya Göre 17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, İstanbul, Kesit, 2019, s. 515.

etmek gerekmektedir. Özellikle ticari faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği sahaları belirtmek için kullanılan piyasa kelimesi, "*Bir yolda aşağı yukarı gezinmek.*" manasına gelen "*Piyasa Etmek*" şeklinde bir söz öbeğine de dönüşmüştür[53].

Çevre ve şehircilik alanında neşredilmiş bir sözlük (2011), meydan için, yerleşim yerlerinde cadde, geniş yol ve bulvarların birleştiği geniş alan manasını vermektedir[54]. Genel bir mimarlık sözlüğündeyse (1998) meydan, halkın toplandığı, genellikle binalarla çevrili olan, düz ve geniş bir yer olarak tarif edilmektedir. Meydanlık kelimesine de yer veren bu sözlük, manasının "*meydan denebilecek kadar genişçe yer*" olduğunu ifade etmektedir[55]. İslam Mimarisi Sözlüğü'nde (1996) meydan, törenler için kullanılan geniş ve açık alan olarak tarif edilmektedir[56]. *Sosyoloji Sözlüğü*'nde (1969) meydan kelimesinin iki farklı manası yer almaktadır. Meydan ilkin, agora olarak tanımlanmıştır. Roma şehrinde forum olarak kullanılan agora, Yunan siteleri veya şehirlerinde kamu işlerinin görüldükleri yere denilmektedir. Ayrıca ayinler ve bayramlarda da burada toplanılmaktadır. İçtimai hayat, canlılığına agoralarda kavuşmaktadır. Bu vesileyle forum kelimesinin tanımı da yapılmıştır. Neticede Osmanlıların İstanbul'da devraldığı mirasın içinde pek çok forum[57] da yer almaktadır. Hilmi Ziya Ülken, meydanın diğer manasını "...*place publique*..." olarak vermektedir. Bu saha, yukarıda tarifi yapılan meydan alanının, zaman içerisinde evrilerek benzer ama başka bir şehir mekanına dönüşmesiyle oluşmaktadır. Mekan, toplantı ve spor yeri olarak kullanılmaktadır[58].

53 Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken, 2007, c. 4, s. 3867-3868.
54 Cemal Toptancı, **Çevre ve Şehircilik Bilim ve Mevzuat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İstanbul Matbaacılık, 2011, s. 380.
55 Doğan Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, YEM, 1998, s. 313.
56 Andrew Petersen, **Dictionary of Islamic Architecture**, London, Routledge, 1996, s. 168.
57 Adı bilinen forumlar arasında Constantinus, Theodosius (Tauri), Bovis, Arkadios, Filadelfion, Pittakia, Augusteion, Amastrianon ve Tetrapilon bulunmaktadır. İstanbul'un sahip olduğu forumların genel yapısı hakkında detaylı bilgi almak için ise bakınız Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul**, Çevirmen Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi, 2001, s. 248-267; Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Eğitim Spor ve Sağlık Vakfı, 2002, s. 34-41; Jean-Pierre Sodini, "Konstantinopolis: Bir Megapolün Doğuşu (4.-6. yüzyıllar)", **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Editör Annie Pralong, Çevirmen Buket Kitapçı-Bayrı, İstanbul, Kitap, 2011, s. 23-30, 32.
58 Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara, MEB, 1969, s. 203.

Meydan kelimesinin Türk-İslam kültür dairesi çerçevesinde pek çok manası bulunmaktadır. Bu tanımlamalar/kavramlar kendilerini şehrin ya da yapıların meydanlarıyla alakalı yerlerde göstermektedirler. Dolayısıyla yukarıdaki öncelikli kaynakların yanı sıra diğer birtakım eserler de incelenerek çalışmanın teorik zemini genişletilmiştir. Osmanlı tarih sözlükleri incelendiğinde karşılaşılan ilk ortak tanım "Meydan" kelimesinin kendisidir. Kaynaklar, meydan için genellikle Pakalın'ın, yukarıda tekkeler hakkında verdiği manayı tekrarlamışlardır. Ayrıca yeniçerilerin herhangi bir silahın talimini yaptıkları, Ok Meydanı ya da Talimhane Meydanı için de doğrudan meydan kelimesini kullanmaktadırlar[59].

Meydan kelimesiyle ilişkili Türkçe'de çok çeşitli ıstılah ve deyimin olması, meydanın bu coğrafyadaki hayatın ne kadar içinde olduğunu açıkça göstermektedir. Yüzlerce yıllık savaşçı ve mücadelelerle dolu bir geçmişe sahip olan Türkler, pek çok askeri kavram ve terimin yanı sıra, toplumsal belleğinde büyük bir yer tutan meydan savaşlarını vurgularcasına, içerisinde meydan kelimesinin geçtiği bir sürü çatışmacı ıstılah da yaratmıştır. Askeri terimler içerisinde, 21. yüzyılda hala kullanılan ya da en azından modern kulakların bile duyduğu zaman yadırgamayacağı örnekler mevcuttur. Bazılarıysa esas manasının tahmin edilebilirliğini korumakla birlikte, zamanla anlam kaymasına uğrayarak hayatımızda var olmaya devam etmiştir. Örneğin "Meydan Dayağı" tabiri esasında, askeri mektep ve kışlalarda uygulanan bir tür cezalandırma biçimine denmektedir. Birtakım kusurlar işleyen askerin meydana getirilerek sopalanması ile tatbik edilmektedir[60]. Lakin bir kurum ya da yetkili tarafından yapılan bu cezalandırma tabiri, toplumsal bir fenomene dönüşerek kamusal sahalardaki kitlesel bir faaliyeti karşılar olmuştur. Türkler cephede, sahrada kullandıkları toplara "Meydan Topu" adını vererek[61] 21. yüzyılda bile modern bir silah olarak hayatımızda yer alan cihazı, önüne meydan kelimesini ekleyerek

59 Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s. 224; Fehmi Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Gökkubbe, 2010, s. 430; Mehmet Ali Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma, 2011, s. 470; Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Alfa, 2017, s. 484-485.

60 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; D. Mehmet Doğan, **Osmanlıca Yazılışlı Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Yazar, 2020, c. 2, s. 1583.

61 Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

onurlandırmışlardır. Son olarak iki askeri tabir vardır ki, sefer mevsimi geldiği zaman örgütlü bir şekilde hareket eden Osmanlı ordusuyla doğrudan alakalıdır. Evvela seyir halindeki ordu, uygun bir noktaya geldiği zaman "Meydan(d)a Konmak" zorundadır. Akabinde de konaklama esnasında kullanıp, savaş süresince de çeşitli yerlerde barınacağı çadır ve tentelerini yani "Meydan Çadırı"nı kurmak mecburiyetindedir[62].

Yukarıda da ifade edildiği gibi çok çeşitli mücadele ve zaferlerle dolu bir geçmişe sahip olan Türkler, savaşçı bir millettir[63]. Ok atıp at binen, bozkıra vakıf ve uzun mesafeleri at sırtında katederek savaşabilen Türk milletinin, meydan savaşlarındaki varlığı ve başarıları tarihsel bir gerçektir[64]. Dolayısıyla savaş anında meydana hükmeden ve galip olan Türkler, bu bağlamdaki çatışmacı mana içeren deyimlere, meydan kelimesini sıkça sokmuştur. Birisini tehdit etmek, kışkırtmak ve özellikle de kavgaya davet etmek için "Meydan Okumak", "Meydana Okumak" ve "Meydanda Okumak" söz öbekleri geliştirilmiştir[65]. Benzer şekilde "Meydana Davet Etmek" de genellikle çatışmacı bir üslupla taşraya çağırmak, çıkarmak anlamında kullanılmaktadır[66]. Anlaşılıyor ki meydan, sadece orduların mücadele ettiği bir saha değil, şahısların da birbirleriyle yüzleştiği, toplumsal bir mekan olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin "Er Meydanı" manasını da karşılayan "Meydana Girmek" ve "Meydana Gitmek" tabirleri, teker teker birbiriyle dövüşmek isteyen kimselerin silahlı şekilde meydana çıkması ve birbirlerine saldırmasını ifade etmektedir[67]. Günümüzde cephede yaşanan mücadelelerden önce, toplumsal hayattaki pratikler

62 Yağmur, **17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, s. 515.

63 Teoman Ş. Duralı, **Omurgasızlaştırılmış Türklük**, İstanbul, Dergah, 2010, s. 39-41.

64 Mehmet Zeki Terzi, "Savaş, İslam Tarihi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 36, s. 195; Gabor Agoston, "Savaş, Osmanlı Dönemi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 36, s. 198-199.

65 Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Yağmur, **17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, s. 515; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı, 2005, c. 2, s. 2053; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583; Bir alt anlam olarak Meydana Okunmuş ve Meydana Okuyucu kavramları da söz konusudur. İlki meydan okunan, ikincisi ise meydan okuyan kimseyi ifade etmektedir (Yağmur, **17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, s. 515).

66 Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247.

67 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.

dolayısıyla zihinlerde canlanan "Meydan Almak" tabiri, halkın önüne çıkmak, kimi zaman da meydana hakim olmak manasına gelmektedir[68]. Gene, "Meydan Vermemek" deyimi sık boğaz etmek ve göz açtırmamak manasında kullanılsa[69] da bu iki söz öbeğini, meydanda gerçekleşen bir askeri faaliyetle ilintilendirmek çok kolay olacaktır.

Et Meydanı özelinde, evvela Aksaray'da bulunan Yeni Odalar'a Arapça "Meydan-ı Lâhim" denildiğini ifade etmek gerekmektedir. İsyan çıkaran yeniçeriler, meşhur kazanlarını burada kaldırırlardı[70]. Aynı sahada, yeniçeriler için et kesilip dağıtımı yapılırdı. Bu işi üstlenen "Meydan Kasapları" mevcuttur[71]. İstanbul'daki bütün meydanlarda et kesip, satan kasaplar olmakla birlikte bu ıstılah ilk olarak Et Meydanı'ndakileri hatıra getirmektedir. Yeniçeri ocağındaki seğirdim aşçı ve ustalarının, kışlaların dışında gerçekleştirdiği faaliyetlereyse ilginç bir şekilde "Meydan Hizmeti" denilmektedir[72]. Yeniçerilerin hayatlarında kışlaları ve doğal olarak Et Meydanı, öyle büyük bir yer kaplamaktadır ki, dış dünyadaki herhangi bir faaliyet bile isimlendirilirken yaşamlarının merkezindeki kurum/tesis dikkate alınmaktadır. Aynı husus Acemi Ocağı'nın[73] zabitlerinden birisi olan "Meydan

68 Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3184; Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

69 Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420.

70 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471.

71 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471.

72 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485

73 Şekil ve Harita Listesi-Şehzade Meydanı 6; Acemi Ocağı, Osmanlı klasik döneminde Balaban Ağa Mescidi Mahallesi'nde yer almaktaydı. Şehzade Külliyesi'nin karşısına tesadüf eden bu noktada Acemi Ocağı'nın kışlası ve merkezindeyse Acemi Meydanı adını taşıyan saha yer almaktadır. Kaynaklarda, Acemi Meydanı, Acemi Gulamı Meydanı, Acemi Oğlanları Meydanı ve Gılmanan-ı Acemiyan Meydanı gibi şekillerde kullanılabilmektedir. Acemi Ocağı'nın kışlası iki ayrı binadan oluşuyordu ve Şehzadebaşı'yla Vezneciler arasında yer almaktaydı. Direklerarası'nın arkasında/güneyinde yer alan kışla binasının geniş bir meydanı bulunmaktaydı. Kışlanın bir hamamı, fodla fırını ve karşısındaysa Tulumbacılar Karhanesi vardı. 21. yüzyılda bu saha yaklaşık olarak İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin batısıyla Şehzade Külliyesi'nin güneyinde kalan bölgeyi kapsamaktadır. 21. yüzyılda hala, bu kışladan kalan bir hamam kalıntısı mevcuttur (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, Ankara, TTK, 1984, c. 2, s. 53-55; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu**, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1958, s. 14; Reşat Ekrem Koçu, "Acemioğlanlar Meydanı Sokağı",

Kethüdası" için de geçerlidir. "Meydan Başı" olarak da adlandırılan bu şahıs, cezalandırma işlerinden sorumludur[74]. Son olarak, Et Meydanı'nın aslında, yeniçerilerin İstanbul'daki ikinci kışlası olan Yeni Odalar'ın, sadece bir bölgesi/sahası olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Kışla ve sahip olduğu Et Meydanı kamusal bir alan değildir. Askerin denetimindedir, sadece gerekli görülen siyasi durumlarda ve davetle, devlet erkânının kullanımına açılabilmektedir. Et Meydanı, askerin manevi dünyasıyla, yaşam pratiklerinde[75] o kadar büyük bir yer edinmiştir ki, sahanın adı büyük önem kazanmıştır. Savaş-meydan-zafer üçlüsü askerin duygu dünyasında kesin bir yere sahiptir. Çoğu zaman minyatür bir savaş alanını timsalen, Et Meydanı'nda yapılan bir atış talimi, esas savaş alanındaki hayati bir âna karşılık gelebilmektedir. O sebeple asker için fevkalade mühim olan bu sahanın adı, Yeni Odalar kurumunun adının önüne bile geçebilmektedir. Tarihi kayıtlarda sık sık, doğrudan kışladan bahsedildiği zamanlarda dahi, buraya Et Meydanı denildiği görülmektedir.

"Meydan Şeyhi" terimiyse, birkaç manayı aynı anda bünyesinde toplayabilmiştir. Evvela Et Meydanı'ndaki seğirdim aşçı ve ustalarının en kıdemlisine denmektedir. Bu şahıs et dağıtırken gülbank çekmek ve ete seğirtmek işaretini vermektedir[76]. Ok Meydanı'ndaki Atıcılar Tekkesi'nin idaresini gerçekleştiren kimse de bu sıfatı haizdir[77]. Son olarak güreşler esnasında pehlivanları coşturmak için gülbank çeken cazgır da "Meydan Şeyhi" olarak adlandırılmaktadır[78].

İst A., İstanbul, REKİA, 1958, c. 1, s. 190; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1974, c. 4, s. 617; Mücteba İlgürel, "Acemi Oğlanı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1988, c. 1, s. 324-325; Necdet Sakaoğlu, "Acemi Ocağı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 61-62).

74 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.

75 Asker kışlada ikamet etmekteydi. Et Meydanı'ndaysa çağın en büyük besin kalemlerinden birisi olan eti kesilerek dağıtılmakta, savaş için atış talimi yapmakta ve ibadet etmek gibi pek çok mühim husus hayata geçmekteydi. Detaylı bilgi için bakınız "II. Bölüm", "Et Meydanı" başlığı.

76 Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 484-485.

77 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471.

78 Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.

İstanbul'da askeri bir saha olan Et Meydanı'nın yanı sıra askerlikle ilgisinin yadsınamayacağı diğer bir mekan, Ok Meydanı'dır. "Meydan-ı Tir" ve "Meydan-ı Tirendaz" şeklinde de ifade edilen saha[79], kendi âdet ve geleneklerini yüzlerce yıl yaşatmıştır. Evvela sözlüklere dahi girmiş "Meydan Âdabı" teriminden bahsetmek gerekmektedir. Halk önünde yapılmaması gereken davranışları ifade eden tabir, günümüzde çok çeşitli manalarda da kullanılırken, Ok Meydanı örneğinde buraya has olup, uyulması gereken usûl ve davranışları kastetmektedir. Kurallara uymayanlar da özür dilemeden kesinlikle bir daha meydana alınmazlardı[80]. Aşağıda, sahayı ilgilendiren birtakım terimler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Fakat bazılarının sözlüklere, özellikle Ok Meydanı örneği üzerinden girdiğini ifade etmek gerekmektedir. Örneğin "Meydan Günü" tabiri, herhangi bir faaliyetin halk önüne çıkarılması manasına gelmekle birlikte, Ok Meydanı'ndaki müsabakaları da tanımlamaktadır[81]. Ok Meydanı Mescidi'nin imamına "Meydan İmamı"[82], hatibineyse "Meydan Hatibi"[83] denilmektedir. Meydanla ilgili hukuki sorunları, "Meydan Kadısı" olarak adlandırılan görevli[84] çözmekteyken; meydanın düzen ve âdabını korumakta söz sahibi olan ihtiyar kemankeşlere de "Meydan İhtiyarları" denilmektedir[85]. Son olarak Ok Meydanı'nın sınırlarını gösteren ve "Meydan Odası"nda asılı bulunan bir "Meydan Haritası" mevcuttur. Meydana yapılan bir tecavüz esnasında, başvurulabilmesi için ilk kez 17. yüzyılda Abdullah Efendi tarafından yaptırılmış ve zamanla yenilenmiştir[86]. Öte yandan Ok Meydanı'nın son yüzyıllara kadar faal olduğunu, sözlükler vasıtasıyla dilde karşılığı bulunması ve sıkça örnek verilmesi hasebiyle söylemek mümkündür.

79 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.
80 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471.
81 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.
82 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.
83 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.
84 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.
85 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.
86 Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.

Askerlikle ilintili ya da çatışmacı bir mana taşıyan terimlerin yanı sıra Osmanlı Devlet işleyişiyle ilgili iki ıstılah daha göze çarpmaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki divanhanenin bulunduğu ikinci avlu, Divan Meydanı veya "Meydan-ı Divan" olarak da bilinmektedir[87]. Özellikle devlet işleri hususunda beceriksizlik yapan ama genel olarak suçluların idam edildikleri yere "Meydan-ı Siyaset" ve bunu icra eden celladaysa "Meydan-ı Siyaset Ustası" denilmektedir[88].

Sûfî kültüründe de meydan, hem fiziki hem de felsefi olarak önemli bir yer kaplamaktadır. Evvela, Mevlevi tekkelerindeki birtakım mühim yerlere "Meydan-ı Şerif" denilmektedir[89]. "Meydan Taşı" da Bektaşi tekkesindeki bir makama işaret etmektedir[90]. Gene Bektaşilikle ilgili tasavvufi bir terim olan "Meydan Rehberi", bu tarikattaki yol gösterici kimselere denilmektedir[91]. Saray ve büyük konaklardaki meydanlarla, taşlıkları süpürüp temizlemekle sorumlu olan ayrıca çeşitli kurum ve işletmelerdeki ayak işlerini yapan kimseler "Meydancı" olarak anılmaktadır. Bektaşi ve Mevlevi gibi tekkelerde var olduğu bilinen meydancı dede, ayin yapılan yerin

87 Zeynep Tarım Ertuğ, "İstanbul'un Osmanlı Dönemi Sarayları ve Kullanımı", **Kültürler Başkenti İstanbul**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010, s. 330-335; Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar**, İstanbul, Yapı Kredi, 2014; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 470-471; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485.

88 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; Sakaoğlu, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 485, Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

89 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; M. Baha Tanman, "Mevlevihanelerin ve Özellikle İstanbul Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri", **Mevlevi Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi**, Editör M. Baha Tanman, İstanbul, İlim Sanat Tarih ve Edebiyat Vakfı, 2013, s. 51; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471.

90 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185.

91 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471.

temizliğini denetleyen ve burasının düzeninden sorumlu olan derviştir[92]. Ayrıca bu şahıs sema meclislerinde, zikri yöneten üç kişiden birisidir[93].

Meydan kelimesinin kullanıldığı pek çok terim, askerlikle ilintili hususlar başta olmak üzere devlet hayatı ve sûfî kültürünün içine de nüfuz etmiştir. Öte yandan toplumsal hayatın derinliklerine inen ve gündelik dile yansıyan kavramlar da mevcuttur. Türk lisanının en temel fiilleriyle oluşturulan bu terkiplerden ilki görünür, bariz ve aşikar olmakla, vücuda gelmek manalarındaki "Meydana Çıkmak"dır[94]. Kendiliğinden tebarüz etme durumu olan "Meydana Çıkmak"ın aksine, "Meydana Çıkarmak" terimi bir dış güç gerektirmektedir. Öte yandan, göstermek, dışarı çıkarmanın yanı sıra yaratmak yani yoktan var etmek anlamına da gelmektedir[95]. Herhangi bir şeyi yapmaya, gerçekleştirmeye fırsat ve imkan bulunmasıysa "Meydan Bulmak" terimiyle ifade edilmiştir[96]. Bu söz öbeği de insana, ilginç bir şekilde, sanki bir meydan savaşında yakalanan fırsat anını tahayyül ettirmektedir. İzin, müsaade ve mahal dilemek manaları için "Meydan İstemek"[97], bir iddiayı tartışmaya açmak ya da insanların bilgisine sunmak için de "Meydana Atmak"[98] ıstılahları tercih edilebilmektedir. 17. yüzyılda da kullanıldığı bilinen ve erken dönemli Türkçe sözlüklere de girmiş bulunan "Meydana Getirmek" tabiri büyüterek yetiştirmek ve terbiye etmek, ayrıca çıkarmak, ihraç etmek anlamlarıyla dilde yerini almıştır[99].

92 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 431; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2054; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3186.

93 Tuğçe Tuna Kanar, **"XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Halvetilik Teşrifatı: Usûl-Erkân ve Törenler"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 186.

94 Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**, c. 2, s. 398; Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420; Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247; Yağmur, **17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, s. 515, Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

95 Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**, c. 2, s. 398; Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420; Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247, Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3184.

96 Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

97 Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**, c. 2, s. 398; Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420.

98 Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3184.

99 Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**, c. 2, s. 398; Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420; Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247, Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3185; Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

Meydanın açıklığına, bina gibi şeylerin ortasında olması ve gözler önünde bulunması durumuna istinaden kullanılan iki önemli ıstılah mevcuttur. Bunlardan ilki ortada, orta yerde ev ara yerde manasındaki "Meydanda(de)" kelimesidir[100]. İkincisiyse göstermek, ibraz ve ispat etmek anlamlarını karşılayan "Meydana Ko(y)mak"tır[101]. Kültür hayatına referans veren "Meydan Oyunu", orta oyunu yerine kullanılırken[102], sanatını meydan gibi açık ve toplumla kaynaşan sahalarda icra eden, eli sazlı da olabilen, halk şairlerine de "Meydan Şuarası" denilmektedir[103]. Toplumsal hayattan son bir örnekle ıstılah bahsi kapatılacaktır. Hindistan, Şam ve Diyarbakır'da dokunan "Meydani" isimli, çizgili ve ipekli bir kumaş türü mevcuttur ki bayram yerlerinde erkekler tarafından giyildiği için bu adı almıştır[104].

Köken itibariyle Pehlevice olan meydan kelimesi, Kanar'ın hazırladığı Farsça sözlükte evvela "*meydan*, *saha*, *alan*" ve ikincil olarak "*üçte birlik mesafe, yarış alanı, ortaklık, fırsat*" anlamlarında kullanılmaktadır. Kanar, meydan sözcüğüyle türetilmiş, Türkçe'de de tesadüf edilen ya da Türkçe'ye hakim olanlar tarafından anlaşılabilecek birtakım kelime gruplarına da yer vermektedir. Bunlar arasında "*meydan-i aşk(aşk meydanı)*, *meydan-i futbal(futbol meydanı)*, *meydan-i gayret(yiğitlik meydanı)*, *meydan-i gaza(savaş meydanı)*, *meydan-i harb(savaş alanı)*, *meydan-i mahabbet(sevgi meydanı)*, *meydan-i mahşer(mahşer meydanı)*, *meydan-i nazm(şiir meydanı)*, *meydan-i siyaset(idam alanı)* dikkati çekmektedir[105].

Gene Kanar'ın hazırladığı Arapça sözlükte, meydan ve çoğulu meyadin kelimeleri tespit edilebilmektedir. Meydan için "*meydan*, *alan*, *saha*" karşılıkları

100 Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, s. 1247; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053.

101 Mehmed Salâhî, **Kâmûs-ı Osmânî**, c. 2, s. 398; Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2053.

102 Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

103 Muallim Nâcî, **Lügat-i Nâcî**, s. 420; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 1583.

104 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 2, s. 526-527; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 224; Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 430-431; Ünal, **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s. 471; Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, s. 2054; Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, s. 3186.

105 Mehmet Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say, 2016, s. 1454.

verilmiştir. Öte yandan "*meydanu'l-harb*"le savaş meydanı, "*meydanu's-sibak*"la yarış alanı ve "*meydanu'l-musabakat*"la da stadyum yani müsabaka sahası anlamları karşılanmaktadır[106]. Osmanlı tarihinden önemli bir Arapça sözlük olan *Ahterî-i Kebir*'deyse meydan, "*açık, vâsi yer*" olarak geçmektedir[107].

Sözlüklerin tanımlamalarının yanı sıra meydanın ne olduğu hakkında mimar, mühendis, sanat tarihçisi ve şehir kuramcılarının pek çok yorumu bulunmaktadır. Edward Relph ve Cliff Moughtin'den edindiği bilgileri aktaran Oktay, bir meydanın, meydan olup olmadığı incelenirken başvurulması gereken güzel bir yöntemin, o noktanın kişide herhangi bir aidiyet duygusu yaratıp yaratmadığına bakılması gerektiğini ifade etmektedir. Bulunulan saha kişiye herhangi bir sebepten ötürü şu an tam olarak buradasın hissiyatı yaşatıyorsa, orası bir mekan ve doğal olarak adı konabilecek bir meydandır. Özellikle de bu nokta şehrin diğer alanlarından farklıysa ve kolaylıkla tanınabiliyorsa, kent içerisinde kimlik oluşturan bir özelliğe sahiptir. Şehir içerisindeki en başarılı meydan türüyse, kent yaşamının doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkanıdır. Zira belli bir zamana, yere ve kültüre ait olan tasarımlar, başka bir zamana, yere ve kültüre uyarlandıkları zaman çok çeşitli sorunlar yaratabilmektedir[108].

Cansever, meydanın en ilkel haliyle bir yol kavşağı olduğunu ve insanların burada birbirlerine kavuştuğunu, rastgeldiklerini belirtmektedir. Toplum hayatının ortaya çıkabilmesi için birbirlerinden farklı gayelerle, farklı yönlere doğru hareket eden insanların bir noktada buluşabilmesi, kaynaşabilmesi, tartışabilmesi, iletişim kurarak anlaşabilmesi, alış veriş yapabilmesi ve daha pek çok hususstaki ihtiyaçlarını giderebilmesi gerekmektedir. Bunu da ancak ve ancak, çeşitli kültürlerdeki, farklı üsluplardaki meydanlar sağlayabilmektedir[109].

106 Mehmet Kanar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say, 2009, s. 1703-1704.
107 Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebir**, Hazırlayan Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Ankara, TDK, 2009, s. 640.
108 Derya Oktay, "Kentsel Kimlik ve Canlılık Bağlamında Meydanlar: Kuzey Kıbrıs'ta Bir Meydana Dair", **Mimarlık [Mimarlık: Yapı Sanatı, Şehircilik ve Güzel Sanatlar Dergisi]**, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası, 2007, Sayı 334, s. 29-34.
109 Turgut Cansever, **Ev ve Şehir**, İstanbul, İnsan, 1994, s. 137-139.

Emeviler döneminde kabilelerin yaşadığı mahallelerin ortasında ya da İslam şehirlerinin belli başlı bazı noktalarında cebbehane, sahra ya da doğrudan doğruya meydan adını alan kamusal, geniş sahalar bulunmaktadır. İslam şehirlerinde, meydanın yanı sıra, rahbe adında ve meydanın işlevlerinden büyük kısmını üzerine alan bir alan daha mevcuttur. Geniş saha anlamına gelen Rahbe, şehirler kurulurken tasarlanmaktadır. Rahbelere dinlendirici havuzlar ve atların bağlanabileceği alanlar yapılmaktaydı. Öte yandan mahallelinin toplanabildiği bu sahalarda at yarışları da yapılabilmektedir. Bir savaşa gidilirken mahalle halkı burada toplanmaktadır. Hatta şehirlerin ilk kurulduğu dönemlerde cuma namazları da burada kılınmakta, bayram gibi toplu kılınan namazlarda da saha, tercih edilmekteydi. Tören ve eğlenceler esnasında da kullanılan Rahbelerin üstü açık bırakılmak kaydıyla çevresi taş veya kerpiçle çevrilerek sınırları da çizilmektedir[110]. Bu sahanın etrafının bir şekilde çiziliyor olması fevkalade kıymetlidir. İslam toplumu, tasarlayarak oluşturduğu bu kamusal, açık alanı koruma arzusu içerisindedir.

Arseven'in, meydanla ilgili yorumları daha çok lastik tekerlekli araçlar, raylı sistemler, modern yapı ve şehircilik faaliyetlerinin geçerli olduğu, 19. yüzyıl ve sonrasını kapsamaktadır. Meydanlar tarihte ilk kez büyük yolların birleştiği noktalardaki yürüyüş akışını dengeleme ihtiyacından dolayı ortaya çıkmışlardır. Akabinde halkın içtimai, dini ya da iktisadi sebeplerle toplanabileceği yerler haline gelmişlerdir. Zaman içerisinde büyüyen modern şehirlerde çeşitli sebeplerle daha geniş meydanlar yaratma ihtiyacı doğmuştur. Şehirlerin simgesi olan, estetik kamusal binaların mimari güzelliklerinin izlenebilmesi için de önlerinde yer açmak gerekmiştir. Meydanların, mahallelerin temiz havaya sahip olmasını sağlamak gibi kendiliğinden yarar sağlayan bir işlevi de vardır. 20. yüzyılda tiyatro, otel, resmi daireler gibi kamusal yapıların önlerinde otomobil ve toplu taşıma araçlarının bekleyebileceği sahaların yaratılması ihtiyacı hasıl olmuştur[111]. Daha eski zamanlarda

110 Mustafa S. Küçükaşçı, "Emeviler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, İstanbul, İlke, 1996, c. 1, s. 136-137.

111 Arseven, Türk toplumunun meydan kelimesini, tarih boyunca her tür geniş alan manasında kullandığını fakat bunun şehircilik bağlamında uygun olmadığını dile getirmektedir. Saray ve cami önlerinde bulunan avlulara da meydan denildiğini ama şehircilik söz konusu olduğu zaman, sadece sokakların birleştikleri yerlerdeki büyük alanlara meydan denilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Gene de, eskiden sokakların dar olduğunu ve buna nispetle meydanların da küçük yapıldığını belirtmektedir. 19. ve 20. yüzyıldan sonraysa sokaklar genişlemiş ve meydanlar da

otomobil ve toplu taşıma araçlarının yerine, at arabaları ve deve kervanlarının meydanları kapladığı da belirtilmelidir. Arseven, modern zamanlarla, şehircilik uygulamalarını kendisine kıstas olarak alsa bile, çalışmasında verdiği meydan örneklerinin büyük bir kısmı 20. hatta 19. yüzyıldan önce ortaya çıkmıştır. Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti'nin yarattığı bu meydanlar, modern zamanlardaki oldukça geniş kardeşlerine nazaran Osmanlı dünyasındakilere daha çok benzemektedirler. Meydanları açık ve kapalı olarak ikili bir tasnife sokmak mümkündür. Açık-kapalı ayrımı, meydanın yapılarla, ne kadar sarılı olduğuyla alakalıdır.

1. Kapalı Meydanlar

Kapalı meydanlar, etrafları neredeyse tamamen binalarla çevrili olan, halkın herhangi bir amaç için toplanmasına uygun ve estetik kaygılarla hayata geçirilen sahalardır. Yunan agorasında, Roma forumunda ve Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti'nin oluşturduğu meydanlarda (place, platz, piazza) halk, şenlikler düzenler, seçim yapar, panayırlar gerçekleştirir ve şehirlerin yönetimini sağlardı[112]. Agora, sütunlu revaklarla çevrili ve ortasında pazar yeri kurulabilen bir alandır. Forumlarsa daha kapsamlı idari ve kitlesel özellikler barındıran mekanlardır. Çevrelerinde pek çok kutsal, idari ve kamusal yapı olabilirdi. Forumlar da agoralar gibi heykel ve benzeri sanat eserleriyle donatılmış durumdadır. Hem Yunan hem de Roma toplumları bu şekilde halka estetik bir bilinç kazandırmayı da amaçlamaktadırlar[113].

buna mukabil daha geniş yapılmaya başlanmıştır. 1937 senesinde basılan eserini kaleme aldığı yıllarda orta genişlikte bir sokağın on beş ila otuz metre arasında olduğunu ifade etmektedir. Fakat eskiden, meydanlar ancak bu boyutlarda olabilmekteydi (Celal Esad Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s. 111-113, 120-128). Hatta ilginçtir ki İstanbul'un pek çok sokağı hala bu boyutlara çıkarılamamış ve çıkarılması da mümkün görünmemektedir. Zaten tarihi dokuya sahip şehirlere de bu gibi müdahalelerden kaçınılması elzemdir. Bir tarih tezi olması hasebiyle bu çalışmada meydan konusu şehircilik ekseninde ele alınmayacaktır. Gene de konu tamamen Arseven'in tarifine uygun bir şekilde incelendiğinde bile, Osmanlı İstanbul'unun modern öncesi zamanlarında da karşımıza, Bâyezid, Kadırga, Çemberlitaş, Üsküdar İskele, Tophane, Doğancılar ve Vefa gibi pek çok meydan çıkmaktadır. Öte yandan, 19. yüzyıldan önceki İstanbul'un, kendi kültür kodları, nispetleri ve değer yargıları bulunmaktadır. Bunlar neticesinde ortaya çıkan meydanlar, şehrin sokakları ve binalarıyla da uyumludur. Göz ardı edilemeyecek bu gerçekler neticesinde Arseven'in tanımlamaları dışında kalan pek çok alanın, bu çalışma dahilinde birer meydan olduğu örnekleriyle birlikte gösterilmiştir.

112 Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, s. 114-115; Daniel Waley, Trevor Dean, **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, Çevirmen Hamit Çalışkan, İstanbul, İş Bankası, 2014, s. 131-137.

113 Paul D. Spreiregen, **Urban Design: The Architecture of Towns and Cities**, New York, McGraw-Hill Book, 1965, s. 4-7; Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, İstanbul, Ayrıntı, 2007, s. 190-193, 281-285; Werner Müller, **Mimarlık**

Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti'nin meydanlarıysa oluşma bakımından üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki belediye konaklarının önünde ortaya çıkmış meydanlardır. Genellikle ortalarında bir çeşmeyle havuzun bulunduğu, pazar ve panayırların kurulmasına müsait ve doğal olarak meydanın ana cephesinin belediye binası olduğu sahalardır[114]. İkincisi kiliselerin önünde bulunan[115], dini ayinlerle çeşitli gösterilerin gerçekleştirilebileceği yerlerdir[116]. Üçüncüsüyse hükümet konakları ya da kışlaların önünde yer alan ve talimlerle geçit törenlerine mahsus meydanlardır. Yunan agorası, Roma forumu ve Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti'nin çoğu meydanı arasındaki ana benzerlik, oluşturulmak istenen sahanın, mümkün mertebe etrafının sarılmaya çalışılmasıdır. Bunun için meydanlara bakan sokaklar birbirlerinden uzakta ve genelde birbirlerini göremeyecek şekilde yapılmışlardır. Sokakların görünmemesi için abidevi kapılarla kapatma usûlü benimsenmiştir. Ayrıca meydanların etrafı sütunlar ve revaklı yollarla çevrelenmiştir. Etrafaysa birbirlerinin görülme alanlarına tecavüz etmeyen büyük ve görkemli kamusal binalar inşa edilmiştir. Son olarak meydanın kapalı olarak kalabilmesi için bu sahaların gereğinden büyük boyutlarda olmaması sağlanmıştır[117].

Yunan agorası ve Roma forumuyla Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti'nin oluşturduğu meydanlar arasındaki temel farksa, antik dönemlerdeki büyük ölçekli geometrik planlamanın Ortaçağ'da (aşağı yukarı 6.-15. yüzyıllar) uygulanmamasıdır. Sokak ve meydanlar toplumun farklı kesimlerinin müdahaleleriyle benzersiz bir şekilde oluşmakta ve kendi kimliklerini bulmaktadırlar[118]. Bu açıdan Osmanlı

Atlası Cilt 1 Genel Bakış Mezopotamya'dan Bizans'a Mimarlık Tarihi, İstanbul, YEM, 2012, s. 170-171, 218-221.

114 Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, s. 120-128.

115 Katedral piazzalarında ya da İtalyan şehir devletlerinin komün avlularında günde iki kere toplanılmaktaydı (Waley, Dean, **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, s. 32). Bunu Osmanlı toplumunda halkın düzenli olarak kendi cemaatinin ibadethanesinde toplanmasıyla özdeşleştirmek mümkündür. Müslüman cemaatin, namaz için, özellikle de Cuma günleri büyük külliyelere gelmesi, İtalya'dakine benzer bir toplumsallığı sağladığı öne sürülebilir.

116 Parma'daki Piazza del Duomo (Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 2), Floransa'daki Piazza della Signoria, Pisa'daki Piazza del Duomo (Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 5) ve Siena'daki Piazza del Campo (Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 8) örnek olarak verilebilir (Areli Marina, "Order and Ideal Geometry in the Piazza del Duomo, Parma", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Dec., 2006, California, University of California, 2006, Vol. 65, No. 4, s. 543-545).

117 Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, s. 120-128.

118 Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, İstanbul, Literatür, 2017, s. 45-46.

İstanbul'unun (15.-19. yüzyıllar arasındaki şehrin klasik olarak tanımlanabilecek) belli bir dönemiyle paralellik kurulabilir. Bu dönemde İstanbul'daki şehirciliğin, büyük külliyelerin inşası haricinde geometrik planlamadan uzak olduğu ifade edilebilir. 16. yüzyıla gelindiğinde, Rönesans'ın da etkisiyle Avrupa'da, açık meydanları kısıtlayan mimari faaliyetler içerisine girişilmiştir. Şehir üzerinde iktidarını sergilemek isteyen dini ve siyasi erkler, bu yapılar vasıtasıyla güçlerini gösterebilmekteydi. Pienza şehrindeki Piazza Piccolomini[119] örneğinde görüldüğü üzere mevcut meydanın üzerine katedral, saray, belediye binası gibi hacimli ve önemli yapılar inşa edilmiştir[120]. Bu sayede hem meydan kapalı bir hale bürünmüş hem de saha, büyük yapılarla geniş oranda işgal edilmiştir. Gene İstanbul'la bu bağlamda bir paralellik kurmak gerekirse, mevcut meydanlardan bazılarının çeşitli bölgelerine, Osmanlı siyasal erki de -özellikle nüfus baskısına binaen-, çeşitli kamusal yapılar eklemiştir. Roma mirasçısı Avrupa şehirleriyle, Osmanlı İstanbul'u bu açıdan fevkalade benzeşmektedir. Toplumlar, nüfus yoğunluğu kendi zamanlarından oldukça az olan Roma şehirlerinden miras aldıkları meydanları, dönemlerinin ihtiyaçları doğrultusunda, daraltmaktan çekinmemişlerdir.

Kapalı meydanların muntazam formlarda ortaya çıkması özellikle 19. yüzyıldan sonraki döneme aittir. Yeni ulaşım olanaklarına uygun olarak şehirler ızgara sisteminde düzenlenmekte ve bu algı meydanlara da yansımaktadır. Eski şehirlerdeki gayrinizami meydanları daha güzel bulan ilim insanları, bu tip sahaların tek seferde, bir plan ve projeyle inşa edilmediklerini, zaman içerisinde çeşitli yaşanmışlıklar neticesinde ortaya çıktıklarını ifade etmektedirler. Osmanlı İstanbul'undaki Çemberlitaş, Kadırga, Vefa, Avrat Pazarı ve Cündi gibi kent dokusunun içinde kalan ve bazısının simge binalara baktığı pek çok örneği bu kategoriye koymak mümkündür. Osmanlı mimarları için Arseven'in çoğu zaman tarihi evraklara yansımayan ama kente şekil veren eserlerini "*Eski miğmarlar plânlarını şimdiki gibi resim tahtaları üzerinde bir kâğıda yapmazlardı. Tabiatın*

119 Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 4, 10.

120 Roma'daki Kapitol Meydanı (Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 6) ve Piazza San Pietro (Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 7), Paris'teki Dauphine Meydanı gibi pek çok örnek verilebilir (Werner Müller, **Mimarlık Atlası Cilt 2 Romanesk'ten Günümüze Mimarlık Tarihi**, İstanbul, YEM, 2012, s. 430-435).

karşısında icabına göre bir şekil verir ve tabiatten (In natura) çalışırlardı.[121]" şeklinde tarif etmesi, çalışmaların çıkış noktasını göstermektedir.

19. yüzyıldan önce üretilmiş kapalı meydanlara İtalyan şehirlerinden[122] dikkati çeken üç örnek vermek mümkündür. Batı dünyasından özellikle de Osmanlı topraklarıyla benzeşmesinden dolayı Akdeniz coğrafyasından, Venedik'te bulunan San Marco Meydanı[123], Floransa'da bulunan Signoria Meydanı[124] ve Perugia'da bulunan Piazza IV Novembre/4 Kasım Meydanı[125] dikkate değerdir. Türk/İslam dünyasındansa Semerkant'ta bulunan Registan Meydanı'yla[126] Buhara'da bulunan Kalan Camisi ve karşısındaki Mir-i Arap ve Ali Han Medreselerinin arasında oluşan saha[127] örnek verilebilir[128]. İstanbul'a odaklanıldığında, Osmanlı külliyelerinden büyük hacimli ve bina sayısı fazla olanlarını, bu tür kapalı meydanlarla benzerlik yönünden mukayese etmek mümkündür. Büyük hacimli külliyelerden bazıları simetrikken diğer bir kısmı da asimetrik formdadır. Özellikle Süleymaniye ve Fatih gibi simetrik olanları, hem camilerinin dış avluları, hem de külliyenin kendi iç avlusu vasıtasıyla birbirlerine bakan/iç içe olan, iki adet kapalı meydan ortaya çıkarabilmektedir. Külliyeler yekpare bir bütün oluşturmazlar. Buralardaki hem iç hem de dış sahalar, birtakım düzenleme ve kurallar olmakla birlikte halkın kullanımına açıktır. Fatih ve Süleymaniye'de olduğu gibi, bu tip külliyeler merkezlerine camilerini almakta ve caminin çevresinde oldukça geniş bir saha yaratmaktadır. Meydanı da merkezinde cami olacak şekilde doğrudan kendi yapılarıyla kapalı hale getirmektedirler. Şehzade ve Yeni Cami gibi diğer hacimli ya da küçük bazı külliyeler de, genellikle binaları arasında boş bir saha yaratma gayreti içerisindedirler. Bu saha, külliyenin en dışıyla geçişlilik sağlamaktadır. Şehzade Külliyesi'nde olduğu gibi, eğer bir duvar mevcutsa, bu birim dışarıyla yumuşak bir geçiş unsuru olarak kullanılmakta fakat meydanın kapalılığını da temsil etmektedir.

121 Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, s. 129-132.
122 İtalyan şehirleri ve piazzaları hakkında detaylı bilgi için bakınız (Waley, Dean, **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, s. 131-137).
123 Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 9.
124 Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 1.
125 Şekil ve Harita Listesi-Piazzalar 3.
126 Şekil ve Harita Listesi-Asya'daki Meydanlar 4, 6.
127 Şekil ve Harita Listesi-Asya'daki Meydanlar 1, 5.
128 Türk/İslam dünyasından örnekler hakkında çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bilgi verilecektir.

Ya da Yeni Cami Külliyesi'nde olduğu gibi yollar doğrudan külliyenin iç kısımlarına bağlanabilmektedir. Bu tarz örneklerde caminin dış avlusuyla külliyenin iç avlusu ortaklaşmakta, tek ve etrafı külliyenin yapılarıyla çevreli, kapalı bir meydan ortaya çıkmaktadır.

Külliyelerin meydan yaratma vasfına istinaden Kuban "*Kentsel mekanın özel bir örgütlenmesi, çevresindeki yapılarla birlikte tasarlanmış fiziksel bir düzenleme olarak anlaşıldığı zaman, İstanbul'un tarihinde ancak büyük külliyelerin dış avluları (Fatih Meydanı gibi), bu tanıma uygun bir örnek oluşturur*" demektedir[129]. Fakat gene de bu yorumun aksine, külliye meydanlarının İstanbul'un sahip olduğu kapalı meydan türlerinden sadece bir tanesini temsil ettiği iddia edilebilir. Bizans İstanbul'undan miras alınan forumlardan bazıları, zaman içerisinde şehirdeki nüfus artışına bağlı olarak gerçekleşen yapılaşmanın etkisiyle daralmış[130] ve kapalı meydanlara dönüşmüşlerdir[131]. Osmanlı insanının bir meydana sahip olabilmek için çoğu zaman tek yapması gereken ya forumları korumak, ya şekil vermek ya da çevresine büyük bir kamu binası inşa etmektir. Bunun bilincinde olan Osmanlı insanı da kendi becerisini ve meydan yaratma kabiliyetini genellikle

129 Doğan Kuban, "Meydanlar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 432.

130 İstanbul meydanlarının zamanla daralmasının esas nedeni şehrin nüfusunun artmasına bağlı olarak kalabalıklaşması, vakıf mütevellilerinin de külliyelerin etrafındaki meydanlara tecavüz etmesidir. Vakfa gelir getirmesi için meydanlardaki boş sahalar zamanla birtakım kimselere kiralanmıştır. Ayasofya, Bâyezid, Fatih, Şehzade ve Yeni Cami gibi bütün büyük ve doğal olarak merkezi yerdeki külliyelerin etrafında çeşitli dükkanlar, kahvehaneler ve pazar gibi diğer işgal edici şeyler kurulmaya başlanmış, hatta camilerin iç kısımlarındaki sahalara kadar taşmalar olmuştur. İşgalcilerin kaldırılması için, her dönem ya devlet ya da belediye tarafından çeşitli önlemler alınmış, kanunlar çıkarılmıştır (Osman Nuri Ergin, **İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri**, İstanbul, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, 1938, s. 17-19).

131 Bu yoruma Cezar, cami ve çevresinin esasında antik forumun yerini almadığı, insan toplayan yer olan caminin dünyevi değil uhrevi bir saha olduğu şeklinde itiraz etmektedir. Agora ve forumlarda hareketle seslilik, camideyse huşu ve sessizlik olduğunu söylemektedir. Halbuki camilerin sadece harim kısmında böyle bir sessizliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta bu durum talebe eğitimi gibi ibadet zamanları haricinde yapılan çeşitli faaliyetlerle de geçersiz kılınmaktadır (Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 150); Fakat çoğu zaman bu söylem sadece teoride kalmıştır. Cami ve çevresinin, yani külliyelerin iç avlularıyla hatta camilerin kendi avlularında bile ticari faaliyetler sürdürülmüş, isyanlar tertiplenmiş, devletin geleceğini etkileyen siyasi kararlar alınmış ve daha pek çok huşu bozucu içtimai hadise hasıl olmuştur. Kuban, bu duruma istinaden Osmanlı külliyelerinin "*...Roma forumlarının bir çeşit içedönük İslami sinonimi olarak...*" görülebileceğini ifade etmektedir (Kuban, "Meydanlar", **DBİA**, c. 5, s. 433); Dolayısıyla Cezar'ın verdiği örnekte forum ve meydan paralelliği hatalı kurulmuştur. Forumlarda da uhrevi sahalar bulunmaktadır. Bunlar meydanın kenarında duran bir cami gibi faal olan tapınaklardır; Müller, **Mimarlık Atlası 1. Cilt**, s. 217-219.

külliyeler kurarak göstermiştir[132]. Çemberlitaş ve Avrat Pazarı bu tür meydanlara verilebilecek iki güzel örnektir. Osmanlıların forumları değerlendirmelerine dair, İslam dünyasından birkaç öncül örnek vermek de mümkündür. Hristiyan coğrafyasındaki ilk Müslüman fetihleri esnasında, Roma şehirlerinde hala mevcut olan forumların yerine, cuma camisi inşa edilmiştir. Halep, Toledo ve Valencia gibi şehirlerdeki en büyük cami, daima forumların yerine yapılmıştır[133]. Bu İslami şehirleşme üslubunu, Osmanlı insanı da İstanbul'daki pek çok açık alanda uygulamıştır[134].

İstanbul'daki kapalı meydanların, şehrin çarşı ve pazarlarının da kurulabildiği sahalar olduğunu ifade etmek gerekmektedir. İsmiyle müsemma, halkın toplanabileceği, alışveriş yapabileceği çarşı ve pazarların kurulabildiği sahalardır. Genelde yürüyüş akımlarından etkilenmeyecek yerler tercih edilmekte, gerekli görülürse arabaların girmesi de yasaklanmaktadır[135]. En başta Avrat Pazarı ve Çemberlitaş bu amaçla kullanılmıştır[136]. Bazı Osmanlı çarşılarının da bir nevi küçük meydan vasfına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hammer, at yarışı yapılabilecek ya da büyük gezilerin düzenlenebileceği kadar hacimli alanlara meydan derken, çarşıların kapladığı daha ufak sahalarıysa küçük alışveriş meydanları olarak isimlendirmektedir[137].

---

132 Doğan Kuban, "Külliyeler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 167; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", **DİA**, Ankara, Diyanet Vakfı, 2002, c. 26, s. 542-544.

133 Burak Boysan, İhsan Bilgin, "Meydanların Varoluş ve Yokoluş Nedenleri", **İnsan Çevre Kent**, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 1996, s. 75.

134 Çiğdem Kafesçioğlu, **Constantinopolis/Istanbul, Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital**, Pennsylvania, The Pennsylvania State University, s. 123-125.

135 Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, s. 138, 142.

136 İstanbul'da doğaldır ki daha pek çok çarşı ve pazar bulunmaktadır. Yukarıda adı verilen Avrat Pazarı ve Çemberlitaş bu çalışma içerisinde kendilerine ismen birer meydan olarak yer bulabildikleri için tercih edilmiştir. Şehirdeki küçük çaplı, perakende ticaret hakkında geniş bilgi için bakınız Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Çevirmen Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, TTK, 1990, c. 2, s. 63-68.

137 Hammer bu sahaların isimlerini şu şekilde sıralanmaktadır: Tavuk Pazarı, Balık Pazarı, Avrat Pazarı, Yesir Pazarı, Bit Pazarı, At Pazarı, Büyük Karaman Çarşısı, Küçük Karaman Çarşısı, Molla Gürani Çarşısı, Mahmut Paşa Çarşısı, Küçük Mustafa Paşa Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Ketenciler Çarşısı, Ayasofya Çarşısı, Kutucular Çarşısı, Kağıtçılar Çarşısı, Kürkçüler Çarşısı, Vezneciler Çarşısı, Ali Paşa Çarşısı, Sedefçiler Çarşısı, Fındıklı Çarşısı, Üzüm Çarşısı, Kaşıkçılar Çarşısı, Mir Ahur Çarşısı, Nahılbend Çarşısı, Mercan Çarşısı ve Uzun Çarşı (Joseph von Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, Çevirmen Senail Özmen, Ankara, TTK, 2011, c. 1, s. 108-109, 328-329); Hammer'in bahsettiği bu alışveriş yerlerinin pek çoğu ya meydan olarak isimlendirilen bir yerde

2. Açık Meydanlar

Kapalı meydanlardan farklı olarak açık meydanların çevreleri daha az binayla çevrili ve nispeten daha geniştirler. Bunun yanı sıra farklı bir tür açık meydan daha mevcuttur. Bu sahalar kırlara, denize ya da güzel manzaralı yerlere bakan geniş sahalardır. Açık meydanlar genellikle modern şehircilik çalışmalarından sonra ortaya çıkmışlardır. Özellikle Paris'i yeniden inşa eden, 19. asır şehircileri, eski kapalı meydanları önemsememişler ve geniş alanlar açmışlardır[138]. Kır, deniz ya da güzel manzaralı yerlere bakan meydanlar, ilerleyen kısımlarda detaylı bir şekilde tartışılacak olan ve Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar getirdiği Gök Meydanlara, pek çok açıdan benzemektedir. Gök Meydanlar, bir nevi şehirdışı/şehirkenarı meydan olarak tarif edilebilirler[139]. Her ne kadar 19. ve 20. yüzyıllarda oldukça biçim değiştirmiş olsalar bile, Osmanlı İstanbul'unda da birtakım açık meydanlar mevcuttur. Ok Meydanı, Taksim Meydanı ve Davud Paşa Meydanları bunların başında gelmektedir. Genişlik, ferahlık ve ulaşan yollar vasıtasıyla sağlanan açıklık bakımından Bâyezid Meydanı'yla At Meydanı'nı rahatlıkla bu türe sokmak mümkündür. Bu iki meydanın etrafında büyük ve önemli yapılar olmakla birlikte Çemberlitaş örneğinde olduğu gibi çevresi tamamen yapılarla sarılı vaziyette değillerdir.

sabit ya da haftalık olarak kurulmaktadır. Öte yandan bazıları burada faal olan esnaftan dolayı bölgeye adlarını vermişlerdir. Örneğin Tavuk Pazarı Çemberlitaş'ta, Balık Pazarı Eminönü Meydanı'nda, Kağıtçılar Çarşısı ve Vezneciler Çarşısı ise Bâyezid Meydanı'ndadır. Bit Pazarı ve At Pazarı'ysa bulunduğu yere ismini vermiş ve o noktaların Osmanlı tarihi boyunca öyle anılmasını sağlamışlardır.

138 Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, s. 135-138; Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, s. 165-192.

139 Tuncer Baykara, "Osmanlılar ve Şehir Hayatı", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, TTK, 2002, c. III-III. Kısım, s. 1928.

Birinci Bölüm
İstanbul'daki Meydanların Oluşumunu Hazırlayan Şehirler, Şehircilik Faaliyetleri ve Diğer Faktörler

Çalışma boyunca incelenecek olan meydanların nasıl ve niçin ortaya çıktıklarının anlaşılabilmesi için coğrafi ve kültürel köklere temas edilmiştir. Bunlardan ilki, Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru hareket eden Türk boylarının sahip olduğu bilgi birikimidir. İkincisi, İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte Batı Asya'yı da yoğun bir şekilde etkisi altına alan medeniyettir. Üçüncüsü, çağlar içerisinde Müslüman olan Türklerin, İslam Medeniyeti'ne yaptıkları özgün katkılardır. Sonuncusu ise, Müslüman Türklerin yerleştiği coğrafyadaki Doğu Roma mirasıdır. Bu aşamalar incelenmeden ve akabinde Osmanlı şehirleri ile şehirciliğinden bahsetmeden, meydanların oluşumlarını, biçimlerini, önemlerini ve kullanımlarını algılamak mümkün olamayacaktır.

A. Tarihi, Medeni ve Coğrafi Kökler

(6.-13. yüzyıllar) Orta Asya ve çevresindeki Türklerde[140], İslam coğrafyasının muhtelif yerlerinde ve Müslüman Türklerin yaşadığı alanlarda meydanlar mevcut muydu? Ya da meydanların var olabileceği bir şehir yaşantısına geçilmiş miydi? İslam coğrafyasının geçirdiği tarihsel süreç içerisinde şehircilik evreleri incelendiğinde, neredeyse 13. yüzyıla kadar Türk kavimleri, aynı anda, uzun bir süre boyunca hem göçebe, hem de yerleşik vaziyette bulunmuşlardır. Öte yandan pek çok farklı dine de gene aynı anda mensup olabilmişlerdir[141]. İslam ordularıyla ilk kez 7. yüzyılda tanışan Türklerin İslam'a geçişleri ilk dönemlerde oldukça yavaş seyretmiştir. Abbasilerin 8. yüzyılın ortasından itibaren uyguladıkları ılımlı siyaset, Türklerin İslam'a geçişte gösterdikleri direnci azaltmalarına sebep olmuştur. Akabinde de İslam coğrafyasına yönelen Türklerin çoğu bu medeniyet altında evren tasavvurlarını oluşturmuşlardır. Öte yandan Doğu Roma coğrafyasının mirasçısı olan

140 Orta Asya ve civarında yaşayan pek çok Türk boyu ve devleti, 1209'da Cengiz Han'ın idaresi altına girene kadar özgün bir yaşayış sürdürmekteydi; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2005, c. 30, s. 225.

141 Ahmet Taşağıl, "Türk-I. Tarih", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, c. 41, s. 467-474.

Türkler, yerleştikleri şehirleri koruyarak, geliştirmişlerdir. Bütün bu hususların şehirleşmeye ve Osmanlı'ya yansımaları birtakım örnekler üzerinden ele alınacaktır.

1. İslam'ın İlk Devirleri ve Öncesinde Türk Orta Asyası (6.-13. Yüzyıllar)

Genel kanı, Orta Asya'daki Türklerin, yaşam şekillerinden dolayı çok fazla şehir kurmamayı tercih ettikleri yönündedir. Pek çok kereler tekrarlanan bu tercihin altında yatan tarihi sebep, Türklerin Çinlilerden sayıca az olmaları ve yurtlarını savunma durumunda bulunmalarıdır. Buna karşılık araştırmalar, Türklerin sadece göçebe hayat tarzını benimsemediklerini göstermektedir. Kalabalık Çin ordularıyla açık alanlarda mücadele etme ve sıkıntıya düştükleri zaman atlarıyla hızlıca kaçarak uygun mevkilere saklanma alışkanlığı zamanla değişmiş, Türkler de şehirleşmeye başlamışlardır[142]. Yaklaşık 7. yüzyılın ortalarında doğan ve 8. yüzyılın ilk çeyreğinde hayatını kaybeden Vezir Tonyukuk[143], Türklerin Çinliler tarafından yok edilebileceği riskine binaen, şehir kurulmaması yönünde öğütler vermiştir. Fakat Türkler savunma hususunda pek çok hezimet yaşamalarına rağmen, bu öğütlerin tersine hareket ederek şehir ve kaleler kurmaya devam etmişlerdir. Hatta Faruk Sümer, başta Uygurlar olmak üzere şehir hayatına geçen Türklerin varlıklarını devam ettirebildiklerini ifade etmektedir[144].

Hem Batı hem de Doğu Türkistan'da yaşayan pek çok Türk boyu, gelişmiş sur ve kale duvarlarına sahip, güçlü orduların konumlanabildiği, çevresinde tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle bağlantılı geniş bir ticari ağa sahip olan ve çeşitli zanaatların sürdürüldüğü gelişmiş şehirler kurmuşlardır[145]. Müslümanların, Türkler

142 Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1978, c. 1, s. 175-179, 249-251.

143 Erhan Aydın, **Türklerin Bilge Atası Tonyukuk**, İstanbul, Kronik, 2019, s. 29-30.

144 Faruk Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, Ankara, TTK, 2014, s. 7-8.

145 Ordu Balık (Kaşgar), Togu Balık, Beş Balık, Can Balık, Koçu, Yengi Balık, Sülmi, Baykent, Buhara, Semerkant, Yenikent, Cend, Cuvare, Savran, Karaçuk, Karnak, Suğnak, Sütkent, Barçınlığkent, Özkent, Aşnas, Otrar, Siköl ve Suyab gibileri örnek olarak gösterilebilir; (Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. 1, s. 181, 215, 225-227, 235, 237, 239, 257-263; Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Ankara, İş Bankası, 1977, s. 4-7; Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, s. 2, 9, 28, 34-40, 70-73, 90-92; Tahsin Ünal, "Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik", **Türk Kültürü**, Ankara, 1974, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Sayı 135, s. 171-178).

üzerine yaptıkları fetihler esnasında ortaya çıkan ordugâh-şehir üslubunun bir benzeri, çok daha erken tarihlerde Türkler tarafından kullanılmaktadır. Bu şehirlerin ana özelliklerinden birisi çevresinin topraktan yapılmış duvarlar ile çevrelenmesidir. Bunların bir kısmı 21. yüzyıla kadar gelebilmiştir. Türkler kale ve surlarla çevrili şehirlere Kermen demektedirler[146]. Bu kelime 'kermensaray' yani kervansaray'ın da kökünü oluşturmaktadır. Kervansaraylar, özellikle Orta Asya'da, İpekyolu üzerinde etrafı surla çevrilmiş vaziyette, yüzyıllar boyunca ticaretin sürdürülmesi için Türkler tarafından oluşturulmuş tesislerdir[147].

Araplar, İran üzerinden Orta Asya'ya doğru girdikleri zaman 'Kal'a' olarak adlandırdıkları ve Ortaçağ Hristiyan Avrupa Medeniyeti'nin feodal şehirlerinin şatolarına benzer pek çok kentle karşılaşmışlardır. Çok geniş olmayan bu şehirler, güvenlik amacıyla surlar ile çevrilidir. Çevrelerinde de zamanla yeni yerleşim bölgeleri oluşmuş ve gittikçe büyümüşlerdir. Neticesinde Türk-İran dünyasının, Arap coğrafyasından Çin'e kadar uzanan sınırları içerisinde, 'Üç Elemanlı Şehir' diye anılan kent şekli ortaya çıkmıştır. Bu şehir tipi aşağı yukarı 9. yüzyılda ortaya çıkmış ve özellikle İran, Horasan, Harezm, Maveraünnehir, Fergana, Çu ve Talas bölgelerinde görülmüştür[148]. Bu bölgelerdeki şehirlerin iç kalelerinde sarayla ilgili kısımlar yer almaktadır. Bu bölüm zamanla üç elemanlı şehrin idari kısmını oluşturmuştur. İç kalenin çevresinde gelişen saha da şehristan olarak adlandırılan esas kent dokusunun bulunduğu alana dönüşecektir. Şehristan'ı saran surların dışında ise rabad kısmı yer almaktadır. Aşağı yukarı 11. yüzyılda belirli bir tipe kavuşan üç elemanlı şehrin rabad kısmı ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği mahallelerden

146 Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. 1, s. 199, 245.

147 Günkut Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, s. 31; Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, c. 25, s. 299-302.

148 İran ve Türkistan coğrafyasında, 9.-11. yüzyıllar arasında oluşan üç elemanlı şehirler bu dönemde en belirgin zamanlarını yaşamışlardır. Çekirdeklerindeki idari kısım, çevresinde oluşan asıl kent bölgesi ve bunun dışındaki rabad ya da birun olarak adlandırılan ticari bölgeden oluşmaktadırlar. Genel olarak kalesinde hükümdar ve/veya yöneticilerin sarayı, beylerin binaları, darphane ve hapishane gibi diğer idari yapılar bulunmaktadır. Kale bir surla çevrili olup şato şeklindedir. Bunun dışındaki şehristanda ise kapalıçarşı, dükkanlar, camiler, hamamlar, her sınıftan kimsenin konutları, medreseler ve kervansaraylar yer almaktadır. En dıştaki rabadta ise pazar yeri, zanaatkarlar, bahçıvan ve çiftçiler bulunmaktadır (Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1968, Sayı 7, s. 55-56; Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 22, 90, 92).

oluşmaktadır. Her ne kadar şehirleşme gittikçe artsa bile, göçebe Türk nüfusun sayısının azımsanmayacak oranlarda olması, şehirlerin pazar kısımlarının surların dışında kalmasına sebebiyet vermiştir. Hem güvenlik hem de göçebe nüfusla iletişimin daha rahat olabilmesi açısından bu gerekli görülmüştür[149]. Üç elemanlı şehir türü vesilesiyle oldukça ilginç bir bilgiye ulaşılmaktadır. Bu şehirlerdeki ticari faaliyetler uzun müddet şehir surlarının en dış kısmında gerçekleştirilmiştir. Zaman içerisinde yerleşiklik oranı arttıkça da pazar yeri şehrin surlarına yaklaşmıştır. Bu durum şehir surlarının içerisinde, pazar yeri için hususi bir meydanın oluşturulmasını gereksiz kılmıştır. Neticede ticaret yapılabilecek meydanlar şehirlerin içi yerine kapıların dışında bulunan alanlarda yer alıyordu[150].

Bütün bunların haricinde Uygurlar, Çin şehirciliğinin etkisiyle sokak ve kaldırımlara 'kay', sokakların kavşaklarına da 'kay beltir' demişlerdir[151]. İhtimaldir ki Türk tarihinde meydan olarak karşımıza çıkan ilk saha, 'kay beltir' adıyla anılan yerlerdir.

2. İslam'ın Doğuşuyla Birlikte Ortaya Çıkan Şehirler

Batının 'Cite' olarak adlandırdığı şehre, Araplar 'Medine' demişlerdir. İki uygarlıkta da aşağı yukarı bu kavram "*...etrafında sur, en yüksek tepesinde kale, ortasında büyük mabet ve bunun çevresinde çarşısı, pazarı ve meydanı bulunan kasaba...*" şeklinde açıklanmaktadır[152]. Mekke'den kaçan ilk Müslümanlar Yesrib'e[153] yerleşmiş ve buranın etrafını bir sur ile çevirmişlerdir. Arkasından hem mabet, hem de hükümet merkezi olmak üzere bir cami yapılmıştır. Neticede Yesrib'de, icra edilen müstakil bir hukuk ve şehrin dışında yaşayan bedevilerden ayrı bir kent hayatı

149 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 91; Kuban üç elemanlı şehir türünün Anadolu-Türk şehirlerini etkilemiş olabileceğini fakat Orta Asya'dakine benzer bir 'Birun' kısmının Anadolu'da tespit edilemediğini belirtmektedir (Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, s. 56).

150 Barthold'dan aktaran (Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 91).

151 Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. 1, s. 291-305.

152 Osman Nuri Ergin, **Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat ve İçtimaiyyat Enstitüsü Neşriyatı, 1936, s. 34-36.

153 Osman Nuri Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 17-18.

tezahür etmiştir[154]. Zaten teknik olarak "*...İslam Dini, şehirde doğmuş bir cemaat dinidir.*" Uygulamaları ve ibadet anlayışının bireysel olamaması ile birlikte şehir yaşamına uygun bir yapılanma ortaya koymaktadır[155]. Fakat İbn Haldun (ö. 1406) kurulan bir şehrin hayatta kalabilmesi için güçlü ve uzun süreli bir hanedanın varlığını ve/veya coğrafi/ticari zenginliği şart koşmaktadır. Şehri geliştirip yaşatacak ve şehirlileri besleyecek olan kurum hanedandır. Hanedan ne kadar güçlü olursa, şehirde çeşitli imalathaneler, çarşı ve pazarlar çoğalmaya başlar. Akabinde zenginleşmeye mukabil şehir büyür, gelişir ve kalabalıklaşır. Eğer şehirler, içindeki nüfusu besleyebilecek coğrafi zenginliklere sahiplerse, onları kuran hanedanın yıkılmasından sonra da hayatta kalabilirler. Aksi bir durumda İbn Haldun'un tabiriyle "*...kurulan şehrin çevresinde, oradaki umranı besleyecek ve ayakta tutacak bir madde ve gelir...*" yoksa "*...hanedanlığın yıkılması, o şehri muhafaza eden çitin (ve duvarın) da yarılması demek olur*." Bağdat, Fustat, Kûfe ve Kayrevan gibi pek çok İslam şehrini örnek olarak veren İbn Haldun'a göre şehirler, ya coğrafi/iktisadi etkiler ya da siyasi/askeri güçle ayakta kalabilmektedirler[156].

Moğol İmparatorluğu (1206-1294) Orta Asya'yı denetimi altına alırken, Arapların ilk nüvesini oluşturduğu Abbasi Devleti (750-1258) de peşi sıra büyük fetihler yapmaktaydı. İlk taşıyıcısı Araplar olan İslam Medeniyeti'nin kurduğu şehirler nasıldır? Bu şehirlerden Türklere neler aktarılmış ve bu süreç nasıl gerçekleşmiştir? Öncelikle Arap şehirlerinin neredeyse tamamı, ordugâhların zamanla bir kent vasfını alması ile meydana gelmiştir. Önce stratejik mevkiler fetihlerle ele geçirilmiştir. Akabinde yerli halk ile karışmak ve bir saldırıya uğramak istemeyen Araplar, aileleriyle birlikte yaşayabilecekleri ordugâhlar kurmuşlardır.

154 Akira Goto, "Al-Madina: A Historical Analysis of the City at the Time of the Prophet Muhammed", **Historic Cities of Asia**, Editör Muhammad Abdul Jabbar Beg, Kuala Lumpur, Percetekan Ban Huat Seng, 1986, s. 204-218.

155 Yılmaz Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Ankara, Diyanet Vakfı, 1995, s. 24-26.

156 İbn Haldun, **Mukaddime**, Hazırlayan Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah, 2011, c. 2, s. 629-633.

Bunlara da Rabıt ya da Maasker adı verilmektedir. Basra[157], Şiraz[158], Fustat ve Kahire[159], Vâsıt[160], Kayrevan[161] gibi şehirler evvela plansız ve hızlı bir şekilde ordugâh olarak kurulmuş, sonrasında zamanla büyük birer şehre dönüşmüşlerdir[162]. Kûfe şehrinin kuruluşunda Hz. Ömer'in (ö. 644) yönlendirmeleri etkili olmuştur. Evlerin inşasında kullanılacak malzemeden, yüksekliklerine, yolların ve caddelerin genişliklerine kadar pek çok konuda kararlar almış ve İslam'ın ilk şehircilik örneklerinden birisini ortaya koymuştur. Hz. Ömer bu şehirde bir meydanın ve bu

157 Müslümanların tarihte en baştan kurdukları ilk şehir burasıdır. Hz. Ömer ve komutanı Utbe b. Gazvan (ö. 638) tarafından yeri seçilmiştir. Öncelikle şehrin ortasına bir cami inşa edilmiştir. Elli dört metre genişliğinde bir ana cadde tasarlanmıştır. Hemen arkasından ise on beş metrelik ikincil ve beş metrelik ara sokaklar ana caddeye göre konumlandırılmışlardır. Kentin her mahallesine bir kabile yerleştirilmiştir. Bu mahalleler orada yaşayan kabileye has bir cami ve mezarlığa da sahip idi (Cahit Baltacı, "Dört Halife Devri Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, İstanbul, İlke, 1996, c. 1, s. 85-86).

158 Tarihi geçmişe sahip bir yerleşim yeri olmasına rağmen İslam fetihleri esnasında burası 693'de yeniden kurulmuştur. Bu işlemi Hz. Ömer döneminin sonlarına doğru Emevî Valisi Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nin (ö. 714) ya kardeşi ya da kuzeni gerçekleştirmiştir. 1800'lere kadar İran coğrafyasındaki önde gelen şehirlerden birisi olarak kalmıştır. Hatta zaman zaman bölgede hakim olan devletlerin topladığı vergilerin beşte birini sağlayabilecek kadar büyük bir şehir durumundaydı. Büveyhiler (932-1062), Selçuklular (1040-1308) ve Salgurlular (1148-1286) zamanında pek çok yapı ile donatılan Şiraz'ın surları da sık sık yenilenmek zorunda kalmıştır (Osman Gazi Özgüdenli, "Şiraz", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, c. 39, s. 182-184).

159 Hz. Ömer döneminde Mısır'ı fetheden Amr bin el-Âs (ö. 664) 643'de Fustat'ı kurmuştur. Eski Babilon şehri civarında kurulan Fustat, Amr bin el-As'ın yaklaşık on beş bin civarındaki askeri için kabile kabile mahallelere ayrılmış durumda tasarlanmıştır. Zamanla çeşitli kale ve askeri yatırımlarla şehir iyice gelişmiş etrafında ise 750'de el-Asker ve 868'de Katai kentleri kurulmuştur. Fâtımîler (909-1171) Mısır'ı ele geçirdikleri zaman yeni bir idari merkez kurmak istediler. Bu sebeple Fustat ya da Katai'nin yerine 969'da Menah bölgesinde zamanla Kahire olarak adlandırılacak şehrin temellerini attılar. Burada büyük bir saray, hükümet konağı ve kışlalar inşa ettiler. Hilafetin merkezi Kahire olsa da Fustat bir kültür ve ticaret sahası olarak hayatına devam etmiştir. İlk planı kare olmasına rağmen yaklaşık yüz yirmi yıl sonra güneye ve kuzeye olacak şekilde şehir genişletilmiş ve dikdörtgen bir hal almıştır. Neticede Kahire yıllar içerisinde pek kamu yapısı, konutları ve hare adını taşıyan on civarındaki mahallesiyle önde gelen İslam şehirlerinden birisi haline gelmiştir (Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire, I-Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, c. 24, s. 173-175; Paul Wheatley, **The Places Where Men Pray Together Cities in Islamic Lands**, Chicago, University of Chicago, 2001, s. 281- 284).

160 Kûfe ile Basra'nın tam ortasında yer alan Vâsıt kenti, Emevi Valisi el-Haccac'ın (ö. 714) bölgeyi idaresi zamanında kurulmuştur. İlk zamanlarda küçük bir garnizonu bulunan kent Irak'ın fethi için askerlerin şehre yerleştirilebilmesi için büyütülmüştür (Slvie Denoix, "Founded Cities of the Arab World From the Seventh to the Eleventh Centuries", **The City in the Islamic World**, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, c. 1, s. 129).

161 Emeviler (665-750) zamanında kurulan Kayrevan tam bir ordugâh olarak meydana gelmiştir. Kayrevan ağaçlı, zararlı böcekler ve yırtıcı hayvanlarla dolu bir bataklığa kurulmuştur. Buna rağmen şehir konum olarak oldukça merkezi ve diğer bölgeler ile bağlantısı kuvvetli bir noktadadır. Ayrıca Bizans ve Berberi tehlikesine karşı güvenli olabilecek bir saha seçilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple de zamanla büyük bir İslam şehri halini almıştır. Yaklaşık beş yıl boyunca inşa edilen Kayrevan şehri o kadar hızlı büyümüştür ki ikinci bir cami daha yapmak gerekmiştir. Bu şehri büyüten bir diğer husus ise Perşembe ve Pazar günleri kurulan meşhur haftalık pazarları olmuştur. Şehrin tasarımı esnasında burasının bir sanat ve ticaret kenti olması istendiği için çarşısı

meydana bakan bir caminin de inşa edilmesini emretmiştir. Ayrıca bu meydanın şehrin merkezi olarak kalmasını istemiştir[163]. Yukarıdaki şehirlerin yanı sıra doğrudan bir iktidar merkezi meydana getirmek için devlet eliyle, en baştan 8. yüzyılda Abbasi Halifesi tarafından Bağdat kurulmuş ve bu esnada geometrik bir şehir planı uygulanmıştır[164].

Bağdat Medinetü's Selam, Darü’s Selam ve Medinetü’l Mansur gibi pek çok ada sahip olmakla birlikte dairesel şehir manasına gelen Medinetü’l Mudavvara gibi bir isimle de anılmaktadır. Şehir, bu adı bütün yapıların ve bölgelerin en dıştan içe doğru, halka halka olacak şekilde düzenlenmesi sebebiyle almıştır. Kentin etrafını, suyu Fırat Nehri’nden kanallar vasıtasıyla getirilen bir hendek sarmaktadır. Bu hendeğin iç kısmında ise iki sıra sur duvarı şehrin etrafını kuşatmaktadır. Surların hemen iç kısmında da geniş bir kuşak halinde konut sahası yer almaktadır. Bu sahanın içindeki halkada yer yer boşlukları olan büyük bir resmi saha mevcuttur. Konut bölgesi ile resmi saha arasında bir duvar bulunmaktadır. Neticede konut bölgesi dış surlar ve bu duvar vasıtasıyla resmi sahadan yalıtılmış bir durumdadır. İdari saha konut bölgesinden çok daha geniş olmasına rağmen, bina yoğunluğu açısından oldukça seyrektir. Tam merkezinde halifenin sarayının bulunduğu büyük bir meydana açılmaktadır. Sarayın güneybatı kısmında şehrin muhtemelen ilk cuma camisi yer almaktadır. Camiden iki kat daha büyük olan saraya cuma camisi kıble duvarı vasıtasıyla bitişiktir. Bunun yanı sıra doğal meydanların gelişimine müsait alanları yaratabilecek, devletin idari işlerini gören yedi adet divan ile hazine,

oldukça geniş bir şekilde meydana getirilmiştir (Küçükaşçı, “Emeviler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri”, **Şehir ve Yerel Yönetimler**, c. 1, s. 103-115, 119-124, 127-143).

162 Wilhelm Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940, s. 36-48; Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, s. 54; Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 88-89; Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1987, s. 161-162; Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, s. 31-35; Richard van Leeuwen, **Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir**, Çevirmen H. Ebru Aksoy, İstanbul, Küre, 2012, s. 13.

163 Adalet Bayramoğlu Alada, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul, Sümer, 2008, s. 48.

164 Şekil ve Harita Listesi-Asya’daki Meydanlar 9; J. Lassner, “The Caliph’s Personal Domain, The City Plan of Baghdad Re-Examined”, **The Islamic City**, Editör A. H. Hourani, S. M. Stern, Scotland, University of Pennsylvania, 1969, s. 104-118; Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 88-89; Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 161-162; Leeuwen, **Bir Osmanlı Şehri: Şam**, s. 13.

mühimmat ve silah depoları ile muhafız kıtaları da idari sahada yer almakta idi[165]. 9. yüzyılda ise Halife Harun Reşid'ten (ö. 809) sonra yerine geçen oğlu Halife Mutasım (ö. 842) zamanında Bağdat'a oldukça yakın bir yerde Sâmarrâ kenti kurulmuştur. Bağdat gibi geometrik bir gelişim kaydeden bu şehir, Halife Mutasım ve iki halefi zamanında inşa edilen binalarla oldukça hacim kazanmıştır. Fakat halifeler, 10. yüzyılda gene Bağdat'ta yaşamaya başlamışlar ve bu şehir eski önemini kaybetmiştir. Sâmarrâ'da çeşitli meydanlar da bulunmaktadır. Başlıcalarından bir tanesi, şehrin sarayı olan Cevsak-ül Hakani'nin önünde yer almakta ve Taş Meydan adını taşımaktadır[166].

Sistematik yerleşimi hem İran coğrafyasına hem de Türk topluluklarına taşıyacak olan mahalle isimli örgütlenme, Arap şehirlerinin bir diğer özelliğidir. Mahalleler yönetimsel bir bölümleme aracı olarak değil tamamen içtimai ve fiziksel bir özellik olarak gelişmiştir. Mahalleler Arapların, farklı aşiretleri, şehrin farklı bölgelerine yerleştirme âdeti neticesinde ortaya çıkmıştır. Birbirlerinden duvarlar ile ayrılan bu sahaların caddeleri arasında bile kapılı duvarlar mevcuttur[167]. Bu şehirlerin belirgin bir özelliği, Arap kabilelerini farklı bölgelere yerleştirirken bir yandan da Hristiyan ve Yahudilerin de ayrı sahalarda ikamet etmesini sağlamasıdır[168]. Ordugâh

165 Konut sahasının iç ve dış kısmını tamamen çevreleyen iki ana yol ve bunları merkezden dışa doğru kesen ara caddeler ile bu saha parsellere bölünmüştür. Sonuç olarak halk, idari sahaya konut bölgesinin iç tarafındaki duvarda mevcut olan dört adet kapı (Basra Kapısı, Kûfe Kapısı, Horasan Kapısı, Suriye Kapısı) vasıtasıyla girebilmektedir. Bağdat'ın bir diğer özelliği konut bölgelerinin yekpare bir halde bulunmamasıdır. Şehir surlarındaki dört ana kapının iç surlardaki geçiş kapılarına bir hat ile bağlanması ile birbirlerinden ayrılmış durumdadırlar (Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 49-52; Lassner, "The Caliph's Personal Domain, The City Plan of Baghdad Re-Examined", **The Islamic City**, s. 104-118; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler, Siyasi Tarih, Medeniyet Tarihi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1988, c. 1, s. 31-48; Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, s. 20-25; Abdülaziz Dûrî, "Bağdat, Genel Özellikleri", **DİA**,İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 425-433; Françoise Micheau, "Baghdad in the Abbasid Era: A Cosmopolitan and Multi-Confessional Capital", **The City in the Islamic World**, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, c. 1, s. 221-236).

166 Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 62; J. M. Rogers, "Samarra, A Study in Medieval Town-Planning", **The Islamic City**, Editör A. H. Hourani, S. M. Stern, Scotland, University of Pennsylvania, 1969, s. 147-149.

167 Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 36-37; Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, s. 54; Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 89-90; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984, c. 4, s. 69; Abdülaziz Dûrî, "Hükümet Kurumları", **İslam Şehri**, Hazırlayan R. B. Serjeant, Çevirmen Elif Topçugil, İstanbul, İz, 1997, s. 63-64.

168 Muhammad Abdul Jabbar Beg, "Historic Cities of Asia: An Overview", **Historic Cities of Asia**, Editör Muhammed Abdul Jabbar Beg, Kuala Lumpur, Percetekan Ban Huat Seng, 1986, s. 64-68.

olarak kurulan İslam şehirleri, zamanla değişen içtimai yapıya bağlı olarak ticareti de canlandırarak genişlemiş ve dünya üzerindeki en büyükleri arasına girmişlerdir. Doğu Roma ve Sâsânî İmparatorlukları'ndan (226-651) ele geçirilen bölgelerde İslam hukuku uygulanmaya başlayınca kırsal kesim çökmüş, kırlara iktisadi olarak egemen olan şehirler canlanmış ve kitleleri kendisine çekmeye başlamıştır. Toprak sahipleri de bunun geliriyle şehirlerde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Neticede İslam şehirlerine para ve nüfus kayarken, asker ve devletin idari organları da bunu takip etmiştir[169]. İslam fetihlerinin yayıldığı sahanın genişliği ve ticaretin de daima artarak devam etmesi, bu sistemin uzun süre çökmeden devam edebilmesini ve şehirlerin ciddi oranda büyümesini sağlamıştır. Çin'den Avrupa'ya, Orta Asya'dan Afrika'ya kadarki geniş sahada, hem denizden hem de karadan, çok canlı bir ticaret daima sürdürülmüştür[170]. Dışarıdan gelecek tehlikelere karşı askeri olarak korunduğu müddetçe de bu şehirler, en faal oldukları dönemlerde dünyanın en büyükleri arasına girebilmiştir. Korkut Tuna ve Abdülaziz Dûrî'ye göre Bağdat, 9. yüzyıl sonu ve 10. yüzyıl esnasında bir milyonu aşmış fakat Paris ancak 14. yüzyılda üç yüz bine ulaşabilmiştir[171].

İslamlaşan ya da doğrudan İslam devletleri tarafından kurulan şehirlerin ana özelliği, merkezinde cuma camisi ile çevresinde ticaretin sürdürülebildiği çarşı ve pazarların bulunmasıdır. Bu iki yapı/saha arasında ise her zaman şehrin çekirdeğini

169 Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 156-157; Bu durumun devamlılığını sağlayan esas hadise, İslam topluluğunun güçlü bir ticari organizasyon kurmasıdır. Hızlı bir şekilde büyüyen şehirler, ticari faaliyeti desteklemiş ve bu durum daima ivme kazanmıştır. Sonuç olarak iki yönlü bir şekilde birbirini destekleyen bir yapı kurulmuştur. Fetihler neticesinde ele geçirilen sahalardaki mevcut şehirler ya elden geçirilmiş ya da bu mevkilere yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Bu durum ticari faaliyetlerin sürdürülebilmesini ve arkasından da zenginleşmeyi getirmiştir. Ortaya çıkan zenginlik neticesinde de yeni şehirlerin kurulması, askeri yayılma ve fethedilen bölgelerdeki ticari metanın denetim altına alınabilmesi sağlanmıştır. İslam dünyasının 8. yüzyıl ile 11. yüzyıllar arasındaki hızlı büyümesi net bir şekilde takip edilebilmektedir. Kurulan şehirler çok kısa sürede dünyanın sayılı kalabalık merkezlerinden birisi haline gelmekteydi. Bu bilgiler ışığında İslam devletlerinin güçlü bir ticari ağ ile çevrelenen ve pek çok ticari meta ile zenginleşen kentler üzerinde kurulduğu ve ayakta kaldığı ifade edilebilir (Maurice Lombard, **The Golden Age of Islam**, Netherlands, North-Holland Publishing Company, 1975, s. 118-145).

170 İslam fetih sahası içerisinde gelişen ve birbirleri ile sıkı bağları olan bu şehirlerden önde gelenleri Irak coğrafyasındaki Kûfe, Basra, Bağdat; Doğu Afrika'daki Mogadişu, Barava, Mombasa, Kilva Masoko, Malindi; eski Bizans coğrafyasında Şam, Halep, Fustat, Kahire, Katai, Askar; Batı Akdeniz'deki Kayrevan, Tunus, Mehdiya, Tahert, Tilimsan, Fas, Cezayir, Marakeş ve son olarak İspanya'daki Kurtuba, Toledo, Zaragoza, Sevilya ve Malaga'dan oluşmaktadır (Korkut Tuna, **Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri**, İstanbul, İz, 2011, s. 274-275).

171 Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 157-159; Dûrî, "Bağdat, Genel Özellikleri", **DİA**, c. 4, s. 425-433.

oluşturan bir bölge daha vardır ki o da meydandır. Bu sahalar bazen şehirlerin başka noktalarına da kayabilmekteydiler. Hz. Ömer (634-644) zamanında kurulan Basra'da, Mirbad adında bir bölge yer almaktadır. Şehrin batısında bulunan bu alanda ticari panayırlar sürdürülürken -şehir merkezinde bulunması sakıncalı bazı mallar burada satılmaktadır- bir yandan da şairler gelip yarışmakta ve dil bilginleri görüşmeler yapmaktadırlar. Ayrıca burada siyasi konular da müzakere edilebilmektedir. Bir nevi antik şehir agorasını andıran bu sahanın haricinde Basra'da Istafanus, Beni Semure, Kureyş ve Mevali sokaklarının birleştiği noktalarda şehrin meydanları bulunmaktadır. Kûfe'deyse Mirbad'la aynı işleve sahip olan Künase adlı bir meydan mevcuttur. Şehrin esas meydanı da kentte ilk kurulan caminin güneybatısında ve imaretin batısında yer almaktadır. Belirli bir planlama neticesinde ortaya çıkan Bağdat'ın merkezinde cuma camisi ve imareti bulunmaktadır. Bunların etrafındaysa divanlar, halifenin çocuklarının, özel hizmetçilerinin ve şehrin kolluk güçlerinin amirlerinin konutlarının yer aldığı bir meydan bulunmaktadır. Şehrin dört ayrı sur kapısına yönlenmiş bulunan dört tane ana yolu vardır ve bunlar muntazam bir şekilde bu meydana açılmaktadır[172]. Vâsıt şehri kurulurken meydan vazifesi gören üç adet rahbe de en başta tasarlanmıştır. Bir tanesinin ortasında rekreatif amaçlarla havuz inşa edilmiş, bir diğeri ise at sahiplerine yarışlar için tahsis edilmiştir. Rahbeler genellikle atların bağlanması ve mahallelinin toplanması amacıyla kullanılmaktadır[173].

Ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü bölgelerle konut alanlarının kesin olarak birbirlerinden ayrı bulunduğu[174] İslam şehirlerinde, yöneticilerin saray ve konakları da kentin belli bir yerinde konumlanmaktaydı. Ayrıca Müslüman ve Gayrimüslimler[175] mahalleler halinde örgütlenmiş olarak hayatlarına devam

172 Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 39-40; Dûrî, "Hükümet Kurumları", **İslam Şehri**, s. 65; Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, s. 50, 52-53, 57, 59, 62, 65, 83-84, 87, 103, 123-133; Abdullah Ekinci, "İslam Şehrinde Bir Sosyo-Kültürel Merkez: Mirbad", **2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, Bildiriler Kitabı**, Konya, 2013, s. 144-147.

173 Küçükaşçı, "Emeviler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", **Şehir ve Yerel Yönetimler**, c. 1, s. 136-137.

174 Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, s. 131.

175 Osmanlı İstanbul'unda ise farklı dine sahip insanlar, ibadet yerleri birbirlerine çok yakın olmamak kaydıyla, yakın evlerde yaşayabilmektedirler. Osmanlı toplumunda, İslam dünyasının diğer şehirlerindeki gibi sıkı bir kapalılık söz konusu değildir. Dini ve etnik topluluklar tek bir bölgeye hapsedilmezdi (Mehmet Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", **I. Uluslararası**

etmekteydiler. Mahalleler bir nevi özyönetime sahip olup, geceleri kapatılan kapılara sahip duvarlarla birbirlerinden ayrılan yapılanmalardır. Kötü koku yayıp, pislik saçabilecek imalathanelerse ancak şehirlerin dışında kendilerine yer bulabilmiştir[176].

Genel olarak İslam şehri şu özelliklere sahiptir. İlk olarak İslam şehirleri, çevresindeki kırsal alanı denetimi altında tutabilecek bir kaleye-savunma sistemine sahiplerdir. İkincisi şehirlerde, hükümdara yani yönetime ait kurumlar ile asker ya da kolluk gücü ve bunların binaları mevcuttur. Üçüncüsü mutlaka büyük külliyeler, çarşı, han ve bedestenler ile birlikte tüccarlar, geniş bir esnaf topluluğu ve bunların faaliyet gösterebileceği bir merkez yer almaktadır[177]. Dördüncüsü bu merkeze mümkün mertebe yakın olacak şekilde toplumun çeşitli üst sınıf kesimlerinden -ulema, tüccar ya da asker- konaklar yer almaktadır. Milliyet ve/veya dine bağlı olarak meskun mahaller birbirlerinden ayrı ve özerk yerleşim yerlerine sahiplerdir. Son olarak da göçlerin ve konar-göçerlerin varlığından dolayı surların dışında geniş bir banliyö alanı mevcuttur[178].

3. Müslüman Türklerin Yayıldığı Coğrafyalardaki Şehirler

Arapların, Türkistan bölgesindeki fetih mücadeleleri, onlara karşı duran Türkler, Soğdlar ile onları destekleyen öğelerin yenilmesi, 8. yüzyılın ortalarında Müslümanlığı benimseyenlerin sayısının artması neticesinde sonlanmış ve bölge yeni bir kültür evresine girmiştir. Bu duruma uygun olarak Türkistan şehirlerinin yapısı da

---

Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Editör Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB, 2013, s. 288). Örnek olarak Manisa'da gayrimüslimler toplu halde yaşamakta fakat bu durum katı sınırlar çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Sadece Yahudiler toplu halde yaşamakta, ayrı bir mahalle teşkil etmemekte ve vakıf odalarında hayatlarını sürdürmektedirler. Bir kısmıysa Müslüman mahallelerinde ev sahipliği bile yapabilmektedir. Zımmi veya Nasrani olarak adlandırılan Hristiyanlar ise Manisa'da oturmamaktadırlar. Saray-ı Amire hizmetinde bulunanları da şehrin yakınlarında yer alan Horos adlı bir köyde yaşamaktadırlar (Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, TTK, 2013, s. 47-48, 62-64).

176 Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 162-163; Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, s. 129, 133-136.

177 İstisnai durumlar ve İslam'ın kuruluş dönemindeki birtakım uygulamalar hariç halka açık yapılar, hiçbir zaman tek başlarına inşa edilmemektedirler (Santoş K. Goş, "İslam Şehirlerinin Yeniden Yapılanması", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, İstanbul, 1996, c. 2, s. 390).

178 A. H. Hourani, "The Islamic City in the Light of Recent Research", **The Islamic City**, Editör A. H. Hourani, S. M. Stern, Scotland, University of Pennsylvania, 1969, s. 20-23.

değişmiş, bölge İslami hayata göre şekillenmiştir. Şehirlerin rabad kısmı ve bunun içinde yer alan meydan, Arap fetihlerinden sonra şehir içerisine girerek, cuma camisinin yakınına yerleşmiştir. Yeni kurulan şehirlerin merkezini de artık camiler oluşturmaktadır. Fakat yer yer, cuma camilerinin bazıları, şehirlerin şehristan kısmının dışına da yapılabilmektedir. Çarşı ve pazar yerleriyse çatışma ortamının sonlanması ve daha güvenli bir dönemin tesis edilmesinin ardından şehir surlarının içerisine taşınabilmiştir. Artık cami ve çarşı birbirlerinden ayrılmaz bir ikilidir. Ticaret yapılacak saha ya da bina cuma camisinden ayrı düşünülmemektedir[179]. Özellikle de kalabalık ve işlevsel bir meydanın oluşabilmesi için 8.-9. yüzyıllardan itibaren şehirlerin camisi ve çarşı ikilisine sahip olması neredeyse bir gerekliliktir. Zamanla ortaya çıkacak ve pek çok yapıdan oluşacak olan külliyelerin temeli de bu ikili vesileyle atılmıştır. Külliyelerin ana binası cami olurken, en önde gelen yapılarından birisi kervansaray ya da çarşısıdır. Dolayısıyla külliye sahaları daima şehirliyi kendisine toplamıştır[180]. Hatta ilerleyen kısımlarda örnekleriyle anlatılacağı üzere Osmanlı külliyelerinin tasarımlarının ticari faaliyetlerin açık sahalarda da sürdürülmesine uygun olarak yapıldığı görülmüştür.

Müslümanlaşan Türk dünyasının bir üyesi olan Karahanlı Devleti'nin (840-1212) kuzey başkenti Balasagun'un (Türkçe adı Kuz-Uluş'tur) sakinleri, doğudaki Türklere nazaran, büyük şehir hayatına daha alışıktırlar. 11. yüzyılda Karahanlılar, balık kelimesinin yerine uluşu tercih etmeye başlamışlardır. Fakat o dönem yaşayan bütün Türkler için bu geçerli değildir. Çiğil Türkleri bu kelimeyi köy manasında kullanmaktadırlar. Çin topraklarından Hazar Denizi kıyılarına kadar oldukça geniş ve

179 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 7, 92-95.

180 Erzen, Osmanlı İstanbul'unda "*Kent planlamasında sosyal birliktelik için hiçbir ortak mekan…*" tasarlanmadığını ifade etmektedir. Yazarın bu yorumu, şehirdeki yüzlerce külliyeyle, onlarca çarşı ve pazarın tamamen tesadüfi ve işlev gözetilmeden İstanbul'a eklendiği şeklinde algılanabilir. Erzen, pazar yeriyle camilerin manevi ve maddi yaşamın iki farklı ucunda yer aldıklarını ve ortak olarak kullanılan bütün sahaların sadece tek bir işlevinin bulunduğunu söylemektedir (Jale N. Erzen, "Osmanlı Estetiği", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, c. 10, s. 47). Camilerin ibadet haricinde, eğitim ve en azından iç avlularının dönemsel olarak ticaret gibi faaliyetlerde kullanıldığı bilinmektedir. İşlev açısından, külliye yapılarının her biri için bu gibi pek çok örnek sıralamak mümkündür. Dolayısıyla Osmanlı İstanbul'u ve hatta bütün Osmanlı coğrafyasındaki külliyelerin yapılarının sadece tek bir işleve sahip olduğunu iddia etmek teknik açıdan sıkıntılıdır. Öte yandan külliyeler sadece camilerden müteşekkil değildir. İnsanlar, alışveriş dahil pek çok ihtiyaçları için bu tesisleri ziyaret etmekte ve çağın sosyal birliktelik biçimlerine uygun olarak bir araya gelmektedirler. Külliyelerin kendi başlarına oluşturdukları meydanların mevcudiyeti bile toplumsallaşmanın öneminin kavrandığına dalalettir.

farklı kültür havzalarının etkisinde yaşayan Türk toplulukları herhangi bir şey için pek çok farklı kelime kullanabilmekteydi. Bazı boyları, Çin ya da Hind kültürleri etkilerken bazılarını İslam Medeniyeti etkisi altına almaktadır. Coğrafi olarak daha kuzeyde bulunmanın ve konar göçerliğin artmasının, Türklerdeki kültürel saflığın korunmasına yardımcı olduğu savunulabilir. Bu kültürel farklar neticesinde Oğuzlar ve onlara uyanlar, kent kelimesini köy manasında, diğer Türkler ise şehir manasında kullanmaktadırlar. Oğuzlar balık kelimesini kullanan diğer Türklere nazaran daha batıda yaşamakta ve İslam Medeniyeti'yle temas halindedirler. Batıda yaşayan Türkler, zamanla kent kelimesini köy manasına indirgemişlerdir. Kent ya da balık kelimesinin yerine ise şehir/şar sözcüğü tercih edilmeye başlanmıştır. Kumanlar, Hârezmşahlar (1097-1231) ve Anadolu ile Mısırdaki Türkmenler, Farsça olan şehir kelimesini şar şeklinde Türkçeleştirmiş ve 12. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar kullanmışlardır[181].

Müslüman Türklerin yaşadığı coğrafyanın, 11.-12. yüzyıllardan öncesi hakkında kaynaklar, çok detaylı şehir anlatıları sunmamaktadır. Gene de yol kavşaklarında ortaya çıkan ilkel formların dışındaki meydanların, Türk-İslam dünyasında ne şekilde oluştuğu bilindiğinden adı geçmese bile bu sahaların izlerini takip etmek mümkündür[182]. Yöntem, şehirlerin içerisinde özellikle büyük bir cami ve çarşının mevcut olup olmadığının taranmasıdır. Bu vesileyle şehirlinin, faal bir şekilde kullandığı ve toplumsallaşabildiği, en azından bir adet meydanın var olduğu iddia edilebilir. Kaynaklara göre İslam'ı benimseyen Türk kavimleri, şehirli ve göçebe olmak üzere iki şekilde de yaşamaktadırlar. Sıklıkla medeni bir yaşam sürdürdükleri ve meydanlara da sahip olduğu düşünülebilecek pek çok yerleşim yeriyle şehre de sahiptirler[183]. El-Mukaddesî, 10. yüzyılın sonlarına doğru,

181 Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. 1, s. 204, 211, 235, 239-241; Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, s. 1, 40;

182 Bu bölümde daha detaylı anlatılacağı üzere, özellikle Orta Asya'daki şehirlerin, surlarında bulunan kapılarının önünde çarşı ve pazar yerleri kurulmaktaydı. Zamanla bölgenin istikrara kavuşmasıyla birlikte surların dışında bulunan çarşı, şehrin içine taşınarak cuma camisine yakın bir yerde konumlanmıştır. Müslüman Türklerin şehirlerinde bir meydanı oluşturan en temel şehir ögesi cami ve çarşı ikilisinin varlığıdır. Külliyelerin oluşmasıyla birlikte, önemli bir meydan yapıcısı daha ortaya çıkmıştır.

183 İnbü'l-Fakih (ö. 10. yüzyıl), 902'de Türk coğrafyasına gelmiş ve on altı şehre sahip olduklarını belirtmiştir. Türgiş boyu, köy ile kasabalarda yaşayan medeni bir topluluk görünümü arz etmektedir. Türkler istihkam yapmakta da oldukça uzmandırlar (Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 11-12). 982'de yazılmış olan *Hudûd'ul-âlem*'de Karlukların on beş civarında

İsficab'dan Balasagun'a kadar olan bölgeler hakkında kıymetli bilgiler aktarmıştır. Meydanların oluşumuna etki edebilecek cami ve çarşı ikilisi ya da en azından sadece birisinin bilgisinin aktarıldığı bazı veriler dikkati çekmektedir. Bunlar arasında küçük bir şehir olan B.lac[184], harap bir hisara fakat çarşıya ve burada bir camiye sahiptir. B.ruh çarşıda camisi olan eski ve büyük bir şehirdir. Yegankent, kervansarayı bulunan büyük bir şehirdir. Azahkes, haleye, camiye ve pek çok kervansaraya sahiptir. Varoşu mamurdur, şehrin çarşıları da burada yer almaktadır. Çiğil küçük bir yer olmasına rağmen surları ve hisarı mevcuttur. Çarşısında cami yer almaktadır. Barshan şehrinin kalesi haraptır fakat camisi çarşıda yer almaktadır. Behlu, beş köyü bulunan bir yerleşim yeridir. Hisarı bulunan bu şehrin çarşısında da cami vardır. Taraz büyük ve mamur bir şehir olup tahkim edilmiştir. Etrafı hendekle çevrilmiş ve dört kapısı bulunmaktadır. Yapıları birbirine yakın olan bu sıkışık şehir büyük ihtimalle oldukça kalabalıktır. İlginç bir şekilde pek çok bahçesi olduğu not düşülmüştür. Bu rekreatif sahaları dönemi içerisinde birer meydan olarak algılamak mümkündür. Surları mevcut olan Atlıh şehrinin camisi, şehrin dışında, çarşıları da varoşundadır. Büyük bir şehir olan Camukeş, cami ve surlara sahiptir. Varoşundaysa çarşıları mevcuttur[185].

11. yüzyıldan, Moğol istilalarına kadar geçen sürede, Türkistan'da, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu gibi İslamlaşmış Türklerin kurduğu devletler egemen olmuşlardır. Hem göçebe hem de yerleşik Türklerden oluşan bu devletler, geniş sahaları egemenlikleri altına alarak ticari faaliyetlerin devamını sağlamış, İslam Medeniyeti'nin o dönemdeki koruyucusu ve taşıyıcısı da olmuşlardır. Bu durum kentlerin mimari özellikleriyle şehircilik uygulamalarını doğrudan etkilemiştir. Siyasi

meskun yere sahip oldukları ve bunlardan üç tanesinin şehir mahiyeti taşıdığı ifade edilmektedir. Karluklar, Isık Gölü, İli Irmağı'nın etrafı, Çu ve Talas Vadileri bölgesinde yaşayan Türklerin yerleşik hayata geçmesinde rol oynamıştır; (Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, s. 57-61, 68-70; Rıza Kurtuluş, "Hudûdü'l-Âlem", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1998, c. 18, s. 304; Hüseyin Salman, "Karluklar", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, c. 24, s. 509-510).

184 Faruk Sümer bazı şehirlerin isimlerinde yer alan sesleri nokta işareti ile göstermeyi tercih etmiştir. Nasıl seslendirilmesi gerektiği hususunda malumatımız bulunmamaktadır.

185 Sümer, adı geçen kaynaktan, o dönemdeki diğer pek çok gelişmiş Türk şehrinin bilgisini de aktarmaktadır. Bunlar arasında bir bölgenin başkenti konumunda olanları, gelişmiş hisar, kale, su dolu hendekleri, camisi ve kervansarayı bulunanları, üç ay pazarı kurulanları ve hatta Türkmen melikinin konumlandığı bir hisara sahip olanı dahi mevcuttur. Otrar, S.ğlcan, Beruket, Dih-i Nuckeş, Şilci, Sus, Köl, Tekabkeş, Külân, Mirki, Ordu, Harran ve Balasagun öne çıkmıştır (Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, s. 62).

ve askeri sebeplerden ötürü şehirler biçimlenişlerinde çeşitli değişimler yaşamıştır. Örnek olarak sık sık el değiştiren Buhara şehrinin kalesi, fatihler tarafından yıktırılmış veya yeniden yaptırılmıştır. Şehrin ticari sahaları surların dışında kalmalarına rağmen büyümelerini sürdürmüşler, zamanla da kale içerisine alınmaları gerekmiştir[186]. Buhara'nın şehristanı dörtgen bir plana sahipken iktisadi büyümeden dolayı kaçınılmaz olarak genişlemiş ve ana şeması değişmiştir. Birtakım girinti ve çıkıntılar meydana gelerek surlar da coğrafi olarak hacim kazanmıştır[187]. Karahanlı (özellikle 11.-13. yüzyılların) hükümdarları[188] Buhara'ya saray, hamam, cami, medreseyle birlikte pek çok içtimai yapıyı eklemişler ve çeşitli meydanların oluşumuna zemin hazırlamışlardır. Bunlardan en önemlisi şehir için anıtsal bir değeri de olan, yaklaşık elli metrelik Kalan adlı minaredir. 1121'de inşa edilen yapı, o zamana kadar Türkistan'daki en yüksek minare olmuş ve bir nirengi noktası vazifesi görmüştür. Hem şehir içindeki hareket merkezini göstermekte hem de şehir dışındaki yolculara yön vermektedir[189]. Kalan Camisi'nin yanı sıra etrafına inşa edilen Mir-i Arap ve Ali Han Medreseleri vasıtasıyla -Kalan Camisi Meydanı olarak ifade edebileceğimiz- saha ortaya çıkmış ve 21. yüzyılda da hala mevcudiyetini korumaktadır.

Bu dönemde Buhara[190], Semerkant[191], Termez, Taşkent, Ahsıket ve Uzgent gibi şehirler ciddi bir gelişim sergilemiştir. Diğer şehirler de eskisine nazaran oldukça büyümüştür. Hatta köylerin sayısında bile hem artış hem de boyutlarında büyüme görülmüştür. Buna rağmen Türkistan bölgesindeki şehirler sık sık el değiştirmeye devam etmiştir. Bölgede sırasıyla Sâmânîler (819-1005), Karahanlılar (840-1212),

186 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 369-370.

187 R. N. Frye, Wilhelm Barthold, "Bukhara", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 60.

188 11 ila 13. yüzyıllar arasında Orta Asya'nın ileri gelen Türk Devletlerinden bir tanesi Karahanlılardır. Seyyahlara göre, Karahanlılar devrinde Türkler, İslam Medeniyeti dairesi içerisinde yer alan diğer gelişmiş topluluklar düzeyine erişebilmişlerdir. Ütü, mendil gibi metaları kullanan, 11. yüzyıldan itibaren Koçu şehriyle Yeni Kend arasındaki sahada yaşayan Türklerin ciddi bir kısmı şehir ve köy yaşamına geçmişlerdir (Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, s. 76-78).

189 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 361-372; Barthold, Frye, "Bukhara", **Historic Cities of the Islamic World**, s. 60, 62.

190 Wheatley, **The Places Where Men Pray Together**, s. 314-317.

191 Semerkant, Ra's al-Taq adını taşıyan, çevresi çarşı ve pazarlarla çevrili ana yollar ile dışarı doğru açılan merkezi bir meydana sahiptir (Wheatley, **The Places Where Men Pray Together**, s. 312-314).

Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308) ve Hârezmşahlar (1097-1231) egemenlik sürdürmüşlerdir. Bu devletlerden arta kalan sahaları ise adının burada anılmadığı küçük kavimler, kısa süreli olarak işgal ve istila etmişlerdir. Zaman içerisinde Türk devlet ve kavimlerinin denetimine giren şehirlerde yeni bir yaşam tarzına ulaşılmıştır. Bir şehir, kendi kabuğuna sığmadığı ya da adı geçen devletler tarafından ele geçirildiği zaman derhal mimari faaliyetler başlamakta ve fatihler en güzel eserleri meydana getirmekteydiler. Öncelikle şehrin yıkılan kale ve sur duvarları gibi hasarlı kısımlarını yeniden onarmaktaydılar. Sonrasında ise saray yapımı veya su tesisat ağının oluşturulması gibi hadiseler gerçekleşmekteydi[192].

Türkistan şehirlerinde yukarıda bahsedildiği gibi çeşitli meydanlar da oluşmuştur. Bu sahaların nasıl bir şekle sahip olduğu ve neye benzediğini anlamak için 11. ve 12. yüzyıllardaki, Türkistan, Harezm ve Horasan şehirlerinden örnekler incelenecektir. Genellikle büyük bir mimari planlama gözetilmeyen bu kentler, hayatın akışı içerisinde, ihtiyaçlara göre şekillenmektedir. Planlı bir şekilde inşa edilen kare, dikdörtgen ve dairesel şekilli meydanlar, genellikle şehir dışındaki saray gibi tesislerin çevresinde ortaya çıkmıştır[193]. Öte yandan medrese, han ve cami gibi kamu binalarının etrafında çeşitli meydanlar oluşturulmuştur. Yukarıda Buhara'da yer alan Kalan Camisi Meydanı'ndan bahsedilmişti. Buna benzer bir diğer örnek 17. yüzyılda meydana gelen, gene Buhara'da yer alan iki medrese, bir hânkah ve bir havuzdan oluşan kompozisyondur. Bunu Kükeltaş ile Nadir Divan Beyi Medreseleri, Nadir Divan Beyi Hânkah'ı ve Liyali (Leb-i) Havuz oluşturmaktadır[194]. Bölgenin planı incelendiğinde ters T şeklinde bir kompozisyonun varlığı seçilebilmektedir. Kuzey kısımda yani T'nin bacağında, yukarıda adı geçen yapıların en hacimlisi olan Kükeltaş Medresesi yer almaktadır. Bu medresenin güney kısmında, 21. yüzyılda da

192 Ahsıket kentindeki şehir yaşamı, rabad kısmında yoğunlaşmış ve nüfus buraya kaymıştır. Taşkent rabadıysa iki farklı duvarla çevrilidir. Bu durum rabad kısmının büyüdükçe yeni bir duvara ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Uzgend şehrindeyse bir değil üç adet şehristan meydana gelmiştir. Fakat zamanla doğuda bulunanı terk edilmiş ve şehir hayatı rabad kısmına geçmiştir. Yeni fethedilen Termez şehrininse kale duvarları derhal sağlamlaştırılmıştır. Karahanlı Tamgaç İbrahim Han, Semerkant'ta Hurdcimin mahallesinde büyük bir saray yaptırmıştır (Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 373-378).

193 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 378.

194 Şekil ve Harita Listesi-Asya'daki Meydanlar 2, 7; Seda Yılmaz Vurgun, **"XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığı Altında Buhara Emirliği"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2013, s. 257; Vladimir Lukonin, Anatoly Ivanovic, **Central Asia Art**, New York, Parkstone, 2015, s. 222.

hala bir park görünümü arzeden saha bulunmaktadır. Bu yeşil sahanın doğusunda Nadir Divan Beyi Medresesi, batısındaysa Liyali (Leb-i) Havuz yer almaktadır. Havuzun batısında da Nadir Divan Beyi Hânkahı bulunmaktadır. Neticede bu üç binanın çevresindeki boş sahayla havuzdan oluşan kompozisyon, bir kamusal dinlenme ve ziyaret alanı yaratmıştır. Ayrıca Kükeltaş Medresesi'nin batıyla doğu cephelerinde de geniş sahalar yer almakta ve bu alanlar, Liyali (Leb-i) Havuz Meydanı olarak isimlendirilebilecek sahanın birer uzantısı konumundadırlar[195].

Buhara'nın haricinde Türkistan'ın önde gelen şehirlerinden Semerkant'tan bir örnek verilebilir. Semerkant Registanı yani Registan Meydanı olarak adlandırılan saha üç adet medresenin merkezinde oluşmuştur[196]. Uluğ Bey (ö. 1449) tarafından inşa ettirilen ilk medrese 1417-1421 arasında bitmiştir. Güney-güneydoğu yönünde uzanan medresenin önünde de geniş ve uzunca bir saha bulunmaktadır. Yaklaşık iki asır sonra da yirmi altı yıl arayla iki medrese daha bölgeye inşa edilmiştir. Bunlar meydanın batı kanadında bulunan, 1646-1660 arasında inşa edilen Tillakari Medresesi ile doğu kanadında yer alan ve 1619-1636 arasında inşa edilen Şir-Dor Medresesi'dir[197]. Burada da ters T şeklinde bir saha oluşturulmuş, bilinçli bir şekilde güzel ve geniş bir meydan ortaya çıkarılmıştır. Zaman içerisinde bu tarihi eserlerin etrafının açılarak gösterişli hale gelmesine çaba sarfedilip edilmediği ve bölgede birtakım modernleştirici çalışmaların yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Fakat bu yapıların etrafının çok fazla kapanmadığı ve boş, kamusal bir sahanın korunduğu anlaşılmaktadır. Şir-Dor Medresesi'nin kuzeydoğusunda bulunan ve ona neredeyse bitişik vaziyette yer alan ufak çarşı binası da bölgenin toplumsallığını besleyen bir ögedir. Ufak bir yapı olmasına karşın bölgenin çarşısı vazifesini gördüğü için önemli bir tesistir. 21. yüzyılda etrafı bir park görünümü almış ve ağaçlandırılmıştır[198].

Bir diğer çarpıcı örnek Safevî dünyasında yer almaktadır. Şâh I. Abbas (1587-1629), İsfahan'ı başkent yaptığı zaman geniş çaplı inşaat faaliyetlerine

195 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 372.
196 Lisa Golombek, Donald Wilber, **The Timurid Architecture of Iran and Turan**, New Jersey, Princeton University, 1988, c. 1, s. 263-264.
197 H. H. Schader, C. E. Bosworth, Y. Crowe, "Samarqand", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 459-460.
198 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 375.

başlamıştır. Şâh I. Abbas'ın büyük eserlerinden birisi çevresindeki kıymetli binalarla birlikte inşa edilen, dört yüz elli metre uzunluğa ve yüz elli metre genişliğe[199] sahip Meydan-ı Şâh isimli alan olmuştur[200]. Osmanlıların büyük bir külliye tasarlayıp inşa etmesi gibi meydana çıkarılmış, bütünlüklü bir mimari projedir. Büyük bir Osmanlı külliyesinden tek farkı sahanın merkezinde herhangi bir caminin yer almaması ve tercihen orta kısmın tamamen boş bırakılmasıdır. Bu saha meydana bakan Âli Kapı[201] sayesinde, İstanbul'daki At Meydanı'na benzetilebilir. Tıpkı At Meydanı'na bakan İbrahim Paşa Sarayı gibi bir konumu vardır. Şâhlar ve Safevî devlet erkânı buradan meydanda oynanan polo/çevgan oyununu izlemektedirler. Bu yapı tören, kutlama ve diğer sportif faaliyetler için de kullanılabilmektedir. Meydanın güney kısmında Mescid-i Şâhî, batı yakasındaysa Âli Kapı bulunmaktadır ve Mescid-i Şâhî'ye yüz elli metre uzaklıktadır. Âli Kapı'nın tam karşısında ve gene Mescid-i Şâhî'ye yüz elli metre uzaklıkta Şeyh Lütfullah Camisi yer almaktadır. Mescid-i Şâhî'nin tam karşısındaysa İsfahan Çarşısı'nın abidevi girişi[202] konumlanmaktadır. Bu kapının arkasında İsfahan'ın pek çok kervansaraydan oluşan çarşı bölgesi vardır[203].

Türkistan şehirleriyle Anadolu'daki Türk şehirlerini birbirine bağlayan geçiş sahası pek tabiî İran coğrafyası olmuştur. İslam fetihlerinden bir müddet sonra İran'daki siyasi gücü Müslüman Türkler ele geçirmiştir. Acemler ile birlikte diğer yerli kavimlerin etkileri ve kültürel geçişlilikler reddedilmemektedir. Lakin Türk kavimlerinin yaklaşık altı yüz yıl boyunca, bölgedeki şehirleşme ve mimariye olan

199 Google Maps'te yapılan ölçümlere göre sahanın yaklaşık boyutları yukarıda verilen şekildedir. Cezar'da genişlik yüz kırk, uzunluk üç yüz seksen altı metredir (Mustafa Cezar, **Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1985, s. 120). **Asya Merkezi Mekan Geleneği**'nde genişlik yüz elli dokuz, uzunluk beş yüz on iki metre şeklinde verilmiştir (Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, s. 32). Sourdel-Thomine'nin kaleme aldığı "Isfahan" maddesinde, uzunluk beş yüz elli, genişlik yüz altmış beş metre verilmiştir (A. K. S. Lambton, J. Sourdel-Thomine, "Isfahan", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 179).

200 Şekil ve Harita Listesi-Asya'daki Meydanlar 3, 8, 10, 11; Meydan 1597-1611 arasında tamamlanmıştır (A. Engin Beksaç, "İsfahan", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, c. 22, s. 503).

201 Bu yapı, şâhın sarayının meydana bakan kısmıdır.

202 Mescid-i Şâhî 1630, Şeyh Lütfullah Camisi 1618 ve İsfahan Çarşısı'nın Kapısı ise 1619'da tamamlanmıştır (Beksaç, "İsfahan", **DİA**, c. 22, s. 503).

203 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 120-125; Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, s. 32-33; Masoud Kheirabadi, **Iranian Cities, Formation and Development**, USA, Syracuse University, 2000, s. 47-50; Beksaç, "İsfahan", **DİA**, c. 22, s. 503; Lambton, Sourdel-Thomine, "Isfahan", **Historic Cities of the Islamic World**, s. 179; Heinz Gaube, "Iranian Cities", **The City in the Islamic World**, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, c. 1, s. 165-171.

katkıları azımsanmayacak düzeydedir. Etkileme süreci, aşağı yukarı Selçuklu Türkleri'nin İran bölgesine yerleşmesiyle başlamıştır. İçerisinde hem siyaseten hem de kültürel olarak güçlü Türki unsurların yer aldığı Safevî Devleti'nin (1501-1736) yıkılışına kadar da etkisi azalarak devam etmiştir[204]. Buna en büyük delil, Türkçe konuşulan bu coğrafyada, Arap fetihleri (Emeviler (665-750) başta olmak üzere, Abbasi'ler (750-1258)) ile Selçuklu fetihleri arasında kalan zaman diliminden günümüze pek fazla eserin kalmamış olmasıdır. Fakat Selçuklulardan sonra süreç değişmiş ve şehirlerde kalıcı olacak bir çok yapı inşa edilmiştir. Nişapur, Tus, Meşhed, Sabzevar, Radkân, Kişmar, Hargird, Zevzen, Damgan, Rey, Veramin, Kazvin, Ardistan, Zevvare ve Gülpayegân şehirleri doğrudan Selçuklular zamanında gelişme göstermiştir. Bunların yanı sıra eskiden de mevcut olan Merv[205], Buhara, Semerkant, Belh, Herat, Tebriz, Meraga, Bağdat, Basra ve Musul gibi şehirler de bu süreçten olumlu bir şekilde etkilenmişlerdir[206].

Osmanlı şehirleri ve şehirciliğinden bahsetmeden evvelki son merhale Anadolu'ya giren ve yerleşen Türklerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. 1071'den önce Anadolu'daki pek çok şehre Müslüman Türkler yerleşmişlerdir. Bunun, birincisi ticari, ikincisi de Bizans ordusunda paralı askerlik yaparak bölgeye yerleşmek gibi iki ana nedeni vardır[207]. Fakat 1071'deki Malazgirt zaferinin ardından pek çok Türk boyu, kitleler halinde Anadolu'ya akın etmişlerdir. Türk boyları Anadolu'ya yerleşirken, hem kent, hem de şehir sözcüğünü yanlarında getirerek kullanmışlar, fakat Balık kelimesi Anadolu coğrafyasında kendisine yer bulamamıştır[208]. Anadolu'ya giren ilk Türkler, Osmanlı Devleti'nin büyüyerek Anadolu'ya neredeyse tamamen egemen olacağı Sultan I. Selim (1512-1520) devrinin sonlarına kadar, şehircilik alanında faal olmuşlardır. Bu zaman aralığında Anadolu'ya göç eden

204 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 283-284, 296.
205 Sultan Melikşah zamanında şehir, en görkemli binalarının inşa edilişine tanık olmuştur. Özellikle fırınlanmamış tuğladan inşa edilmiş duvarlara ve pek çok kuleyle birlikte diğer yapılara da sahip, güçlü bir kale yapılmıştır (A. Yu. Yakubovskii, C. E. Bosworth, "Merv", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 403).
206 Cezar, **Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 285-288.
207 Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, İstanbul, Cem, 1974, c. 1, s. 12-13.
208 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 23.

Türkler, toparlanarak örgütlenebilecekleri şehirlere ihtiyaç duymuşlar ve ilk olarak Doğu Anadolu'da hızlıca şehircilik faaliyetlerine başlamışlardır[209].

Anadolu'daki faaliyetlerin itici gücü, fetihleri gerçekleştiren ilk Selçuklu kumandanları ve askerlerinin hızlı bir şekilde zenginleşmesi olmuştur. Yeni zenginler şehirlerin nüfuzlu kimseleri haline gelmişler ve iktidarlarını kuvvetlendirebilmek için iki hususa dikkat etmişlerdir. Birincisi, ikta verilerek yaylalarda gezen ya da daha Anadolu'ya yeni göç etmiş Türkmenlerin orduya alınması, ikincisiyse edinilen zenginlik vasıtasıyla Türk-İran menşeili dervişlerin konaklayabileceği ve irşad faaliyetleri içerisine girebilecekleri tekke, zaviye, medrese, hankâh, cami gibi tesislerle bunları besleyecek vakıfların kurulmasıdır. Neticede birbirini besleyen bu ikili yapı, içtimai ve iktisadi ortamı şekillendirerek, şehirlerin alacağı biçime doğrudan katkıda bulunmuştur[210].

Dervişler ve zaviyelerden oluşan bu örgütlü güç, Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Anadolu ile Balkanlar gibi ulaşılan pek çok yerde Türkleşme ya da İslamlaşma sağlamıştır. Moğol istilası vesilesiyle İran, Mısır, Kırım gibi İslam'ın yayıldığı ve Türklerin yaşadığı sahalardan her sınıftan, pek çok eğitimli insan, Anadolu'ya gelmek zorunda kalmıştır. Barkan'ın "*İslam Şovalye ve Misyonerleri*" olarak tarif ettiği dervişler çeşitli zaviyelerin bünyesinde örgütlenmişlerdir. Esas güçleri boş topraklara, özellikle Orta Asya'dan göçenleri yerleştirilebilmelerinden gelmektedir. Dervişler, "*...elinin emeği ve alnının terile dağ başlarında yer açıp...*" bölgeyi şenlendiren kimselerdir. Bağ ve bahçeler kurarak ıssız bölgeleri yaşanabilir hale getirme konusunda öncü olmuşlardır. Merkezinde zaviyelerin bulunduğu köy ve diğer sahalara Moğol istilasından kaçan Türk nüfus yerleşerek perişan olmaktan kurtulmuştur. Bu sahalar çok kısa sürede, bir yerleşim yeri halini alarak, bir diğer zaviyenin oluşumunu ve dervişlerin başka bir yerde de faaliyete geçebilmesinin alt yapısını hazırlamışlardır[211].

209 Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 165.
210 Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, c. 1, s. 12-14.
211 Türkmen aşiretlerini etkileyebilen ve harekete geçirebilen dervişler, siyasi ve askeri güçlerini, beyliklerin hizmetine de sunmuştur. Fetihlerle birlikte batıya doğru yönelmişlerdir. Hatta orduların gelmesinden önce sınır boylarını iskan ederek fetihleri ve genel olarak askeri birliklerin işini kolaylaştırmışlardır. Zira, hem lojistik destek verebilmişler hem de doğrudan doğruya

12. yüzyılın sonuna kadar Danişmendliler[212] (1071-1178) Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri ve Sivas'ta[213]; Saltuklular[214] (1071-1202) Erzurum ve Erzincan'da; Artuklular[215] (1102-1409) Mardin, Meyyafarkin, Koç-hisar, Hısn Keyfa ve Amid'de; Mengücüklüler[216] (11. yüzyıl-13. yüzyıl) ise Divriğ'de çeşitli şehircilik faaliyetleri gerçekleştirmiştir[217]. Selçuklularsa bu alandaki etkilerini 12. yüzyılın sonunda, siyasi iktidarı ele almaya başlayınca göstermişlerdir. 13. yüzyılın ilk yarısında da yoğun bir inşa faaliyetine başlamışlar ve şehirleri şenlendirmişlerdir[218]. Selçuklular, Orta Asya'yla Anadolu bağlantısını sağlayan mevkileri kervansaray ve medreselerle kaplamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun kullanmadığı yeni bir yol sistemi de geliştirmişlerdir[219]. Türkler tarafından oluşturulan köylerin etrafında herhangi bir muhafaza duvarı inşa edilmezken, şehirlerin kale ve surları korunarak tamir edilmiş ve yenileri yapılmıştır[220].

Yeni yerleşim yerleri kurulup eskileri de güçlendirilirken Türkler, Orta Asya'dan getirdiği birtakım âdetlerini devam ettirmişlerdir. Baykara, şehir-dışı meydan olarak adlandırılabilecek bir gelenekten söz etmekte ve İslamlaşmanın gerçekleşmesiyle birlikte azalan göçebeliğe oranla şehir surlarının dışında bulunan

---

savaşlara katılmışlardır. Öte yandan bu yapının faydalarını bilen Osmanlılar, birtakım muafiyetlerle bu yayılma şeklini desteklemişlerdir; Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İstanbul, Hamle, s. 11-29.

212 M. Baha Tanman, "Dânişmendliler-Mimari", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, s. 474-477.

213 Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, İstanbul, İlke, 1996, c. 2, s. 341-343.

214 Nesrin Çiçek Akçıl, "Saltuklular-Mimari", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 36, s. 56-57.

215 Ara Altun, "Artuklular-Artuklu Sanatı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 3, s. 418-419.

216 Nesrin Çiçek Akçıl, "Mengücüklüler-Mimari", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2004, c. 29, s. 142-143.

217 Doğu ve İç Anadolu'da kurulan ilk beyliklerin iskan faaliyetleri için bakınız **Türk Dünyası Kültür Atlası-Selçuklu Dönemi 1**, s. 169-209.

218 Halime Doğru, **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1995, s. 25-37; Sait Polat, "Osmanlı Öncesi Türkiye'de Şehir Yönetimi", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Editör Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s. 33-47; Müslüman-Türk şehirlerinin kurulmasındaki en büyük etkenlerden birisi vakıf müessesesi etrafında şekillenen tesislerdir. Osmanlı öncesinde Anadolu'da ne gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği hakkında bakınız Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, Tarih Vakfı, s. 43-49.

219 Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 165.

220 11.-15. yüzyıllar arasında, daha top gücünün etkin olarak kullanılamamasından dolayı hem de Haçlı Seferleri'nin sürmesi vesilesiyle şehirlerin sur ve kalelerle tahkim edilmesi zaruridir (Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 23-24).

pazar yeri ve meydanların zamanla, kademe kademe olacak şekilde, şehrin içerisine girdiklerine dikkati çekmektedir. At binme ve ok atma gibi geleneklerini koruyan Türklere her zaman boş ve geniş sahalar gerekmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar korunan Ok Meydanı ve Cündi Meydanları bu geleneğin en güzel göstergesidir[221]. Hem Büyük Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu Devletlerinin egemenliğindeki bölgelerde ok atmak, at binmek, cirit ve çevgan gibi oyunları oynamak için meydanlar kullanılmıştır. Sultan Melikşah, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd gibi pek çoğunun meydanlarda çevgan oynadığına dair tarihi kayıtlar mevcuttur[222]. Bu tür meydanlara Eyyûbî (1171-1462) ve Memlük (1250-1517) coğrafyasından birtakım örnekler verilebilir. Kahire'de bulunan şehir-dışı meydanı, polo/çevgan gibi oyunların oynandığı, askeri turnuvaların yapıldığı, büyük dini toplantıların gerçekleştirildiği, sarayla ilintili büyük düğünlerin ve festivallerin yapıldığı, İstanbul'daki At Meydanı ile Ok Meydanı benzeri bir sahadır. Rumeyla Meydanı ismindeki bu saha, Eyyûbîler zamanında oluşturulmakla birlikte, Sultan Kansu Gavri (1501-1516) zamanında yenilenmiştir. Havuzlar, bahçeler ve seyirciler için yeni tribünler inşa edilmiştir. Bir diğer saha, gene Kahire'deki Kabak Meydanı'dır. Sultan I. Baybars (1260-1277) döneminde tasarlanan sahaya, Memlük Sultanı, avcı kuşlarla ilgili çeşitli türden kürsüler inşa ettirmiştir. Kabak Meydanı turnuva, düğün ve geçit törenlerinin yapıldığı bir saha olagelmiştir[223].

Halep'te de Memlükler döneminden kalma buna benzer bir saha bulunmaktaydı. Lakin bu alan diğerlerinin aksine şehir surlarının iç kısmında yer almaktadır. Ayşe Tepesi adındaki yere Osmanlılar, 963/1555-1556'da Adliye ya da Dukakinzade Mehmed Paşa adını taşıyan külliyeyi inşa etmişlerdir. Burada Memlük atlıları askeri hazırlıklar yapmakta, özellikle de cirit oynamaktaydılar[224].

221 Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", **Yeni Türkiye**, Ankara, Yeni Türkiye, 2000, c. VI, Sayı 32, s. 371-378.
222 Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde Meydan Kültürü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, Ege Üniversitesi, 2013, c. XXVIII/1, s. 212-213.
223 Doris Behrens-Abouseif, "The Mamluk City", **The City in the Islamic World**, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, c. 1, s. 310-311.
224 Heghnar Zeitlian Watenpaugh, **The Image of An Ottoman City**, Leiden, Brill, 2004, s. 77-80.

Süvarinin etkin bir şekilde kullanımı, özellikle Türklerle birlikte Orta Asya'dan Mısır ve Anadolu coğrafyasına kadar gelmiştir. Doğal olarak bu yaşam biçimine ayak uyduran devletlerde görülen şehir-dışı meydan âdeti, Selçuklulardan Osmanlılara da geçmiştir. Halk, Selçuklular zamanında iki çeşit sahada toplanmaktadır. İlki, cuma günleri ziyaret edilen cami, diğeriyse şehrin kenarında/kıyısında, taş döşeli bir saha görünümü arzetmeyen, çimenlik bir yerde bulunan sahalardır. Çeşitli vesilelerle toplanılan bu yerler, yemyeşil çimenlerle kaplı olduğu zaman Gök Meydan adını almaktaydı. Osmanlı coğrafyasının çeşitli noktalarında da Gök Meydan ismini taşıyan yerler bulunmaktadır[225].

Anadolu şehirlerinin Türkleşmesi, Beylikler dönemi ve öncesi, (Anadolu) Selçuklu ve erken Osmanlı olarak üç aşamada gerçekleşmiştir. Adı geçen üç dönemde de şehirlerde, birbirine benzer iki farklı tür meydan oluşmuştur. Birincisi ulaşım ağı üzerinde oluşan ve tamamen tesadüfi bir şekilde ortaya çıkan açıklıklardır. İkincisi de kent meydanı adını taşıyabilecek diğer geniş sahalardır ki erken tarihlerden itibaren, şehirlerin içerisinde oluşmaya başlamışlardır. İlgi çekici bir diğer meydan türüyse, yukarıda bahsedilen, Orta Asya'dan aktarılan ve Anadolu'ya kadar gelen şehir-dışı/kıyısı/kenarı meydanıdır. İstanbul'da Ok Meydanı ve Davud Paşa Meydanı örneklerinde kendisini gösteren bu sahalar Osmanlılardan önce de var olmuşlar ve kentin içerisinde, yapılarla çevrelenmeyen bir görüntü arz etmişlerdir. Aksine, -Türk meydanları olarak adlandırılabilecek bu özgün saha- "*...yapılaşmış çevreye dıştan eklemlenen bir kentsel öge*" vaziyetinde bulunmaktadır[226].

Selçuklu Türkleri şehir-dışı/kıyısı/kenarı meydanları olarak tarif edilebilecek bu sahaları, at binmek ve çevgan gibi oyunları oynamanın yanı sıra pek çok toplumsal faaliyet için de kullanmışlardır. Bayramlarda topluca namaz kılmışlar, akabinde bayramlaşmışlar ve son olarak şenlikler düzenlemişlerdir. Özellikle meydanların toplu kılınan namazlarda tercih edilmesi bir gelenek ve meydan bölgelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Zamanla bu alanlara namazgahlar

225 Baykara, "Osmanlılar ve Şehir Hayatı", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, c. III-III. Kısım, s. 1928.

226 Uğur Tanyeli, **"Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Metin Sözen, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 164-171.

yapılmış, hatta bu sebepten dolayı musalla ve cenazelerin meydanın bir köşesine defnedilmesi adeti gelişmiştir. Ahlat Meydan Mezarlığı örneğinde görüldüğü üzere Anadolu'nun pek çok yerinde bu gelenek meydan mezarlıklarını ortaya çıkarmıştır[227].

Şehir-dışı meydanlarla birlikte Anadolu ve Trakya'daki Türk şehirlerinde çok çeşitli türde geniş sahalar yer almaktadır. 1202 tarihli bir vakfiye kaydına göre Konya'da Meydanî adlı bir mahalle yer almaktadır. Tanyeli, bu ismin, bir meydanla ilintili olduğunu düşünmektedir. 1225 tarihli bir başka vakıf kaydı sayesinde Amasya'daki bir meydanın varlığı da tespit edilebilmektedir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin de bir meydan olarak bahsettiği bu yer, vakfiyede meydan kapısı olarak geçmektedir. Bu saha yerleşim yerinin dışında, yapılarla kuşatılmamış düzlük bir alandır. Cacabey Vakfiyesi vasıtasıyla İskilip'te de bir meydanın var olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar zamanında Manisa'da Saray Meydanı, Edirne'de Yeniçeri Meydanı'yla Yeni Saray'a bitişik olan Cirit Meydanı ve gene Edirne'de Eski Saray'ın yanında Kavak Meydanı bulunmaktadır. Tanyeli, Batı hayranlığı yapılmadığı zaman, meydanların Türk kentlerinde de kendisine yer bulabildiğini görebilmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bu olumlu bakış açısına rağmen yazar, özellikle büyük külliyeler vasıtasıyla ortaya çıkan ve detaylı bir tasarımın ürünü olan meydanların varlığını göz ardı etmektedir. Türk şehirlerindeki meydanların Batı'dan tek farkının, tasarım neticesinde ortaya çıkmamaları olduğunu düşünmektedir. Tasarım neticesinde ortaya çıkan Batı'daki meydanlar, ancak Rönesans'tan (15.-16. yüzyıl) sonra kendilerini göstermişlerdir[228].

Anadolu'daki şehirlerin Türkleşmesinin üç yönü bulunmaktadır. İlk yön fizyonomisinin oluşması yani şekil ve karakterinin ortaya çıkmasıdır. İkinci yön, doğrudan yeni şehirlerin kurulmasıdır. Üçüncüsüyse göçebelerin kentlileşmesidir[229]. Bir şehir fethedildiği zaman, sultanlar tarafından ilk önce idareciler gönderilmiştir[230]. Dini faaliyetlerin başlayabilmesi yani şehrin İslamlaşabilmesi için bir mescide sahip

227 Metin, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde Meydan Kültürü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXVIII/1, s. 214-215.
228 Tanyeli, **"Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci"**, Dr Tezi, s. 164-171.
229 Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, s. 58.
230 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 38-41.

olması gerekmektedir. Yanına medresenin de inşa edildiği camilerin bünyesinde, eğitim için halka açık dersler ve mahkemeler de kurulmaktaydı[231]. Ayrıca şehrin ayakta kalabilmesi için surları da tamir ettirilmektedir. Türkler, hali hazırda mevcut olan şehirleri fethetmişler, bölge halkının zamanla ayrılması neticesinde boşalan kentlere yerleşmişler, ayrıca yeni şehirler de kurmuşlardır. Buna bir örnek Dorylaeum'dan üç kilometre uzaklıkta kurulan Eskişehir'dir[232]. Selçuklu şehirleri fiziki bakımdan iki çeşittirler. Bunlar surların dışına yerleşimin taştığı açık şehirlerle yerleşimin tamamen sur içinde kaldığı kapalı şehirlerdir. Genellikle Hristiyan ahali sur içinde yaşarken, sonradan gelenler eğer yer bulurlarsa sur içine, bulamazlarsa sur dışına yerleşmekteydiler. Zamanla hem şehirlerin güvenliğinin sağlanması hem de göçlerin artması neticesinde, 12. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki Selçuklu kentlerinin tamamı açık şehir haline gelmiştir. Gene de, 13. yüzyılda, Konya ve Sivas'a eklenen surlar ile bazı şehirler yeniden kapalı hale getirilmiştir[233].

Şehirlerin Türkleşmesini sağlayan kurumlardan en önde geleni zaviyelerdir. Hem Selçuklularda hem de Osmanlılarda var olan ve birer ribat[234] ya da kervansaray gibi hizmet gören zaviyeler, Orta Asya'da olduğu gibi Anadolu'da da ticaretin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra kurulan ya da ele geçirilen şehirlere, göçer Türk nüfusun yerleştirilmesi ve yeni mahallelerin oluşturulmasındaki en başarılı olgulardan birisi olmuştur[235]. Manisa'nın Derehamam Mahallesi'nin kuruluşunda Barak Zaviyesi, Zindan Mahallesi'nin kuruluşunda Ahi

231 Halil İnalcık, "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1995, c. 9, s. 249.

232 Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Satı 7, s. 60.

233 Aynı durum ilerleyen kısımlarda Osmanlı bahsinde de görülecektir. Yeni yerleşim yerleri fethedildikçe eskiden kalma surlar çoğu zaman şehirlerin büyümesine engel teşkil etmiş ve göçen insan sayısına paralel olarak sur dışındaki mahalle sayısı da artmıştır (Polat, "Osmanlı Öncesi Türkiye'de Şehir Yönetimi", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, s. 33-47).

234 İslam'ın daha tam yerleşmediği, özellikle de İran ve Maveraünnehir bölgelerinde, stratejik ve iktisadi korunmayı sağlayabilmek için kurulmuşlardır. Müslümanların egemenliğinde olmayan bölgelerden gelebilecek yağma ve akınların yanı sıra iç isyanları da önlemek ana amaçtır. İslam toprakları içerisinde ya da sınır bölgelerde bulunan stratejik noktalara müstahkem savunma yapıları inşa edilmiş, içerisine de askerler yerleştirilmiştir (Fuad Köprülü; "Ribat", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1942, Sayı 2, s. 267-274; İsmail Yiğit, "Ribat", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2008, c. 35, s. 76-79); Kuzey Afrika'da da pek çok ribat olmakla birlikte, 9. yüzyıldan itibaren Türk boylarının yaşadığı Ceyhun nehri sınırı, ribat kurulumu açısından İslam orduları tarafından özellikle tercih edilmiştir (Wheatley, **The Places Where Men Pray Together**, s. 53).

235 Alada, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, s. 64-65.

Hüseyin Zaviyesi, Eyne Ali Baba Mahallesi'nin kuruluşundaysa kolonizatör dervişlerin büyük rolü olmuştur. Öte yandan 15. yüzyılın ikinci yarısında, Eyne Ali Baba Mahallesi'ne kurulan zaviyenin etrafında, 16. yüzyılda bile hala kalabalık bir derviş topluluğu hayatını sürdürmektedir[236]. Erzurum Osmanlılar tarafından ele geçirildiği esnada, on iki mahallesinden dokuzunun adı bir zaviyeden gelmekteydi[237].

Sauvaget'in, İslam'ın Anadolu'daki mevcut şehirlere olumlu hiçbir şey getirmediği ve Helenistik Dönem (M.Ö. 323-M.Ö. 146) ile Roma İmparatorluğu (M.Ö. 27-395) yerleşmelerinin bütünlüğünü bozduğu şeklindeki yaklaşımını Kuban, tamamen önyargılı bulmaktadır. En başta İslam, şehirlerin şekillenmesinde etken olmakla birlikte tek belirleyici değildir. Ayrıca Anadolu'daki Müslüman-Türk kentlerinin önde gelen özelliklerinden birisi coğrafyanın koşullarına uygun olarak meydana gelmeleridir. Şehirler geometrik bir süreç sonucunda değil, doğal bir gelişme neticesinde oluşmuşlardır. Buna bağlı olarak Anadolu şehirleri biçimlenirken çevrelerini yıpratıcı bir etkisi olmayıp anıtsallığa vurgu yapılmamıştır. Anadolu'daki Müslüman-Türk kentlerinde kamu binaları ve hatta büyük külliyeler bile kendilerini ilan etme kaygısı taşımamaktadırlar[238]. Anadolu'da uzun seneler siyasi bütünlük sağlanamamış ve pek çok çatışma hayata geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktidarını güçlendirmesine mukabil Anadolu şehirleri arasında yeniden bir birlik oluşmuştur. Zamanla önce İstanbul'un fethi, akabinde Kırım'la Mısır'ın alınmasıyla birlikte çok daha geniş bir saha tek elde toplanmıştır[239]. İslam Devleti'nin zenginleşmesinin ana nedenlerinden birisi, çok geniş bir sahadaki iktisadi bütünlüğün sağlanabilmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin yayılışı da, imparatorluğun şehirleri üzerinde bu gibi bir etki doğuracaktır.

4. Doğu Roma Mirasıyla Temas

236 Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, s. 51-52.
237 Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, s. 60-61.
238 Doğan Kuban, "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, Editör Cafer Çiftçi, Bursa, Osmangazi Belediyesi, 2007, s. 36-38.
239 Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması**, s. 165-167.

Türkler Malazgirt'ten sonra Anadolu'ya girince, İstanbul'u fethedene kadar Doğu Roma mirasıyla tanışa tanışa ilerlemişlerdir. Müslüman Türkler, yerli mimari ögelerle barışık bir şekilde hareket ederek, Anadolu'ya taşıdıkları birikimi kendine özgü bir hale dönüştürmüşlerdir[240]. Bu özgün hali görebilmek için Doğu Roma mirası kapsamında sadece, İstanbul'daki forumlar ve Hippodrom ele alınmakla yetinilecektir[241]. Roma mirası, Avrupa'da da Osmanlı coğrafyasındaki gibi bir dönüşüm geçirmiştir. Tek farkla Konstantinopolis, pagan döneminin akabinde yerleşen Hristiyanlığı da bırakarak İslam'la tanışmıştır. Özellikle Hristiyanlık temelli unsurların eklenmesiyle Avrupa'da, Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti kurularak antik köklerden uzaklaşılmıştır[242]. Osmanlı Türkleri de benzer bir şekilde fethettikleri yerlerde işine yarayan şeyleri alarak korumuş ve/veya kendisine uydurmuştur. İstanbul alınınca Türkler, kendi özgün eserleriyle şehircilik uygulamalarını başkente dahil etmişlerdir. Mevcut forumlarla Hippodrom'u koruyarak kendi hayat tarzlarına uydurmuşlardır.

Bizans coğrafyasında 8. yüzyıldan sonra genel olarak antik dönemin agora ve forumları olağan işlevlerini terk etmişlerdir. Hatta bazı antik şehirlerin tamamen terk edildiği örnekler de mevcuttur[243]. Ortaçağ Avrupa toplumlarında da Roma forumları, genellikle şeklen korunarak ticari sahalara dönüştürülmüştür[244]. Roma forumlarının ilk örnekleri çoğunlukla Yunan agoralarından esinlenerek meydana getirilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun her şehriyle kalesinde mutlaka bir forum bulunmaktaydı. Örneğin Pompei şehrindeki forum[245], ilk başlarda aynı bir Yunan agorası gibi kurulmakta ve pazar yeri vazifesi görmekteydi. Fakat zamanla forumların etrafı çeşitli binalar ve işlevlerle zenginleşmiştir. Tapınaklar ve diğer kamu yapılarıyla etrafları sarılmış ya da farklı yönlere doğru ana mekanı

240 Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi, s. 11-23, 146-156.
241 Şekil ve Harita Listesi-Roma ve Bizans Forumları 1.
242 Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, s. 15-48.
243 Roberts G. Ousterhout, **Eastern Medieval Architecture The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands**, USA, Oxford University, 2019, s. 333-336.
244 Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, s. 49.
245 Şekil ve Harita Listesi-Roma ve Bizans Forumları 2.

genişletmişlerdir[246]. Bir Roma forumu[247] toplumsallaşma için şehirde kullanılan ana mekandır. Siyaset sahası vazifesi görmesinin yanı sıra şehirlerin esas iktisadi ve finansal merkezi burasıdır[248]. Genellikle dikdörtgen olan forumlara, özellikle büyük bir tapınağın hükmettiği görülmektedir. Forum Pompei manidar bir örnek olup, çeşitli kamu binalarıyla çevrelenmenin yanı sıra önemli bir tapınak tarafından domine edilmektedir[249]. Agora'yla bir forumu birbirinden ayıran en büyük fark da bu husus olup, forumlara agoraların dört yanının binalarla sarılarak biçimlendirilmiş bir versiyonu olarak bakılabilir[250]. Roma'da toplumsal hayat çok uzun süre boyunca Forum Romanum'da sürmüş, zaman içerisinde Roma İmparatorluğu'nun büyümesi ve zenginleşmesine paralel olarak pek çok simetrik ve tasarımsal saha buna eklenmiştir. Bunlar zaman sırasıyla Julius Forumu, Augustus Forumu, Nerva Forumu ve Trajan Forumu'dur. Bu sayede birbirlerinden ayrı ama geçişliliği olan, çevresinde kamu yapıları ve pazarlar bulunan geniş bir sahalar topluluğu ortaya çıkmıştır. Tapınakların, yargılamaların, siyasetin, zafer alaylarının, pazar yerlerinin, devletin hizmet binalarının, heykellerin, zafer anıtlarının ve sütun gibi pek çok ögenin bulunduğu Roma'daki bu sahalar, bütün Roma İmparatorluğu coğrafyası ve Konstantinopolis için feyz alınan örnek olmuştur[251].

Roma'daki atalarına benzer şekilde inşa edilen[252] İstanbul'daki başlıca forumlar Konstantin (Çemberlitaş Meydanı), Arkadios (Avrat Pazarı)[253], Theodosius

246 Richard Sennett, **Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, İstanbul, Metis, 2002, s. 44-51, 97; Müller, **Mimarlık Atlası 1. Cilt**, s. 219.

247 Şekil ve Harita Listesi-Roma ve Bizans Forumları 3.

248 Siyasilerle bağlantısı olan şahıslar bu gibi kimselerle olan görüşmelerini forumlarda yapmaktaydı (Cristina Rosillo-Lopez, "Popular Public Opinion in a Nutshell: Nicknames and Non-Elite Political Culture in the Late Republic", **Popular Culture in the Ancient World**, Editör Lucy Grig, UK, Cambridge University, 2017, s. 93).

249 Leland M. Roth, Amanda C. Roth Clark, **Understanding Architecture its Elements, History and Meaning**, New York, Routledge, 2018, s. 252-255.

250 Sennett, **Ten ve Taş**, s. 97-103.

251 Müller, **Mimarlık Atlası 1. Cilt**, s. 221.

252 Roma'daki Forum Trajan model alınarak tasarlanan Forum Tauri çok net bir örnek olarak verilebilir (Ousterhout, **Eastern Medieval Architectures**, s. 139; Michael Maclagan, **The City of Constantinople**, New York, Frederick A. Praeger, 1968, s. 30).

253 Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, İstanbul, Yapı Kredi, 2008, s. 85, 92; Ousterhout, **Eastern Medieval Architectures**, s. 139.

(Bâyezid Meydanı)[254], Augusteion (Ayasofya Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanı)[255] ve Bovis'dir (Aksaray Meydanı)[256]. Ortaçağ'da işlev değiştiren bu sahalardan özellikle de Konstantin ve Theodosius forumları, gene şehrin önemli kamusal bölgeleri olarak kalmışlardır. Forumlardaki tapınakların yerini kiliseler almış ve çevredeki esnafın türleriyle üretim tarzları değişmiştir. 9. yüzyılda, Hristiyanlığın da etkisiyle, hem fiziksel hem de işlevsel dönüşüm kendisini belli etmiştir[257].

Bizans tarihinde, forumların haricinde meydan vasfı taşıyan en büyük ve belki de tarihte en çok dikkati çeken saha Hippodrom olmuştur. 4. yüzyılın sonunda putperestliğin de artık yasaklanmasıyla birlikte bir Hristiyan kenti[258] görünümü alan İstanbul'a Hippodrom'u, 195-196'da şehri fetheden İmparator Septimius Severus (193-211), kentin yeniden inşası esnasında eklemiştir. İmparatorun ölümünden sonra tamamlanan tesis, Roma'daki Circus Maximus üslubunda inşa edilmiştir. Yaptırıldığı zaman 420-440 metre uzunluğunda ve 117-125 metre genişliğindedir. Her iki tarafında da otuz bin kişinin oturabileceği basamakları olan bu saha Mese'ye yani Divanyolu'na büyük bir giriş kapısı ile bağlanmaktadır[259]. Başka pek çok giriş kapısı da olan yapının ortasındaki alana zaman içerisinde, 21. yüzyılda da hala mevcut olan dikilitaşlar eklenmiştir[260]. Hippodrom, Bizans sarayıyla doğrudan ilintilidir. İmparatorun yarışlara iştirak ettiği loca kısmı saraya fiziksel olarak bitişiktir. Hippodrom, tarih içerisinde pek çok doğa olayından etkilenmiş ve tamir edilmiştir. Fakat en büyük zararı Latin işgali esnasında görmüştür. Pek çok heykel ya eritilerek yok edilmiş ya da Avrupa ülkelerine sergilenmek üzere gönderilmiştir. Bu esnada meşhur araba yarışları da sona ermiş ve yerine birtakım başka turnuvalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Latinlerden sonra mekan, İstanbul'un çoğu eseri gibi

254 Maclagan, **The City of Constantinople**, s. 29-30; Cyril Mango, **Bizans Mimarisi**, Ankara, Rekmay, 2006, s. 40.
255 Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis**, İstanbul, Göçebe, 1998, s. 185.
256 Maclagan, **The City of Constantinople**, s. 33.
257 Ousterhout, **Eastern Medieval Architectures**, s. 345.
258 Işın Demirkent, "İstanbul-I. Tarih", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, c. 23, s. 207.
259 Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 64-71.
260 Maclagan, **The City of Constantinople**, s. 30-31.

kendisine gelememiştir[261]. Saha bir eğlence alanı vazifesi görmesinin yanı sıra siyaset sahnesi olarak da tarihteki yerini almıştır. Meşhur Nika İsyanı gibi büyük bir hadise burada gerçekleşmiştir. İmparator I. Jüstinyen, binlerce isyancıyı burada katlederek isyanı bastırmıştır[262]. Bizans İmparatorluğu'ndaki halk nazarında, ne saray ne de kilise, İstanbul'daki Hippodrom kadar hayatın merkezine gelebilmiştir. Neticede bu saha dinsel geçitlerin, devlet törenlerinin, araba yarışlarının, çeşitli tiyatral gösterilerin, isyanların, siyasi hiziplerin çekişmelerinin ve hatta tutsaklara halka açık olarak yapılan işkencelerin gösteri yeri olmuştur[263].

B. Osmanlı Şehirlerinin Fiziki Vaziyeti

Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru yönelen Türkler, aradan geçen yüzyıllar içerisinde İslam'ı benimsemiş ve hayatlarını sürdürdükleri coğrafyalarda pek çok devlet kurmuşlardır. 7. yüzyıl ila 15. yüzyıl arasındaysa sayısının tespiti mümkün olmayan oranda Türk'ün batıya göçü de devam etmiştir. Göçler neticesinde pek çok devletin ordusu ve siyasi yapısı derinden etkilenmiştir. Öte yandan Anadolu, İran, Mısır, Kafkasya, Suriye ve Irak coğrafyasında kurulan ya da bu bölgelerin denetimini ele geçiren, Müslüman Türk nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı Osmanlı ve Safevî gibi devletler kendilerine has bir şehircilik ile mimari anlayış ortaya çıkarmışlardır. Osmanlılar Balkanlara kadar yayılmış, yeni şehirler kurmuş, mevcutları geliştirmiş, İstanbul'u fethetmiş ve hem İslam hem de diğer Türk/İslam topluluklarından farklı bir yaşayış ve buna bağlı olarak şehircilik anlayışı geliştirebilmişlerdir. Anadolu'daki Türk şehirlerinin kendilerine özgü kişiliği, 15.-16. yüzyıllarda belirginlik kazanmıştır. Türkler, Orta Asya'dan getirdikleri âdetleri ve benimsedikleri İslam medeniyetinin görgüsüyle, Anadolu'da karşılaştıkları yüzlerce yıllık Akdeniz kültürlerinin şehir dokusunu, harmanlayarak yeni vatanlarında bir terkip kurmuşlardır[264]. Yeşili ve suyu ihmal etmeyen Osmanlı insanı, 16. yüzyılın

261 Seza Sinanlar, **Atmeydanı Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, İstanbul Kitap, 2005, s. 11-15, 23-33; Marie-France Auzepy, "İstanbul'un Hipodromu", **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Editör Annie Pralong, Çevirmen Buket Kitapçı-Bayrı, İstanbul, Kitap, 2011, s. 49-66.

262 Tom Hawkins, "Pollio's Paradox", **Popular Culture in the Ancient World**, Editör Lucy Grig, UK, Cambridge University, 2017, s. 142.

263 Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam**, s. 179-184.

264 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 25.

ortalarından itibaren İstanbul'a özgün kimliğini kazandırmıştır. İmaret sistemi[265] sayesinde de açlıktan ölen herhangi bir insana tesadüf edilemeyecek bir sistem kurmuştur[266].

Osmanlı şehri ilk olarak bir ulu camiye sahip olmalıdır. Fethedilen[267] bir şehirdeki genellikle ana kilise ulu camiye çevrilmekte ve şehir İslamlaştırılmaktadır[268]. Bunun arkasından fethedilen şehrin çarşı bölgesine[269] ya da gelişmeye en müsait sahasına cami, han, hamam, medrese yapılarak şehrin Türkleştirilmesine başlanmaktadır[270]. Eğer şehir, köy gibi küçük bir mekanda ya da boş bir sahada oluşturulacaksa cami, han, bir miktar dükkan ve hamamla başlangıç yapılmaktadır[271]. Baykara, en baştan kurulan yerleşim yerleri için bunun her zaman geçerli olmadığını, Türk halkının yeni bir yerin iskanı esnasında önce mahalleyi oluşturduğunu ve mabetle diğer yapıları bundan sonra inşa ettiğini ifade etmektedir.

---

265 Arapça'da bayındırlık anlamına gelen umran kelimesinden türetilmiş olan imaretin iki manası bulunmaktadır. Birincisi imar edilmiş, mamur, bayındır manasına gelmesi hasebiyle bu özelliğe sahip her tür yapı (cami, mescid, medrese, tabhane, darülit'am, darüşşifa, aşevi, kervansaray, muvakkithane, türbe) ve yapı topluluğunu karşılamaktadır. İkincisi ise "*...bir hayır eserinde görevli olanlar, burada konaklayanlar ve çevredeki muhtaçlar için büyük miktarda yemeğin pişirildiği, dağıtıldığı ve yendiği tesis...*"'dir (M. Baha Tanman, "İmaretler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 164-166); Yani Osmanlı külliyelerinde yemek pişirilip dağıtılan aşhane birimidir. Bu birim genel olarak günde iki öğün yemek çıkartmaktadır. Ramazan ayında ise iki öğün birleştirilmektedir. Ayrıca cuma ve Kandil günlerinde daha güzel yemekler verilirken, tatlı da ikram edilmektedir. Belgelerde zaman zaman imarethane olarak adlandırılan bu kavram, tartışma götürmez bir şekilde yukarıda bahsedilen iki anlama da gelebilmektedir (Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, c. 22, s. 219-220).

266 Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", **Yeni Türkiye**, c. VI, Sayı 32, s. 371-378.

267 İslam fıkhı bir şehrin zor kullanılarak alınması halinde halkın köle yapılmasına ve binaların da devletin mülküne geçirilmesine izin vermektedir. İstanbul fethedildiği zaman otuz binin üzerinde insan esir alınmıştır (İnalcık, "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, c. 9, s. 250).

268 Halil İnalcık, "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, Editör Cafer Çiftçi, Bursa, Osmangazi Belediyesi, 2007, s. 13; Bu tamamen İslami bir gelenektir. Şam fethedildiği zaman şehrin ortasındaki meydanda bulunan St. Jean Baptitst Kilisesi, Halife I. Velid zamanında Emevi Camisi'ne dönüştürülmüştür (Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 37-38).

269 Osmanlı hukukuna göre bir yerin şehir ya da kasaba sayılabilmesi için cuma namazının kılınabiliyor ve devamlı faaliyet gösteren bir çarşısının olması gerekmektedir. Bu sebeple fethedilen bir şehirde ilk yapılan iş, bir ulu camiyi kullanıma açmak ve çarşı inşa etmek olmuştur. Osmanlı insanının zihin dünyasında büyük bir yerleşim yeri kurmak, yani şehirde yaşayabilmek için ulu cami ve çarşıya ihtiyaç duyulmaktadır (Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarihi Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. II, Ankara, TTK, 1981, s. 1265).

270 Halil İnalcık, "Başşehir Olarak Türk İstanbul'u", **Fatih ve Dönemi**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2004, s. 109.

271 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 34; Anadolu şehirlerine Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarındaki katkıları için bakınız Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 49-58.

Caminin inşa edildiği, akabinde insanların gelerek etrafına yerleştiği tezine eleştiri yapmaktadır[272].

Osmanlı şehirleri fiziki bakımdan genel olarak üç kısma ayrılmakta ve şehrin savunması en kolay yerinde bir hisar bulunmaktadır. Esas şehri çevreleyen ikinci bir hisar daha mevcuttur ki çarşı-pazarla halkın yaşadığı bölge bu iki hisar sahasının içerisinde kalmaktadır. Son olarak şehri saran ikinci hisarın dışında varoş-banliyö mahalleleri yer almaktadır[273]. Bursa örneğinde görüldüğü gibi yeni fethedilen şehirlere yerleşen Türkler, surların içine genellikle sığamamışlardır. Dolayısıyla da çevrede güvenlik sağlanır sağlanmaz, en kısa zamanda şehirlerin varoş-banliyö mahalleri oluşmaya başlamış[274], surların dışında imar ve iskan hareketleri gerçekleşmiştir[275].

Yaklaşık 19. yüzyıla kadar şehirlerin ana şeklini belirleyecek olan husus kale ve surlar olmuştur. Osmanlılar surlara genellikle ilgisiz kalsalar da 15. yüzyılın ortalarına kadar kaleleri oldukça önemsemişlerdir. Kalelerin önemlerini kaybettikleri 16. yüzyılın sonlarına kadar onları onarmış hatta yeni eklemeler yaparak, bu yapıları korumuşlardır. Ticaret alanları da kalelere yakın kurulmuş ve Anadolu'daki şehirler bu çerçevede gelişimlerini sürdürmüşlerdir[276]. Korunaklı bir şehir merkezinin gerekliliği, özellikle Celali İsyanları (16. yüzyıl-17. yüzyıl) esnasında ortaya

272 Mahallenin önce kurulması, merkezi siyasi iradeden bağımsız olarak bir şehir/şehirli algısının olduğunu ve kendi başına hareket edebildiğini göstermektedir. Eğer cami ve diğer yapılar daha önce inşa edilecek olursa, şehirlerin tasarımının neredeyse tamamen iktidar sahiplerinin elinde olduğu iddia edilebilir. Baykara, kent halkının güvendiği bir şehir kethüdası ya da şehir emini olarak adlandırılan kişinin mevcudiyetinin ve bu şahsın merkezi idareyle zaman zaman zıtlaşmasının bile şehirlinin bağımsızlığına dalalet olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Baykara, "Osmanlılar ve Şehir Hayatı", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, c. III-III. Kısım, s. 1928-1929).

273 İnalcık, "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, s. 14.

274 Şehre-küstü tabiri Osmanlı şehirlerinde görülen bir mahalle ismidir. İktisadi ve içtimai olarak çöktüğü söylenebilecek Bizans şehirleri Osmanlılar tarafından ele geçirildikçe buralara Türk nüfus yerleşmiştir. Fakat hem kale ve surların iç kısımları hem de şehri çevreleyen dağ, tepe ya da ırmakların merkezindeki sahalar dolu olduğu zaman, insanlar şehrin öbür taraflarına yerleşim yerleri kurmuşlardır. Anadolu'da mecburen pek çok şehirde böyle bir yerleşim yeri oluşmuştur. Şehrin büyümesine oranla şehre küsmüş gibi duran bu sahalar, kentin çekirdeği içerisinde kalmışlardır (Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", **Yeni Türkiye**, c. VI, Sayı 32, s. 371-378).

275 Bizans zamanında sur içine sıkışıp kalan Manisa, hem Saruhanoğulları (13. yüzyıl-15. yüzyıl) hem de Osmanlılar zamanında inşa edilen külliyeler ve camiler vasıtasıyla surların dışına taşmış ve pek çok mahalleye sahip olmuştur (Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, s. 48-53).

276 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 25-27.

çıkmıştır. Köyler ve küçük yerleşim birimleri çeşitli önlemler alsalar da isyancılara dayanamamakta ve sakinleri çoğu zaman şehirlere göç etmekteydiler. Şehirlerdeyse kent çevresine yeni bir sur yapmak oldukça masraflı görüldüğü zaman insanlar, acil durumlarda tepe üzerindeki kaleye çekilerek kendilerini savunmuşlardır. Dolayısıyla zaman zaman şehir merkezi, kalelerin içine taşınmış ya da toprak darlığı ve yerleşim fiyatlarındaki artış sebebiyle şehir merkezinin etrafına yeni duvarlar örülerek, diğer korunma önlemleri de hayata geçirilmiştir[277].

Örneğin Ankara'nın çevresi, Cenabi, Araba Pazarı ve Doğan Bey Zaviyesi yakınında bulunan, ismi belirsiz toplam üç kapıdan oluşan surla, Celali saldırılarına karşı tamamen çevrilmiştir. Konya'daysa Selçuklular zamanında yapılmış, zamanla harap hale gelmiş, 16. yüzyılda da işlevini yitiren ve on iki adet kapıya sahip olan bir sur mevcuttur. Kapılardan dördü Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) yaptırması dolayısıyla Sultan Kapısı ismini taşımaktadır. Bunların haricinde dönemin beylerinin inşa ettirdiği Aksaray, At Pazarı, Debbağlar (Kasaplar), Ertaş, Fahirani, Halkabeguş, Larende ve Meydan Kapısı isimlerini taşıyan sekiz kapı daha mevcuttur. Meydan Kapısı adını, Orta Asya'dan beri devam eden, Türk-İslam şehircilik geleneğine uygun olarak Konya'da da geniş ve çimenlik bir meydanın, şehir surlarının hemen dışında kendisine yer bulmasından almaktadır. Konya'nın içtimai hayatının ana ekseni, çarşı ve bu meydan olmak üzere iki yerde geçmektedir. Çarşıda ihtiyaçlar karşılanırken, meydanda da devlet merasimleri, bayram namazları, şenlikler, misafir karşılama ve uğurlama törenleri, cezaların infazı, ok atılması, at binilmesi ve çevgan başta olmak üzere çeşitli oyunlar gerçekleştirilmektedir. Bu meydanı Konya'da ortaya çıkaran/yaratan Türkler olmuş ve koruyup, kullanmışlardır[278].

Ankara'nın da Konya'nın da kapıları, ticaret güzergahlarının üzerindedir ve bunların etrafında tarih boyunca ticari sahalar oluşmuştur. İki şehrin hisarları da Osmanlılardan evvel mevcuttur. Ankara Hisarı'nın tarihi Bizans'tan da öteye gitmektedir. Selçuklular zamanında ele geçirile yapı, tamir edilerek kullanılmıştır. Osmanlılar zamanında da ihtiyaç dahilinde çeşitli bakımlar yapılarak, klasik bir

277 Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s. 334-337.
278 Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985, s. 31-42, 67-68, 112.

Osmanlı kalesi işlevini sürdürmüştür. Kale, Osmanlılar zamanında yerleşime açılmış ve çeşitli mahalleler oluşmuştur. Kalede yani hisarda bulunan evler daha güvenli olması hasebiyle aşağı şehirde bulunanlardan daha pahalıdır ve muteber kimseler burada yaşamaktadır. Selçuklular zamanında inşa edilen Konya'nın dış kalesiyse, on iki kapısıyla şehri tamamen çevreleyen büyük bir surdur. Osmanlılar zamanında şehir oldukça büyüyerek dışa taştığı için bu sur işlevini yitirmiştir. Şehrin iç kalesinin inşası Selçuklulardan çok daha eskiye dayanmaktadır. Fakat surlar, Sultan II. Kılıçarslan (1156-1192) tarafından yaptırılmıştır. Alaaddin Tepesi'nin etrafını saran bu surların içi de aynı Ankara'da olduğu gibi işlevini yitirerek konut bölgesine dönüşmüştür. Konya kalesinin, Zindankale adındaki hisarıysa Osmanlı yapısıdır. Sultan II. Mehmed zamanında inşa edildiği düşünülen bu yapı, sonraki tarihlerde bile Osmanlı Türklerinin gereklilik anında hisarlar inşa edebildiklerini göstermektedir[279].

Osmanlı kentlerinde konut bölgeleriyle ticari kısımlar birbirlerinden ayrıdır. Bu durum daha evvel de belirtildiği gibi İslam şehrinin genel özelliğidir ve Osmanlı'da da devam etmiştir. Osmanlı konut bölgeleri de İslam toplumlarında olduğu gibi mahallelerden oluşmaktadır ve bunlar sadece birer fiziki saha değildir. Kendi içtimai örgütlenmesine sahip mahalleler, genellikle mescidini yaptıranın adıyla anılmaktadırlar[280]. Mahalle, bir isimlendirme aracı değil, yönetim birimidir. Hem vakıflar hem de mahalleler, imar ve beledi faaliyetler başta olmak üzere şehirdeki pek çok yönetim hadisesine katılmaktadırlar[281].

Mahallenin şehre verdiği biçimlendirici ve meydanların oluşumunu teşvik edici etkisi esnaf açısından da ele alınabilir. Temel yerleşim birimi olan mahalle, bir dini yapı ya da pazarın etrafında gelişmektedir. Mahalle halkı da buna uygun olarak

279 Orta Asya Türk şehirlerinin bir özelliği olan şehristandaki içkale, önce Selçuklu sonrada Osmanlı şehirlerinde hisar olarak kendisini göstermiştir (Özer Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995, s. 16, 21-22, 32-33, 39-40, 51, 158-160).

280 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 392-394; Doğan Kuban, "Mahalleler-Osmanlı Dönemi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 242-246; Mehrdad Kia, **Daily Life in the Ottoman Empire**, Santa Barbara, Greenwood, 2011, s. 71-75

281 İstanbul'un mahalle ve nahiyeleri, hiyerarşik bir şekilde konumlanmışlardır. Nahiyeler büyük külliyelerin etrafında, mahalleler ise padişah ve üst düzey devlet adamlarının dışında kalan kimselerin inşa ettirdiği küçük külliyelerin etrafında oluşmuşlardır (J. H. Mordtmann, H. İnalcık, S. Yerasimos, "Istanbul", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 186, 190-198).

dini inancı ya da meşgul olduğu iktisadi faaliyetle birbirine bağlanmaktadır. Mahalleyle mahalleli bu yapı altında yaşayışını sürdürmekte ve buna da orta çağların loncasına benzeyen esnaf örgütleri liderlik etmektedir[282]. Aynı tür ürünleri üreten ve/veya satan esnaf, İslam şehirlerinde birbirine yakın bölgelere yerleşmektedir. Bu düzeni esnaf örgütlerinin sahip olduğu kurallar sağlamakta ve Osmanlı şehirlerini de önemli ölçüde biçimlendirmektedir. Örnek olarak camilerin etrafında kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler bulunmakta, bunun etrafında ince zanaatlardan kaba olanlara doğru bir halka gibi genişleyerek dericiler, dokumacılar, marangozlar, çilingirler ve bakırcılar yer almaktadır. Merkezden en uzaktaysa demirciler, tabakhane ve boyahane gibi pis ve kokulu mekanlar ise şehrin en dış kısmında yer almaktaydı[283]. Esnafın konutları da işyerlerinin civarında olmaktaydı[284]. Şehirdeki ticari faaliyet ve üretim sürekli bir şekilde devam etmelidir. Bunun sürdürülebilmesi için esnaf topluluklarının uygun yerlere özellikle de bedesten ve çarşılara ihtiyacı vardır[285]. Osmanlı toplumunun kendisine has yapısı içerisinde bir mahallenin bir diğerini oluşturabiliyor olması ve bunun vakıf müessesesiyle güvence altına alınması, bir tür yönetim özerkliği manasına da gelmektedir[286]. "*Mahallecilik Anlayışı*" olarak adlandırılan bu yönetim türü, mahalle camisinin imamının önderliğinde sürdürülmektedir[287].

Külliyeler ya da mescitler vasıtasıyla tohumu atılan mahalleler, konutlarla dolarken pek çok çıkmaz sokağın ortaya çıkmasına da sebep olmuştur[288]. Zaten

282 Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, s. 333-336.

283 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", **Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı, 2013, s. 85-93.

284 Turgut Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, İstanbul, İz, 1997, s. 131.

285 Halil İnalcık, "İstanbul'un İncisi Bedesten", **İktisat ve Din**, İstanbul, İz, 1994, s. 119-123.

286 En temel kural külliye kurucularının belli bir hiyerarşiyi korumalarıdır. Kimse padişahtan büyük ve ihtişamlı bir cami yaptıramazdı. İnşa edilen külliye de buna mukabil bir görkeme ve konuma sahip olmaktadır. İkinci en büyük külliyeyi ise sadrazam ya da diğer vezirler inşa edebilirdi. Diğer devlet adamlarının, ulemanın, askerin ya da halktan imkanı el veren kimselerin yaptırmak istedikleri hayır işlerinin boyutu hem sahip oldukları zenginliğe hem de rütbelerine ya da toplumsal itibarlarına göre sıralanmaktadır (İnalcık, "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, c. 9, s. 250-251, 254-256).

287 Mahallenin oluşmasını sağlayan külliye ya da mescidin görevlileri, doğrudan doğruya mahallenin yönetimine katılırlardı. İlgili tesisin vakıf mütevellileri de yöneticiler arasındaydı (Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 392-394; Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", **I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, s. 292-295).

288 Mordtmann, İnalcık, Yerasimos, "Istanbul", **Historic Cities of the Islamic World**, s. 198-199.

çıkmaz sokaklara, İslam şehirlerinin bir özelliği olarak sıkça denk gelinmektedir[289]. Öte yandan, 1671'de Burbury'nin ifade ettiği gibi, İstanbul'un sokakları çoğu yerde at arabalarının geçemeyeceği kadar dar bir vaziyettedir[290]. Bu sokaklara, mahallenin anayolundan, evlere uzanan müstakil yollar olarak bakılmalıdır[291]. Çıkmaz sokağa açılan ev ve dükkanların, geleneksel olarak birtakım hak ve sorumlulukları bulunmaktadır. Sokak sakinleri mevcut mekanı, kendi ortak kullanım alanları olarak görmektedirler[292]. Dar sokaklarla birlikte çıkmaz sokakları da üreten bu mahalle yapılanması, oldukça özgün ve kendiliğinden gelişmekte, ayrıca mahalle meydanlarının oluşumunu da sağlamaktadır[293].

Türk kentleri, aileler, onların evleri ve spontane bir şekilde belirlenen konut bölgeleriyle yollar ve mahalleler tarafından meydana gelmektedir. Neredeyse bütün dünyada olduğu gibi 1800'lere kadar Osmanlı kentlerinde de herhangi bir şehir planlaması olmamış, İstanbul'da spontane mekan genişlemeleri sayesinde, sokak ve mahalle dokusu ortaya çıkmıştır[294]. Örneğin 1790'da Olivier, denizden Eyüb'e

289 Stewig, çıkmaz sokakları konut ya da başka yapıların arasındaki arsalarla, boş sahalara ulaşanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Planlanarak inşa edilen mahallelerde oluşmayan çıkmaz sokaklar, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden önce meydana gelmeye başlamışlardır. Çıkmaz sokaklar genelde ailelerin ikamet ettiği konut bölgelerinde oluşmaktadır. Ortaya çıkışlarında herhangi bir içtimai sınıfın etkisi söz konusu değildir. Genelde arsaların parçalanması ve bölünmesinden kaynaklanmaktadır. Bir İslam şehri olan İstanbul'da da ailenin mahremiyetini koruma amacını taşımakla birlikte, Arap toplumlarında olduğu gibi mahalleleri kabileler bağlamında sert bir vaziyette ayırma görevine sahip değillerdir (Reinhard Stewig, **İstanbul Şehri Örnek Alınarak Doğulu Çıkmaz Sokak Bünyesinin Meydana Geliş Sebepleri ve Gecekondularla İlgisi Bakımından Bir Araştırma**, Çevirmen Ruhi Turfan, M. Ş. Yazman, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1966, s. 25-26).

290 John Burbury, **A Relation of a Journey of the Right Honorable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and Thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councellour of State to his Imperial Majesty, & c. and Extraordinary Ambassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet Han the Fourth**, London, T. Collins and I. Ford, at the Middle-Temple gate, and S. Hickman at the Rose in St. Pauls Churdyard, 1671, s. 194.

291 Osmanlı İstanbul'unda İslam hukukuna dayalı olarak Tarik-i Nafiz adını taşıyan, herkesin geçiş hakkının olduğu ve kuramsal olarak insanların tecavüz edemediği kamusal ve Tarik-i Gayri Nafiz ismindeki mahalle arası sokaklarla çıkmaz yolları kasteden kısmen kamusal iki tür güzergah ortaya çıkmıştır. İkincisi yarı özel mahiyettedir, mahalle sakinleri rahatsız edilmeden bu alanlara taşmak mümkündür. Sokağın üzerine çıkmak, evin önüne sundurma yapmak ve hatta sokağın ortasına bir ev bile inşa etme imkanı vardır (Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul**, Çevirmen Zeynep Rona, İstanbul, Tarih Vakfı, s. 221-223).

292 Mal koymak, çıkıp burada oturmak ya da hayvanını bağlamak bu haklara birer örnektir (Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 161).

293 Osmanlı İstanbul'undaki mahalle dokusunda sıkça karşılaşılan bir öğe için bakınız Ek-8. Umumiyetle Çınarlı, Küçük ve Geleneksel Mahalle Meydan Çeşmeleri.

294 Kuban, "Meydanlar", **DBİA**, c. 5, s. 433.

gelerek yoluna karadan devam etmiştir. Sol tarafında "*...Eyüb köyü...*"'nü, sağdaysa bir Türk kahvesi görmüştür. Kahvenin önünde büyük sayılabilecek bir meydan ve burayı gölgelendiren koca yapraklı ağaçlar vardır. Gölgelik alana Türk ve Ermeni kadınları gelerek kahve içmektedirler[295]. Osmanlı şehirlerindeki konutlar topoğrafyanın gerekliliklerine, komşuya saygı prensibine ve her şeye rağmen gene de sahibinin kendi tercihlerine göre inşa edilmişlerdir. Bu husus üç yol ağızlı ve meyilli bir yol şebesini ortaya çıkarmıştır. Mahalle meydanları da ulu ağaçlarla bezeli, mescit ya da cami ve hamam gibi diğer kamu binalarıyla birlikte genellikle bu çoklu yol ağızlarında oluşmuşlardır[296].

İstanbul, yukarıda bahsedilen kendiliğinden oluşmuş çeşitli meydanların yanı sıra Avrupa türü kent meydanlarından farklı olarak camilerin çevresinde ortaya çıkan sahalara da sahiptir. Her ne kadar Kuban tarafından camilerin etrafında oluşan sahalar, tam olarak bir meydan gibi görülmese de özellikle hacimli ve binası fazla olan külliyelerin iç avlularıyla, camilerinin dış avluları ve bu ikisinin birleşimi olan sahalar, bu çalışmada birer tasarımsal meydan olarak kabul edilecektir. Öte yandan fiziksel tasarımları içe dönük olan ve kent dokusundan en az bir duvarla ayrılan küçük boyutlu camiler bile, içtimai hadiselerin merkezinde bulunmaya devam etmişlerdir[297]. Konu, işlev açısından ele alındığında Cerasi, piazzayla büyük camilerin dış avlularının benzeştiğini ifade etmektedir. Avrupa'da kilise önünde kutsanmış boş bir saha mevcut iken buna mukabil camilerin yapılaşmaya kesinlikle kapalı kendilerine özgü boş avluları bulunmaktadır. Osmanlıların boşluk ve açıklık

295 Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çevirmen Oğuz Gökmen, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977, 1. Kitap, s. 92.

296 Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 123-124.

297 Teorik kaynaklarda tesadüf edilen genel algı, Osmanlı İstanbul'unda herhangi bir meydanın olmadığıdır. Gene de Batı'dan farklı türde meydanların bulunduğuna dair az da olsa yoruma rastlanmaktadır. Genel olarak İstanbul'daki sahaların Batı türü kent meydanlarına benzemediği reddedilmemekle birlikte, İstanbul sahip olduğu meydanlar vasıtasıyla içtimai hayatın tüm ihtiyaçlarını giderebilmektedir. Meydanların varlığı hususundaki tartışmalar için bakınız Kuban, "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, s. 32-34; Kuban'ın yorumlarını başka kaynaklardan alıntılayarak aktaran bazı yazarlar, konu hakkında tartışmalı argümanlar ortaya atmışlardır. Örneğin "*...tarihsel süreç içerisinde Batı kentlerindeki meydanlar toplumsal, siyasal ve ekonomik merkezler iken Osmanlı kentlerindeki kentsel meydanlar için aynı şeyleri...*" söylemenin mümkün olamadığını ifade eden yazara karşı, en azından Osmanlı İstanbul'undaki meydanların neredeyse tamamının içtimai, siyasi ve iktisadi merkezler olarak karşımıza çıktıklarını ifade etmemiz gerekmektedir (Hakan Ercan, **"Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Yasemin Avcı, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018, s. 43).

manasında kullandıkları meydanlar, rastlantısal olarak ortaya çıkmakla birlikte, çoğu herhangi bir özel işleve sahip değildir. Osmanlı meydanları pek çok işleve sahiptir ve toplumun ilgisine mazhar olmuşlardır. Meydanlar canlıdır ve buralarda "*...hep beraberce sık sık zaman geçirme bağlamında toplumsal ve psikolojik bir eğilim...*" mevcuttur[298].

Öte yandan Fatih, Bâyezid, Süleymaniye ve Şehzade külliyeleriyle bunların çevrelerinde oluşturabildikleri boşluklar ve diğer küçük camilerin bahçe ve avlularının kapladıkları sahalar, Bizans zamanındaki forumların boyutuna yaklaşmıştır. Kuban, "*İslam kentinde forum yoktur... , ...Sosyal 'intercourse' cami ve kentin çevresindedir. Bir bakıma büyük külliyeler eski kentin forumlarının yerini almıştı*" yorumuyla bir medeniyetten diğerine geçen bir şehrin yaşadığı, yaşamak zorunda olduğu içtimai ve özelde mimari dönüşümü net bir şekilde tarif etmektedir[299]. Zaten bütün dünyada meydanlar, binaların aksine kimlik değiştirerek dönemden döneme devredilebilmektedir. Eğer nüfus baskısı, teknoloji değişimi ya da otomobil kullanımı gibi bir sebep dolayısıyla meydan zaman içerisinde yok olmazsa, boş saha ne olursa olsun bir kentsel işlevi görerek yaşamaya devam etmektedir. Bizans devrinin Hippodrom'u, Osmanlı'da At Meydanı olarak yaşamaya devam etmişse İtalya'nın Lucca şehrindeki Piazza dell'Anfiteatro yani Anfitiyatro Meydanı da varlığını sürdürmüştür[300].

Osmanlı kenti temelde İslami bir şehirdir ve İslam coğrafyasının geneline nazaran, tabiata daha fazla özen göstermektedir. Bahçe ve havuz gibi pek çok detayın bulunduğu şehirlerdeki yapı stoğunun yüzde seksen, seksen beşini oluşturan konutlar, üç yol ağızlı, meyilli yol şebekesine bakmaktadır. Bu sayede her hane,

298 Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çevirmen Aslı Ataöv, İstanbul, Yapı Kredi, 1999, s. 197-201.

299 Doğan Kuban, "7. Yy.'dan 18. Yy.'a İstanbul'un Kullanımı, Koloni Şehrinden İmparatorluk Başkentine", **İstanbul**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ve İBB, 1993, Sayı 4, s. 17.

300 Lucca kenti zaman içerisinde kendi nüfusunu koruyabilmiştir. Bu vesileyle kent merkezinde aşırı bir yapılaşmaya gidilmemiştir. Tarihi mirasın oldukça güzel korunduğu şehirdeki bu meydan eski bir Roma tiyatrosunun kalıntıları üzerine kurulmuştur. Roma forumları veya etrafına külliyelerini inşa eden Osmanlı toplumu gibi, Ortaçağ İtalyan halkı da bu açık sahayı kendi üslubunca değerlendirmiştir. İzleyici sıralarının üzerine binalar inşa edilirken arena kısmı boş bırakılmış ve burada yüzyıllarca pazar kurulmuştur (Boysan, Bilgin, "Meydanların Varoluş ve Yokoluş Nedenleri", **İnsan Çevre Kent**, s. 76-77).

komşuluk haklarına saygı göstererek "*...kendi yöneliş ve yer alış tercihlerine göre...*" istediği şekilde kendisini bina edebilmektedir. Mahalle meydanlarının oluşumunu teşvik eden mahalle yapılanması içerisinde gerçekleştirilen mimari çalışmalar, belli kaideler doğrultusunda, her aileye kendi yaşam alanını özgün bir şekilde oluşturabilme imkanı sunmaktadır. Sonucunda asimetrik ve birbirine paralel olmayan bir sokak dokusuna sahip, evlerin arasında bahçelerden yollara sarkan meyve ağaçlarının bulunduğu, birbirine bitişik, tabiatla iç içe ve gayrinizami konutların bulunduğu mahalleler ortaya çıkmıştır. Şehir, içtimai yapıyı değil; İslam'ın belirlediği içtimai yaşayış, şehirleri tasarlamıştır[301]. Tek katlı mütevazi ya da iki katlı zengin evlerinden oluşan, yatay mimariye sahip mahallelerde insan ölçeğinde bir hayat sürdürülmektedir[302]. Öte yandan konutlarda, insani bulunmadığından yaşam için bodrum katı inşa edilmemekte, bu gibi bir birim illa mevcut olacaksa da zeminle aynı seviyede yer almaktaydı[303]. Farklı iktisadi sınıflardan aileler de kesinlikle birbirinden ayrı mahallelerde oturmamaktadır. En muteber mahalleler çarşıya yakın bulunanları olmakla birlikte zengin ve fakirler iç içe yaşamakta, hatta azad edilmiş köleler, toplum tarafından hiç yadırganmadan bu mahallelerde kendilerine rahatlıkla yer bulabilmekteydiler[304].

Mahallelerde fiziksel olarak insani ölçülerde devam eden hayat, içtimai hususlarda da oldukça insani bir yönelim sergilemektedir. Mahalleler, şehir nüfusunun yaklaşık yüzde yetmişini oluşturan kadın, çocuk ve yaşlılara kendilerine has bir ortam sağlayabilmektedir. Şehirdeki gürültülü ticari sahalardan uzaktadırlar. Ayrıca mahalleli buranın yönetiminden, güvenliğinin sağlanmasına, temizliğinden çocukların gözetimine kadar pek çok alanda sorumluydu[305]. Bu sorumlulukların arasına, yapıların çevreyle ilişkisinin düzenlenmesi de girmektedir. Mahalleli, ikamet

301 Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 114, 122-124; Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", **I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, s. 291;

302 Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 125-126.

303 Zeynep Tarım Ertuğ, Saadettin Ökten, "Kültür Açısından Aile-Konut İlişkisi Üzerine Bir Örnekleme", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, 25-26 Mayıs 1998, Bildiriler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 252-254.

304 Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirliler ve Köylüler", **Yeni Türkiye**, c. VI, Sayı 32, Ankara, Yeni Türkiye, 2000, s. 364-370.

305 İnalcık, "Başşehir Olarak Türk İstanbul'u", **Fatih ve Dönemi**, s. 124-126.

ettiği bölgenin bir nevi şehir plancısı durumundadır[306]. Mahalleler, genellikle imaretlerin çevresine kurulmakta[307] ve bu tesislerin çevresinde oluşan boşluklar da mahallenin kamusal açık sahası/meydanı olarak vazife görmekteydi. Parçalı bir görünüm arz etmeyen Osmanlı mahallelerinde hem dinsel cemaatler, hem de ticari ve sınai alanlar, diğer İslam toplulukları kadar katı bir şekilde birbirlerinden ayrılmamışlardır[308].

Osmanlı şehirlerindeki kamu binalarının yerleşim tercihleri dikkate alındığında, kentin ve kentlinin esas hareket istikametinin çarşı olduğu görülmektedir. Çemberlitaş ve Bâyezid örneklerinde görüleceği üzere çarşılar, gündelik hayatın yoğun bir şekilde devam ettiği ve bulunduğu bölgede birer meydan yaratabilen oluşumlardır. Camiler de öğle ve ikindi namazları için, çarşılara yakın yerlere inşa edilmiştir. Neticede çarşı ve camiden oluşan ikili şehirlerin çekirdeğini oluşturmuştur. Osmanlı şehirlerindeki çarşılar, alışveriş yapılan yerler olmakla birlikte birtakım sınai faaliyetlerin sürdürülmesine de imkan tanımaktadır. Öte yandan tüm halkın yöneldiği, temizlik sorununu çözmek için inşa edilen hamamlar, hem çarşı bölgelerine hem de kamusal binaların çevresine inşa edilmişlerdir[309].

Osmanlı şehirleri bu özelliklere nasıl kavuşmuştur? Kim tarafından yapılan, hangi müdahale sonucunda mevcut şeklini almıştır? Bir Osmanlı şehrinin teşekkülünden sorumlu ilk kurum vakıf müessesesi ve bunun maddi ayağı olan külliyelerdir[310]. Kuruldukları zaman bazı külliyelerin, doğrudan doğruya "*...bir kent ya da kent çekirdeği özelliği...*" taşıdığı ifade edilebilir[311]. Bu büyük tesisler öncelikle

306 Cansever, **Ev ve Şehir**, s. 122-124.

307 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 393.

308 Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, c. 4, s. 70-72.

309 Osmanlı şehrinde her dinden, her sınıftan ve her cinsiyetten insanın bir arada bulunabileceği tek nokta çarşı olup, toplumsal bir kaynaşma sahasıdır. Hamamlar, gelir getirici yapılar olmaları hasebiyle bazen uzak yerlere de inşa edilebilmekte, özellikle külliyeler, hamamsız bırakılmamaya çalışılmaktadır. Ayrıca mahallelerin içerisine de bir tane hamam inşa ettirilerek halkın ihtiyaçları giderilmeketedir (Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 31-33, 37-38).

310 İslam medeniyetinin şehirleşmesindeki itici güç vakıflarla, onların imar ve belediyecilik faaliyetleri olmuştur; Bernard Lewis, **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, Çevirmen Ömer Faruk Birpınar, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2006, s. 125.

311 Edirne Havsa'daki Sokollu Mehmed Paşa, Konya Karapınar'daki Sultan II. Selim, Hatay Payas'taki Sokollu Mehmed Paşa, Kocaeli Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa ve Kırklareli Lüleburgaz'daki Sokollu Mehmed Paşa Külliyeleri bu tanıma oldukça uygundur (Cezar, **Osmanlı**

inşa edildikleri bölgeye şeklini vermektedir[312]. Sonrasındaysa hem temel kamu hizmetleri görülmeye başlanır hem de ticari ve sınai faaliyetlerin yapılabilmesi için alan açılmaktadır[313]. Neticede insanlar, tarih boyunca iktisadi ve içtimai ihtiyaçlarını karşılamak için yaşadıkları yerin kamusal toplanma sahalarını ziyaret etmişlerdir[314]. Osmanlı toplumu da bu sahaları, vakıflar ve külliyeleriyle kurmuştur. Ergin bu ikili yapıyı "*İmaret Sistemi*" olarak adlandırmış, Türklerin, bu sistemle şehirler kurduklarını ve mevcut kentleri kalkındırdıklarını ifade etmektedir[315].

Osmanlılar külliye anlamındaki imaret sistemini, genellikle büyük bir cami inşa edip çevresine halka hizmet veren kamu binalarını kurarak hayata geçirmişlerdir[316]. Meydana gelen tesisin işleyebilmesi için de kurumlara gelir sağlayan birtakım han, fırın, çarşı, değirmen ve çeşitli türden imalathaneler inşa edilmiştir[317]. Bazen bir şehrin tamamının gelir kaynakları bile ihtiyacı olan vakfa

---

Başkenti İstanbul, s. 110).

312 Külliyeyi oluşturan yapılar bir hamlede inşa edilmekte ve külliye biter bitmez derhal işletmeye açılmaktadırlar. Zaman zaman kurucuları hayatta iken bazı eklemeler de yapılabilmektedir. Fakat bunlar hem külliyenin ana şeklini bozmaz hem de işletme mantığını değiştirmezlerdi (Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 388-389).

313 Mesken olarak kullanılan pek çok yapının vakıflara gelir getirici bir hususiyeti bulunmaktadır. Bu sebepten, şehirlerin konut ihtiyacının büyük bir kısmını vakıflar karşılamaktadır (Mordtmann, İnalcık, Yerasimos, "Istanbul", **Historic Cities of the Islamic World**, s. 186-190; Tahsin Özcan, "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Editör Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s. 113-128).

314 Kamusal alan kavramıyla birlikte Osmanlı'da kamusal alanın ne olduğunun tartışıldığı bir metinde, halkın gündelik hayatının cami, çarşı ve evinin etrafında geçtiği ifade edilmiştir. Akabinde "...*Sosyal hayatın içe dönük olması sebebiyle halka açık alanlara pek ihtiyaç duyulma*..."dığı gibi sıkıntılı bir yorum yapılmıştır. Yazar, halkın toplandığı yerlerin genellikle kahvehane, meydan, cami ve külliye avlularının olduğunu söylemektedir. Bu yorumların aksine Osmanlı toplumu halka açık alanlara yoğun ve sık bir şekilde ihtiyaç duymuş, bunları yaratmaktan da geri durmamıştır. Bilakis Osmanlı insanının, çağdaşı Kuzeyli soğuk ülke vatandaşlarından çok daha fazla açık alanları kullandığını düşünmek mantıklı olacaktır. Osmanlı insanının, sadece ve sadece meydanlar vasıtasıyla bile halkın kullanımına açık sahaları ne kadar önemsediği ve burada kendisini var ettiği ortadadır; (Ercan, **"Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri"**, YL Tezi, s. 33-39).

315 İmareti oluşturabilecek yapılar hakkında detaylı bilgi için bakınız Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, s. 17-19; Cezar bu yöntemi "Bireyci İmar Sistemi" olarak adlandırmıştır (Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 112).

316 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Ekim 1962-Şubat 1963, İstanbul, Sermet Matbaası, 1963, c. 23, Sayı 1-2, s. 239.

317 Osmanlı klasik dönemi imar faaliyetleri esnasında devlet bütçesinden herhangi bir meblağ çıkmadığı ifade edilebilir. Padişahların sarf ettikleri, devletin hazinesinden çıkmaktaysa da neticede bu kişisel bir tasarruftur. Devlet erkânı ve diğer şahısların da imar faaliyetlerine katılımı mümkündür. Şahısların hayata geçirdiği imar faaliyetlerinin sadece küçük bir kısmı şahsi servete dayanmaktadır. Esas büyük kısım, devlet tahsisatına dayanan gelirlerle inşa edilmiştir. Kaynağı ne olursa olsun geliri yüksek kimseler, arkalarında büyük külliyelerle pek çok mimari eser

bağlanabilmekteydi. Örneğin Karadeniz kıyısında bulunan ve iktisadi bir merkez olan Varna'nın bütün geliri, İstanbul'da bulunan Sultan I. Selim vakfına aktarılmıştır[318]. Bu sayede vakıflar hem şehirlerin iskanını hem de mahallelerin oluşumunu sağlamıştır[319]. İstanbul, Edirne, Bursa, Konya, Saray Bosna ve Şam gibi büyük Osmanlı şehirleri de imaretlerin etrafında şekillenmiştir[320]. Şehre yeni gelen insanlar da imaretlerin çevresine yerleşmeyi tercih etmektedir[321]. Bu sebeple imaretler için seçilen yer, fevkalade önem taşımaktadır. Osmanlı şehirlerinde, topoğrafyanın en seçkin noktası kamusal sahalar için ayrılmakta, şehrin değişmez ve temel yapıları olduğu için imaret/külliye binaları da buralara inşa edilmektedir. Bu tercih, Osmanlı şehirleri için iddia edilen plansızlığın aksi bir duruma da dalalettir[322].

İmaretlerin gelir getiren birimleri olduğu gibi gelirlerin harcandığı kısımları da söz konusudur[323]. Bu iki ucun idaresini sağlayan vakıflar, hem halkın, hem de padişahla devlet erkânının sahip olduğu zengin gelir kaynaklarını tahsis etmeleri

---

bırakmıştır. İmar faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlayan bir diğer yöntem de temliktir. Evvela devlet topraklarından bir kısmı özel mülk haline getirilmekte akabindeyse vakfedilmektedir. Padişahlar bir toprağı, uygun şartla temlik yani mülk haline getirip, birisine tasarrufunu verebilmektedir. Buradaki esas amaç, kamu yararının gözetilmesi ve mülk haline getirilen yerin vakfa dönüştürülerek çeşitli imar faaliyetlerine girişilmesidir (Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 325-335, 347-352).

318 Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler**, Ankara, TTK, 1990, s. 544-550.

319 **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, Hazırlayan Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1970, s. X.

320 Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. 23, Sayı 1-2, s. 239; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, İzmir, Ege Üniversitesi, 1984, s. 3; Leeuwen, **Bir Osmanlı Şehri: Şam**, s. 222; Ülken de Bursa'ya eklenen imaretler neticesinde şehrin görünümünün değişimini takip edebilmektedir (Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1971, Sayı IX, s. 24-29).

321 Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, c. 1, s. 61; Osmanlı toplumunda bir kimsenin şehrin yerlisi sayılabilmesi için on ila yirmi sene arasında bir süre boyunca orada konaklaması gerekmektedir (Zeynep Tarım Ertuğ, "15. Yüzyılda Osmanlılarda Gündelik Yaşama Dair Bazı Ayrıntılar", **İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl) 30-31 Mayıs 2003**, Editör Sümer Atasoy, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2004, s. 256).

322 Turgut Cansever, **Kubbeyi Yere Koymamak**, İstanbul, İz, 1997, s. 123.

323 Ayasofya imaretinin yıllık geliri yaklaşık yedi yüz elli bin akçedir. İmaretin gelir kaynakları arasında İstanbul, Üsküdar ve Galata'da bulunan iki bin üç yüz altmış civarı dükkan, bin üç yüz ev, iki kervansaray, otuz bozahane, yirmi üç başhane ve iki hamamın kirası bulunmaktadırlar. Ayasofya Camisi'nde din ve kültür hizmetlerinde memur olanların sayısı dört yüz elli yedi kişidir (**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. X-XI).

sayesinde kurularak toplumsal pek çok hizmeti gerçekleştirmektedir[324]. Ergin, Müslüman toplumun, vakıflar sayesinde şehirlerini İslami bir şekilde tasarlayabildiklerini de ifade etmektedir. Vakıfların "*...bilhassa Osmanlı idare teşkilâtında ferdiyyet üzerine kurulmuş geniş bir belediyecilik cephesi...*" de bulunmaktadır[325]. Din ve hayır işi düşüncesinden ayrılmadıkları müddetçe de ferdi teşebbüslere, bir nevi dokunulmazlık tanınmıştır. Büyük yatırıma ihtiyaç duyan pek çok sınai ve ticari tesis bu sayede hayata geçirilebilmiştir[326].

İslami düşünce, vakıflar aracılığıyla nasıl bir belediyecilik uygulamış ve bunun neticesinde de Osmanlı şehirleri nasıl şekillenmiştir? Sorusunun cevabını İnalcık, Osmanlı şehrinin "*...İslam şeriatı idealine dayanan ve bu ideali yansıtan belirli bir fiziki ve sosyal organizasyona...*" sahip olduğu şeklinde vermektedir[327]. Şehir kurucuları da buna istinaden, iktisadi ya da ticari, gelir getiren herhangi bir müesseseyi ve bunun yaratacağı artı değeri, vakıflara devretmişlerdir[328]. Hayır işi yapmak için faaliyet gösteren vakıflar, ellerindeki sermayeyi bir şirket mantığıyla sadece kar amaçlı kullanmadığından, şehirleri yıpratıcı ve gayriinsani bir şekilde hareket etmemişlerdir[329]. Kamusal ihtiyaçların yönlendirmesiyle hareket eden vakıfların, Osmanlı insanının yaşam tarzına uygun olarak külliyeleri ve onların meydanlarını da hayata geçirdiği hatırlanmalıdır.

Romantik bir bakış açısıyla Cansever, kainattaki yıldız kümelerine benzettiği, vakıflar ve imaret sistemi aracılığıyla meydana gelen ögelerin birleşerek Osmanlı şehirlerini oluşturduğunu ifade etmektedir[330]. Büyüklü küçüklü külliyeler

---

324 Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara, TTK, 2003, s. 91-169, 207-263.

325 Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, s. 3; İmar sistemindeki bireyci tutum için bakınız Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 335-347, 359-363, 376-384; 390-397.

326 **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. XI.

327 İnalcık, "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, c. 9, s. 264.

328 Bu sayede spekülatif kazançların oluşması da engellenmiştir (Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 114).

329 Vakıf ağları sayesinde, Osmanlı toplumunda iktidar, daha dengeli bir şekilde dağıtılmış ya da en azından dağıtılmaya çalışılmıştır (Leeuwen, **Bir Osmanlı Şehri: Şam**, s. 225-229).

330 Osmanlı şehirleri esasında birbirlerine bağlı ama kendilerine yetebilen farklı bölgelerden oluşmaktaydı. İstanbul özelinde hayat, Haliç, Boğaz ve Marmara su yolları arasında sürmekteydi. Cansever bunu, "*...kainatta bir yıldızlar arası seyahat...*" şeklinde tarif etmektedir (Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 114-116).

vasıtasıyla şehrin çekirdek bölgeleri oluşturulur, bunun etrafını gereken miktarda konuttan oluşan mahalleler sarmaktadır. Kurulan imaret sahaları, çalışanları ve orada barınanlardan dolayı zaten ufak bir şehir görünümü arz etmektedir[331]. Kuban da benzer bir bakış açısıyla İstanbul'un "*...düzenli olmayan damarlar ağıyla birbirine bağlanan işlevsel öğelerden oluşmuş moleküler bir...*" şehir olduğunu belirtmektedir[332]. Osmanlı şehirlerinin Saadettin Ökten'in tarifiyle "*...mimarsız mimari adı verilen estetik ve teknik mükemmellik, doğanın ve arazinin fevkalade insani ölçüler içinde duygusal bir yaklaşım ile kullanıl...*"dığını da ifade etmek gerekmektedir[333].

C. Osmanlı İstanbul'unda Meydanları Biçimlendiren Temel Hususlar

İstanbul fethedildikten hemen sonra, Sultan II. Mehmed tarafından büyük bir gayretle yeniden kurulmasına başlanmıştır[334]. 1922'de, İstanbul'un suriçi mahallelerinin iki yüz seksen tanesinden, yüz seksen üçünün bu padişah zamanında meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Sultan II. Bâyezid ve Sultan I. Süleyman devirlerindeyse İstanbul neredeyse tamamen, klasik şekline kısmen kavuşmuştur[335]. İstanbul, diğer büyük Avrupa şehirlerinden farklı bir büyüme sergilemiştir. Londra'da olduğu gibi zamanla şehri çevreleyen surların dışına taşmalar gözlenmemiştir. Birkaç mahalle dışında, 19. yüzyıla kadar surların dışına taşma olmamıştır. Fakat 15. yüzyıldan itibaren kıyıları takip ederek Haliç ve Boğaziçi gelişim göstermiştir. Ayrıca Üsküdar tarafı da gittikçe büyümüştür[336].

Osmanlı hassa mimarlarıyla, büyük vakıf sahiplerinin iş birliği, şehrin biçimlendirilmesindeki en büyük etkendir. Osmanlı toplumu, "*...İstanbul'un tepe*

331 **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. XI.
332 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 196.
333 Saadettin Ökten, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme" **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, c. 10, s. 31.
334 A. Süheyl Ünver, "Fatih Devri İlim, Sanat ve İçtimai Tekamül Hamlelerine Umumi Nazar", **İstanbul Risaleleri**, İstanbul, İBB, 1995-1996, c. 4, s. 127-143; İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", **Büyük İstanbul Tarihi**, c. 1, s. 50-61.
335 **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. XI.
336 19. yüzyıla kadar olan bu büyümeyi aşağı yukarı dört ana koldan, kronolojik olarak takip etmek mümkündür. Bunlar nüfusun yayılımı (Müslim-Gayrimüslim), kurulan külliyeler ve büyük camiler, ticari sahalarının dağılımı ve diğer mühim tesislerin inşası (Doğan Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 531).

noktalarına ve önemli düzlüklerine merkezi kubbeli mekan yapılarını oturtması..." ile "*...araziyi çok başarılı şekilde...*" kullanabilmiştir. Bürokrasinin yüksek kademelerinde bulunanların gerçekleştirdiği imar faaliyetleri neticesinde, herhangi bir bütünlüklü kent planı olmamasına rağmen çok başarılı sonuçlar alınmıştır. Çoğu İstanbul'lu olmayan, yüksek rütbeli devlet erkânıyla, cariye kökenli pek çok valide sultan, kurdukları vakıflarla İstanbul'un biçimlenmesinde ciddi rol oynamışlardır[337]. İstanbul'a esas şeklini veren yapı topluluğu külliyeler ve bunlara gelir getirici binalardır[338]. İnalcık da "*...Türk-İslam şehrinin kuruluşunda imaret sistemi...*'nin ana vazifeyi gördüğünü ve külliyeleri oluşturduğunu ifade etmektedir[339]. Büyük yangın ve depremlere rağmen, hem mahallelerin oluşumunda hem de konut alanlarının ana şeklini almasında, külliyelerle birlikte kâgir olarak inşa edilmiş ticari saha ve diğer yapılar etkendir. İstanbul'a pek çok külliye ve cami inşa edilmişse de bunların hepsini anmak mümkün değildir. Bu sebeple İstanbul'a ana şeklini verip, meydanları ortaya çıkartan, mahallelerle diğer önemli bölgelerin oluşumunu sağlayan temel yapılar konu edilecektir.

İstanbul'un fethinin akabinde, Ebû Eyyûb el-Ensarî'ye izafeten Eyüb Külliyesi inşa edilmiş ve bu bölge, sonraki inşaatlarla önde gelen Türk mahallelerinden birisine dönüşmüştür[340]. Eyüb Külliyesi'nin şehrin Türk kimlikli ilk meydanlarından birisinin hazırlayıcısıdır. Hemen arkasından "*...İslam dünyasında o zamana kadar görülmemiş bir anıtsal kompozisyon fikri ile...*" 1469'da Fatih Külliyesi inşa edilmiştir[341]. İstanbul'un orta yerinde, camisi olan, sekiz medreseli bu külliyede en üst mertebedeki dini ilimler okutulmaktaydı. 1463'de inşasına başlanan yapı topluluğuna imaret, darüşşifa, muvakkithane ve her medrese için birer tetimme eklenmiştir[342]. Bu sayede büyük bir nüfusun ihtiyacı karşılanarak, İstanbul'un

337 Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 148-150.
338 Kuban, "Külliyeler", **DBİA**, c. 5, s. 165-169.
339 İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", **Büyük İstanbul Tarihi**, c. 1, s. 61-65.
340 İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", **Büyük İstanbul Tarihi**, c. 1, s. 53.
341 Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 531.
342 Ahmed Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşazade Tarihi**, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013, s. 194; Mevlânâ Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-nümâ = Neşri Tarihi**, Hazırlayan Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, c. 2, Ankara, TTK, 1957, s. 711; Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed bin Süleyman, **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, Hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara, TTK, 1954, s. 102-103; Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, **Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr**, Hazırlayan Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, c. 1, 1. Kısım ve 2. Kısım, 1997, s. 512-514; Gelibolulu Mustafa

silüetini oluşturacak ilk büyük külliye ortaya çıkmıştır[343]. Şehir detaylı bir şekilde tasarlanmış ilk büyük külliye meydanına da kavuşmuştur[344]. Osmanlı İstanbulu'nun kimliğinin oluşumunda dikkati çeken ilk hadise Ayasofya Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesi ve zaman içerisinde bir külliye olabilmesi için yapılan eklemelerdir[345]. Zaman içerisinde bu külliye Ayasofya Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanı olarak anılacak sahaların kimliğini kazanmasında başat etken olacaktır. Neticede Fatih Külliyesi, Ayasofya Külliyesi ve Eyüb Külliyesi, Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u kimliklendiren esas eserleri olmuştur[346]. Öte yandan Sultan II. Mehmed, şehrin mamur hale gelebilmesi için, özellikle mal varlığı çok olanlara çeşitli eserler yaptırmalarını emretmiş[347], devlet adamları da büyük inşa faaliyetlerine katılmıştır[348].

Büyük külliye inşaatlarının ikinci örneği, 1505'de camisi tamamlanan Bâyezid Külliyesi olmuştur[349]. 1512 senesinde vefat eden Sultan II. Bâyezid, türbesine defnedilmiştir[350]. Bu vesileyle de Bâyezid Meydanı'nın şekillenmesinde ve özellikle de devlet törenleri esnasındaki kullanımında yeri olan bir kurum tesis edilmiştir. Külliyenin inşaatı neticesinde Osmanlılar, Bizans'tan farklı bir şehir silüeti yaratmaya başlamışlardır. Fatih Külliyesi'nden sonra, Bâyezid Külliyesi vesilesiyle, Bâyezid-Edirnekapı hattına yani Haliç'e paralel olarak devam eden çizgiye büyük külliyelerden ikincisi eklenmiştir[351]. Roma'dan intikal eden meydan, bu vesileyle

Âlî Efendi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbârı'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet devirleri**, Hazırlayan Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, c. 2, 3, 2000, s. 66-70.

343 Halil İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, c. 23, s. 222-223.

344 Geniş bir meydana sahip ve merkezinde camisi olan abidevi yapıların İslami öncüllerinden ilk akla geleni, Mekke'de yer alan, Kâbe'nin de içinde bulunduğu sahayı kaplayan Mescid-i Haram'dır (Kafesçioğlu, **Constantinopolis/Istanbul**, s. 72).

345 Kemalpaşazâde, **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, s. 77-78.

346 İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 220-222; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 76.

347 Kritovulos, **Kritovulos Tarihi 1451-1467**, Çevirmen Ari Çokona, İstanbul, Heyamola, 2012, s. 415.

348 1463'de Sadrazam Mahmud Paşa tarafından yaptırılan külliye, Bâyezid Külliyesi inşa edilene kadar çarşı bölgesinin en büyük cuma camisi olarak işlev görmüştür (Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 77); 1471'de Rum Mehmed Paşa bir külliye inşa ettirmiş ve Üsküdar'ın silüetinin, Osmanlılar tarafından belirlenmesinin ilk adımları atılmıştır (Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 534); Yok olmadan önce Yeni Odalar'a oldukça yakın bir konumda bulunan, 21. yüzyılda Vatan ve Millet Caddelerinin arasındaki köşeye, 1473'de Murad Paşa Külliyesi inşa edilmiştir (İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 225-226).

349 Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 96-98.

350 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Friedrich Giese, Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1992, s. 135.

351 Kuban, "Külliyeler", **DBİA**, c. 5, s. 165-169; Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 533.

külliyeye devam eden halk tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Sultan II. Bâyezid zamanında İstanbul'a eklenen ve şehrin meydanlarıyla doğrudan ilgisi olan Firuz Ağa Külliyesi 1490'da inşa edilmiştir. Bu vesileyle At Meydanı'nın Türkleşmesi/İslamlaşması yolunda bir adım atılmıştır. 1496'da inşa edilen Atik Ali Paşa Külliyesi sayesinde, Çemberlitaş Meydanı'nın, neredeyse kesin şeklini aldığı ifade edilebilir[352].

Sultan I. Süleyman döneminde, meydanların yaratıcısı olan ya da onları şekillendirici etkiye sahip çeşitli külliyeler inşa edilmiştir. Bunlar arasında, Avrat Pazarı (Meydanı) bölgesinde inşa edilmiş en önemli yapılardan birisi, camisi 1539'da tamamlanan, İstanbul'daki en eski Mimar Sinan eseri olan Haseki Külliyesi'dir[353]. Başlı başına bir meydanın yaratıcısı olan Şehzade Külliyesi'yse, Bâyezid Külliyesi'nden yaklaşık elli yıl sonra, 1548'de inşa edilmiştir[354]. Suriçi İstanbul'un merkezindeki yapılanmayı etkileyen bu tesis yukarıda bahsedilen aksı iyice belirgin hale getirmiştir[355]. 1548'de tamamlanan Üsküdar İskele Camisi (Mihrimah Sultan Külliyesi) sayesinde Üsküdar bölgesinde de iyice nüfusun arttığı ve büyük külliyelere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır[356]. Bölgede, bir meydanın oluşumunun ilk adımı da bu külliye sayesinde atılmıştır. Çalışılan dönem içerisinde bulunmasa da 19. yüzyılda Beşiktaş Meydanı olarak isimlendirilecek sahanın oluşumunun ilk adımı, 1555'de tamamlanan Sinan Paşa Külliyesi vasıtasıyla atılmıştır[357]. Kanuni döneminde son olarak 1557'de, Bâyezid-Edirnekapı aksının dışında kalmakla birlikte, Haliç yamaçları üzerinde, Eski Saray'ın bahçesinin bir kısmına kurulu olup, şehir halkının büyük bir kısmına hizmet verebilecek üslupta tasarlanmış ve tüm görkemiyle İstanbul silüetinde belirleyici bir şekle sahip Süleymaniye Külliyesi inşa edilmiştir[358]. Süleymaniye, Şehzade Külliyesi'yle Fatih Külliyesi'nden hacmen çok

352 M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul, Türk Devri, 1453-1520 Yılları", **İA**, İstanbul, MEB, 1968, c. 5-II, s. 1208-1213; İ. Aydın Yüksel, **Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983, s. 250-252; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 371-373, 414.

353 Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 112.

354 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 150, 152; Peçevî İbrâhim Efendi, **Târîh-i Peçevî**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1283, c. 1, s. 263-264.

355 İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 227; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 113.

356 İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2020, c. 30, s. 40-41.

357 Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 534.

358 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 151; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut, c. 2, 3, Ankara, TTK, 2004, c. 2, s. 158-

daha geniş olacak şekilde şehrin üçüncü büyük külliye meydanını İstanbul'a kazandırmıştır.

İstanbul, fetihten itibaren aradan geçen yaklaşık bir asırlık süre zarfında gayrimüslim mahalleleri hariç bırakıldığı zaman Ayasofya, Mahmud Paşa, Atik Ali Paşa, İbrahim Paşa, Sultan Bâyezid, Ebülvefa, Sultan Mehmed, Sultan Selim, Murad Paşa, Davud Paşa, Koca Mustafa Paşa, Topkapı ve gene bir adet Atik Ali Paşa (Çukurbostan civarındaki) olmak üzere toplam on üç nahiyeye ulaşmıştır[359]. Gelişimi devam eden şehre Sultan I. Süleyman döneminden sonra da pek çok önemli külliye inşa edilmiştir. 1580'de inşa edilen Kılıç Ali Paşa Külliyesi, Tophane Meydanı için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. 1617'de Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşası, At Meydanı'nın zaman içerisinde isminin değişimini ya da en azından ikili bir kullanımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1665'de inşa edilen Yeni Cami Külliyesi tek başına, hem külliye yapılarının merkezinde kalan Yeni Cami Meydanı'nın hem de sahilde oluşan Eminönü Meydanı'nın var edicisi durumundadır. 1710'daysa Yeni Valide Sultan Külliyesi'yle birlikte, Üsküdar İskele Meydanı'nın kuzeydoğu sınırı kesin bir şekilde çizilmiştir[360].

Özellikle Sultan Ahmed ve Yeni Cami Külliyeleri, İstanbul'un hem görüntüsüne hem de içtimai hayatına büyük etkide bulunmuşlardır. Sultan Ahmed Külliyesi Marmara cephesinden, Yeni Cami Külliyesi'yse Haliç yönünden şehrin silüetini tamamen değiştirmiştir. İki külliyenin inşası sırasında büyük istimlaklar yapılmıştır. Ayrıca kent, uzun zamandan sonra pek çok işleve sahip, hacimli külliyeleri olan, iki adet büyük selatin camiye kavuşmuştur. 1650'lerden sonraysa şehrin merkezi noktalarında çok fazla yer kalmadığından, fakat eğitim ihtiyacının

160.

359 İstanbul vakıflarının tahrir defterlerine binaen, 1546 ve 1596 yılları arasında (İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 225-227; Mordtmann, İnalcık, Yerasimos, "Istanbul", **Historic Cities of the Islamic World**, s. 191).

360 Semavi Eyice, "İstanbul, Tarihi Eserler", **İA**, İstanbul, MEB, 1968, c. 5-II, s. 1214/55-1214/71; Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 231-243, 250-264, 268-277; İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 228-229; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 30-31; Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, Çevirmen Gül Çağalı Güven, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013, s. 657-664.

giderilmesi gerektiği için, Divanyolu üzerine pek çok küçük boyutlu vezir külliyesi inşa edilmiştir[361].

İstanbul, külliyelerin yanı sıra meydan yaratan ya da besleyip şekillendiren pek çok önemli bina, kurum ve ticari sahaya da sahiptir. Evvela şehrin fiziki şekillenişinde büyük yer tutan saraylar dikkati çekmektedir[362]. Suriçi İstanbul'un aşağı yukarı tam ortasında bulunan Eski Saray (Bâyezid'deki), Sultan II. Mehmed ve İstanbul'un ilk sarayıdır[363]. Fethin hemen akabinde inşasına başlanan Eski Saray'ın arazisi, Bâyezid Meydanı'nın yüzlerce yıldır değişmeyen kuzey sınırını oluşturmuştur. Yaklaşık on yıl sonraysa, Galata'yla Üsküdar'a hakim olacak şekilde yapımına başlanan Yeni Saray/Topkapı Sarayı, şehrin uzun yıllar kullanılmış ikinci sarayıdır. Yapımına en erken 1465 civarında başlanan tesise, ilk olarak bir ahşap saray ve Çinili Köşk inşa edilmiş, diğer padişahlar zamanında da çeşitli eklemeler yapılmış ve saray gittikçe hacim kazanmıştır[364]. Bâb-ı Hümâyun'la birlikte surların inşası, 1478'de tamamlanmıştır[365]. Ayasofya Külliyesi'nin doğu cephesinde bulunan Bâb-ı Hümâyun, bitimini neticesinde kendi adını verdiği meydanın oluşumunu da sağlamıştır. Neticede, fetihten önce zeytinlik olarak isimlendirilen Sarayburnu bölgesine inşa edilen Yeni Saray, uzun seneler imparatorluğun ana idare merkezi olmuştur[366]. Seneler geçtikçe zamanın gelenek, göreneklerine uygun bir sarayın ihtiyacı gündeme gelmiş ve bunun üzerine Boğaziçi'ne nazır Dolmabahçe Sarayı inşa edilmiştir. En erken tarihli yapının varlığı Sultan II. Bâyezid'e kadar

361 Kuban, "Külliyeler", **DBİA**, c. 5, s. 165-169; Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 534-536.

362 İstanbul'da toplumsal hayata etkisi ve fiziksel hacmi bakımından önde gelen üç adet saray bulunmaktadır. İnalcık, Eski Saray'ın arazisinin halk tarafından girilemeyen bir bölge olduğunu ve şehrin Süleymaniye'yle Bâyezid, Kapalı Çarşı'yla da Laleli taraflarını birbirinden ayırdığını ifade etmektedir. Yeni Saray surlarıyla birlikte, eski İstanbul'un en doğusunu tamamen kendine ayırmıştır. Şehrin bütün mahalleleri de buradan batıya doğru gelişmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın varlığıysa, kurulduğu bölgenin zamanla bir yerleşim yerine dönmesini sağlamıştır (İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 221).

363 Mevlânâ Mehmed Neşrî, **Cihânnümâ**, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca, 2008, s. 315-316; Kemalpaşazâde, **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, s. 99.

364 Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray Teşkilatı ve Teşrifatı", **Fatih ve Dönemi**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2004, s. 214; Tarım Ertuğ, "İstanbul'un Osmanlı Dönemi Sarayları ve Kullanımı", **Kültürler Başkenti İstanbul**, s. 330-331; Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, c. 41, s. 256-261.

365 Anonim bir Osmanlı tarihine göre, 1476 ila 1482 seneleri arasında "...*Yeni Saray'ın çevresinde germehisar*..." yaptırılmıştır (**Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Vehbi Günay, İzmir, Ege Üniversitesi, 2011, s. 139). Kemal Paşa-Zade'yse, Sur-ı Sultani'nin tamamlanma tarihini 1478 olarak vermektedir (Kemalpaşazâde, **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, s. 429-432).

366 Neşrî, **Cihânnümâ**, s. 315-316; Kemalpaşazâde, **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, s. 103-105.

uzanmaktaysa da 17. yüzyıldan itibaren bölgeye ilgi artmış, Sultan III. Selim dönemindeyse, Beşiktaş Sarayı, Topkapı Sarayı haricinde İstanbul'daki en büyük saray haline gelmiştir[367].

Hükümdarların yanı sıra, şehre şekil veren, vezir ve diğer önde gelen şahısların da sarayları bulunmaktadır[368]. Bunlar arasında en başta At Meydanı'na nazır olan İbrahim Paşa Sarayı gelmektedir[369]. Burası daima önde gelen bir şahsın kullanımına sunulması hasebiyle sık sık yenilenmiş ve At Meydanı'nın cephesine yaraşır bir yapı olmuştur[370]. Diğer göze çarpan örnekler Ayasofya'daki Sokollu Mehmed Paşa Sarayı, At Meydanı'ndaki Ahmed Paşa Sarayı, Bâyezid'deki Ferhad Paşa Sarayı ve Vefa Meydanı'ndaki Pertev Paşa Sarayı'dır[371].

Tarih boyunca coğrafi olarak kilit bir noktada yer alması ve büyük imparatorluklara başkentlik yapması hasebiyle İstanbul, ticari olarak büyük bir canlılığa sahne olmuş, buna uygun olarak da pek çok çarşı, pazar, arasta, han, liman, gümrük, esnaf topluluğu ve hatta seyyar satıcıyı[372] barındırmıştır. Bedestenler, İstanbul hariç bütün imparatorlukta her şehirde sadece birer adet olan, bütün ticari faaliyetlerin odağında bulunan, sağlam bir şekilde inşa edilmiş, belirgin yapılardır. Diğer ticari sahalar bunun etrafında büyümekte ve şehrin pek çok meydanı da bu yapılar ve ilintili alanları etrafında ortaya çıkmaktadır[373]. Bâyezid Meydanı'yla

367 Zeynep Tarım Ertuğ, "Dolmabahçe Palace", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, Editör Gabor Agoston, Bruce Masters, New York, Facts on File, 2009, s. 186-188; Cengiz T. Göncü, **"Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekan ve Teşkilat"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 15-17.

368 Tarım Ertuğ, "İstanbul'un Osmanlı Dönemi Sarayları ve Kullanımı", **Kültürler Başkenti İstanbul**, s. 330.

369 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 144; **Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Ömer S. Kurmuş, Bursa, Bursa İl Özel İdaresi, 2012, s. 83-84.

370 1648'de Sultan İbrahim, nikahlı eşlerinden birisine burayı vermiş ve At Meydanı'na bakan kubbeli bir odası, padişaha yaraşır şekilde yeniden döşenmiştir (Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1129).

371 Sâî Mustafa Çelebi, **Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye: Mimar Sinan'ın Anıları**, Hazırlayan Hayati Develi, Hayati Develi, Samih Rıfat, İstanbul, Koçbank, 2002, s. 178, 180-185.

372 Şekil ve Harita Listesi-Bâyezid Meydanı 17.

373 Sultan II. Mehmed, Bizans döneminde de şehrin çarşılarının bulunduğu sahanın işlevsel olarak korunacağı şekilde 1456'da Eski Bedesten'in yani İç Bedesten'in inşasını başlatmıştır. Değerli eşya ve kumaş çarşısı olarak meydana gelen bu tesis zamanla Kapalı Çarşı'nın merkezini teşkil etmiştir. Aynı dönem, bölgeye bir hayli dükkan da yaptırılmıştır. 15. yüzyılda eklenen Yeni yani Sandal Bedesteni'yle birlikte Kapalı Çarşı hacim kazanmıştır. 1701'deyse çevredeki dükkanlar kâgir hale getirilerek ana yapıya eklenmiştir (Semavi Eyice, "Bedesten", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 5, s. 509-510).

Çemberlitaş Meydanı, İstanbul'un ana çarşı bölgesinin iki giriş kapısı vazifesi görmektedir. Çarşı içindeki yolların kesişme noktaları da birer küçük meydan görünümü arz etmektedir. Esnafın toplanarak her sabah dükkanlarını açmadan önce dua ettiği, Kapalı Çarşı içinde bulunan Dua Meydanı buna güzel bir örnektir[374].

Şehrin limanları genellikle İstanbul'un en korunaklı kıyıları olan Haliç'in içerisinde bulunuyordu. İstanbul kalabalık nüfusuyla Osmanlı tarihi boyunca büyük bir ithal limanı olmuştur. Avrupa'dan gelen mallar Galata, imparatorluk içinden gelenleriyse İstanbul Limanı'na boşaltılmaktadır. İran üzerinden gelip Avrupa yönüne hareket edecek transit ticaretse Galata üzerinden yapılmaktadır. İstanbul Limanı'nın iskelelerinin tamamı Haliç'in içerisindeyken Galata'nınkilerin yaklaşık yarısı buradadır. Diğer yarısıysa Haliç kadar korunaklı olmayan Karaköy'le Tophane hattında yer almaktadır[375]. Liman bölgelerinde bulunan kapan, han ve modern zamanlarda ortaya çıkan antrepolar vasıtasıyla, ticareti yapılan mallar depolanmakta ve halkın kullanımına her zaman tamamen açık olmayabilen meydancıklar oluşmaktadır.

Toptan ticaret genellikle Kapalı Çarşı'da, liman bölgesinde ya da bu iki kısım arasında kalan büyük hanlarda sürdürülmekteydi[376]. Perakende ticaretse aşağı yukarı şehrin her yerine, nüfusa orantılı ve homojen bir şekilde dağılmaktadır. Örneğin Fatih Külliyesiyle Bâyezid arasındaki Saraçhane Çarşısı ve Tophane'yle Fındıklı semtleri arasında kurulan Salıpazarı, büyük perakende çarşı alanlarından sadece ikisidir[377]. Etrafındaki çeşitli büyük meydanlardan sonra ulaşılan Kapalı Çarşı'yla diğer hanlar ve arastalarda devam eden perakende ticaret, mahalle aralarına kadar uzanan çarşı ve pazarlarla da şehrin dört bir yanına sokulmaktaydılar.

374 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Dua Kubbesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, c. 9, s. 539-540.

375 İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 223; Coğrafi zorunluluktan ötürü Osmanlı Türkleri de İstanbul'daki liman sahalarını uzun seneler neredeyse tamamen Doğu Roma'dan miras aldıkları gibi kullanmışlardır. İhtiyaç dahilinde bölgeler genişletilerek modernize edilmiştir (Wolfgang Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**, Çevirmen Erol Özbek, İstanbul, Tarih Vakfı, 1998, s. 42-72).

376 Heyet, "Çarşılar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 475-477; Semavi Eyice, "Büyük Çarşı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 6, s. 509-513; Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, Ankara, Tepe, 1998, s. 74-130; Feridun M. Emecen, "Emperyal Dönüşümlerin Muhteşem Kenti İstanbul", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıl'a Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, c. 1, s. 150.

377 Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 532, 536.

Külliyelerin çevreleriyle birlikte meydanlık alanlar ve kenarlarında, esnaf, çarşı ve pazarlar kendilerine yer bulabilmekteydi[378]. Örneğin pazar günü Avrat Pazarı'nda, pazartesi Mısır Çarşısı'nın yanında, salı Topkapı önünden Şehremini'ye kadar uzanan, çarşambaları Fethiye ve Fatih Camileri'nin arasında, perşembe günü Karagümrük'teki Edirnekapısı ve Fatih Camileri arasında, cuma Silivri Kapı'nın yanıyla Koca Mustafa Paşa ve Küçük Mustafa'daki İçeri Yeni Kapı'nın yanında ve son olarak cumartesileri Fatih'e yakın Eski Ali Paşa Çarşısı'nda haftalık pazarlar kurulmaktaydı[379].

İstanbul'da meydanların oluşumuna katkı sağlayan bir diğer yapı topluluğu Sultan II. Mehmed döneminde kurulmuş, Sultan I. Süleyman zamanında büyütülerek yeni kışlaların inşa edildiği Tophane-i Amire'dir[380]. Kılıç Ali Paşa Külliyesi'yle birlikte Tophane Meydanı'nı belirleyen en önemli yapılardan birisidir. İstanbul'un fiziksel vaziyetini biçimlendiren bir diğer askeri yapı topluluğu da kışlalardır. Fethin hemen ardından Sultan II. Mehmed tarafından İstanbul'da inşa ettirilen ilk kışla Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'dır[381]. Sultan I. Süleyman dönemindeyse Aksaray'da Yeni Odalar inşa edilerek artan askeri nüfusun yerleşebileceği ikinci bir saha oluşturulmuştur. Yeni Odalar sayesinde Et Meydanı'nın ortaya çıkmasıyla kent hafızasında uzun yıllar etkisinin ve öneminin silinmeyeceği bir saha yaratılmıştır. Tophane-i Amire'ye eklenen Topçu ve Top Arabacıları kışlalarıyla birlikte Tophane Meydanı da bir kez daha hacimli yapılarla kuşatılmıştır[382].

---

378 İstanbul'da toptan ya da perakende satış yapılan herhangi bir yere, fiziki vaziyetine bakılmaksızın çarşı, pazar ya da han adı verilebilmekteydi. Çarşı kelimesiyle iki tarafı dükkan, üstü örtülü veya açık sokak ya da meydanlar kastedilmektedir. İlk zamanlarda bedesten manasında kullanılan kelime zamanla, alışveriş yapılan neredeyse her yerin anlamını karşılar hale gelmiştir. Mısır Çarşısı, Tiryaki Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Tavuk Pazarı, Balık Pazarı, At Pazarı ve Avrat Pazarı örneklerinde görüldüğü üzere bazı durumlarda çarşı yerine pazar kelimesi de kullanılabilmektedir. Mısır, Tiryaki ve Sipahi Çarşıları esasında birer arasta; Tavuk, Balık, At ve Avrat Pazarlarıysa aslında birer çarşıdır (Heyet, "Çarşılar", **DBİA**, c. 2, s. 475-477; Özdeş, **Türk Çarşıları**, s. 17, 74-130).

379 P. Ğ. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1956, s. 27.

380 Kuban, "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, s. 534.

381 Şehzadebaşı bölgesinde Kapıkulu ve Acemi Ocakları için yaptırılmıştır. İlerleyen yıllarda burası yeterli gelmeyince Aksaray'da bir tanesi daha eklenmiştir. Zamanla mevcut kışla Eski Odalar, Aksaray'dakiyse Yeni Odalar adını almıştır (Necdet Sakaoğlu, "Eski Odalar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 203-204).

382 Ayşe Yetişkin Kubilay, "Kışlalar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 7-8.

İstanbul'un coğrafi vaziyetiyle de doğrudan ilintili olan surları ve bunlar üzerinde bulunan Yedikule Hisarı gibi kaleleriyle, kapıları kent hayatını doğrudan etkileyen ögeler olmuştur[383]. Anadolu ve Rumeli Hisarı gibi şehrin merkezine daha uzakta bulunan yapıların da olduğu ve tamamen stratejik ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilen bu tesisler Roma, Bizans ve Osmanlı'nın ortak çabasının ürünüdür. Özellikle suriçi İstanbul ve her ne kadar 21. yüzyılda artık surları mevcut olmasa da Galata bölgesi bu tür yapılar açısından zengin olagelmiştir. Surlar genellikle tamir görmemiş, yer yer yıkıntı hale gelmiş, kapılardan bazılarıysa örülerek kapatılmıştır. Fakat özellikle kapılar, önlerinde küçük meydanlar da oluşturarak şehir yaşantısını doğrudan etkilemişlerdir. Sokak adı bulunmayan İstanbul'da kapılar adres gösterme aracı olmuş ve birer meydancık vasfı taşıyan kapı önleri insanların denize çıkabilmesine olanak sağlamıştır[384].

İstanbul'u biçimlendiren birtakım su tesisleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki şehri besleyen yedi adet su yoludur[385]. Meydanları fiziksel olarak güzelleştirip, besleyen bir diğeriyse, İstanbul'un en karakteristik yapı türlerinden olan çeşmelerdir. Büyüklü küçüklü olacak vaziyette yüzlerce çeşme, şehrin dört bir yanına dağılmıştır. 18. yüzyıl içerisinde İstanbul'da pek çok yeni ve büyük çeşme inşa edilmiştir[386]. Ayasofya Meydanı'ndaki Sultan III. Ahmed Çeşmesi, Tophane Meydanı'ndaki Sultan I. Mahmud Çeşmesi ve Üsküdar İskele Meydanı'ndaki Sultan III. Ahmed Çeşmesi oldukça büyük ve sanatlı yapılardır. İnşa edildikleri alanlara güzellik katmalarının yanı sıra, kamusal kimliklerinin şekillenmesinde de rol oynamıştır[387].

383 Kapı isimlerinin tamamı için bakınız Ek-15. İstanbul'un Kapıları.

384 İstanbul, Haliç yakasında yirmi beş, Marmara kıyısında on dokuz ve kara tarafındaysa toplam on bir kapıya sahiptir. Galata yakasındaysa yıktırılmadan evvel on üç kapı mevcuttu (Petrus Gyllius, **İstanbul Boğazı**, Çevirmen Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Eren, 2000, s. 61-72; Celal Esad (Arseven), **Eski Galata ve Binaları**, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası, Hicri 1329, s. 72; Heyet, "Surlar", **DBİA**, c. 7, s. 74-77; Metin Ahunbay, "Surlar-Kara Surları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 77-79).

385 Kazım Çeçen, "İstanbul'un Eski Su Tesisleri ve Kırkçeşme", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri-29 Mayıs-1 Haziran 1988-Bildiriler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1989, s. 110-116.

386 Bu konudaki kısa bir kronoloji için bakınız Ek-7. Meydan Çeşmeleri başlığı.

387 Semavi Eyice, "Çeşme", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, s. 277-287.

İkinci Bölüm
Osmanlı İstanbul'unda Meydanlar

Anadolu'yu yurt haline getiren Türkler, bu coğrafyaya girişlerinden çok kısa bir müddet sonra, büyük bir imparatorluk haline gelecek olan Osmanlı Devleti'ni kurarak İstanbul'u fethetmişlerdir. 1453'deki fethin ardından şehrin tanzim ve tesviye edilme süreci başlamış, üç adet zorunluluk daha doğrusu etken sayesinde İstanbul kendi özgün halini almıştır. İstanbul'u ve meydanlarını biçimlendiren bu etkenler, Doğu Roma'dan miras alınan topoğrafik ve mimari vaziyet, Türklerin zaman içerisinde edindikleri kültürel kodlarının belirleyiciliği ve İslam'ın sağladığı medeniyet yapısıdır. İstanbul fethedildiği zaman şehrin yerleşim düzeni aşağı yukarı bellidir. Ana arterleri, limanları, konut bölgeleri ve ticaret sahaları zaten mevcuttur. Öte yandan gelecekte limanların genişleyebileceği sahalar bulunmakta ve büyük külliyeler ile İstanbul'un ihtiyacı olan diğer hacimli yapıların inşa edilebileceği alanlar için müsait yerler seçilebilecektir. Şehrin gelişimi için pek çok faaliyette bulunmakla birlikte Osmanlılar, kendilerinden önce burada yaşayanların, coğrafya ile uyumlu olarak yaptıkları tercihlere saygı duymuşlardır. Hacimli külliyelerin ve birtakım gerekli yapıların inşası haricinde büyük kamulaştırmacı faaliyetler yürütmemişlerdir. Kapsamlı tadilatlar 1800, özellikle de 1850'lerden sonra başlamış ve Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir. İstanbul'un pek çok meydanında 19. yüzyıla kadar ve hatta 21. yüzyılda bile hala Doğu Roma mirasını görebilmek mümkündür.

Müslüman Türkler yerleştikleri her coğrafyaya kendi bilgi, birikim ve geleneğini yanlarında götürmüşlerdir. Bunu şekillendiren en büyük etken İslam'ın Türklere kazandırdığı evren tasavvurudur. İslam kültürünün en temel etkisi yeni kurulan, camiyi merkezine alan ve toplumun içtimai müesseselerini içerisinde barındıran külliye tasarımında kendisini göstermektedir. Meydanları oluşturan ya da kenarlarında bulunarak onları doğrudan şekillendiren külliye yapıları da İslami evren tasavvuru etkisinde şekillenmiştir.

Neticede Osmanlı İstanbul'u bu üç bağlayıcı etken etrafında şekillenirken şehir içerisindeki meydanlar da bundan doğrudan etkilenmiştir. Halkın, devletin ve özellikle vakıfların etkisi ise vücut bulan kamusal sahalardan en önemlilerinden birisi olan meydanlar altı başlık altında ele alınmıştır. Bu kesin bir bölümleme olmayıp yer yer geçişlilikler ve ortak kümelere dahiliyetler söz konusudur. Örnek olarak Tophane Meydanı şehrin ana meydanlarından birisi olmasının yanı sıra Osmanlı İstanbul'unun önemli bir iskele meydanıdır. Eminönü diğer ismiyle Gümrük Meydanı ise bir iskele meydanı olmasının yanı sıra yoğun ticari faaliyetlere sahne olmasından dolayı şehrin ticaret meydanları başlığı altına da dahil olacaktır. Son olarak Cündi Meydanı gibi çarpıcı bir örnek verilerek bu husus netleştirilebilir. Bu saha faal bir şekilde cündilerin[388] at bindiği ve cirit gibi oyunları oynadığı bir noktadır. Mecburen bu meydan spor ve askeri talimlerin yapıldığı meydanlardan birisi olarak ele alınmıştır. Lakin fiziksel ve içtimai bütün diğer hususiyetleri tam bir mahalle meydanı sıfatı almasına yol açmaktadır. O sebeple bu meydan da kendisine iki başlık altında yer bulacaktır[389].

A. Şehrin Ana Meydanları

İstanbul'un ana meydanlarından bir kısmı Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Osmanlı toplumuna miras kalan forumların üzerine kuruludur. Forumlar, Türk-İslam kültürü içerisinde bir evrim geçirerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hem içtimai hem de mimari hususlar bakımından zamanla Türkleşmişlerdir. İçtimai dönüşüm mimari olandan bağımsız değildir. Boş alanlar fetihten sonra Türk tipi konut mimarisi ve büyük hacimli yapılarla dolmuştur. Fiziki dönüşüm evvela hali hazırda mevcut olan Ayasofya gibi yapıların camiye dönüştürülmesi ile sağlanmıştır. Ya da Bâyezid ve At Meydanı'nda olduğu gibi boş alanı tamamen kaplamayan fakat bu sahaya hakim olan

388 Şekil ve Harita Listesi-Cündi Meydanı 7; Şekil ve Harita Listesi-İstanbul'daki Çeşitli Meydan ve Tarihi Görüntüler 3.

389 Hatta bazı meydanlar üçüncü ve dördüncü özelliğe de sahiptir. Lakin konuyu bu kadar zorlamanın ve tasnifi derinleştirmenin bir gereği görülmemektedir. Doğal olarak kamusal sahalar pek çok işleve sahip olacaktır. Bir diğer başlık altında ikinci kez ele alınan meydanların başlıklarının yanına (2) yazılacaktır. Öte yandan ikinci kez ele alınan meydanın temel özellikleri bir daha vurgulanmayacaktır. Meydan hakkında derlenen bütün bilgi, ilk kez kendisinden bahsedildiği başlık altında okuyucuya sunulacaktır. İkinci başlık altında sadece meydanın ikincil işlevine kısa bir vurgu yapılacaktır.

bir külliyenin inşa edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. At Meydanı, Doğu Roma İmparatorluğu zamanında at yarışlarının düzenlendiği Hippodrom'un üzerine kuruludur. Bu açıdan diğer meydanlardan geçmişi itibariyle biraz farklıdır. Bâb-ı Hümâyun ve Ayasofya Meydanları Augusteion Forumu üzerine kurulu iken Bâyezid Meydanı Tauri Forumu'nda yer almaktadır. Bâyezid Külliyesi bölgeye adını vermiştir fakat Bâyezid Meydanı külliye binalarının içinde kalan ve tamamen külliyelerin yaratıcısı olduğu bir meydan değildir. Külliyenin binaları Fatih ya da Süleymaniye'de olduğu gibi neredeyse yekpare bir üslupta inşa edilmemiştir. Oldukça büyük bir alanı boş olarak koruma kaygısı güden Bâyezid Külliyesi, meydanın tek tasarımcısı değildir[390]. Eski Saray gibi büyük kütleler yapıcı bir şekilde konuya dahil olmuştur. Şehrin ana meydanları büyük külliyeler, saraylar ve imparatorluğun uzun dönem en önemli yapılarından birisi olan Tophane-i Amire gibi kurumlarla çevrilidir. Doğal olarak bu sahalar imparatorluk törenlerinin sıklıkla gerçekleştiği ya da doğrudan padişah ile devlet erkanının ziyaretlerine açık bölgelerdir. Hem saraylara yakınlığı hem de genişlikleri itibariyle şenlikler, alaylar ve törenler için vazgeçilmez noktalardır. Öte yandan bu sahalar şehirdeki benzerlerine nazaran genellikle oldukça hacimli ve geniş ayrıca ticaret yoğun bölgelerdir. Son olarak şehirlinin boş zamanını en eğlenceli şekilde geçirebileceği alanların başında kesinlikle bu meydanlar gelmektedir.

1. At Meydanı

390 Fatih, Süleymaniye ve Şehzade Külliyeleri, içine hiçbir şeyin eklenemeyeceği ve içlerinden de hiçbir şeyin çıkartılamayacağı bir kurguya sahiptir. Cansever bu tavrı "*O şemanın kurallarına, o şema varlığını sürdürdüğü müddetçe uymak zorundasınız. Yani bu aslında geleceği dondurmaktır. Böyle bir tavır, geleceğin oluşabilecek imkanlarının sizin yaptığınızdan daha iyi olması ihtimalinin de olmadığını düşünmek anlamına gelmektedir. Tabii bu çok ciddi bir gururdur. Doğrusu burada Osmanlı tarihi değerlendirmelerini gözden geçirmemiz gerekiyor. Çünkü eğer bu bir gururse o gururun yeri yücelik değildir.*" şeklinde yorumlamaktadır. Bâyezid Külliyesi ise "*...gelecekteki gelişmelere açık olacak şekilde inşa...*" edilmiştir. Sultan II. Bâyezid, Fatih'in aksine külliyesini bir seferde değil, kademeli olarak ve binaları bölgeye yayarak inşa ettirmiştir. Cansever, bu zihniyetin 1950'lerden itibaren Batı Avrupa literatüründe kullanılmaya başlanan 'Ucu Açık Bütünlük' terimi ile karşılanabileceğini ifade etmektedir (Turgut Cansever, "Şeyh Ebu'l-Vefa'nın Osmanlı Yapı Geleneğine Etkisi", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 31-36).

Bizans'ın kıymet verdiği bu saha[391] Osmanlı döneminde de korunmuş fakat biçim olarak çeşitli değişikliklere uğramıştır. Buna mukabil işlevlerinde de birtakım farklılaşmalar yaşanmıştır. Hippodrom Bizans döneminde yaklaşık altmış ila yüz bin kişinin sığabildiği bir yapı görünümündedir. Esas itibariyle Roma-Bizans forumlarından çok 21. yüzyıldaki bir stadyuma benzemektedir. Gene de bu alanda forumlarda olduğu gibi siyasa, içtimai toplantılar ve eğlenceler düzenlenmekte idi. Genel olarak At Meydanı[392], şehrin her dönemdeki ana toplanma sahası vazifesini görmüştür. Hippodrom'u Bizans toplumu genellikle belli gösteri ve programlar çerçevesinde kullanırken Osmanlı insanı için At Meydanı'nın daha serbest bir kullanımı söz konusuydu[393].

a. Konumu ve Sınırları

At Meydanı da Topkapı Sarayı ve Ayasofya gibi suriçi İstanbul'un güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Araya birtakım yapılar girmesine rağmen Topkapı Sarayı-Ayasofya Külliyesi-At Meydanı aksı, Küçük Ayasofya Camisi'ne kadar devam etmekte ve tarihi yarımadanın burnunu çapraz bir şekilde kesmektedir. İstanbul'un en büyük meydanına, 17. yüzyılın başından itibaren şehrin en büyük külliyelerinden birisi olan, Sultan Ahmed komşu olmuştur. Zamanla mekan, külliyesinin etkisi ile bu yapı topluluğunun adını almıştır. Fakat meydan hem At hem de Sultan Ahmed isimlerini ikili bir şekilde taşımıştır. 19. yüzyıldan sonra yavaş yavaş, 20. yüzyıldan sonra ise daha hızlı bir şekilde Sultan Ahmed Meydanı tanımlaması öne çıkmıştır. Gene de *Kamûsü'l-a'lâm*'ın 1889 tarihli baskısında, önemli bir Osmanlı entelektüeli olan Şemseddin Sâmi, At Meydanı'ndan Sultanahmed Mahallesi'ndeki bir meydan olarak bahsetmektedir. Meydanın etrafında

391 Hill, 1733'de basılan eserinde At Meydanı'na "*Hatmahdan*" demektedir. Kelimenin İngilizce'deki biniş-alanı tabirini karşıladığını da ifade etmektedir (Aaron Hill, **A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire In All its Branches: With The Government, and Policy, Religion, Customs, and Way of Living of the Turks in General**, London, G. Parker, 1733, s. 131). Morritt ise mektuplarında bu sahadan "*Ahmeidan*" şeklinde bahsetmektedir (John B. S. Morritt, **A Grand Tour Letters and Journeys 1794-96**, London, Century Publishing, 1985, s. 71).

392 Şekil ve Harita Listesi-At Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

393 Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, İstanbul, Aletaş Alarko Eğitim Tesisi, 1979, s. 76-99; Tanju Cantay, "Atmeydanı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 82-83; Doğan Kuban, Yegan Kahya, "Hippodrom", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 75-77; Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 78-79.

Sultan Ahmed Camisi'nin havalisi, Mekteb-i Sınai, Vergi Emaneti Dairesi, Hapishane-i Umumi ve Divanyolu bulunmaktadır[394]. At Meydanı, Doğu Roma İmaratorluğu'nun Hippodrom'udur. Yaklaşık elli bin seyirci aldığı söylenen mekanda at yarışları düzenlenmekte idi. Yarışların yanı sıra, zaman içerisinde yasaklanan hayvan dövüşleri ile çok çeşitli şenlik ve eğlenceler de burada gerçekleştirilmiştir[395]. Zaman içerisinde fiziksel olarak neredeyse tamamen yok olan Hippodrom'dan geriye kalan sahayı Osmanlı toplumu kendi içtimai yapısına uygun olarak kullanmaya başlamıştır. Gene de şehrin bu en geniş alanı Osmanlı Devleti zamanında da şenlikler, eğlenceler ve resmi törenler gibi Bizans'taki benzer amaçlarla da kullanılmıştır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan bu ince, uzun meydan yüzlerce yıl boyunca, ortasındaki dikilitaşlarla birlikte, kamusal bir saha olarak varlığını korumuştur. 19. yüzyıldan itibaren meydanın çevresindeki konutlar yıktırılarak saha genişletilmiştir. 19. yüzyıla kadar ise zaman zaman meydana sarkan mahalleler de alınan kararlar ile denetim altına alınmış ve meydanın bütünlüğü korunmuştur[396]. Meydan ana biçimini bu sayede kaybetmemiştir. At Meydanı'nın doğu kısmını neredeyse tamamen Sultan Ahmed Külliyesi sınırlandırmaktadır[397]. Batı cephesinin büyük bir kısmını kapatan yapı İbrahim Paşa Sarayı'dır[398]. İbrahim Paşa Sarayı'nın güneyinde, 21. yüzyılda artık mevcut olmayan Üçler Mescidi ve Namazgahı bulunmaktadır[399]. Meydanın batı cephesinde ve en kuzeyine tekabül eden noktada Firuz Ağa Camisi bulunmaktadır. Osmanlıların İstanbul'u fethetmesi ve bu camiyi bölgeye inşa etmelerinden itibaren meydanın başı-girişi burasıdır. Meydanın güney ucu da buraya bağlanan birtakım ara sokaklar haricinde neredeyse tamamen kapalıdır. Bu kısımda 19. yüzyılın başında inşa edilmiş olan Sanayi Mektebi

394 Şemseddin Sâmi, **Kamûsü'l-a'lâm**, c. 1, s. 29-30.

395 Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 64-71; Sinanlar, **Atmeydanı**, s. 11-15, 23-33; Auzepy, "İstanbul'un Hipodromu", **Bizans**, s. 49-66.

396 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 463-466, 494-496.

397 Bu yapı topluluğundan evvel de bölgede birtakım binalar mevcuttur. Meydanın doğu yakası aşağı yukarı aynıdır.

398 Büyük ihtimalle Sultan II. Bâyezid zamanında inşa edilen bu sarayın yapılma tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat 1520'de bina tamir ettirilmiştir (Nurhan Atasoy, **İbrahim Paşa Sarayı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 51).

399 Eyice namazgahın inşa tarihi olarak 942/1535-1536, Yüksel ise 935/1528-1529 tarihini vermektedir. Banisi Irakîzade Hasan Efendi olup 959/1551-1552'de namazgahın yerine bir mescit inşa ettirmiştir (Semavi Eyice, "Üçler Mescidi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 334; İ. Aydın Yüksel, **Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, s. 718-719).

bulunmaktadır. 1894 depreminde zarar gören bina, yeniden onarılmış ve Ziraat, Maadin ve Orman Nezaret-i Celilesi buraya yerleşmiştir. Kurum Ziraat ve Ticaret Nezareti'ne dönüştürülmüş, daha sonra da İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi burada faaliyetlerine devam etmiştir[400]. 21. yüzyılda ise Marmara Üniversitesi'nin rektörlüğü bu binada yer almaktadır.

b. Meydan ve Çevresi

At Meydanı'ndaki ilk dikkati çeken fiziki kütle meydanın ortasındaki dikilitaşlardır. Batılı gözlemciler evvela dikilitaşlar hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bunun akabinde meydanın uzunluk ve genişliği ile birlikte burada at yarışlarının yapıldığı ve cirit oyununun oynandığını aktarmaktadırlar. İlk inşa edildiği tarihten itibaren bütün gözlemcilerin ilgilendiği iki yapı daha söz konusudur. Meydanı sınırlandıran bu hacimli yapılar Sultan Ahmed Külliyesi ile İbrahim Paşa Sarayı'dır[401].

Meydanın zemininin insan yapısı olmadığı, doğal bir şekilde yatay ve düz bulunduğu ifade edilmektedir. Bazı seyyahların büyük bir piazza olarak gördükleri At Meydanı'nın çeşitli tarihlerdeki boyutları hakkında pek çok farklı rakam verilmiştir. Uzunluk için verilen rakamlar yaklaşık olarak iki yüz elli ila dört yüz adım, genişlik için verilen rakamlar ise yaklaşık yüz ila yüz elli adım arasında oynamaktadır. Meydanın sonundan yani Marmara kıyısından, denizin güzel bir manzarası izlenebilmektedir. Suda takla atan yunusların dahi görülebildiği bu alanın kuzeyinde Hippodrom yer almaktadır. Hippodrom'un basamakları ise İbrahim Paşa Sarayı'nın inşaatında kullanılmıştır. At Meydanı'nın harap bir halde ve pek çok

400 Atasoy, **İbrahim Paşa Sarayı**, s. 44.

401 Reinhold Lubenau, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı ülkesinde, 1587-1589**, Çevirmen Türkis Noyan, c. 1, İstanbul, Kitap, 2012, s. 188-192; Jean Thevenot, **Thevenot Seyahatnamesi**, Çevirmen Ali Berktay, İstanbul, Kitap, 2009, s. 50-51; Aubry de La Motraye, **La Motraye Seyahatnamesi**, Çevirmen Nedim Demirtaş, İstanbul, İstiklal Kitabevi, 2007, s. 117-121; Christoph Wilhelm Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi: İzmir, İstanbul 1759-1768**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2013, s. 48-49; Pavel Artemyeviç Levaşov, **Rus Diplomatın Gözünden İstanbul, Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)**, Çevirmen İlyas Kemaloğlu, Eduard Khusainov, İstanbul, Yeditepe, 2012, s. 41.

bölgesinin konutlarla dolduğundan şikayet edenler olduğu gibi Londra'nın en zarif meydanlarından bile daha güzel olduğunu düşünenler de mevcuttur[402].

Meydandaki dikilitaşların fiziksel vaziyetleri hakkında verilen bilgiler genellikle kısıtlı düzeyde ve birbirini tekrarlamaktadır. Yekpare olan Dikilitaş çok beğenilen bir granittendir ve yaklaşık yirmi metre yüksekliğindedir[403]. Mısır'dan geldiği için çeşitli hiyerogliflere sahip olan bu yapının üzerinde Latince ve Grekçe metinler de mevcuttur[404]. Bu metinleri okuyarak tercümelerini eserinde veren ve sütunun Mısır'dan geldikten sonra uzun süre İstanbul'da yerde bekletildiğini ifade eden Chishull, ancak İmparator I. Theodosius (379-395) zamanında dikilebildiğini belirtmektedir[405]. La Motraye ise ancak İstanbul'a geldikten sonraki otuz ikinci günde sütunun dikilmesi işleminin gerçekleşebildiğini söylemektedir[406]. Dikilitaş'ın hiyeroglifleri hakkında çok çeşitli yorumlar yapılmakla birlikte, özellikle at yarışlarını sembolize ettiği düşünülen bazı işaretler sıklıkla vurgulanıyor. Örme Sütun da gözlemciler tarafından at yarışları ile ilişkilendirilmiştir. Mermer yüzeyinin soyulduğu ve tepesindeki parlak tunçtan kısmın yok olduğu belirtilen Örme Sütun, büyük ihtimalle at yarışlarının bitiş noktasını göstermekteydi[407]. Dikilitaşlar ile ilgili

402 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 42; Philippe du Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, Çevirmen Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap, 2009, s. 69-70; Nicolas de Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, Çevirmen Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, İstanbul, Kitap, 2014, s. 157; Burbury, **From London to Vienna, and Thence to Constantinople**, s. 196-197; Edmund D. Chishull, **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, Çevirmen Bahattin Orhon, İstanbul, Bağlam, 1993, s. 58-60; La Motraye, **Seyahatname**, s. 117-121; Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, Editör Stefanos Yerasimos, Çevirmen Ali Berktay, II. Kitap, İstanbul, Kitap, 2005, II. Kitap, s. 22-23, 40-42; Lady Montagu, **Şark Mektupları**, Çevirmen Ahmed Refik, İstanbul, Timaş, 1998, s. 112; Cosimo Comidas Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, Çevirmen Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Eren, 1993, s. 55-56; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 78-89.

403 Feride İmrana Altun, "İstanbul Hipodromu'ndaki (Atmeydanı) Obelisk'in (Dikilitaş) Kaidesi Üzerine Bir Değerlendirme", **Diyalektolog**, 2021, Sayı 21, s. 119.

404 Giovan Maria Angiolello, **Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmed**, Çevirmen Pınar Gökpar, İstanbul, Profil, 2011, s. 165-166; Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Çevirmen Yaşar Önen, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1992, s. 137-140; Fresne-Canaye, **Seyahatname**, s. 69-70; Michael Heberer, **Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2003, s. 308.

405 Chishull, **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, s. 58-60.

406 La Motraye, **Seyahatname**, s. 117-121.

407 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 75-78; **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, 16. Yüzyıl'da Türkler'e Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları**, Çevirmen Fuad Carım, İstanbul, Güncel, 1996, s. 29, 183; Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, s. 157; Simeon, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619**, Çevirmen Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1964, s. 7; Adam Werner, **Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2011, s. 93; Thevenot, **Seyahatname**, s. 50-51;

çeşitli halk hikayeleri ve efsanelerde sıklıkla metinleri süslemiştir[408]. Yekpare olan hiyeroglifli dikilitaş her dönem büyük ilgi uyandırmakta, Yılanlı Sütun ise ilginç şekliyle dikkatleri çekmektedir. Erken tarihlerde gelen seyyahlar, Yılanlı Sütun üstündeki yılanların başlarını görebilme şansına sahiplerdir[409]. Bazıları ise meydanın ortasında yer alan bu üç dikilitaşın haricinde de birtakım sütunların bulunduğunu eklemektedir. 1544'de ilk kez İstanbul'a gelen Petrus Gyllius, meydanda beş adet fazladan sütunun olduğunu söylemektedir. At Meydanı'nın Marmara Denizi'ne bakan cephesinde ise on yedi adet mermer sütun, tam bir vaziyette durmaktaydı. 1547'de İstanbul'a gelen Jean Chesneau ise At Meydanı'nda değişik ve güzel mermerlerden yapılma, büyük ve heykelimsi, dördüncü bir sütunun olduğunu söylemektedir. 1553'de İstanbul'a ayak basan Hans Dernschwam da gayet düzgün mermerden yapılma ve üzerinde herhangi bir yazı olmayan iki farklı sütunun daha meydanda yer aldığını belirtmektedir[410].

Eremya Çelebi Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, Hazırlayan Kevork Pamukciyan, Çevirmen Hrand D. Andreasyan, İstanbul, Eren, 1988, s. 4; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 22-23, 40-42; Lady Montagu, **Şark Mektupları**, s. 112; Hill, **Present State of the Ottoman Empire**, s. 130-131; Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi**, s. 48-49; Levaşov, **Rus Diplomatın Gözünden İstanbul**, s. 41; Federico Gravina, **İstanbul'un Anlatımı**, Hazırlayan Jose M. Sanchez Molledo, Çevirmen Yıldız Ersoy Canpolat, İstanbul, Yapı Kredi, 2008, s. 60-61; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 55-56; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 78-89.

408 Seyyahlar arasındaki önde gelen efsanelerden ilki Yılanlı Sütun'un kafalarını uçuran şahısla alakalıdır. Bu şahıs belli değildir. Sultan II. Mehmed, Sadrazam Makbul İbrahim Paşa ya da 1700'de İstanbul'a gelen Polonya elçilik heyetindeki bazı kimselerin yaptığı iddia edilmektedir. Efsanelerden diğeri ise yılanların başı uçurulduktan sonra İstanbul'un bir tılsımını kaybetmesi ve önceki tarihlerde hiç görülmeyen yılanların ve diğer zehirli haşeratın birden bire görülmeye başlamasıdır (Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581**, Çevirmen S. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2004, s. 138; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 188-192; Thevenot, **Seyahatname**, s. 50-51; Chishull, **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, s. 58-60; Hill, **Present State of the Ottoman Empire**, s. 131; Lady Montagu, **Şark Mektupları**, s. 112; Sarkis Sarraf Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, Çevirmen Elmon Hançer, İstanbul, Tarih Vakfı, 1996, s. 10; William Wittman, **Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801**, Çevirmen Belkıs Dişbudak, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2011, s. 21).

409 Angiolello, **Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor**, s. 166; Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 75-78; Ogier Ghiselin de Busbecq, **Türk Mektupları**, Çevirmen Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939, s. 55; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 308; Baron Wenceslaw Wratislaw, **Anılar**, İstanbul, Karacan, 1981, s. 65; Clausier du Loir, **Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları**, Çevirmen Mustafa Daş, İstanbul, Yeditepe, 2016, s. 49-51; Burbury, **From London to Vienna, and Thence to Constantinople**, s. 196-197; Wittman, **Osmanlı'ya Yolculuk**, s. 21.

410 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 75-78; Jean Chesneau, **D'Aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya**, Çevirmen Işıl Erverdi, İstanbul, Dergah, 2012, s. 24; Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 137-140.

17. yüzyılın başından itibaren Sultan Ahmed Camisi, Osmanlı yazarlarının hazırladıkları metinlerde hayranlıkla bahsedilen bir yapı konumdadır. Hatta İstanbul'daki en önemli Türk yapısı ve en güzel külliye olduğu yönünde de yorumlar yapılmaktadır. Bu bölgeye şahane bir görünüm katan külliyenin At Meydanı'na bakan cephesinin mimari özellikleri de detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. İbrahim Paşa Sarayı da en fazla bahsi geçen yapılardan birisidir ve büyük bir şatoya benzetilmektedir. Meydandan biraz yüksekte olan bu yapıya bir yokuşla inilip çıkılmaktadır. Konağın önünde ise beyaz mermerden kalın ve pek uzun olmayan bir sütun ile iki adet bakır büst bulunmaktadır. Sadrazam Makbul İbrahim Paşa öldürüldükten sonra bir tarafa atılan üç tane büst daha burada yer almaktadır[411].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Sultan Ahmed Külliyesi

At Meydanı'nın güneydoğu yönünde uzanan külliye bir cami, türbe, medrese, darülhadis, darülkurra, sıbyan mektebi, darüşşifa, imaret, hamam, arasta, çeşme, sebiller, kira odaları ve mahzenlerden oluşmaktadır[412]. İnşaat için bu bölgenin tercih edilmesindeki etkenler arasında, Yeni Saray'a yakın ve deniz gören güzel bir saha olması başta gelmektedir. Bunun yanı sıra Ayasofya Camisi artık namaz kılanlara yeterli gelmemeye başlamıştır. Dolayısıyla evvela bölgedeki birkaç sultan sarayı satın alınarak saha böyle bir külliyenin kurulması için hazır hale getirilmiştir. Akabinde bunlar yıktırılarak 1609'da külliyenin temeli atılmıştır. Caminin kilit taşı 9 Haziran 1617'de, devlet erkânı ve ulemanın davet edildiği ve Sultan I. Ahmed'in

411 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 137-140; Loir, **Seyahatname**, s. 49-51; Thevenot, **Seyahatname**, s. 50-51; Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, Çevirmen Maide Selen, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s. 209-211; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 22-23, 40-42; Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi**, s. 48-49; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 10; Gravina, **İstanbul'un Anlatımı**, s. 60-61.

412 Şekil ve Harita Listesi-At Meydanı 6.

bizzat katıldığı törenle koyulmuştur[413]. Yaklaşık on senelik bir sürenin ardından kısım kısım olacak şekilde 1619'da da külliye tamamen bitirilmiştir.

(2). İbrahim Paşa Sarayı

At Meydanı Sarayı ve İç-oğlan Sarayı veya bir kısmı için Mehterhane Kasrı ya da Köşkü, Çadır Mehterleri Kasrı ve Hıyamiye Kasrı gibi isimlerle de anılan bu yapı İstanbul'daki önde gelen vezir saraylarından birisidir. 1521'de tamamlanan yapıyı, Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'dan sonra pek çok devlet adamı kullanmıştır. Binanın birtakım kısımları çeşitli tarihlerde mehterhane, arslanhane, tımarhane, defterhane, şeyhülislamlık, medrese, maliye evrak hazinesi, milli müdafaa evrak hazinesi, kolordu ambarı, hapishane, adliye arşivi ve askerlik şubesi olarak da kullanılmıştır[414].

(3). Meydanın Anıt Sütunları

Dikilitaş, Batı dillerinde obelisk olarak anılan anıt sütunların Türkçe karşılığıdır. Fakat Türkiye'deki en ünlü örneği At Meydanı'ndaki olması hasebiyle

413 Sâfî Mustafa Efendi, **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i**, Hazırlayan İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara, TTK, 2003, c. 1, s. 48-49, 51, c. 2, s. 128; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 3, s. 895; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, **Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi**, Hazırlayan Ziya Yılmazer, Ankara, TTK, 2003, c. I, s. 560-562, 653-654; Kâtib Çelebi, **Fezleke [Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655]**, Hazırlayan Zeynep Aycibin, İstanbul, Çamlıca, 2016, s. 497; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 378, 431, 434-435; Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, 1. Kitap**, Hazırlayan Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi, 2006, c. 1, s. 100-102, 149; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 87-88; İzzet Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1938, s. 17; Zeynep Ahunbay, "Sultan Ahmed Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 55-61; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 470-474; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 188-192; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", **DİA**, Diyanet Vakfı, 2009, c. 37, s. 497-503; M. Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Atmeydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi", **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi II**, İstanbul, Pera Müzesi, 2010, s. 45-50.

414 18 Ağustos 1679'da zülüflü teberdar odabaşılığına bağlı olan İbrahim Paşa Sarayı Şeyhülislamlık'a devredilmiştir. Ayrıca bina artık medrese olarak kullanılacaktır (BOA, İE. EV., nr. 11-1280; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153; Tülay Artan, "İbrahim Paşa Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 128-130; Necdet Sakaoğlu, "İbrahim Paşa Sarayı Mektebi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 130-131; Semavi Eyice, "İbrahim Paşa Sarayı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, c. 21, s. 345; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 492-494; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 229-230; Atasoy, **İbrahim Paşa Sarayı**, s. 17-19, 45-49, 51-79).

bu sütunun adı özel isim haline gelmiş ve Dikilitaş olarak kullanılmıştır. İmparator I. Constantinus (306-337) İstanbul'u yeniden kurarken Mısır'daki Amon-Ra tapınağının önünde bulunan ve M.Ö. 1450 civarında dikilen bu anıtın İstanbul'a getirilmesi sürecini başlatmıştır. Fakat Mısır'dan uzun vakitte gelen ve bir müddet İstanbul'da bekleyen sütun, Hippodrom'a ancak 390'da İmparator I. Theodosius (379-395) zamanında dikilebilmiştir. 21. yüzyıldaki boyu yaklaşık yirmi metre olan sütun eskiden daha uzundur. Şu an ise ancak üçte ikisi kadarı mevcuttur[415]. Örme Sütun, Bizans döneminde Hippodrom'un en uç kısmında yer alan otuz iki metrelik anıt, 4. yüzyılda yaptırılmıştır. 9. yüzyılda ise altın yaldızlı bronz plaklarla kaplanmıştır[416]. İmparator I. Constantinus zamanında İstanbul'a çeşitli yerlerden bir çok sütun getirilmiştir. Bunlardan birisi de Delphi'deki Apollon Tapınağı'nın önünde bulunan Yılanlı Sütundur. 21. yüzyılda sadece beş buçuk metrelik bir kısmı ayakta kalabilmiştir[417].

(4). Firuz Ağa Külliyesi

At Meydanı'na Osmanlı döneminde inşa olunan ilk binadır. Meydan ile Divan Yolu arasındaki yapı 896/1490-491'de inşa edilmiştir. Meydanın kuzeybatı köşesinde yer alan külliye cami, mekteb ve türbeden oluşmaktadır. Sultan II. Bâyezid'in hazinedarbaşısı Firuz Ağa tarafından yaptırılmıştır. Döneminde kalabalık bir cemaatin toplanabileceği kubbeli bir cami olarak görülmektedir. Caminin haziresi kaldırılmış, Firuz Ağa'nın türbesi de yıktırılmış fakat kabri durmaktadır. Mektebinin

415 Celal Esad Arseven, **Eski İstanbul**, Hazırlayan Dilek Yelkenci, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı, 1989, s. 175-178; Semavi Eyice, "Dikilitaş", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 51-52; Doğan Kuban, "Atmeydanı", **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi II**, İstanbul, Pera Müzesi, 2010, s. 21.

416 Arseven, **Eski İstanbul**, s. 179-180; Semavi Eyice, "Örme Sütun", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 196-197; Kuban, "Atmeydanı", **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi II**, s. 21.

417 Arseven, **Eski İstanbul**, s. 178-179; Erdem Yücel, "Burmalı Sütun", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 340; Bu sütun İstanbul'u yılan, çıyan ve akrep gibi zehirli haşerelerden korumaktadır. Ta ki Sultan II. Selim'in topuzu ile bu sütunun baş kısmına zarar vermesine kadar. O tarihlerden itibaren İstanbul bir tılsımını kaybetmiş ve şehirde yılanlar görülmeye başlamıştır (Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 29).

yolun karşı tarafında olduğu düşünülmektedir[418]. Fakat birtakım vakıf görevlilerinin mektebe atanması[419] haricinde bu konu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

(5). 21. Yüzyıla İntikal Etmeyen Yapılar

Bunlar arasında yeri ve meydana cephesinin mevcudiyeti hakkında herhangi bir bilginin olmadığı Varvar Ali Paşa Sarayı, Koca Mehmed Paşa Kervansarayı[420], Kara Ahmed Paşa Sarayı, Semiz Ali Paşa Sarayı, Hançerli Sultan Sarayı[421], Siyavuş Paşa Sarayı[422] ve Silahdar Paşa Sarayı[423] bulunmaktadır. Bu yapıların yanı sıra 1553'de hala inşaatı devam eden fakat tam olarak yeri bilinmeyen Sinan Paşa Sarayı'nın da bölgede İbrahim Paşa Sarayı'na çok yakın bir yerde olduğu tahmin edilmektedir. Pedro, Sinan Paşa Sarayı'nın inşaatında çalışırken Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın bu bölgede yaptırttığını belirttiği bir çeşmeden esirlerin devamlı surette su içtiklerini söylemektedir[424].

Sultan Ahmed Külliyesi'nin yerinde, inşası esnasında satın alınarak yıktırılan birtakım saraylar da mevcuttur. Bunlar arasında Mehmed Paşa Sarayı[425], Güzel Ahmed Paşa Sarayı[426] ile altmış kese floriye satın alınan ve 1570'lerde Mimar Sinan tarafından yaptırılan Sokollu Mehmed Paşa Sarayı[427] yer almaktadır. Yol çalışmaları esnasında yok olan Mehmed Ağa Sebili ise 1631'de Kapı Ağası Mehmed

418 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 145; Halid Eraktan, "Firuzağa Camii", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1973, c. 11, s. 5794-5796; Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 250-252; Necdet Sakaoğlu, "Atmeydanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 414; İ. Aydın Yüksel, "Firuz Ağa Camii", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 321; Semavi Eyice, "Firuz Ağa Camii", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, c. 13, s. 135-137; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 414; Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 85-86.

419 1769'da, günlük yedi akçeyle muallimlik görevini icra eden Mehmed bin Mehmed, kendi rızasıyla görevini Osman bin Abdurrahman'a devretmiştir (BOA, C. MF., nr. 9-418); 1795'de, günlük yedi akçeyle muallimlik yapan Hasan Halife ibn Ömer, gene kendi rızasıyla görevini Hafız Hasan Halife ibn Hafız Mehmed'e devretmiştir (BOA, C. MF., nr. 84-4158).

420 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 154-155.

421 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 32, 47, 149.

422 Sakaoğlu, "Atmeydanı", **DBİA**, c. 1, s. 415.

423 Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 826.

424 **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, s. 29-31; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 508.

425 Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 434.

426 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153.

427 Sakaoğlu, "Atmeydanı", **DBİA**, c. 1, s. 415; Tülay Artan, "Sokollu Mehmed Paşa Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 34-35.

Ağa tarafından yaptırılmıştır. Eski yeri Firuz Ağa Camisi'nin köşesinde, At Meydanı'nın en uç tarafında idi[428]. 19. yüzyıl içerisinde yok olan Üçler Mescidi ve Namazgahı da At Meydanı'nda yer almaktadır. Sultanahmet Meydanı'nda yer alan Türk İslam Eserleri Müzesi'nin Marmara Denizi tarafında bulunan ve önceden Fazlı Paşa Sokağı adını taşıyan Terzihane Sokağı'nın, At Meydanı ile kesiştiği noktada yer alan Çukur Çeşme'nin üzerinde bulunuyor idi[429]. Namazgah 942/1535-1536 tarihli olup 959/1551-1552'de ise mescide çevrilmiştir. Eyice yapının muhtemelen ya 1852 ya da 1865 yangınında harap hale geldiğini ifade etmektedir.

Bütün bu yapıların haricinde ne zaman inşa olunduğu ve gene ne zaman yok olduğu hususunda herhangi bir bilginin bulunmadığı Ferhat Paşa Sarayı da bölgede yer almaktadır. Balat Mahkemesi'nin 2 numaralı defterine göre, Vezir Damad Ferhad Paşa, 1563'de At Meydanı'nda bulunan Uzun Şuca Mahallesi'ndeki hanesini satmıştır. Üç tarafı yolla çevrili olan bu konutun kıblesi At Meydanı'dır. Ev dönemin sadrazamı olan Rüstem Paşa'nın kızına on iki bin altın karşılığında satılmıştır. Fakat bir müddet sonra Rüstem Paşa'nın kızı bu konutu Ayasofya mahallesinde bulunan bir diğer saray ile takas etmiştir[430].

2. Bâyezid Meydanı

Bâyezid Meydanı[431], Theodosius ya da Tauri adındaki eski bir Bizans forumu üzerine kuruludur. Forum Tauri'nin Bizans zamanında kapsadığı alan, Bâyezid'de bulunan Ordu Caddesi'nin, aşağı yukarı iki tarafına doğru genişleyen bir dikdörtgen şeklindedir. Daha çok kuzeye doğru taşan bu saha, İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Kütüphane binasını, Bâyezid Meydanı'nı, Bâyezid

428 Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 21.

429 Eyice, "Üçler Mescidi", **DBİA**, c. 7, s. 334; Semavi Eyice, "Çukur Çeşmeler", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, s. 384-385; Semavi Eyice, "Çukur Çeşmeler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 537; Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 88; Çukur Çeşmeler, 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen ve Saka Çeşmeleri olarak da anılan yapıdır (Tanman, Çobanoğlu, "Atmeydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi", **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi II**, s. 39-40).

430 **İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Mehmet Akman, Murat Uluskan, Talip Mert, Yüksel Çelik, Rıfat Günalan, Fatih Akyüz, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, s. 139-140. s. 147.

431 Şekil ve Harita Listesi-Bâyezid Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 21.

Külliyesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nün güneydeki bir kısmını da içine almaktadır. Forum 379-395 arasında İmparator I. Theodosius zamanında esas şeklini almaya başlamıştır. Bu dönemde bölgeye Basilica Theodosiana, imparatorun her iki oğlunun ve kendisinin atlı heykelinin üzerinde yer aldığı üç nefli bir zafer takı ile bir onur sütunu eklenmiştir. Zaman içerisinde yangın ve depremlerle forumdaki yapılar sıkça zarar görmüş, fakat yenilenmişlerdir. Özellikle Latin İstilası (1204-1261) esnasında bölge ciddi zarar görmüştür. İstanbul'daki diğer açık sahalar gibi bu forum da Osmanlılar tarafından Bizans'taki işlevlerine muadil bir şekilde kullanılmıştır. Meydan iki döneminde de canlı hayvan pazarı işlevi de görmüştür. Sultan II. Mehmed'in ilk sarayını buraya yaptırmasıyla birlikte bölge, eski işlevlerinden birisine kısmen kavuşmuştur. Zira İmparator I. Leon'un (457-474) vakti zamanında burada bir sarayı bulunmaktadır[432]. Bâyezid Külliyesi yapılana kadar da, bu sahanın kazandığı tanım, Sultan II. Mehmed'in sarayının avlusu olduğu ifade edilebilir[433].

a. Konumu ve Sınırları

Bâyezid Meydanı, Kapalı Çarşı'nın batısında yer almakta olup suriçi İstanbul'un yaklaşık olarak ortasına tekabül eden bir noktadadır. Meydan Osmanlı devrindeki esas şeklini, Bâyezid Külliyesi'nin camisi başta olmak üzere bütün parçalarının, forumdan kalan mevcut boşluğun tam ortasına değil, kenarlarına yayılacak şekilde serpiştirilmesi sayesinde almıştır. Öte yandan tarih boyunca Bâyezid Meydanı olarak algılanan sahanın içerisine külliyenin çevresindeki bütün boş mekanlar da girmektedir[434]. Meydan, İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü kapısı, Bâyezid Camisi ve Bâyezid Medresesi arasındaki sahadan ibaret değildir[435]. Fatih, Şehzade ve Süleymaniye gibi büyük tesisler kuruldukları boş alanları tamamen doldurmuş ve camilerini külliyelerin merkezine koyarak, bulundukları sahaya

432 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 82-84; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 258-265; Semavi Eyice, **Semavi Eyice ile İstanbul'a Dair**, İstanbul, İBB, 2013, s. 88-92.
433 Kafesçioğlu, **Constantinopolis/Istanbul**, s. 51.
434 Turgut Akbaş, **"Osmanlı İstanbul'unda Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 24-27.
435 Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 96-100.

bambaşka bir biçim kazandırmışlardır. Bizans'tan kalan boş sahaları tamamen kendi üsluplarına göre doldurmuşlar ve merkezdeki camilerinin etrafında, kademeli bir şekilde genişleyen boş alanlar yaratmışlardır. Bâyezid Külliyesi ise kurulduğu sahaya, çifte hamamı ya da imareti örneğinde çok net bir şekilde görüldüğü üzere oldukça yayılmış ve Tauri Forumu'nun[436] merkezini tamamen işgal etmemiştir. Cami meydanın güneydoğu yakasında yer almaktadır. Lakin buna rağmen cami meydana kesin bir sınır teşkil etmemiştir. Meydan orta noktasındaki geniş sahaya nazaran daha dar olacak şekilde caminin etrafına da taşmaktadır. Bütün bu farklara rağmen Bâyezid Meydanı'nın esas kısmı, İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü olarak kullanılan Eski Saray'ın arazisinin güney kapısıyla Bâyezid Külliyesi'nin camisi ve medresesi arasında kalan sahadan oluşmaktadır[437]. Eski Saray'ın güney kapısı[438] ve bu kapının iki tarafından devam eden duvarlar sayesinde meydanın kuzey sınırı tamamen belirlenmiştir. Meydanın güneybatısında medrese, güneydoğusunda ise cami, karşılıklı olarak güney sınırını çizmekte ve Bâyezid Meydanı'nın ana şeklini oluşturmaktadır[439]. Fakat Bâyezid Meydanı, batı ve doğu taraflarından Vezneciler, Sahaflar Çarşısı, Bâyezid Devlet Kütüphanesi ve Bâyezid Çifte Hamamı'na kadar da uzanmaktadır[440]. Meydanın sınırlarını ilgilendiren önemli bir detay, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Bâyezid Camisi'nin dış avlusunu oluşturan duvarlar da yıktırılmıştır. Amaç bu duvarlara bitişik bir vaziyette olan ve yeniçeri esnafın işlettiği dükkanların ortadan kaldırılmasıdır[441].

436 Bâyezid Külliyesi esasında Tauri Forumu'nun kuzey kısmında yer almaktadır. Forumun güney tarafında Sultan II. Mehmed zamanında inşa edilen ve ilerleyen tarihlerde Simkeşhane'ye dönüştürülen Darphane binası yer almaktadır. Tam şekli bilinmeyen forum, aşağı yukarı adı geçen binalar ve Bâyezid Külliyesi ile Bâyezid Meydanı'nın arsasında yer almaktadır (Semavi Eyice, "Tauri Forumu", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 225-227).

437 Özellikle mekandaki değişimlerin tarihi sürecini planlar vasıtasıyla izlemek için bakınız Doğan Kuban, "Beyazıt", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 179-188.

438 Eski Saray'ın üç adet kapısı olmakla birlikte, meydana bakan kapı tesisin ana kapısı değildir. Sarayın ana kapısı Mercan tarafında yer almaktadır (A. Süheyl Ünver, **Fatih'in Oğlu Bâyezid'in Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul**, İstanbul, İstanbul Belediyesi, 1945, s. 9).

439 Turgut Cansever, **İstanbul'u Anlamak**, İstanbul, İz, 1998, s. 271-273.

440 Meydanın zamansal ve mekansal sınırlarının detaylı bir takibi için bakınız Akbaş, **"Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"**, YL Tezi, s. 24-27.

441 A. Hilal Uğurlu, "İstanbul Halkının Günlük Hayatında Selatin Camilerinin Yeri: Avlular Üzerinden Bir Okuma", **Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hatırasına Osmanlı Mimarlık Kültürü**, Hazırlayan Hatice Aynur, A. Hilal Uğurlu, İstanbul, Kubbealtı, 2016, s. 261; Bu hususun, çalışmanın tarihi sınırlarını zorlaması hasebiyle detaylarına değinilmemiştir. Fakat Bâyezid Meydanı'nın, İstanbul'daki modernleştirmeci faaliyetlerden her yüzyılda en çok etkilenen sahalardan birisi olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

b. Meydan ve Çevresi

At Meydanı, Ayasofya Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanlarına nazaran Bâyezid Meydanı'nın fiziki durumu hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Gyllius, meydanın İstanbul'un üçüncü tepesinde bulunduğunu ve yaklaşık olarak sekiz yüz ayak genişliğinde olduğunu belirtmektedir. Meydanın bir bölümünü Eski Saray, doğuya bakan bölümünü ise Bâyezid Külliyesi oluşturmaktadır. Güneye bakan kısım ise boştur. Bu boş sahada da çeşitli dükkanlar, özellikle de kitapçılar yer almaktadır. Evliya Çelebi bu yoruma katılmakta ve dükkanların külliyenin üç tarafında mevcut bulunduğunu eklemektedir. Müellif, sahadan bahsederken Bâyezid Meydanı ifadesini telaffuz etmekte ve halkın da bu kullanıma itibar ettiğini belirtmektedir. Kendisi caminin haremini oldukça büyük bulmakta, bunun dışındaki sahayı ise "*...bu haremden taşra bir azîm vâdî vardır, Sultan Bâyezîd meydânı derler...*" diye tarif etmektedir. Du Loir da Evliya Çelebi gibi Bâyezid Camisi'nin yanında büyük bir meydanın var olduğunu belirtmektedir[442].

Meydan ve çevresi hakkındaki tarihi kayıtlar genellikle Bâyezid Külliyesi ve Eski Saray'a odaklanmaktadır. Kaynaklar Eski Saray'ın yüksek ve kalın bir duvarla çevrili olduğunu, bu sebepten dolayı da içerisinin görünmediğini belirtmektedirler. Sarayda padişahların kadınları yaşamaktadır. Bazı seyyahlar bu korunaklı ortamı kendi memleketlerindeki kız manastırlarına çok benzetmişlerdir. Geniş bir bahçeye sahip olan bu yapı topluluğunun duvarı, Süleymaniye Külliyesi'nin inşası için Eski Saray'ın arazisinin bir kısmının alınmasından evvel iki bin milden daha uzun idi. Daha sonraki tarihlerde ise bu duvar, iki bin adımlık bir uzunluğa gerilemiştir[443]. Bâyezid Külliyesi hakkındaki bilgiler ise oldukça kısıtlıdır. Bâyezid Camisi, diğer selatin camilere nazaran ufak görülmektedir. İki minareli cami, şadırvanlı bir avluya sahiptir ve Kapalıçarşı'nın yakınında olması hasebiyle de

442 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 46, 139; Loir, **Seyahatname**, s. 53; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 67.

443 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 142-143; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 147; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 207; Thevenot, **Seyahatname**, s. 56; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 18-19;

hiç boş kalmamaktadır. Hatta neredeyse bir izdiham yaşanmaktadır[444]. Külliyenin imareti günde bin kişiye yemek dağıtmakta, medresesi de seviye olarak şehirdeki yükseklerden bir tanesi arasında yer almaktadır[445].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Bâyezid Külliyesi

1501'de inşasına başlanan ve 1507'de bütün parçaları tamamlanan külliye[446] cami, imaret, mekteb, daha sonradan camiye katılan tabhaneler, medrese, türbeler, hamam, sebil ve kervansaraydan oluşmaktadır[447]. Yüksel, Evliya Çelebi'ye dayanarak külliyenin camisinin bir de dış avlusunun mevcut olduğunu ve bu sahanın zamanla meydana dahil edildiğini söylemektedir[448]. Fatih Camisi 1766'daki depremde büyük ölçüde yıkılarak yeniden yapıldığı için aslında Bâyezid Camisi[449] İstanbul'un en eski selatin camisi ünvanına sahiptir. Külliye, Osmanlı insanının şehir kurma üslubuna uygun olarak birbiri ile iletişimi olan ama birbirinden bağımsız şahsiyetler yani Cansever'in tabiriyle tektonikler olarak yerleştirilmiş yapılardan oluşmaktadır[450]. Özellikle de çifte hamamı dikkat çekici bir uzaklığa ve hatta bağımsızlığa sahiptir[451]. Külliyenin meydana bakan bir de sebili mevcut iken zamanla yok olmuştur[452].

444 Loir, **Seyahatname**, s. 53; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 18-19; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 225.

445 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 18-19.

446 Şekil ve Harita Listesi-Bâyezid Meydanı 8, 12, 13, 20, 22.

447 Reşad Ekrem Koçu, "Bayazıd Camii", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 2229-2235; Reşad Ekrem Koçu, "Bayazıd Hamamı", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 2240-2243; Reşad Ekrem Koçu, "Bayazıd Medresesi, Havuzlu Medrese", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 2246-2247; Semavi Eyice, "İstanbul'da Sultan II. Bayezid Külliyesi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990, c. 3, Sayı 8, s. 11-26.

448 Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 191-217.

449 1715'de, caminin imamı günlük on altı akçeyle görevinin başındadır (BOA, İE. EV., nr. 54-5930).

450 Cansever, **İstanbul'u Anlamak**, s. 271.

451 Hamamın konumu, çevresi ve kendisi hakkında detaylı bir anlatı için bakınız Kemal Kutgün Eyüpgiller, Tuğba Vardı, Serda Torus, "II. Bayezid Hamamı, Türk Hamam Kültürü Müzesi, Restorasyon Uygulamasının Uzun Öyküsü (2002-2015) = The Beyazid II Hammam, Museum of Turkish Hammam Culture, Long Story of the Restoration Implementation (2002-2015)", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, 2018, Sayı 16, s. 8-13.

452 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 66-68, 149; Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 11; Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 6, s. 45-49; Semavi Eyice, "Bâyezid Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 87-96; Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, İstanbul, Etkileşim, 2006, s. 94-95.

(2). Eski Saray

21. yüzyılda İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü olarak kullanılan saha Eski Saray'ın arazisini oluşturmaktadır[453]. Sultan II. Mehmed'in fetihten sonra inşa ettirdiği saray, 1455'de kısmen tamamlanmıştır. Bir kısmı hareme bir kısmı da iç oğlanlarına tahsis edilen sarayda, pek çok kasır ve köşk yer almaktadır. Padişahın istirahatine uygun sahaların bulunduğu saraya, av hayvanları ve nadide kuşlar yerleştirilmiştir. Fakat Yeni Saray yani Topkapı Sarayı inşa edildikten sonra bu mekan Eski Saray adını alarak kademeli bir şekilde padişahlar ve harem halkı tarafından terk edilmiştir. Eski Saray'da ise yaşlı ve gözden düşmüş cariyeler ile ölen bir padişahın kadınları ve kızları ikamet etmeye başlamıştır[454]. Eski Saray'da da Yeni Saray'da olduğu gibi iç içe geçen avlulu sistem uygulanmıştır. Bu yapı topluluğu sık sık çıkan yangınlardan etkilenmiş ve sıkça tamir görmüştür. Yeniçeri Ocağı kaldırılınca içerisindeki kadınlar Topkapı Sarayı ile Eyüb Çifte Saraylar'a nakledilmiştir. Burası da artık Seraskerlik makamına tahsis edilmiştir[455].

(3). Simkeşhane

1957-1958 İstanbul tadilatları esnasında neredeyse yarısı ön cephesinden kesilen yapı, esasında Sultan II. Mehmed'in darphanesi olup 1463'de inşa edilmiştir. O dönemde inşa edilen ve 21. yüzyılda hala var olan nadir yapılardan birisidir. Lakin ilk hali tam olarak bilinmemektedir. Sultan III. Ahmed'in annesi Valide Gülnûş Rabia Emetullah Sultan burayı Darphane'den Simkeşhane'ye dönüştürürken yeniden inşa ettirmiştir[456].

453 Bu kısımda Eski Saray üzerine yaptığı çalışmayı daha yayınlanmadan kullanmama izin verdiği için kıymetli hocam Prof. Dr. Zeynep Tarım'a teşekkür ederim.

454 9 Ocak 1604'de daha yeni vefat etmiş bulunan Sultan III. Mehmed'in validesi Eski Saray'a sürülmüştür (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 293).

455 Ali Ufkî Bey/Albertus Bobovius, **Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2013, s. 19; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1945, s. 13-14; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 678-681; Tülay Artan, "Eski Saray", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 204-205; Banu Bilgicioğlu, "Saray-ı Atik-i Amire", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 36, s. 122-125; Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 119.

456 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 293; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973, c. 3, s. 497; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 548;

(4). Seyyid Hasan Paşa Külliyesi

21. yüzyılda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin hemen yanında Bâyezid Meydanı yönünde yer almaktadır. 1745'de inşa ettirilen külliye medrese, sebil, çeşme, mektep ve bir kısım dükkandan meydana gelmektedir[457].

(5). Hasan Paşa Hanı

Bâyezid ve Vezneciler arasında bulunan Hasan Paşa Külliyesi'nin 1745'de inşa ettirilen ve biraz uzağında kalan parçasıdır. Bu sebepten dolayı sanki tamamen müstakil bir esermiş gibi farzedilir. Süpürgeciler Hanı adıyla da bilinen bina, 1958'deki yol açma çalışmaları esnasında kuzey tarafından kesilmiş ve özgün halini kaybetmiştir[458].

(6). Mürekkepçiler Mescidi

Bâbüssaâde Ağası Cafer Ağa'nın inşa ettirdiği bu yapı cami, mektep ve derslikten oluşmaktadır. Burada faaliyet gösteren "*...ahâlî-i çarşu...*"nun devamlı ibadet ettiği bu mescit Sultan III. Mustafa zamanında geliştirilerek camiye dönüştürülmüştür[459].

(7). Vezneciler Hamamı

Gönül Cantay, "Simkeşhane", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 561; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 354-355.

457 Doğan Yavaş, "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 543-544; Mübahat. S. Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, Ankara, TTK, 2000, s. 146-147; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, c. 37, s. 60-62.

458 Gönül Cantay, "Hasan Paşa Hanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 566-567; Çobanoğlu, "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **DİA**, c. 37, s. 60-62.

459 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Ali Sâtı' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, Hazırlayan Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 2001, s. 261; Bâyezid Camisi yakınlarındaki bu mescid kuvvetle muhtemel mürekkepçi esnafının faaliyet gösterdiği sahada ya da buraya oldukça yakın bir konumda idi. Ünver, bu esnaf topluluğunun 21. yüzyılda İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak faaliyet gösteren yapının hizasında olduğunu ifade etmektedir (Ünver, **Su Yolu Haritası**, s. 31-34).

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nin hemen güneybatı bitişiğinde yer alan yapının inşa tarihi, mimarı ve yaptıranı belli değildir. 1960'da binanın soyunmalık kısmı betonarme olarak yeniden inşa edilmiş ve yapı klasik bir Osmanlı hamamı görünümünden uzaklaşmıştır[460].

(8). Hoca Piri Külliyesi

Kendi vakfiyesinin tarihi 1495 olmakla birlikte başka vakfiyelere, yaklaşık yirmi beş yıl evvel adının girmesi hasebiyle Ekrem Hakkı Ayverdi bu yapının 1470'lerden önce de mevcut olduğunu belirtmektedir. İlk kurulduğu zamanlarda bir mahallesi de bulunan külliye bir cami ve mektepten oluşmaktadır. Zamanla Bâyezid Mahallesi'ne dahil edilmiş olan bu mahallenin camisi, Bâyezid Camisi'nin güneydoğusunda yer almaktadır[461].

(9). Bakırcılar Çarşısı

Bakırcı esnafının bir çarşı haline gelmesi ve sabit dükkanlara yerleşmesi Eski Saray'ın yerine Seraskerlik binasının inşa edildiği zaman olmuştur. Seraskerlik binası inşa edildikten bir müddet sonra Bâyezid Meydanı'na bakan büyük kapısı yani Bab-ı Seraskeri de yaptırılmıştır. Bu kapı ile ilintili olarak yeni duvarlar ve altlarına da dükkanlar bina edilmiştir. Eski Saray'ın doğu köşesinde bulunan bakırcılar ise bu vesileyle yeni dükkanlarına taşınmıştır[462].

3. Ayasofya Meydanı

460 Sinan Özgen, "Vezneciler Hamamı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 386-387.
461 Ayverdi, **İstanbul Mahalleleri**, s. 25; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 420.
462 Ekrem Hakkı Ayverdi, "Bakırcılar Çarşısı", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 1892.

Doğu Roma zamanındaki Augusteion Forumu'nun bir kısmı, Osmanlı devrinde Ayasofya Meydanı[463] olarak varlığını devam ettirmiştir[464]. Ayasofya Kilisesi'nin dini ve imparatorluk törenleri için kullanılan bu saha, Osmanlılar zamanında da hem dini hem de sarayla ilintili törenler için kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı toplumu kendi içtimai yaşantısına uygun olarak bu meydana da birtakım maddi ve manevi eklemeler yapmakla birlikte diğer pek çok meydanda yaptıkları gibi bura geniş sahayı da Bizans'taki işlevine benzer bir şekilde kullanmışlardır[465].

a. Konumu ve Sınırları

Ayasofya Meydanı suriçi İstanbul'un en merkezi noktalarından birisinde yer almakta olup At Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanlarından ayrı, müstakil bir saha oluşturmaktadır[466]. İsmiyle müsemma Ayasofya Külliyesi'nin giriş çıkışına açılan meydan, 21. yüzyılda Divanyolu ile Bâb-ı Hümâyun Caddesi arasında kalan sahanın tamamını içine almaktadır. Bâb-ı Hümâyun Caddesi ile Ayasofya Külliyesi'nin güneydoğusunda kalan yapı kalıntıları eski bir Bizans kilisesi olan Arslanhane'dir[467]. Meydan, Ayasofya'nın güneydoğusunda, güneydoğu-kuzeybatı yönünde bir dikdörtgen şeklinde uzanmaktadır. Meydanın güney kısmında, cephesi ile bu sahayı sınırlandıran Haseki Hamamı yer almaktadır. Batısında 21. yüzyılda da oldukça küçük bir kısmı hala mevcut olan Milion isimli taş yer almaktadır[468]. Bugün,

463 Osmanlı döneminde birbirine oldukça yakın fakat birbirlerinden bağımsız üç adet meydan söz konusudur. Bu meydanlar Bizans dönemindeki Hippodrom ve Augusteion Forumu üzerinde şekillenen At Meydanı, Ayasofya Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanı'dır. Birtakım Batılı müellifler, zaman zaman bu sahalardan iki hatta üçünü tek bir meydanmış gibi ele almışlardır. Hammer, Ayasofya Meydanı ile Bâb-ı Hümâyun Meydanı'nı, Saray Meydanı olarak tek bir alanmış gibi isimlendirmiştir. Bu sebepten dolayı müellifin, Saray Meydanı başlığı altında paylaştığı bilgiler, iki farklı meydana dağıtılmıştır (Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 89-94).

464 Şekil ve Harita Listesi-Ayasofya Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10.

465 Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 217, 248-249.

466 Reşad Ekrem Koçu, "Ayasofya Çarşısı, Meydanı ve Sıra Kahveleri", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 3, s. 1475-1476; 1914-1916'da arasında da Ayasofya Meydanı, At ve Bâb-ı Hümâyun Meydanlarından farklı bir yer olarak tarif edilmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde de bu ayrıma dikkat edilmektedir. Sultan Ahmed Camisi "*...iki meydanın mültekasında...*" yani kavşağında yer almaktadır (Mehmed Raif bin Emin, **Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atîkası**, Hazırlayan Mustafa Küçük, İstanbul, Yay, 2010, s. 6-7).

467 1933'te yanan eski Adliye Binası'nın arsasının altında yer almaktadır (Semavi Eyice, "Arslanhane", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 3, s. 403-404).

468 Albrecht Berger, "Milion Taşı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 461-462.

meydanın güneybatısındaki havuz oldukça yenidir. Havuzun üstünde yer aldığı ve Sultanahmet Arkeolojik Parkı adını taşıyan yeşil saha Osmanlı döneminde konutlar ile kaplı olan bir mahalleden oluşmakta idi.

b. Meydan ve Çevresi

Ayasofya Meydanı'nın sahip olduğu en belirleyici yapı doğal olarak Ayasofya Külliyesi'dir. Kiliseden camiye dönüştürülmüş olan ana kısma Hristiyanların girmeleri yasak olmakla birlikte, bunu, hediye vermek gibi çeşitli yöntemlerle aşabilmektedirler[469]. Genel olarak İstanbul'a gelen bütün seyyahların ilk tasvir ettiği şeylerden birisi Ayasofya ve etrafıdır[470]. Ayasofya'nın fiziksel tarifine sayfalar ayıran ve planlarını çizen seyyahlar dahi mevcuttur[471]. Ayasofya Camisi'nin yanı sıra külliyenin diğer binaları ve özellikle de türbeler bölgenin biçimlenmesinde etkilidir. Dönemin insanlarının algılarında cami, fiziksel boyutları itibariyle fevkalade büyük algılanmakta ve İstanbul'daki diğer benzerlerinden üstün görülmektedir[472]. Seyyahlar genel olarak Türklerin, Ayasofya Kilisesi'ne bağlı bulunan çeşitli yan binaları yok ettiklerine inanmakta ve bu yapıların başka amaçlarla kullanıldıklarını da sıklıkla belirtmektedirler. Fakat Türklerin, oldukça nesnel bir yaklaşımla zengin vakıflar bağlayarak, külliyeyi ve özellikle de ana binayı çok iyi bir şekilde korumakta oldukları Avrupalı ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir[473].

Kilisenin yan binalarından değişik amaçlarla kullanılanlardan bir tanesi padişahın atları için ahıra çevrilmiştir. Külliyenin içindeki türbeleri seyyahlar oldukça beğenmekte ve aktarabildikleri kadarıyla içlerinde kimlerin yattığını

469 Wratislaw, **Anılar**, s. 63-64.
470 Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, s. 159, 166; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 21-22.
471 Hans Jacob Breüning, **Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579**, Çevirmen Selma Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2020, s. 122-123, 125; Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 118-121.
472 Chesneau, **D'Aramon Seyahatnamesi**, s. 23; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 92-93; Thevenot, **Seyahatname**, s. 48-50.
473 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 68; Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, Editör Kemal Beydilli, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2007, c. 2, s. 563-564; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 183-188; Loir, **Seyahatname**, s. 47-48; Thevenot, **Seyahatname**, s. 48-50.

söylemektedirler[474]. Stephan Gerlach, Sultan II. Selim'in mezarını oldukça beğenmiş ve bu türbenin İstanbul ve Bursa'daki muadillerinden daha güzel olduğunu ifade etmiştir[475]. Baron Wenceslaw Wratislaw türbelerde bulunan mezarların kırmızı renkli değerli kumaşlar ile kaplı olduğunu, bunların üstünde ise altın işlemeli dibaların yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca baş kısımlarında da kavuklar yer almakta ve bunlar bir tutam turna tüyünden yapılma sorguçlarla süslenmektedir[476]. Ayasofya Külliyesi ile ilgili ilginç bir detay da Josephus Grelot'un çizimlerinde görülmektedir. Ayasofya Sebili'nden bir pencere vasıtasıyla isteyenlere su verilmektedir. Külliye avlusuna meydan yönünden girilen kapının üzerinde de at gibi hayvanların avluya girmesine mani olan bir zincir yer almaktadır[477].

Arslanhane uzun yıllar boyunca, Ayasofya Meydanı'ndaki dikkati çeken yapılarından birisi olmuştur. Bir kısmı taş bir kısmı tuğla olan bu yapı eski bir kilisedir. Alt katı bir hayvanat bahçesine dönüştürülmüş, üst katı ise sarayın nakkaşlarının faaliyet gösterdiği Nakkaşhane haline getirilmiştir. Arslanhane'de dönem dönem içeriği değişen aslan, kurt, çakal, sırtlan, misk kedisi, yabani eşek, zürafa, şebek, tilki, fil, ayı, timsah, pars, kaplan, leopar, gergedan, panter, firavun faresi, vaşak, çeşitli papağan ve maymun türleri gibi uzak ülkelerden gelmiş pek çok yırtıcı ve vahşi hayvan barındırılmıştır. Buradaki bazı hayvanların fevkalade eğitimli olduğu ve bakıcılarının kafalarını bazı aslanların ağzına hayati bir tehlike yaşamadan sokabildikleri nakledilmektedir. Bekçilerin nezaretinde, ateş yakılarak ve bahşiş verilerek burası gezilebilmektedir. Yüksek tavanlı ve tepede aziz tasvirlerinin bulunduğu bina anlatılara göre fevkalade karanlık ve korkutucu olduğundan bazı seyyahlar da içeriye girmeye korkmuşlardır. Binanın kiliseden bir hayvan barınağı haline getirilmesine oldukça kızan ve üzülenler de mevcuttur. 1800'e gelindiği zaman artık bu yapıda hayvanlar alıkonulmamaktadır[478].

474 Chesneau, **D'Aramon Seyahatnamesi**, s. 23; Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, s. 159, 166; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 92-93; Loir, **Seyahatname**, s. 47-48; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 21-22.

475 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 563-564.

476 Wratislaw, **Anılar**, s. 63-64.

477 Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 118-121.

478 Fresne-Canaye, **Seyahatname**, s. 69-70; Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 169; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 145; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 187, 194-196; Simeon, **Seyahatname**, s. 7; Loir, **Seyahatname**, s. 47-48; Thevenot, **Seyahatname**, s. 48-50; Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 4; La Motraye, **Seyahatname**, s. 183-184; Tournefort,

Meydana cephesi olan bir diğer yapı Ayasofya'nın güney cephesinde yer alan Cebeciler Kışlası'dır[479]. Ayrıca, Stephan Gerlach, Ayasofya'nın çevresinde yaptığı gezintiler esnasında, tepeleri dal ve yaprak motifleri ile süslü, oldukça kalın, altı adet yüksek mermer sütuna tesadüf etmiştir. Yerlerini tam olarak söylemeyen Stephan Gerlach, çok özel olduğunu düşündüğü bu eserlerin bazılarının, çevrelerinde bulunan evlerin boylarını bile aştığını ifade etmektedir[480].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Ayasofya Külliyesi

İmparator I. Constantinus zamanında yapımına başlanan bina[481], İmparator II. Constantinus zamanında bitirilmiş ve 360'da kutsanarak ibadete açılmıştır. Roma, Bizans ve Osmanlı tarihi boyunca depremler, isyanlar ve yangınlar neticesinde çok zarar gören yapı, tamir ettirilerek kullanılmaya devam edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Kilisesi şehrin ilk cuma camisine dönüştürülmüştür. Ayasofya Külliyesi'ni oluşturan diğer yapılar muvakkithane, sıbyan mektebi, şadırvan, sebil ve abdest muslukları ile bunların su depoları, kütüphane, türbeler, imaret ve iki katlı bir medresedir[482].

(2). Ayasofya Külliyesi'nde Yer Alan Türbeler

Seyahatname, II. Kitap, s. 21-22; Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi**, s. 47-49; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 11; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 92-93.

479 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 11.

480 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 563-564.

481 Şekil ve Harita Listesi-Ayasofya Meydanı 6.

482 Feridun Dirimtekin, "Ayasofya", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 3, s. 1439-1454; Semavi Eyice, "Ayasofya", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 206-217; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 84-95; Ayasofya Külliyesi'nin medresesi, 1934'de yapının müzeye dönüştürülmesi esnasında yıktırılmıştır. Fetihten sonra İstanbul'da yaptırılan ilk medrese olması ve 1924'e kadar Dar'ül-Hilat'ül-'Aliyye olarak kullanılmasına rağmen binanın yıktırılmasına karşı olan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin sert yorumları bulunmaktadır (Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 316-321).

Sultan II. Selim Türbesi: 1574'de vefat eden Sultan II. Selim'in türbesi 1575'in Kasım'ında inşa edilmeye başlanmış ve kitabesine göre de 984/1576-1577'de de tamamlanmıştır. Türbe içerisinde çeşitli boylarda kırk bir adet sanduka mevcuttur[483].

Şehzadeler Türbesi: Sultan III. Murad'ın şehzadeleri için Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş ve Şehzadeler ya da Şehzadegân Türbesi olarak anılan yapı 1600'lerde bitirilmiştir. İçi oldukça sade bir görünüşe sahip olan türbede padişahın dört şahzadesi ile bir de kızı medfundur[484].

Sultan III. Murad Türbesi: 1008/1599-1600'de tamamlanan türbenin içerisinde Sultan III. Murad'ın yanı sıra Sultan Mehmed'in annesi Safiye Sultan, Sultan III. Murad'ın yirmi bir oğlu ve üç kızı, Sultan I. Ahmed'in bir oğlu, Sultan İbrahim'in bir oğlu ile iki kızı medfundur. Sultan III. Murad, 1595'de vefat etmiş fakat türbesinin inşaatı hemen tamamlanamadığı için biraz zaman geçtikten sonra buraya defnedilebilmiştir[485].

Sultan III. Mehmed Türbesi: Ayasofya'nın güney cephesine eklenen padişah türbeleri içerisinde sonuncusudur. Sultan I. Ahmed tarafından 1017/1608-1609'da babası Sultan III. Mehmed için yaptırılmıştır. Türbede padişahtan başka altı kızı ile Sultan I. Ahmed'in üç oğlu, on dört kızı, kızkardeşleri ve annesi Valide Handan Sultan yatmaktadır. Ayrıca giriş revağının yan tarafındaki mekanlarda Sultan III. Murad'ın kızları medfundur[486].

483 Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 2, s. 90-91; Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan Mehmet İpşirli, Ankara, TTK, 1999, c. 1, s. 101; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 248; Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1909; Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 169, 249; Hakkı Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1992, s. 164-167.

484 Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, s. 175-176; A. Haluk Dursun, **Ayasofya Müzesi Kültür Envanteri**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 51-52.

485 Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, s. 178-181; Uğur Tanyeli, "Murad III Türbesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 503-504; İsmail Orman, "Murad III Türbesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2020, c. 31, s. 176-177.

486 Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, s. 187-190; Uğur Tanyeli, "Mehmed III Türbesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 338-339.

Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim Türbesi: Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in türbesi, Ayasofya Camisi'nin avlusunda yer alan bir vaftizhanedir. 1639'da ölen Sultan I. Mustafa için İstanbul'da herhangi bir türbe bulunamayınca burası sultan türbesi haline dönüştürülmüştür. On sekiz sanduka bulunan türbede bu iki padişah haricinde Sultan IV. Murad'ın kızı İsmahan Kaya Sultan, Sultan I. Ahmed'in kızı Hanzade Sultan ile Atike Sultan, Sultan İbrahim'in kızı Buy-unaz Ayşe Sultan, Sultan İbrahim'in oğlu Şehzade Selim, Sultan IV. Mehmed'in oğlu Şehzade İbrahim ve Sultan II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim gömülüdür. Sandukaların diğer yarısında ise kimlerin bulunduğu bilinmemektedir[487].

(3). Milion Taşı

4. yüzyıl içerisinde tam olarak belli olmayan bir tarihte inşa edilen yapı, Roma'da İmparator Augustus (M.Ö. 27-14) tarafından yaptırılan Milliarium Aureum'un bir benzeridir. Üzerinde çeşitli heykeller bulunan yapı, kentin merkezini ifade etmektedir. 15. yüzyılın sonunda hala mevcut iken bir ihtimal su kanalları ve hemen bitişiğindeki su terazisinin inşası sebebiyle tümüyle yok olmuştur. 1967-1968'da yapılan kazılarda çıkan parçalar, teorik bilgilere nazaran yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Ama sadece ufak birer sembol vaziyetinde yerlerini korumaktadırlar. Tam bir rekonstrüksiyon yapımına izin vermemektedir[488].

(4). Arslanhane ve Nakkaşhane

Bu noktaya İmparator I. Romanos Lekapenos (919-944) kendi zamanında çok küçük bir ibadet yeri yaptırmıştır. 971'de İmparator I. İoannes Çimiskes (Tzimiskes) (969-976) bu küçük kilisenin yerine görkemli bir tanesini inşa ettirmiştir. Bu yapı Ruslara karşı kazanılan bir zafer üzerine inşa edilmiştir. 976'da ölünce ise daha önceden kiliseye yaptırdığı iki katlı mezara gömülmüştür. İstanbul, Osmanlılar tarafından alınınca yapı Arslanhane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Binanın alt

487 Semavi Eyice, "Mustafa I-Sultan İbrahim Türbesi", **DBİA**, Ankara, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 543-545; Semavi Eyice, "İbrahim Türbesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, c. 21, s. 357-358; M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul, Ötüken, 2011, s. 84.

488 Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 216-218.

katında vahşi hayvanlar barındırılırken, Nakkaşhane'ye[489] dönüştürülen üst katı ise nakkaşların hizmetine sunulmuştur. 1741'de çıkan bir yangında harap olan yapı, 1802'de tekrardan yanar ve 1804'de hala mevcut olan kilise yanında bulunan cebehanenin büyütüldüğü esnada yıktırılmıştır[490].

(5). Haseki Hamamı

Ayasofya Camisi'nin güney tarafında bulunan hamam, 1553'de Sultan I. Süleyman'ın başhasekisi Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Mimar Sinan eseri olan yapı, Osmanlı hamamları içerisindeki en büyük ve görkemlilerinden birisidir. Bina 1911-1912'ye kadar kesintisiz bir şekilde kullanılmıştır. Sonrasında 1913 İshak Paşa yangısı[491] esnasında kullanılamaz hale gelmiştir. 2008'e kadar pek çok farklı işlevde kullanılan hamam bu tarihten sonra restore edilerek yeniden esas işlevine uygun olarak kullanılmaya başlanmıştır[492].

(6). Sultan İbrahim Sebili

Ayasofya türbelerinin ihata duvarının köşesinde bulunan bu sebil, Türk sanatının klasik devrinin kendi türü içerisindeki başlıca örneklerinden birisidir[493].

(7). 19. Yüzyıla İntikal Etmeyen Yapılar

Evliya Çelebi, Ayasofya Camisi'nin yakınlarında olduğunu ifade ettiği fakat tam yerleri ve meydanla olan ilişkileri hakkında herhangi bir bilgi vermediği birtakım saraylardan bahseder. Bunlar Kaptan Hasan Paşa Sarayı, Mehmed Paşa

489 Ehl-i Hiref teşkilatı içerisinde nakkaşların yeri için bakınız Sakine Akcan Ekici'nin **17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Hiref-i Hassa Teşkilatı Birimleri ve Yapısal Özellikleri** adlı doktora tezi.

490 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 46; Eyice, "Arslanhane", **DİA**, c. 3, s. 403-404; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 81; Selman Can, "Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler", **Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, Editör Sümer Atasoy, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2004, s. 361-362.

491 Yangın esnasında yok olan bölgeler için bakınız Şekil ve Harita Listesi-Ayasofya Meydanı 11, 12.

492 Eyice, "Ayasofya", **DİA**, c. 4, s. 211-212; M. Baha Tanman, "Haseki Hamamı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 4; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 175.

493 Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 146.

Sarayı ve Bayram Paşa Sarayı'dır[494]. Bunların haricinde üç hamamı ve iki yüz hücresi olan Melek Ahmed Paşa Sarayı'nın da Ayasofya Camisi yakınlarında olduğunu ifade etmektedir[495].

4. Tophane Meydanı

Tophane Meydanı[496], Osmanlı Türkleri tarafından ortaya çıkarılmış özgün bir şehirsel dokudur. Büyük külliyelerde olduğu gibi doğrudan doğruya yekpare bir kütle halinde meydana getirilmemiştir. Zaman içerisinde bölgeye eklenen üç ana ve diğer pek çok ikincil yapı sayesinde oluşumunu tamamlamıştır. 19. yüzyıldan sonra çeşitli hacimli binaların bölgeye eklenmesine rağmen daima varlığını, çeşitli boyutlarda olsa da koruyabilmiştir. Bütün bunların yanı sıra bu meydan suriçi İstanbul'un dışında özgün bir örnek oluşturmaktadır.

a. Konumu ve Sınırları

Tophane Meydanı 19. yüzyıla kadar İstanbul surlarının dışında bulunan birkaç hacimli meydandan bir tanesidir. Şehrin Galata yakasında olup Tophane semtine[497] de adını veren Tophane-i Amire'nin aşağı yukarı güney cephesindedir. Meydan, genel bir tanımla Tophane-i Amire ile İstanbul Boğazı arasında[498] kalan sahadan oluşmaktadır. Meydanın kuzey-kuzeybatı yönünde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne bağlı olan Tophane-i Amire Kültür ve Sanat Merkezi, güneydoğusunda, İstanbul Boğazı, batı-güneybatı cephesinde Kılıç Ali Paşa Külliyesi ve son olarak doğu-güneydoğu kısmında, 21. yüzyılda artık mevcut olmayan Topçu Kışlaları'nın yerini kaplayan antrepo binaları[499] yer almaktadır. Bu

494 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153-154.
495 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153.
496 Şekil ve Harita Listesi-Tophane Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20.
497 Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 3, s. 513-514; Çelik Gülersoy, "Tophane", **DBİA**, İstanbul, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 274-276.
498 Sultan III. Selim devrine ait olan bir bostancıbaşı defterinde, 1800'lerin başında deniz kıyısına iki adet yeni iskele inşa edilmiştir (**Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri**, Hazırlayan Murat Bardakçı, Ankara, Pan, 2013).
499 Bu tez çalışması esnasında bölgede yoğun inşaat faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bazı antrepolar ve tarihi eserler yıktırılmış yerlerine ise Galataport adlı garabet proje kapsamında başka binalar inşa edilmiştir. Bölgede hala birtakım faaliyetler sürmesi hasebiyle projenin ve sahanın son durumu hakkında bilgi aktarmak uygun bulunmamaktadır.

ana kısıtlayıcı kütlelerin haricinde, meydanın kuzeybatı yönünde ve Tophane-i Amire binasının daha batısında Karabaş Külliyesi ve Hamamı bulunmaktadır[500]. Meydanın önde gelen yapılarından birisi ortasında yer alan çeşmesidir. Neticede meydan, deniz ile bağlantısı olan, ortasında zarif bir çeşmenin bulunduğu ve etrafında Türk mahallelerinin oluşmasını sağlayacak kamu binalarının yer aldığı kamusal bir sahadır. Tophane Meydanı 19. yüzyıldan sonra pek çok değişime uğramıştır. O sebeple şekil itibariyle 21. yüzyıldaki hali ile paralellik kurmak zordur. Osmanlı Devleti modernleşirken bölgeye bazı yeni kamu binaları inşa edilmiştir. Cumhuriyet devrinde ise yol açma faaliyetleri esnasında hem burada bulunan binalar, hem mahalleler hem de yeşil alanlar ortadan kalkmıştır[501].

b. Meydan ve Çevresi

Şehrin merkezi yerlerinde bulunan, geniş meydanlara nazaran, hakkında daha az detaya ulaşılan Tophane Meydanı, Sultan I. Mahmud Çeşmesi inşa edilene kadar iki ana kütleye sahip olmuştur. Birincisi meydanın isim babası olan Tophane-i Amire, ikincisi ise mimari açıdan oldukça beğenilen Kılıç Ali Paşa Camisi'dir. Meydan, genel olarak gölgelik yapan büyük ağaçlarla kaplı ve geniş fakat şekilsiz bir saha olarak görülmüştür. Sahaya komşu olan iskele ise İstanbul'un pek çok noktasına yolculuk imkanı sağlamakla birlikte oldukça büyüktür[502].

Seyyahlar açısından meydanın en çarpıcı özelliği Osmanlıların savaşlar esnasında Hristiyanlardan alınan çok çeşitli topu burada sergilemeleridir. Erken tarihlerde İstanbul'a gelmiş bulunan ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki mutlak üstünlüğünü yaşamış Batılılar için bu toplar daima hüzün verici olmuştur. Türkler ise aksine bu toplarla gururlanmaktadırlar. Genellikle her ülkenin arması topların üzerinde mevcuttur ve Avrupa'dan gelen ziyaretçiler kendi memleketlerinin toplarını gördükçe kederlendiklerini yazmaktadırlar. Herhangi bir koruyucu çatı altında yer almayan bu toplardan bazıları oldukça büyük ve ağırdır. Bazı toplar ise

500 Mustafa Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, İstanbul, Ak, 1991, s. 75-76.
501 Gülersoy, "Tophane", **DBİA**, c. 7, s. 274-276.
502 Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 290-291; Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 39; Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, 1. Kitap, s. 51.

deniz kenarında sergilenmekte ve törenler esnasında ateşlenmektedirler. Topların yanı sıra imal edilmiş ve kullanıma hazır birtakım gülleler de gönderilecekleri yere gitmek için meydanda bekletilmektedir[503].

Kılıç Ali Paşa Camisi hakkındaki yorumlar genellikle tutarlı ve birbirinin benzeridir. Cami oldukça beğenilmekte ve İstanbul'daki diğerleri ile sık sık mukayese edilmektedir. Alelade fakat oldukça büyük olduğu düşünülen Tophane-i Amire binası iki kubbeli bir yapıdır. Burada çeşitli boylarda toplar ile birlikte birtakım savaş malzemeleri ve çok sayıda büyük davul da muhafaza edilmektedir. 18. yüzyılda kaynaklar, Sultan I. Mahmud Meydan Çeşmesi'nden de bahsetmeye başlarlar. Oldukça beğenilen çeşmenin her tarafı yaldızlı yazılarla süslenmiş bir vaziyettedir[504].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Tophane-i Amire (Dökümhane ile Topçu ve Top Arabacıları Kışlası)

Tophane-i Amire kurumu topçu kışlaları ve top döküm[505] ocaklarından oluşmaktadır. Bunlardan ikincisi 21. yüzyılda hala mevcut olan iki kubbeli yapı olup, Evliya Çelebi'nin tabiriyle "*...leb-i deryâdan yüz adım ba'îd bir bülendin dâmeninde*..." yer almaktadır. İstanbul fethedildiği zaman inşaatına başlanmıştır. Fakat bitim tarihi tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen Sultan II. Mehmed zamanında dökümhaneler tamamlanmıştır. Sultan II. Bâyezid zamanında ise bu tesisin önüne, denize daha yakın bir konumda olacak şekilde bir kışla inşa edilmiştir[506]. Sultan I. Süleyman zamanında Tophane-i Amire'ye daha büyük

503 Breüning, **Seyahatname**, s. 181; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 151-152; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 290-291; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 264; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 101; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 216; Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 39; La Motraye, **Seyahatname**, s. 81-82; Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi**, s. 45; Levaşov, **Rus Diplomatın Gözünden İstanbul**, s. 52; Gravina, **İstanbul'un Anlatımı**, s. 53.

504 Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 290-291; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 264; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 101; Thevenot, **Seyahatname**, s. 65; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 39; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 43; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 87; Caminin mermerden inşa edildiğini ifade eden yorumlar da bulunmaktadır.

505 Şekil ve Harita Listesi-Tophane Meydanı 18.

506 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 214.

eklemeler yapılmıştır. Sonraki yıllarda yangınlar geçiren yapı sık sık tamirat görmüştür. *Târih-i Râşid ve Zeyli*'nde birkaç yıl evvel yandığı ifade edilen küçük ocak binası 1723'de yeniden inşa edilmiştir[507]. 1735'de top imalatı için büyük bir kâgir bina daha eklenmiştir. *Mür'i't-Tevarih* bu esnada denize kazıkların çakıldığını ve Tophane Meydanı'nın elli zira kadar genişletildiğini ifade etmektedir[508]. 1719 depremi esnasında çıkan yangında hasar gören yapı 1745'de tekrar inşa edilmiştir. Daha sonraki yıllarda gene yandığı anlaşılan Tophane Kışlaları, bir mescid eklenerek Sultan III. Mustafa zamanında yeniden tamir edilmiştir. Bu mescide, 1769'da bir minare de eklenmiştir. 1789'da Sultan III. Selim, Tophane ve Humbarahane kışlaları ile birlikte arabacılar için de bu bölgede, deniz kenarında bir kışla inşa ettirmiştir. 1793'den itibaren ise Tophane civarında pek çok arazi satın alınır ve birtakım evler yıktırılır. 1794'de sahildeki kışlalar yaptırılarak meydandaki toplar kaldırılır. Bu esnada bir de talim alanı ortaya çıkarılmıştır. Mahmud Raif Efendi, 1800'de evvel Sultan III. Selim'in mevcut topçu kışlasını yıktırarak yerine çok daha büyük bir tanesini inşa ettirdiğini ifade etmektedir. Top arabacıları da topçularla birlikte buraya yerleştirilmiştir. Kışlalar Nusretiye Camisi'nin yanından başlamakta ve Tophane Meydanı'na kadar uzanmaktaydılar. Tam olarak 1956'da inşa edilen antrepo binalarının olduğu yerde bulunmaktaydılar. 1823'de tamamen yanan Arabacı ve Topçu Kışlaları ile birlikte, kısmen yanan dökümhane de yeniden yaptırılmıştır. Sultan II. Mahmud kışlaların talim meydanına, iki minareli bir cami inşa ettirmiştir. 1847'de Tophane-i Amire'ye bir marangozhane eklenmiştir. Meydana cephesi olan ve bir yangında zarar gören Topçubaşı binası, hemen yanındaki Topçu Mektebi binası ile 1863/1864'de birleştirilerek Müşirlik[509] binasına dönüştürülmüştür. Bu yapı 1956'daki yol genişletme faaliyetleri esnasında yok edilmiştir[510].

---

507 Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Klasik, 2013, c. 3, s. 1338-1339.

508 Şem'dânî-zâde Fındıklı'lı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevârîh**, Hazırlayan Münir Aktepe, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1976, c. 1, s. 116.

509 Şekil ve Harita Listesi-Tophane Meydanı 8.

510 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 457-458; Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 2, s. 39-44, 98-99; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 662; Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, s. 58; Gülersoy, "Tophane", **DBİA**, c. 7, s. 274-276; Ahmet Aran, Ayşe Yetişkin Kubilay, "Tophane-i Amire", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 278-280; Salim Aydüz, "Tophane", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, c. 41, s. 253-256; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 356-357; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 231, 256, 472-473; Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane: Değişimin ve Yıkımın Hikayesi**, İstanbul,

(2). Kılıç Ali Paşa Külliyesi

Mimar Sinan eseri olan külliyenin inşası 1583'e kadar sürmüştür. Külliye cami, medrese, türbe, sebil ve hamamdan oluşmaktadır[511]. Bazı kaynaklarda bir sıbyan mektebinden de bahsedilmekle birlikte bu yapının tam olarak nerede bulunduğu ve ne zaman ortadan kalktığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Külliyenin medresesi, Mimar Sinan'dan sonraki yıllarda manzumeye eklenmiştir. 1958'deki yol genişletme çalışmaları esnasında buraya bakan duvarı yıktırılarak camiye doğru içeri çekilmiş ve yeniden inşa edilmiştir. Eski duvarın caddeye bakan yüzünde dükkanlar olduğu bilinmektedir[512].

(3). Sultan I. Mahmud Tophane Çeşmesi

Sultan I. Mahmud tarafından inşa ettirilen dört yüzlü çeşme[513], 1732 tarihlidir[514]. Çeşme "*Çiçek zevkinin zirveye ulaştığı Lâle Devri'nin dekorasyon anlayışından baroka uzanan çizgi üzerinde dikkate değer bir halka...*" olarak tanımlanmaktadır[515]. Çeşmenin suyu ise Şem'dani-zade'nin tarifine göre Tophane'ye dört saat mesafedeki Bahçeköy adlı yerden getirilmiş ve sekiz musluklu çeşmeye bağlanmıştır[516].

(4). Çöpçü Limanı, Aralık Mescidi ve Namazgah Mescidi

İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 27-29.

511 Şekil ve Harita Listesi-Tophane Meydanı 6.

512 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 217; Aptullah Kuran, "Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1979, Sayı 6, s. 175-176; Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 557-559; Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, c. 25, s. 412-414; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 573-588.

513 Şekil ve Harita Listesi-Tophane Meydanı 11, 12.

514 Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte**, Hazırlayan Mesut Aydıner, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 167; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 460.

515 Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, s. 75; Afife Batur, "Tophane Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 276-277.

516 Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 31.

Galata ve Tophane rıhtımları inşa edilmeden evvel, Tophane'nin önündeki liman, Çöpçü adını taşımaktadır[517]. Bölgeye rıhtım yapımı esnasında bu liman doldurulmuş ve Tophane Saat Kulesi buraya dikilmiştir[518]. 21. yüzyılda mevcut olmayan Aralık Mescidi ise Çöpçü Limanı'nın hemen yanında idi. 1679'da inşa edilen yapı 1770'de çıkan büyük Tophane yangınıyla ortadan kalkmıştır[519]. 1740/1741 tarihli bir yangında zarar göre Namazgah Mescidi ise Tahvil Kesedarı İzari Mehmed Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır. 21. yüzyılda artık mevcut değildir. Bu yapının adı Çivililimanı İzari Mehmed Efendi Mescidi olarak kaydedilmiştir. 21. yüzyılda yerinde antrepo binaları bulunmaktadır[520].

(5). Karabaş Külliyesi ve Hamamı

Karabaş Mustafa Ağa b. Kurd adlı zat tarafından 16. yüzyılın başlarında bir halveti tekkesi olarak kurulmuştur. Tekke namazgah, harem ve selamlık, derviş hücreleri, mutfaklar ve bir adet mektebten oluşmaktaydı. Mekteb 1925'lerden sonra ortadan kalkmıştır. 1957 İstanbul tadilatı esnasında etrafındaki sokaklar parka dönüştürülmüş ve tekkenin kabristan kısmı yok edilerek yerine 21. yüzyılda da hala Türkiye İş Kurumu olarak kullanılan yapı inşa edilmiştir[521].

(6). Siyavuş Paşa Çeşmesi ve Mustafa Paşa Sebili

Hadikatü'l-Cevami'de Tophane Çeşmesi'nin arkasında yer aldığı ifade edilen bu çeşme, 1632/1633'de, Siyavuş Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yeri tespit

517 Şekil ve Harita Listesi-Tophane Meydanı 9.

518 Koçu, "Çöpcü Limanı", **İst A.**, c. 8, s. 4128-4129; Çalışmanın konusunu aşan daha geç tarihli bir fotoğrafı Eldem paylaşmaktadır. Bu fotoğraf vesilesiyle denizin doldurulup rıhtım yapılmadan evvelki Çöpçü İskelesi'nin vaziyeti görülebilmektedir. Sahil, Kılıç Ali Paşa Külliyesi'ne oldukça yakın bir konumdadır. Bu fotoğrafta en önde bulunan küçük yapı Kayıkçılar Hanı olup onun da önünde kızaklar ve kayıklar dizilidir (Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 322-323).

519 Reşad Ekrem Koçu, "Çöpcülimanı Aralık Mescidi", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1966, c. 8, s. 4129.

520 Reşad Ekrem Koçu, "Çöpcülimanı Namazgah Mescidi", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1966, c. 8, s. 4129; Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 54.

521 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 461; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 272-273; Semavi Eyice, "Galata", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, c. 13, s. 307-313; Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 53.

edilememiştir[522]. Kılıç Ali Paşa Camisi'nin karşısında olan Mustafa Paşa Sebili, 1636'da, Vezir Silahtar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır[523].

5. Bâb-ı Hümâyun Meydanı

Bâb-ı Hümâyun Meydanı[524], Bizans zamanındaki Augusteion Forumu'nun bir kısmı üzerine kuruludur. Osmanlı Sarayı'nın tören meydanlarından bir tanesidir. Topkapı Sarayı'ndan[525] çıkış yapılan geçit resimlerinde Bâb-ı Hümâyun'un dışında mahşeri bir kalabalık toplanmaktadır. Bu sebepten dolayı zaman zaman Saray Meydanı olarak adlandırılabilmektedir[526]. Bir cephesi Ayasofya Külliyesi ile kısıtlanan saha, Sultan III. Ahmed Çeşmesi'nin inşaatıyla birlikte tam bir Osmanlı tarzı meydan görünümüne kavuşmuştur.

a. Konumu ve Sınırları

Bâb-ı Hümâyun Meydanı İstanbul'un küçük boyutlu fakat üzeri çok az işgal edilmiş bir sahasıdır. İmparatorluğun yıllarca İstanbul'daki esas sarayı olan Topkapı'nın bir parçası gibidir. Sarayın içinde hazırlanan tören kıtaları ve alaylar görkemli bir şekilde halk içerisine bu meydandan çıkmakta ve gidilecek yere doğru yol almaktadırlar. Pek çok gravür ve minyatür de buna delildir. Dolayısıyla bu sahanın sabit ya da taşınabilen yapılarla doldurulmasından özenle kaçınılmıştır.

522 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 460.
523 Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 23.
524 Şekil ve Harita Listesi-Bâb-ı Hümâyun Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
525 Sarayın üç ana kapısı ve üç büyük meydanı bulunmaktadır. Birinci kapı olan Bâb-ı Hümâyun'dan geçildikten sonra kamuya açık olan Alay Meydanı'na girilmektedir. İkinci kapı olan Bâbüsselâm'ın arkasında ise Divan-ı Hümâyun'un bulunduğu Divan Meydanı bulunmaktadır. Son büyük kapı olan Bâbüssaâde'den geçildikten sonra kutsal emanetler ve Enderun'un yer aldığı Enderun Meydanı kısmına ulaşılmaktadır (Tarım, "Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB, 2016, c. 3, s. 71).
526 7 Nisan 1780 tarihinde Sultan I. Abdülhamid'in kızı Rabia Sultan'a üç adet mülk tahsis edilmiştir. Bu mülklerden bir tanesi Zeynep Sultan Sarayı'dır. Arşiv vesikasında bu sarayın Ayasofya Camisi'nin karşısında bulunan Saray Meydanı civarında yer aldığı ifade edilmektedir (BOA, C. SM., nr. 171-8567). 26 Aralık 1780 tarihli bir Hatt-ı Hümâyun vesilesiyle yukarıdaki hadisenin Sultan I. Abdülhamid'in kızını evlendirmek istemesiyle alakalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bunun için Saray Meydanı'nda bulunan Zeynep Sultan Sarayı'nın tamir görmesi gerekmektedir. Bu işin Defterdar Efendi vasıtasıyla yapılması istenmekte ve padişah, Defterdar Efendi'nin bu iş için muteber bir adamını görevlendirmesini emretmektedir. Keşif ve tamir sürecinin ardından da düğün hazırlıklarına başlanacaktır (BOA, HAT., nr. 1451-61).

Meydan kuzeybatı ve batı yönünden tamamen Ayasofya Külliyesi ile kaplıdır. Meydana ismini veren Bâb-ı Hümâyun sahanın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Mekanın tam ortasına Bâb-ı Hümâyun'un haşmetini engellemeyecek şekilde Sultan III. Ahmed Çeşmesi yerleştirilmiştir[527]. Meydan üç yönden çeşmeyi merkezine alarak hafifçe genişlemektedir. Bu genişleme İshakpaşa, Soğukçeşme ve Bâb-ı Hümâyun caddeleri üzerinden sağlanmaktadır. Fakat bu caddelerin aşağı yukarı giriş kısımlarında meydan, yavaş yavaş bitmekte ve sokaklar kendi kimliklerini almaktadırlar.

b. Meydan ve Çevresi

Meydan hakkındaki kayıtlar iki eksende toplanmaktadır. İlki doğal olarak meydanın adını veren kapıdır. Sarayın önü olması hasebiyle bu sahanın kıymeti artmakta hatta varlığı bir nevi güvence altına alınmaktadır. İkincisi ise mekana tam bir Osmanlı-Türk tipi meydan şahsiyetini kazandıran Sultan III. Ahmed Çeşmesi'dir. Bu meydan için ikisi de vazgeçilmezdir. Ayasofya Külliyesi mekanın büyük bir kısmını belirlemekte ve sınırlandırmaktadır. Öte yandan saraydan törenle çıkan pek çok alay için geçilen bir nokta olması hasebiyle meydan kıymetli bir yere sahiptir. Carbognano, meydanın belli bir biçime sahip olmadığını ifade etmektedir[528]. Gözlemciler, Bâb-ı Hümâyun'u ve bağlı bulunduğu sur dizisini oldukça yüksek, geniş, sağlam ve güzel bir alan olarak tarif etmektedirler. Topkapı Sarayı'nın surları üzerinde Bâb-ı Hümâyun'un da dahil olduğu çeşitli sağlam kuleler ve altlarında ise gerekli durumlarda açılabilen kapılar mevcuttur[529]. Bâb-ı Hümâyun ise diğer kapılardan daha büyüktür. Kapı üzerinde sekiz pencereli büyük bir köşk yer almaktadır. Yapı köprüsü olmayan ve tepesinde revak bulunan bir şatoya da benzetilmektedir[530]. Muhtemelen bu mekan, seyyahlar için Avrupa'daki kale ve şatoların köprülü giriş kapılarını andırmaktadır. Kitabesinde kapının banisi olan

527 Grelot, eserindeki bir çizimde, meydanın orta kısımlarında, Sultan III. Ahmed çeşmesinden önce de bu işlevi gören ve eski bir lahidden dönüştürülmüş küçük bir çeşmenin olduğunu belirtmektedir (Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 79-80).

528 Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 46.

529 Giovan Antonio Menavino, **Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme**, Çevirmen Harun Mutluay, İstanbul, Dergah, 2011, s. 77; Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 249.

530 Luigi Bassano, **Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat**, Çevirmen Selma Cangi, İstanbul, Yeditepe, 2011, s. 49.

Sultan II. Mehmed tarafından 883/1478'de yaptırıldığı ifade edilmektedir[531]. Sarayın girişinin karakolu olan bu kapıyı ellerinde değnekleri bulunan kapıcılar korumaktadır[532]. Sultan II. Mehmed'in bilinçli bir tercihle, sarayın görkemli ana kapısını Ayasofya'nın karşısına inşa ettiği ifade edilebilir[533]. Meydanın diğer kilit yapısıysa Sultan III. Ahmed Çeşmesi'dir. Çeşmenin suyu oldukça taze ve serinletici bulunmaktadır. Genel olarak çeşmenin zarafeti karşısında da fevkalade etkilenen seyyahlar mevcuttur[534].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Bâb-ı Hümâyun

Yeni Saray'ı kara ve denizden tamamen çevreleyen Sur-ı Sultani'nin ana giriş kapısı Bâb-ı Hümâyun'dur[535]. Ayrıca Topkapı Sarayı'nın üç abidevi kapısından ilkidir. İnşaatı 1478'de tamamlanan kapının iç kısmında gerektiğinde halkın da girebildiği sarayın ilk avlusu yer almaktadır. Halk cülûs ve bayram törenleri esnasında gerçekleştirilen törenlere bu vesileyle kısmen de olsa katılabilmektedir. Kapının ilk zamanlarında giriş katı üzerinde ahşap bir köşk mevcuttur[536].

(2). Ayasofya Külliyesi

Büyük ihtimalle İmparator I. Constantinus (306-337) zamanında yapımına başlanan yapı, İmparator II. Constantinus (337-361) zamanında bitirilmiş ve 360'da kutsanarak ibadete açılmıştır. Roma, Bizans ve Osmanlı tarihi boyunca depremler, isyanlar ve yangınlar neticesinde çok zarar gören yapı, daima tamir ettirilerek kullanılmaya devam edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Kilisesi şehrin

531 Semavi Eyice, "Bâb-ı Hümâyun", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 359-361.
532 Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, s. 159-160; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 306;
533 Kafesçioğlu, **Constantinopolis/Istanbul**, s. 59.
534 Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 96; Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi**, s. 47.
535 Şekil ve Harita Listesi-Bâb-ı Hümâyun Meydanı 9, 10, 11.
536 Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, s. 15-19; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Babıhümayun", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 1765-1769; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 694-701; Doğan Kuban, "Topkapı Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 282-283; Tarım Ertuğ, "Saray Teşkilatı ve Teşrifatı", **Fatih ve Dönemi**, s. 216.

ilk cuma camisine dönüştürülmüştür. Ayasofya Külliyesi'ni oluşturan diğer yapılar muvakkithane, sıbyan mektebi, şadırvan, sebil ve abdest muslukları ile bunların su depoları, kütüphane, türbeler, imaret ve iki katlı bir medresedir. Ayasofya Külliyesi'nin medresesi, 1934'de yapının müzeye dönüştürülmesi esnasında yıktırılmıştır. Fetihten sonra İstanbul'da inşa edilen bu ilk medrese 1924'de kadar Dar'ül-Hilat'ül-'Aliyye olarak kullanılmıştır[537].

(3). Sultan III. Ahmed Çeşmesi

Bâb-ı Hümâyun Meydanı'nın merkezinde yer alan çeşme, Perayton adlı bir Bizans çeşmesinin yerine 1728/1729'da inşa ettirilmiştir. Dört cepheli bu abidevi meydan çeşmesinin mimarı belli değildir. Yer yer Batılı sanat akımlarının tesirlerinin de görüldüğü çeşme sayesinde meydan, tam manası ile kişiliğini bulmuştur[538].

(4). Haseki Hamamı

Ayasofya Camisi'nin güneyini tamamen kaplayan meydanın da en güney tarafında bulunan hamam, 1553'de Sultan I. Süleyman'ın başhasekisi Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Mimar Sinan eseri olan yapı, Osmanlı hamamları içerisindeki en büyük ve görkemlilerinden birisidir. Hamama gelip gidenlerin pek çoğu, yapının etrafında bulunan yoğun yerleşim dokusundan dolayı meydanı yoğun bir şekilde kullanmaktaydılar. Bina 1911-1912'ye kadar kesintisiz bir şekilde kullanılmıştır. Sonrasında 1913 İshak Paşa yangısı esnasında kullanılamaz hale gelmiştir. 2008'e kadar pek çok farklı işlevde kullanılan hamam bu tarihten sonra restore edilerek esas işlevine uygun olarak kullanılmaya tekrardan başlanmıştır[539].

537 Dirimtekin, "Ayasofya", **İst A.**, c. 3, s. 1439-1454; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 84-95; Soğuk Çeşme Sokak ile Caferiye Sokak'ın keşistiği noktada ve külliyenin en kuzeyinde yer alan binanın yıktırılması hususunda Ekrem Hakkı Ayverdi'nin oldukça sert yorumları da bulunmaktadır (Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 316-321).

538 Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1989, c. 2, s. 38-39; Ayla Ödekan, "Ahmed III Sebili ve Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 116-117.

539 Eyice, "Ayasofya", **DİA**, c. 4, s. 211-212; Tanman, "Haseki Hamamı", **DBİA**, c. 4, s. 4; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 175.

B. Külliye Meydanları

Boyut olarak İstanbul'daki ilk hacimli külliye[540], Fatih yapı kompleksidir. Bu tesis, Osmanlılara özgü bir meydan türünün de yaratıcısıdır. Kuban bu hususta "*...Fatih Külliyesi'ne bir Türk forumu olarak bakmak...*" gerektiğini ifade etmekte ve "*Adı da Fatih Meydanı olan büyük bir dış avlunun çevresindeki eğitim ve sosyal içerikli yapılar, büyük bir nüfusun eğitim, sağlık, sosyal yardım hizmetlerini karşılıyordu...*"[541] demektedir. Bu tespit üzerine Osmanlı İstanbul'unda acaba bir meydan var mıydı sorusu tekrardan teorik düzlemde gündeme gelmektedir. Eğer varsa, Osmanlı İstanbul'una has olanı mevcut muydu? Eğer mevcutsa, bu meydanların biçimi nasıldı? Eğer biçimleri belliyse, meydanlara bu şekli veren neydi? Eğer şekil veren belliyse, Osmanlı İstanbul'unun meydanları kamusal mıydı? Gibi soruların cevabı da verilebilmektedir. Bütün büyük külliyelerde olduğu gibi Süleymaniye Külliyesi de tüm kent için tasarlanmış bir yapı manzumesidir. Büyük külliyeler, onlara çok yakın mahallelerin içinde -sokak gibi alanlarda- konumlanıldığında zaman zaman tam olarak seçilemeyebilirlerdi. Çünkü dar sokak ve sıkışık mahalle yapısı buna izin vermeyebilirdi. Fakat külliyesine göre, şehrin daha uzak yerlerinden bütün görkemleriyle arzı endam etmektedirler. Süleymaniye Külliyesi Üsküdar, Galata, Haliç ve Boğaz'dan bile görülebilmektedir. Tıpkı bütün şehirden görünebilmesi gibi bu yapı manzumesinin işlevi de tüm şehir içindir. Kuban, her ne kadar külliyenin içinde bulunan geniş ve boş sahaların bir kentsel

540 İmaretler yani külliyeler, çoğunlukla şehirlerin mevcut meydanlarına kurulmuşlardır. Doğal olarak külliyelerin avluları, meydanların vazifelerini görmeye devam etmişlerdir. Özellikle pazar ve dükkanlar, hemen her büyük imaretin avlusunda kendisine yer bulmuştur. Bayramlarda kurulan çeşitli tezgahlar zamanla, önce salaşa sonrasında ise kalıcı dükkanlara dönüştürülmekte ve meydanlardaki çeşitli alanları işgal etmektedirler (Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, s. 53-54). Zamanla kalıcı hale gelen dükkanlar sık sık yıktırılmaktadır. Yıkım veya dükkanların kaldırılması işlemi genellikle 19. yüzyıldan sonraki şehircilik anlayışı ile alakalıdır. Mevcut meydanların genişletilerek açılması 21. yüzyıla yaklaştıkça artan bir eğilimdir. Bu gibi faaliyetler İstanbul'da 1800'lerden sonra yavaş yavaş başlamış, 1850'lerden sonra ise gittikçe hızlanarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve modernleştirmeci faaliyetler aynı hızda devam etmiştir. İstanbul'un belki de en büyük şansı Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesi ve genç cumhuriyetin enerjisini oraya sarfetmesidir. İstanbul atlattığı bütün bu modernleştirmeci badirelerin üzerine son darbeyi Adnan Menderes'in 1957-1960 arasında süren İstanbul tadilatları esnasında almıştır. Bu modernleştirmeci tavrın iyi göründüğü örneklerden birisi olan Bâyezid Meydanı'nın geçirdiği değişimleri takip edebilmek için bakınız Akbaş, **"Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"**, YL Tezi, s. 175-207; Tüm İstanbul'daki etkilerini izlemek içinse bakınız Doğan Kuban, "Menderes ve İstanbul", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 389-392.

541 Doğan Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İstanbul, YEM, 2010, s. 51.

meydan olarak tasarlanmadığını ifade etse de, gene de şehirlinin kullanıma açık olan bu alanların içe dönük olarak varlıklarını bir meydan gibi devam ettirdiklerini vurgulamaktadır. Aslında bu sahalar sadece İsfahan'daki Meydan-ı Şâhi'den farklı olarak içe dönüktür ve İstanbul'daki külliyelerin yarattığı meydanlardır[542].

Bu başlık altında incelenen bütün hacimli külliyeler yukarıdaki tarife neredeyse tamamen uygundur. Bir Osmanlı münevveri olan Evliya Çelebi'nin yorumları da bu bilgilerle paraleldir. Kendisi Bâyezid'e Bâyezid-i Velî Meydânı, Süleymaniye'ye Süleymaniyye Meydânı, Fatih'e Ebü'l-feth Meydânı, Şehzade'ye Şehzâde Meydânı ve Eminönü Meydanı'ndan bağımsız olarak Yeni Cami'ye Vâlide Câmi'i Meydânı şeklinde adlandırmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde de bu sahaların birer meydan olarak kabul edildiklerini açıkça göstermektedir[543].

Mahallelerin organik bir uzantısının olmadığı, fakat tüm kent için inşa edilen bu büyük tesisler, kademeli çeşitli duvar ve kapılar ile çevrilidir. Bu husus külliyeleri sanki bir Çin sarayı gibi dışarıdan tamamen yalıtma vazifesi görmemektedir. Zaten külliye duvarlarının içerisinde kalan bu sahalar, halka kapalı, özel mekanlar değildir. Örnek olarak Şehzade Külliyesi'nde, caminin dış avlusu olarak adlandırılan, fakat bu çalışmada külliye meydanlarından birisi olarak görülen bu sahaya yedi büyük kapıdan giriş yapılabilmektedir[544]. Bu sahaya külliyenin camisinin yanı sıra medresesi, tabhanesi ve kervansarayı da doğrudan bakmaktadır. Yani halkın rahatlıkla girip çıkabileceği bu saha toplumsal faaliyetlerin pek çoğunun rahatlıkla gerçekleştirilebildiği bir meydan vasfına sahiptir. Bu alanların, kimseye engel teşkil etmeyen birtakım kapı ve duvarlarla çevrelenmiş olmasının manası hususunda Kuban, büyük bir camiye, bir dizi kapıdan geçilerek girilmeyi, eski tapınaklardaki kutsal iç mekana ulaşma sürecine benzetmektedir. En dıştan içe doğru gidilirken genellikle boyu da orantılı bir şekilde artan, bu eş merkezli duvar ve kapılar, iç mekana doğru ilerleyen ziyaretçi üzerinde ciddi bir beklenti gerilimi oluşturmaktadır[545].

542 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 246-247.
543 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 237.
544 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 686.
545 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 246-247.

Külliyelerin yarattığı meydanların sahip olduğu hususlar hakkında çarpıcı bir anlatıyı, 1701'de İstanbul'a gelen Tournefort yapmaktadır. Gezgin, Fransa'da tamamlanmış neredeyse hiçbir kilisenin bulunmadığını, bunun aksine İstanbul'daki selatin camilerin herhangi bir eksiğinin olmadığını söylemektedir. Özellikle de Paris'tekilerin çevrelerinin dindışı yapılarla kaplı olduğunu, destek kemerlerinin arasında kalabalık ailelerin barındığını ve dükkanların yapının belli yerlerini işgal ettiğini belirtmektedir. İstanbul'daki camilerde ise böyle kötü manzaralarla karşılaşmayan Tournefort, Paris kiliselerinin ne meydanlarının ne de ağaçlıklı yollarının olduğunu eklemekte halbuki İstanbul'daki külliyelerin güzel ağaçlı, süslü çeşmeli geniş avlular içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Demek ki çağdaş bir Batılı, kilise ve camilerin çevrelerini karşılaştırıp bir Osmanlı şehrindeki külliyeleri, geniş sahalara sahip, tasarım neticesinde geliştirilmiş alanlar olarak görebilmektedir[546]. Öte yandan külliye meydanlarının çeşitli özellikleri de vardır. Büyük camilere komşu olmalarından dolayı genellikle bir kutsiyet atfedilen sahalardır. At, eşek gibi hayvanların girişi özellikle önlenmiştir. Ayrıca İstanbul'a gelen bir kervan diğer meydanlara yerleşebilmekte fakat bu iç sahalara giremezlerdi.

Son olarak kısaca bu meydanlar biçim yönünden birbirleri ile kıyaslandığı zaman Fatih ve Süleymaniye Meydanı'nı tamamen külliye yapılarının ortasında kalan sahalardan oluşmaktadır. Fatih Meydanı'nı caminin iç avlusundan dışarı çıkıldığı zaman ulaşılan saha olarak tarif etmek daha makuldür. Yani cami (iç avlu) doğrudan meydana açılmaktadır. Süleymaniye Meydanı ise daha kademelidir. Zira caminin hem iç avlusu hem de dış avlusu mevcuttur. Camiden dışarı çıkan bir kimse evvela iç avluya akabinde ise daha geniş olan dış avluya çıkmaktadır. Süleymaniye Külliyesi'nin dış avlusu bu vesileyle Süleymaniye Meydanı'nın bir kısmını oluşturmaktadır. Fakat ilginç olan husus dışarıyla zarif bir duvar vasıtasıyla ayrılan caminin dış avlusunun devamında Süleymaniye Meydanı'nın diğer kısmı yer almaktadır. Caminin dış avlusu kadar hacimli olmayan bu saha Süleymaniye Külliyesi'nin diğer yapılarının sardığı bölgedir. Neticede bu vesileyle Fatih Meydanı ve Süleymaniye Meydanı kendilerine has özelliklerini kazanmışlardır. Şehzade

546 Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 18-19.

Meydanı ise yukarıda bahsedilen iki meydandan biraz farklıdır. Gene merkezde cami olmasına rağmen, camiyi saran boşluğu külliye binalarının tamamı çevreleyememektedir. Caminin iç avlusundan dışarı çıkıldığında dahil olunulan saha bir ihata duvarı vasıtasıyla çevrelenmekte ve Şehzade Meydanı kesin sınırlarına kavuşmaktadır[547]. Şehzade Meydanı'na gelen bir kimse, sahanın ortasında konumlanabilmek için külliyenin yapılarının sırt kısımlarını birbirini bağlayan bu ihata duvarındaki birtakım kapılardan geçmek mecburiyetindedir. Süleymaniye Meydanı'nın da -külliye binalarının sardığı- dış kısmından iç kısmına geçebilmek için aynı gereklilik söz konusudur. Tek fark Süleymaniye Meydanı'ndaki duvar, külliye yapılarına neredeyse hiç temas etmemektedir. Fatih Meydanı bu açıdan bakıldığında tamamen dışarıya açık bir fiziki konum sergilemektedir. Külliyenin yapılarının arasında bulunan yollar camiye ulaşmak isteyenleri doğrudan meydana çıkarmaktadır. Her ne kadar Fatih Meydanı kadar kapalı ve yalıtılmış bir durum arz etmese bile Yeni Cami Meydanı da biçim olarak bu sahanın bir benzeridir. İki külliyede duvara sahip değildir ve yürüyüş yolları külliye binalarının aralarından geçmektedir. Yeni Cami Meydanı'nın en belirgin farkı külliyenin camisinin, hem külliyenin hem de oluşturduğu meydanın çekirdeğinde yer almamasıdır.

1. Fatih Meydanı

Fatih Meydanı'nı[548] neredeyse tamamen Fatih Külliyesi'nin binaları belirlemektedir. Az da olsa külliyenin sınırlarını çizdiği boş sahaya komşu olan konut ve sokak dokusu bulunmakla birlikte bunların ana mekana müdahale edebilecek bir mimari gücü yoktur. En azından 20. yüzyılda da hala böyle bir güce sahip değillerdir. Çok kökten bir değişim olmadığı müddetçe de bu gibi bir durumun yaşanması mümkün görünmemektedir. Bu meydanın oluşumunu sağlayan hadise, neredeyse İstanbul'un tam ortası denilebilecek bir noktaya 1470'de tamamlanan Fatih Külliyesi'nin inşası olmuştur[549]. İstanbul'daki pek çok yapı türünün ilkinin banisi olan Sultan II. Mehmed, kurduğu külliye sayesinde, İstanbul'un ilk Osmanlı

547 Bâyezid Külliyesi'ni saran bu gibi bir dış duvar olmadığı için Bâyezid Meydanı'nın sınırları çevresine nazaran oldukça geçişlidir.

548 Şekil ve Harita Listesi-Fatih Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9.

549 Semavi Eyice, "Fatih Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 265-270.

tarzındaki meydanını da inşa etmiştir. Külliyenin inşaatına çağdaş ve daha sonraki yıllarda meydanı ziyaret edenlerin aktardıklarına göre saha, şehrin ana yollarına bağlı olup, pek çok farklı amaçla kullanılmaktaydı. Çağlar boyunca geniş bir meydan olarak bahsedilen alan, Batılıların "Public Space" ya da "Urban Space" olarak adlandırdıkları kamusal açık alanın bir benzeri olmuştur[550]. Taranan pek çok tarihi metinde, bu sahadan külliye vurgusuna ihtiyaç duyulmadan doğrudan doğruya Fatih Meydanı olarak bahsedildiğini ifade etmek gerekmektedir[551].

a. Konumu ve Sınırları

Fatih Meydanı olarak adlandırılan mekan, külliyenin medreseleri ile camisi arasındaki, dört hektar büyüklüğünde olan, çeşitli etkinliklere açık ve bütün kenarları düzenli mimari yapılar ile çevrili sahadan oluşmaktadır. Kuban'a göre bu saha, At Meydanı'ndan sonra İstanbul'daki en büyük kent alanıdır[552]. Ünver ise cami meydanı olarak adlandırılan bu sahayı külliyenin sekiz kapı ile kapanan bir iç bahçesi şeklinde tarif etmektedir[553]. Külliye suriçi İstanbul'un orta kısımlarında yer almakta olup, şehrin hafif kuzeybatı yönüne isabet etmektedir. Güneybatı cephesinden ise Fevzi Paşa Caddesi geçmektedir.

b. Meydan ve Çevresi

550 Kafesçioğlu, **Constantinopolis/Istanbul**, s. 94-96.

551 Dolayısıyla diğer külliye meydanlarının başlıklarında "... Külliye Meydanı" tabiri kullanılırken, Fatih'in başlığında sadece "Fatih Meydanı" şekli uygun görülmüştür.

552 Doğan Kuban, "Fatih", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, c. 3, s. 261-263; Bu külliye sayesinde, insanların ciddi kalabalıklar oluşturabileceği ve pek çok kamusal işleve sahip olan büyük bir tesis İstanbul'a ilk kez inşa edilmiş oldu. Diğer bütün külliyeler, 18. yüzyılda yıkılsa dahi Fatih Külliyesi'nin takipçisi olmuşlardır. Kurumun büyüklüğü Kuban'ın şu sözleriyle daha iyi anlaşılmaktadır: "*...15. yüzyılda, her gün birkaç bin insana hizmet eden ve böylesi karmaşık işlevlere sahip olan bir kentsel düzenleme İslam tarihinde yoktur.*" (Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 201-202).

553 Anlaşıldığı üzere modern algı ile yorumlandığı zaman Fatih Meydanı bir bahçe olarak da görülebilmektedir (A. Sühely Ünver, "İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı", **İstanbul Risaleleri**, İstanbul, İBB, 1995, c. 1, s. 260-262).

Fatih Meydanı[554] tarihsel olarak genellikle külliyenin binaları ve işlevleri ekseninde kendisini göstermektedir. Özellikle külliyenin yardım faaliyetleri, şehirdeki insanların ulaşabildikleri oldukça faydalı kamusal hizmetlerdir. En dikkat çekici husus tarih boyunca sahayı gözlemleyenlerin belli bir devamlılığı farketmiş olmalarıdır. Fatih Külliyesi, sahip olduğu bütün binalar ve bunların avluları iyi bir şekilde korunmuştur. Öte yandan yapıların çevresinde bulunan büyük bahçeler de yıllar içerisinde var olmaya devam etmişlerdir. Büyük bir meydan üzerine kurulu olan külliyenin bu sahası konut vs. gibi yapılar tarafından işgal edilmemiş ve şehirdeki görkemini her daim korumuştur[555].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Fatih Külliyesi

Yaklaşık yedi yıl süren inşaatın ardından iki minareli bir cami, bu caminin iki tarafında dörder adet olmak üzere yüksek tahsil için ayrılmış sekiz medrese, bu medreselere talebe yetiştirmek için kurulan ve medreselerin tam arka hizalarında yer alan gene sekiz adet tetimme medresesi, kervansaray, arasta, türbeler, tabhane, imaret, darüşşifa, Kur'an okunması için kurulan bir muallimhane, kütüphane, muvakkithane, mekteb, ders okutulan darüttalim ve büyük bir hamam binası 1470'de

554 Galland Fatih Camisi'ni tesadüfen gördüğünden bahsetmektedir. İstanbul'a geldiği senelerde Fatih Camisi'nin şehrin pek çok noktasından ve konutların arasından rahatlıkla görünebileceği göz önüne alınırsa Galland'ın şehri sistematik bir şekilde gezmediği anlaşılmaktadır. Bu bilgi, İstanbul'a gelen Batılıların anılarında kaydetmedikleri daha ne gibi kıymetli bilgilerin olduğunu düşündürtmektedir. Özellikle de akla oldukça mütevazi boyutlarda olabilecek mahalle meydanları gelmektedir. Bu hususa bir örnek olarak Vefa Meydanı gösterilebilir. İncelenen onlarca seyahatnamenin hiçbirisinde şimdiye kadar bu meydan hakkında herhangi bir kayda tesadüf edilememiştir. Neticede muhtemelen çoğu seyyah çeşitli sebeplerden -korku, mahalle aralarına toplumsal yapı sebebiyle girememeleri vs- dolayı Çemberlitaş'ın bile ötesine geçmemekte ya da geçememektedir. Ayrıca pek çok seyyahın gezinti yapmak için Boğaz kıyıları ya da Adalar gibi bölgeleri tercih ettiği de aşikardır. Çoğu zaman suriçi İstanbul'un sadece ana noktalarını gezmekte ve kenar köşe olarak değerlendirdikleri diğer yerleri görmezden geldikleri akla yatkındır (Antoine Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar: 1672-1673**, Çevirmen Nahid Sırrı Örik, c. 1, 2, Ankara, TTK, 1987, c. 2, s. 86-87).

555 Chesneau, **D'Aramon Seyahatnamesi**, s. 23; Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 172; Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, s. 166-167; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 308; Lubenau, **Seyahatname**, s. 210-211; Loir, **Seyahatname**, s. 55; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 64-65; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 20-21; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 62.

ortaya çıkmıştır[556]. 1766'daki şiddetli depremde büyük ölçüde yıkılan külliyenin camisi, 1767-1771'de kubbe sistemi değiştirilerek oldukça görkemli vaziyette, bir tam ve dört yarım kubbeli olacak şekilde yeniden inşa edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi'nin inşasına kadar İstanbul'un en büyük tesisi Fatih Külliyesi olmuş ve şehrin klasik Osmanlı-Türk vaziyetini almasını sağlamıştır. Bu yapı manzumesi kendisinden sonraki bütün külliyelerin de temelini oluşturmuştur[557].

2. Şehzade Külliye Meydanı

Başlı başına yeni bir külliyenin oluşumu vesilesiyle ortaya çıkan bir diğer alan da Şehzade Meydanı'dır[558]. Şehzade Külliyesi 16. yüzyılın ortalarında tamamlanmış ve bölgeye yüzlerce yıl değişmeyecek şeklini vermiştir. Bu meydan Fatih Külliyesi'nin yarattığı sahadan farklı olarak daha asimetrik bir şekle sahiptir. Bunun ana sebebi külliyenin boş sahasının yollar ve konut gibi yapılarla işgal edilmesinin önüne geçmek için zarif bir duvarla çevrilmiş olmasıdır. Tesis Fatih Külliyesi'ne nazaran daha az yapıya sahip olduğu için camisini tamamen kendi binaları ile saramamaktadır. Külliyenin binalarından iki tanesi de bir ara sokak vasıtasıyla ana kütleden ayrı vaziyette durmaktadır. Bu da neticede bir ihata duvarı yapılması gibi mimari bir önlemi zaruri kılmıştır.

a. Konumu ve Sınırları

Şehzade Meydanı da suriçi İstanbul'da yer alan geniş sahalardan birisidir. Bâyezid Meydanı'nın kuzeybatı yönünde yer alan külliyeye Vezneciler üzerinden

556 Şekil ve Harita Listesi-Fatih Meydanı 7.

557 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 64-65; Ünver, **Su Yolu Haritası**, s. 16-18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1965, s. 5-6; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Fatih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1971, c. 10, s. 5543-5555; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 356-420; Eyice, "Fatih Külliyesi", **DBİA**, c. 3, s. 265-270; Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", "Fatih Camii ve Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1995, c. 12, s. 244-249; Oktay Aslanapa, "Fatih Sultan Mehmed Zamanındaki Mimari Eserler", **İstanbul Armağanı-1, Fetih ve Fatih**, İstanbul, İBB, 1995, s. 144; Ünver, "İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı", **İstanbul Risaleleri**, c. 1, s. 225-263; A. Süheyl Ünver, "Fatih Külliyesi'nin Eski Cami'i", **İstanbul Risaleleri**, İstanbul, İBB, 1995-1996, c. 4, s. 149-155; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 405-411; Kafesçioğlu, **Constantinopolis/Istanbul**, s. 67-68.

558 Şekil ve Harita Listesi-Şehzade Meydanı 1, 2, 3, 4, 5.

ulaşmak mümkündür. Şehzade Külliyesi kuzey, kuzeybatı yönünden Saraçhane Parkı, güneybatı yönünden İstanbul Büyükşehir Belediyesi binası, kuzeydoğu yönünden Vefa Lisesi, güneydoğu yönünden Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve güneyden ise birtakım konut ve işyerleri ile sınırlanmış vaziyettedir. İstanbul'da inşa edilmiş, büyük külliyeler tarafından oluşturulan meydanlardan ikincisidir. Bölgeye de adını veren Şehzade Külliyesi'ni Sultan I. Süleyman oğlu Şehzade Mehmed için inşa ettirmiştir. Külliye, şehzadenin 1543'deki vefatı üzerine hızlı bir şekilde tamamlanmıştır[559]. Şehzade Meydanı olarak kabul edilecek sahanın çekirdeğini külliyenin camisi, dış avlusu ve külliyenin diğer yapıları oluşturmaktadır. Cami bu sahanın güneybatısında yer almakta ve esas boşluk caminin kuzeydoğu-kuzeybatı hattında yer almaktadır. Şehzade Meydanı'nın en kuzeyinde medresesi, kuzeybatı yönünde Burmalı Mescid, kuzey-kuzeydoğu tarafında külliyenin tabhanesiyle kervansarayı, doğusundaysa külliyenin mektebiyle imaretinin yanı sıra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi yer almaktadır. Şehzade Meydanı, külliyenin binalarının çok fazla olmaması ve bütün boşluğu saramamasından dolayı ilginç bir şekilde bir büyük, bir de küçük külliye ile ufak bir mescidin arasındaki sahadan oluşmaktadır[560].

b. Meydan ve Çevresi

Sâî Mustafa Çelebi, yapımına türbesinden başlanan külliyenin en güzel yerinin yol tarafındaki bahçesi olduğunu ifade etmektedir[561]. Hovhannesyan da Şehzade Camisi'nin Eski Odaların karşısında olduğunu ve Şehzade Mehmed'in türbesinin burada bulunduğunu belirtmektedir. Caminin çevresinde külliyenin medresesi, softa evi, imareti, tabhanesi ve sıbyan mektebi yer almaktadır[562]. Evliya Çelebi'yse Şehzade Camisi'nin dış hareminin, -bu çalışmada Şehzade Meydanı olarak tarif edilen sahanın- üç tarafında "*...bir at menzili sahrâ-yı azîm...*" yerin bulunduğunu belirtmektedir. Dönemin entelektüeli Evliya Çelebi (ö. 1685), sahrayı azim söz öbeğini geniş alanlardan bahsederken sık sık kullanmaktadır. Dolayısıyla

559 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 677-705.
560 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 686.
561 Sâî Mustafa, **Tezkiretü'l-Ebniye**, s. 138-140.
562 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 18.

Evliya, Şehzade Meydanı'nı da İstanbul'un geniş açıklıklarından birisi olarak kabul etmektedir. Bu geniş sahanın etrafına da külliyenin diğer binaları yerleştirilmiştir[563].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Şehzade Külliyesi

Külliyenin inşaat kitabesinde, inşaata başlama tarihi olarak 1 Rebiülevvel 950/4 Haziran 1543 ve bitiş tarihi olarak ise Receb 955/Ağustos-Eylül 1548 verilmektedir[564]. Şehzade Külliyesi[565] cami, medrese, tabhane, ahır, mektep, imaret ve Şehzade Mehmed'in ki başta olmak üzere altı adet türbeden oluşmaktadır[566]. Külliyenin şehir görseline kattığı en önemli etkilerden birisi Mimar Sinan'ın asimetrik bir şekilde bu tesisi yerleştirmesi ve Divanyolu tarafını yapılardan azade bırakarak "*...kamusal anayoldan görünürlüğünü azamileştirmiştir*."[567]. Şehzade Külliyesi'nin güney cephesinde ise Mustafa Paşa Türbesi yer almaktadır. Yapı, caddeye bakan duvara bitişiktir. Destari Mustafa Paşa 1614'de türbesine gömülmüştür. Burada paşanın hanımı ile birlikte iki kızı ve bir oğlunun da lahiti bulunmaktadır[568].

3. Süleymaniye Külliye Meydanı

563 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 76.

564 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 75-76, 149; Kuban hem bu kadar büyük bir külliyenin hem de şehzadenin ölüm tarihi olan 16 Ekim 1543'den, inşaatın bitim tarihi olarak verilen Eylül 1548'e kadar ki yaklaşık beş yıllık kısa sürede bu külliyenin bitirilemeyeceğini düşünmektedir (Doğan Kuban, "Şehzade Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 152-155).

565 Şekil ve Harita Listesi-Şehzade Meydanı 7.

566 Rüstem Paşa Türbesi, Şehzade Mahmud Türbesi, Şeyhülislam Bostanzade Mahmud Efendi Türbesi, İbrahim Paşa Türbesi ve Mustafa Paşa Türbesi (bu türbe hazirenin dışında olması hasebiyle ayrıca kısaca ele alınacaktır) (Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 479-483; Turgut Cansever, **Mimar Sinan**, İstanbul, Albaraka Türk, 2005, s. 137-139, 156, 159; İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, s. 483-485).

567 Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 258-276.

568 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Mustafa Paşa Türbesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 565-566.

Sultan I. Süleyman'ın şehre kazandırdığı bir diğer geniş meydan[569] Süleymaniye Külliyesi'nin çekirdeğinde yer almaktadır. İnşaatına 24 Mayıs 1550'de başlanan külliyenin binaları parça parça bitmiş ve 1559'da hepsi tamamlanmıştır. Sultan I. Süleyman'ın temel atma törenine katıldığı külliye Haliç yamacına ve karşı kıyıdan görülecek şekilde yaptırılmıştır[570]. Neticede halkın gelip kullanabileceği pek çok kamu binası ile birlikte bölgeye mükemmel bir çekim merkezi inşa edilmiştir. Kuban "*Türkler için Süleymaniye bir cami olmaktan çok kurumlaşmış bir sosyal düşünce, bütün bir tarihi özümseyen bir imgedir. Roma'da San Pietro, Paris'te Notre Dame, Londra'da Saint Paul gibi, İstanbul'da da Süleymaniye kent imgesi ile bütünleşmiştir. İmparatorluğun en simgesel yapısı, peyzaj içindeki konumu ile kentin en güzel siluetinin egemen öğesidir. Mimar Sinan'ı ve I. Süleyman'ı, yani en erdemli, sanatla en büyük politik gücün anılarını birleştirmektedir.*" demektedir[571].

a. Konumu ve Sınırları

Bir meydan yaratabilme kabiliyetine sahip büyük külliyelerden üçüncüsü olan Süleymaniye, Sultan II. Mehmed'in ilk sarayını kurduğu ve 21. yüzyılda İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü olarak kullanılan sahanın kuzeyinde yer almakta ve Haliç'e bakmaktadır. Bu külliyenin yarattığı meydan da Fatih Külliyes'indeki gibi kendi binaları ile neredeyse tamamen çevrilidir. Meydanı oluşturan saha aşağı yukarı, Süleymaniye Meydan Çeşmesi'nin çevresi ile birlikte Süleymaniye Camisi'nin dış ve külliyenin kendi avlusudur. Caminin iç avlusu ile dışındaki bu iki saha lokma demirli pencerelerle hafifletilmiş bir duvar ile ayrılmış vaziyette olsa da birbirlerinden kesin bir şekilde koparılmamışlardır. Bu sebepten dolayı Süleymaniye Meydanı'nı, külliye binalarının çevirdiği bölgenin içerisinde kalan bütün boş sahaların toplamı şeklinde ifade etmek mümkündür. Meydanı sınırlandıran iki ufak detay daha mevcuttur. İlki, bu sahayı kuzey yönünde küçük bir

569 Şekil ve Harita Listesi-Süleymaniye Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12.

570 Binaların detaylı olarak mimari anlatımı için bakınız Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 98-103; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 567-641; 645-646; Cansever, **Mimar Sinan**, s. 165-215; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 276-300.

571 Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", **DBİA**, c. 7, s. 96.

noktadan saran Mimar Sinan'ın türbesi, sebili ve mektebidir[572]. İkincisi ise Süleymaniye Meydan Çeşmesi'ni güney yönünden sınırlandıran Eski Saray'ın yani İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nün duvarlarıdır.

b. Meydan ve Çevresi

Cansever, Mimar Sinan'ın bütün eserleri gibi Süleymaniye Camisinin de tek başına "*...büyük cüssesiyle saygınlık kazanmaya çalışan bir mimari tasarım elde etme sürecinin ürünü...*" olmadığını ifade etmektedir. Mimar Sinan bu külliyeyi de bütün yapıları ile birlikte tasarlamış ve onlara şehrin pek çok yerinden görülme imkanı sağlamıştır[573]. Külliye binaları hem mimari işlevselliği hem de şehir estetiğini sağlama açısından çeşitli formlar ve konumlandırmalar denenerek yerleştirilmiştir. Haliç sırtlarına katmanlı bir şekilde yerleştirilen yapılar Süleymaniye Meydanı'nı da benzer bir biçime sokmuştur. Dolayısıyla meydan hakkında, konumu ve biçimi bağlamında tarihi kaynaklar farklı bölge ve şekilleri vurgulayabilmektedirler[574].

Evliya Çelebi meydanın biçimini Süleymaniye Camisi'nin "*...cânib-i selâsında bir kat taşra harem...*" şeklinde tarif etmektedir. Bu avlu iki yönden "*...birer at menzili...*" uzunluğundadır. Evliya Çelebi'nin evren tasavvuru ve fiziki dünya algısı ile birlikte yorumları dikkate alındığı zaman, bu saha ona ciddi derecede geniş ve uzun gelmektedir. Çınar, servi ve ıhlamur gibi pek çok ağacın yer aldığı bu avlu, on adet kapıya sahip, pencereli zarif bir duvarla külliyenin iç avlusundan ayrılmaktadır. Bu duvarların, kale surları gibi dışarıdan tamamen yalıtılmış fiziksel bir ortam yaratmadığı aşikardır. Külliyenin camisi, diğer binaları ve çevresi ile oldukça içe içedir. İçtimai hayat, sıkı bir şekilde bu mekanlarda, birbirlerine geçişli olarak devam edebilmektedir. Müellifin yorumlarından Bâyezid ile Süleymaniye Meydanı arasında da bir tür benzerliğin olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, zamanla Bâyezid Meydanı'na dahil edilmiş olsa da Bâyezid Camisi'nin etrafında da aynı Süleymaniye Camisi'nde olduğu gibi bir duvarın mevcut olduğunu ifade

572 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 370-372.
573 Cansever, **Mimar Sinan**, s. 171.
574 Bazısı caminin dış avlusuna vurgu yaparken bazısı da doğrudan külliye yapılarının içerisinde kalan ve Tiryaki Çarşısı olarak da adlandırılan sahayı kastetmektedir; Şekil ve Harita Listesi-Süleymaniye Meydanı 11, 13, 14.

etmektedir. Erken tarihlerde yok edilen bu duvar, Bâyezid Meydanı ile Bâyezid Camisi'nin dış avlusunu birbirinden ayırma hususunda hem yapay hem de oldukça etkisiz olmalıdır. Neticede Evliya Çelebi'ye göre hadise Bâyezid Meydanı'nın, Bâyezid Camisi'nin bir nevi dış haremi olduğu şeklinde yorumlanabilir. İkisini yekpare bir meydan olarak tarif etmese dahi müellif, kuvvetle muhtemel Süleymaniye Camisi'nin "*...harem-i bîrûn...*"unu, yani caminin dış avlusunu, külliyenin iç avlusundan kopuk gibi algılamamaktadır[575]. Evliya Çelebi'den oldukça farklı bir evren tasavvuruna sahip olan Galland, İstanbul'u 1672-1673'deki ziyareti esnasında Süleymaniye Külliyesi'ni de gezmiş ve buradan Haliç'e bakarak limanı izlemiştir. Galland, seyir faaliyetini "*...caminin etrafını saran meydan...*"dan gerçekleştirdiğini belirtmekte[576] ve bölgenin hem büyük hem de bir meydan vasfına sahip olduğunu eklemektedir. Carbognano da külliyenin, şehrin üçüncü tepesinin sırtındaki büyük bir meydanda yer aldığını ifade etmektedir[577].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Süleymaniye Külliyesi

Cami, Sultan I. Süleyman ile Hürrem Sultan türbeleri, darülkurra, darülhadis, evvel, sani, salis ile rabi medreseleri, tıp medresesi, imaret, tabhane, kervansaray ile ahırlar, darüşşifa, mektep ve hamamdan oluşan Süleymaniye Külliyesi[578], Eski Saray'dan ayrılan alana inşa edilmiştir. Mimar Sinan, Haliç fay hattındaki yamaca, üç yıl boyunca süren çalışmalardan sonra külliyenin temelini atabilmiştir. Tüm inşaatların bitmesi ise 1559'e kadar sürecektir. Bölgenin aşırı meyilli olması hasebiyle külliyenin öğeleri çeşitli kotlarda bulunan teraslar üzerinde yer almaktadır. Külliyenin camisi, Osmanlı Devleti en parlak dönemini yaşamasına rağmen oldukça sade bir şekilde inşa edilmiştir. İnşaat esnasında İstanbul'un pek çok

575 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 67, 71-73; Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 191-217
576 Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar**, c. 1, s. 78.
577 Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 60-61.
578 Şekil ve Harita Listesi-Süleymaniye Meydanı 7.

noktasından çeşitli sütunlar getirilmiştir. Bunlar arasında Hippodrom'un Marmara tarafında yer alanları da bulunmaktadır[579].

(2). Mimar Sinan Türbesi, Sebili ve Mektebi

21. yüzyılda Mimar Sinan Caddesi ile Fetva Yokuşu'nun kesiştiği noktada yer alan türbe ve sebil Süleymaniye Camisi'nin doğu duvarlarının hemen yanında bulunmaktadır. Mimar Sinan bu yapıları hayatının son yıllarında evinin bulunduğu üçgen arsanın içerisine inşa ettirmiştir. 21. yüzyılda mevcut olmayan mektep ise Mimar Sinan'ın, Süleymaniye Külliyesi'nin medreselerine bitişik olan evinin yanında yer almakta idi[580].

(3). Süleymaniye Meydan Çeşmesi (Hesap Çeşmesi)

1792'de inşa edilen bu çeşme Süleymaniye Camisi'nin tam güneyinde yer almaktadır[581].

4. Yeni Cami Külliye Meydanı

Yeni Cami Meydanı başlığı ilk kez telaffuz edildiği an akla, Gümrük ya da daha bilindik adıyla Eminönü Meydanı gelmektedir. Fakat Yeni Cami Meydanı ile kastedilen alan bambaşka bir yerdir[582]. Harita ve planlarda da rahatlıkla seçilebildiği üzere Yeni Cami Külliyesi'nin deniz tarafında doğal bir şekilde gelişen Eminönü Meydanı'nın yanı sıra, külliyenin kalbinde oluşturulmuş tasarımsal bir saha daha mevcuttur. Peki bu saha nasıl oluşmuştur? Eminönü bölgesinin İstanbul'un fethinden sonra birbirinden oldukça farklı iki aşaması olmuştur. Bu aşamaların müsebbibi ise

579 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 69-74, 149; Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", **DBİA**, c. 7, s. 96-104; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 464-469; Cansever, **Mimar Sinan**, s. 167, 171, 174, 176; Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 96-99; Selçuk Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, s. 114-119; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 276-300.

580 Tarkan Okçuoğlu, "Mimar Sinan Türbe ve Sebili", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 470; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 370-372.

581 H. Örcün Barışta, "Süleymaniye Meydan Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 105.

582 Şekil ve Harita Listesi-Yeni Cami Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10.

adı geçen büyük külliyedir. Zira kendisinden uzun süre sonra bölge kesin şeklini almıştır. Külliye tamamlandıktan sonra bölgedeki içtimai ve ticari yapı 20. yüzyılın ortasına kadar neredeyse hiç değişmeyerek kalmıştır. Limanın yaklaşık genişliği artık bellidir ve bunu sınırlayan iki ana yapı Yeni Cami ile Mısır Çarşısı olacaktır. Külliye tamamlandığı zaman diğer bir meydanın daha yaratıcısı olacaktır. İşte bu yeni saha da Yeni Cami Meydanı ismini taşımalıdır.

a. Konumu ve Sınırları

Suriçi İstanbul'un kuzeydoğusunda bulunan Yeni Cami Külliyesi ve Meydanı, 21. yüzyılda hala Galata adını taşıyan köprünün ucunda yer almaktadır. Meydan, Yeni Cami ve Mısır Çarşısı olarak adlandırılan yapılar ile Hatice Turhan Valide Sultan'ın Türbesi ve külliyenin çeşmeleri ile sebili arasında kalan sahayı işgal etmektedir. Bu alan, Bâyezid Meydanı gibi bilinçli ve tasarımsal olarak boş bırakılmıştır. Külliyenin camisinin bitiminden sonraki senelerde bölgeye eklenen Mısır Çarşısı'nın yerleşim vaziyeti bunun delilidir. Arasta düzeninde ve L şeklinde inşa edilen Mısır Çarşısı, caminin batı, güneybatı ve güney yönünü tamamen kuşatmaktadır. Bu iki bina arasına da tarih boyunca başka bir yapının girmesine müsaade edilmemiştir. Bu durumu tek bozan istisna meydanın doğu ve güneydoğu kısmını kaplayan Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ile külliyenin sebil ve çeşmeleridir. Bunlar da meydanın ortasına inşa edilmemiş, aksine meydanın en açık kısmına ve sahanın mevcudiyetini koruyacak şekilde bina olunmuşlardır. Bu sayede meydana doğru uzanan ve 21. yüzyılda Bankacılar Sokak'ı adını taşıyan yol haricinde, meydanın doğu cephesi tamamen dışarıya kapatılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın ortalarına kadar Yeni Cami ve çevresindeki dükkan sayısı da her zaman denetim altında tutulmuş ve çok artmamasına gayret gösterilmiştir. Bu tarihten sonra çeşitli dükkanların sayısı artış göstermiş ve hem caminin hem de çarşının etrafını sarmaya başlamıştır. Yeni Cami Meydanı 1800'lerden sonra ciddi derecede işgal altında kalmış ve 1864'te yapılan temizlik faaliyetine kadar da salaş dükkanlar mekanın varlığını tehdit etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde dahi Mısır Çarşısı'nın etrafını dükkanlar sarmış ve İstanbul Belediyesi 1940'da birtakım istimlaklar yapmak

zorunda kalmıştır[583]. Görüldüğü üzere dönem dönem Yeni Cami Meydanı, bölgedeki yoğun ticari faaliyetlerin baskısı neticesinde çeşitli iş yerleri ile işgal edilmiştir. Bu da zaman zaman bölgede bir meydan yokmuş izlenimini uyandırmaktadır. 21. yüzyılın başlarında da bölgenin turistik sebeplerle birtakım uyduruk kahvehaneler ile işgal edilmiş olması hasebiyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bir müdahalesi söz konusu olmuş ve bu sayede meydan temizlenerek gene halkın kullanımına açılabilmiştir.

b. Meydan ve Çevresi

Yeni Cami'nin konumunu oldukça beğenen Grelot, caminin güzelliğinin de Yeni Cami Meydanı'ndan kaynaklandığını ifade etmektedir. 17. yüzyılda hazırladığı gravür vasıtasıyla bölgenin o dönemdeki şekli anlaşılabilmektedir. Külliyenin merkezine açık ve net bir şekilde camisi koyulmuştur. Caminin güney tarafında ise yeşillikler içerisindeki Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi bulunmaktadır. Caminin batı tarafında Mısır Çarşısı, kuzeyinde ise 21. yüzyılda mevcut olmayan ve deniz tarafını tamamen çeviren bir duvar yer almaktadır[584]. Bu duvarlardan Tournefort da bahsetmektedir. Yeni Cami, kuzey ve batı yönlerinden şehir surları ile çevrili olup güneyinde ise türbe ve çarşısı yer almaktadır[585]. Carbognano ise Yeni Cami'yi Süleymaniye Camisi ile kıyaslamış ve yapıyı Süleymaniye'den sonraki en görkemli cami olarak ilan etmiştir. Müellif caminin güneyinde bulunan ve Valide Sultan Türbesi'nin yanındaki alan olarak buradan bahsetmektedir. Burayı Yeni Cami Meydanı şeklinde değil de Mısır Çarşısı'nın yanındaki pazar meydanı olarak anmaktadır[586].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Yeni Cami Külliyesi

583 Cezar, **Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, s. 182-185.
584 Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 223-227.
585 Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 24-25.
586 Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 61.

1597'de inşaatına başlanan caminin mimarı Davud Ağa, 1598'de siyaseten katledilmiştir. Bunun üzerine inşaatı Mimar Dalgıç Ahmed Ağa üstlenmiş ve 1603'e kadar yapım devam etmiştir. Sultan III. Murad'ın annesi Valide Safiye Sultan tarafından başlatılan caminin inşaatı meydana gelen taht değişikliğinin ardından 1603'de ikinci kez durmuştur. Uzun yıllar yarım bir vaziyette kalan caminin inşaatına Sultan IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Valide Sultan'ın kendi parasıyla ödeme yapması üzerine 1661'de yeniden devam edilebilmiştir. 1663'deyse tamamlanarak cuma namazı ile açılmıştır. Caminin inşaatı yarım kaldığı için çevresinde olması düşünülen birtakım binaların da yaptırılamamıştır. Neticede Hatice Turhan Valide Sultan, cami tamamlanınca bir türbe, darülkurra, hünkar kasrı, sıbyan mektebi, sebil, çeşmeler ve Mısır Çarşısı'nı inşa ettirmiştir[587]. Bizans döneminde Makron Envalos adında bir kapalıçarşı bulunan bu yere, Osmanlılar, Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçası olarak bu büyük arastayı inşa etmişler ve bir devamlılık sağlamışlardır. 1663/1664'de tamamlanan yapı ilk zamanlarında Yeni Çarşı ve Valide Çarşısı gibi isimlerle anılmış, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ise şimdiki adını almıştır. Bunun yanı sıra, Mısır Çarşısı'na büyüklük ve kıymet olarak eşit oranda bir diğer çarşı daha inşa ettirilmiştir. Mısır Çarşısı'nın hemen arkasında yer alan bu mekanda da aktarlar ve kahve üreticilerinin dükkanları bulunmaktadır. Külliyenin türbesinde Hatice Turhan Valide Sultan, Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Osman, Sultan II. Mustafa, Sultan III. Ahmed ve Sultan I. Mahmud ile birlikte çok sayıda şehzade ve sultanın mezarı da mevcuttur[588].

C. İskele Meydanları

587 Şekil ve Harita Listesi-Yeni Cami Meydanı 8.

588 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 143-144; Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Sevim İlgürel, Ankara, TTK, 1998, s. 51-52; Ali Saim Ülgen,"Yenicami", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1942, Sayı 2, s. 387-397, Erdem Yücel, **Yeni Cami Hünkar Kasrı, Yeni Cami and its Sultan's Gallery, Yeni Cami et son Pavillon İmperial**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s. 3-21; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yenicami Külliyesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1975, Sayı 28-19, s. 174-178; Doğan Kuban, "Yeni Cami Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 464-467; Turhan Baytop, "Mısır Çarşısı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 449; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 192-197; Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 101-102; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2013, c. 43, s. 439-442.

İstanbul fiziki yapısı itibariyle dünya üzerindeki müstesna şehirlerden bir tanesi olagelmiştir. Şehir çok geniş olmayan fakat derin bir su yolu, yani İstanbul Boğazı ile birbirinden tamamen kopmuş iki parçadan oluşmaktadır. Şehrin Batı yakası da tamamen olmasa bile Haliç adındaki gene çok geniş olmayan bir su yolu ile ikiye ayrılmıştır. Bu husus hem ticari hem askeri hem de gündelik her tür seyahat için mevcut su yolunun sıkça kullanılmasını mecburi kılmıştır. Her ne kadar uzun yüzyıllar boyunca esas yerleşim (21. yüzyılda tarihi yarımada olarak adlandırılan saha) şehrin belli bir yakasında olsa da Osmanlı insanı Kuzeyden Güneye, Doğudan Batıya şehrin her doğrultusunda denizi bilfiil kullanmıştır. 20. yüzyıla gelene kadar esas yapılaşma da daima önce kıyı şeridini izlemiş zamanla iç kısımlara sarkmıştır. Şehrin yayılımına ve nüfus oranına bağlı olarak birtakım deniz ulaşım hatları meydana gelmiştir. Nüfusun, tüketim mallarının ve askeri yüklerin taşınması için de bu hatlar çeşitli iskeleler üzerinden örgütlenmiştir. Bunlardan bir kısmı Bizans İstanbul'unun mirası iken, nüfusun artışı ve hayat tarzının değişimine bağlı olarak yeni iskeleler İstanbul'da arzı endam etmiştir. İstanbul'un belli başlı nakil hatları Mudanya Boğazı, Üsküdar Boğazı, Galata Boğazı, Muhtesib Çardağı-Haliç ve Muhtesib Çardağı-Boğaziçi isimlerini taşımaktaydı[589].

Bu ana hatların dışında daha pek çok ufak tefek güzergah olup herbirine bağlı olarak çalışan kayık, pereme ve mavnalar mevcuttu. Bunlar denetlenmekte, kayıt altına alınmakta ve kesinlikle belli bir iskeleye yanaşarak faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Denizden nakli sağlayan esnafın kayıklarının bağlı bulunduğu merkezi yerlerdeki iskeleler genellikle yoğun bir ticari faaliyete de sahne olmaktaydı. Özellikle Eminönü yakasındaki Bahçe Kapı, Sirkeci, Balık Pazarı ve Un Kapanı gibi iskeleler ile Üsküdar'da bulunan Büyük, Mumhane ve Balaban iskeleleri bunlara örnek olarak verilebilir[590]. Bu sahaları iki kısımda tahayyül etmek mümkündür.

589 Orhonlu, **Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, s. 83-84.

590 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 15-17; Orhonlu, **Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, s. 88, 91-101; Reşad Ekrem Koçu, "Balıkpazarı İskeleleri ve Sahil Boyu", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 2027; Özkan Ertuğrul, "Balaban İskelesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 5, s. 3-4; Deniz Mazlum, "Üsküdar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 343-346; Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2007, c. 1, s. 248-251; Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikayesi; Üsküdar Meydanı", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2009, c. 1, s. 528-529; M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, s. 364-372; Nejdet Ertuğ, **Osmanlı**

Evvela iskelelerin hemen ardında insan ve eşya akımlarının hareketine imkan veren meydanlar ve bunların arkasında ise çeşitli han, imarethane, depo ve kayıkhane gibi ticari yapılar ile hem deniz ulaşımını sağlayan hem de bu ticari faaliyete dahil olan diğer insanların kullandığı hamam, bekar odası, kahvehane ve hatta tekke gibi diğer binalar kendilerine yer bulmaktadır. Yoğun ticari faaliyetin görüldüğü iskele meydanları getirilen ya da götürülecek olan ticari malların genellikle yığınlarla biriktirildiği sahalar da olmuşlardır[591].

Ticari faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü iskeleler doğal olarak çarşı bölgeleriydi ve perakende ticaret için şehir sakinleri buralara gelebilmekteydiler. Öte yandan İstanbullular herhangi bir işleri için de şehrin çeşitli noktalarına -eğer denizden ulaşım imkanı var ise- en hızlı şekilde denizden ulaşabilmekteydiler. Haliç ve özellikle Boğaziçi'nde pazar kayığı adındaki taşıtlar ulaşım için tercih edilmiştir. Zaman zaman eşya da taşınan bu kayıklar sayesinde çeşitli yerlere gidebilmek mümkündü. Gene bazı iskelelere bağlı bulunan pazar kayıklarını özel şahıslar ya da vakıflar işletebilmekteydi. 18. yüzyıl içerisinde İstanbul'un nüfusu ciddi oranda artmış, özellikle de Boğaziçi köyleri oldukça büyümüştür. Bu husus evvela çalışan kayık sayısını arttırmıştır. 1851'de sonra ise hem teknolojinin gelişmesi hem de yolcu sayısının artmasına mukabil kurulan Şirket-i Hayriye vesilesiyle, iskele meydanları daha da belirgin hale gelmiştir. 21. yüzyılda da hala varlığını koruyan pek çok mütevazi iskele meydanı bulunmaktadır[592]. Genellikle İstanbul Boğazı'nda sıralanan bu meydanların ortasında sıklıkla bir ulu ağaç ile çeşme yer almaktadır. Ayrıca vapur ulaşımına bağlı olarak gelişen bölgelerdeki iskelelerin etrafında çeşitli kahve ve gazino gibileri de kurulmuştur. Böylelikle Boğaz köyleri, Kadıköy ve Adalar iskeleleri ile bunların meydanları "*kentin gelişmesinde, planlı ve düzenli*

Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001, s. 203-212.

591 Gyllius, **İstanbul Boğazı**, s. 62, 124; Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, YEM, 2007, s. 379, 604; Balaban İskelesi'nin ardında sırasıyla meydan çeşmesi, Kurşunlu Han, sıra kahveler, bekar odaları ve kayıkhaneler yer almaktadır (**Bostancıbaşı Defteri**, s. 24).

592 Özellikle 1854'de düzenli vapur seferleri başladıktan sonra mevcut iskele meydanlarına, vapur kullanımının artmasına mukabil çeşitli bina vs. yatırımları da yapılmıştır. Şehiriçindeki ulaşımın kuvvetlenmesine nazaran suriçi İstanbul'a uzak bölgelere yerleşim kolaylaşmış ve artmıştır. Öte yandan artan nüfus, ulaşımı arttıran bir diğer sebep olmuştur. Dolayısıyla zamanla birbirini iki taraftan da besleyen bir süreç ortaya çıkmıştır. Fakat bu çalışma 19. yüzyıldan öncesine odaklandığı için konu mümkün mertebe kayık ulaşımı ve iskeleleri ile sınırlı tutulmuştur (Orhonlu, **Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, s. 98-103; Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti**, 32-36).

olmasa da kent meydanı olgusunun "İskele Meydanı" adı altında kavramlaşmasına yardımcı" olmuş ve şehir yaşantısına katılmıştır[593].

İstanbul'daki bazı iskelelerin sarayı doğrudan ilgilendiren bir önemi de vardır. Padişahlar uzun saltanat kayıkları ile birlikte şehrin pek çok noktasını deniz yolu kullanarak ziyaret etmektedirler. Buna mukabil iskelelerin önlerinde tören yapılabilecek bir saha da açılmaktadır. Kılıç kuşanma töreni esnasında, gidiş ya da geliş güzergahında, daima kullanılan Eyüb İskelesi buna güzel bir örnek teşkil eder[594]. Öte yandan doğrudan doğruya padişahlar ya da sadrazamlar sık sık Tophane-i Amire'yi denetlemek ve top dökümlerini izlemek için burayı ziyaret etmekteydiler. Bu esnada genellikle deniz yolu kullanılmakta ve Tophane İskelesi'ne yanaşılmaktadır. Hatta müsait noktalardan denize top atışı dahi yapılmaktadır[595].

1. Eminönü Meydanı (Gümrük Meydanı)

Eminönü Meydanı[596], evvelki kısımlarda da bahsedildiği üzere Yeni Cami Meydanı'ndan farklı bir alandır. Şehrin limanına bakan ve bölgedeki ticari sahalarla doğrudan ilintisi bulunan bir meydandır. Zaten bu sebepten dolayı da bir diğer adı Gümrük Meydanı'dır. İskelelerdeki ticari faaliyetleri denetleyen Gümrük Emini'nin makamı olan Gümrük binası burada yer almaktadır. Gümrük Emini'nin yani Eminliğinin önü olarak ifade edilen saha zamanla Eminönü şeklinde kullanılmaya başlanmış ve meydana adını vermiştir[597]. Yeni Cami Külliyesi, Yeni Cami Meydanı'nın mecburi yaratıcısı iken Eminönü Meydanı'nın oluşumu içinse varlığı zaruri değildir[598]. Lakin Galata Köprüsü'nün yapımına kadar, bölgenin ana şeklini

593 Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, s. 669.
594 Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", **Osmanlı**, Ankara, 1999, c. 9, s. 133-142.
595 Bu konu hakkındaki detaylı bilgi III. Bölüm'de Osmanlı Padişahının İstanbul İçerisindeki Hareketliliği ve Sebepleri kısmında verilmiştir.
596 Şekil ve Harita Listesi-Eminönü Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.
597 Kömürcüyan, **XVII. Asırda İstanbul**, s.15.
598 Birçoklarına radikal gelecek bu yorum, Bahçe Kapı, Balık Pazarı Kapısı ve sahildeki surların mevcut olduğu bir zaman dilimi düşünüldüğü zaman fevkalade mantıklı gelecektir. Eminönü Meydanı'na külliye sadece ve sadece çok büyük bir yapısal cephe kazandırmıştır. Zira külliye aslında surların iç tarafına inşa edilmiş ve deniz kıyısındaki bölgeye herhangi bir teması olmamıştır (Ş. Tekindağ, "Yenicami Külliyesi", **İÜEFTD**, s. 167-171).

almasına vesile olmuştur. Neticede Bizans'tan beri ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca da aynı işleve sahip olagelmiştir.

a. Konumu ve Sınırları

Eminönü Meydanı, 20. ve 21. yüzyıllarda geçirdiği işlev ve biçim değişikliklerine rağmen, eski tarihlerde de aşağı yukarı aynı sahayı kaplamakta idi. Bu alan kabaca Galata Köprüsü'nün açıldığı boşluk ile Yeni Cami arasında kalan bölgeden oluşmaktadır. Suriçi İstanbul'un kuzeybatı kesiminde yer alan Eminönü Meydanı, Yeni Cami Külliyesi'nin yıktırılan duvarının önünden denize doğru uzanıyordu. Cami ile deniz arasında bulunan ve bölgeye şahsiyet kazandıran çeşitli yapıların neredeyse tamamı zaman içerisinde kaldırılmış ve bu meydan da oldukça genişletilmiştir[599]. 1712 tarihli bir gravürde Yeni Cami'nin deniz tarafında bulunan kapısı ile bu kapının iki tarafından denize doğru inen merdivenler seçilebilmektedir. Bu gravürde kapının sağında ve solunda yer alan üçer dörder adet irili ufaklı yapı da görülebilmektedir. Bu yapılardan en önde bulunanlarının hemen dibinden deniz başlamaktadır[600]. Neticede çeşitli minik yapılarla kaplanmış olan Yeni Cami'nin önündeki bu saha denizde biter ve çeşitli iskelelere[601] bağlanır iken Galata Köprüsü'nün yapımından sonra tamamen farklılaşmıştır. 1800'lerden sonra modernleşen İstanbul'un diğer bölgeleri gibi Eminönü de bundan nasibini almıştır.

599 Eminönü Meydanı'nın -bölgedeki başta Yeni Cami Külliyesi olmak üzere- tarihi yapıların çevrelerinin açılmak suretiyle genişletilmesi hakkında bakınız Pierre Pinon, "Kapalıçarşı Çevresi ve Eminönü Meydanı-The Grand Bazaar Area and Eminönü Square", **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), From the İmperial Capitol to the Republican Modern City: Henri Prost's Planning of Istanbul (1936-1951)**, Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, İAE, 2010, s. 319-334; Selim Nüzhet Gerçek, **İstanbul'dan Ben de Geçtim**, Hazırlayan Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi, 1997, s. 47-51.

600 Şekil ve Harita Listesi-Eminönü Meydanı 12; Bu kapı ve merdivenler gravürden yaklaşık yüz elli yıl sonra çekilen bir fotoğrafta da görülebilmektedir. Lorando albümüne ait bir fotoğraf sayesinde kapının girişinin yerden hiç de azımsanmayacak bir yükseklikte olduğu görülmektedir. Kapının girişi, kapının hemen önünde bulunan binaların birinci katı (zeminin üstü) seviyesindedir. Merdivenlerin aşağı yukarı yarısı, belki daha da azı görülebilmekte ve ancak on basamağı sayılabilmektedir. Fotoğraftan anlaşıldığı üzere külliyenin duvarlarının ön tarafı zamanla tamamen binalar ile kaplanmış durumdadır (Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 44-46).

601 Eminönü Meydanı'nı ilgilendiren bu iskeleler -doğudan batıya doğru- şunlardır: Meydan İskelesi, Vezir İskelesi, Bahçe Kapı İskelesi, Üsküdar İskelesi, Gümrük İskelesi ve Balık Pazarı İskelesi'dir (Müller-Wiener, **İstanbul Limanı**, s. 160-161).

Meydan için ana dönüm noktası olan Galata Köprüsü'nün[602] inşa edilmesi, kentin Batılı ve Doğulu ticaret bölgelerinin birbirine bağlanmasını sağlamıştır. Bir müddet sonra üzerinden tramvay geçirilmiş ve Eminönü'nün mimari yapısı köklü olarak değişmiştir. Meydanın hacmi büyüse bile buradaki kimlik kazandırıcı yapılar yok olmuştur. Tramvayın ardından bölge otomobil yolları ile neredeyse tamamen işgal edilmiştir. Meydanın klasik hali "*...Yeni Cami'nin görkemli ak gövdesi önünde, deniz kenarına sıkışmış, ahşap dükkanlar, gümrük, Balıkpazarı, deniz üzerinde sandallar, ilginç profilleriyle büyük kayıklar, limanın sıkışık insan ve etkinlik dolu atmosferi, binlerce yıllık bir yaşam odağının bütün canlılığını...*" yansıtmaktadır[603].

b. Meydan ve Çevresi

Meydan ve çevresinin fiziki durumu hakkındaki ilk kapsamlı bilgileri detaylı bir şekilde Gyllius aktarmaktadır. Yeni Cami'nin daha inşa edilmediği, 1544-1547 ve 1550'de İstanbul'da bulunan seyyah, ilk olarak İstanbul Limanı'nın "Porta Oria" adındaki kapısından bahsetmektedir. Halkın ağzında bozularak "Horia" şeklinde kullanılan bu kapının önünde gemilerin yük boşaltması için düzenlenmiş geniş ve boş bir alan mevcuttur. Bu saha yaklaşık iki yüz kırk adım uzunluğunda ve yüz adım genişliğindedir[604]. Bu kapıdan batıya doğru gidildikçe, alan daralır ve elli adıma kadar düşer. Bu sahada Üsküdar ve Kadıköy'e geçen tekneler yer almaktadır. Ayrıca limana girişte alınan vergilerin toplandığı bina, yani gümrük de buradadır. Bu alandan hemen sonra Balık Pazarı ve onun önünde ise Balık Pazarı Kapısı yer almaktadır. Galata yakasına geçen kayıklar da bu kapının önünden kalkmaktadır. Bu noktadan dört yüz elli adım kadar ileriye devam edildiği zaman Yemiş Kapısı'na ulaşılmaktadır. Bu dört yüz elli adımlık saha surların dışındadır ve burada kalabalık bir konut dokusu ile nüfus yer almaktadır. Yemiş Kapısı'ndan da yaklaşık iki yüz adım batıya doğru yol kat edildiği zaman Odun Kapısı'na varılmaktadır. İsimleriyle müsemma Balık Pazarı Kapısı civarında balık, Yemiş Kapısı civarında taze ve kurutulmuş meyve ile sebzeler son olarak Odun Kapısı civarında ise yığınla odun

602 Galata Köprüsü'nün inşa edilmesinden evvel bölgedeki küçük yapılar ve dükkanların durumu için bakınız Ünver, **Su Yolu Haritası**, s. 23-26.
603 Doğan Kuban, "Eminönü", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 162.
604 Bir adım yaklaşık bir buçuk metre uzunluğundadır (Gyllius, **İstanbul Boğazı**, s. 16).

satılmaktadır. Bahçe Kapı ile deniz arasındaki alanda da deniz ürünlerinin satıldığı geniş bir pazar yer almaktadır. Türkler yakınında Yahudilerin oturduğu bu bölgeye "*...Çifutpazarı...*" adını vermişlerdir. Yukarıda bahsedilen konut ve dükkanlar ile kent surlarının arasında ise çakıl taşı döşeli geniş bir yolun mevcuttur. Bu yol sahil boyunca devam etmektedir[605].

Eremya Çelebi Kömürcüyan gümrük ambarlarının bulunduğu yere Eminönü dendiğini ve bunun sebebinin Gümrük Emini'nin burada ikamet etmesi olduğunu söylemektedir. Meydan her zaman insanlarla doludur ve İstanbul'a gelen mallar da buraya boşaltılmaktadır. Gümrük Meydanı civarındaki kıyı bölgesinde Anadolu yakasına doğru çalışan tekneler, özellikle de sirke, limon suyu ve at nakleden mavona(mavna)lar bulunmaktadır. Zamanla bu saha Sirkeci adını alacaktır. Balık Pazarı Kapısı'na kadarki sahada ise esir ticareti yapılan alanlar, Galata yakasına işleyen kayıklar, iki ekmek fırını ve çarşı ile pazarlar yer almaktadır. Balık Pazarı Kapısı'na gelindiği zaman pek çok yöne işleyen iskelelere tesadüf edilmektedir. Bu kapının karşısında Eminönü Meydanı'nı sınırlayan iki yapı yer almaktadır. Bunlardan ilki Mısır Çarşısı ikincisi ise Yeni Cami'dir. Külliye, Valide Sultan'ın türbesine mekan olmanın yanı sıra "*...geniş avlularla çevrili...*" olması hasebiyle de Bahçe Kapısı'na kadar uzanmaktadır. Sırasıyla Bahçe Kapısı, Sirkeci, Eminönü ve Balık Pazarı Kapısı sahası Yeni Cami'nin deniz cephesini oluşturmakta ve zaman içerisinde de Eminönü Meydanı'na dönüşecek sahaya zemin hazırlamaktadır[606].

Hovhannesyan pek çok balıkçı dükkanı olduğu için bu adı alan Balık Pazarı Kapısı'nın deniz tarafında üç adet iskelesinin mevcut olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan bir tanesi Galata yönünde, diğer ikisi ise İstanbul'un uzak bölgelerine işleyen kayıkların iskelesidir. Bu kapı ile İstanbul surlarının dış kısmında Yahudilerin evleri ile çarşıları, kapının iç kısmında ve tam karşısında ise Mısır Çarşısı yer almaktadır. 1800'e doğru, surların üzerinden geçip Yeni Cami'nin avlusuna açılan yeni bir kapı inşa edilmiştir. Bu kapıya insanların inip çıkabileceği, taştan ve iki yöne doğru da basamakları olan bir merdiven eklenmiştir. Hasır İskelesi'nden, Zindan

605 Gyllius, **İstanbul Boğazı**, s. 62, 124.
606 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 15-17.

Kapısı'na kadar ki sahada mermerden mezar taşları ile birlikte diğer türden taş eşyaların yapılıp satıldığı çeşitli dükkanlar da yer almaktadır. Ayrıca tekne ve kürek satıcıları ile çeşitli malların satışını yapan bakkal dükkanları da burada kendilerine yer bulmaktadırlar[607].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Yeni Cami Külliyesi

1597'de inşaatına başlanan caminin mimarı Davud Ağa, 1598'de siyaseten katledilmiştir. Bunun üzerine inşaatı Mimar Dalgıç Ahmed Ağa üstlenmiş ve 1603'e kadar yapımı devam etmiştir. Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan için yaptırılan caminin inşaatı meydana gelen taht değişikliğinin ardından 1603'de ikinci kez durmuştur[608]. Uzun yıllar yarım bir vaziyette kalan caminin inşaatına Sultan IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Valide Sultan'ın kendi parasıyla ödeme yapması üzerine 1661'de yeniden devam edilebilmiştir. 1663'deyse tamamlanarak cuma namazı ile açılmıştır. Caminin inşaatı yarım kaldığı için çevresinde olması düşünülen binalardan bir kısmı yaptırılamamıştır. Neticede Hatice Turhan Valide Sultan, cami tamamlanınca bir türbe, darülkurra, hünkar kasrı, sıbyan mektebi, sebil, çeşmeler ve Mısır Çarşısı'nı inşa ettirmiştir[609]. Bizans döneminde Makron Envalos adında bir kapalıçarşı bulunan bu yere, Osmanlılar, Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçası olarak bu büyük arastayı inşa etmişler ve bir devamlılık sağlamışlardır. 1663/1664'de tamamlanan yapı ilk zamanlarında Yeni Çarşı ve Valide Çarşısı gibi isimlerle anılmış, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ise şimdiki adını almıştır[610]. Külliyenin türbesinde Hatice Turhan Valide Sultan, Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Osman, Sultan II. Mustafa, Sultan III. Ahmed ve Sultan I. Mahmud ile birlikte çok sayıda şehzade ve sultanın mezarı da mevcuttur[611].

---

607 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 15-16.
608 Ş. Tekindağ, "Yenicami Külliyesi", **İÜEFTD**, s. 174-178; Kuban, "Yeni Cami Külliyesi", **DBİA**, c. 7, s. 464-467; Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", **DİA**, c. 43, s. 439-442.
609 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 143-144; Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân**, s. 51-52; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 192-197.
610 Yücel, **Yeni Cami Hünkar Kasrı**, s. 3-21; Baytop, "Mısır Çarşısı", **DBİA**, c. 5, s. 449.
611 Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 101-102; Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", **DİA**, c. 43, s. 439-442.

(2). Gümrük ve İskelesi

Gümrük binası da Gümrük İskelesi gibi Yeni Cami'nin denize bakan ve iki taraftan merdivenli kapısının karşısında yer almakta idi. İskelesi de hemen bu yapının önündedir. 1559 tarihli Lorichs Panorama'sında, 19. yüzyıldaki Rüsumat Dairesi'nden evvel burada bulunan gümrük yapısı seçilebilmektedir. Gümrük binası kare biçimli ve tek katlı ahşap bir yapıdır. 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan Rüsumat Dairesi binası da eski deniz surlarının önünde ve aşağı yukarı Galata Köprüsü'nün civarında yer almakta idi. Eski ve yeni haliyle bu kurumun binası son zamanlarına kadar daima aynı yerde bulunmuştur. 1820'de bile oldukça köhne bir görünüşü bulunan yapının hemen yanında buraya ait olan küçük caminin minaresi yer almaktadır[612]. Gümrük İskelesi ise Yeni Cami'nin denize bakan ve iki taraftan merdivenli kapısının tam karşısında yer almaktadır. Hemen gerisinde ise Gümrük binası mevcuttur. Gümrük İskelesi oldukça büyük ve Osmanlı Devleti'nin kendi limanlarından gelen malların gümrük işlemlerinin yapıldığı yerdir. Köle ticareti burada sürdürülürken, bundan sorumlu olan Pencik Emini de burada yer almaktaydı[613].

(3). Bahçe Kapı ve İskelesi

Eldem, Ünver'in yayınladığı su yolu haritasına nazaran Bahçe Kapı'nın yerini tespit edebilmiştir. Bahçe Kapı, Yeni Cami'nin en batı ucunda olup külliyenin duvarlarına bitişik vaziyettedir[614]. Bahçe Kapı'nın ön kısmı, daima şehrin geniş sahalarından birisi olagelmiştir. Bölgede toplu idamlar gerçekleştirilmekteydi. Bunun yanı sıra her sene Surre Alayı'nın Üsküdar'a geçiş noktası da burası idi[615]. Bahçe Kapı İskelesi ise Bahçe Kapı'nın hemen karşısında yer almakta idi. Genellikle yakın mesafe için kayıkların kullandığı bir iskele olmuştur[616].

612 Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 44; Müller-Wiener, **İstanbul Limanı**, s. 56-57, 165-166.
613 Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 44; Müller-Wiener, **İstanbul Limanı**, s. 165.
614 Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 44.
615 Necdet Sakaoğlu, "Surre Alayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 80-81; Müller-Wiener, **İstanbul Limanı**, s. 165.
616 Müller-Wiener, **İstanbul Limanı**, s. 165.

(4). Balık Pazarı Kapısı, İskelesi ve Mescidi

Balık Pazarı Kapısı, Mısır Çarşısı'nın sahil tarafında bulunan kapısının hemen güneyinde yer almaktadır. Kapı Yeni Cami Külliyesi'nin duvarlarına da bitişiktir[617]. Balık Pazarı İskelesi, Balık Pazarı Kapısı'nın tam karşısındadır. Batısında ise Gümrük İskelesi mevcuttur[618]. Balık Pazarı İskelesi Mescidi'nin tam yeri, Karaköy Köprüsü'nün başladığı yer ile Zindan Hanı arasında bulunan Balık Pazarı'nın içerisidir. Sultan II. Mustafa zamanında adı belli olmayan bir hanım tarafından inşa edilen bina yanmış, fakat Sultan I. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Hemen arkasından Sultan III. Selim zamanında Sadrazam İzzet Mehmed Paşa bir kez daha binayı yaptırtmıştır. Yeni Cami Külliyesi'nin etrafının açılması esnasında çevredeki dükkanlar yıktırılınca bu mescid de meydana çıkmıştır. Yapı bir süre öylece bırakılmış, hatta ulu orta yerde tek başına kalmasından ötürü mizah konusu bile edilmiştir. Buna istinaden bir müddet sonra bu yapı da yıktırılmış ve meydan iyice genişletilmiştir[619].

(5). Bölgedeki Diğer Büyük İskeleler

Üsküdar İskelesi hemen Bahçe Kapı'nın önünde yer almaktadır. Bahçe Kapı İskelesi gibi yakın mesafe ulaşımı için kullanılmıştır[620]. Bölgede bulunduğu bilinmekte fakat tam yeri tespit edilemeyen birtakım iskeleler daha mevcuttur. Bunlar Mudanya ve Bursa İskelesi, Ortaköy ve Beşiktaş İskelesi, Tophane ve Salı Pazarı İskelesi ile Karaköy İskelesi'dir[621].

2. Tophane Meydanı (2)

Şehrin ana meydanlarından olan Tophane, önemli bir iskele meydanı olma özelliği de arz etmektedir. Öncelikle bu bölgede yaşayan insanların hem Anadolu

617 Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 44.
618 Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 44.
619 Eyice, **Eski İstanbul'dan Notlar**, s. 132-133.
620 Müller-Wiener, **İstanbul Limanı**, s. 165.
621 **Bostancıbaşı Defteri**, s. 17-18.

yakasına hem de Haliç'in diğer tarafına geçmek için kullandığı Çöpçü Limanı isimli iskele burada idi. Devlet erkanı da Tophane'ye gelmek için bu noktayı kullanıyordu. Tarihi fotoğraflardan da anlaşıldığı kadarıyla bölgedeki rıhtım inşa edilmeden önce iskele, meydanın merkezine oldukça yakın bir konumda idi. Rıhtım projesine göre bu alan yirmi metre genişliğinde büyük bir fark yaratacaktı. 1895'de rıhtım inşaatı tamamlanmış ve iskelenin eski halinden eser kalmamıştır[622]. Kuvvetle muhtemel denizin doldurulmasının akabinde gerçekleşen rıhtım, antrepo ve diğer yapıların inşaatları esnasında meydan, ilk projede hesaplanandan çok daha fazla sahilden kopmuştur.

3. Üsküdar İskele Meydanı

Üsküdar İskele Meydanı[623] ismiyle müsemma Üsküdar'da ve deniz kenarında yer alan, 19. yüzyıldan evvel suriçi İstanbul'un dışında bulunan bir kaç meydandan bir diğeridir. Bu saha yüzyıllar boyunca İstanbul'un en kalabalık noktalarından birisi olmuş, şehrin Avrupa yakasını, Anadolu yakasıyla ve imparatorluğun geri kalanına bağlayarak yoğun ticari ve askeri faaliyetlerin sürdürülebilmesine imkan tanımıştır. İstanbul'a doğu yönünden gelen mallar her zaman Üsküdar'dan karşıya geçirilmiştir. Ayrıca İran, Mısır veya Arab Yarımadası gibi doğuda bulunan memleketlere yapılan seferler için Üsküdar bir başlangıç noktası teşkil etmiştir. İkinci nokta ise yukarıda da belirtildiği gibi Doğancılar Meydanı'dır.

a. Konumu ve Sınırları

Üsküdar İskele Meydanı'nı oluşturan altı ana unsur bulunmaktadır. Birincisi doğal olarak İstanbul Boğazı ve deniz kenarındaki iskelelerdir. İkincisi iskelelerin önünde bulunan kamusal sahayı bir tarafından keserek meydanın oluşumunun ilk adımını atan Mihrimah Sultan Külliyesi'dir. Üçüncüsü Mihrimah Sultan

622 Ali Fuat Örenç, "Modern İstanbul Limanı'nın İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", **IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, Editör Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB, 2016, s. 219-220.

623 Şekil ve Harita Listesi-Üsküdar İskele Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 14.

Külliyesi'nin tam olarak meydanı sınırlayamadığı diğer bir alanda inşa edilen Yeni Valide Külliyesi'dir. Dördüncüsü Yeni Valide Camisi ile iskeleler arasında yer alan ve 21. yüzyılda artık mevcut olmayan Rüstem Paşa Hanı'dır. Beşincisi küçük bir yapı olsa dahi bölgedeki en eski binalardan olan ve Yeni Valide ile Mihrimah Sultan Camisi arasında bulunan Selman Ağa Camisi'dir. Son parça ise meydanın ortasına kondurulan ve bu sahaya tam bir Türk tarzı meydan vasfını kazandıran Sultan III. Ahmed Çeşmesi'dir. Bölgenin meydan sıfatını alabilmesi için çeşmenin gerekliliği şart değildir. Lakin bu şehircilik hamlesinin kıymeti büyüktür. Neticede meydan, özellikle İstanbul Boğazı ile Mihrimah Sultan Camisi arasında konumlanmakta, kolları da -Bâyezid Meydanı'nın Bâyezid Külliyesi'nin etrafına uzanması gibi- yukarıda belirtilen ana unsurlara doğru uzanmaktadır. Meydanın 21. yüzyıldaki hali klasik vaziyetinden oldukça farklıdır. Bölgenin eski şeklinin anlaşılabilmesi için iki detaya bakılmalıdır. Birincisi denizin doldurulması ile birlikte meydanın genişlemesi, fakat sudan koparak -özellikle de yukarıda adı geçen iki külliyenin sudan iyice uzaklaşması neticesinde- kişiliğinin zedelenmesidir. İkincisi ise karayolu ulaşımının İstanbul'a zarar verecek bir düzeyde gelişmesi sebebiyle tramvayların sökülmesi ve yolların genişletilmesidir. Bu iki durum neticesinde tarihi eserler ile bazı mahalleler yok edilmiştir. Ayrıca meydanın ortası otobüs ve diğer toplu taşıma araçları tarafından işgal edilirken, büyük bir kısmı da sıkışık bir araç trafiğine ev sahipliği yapmaya başlamıştır[624].

b. Meydan ve Çevresi

Üsküdar İskele Meydanı'nın çekirdeğinin 1547'de tamamlanan Mihrimah Sultan Külliyesi'nin önüne düşen iskele sahasında olduğu yukarıda ifade edilmişti. Eremya Çelebi, sahildeki Mihrimah Sultan Camisi'nin ağaçlar içerisinde yer aldığını ifade etmektedir. İskele meydanı hariç diğer üç tarafında da çarşı ve pazarlar ile diğer

624 Kolağası Mehmed Raif, **Mir'at-ı İstanbul**, c. 1, s. 138; İ. Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi**, İstanbul, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 1976, c. 2, s. 429; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 554-555; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 344; Örnek olarak Mihrimah Sultan Külliyesi'nin imareti ile hanı ve Hakimiyeti Milliye Caddesi ile Balaban Caddesi arasında bulunan Bat Pazarı Sokağı'nın -ki bu sokakta elbise, hırdavat ve diğer pek çok eşyanın satıldığı küçük dükkanlar ile Balaban İskelesi civarının kadim zamanlarından kalma bekar hanlarından bir tanesi de mevcut idi- yol genişletme çalışmaları esnasında yok edilmesi verilebilir (Hakkı Göktürk, "Batpazarı Sokağı", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1960, c. 4, s. 2212).

yapılar bulunmaktadır. Mihrimah Sultan Camisi'nden sağdan yukarı çıkarken iki minareli Yeni Valide Camisi yer almakta ve sahil boyunca uzanan Yahudi evlerinin önlerinden geçilerek önce civarda debbağlarında faaliyet gösterdiği Balaban İskelesi'ne akabinde ise Şemsipaşa Camisi'ne ulaşılmaktadır[625]. İskele Camisi ismini de taşıyan Mihrimah Sultan Camisi hastane, kervansaray, medrese, misafirhane, imaret ve mektebe, Yeni Valide Camisi ise çifte hamam, medrese ve imarete sahiptir[626]. 1786'da ise iddialı bir beledi faaliyet gerçekleştirilmiştir. Sultan III. Ahmed Çeşmesi'nin etrafında bulunan kasap dükkanları ve kesimhane, iskele civarındaki kayıkçıların salaşları, kömür mahzeni, Bektaşi zaviyesi ile mahzenleri ayrıca Mihrimah Sultan Camisi'nin etrafında yer alan berber dükkanları ile bir adet büyük dut ağacı da Bostancıbaşı Arnavudzade Ahmed Ağa tarafından yıktırılarak kaldırılmıştır[627]. Meydan, bu vesileyle daha 19. yüzyıla adım atılmadan evvel bile, birtakım yapılardan arındırılarak genişletilme/ferahlatılma çalışmalarına şahit olmuştur. Dolayısıyla aslında bölgede daha geniş bir meydan ihtiyacının varlığı açıkça görülmektedir.

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Mihrimah Sultan Külliyesi

Külliye, deniz kenarındaki medrese, tabhane, mektep, imaret, han ve birer şerefeli iki minaresi olan bir camiden oluşmaktadır[628]. Külliyeyi Sultan I. Süleyman, kızı Mihrimah Sultan için inşa ettirmiştir. Mimar Sinan eseri olan manzumenin inşası 1542'de başlamış ve 1548'de tamamlanmıştır. Külliye inşa edildiği tarihlerde denize çok daha yakın bir konuma sahiptir. 1936'da yıktırılan tabhane, imaret ve han 21. yüzyılda artık mevcut değildir[629].

625 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 48-49.
626 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 592-595; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 65; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 401-404.
627 Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)**, Hazırlayan Feridun M. Emecen, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003, c. 1, s. 169.
628 Şekil ve Harita Listesi-Üsküdar İskele Meydanı 6.
629 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 233-234; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 592-593; Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 213-221, 445; Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 456-457; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 326-330, 343-344; Cansever, **Mimar Sinan**, s. 121, 129; Tülay Sezgin

(2). Yeni Valide Külliyesi

Sultan III. Ahmed'in, annesi Gülnuş Rabia Emetullah Sultan (ö. 1715) için inşa ettirdiği bu külliye cami, hünkar mahfili, türbe, sebil, çeşme, muvakkithane, imaret, arasta ve mektepten oluşmaktadır[630]. Meydan için ikincil bir konumda bulunan yapı 5 Mart 1711'de tamamlanmış ve ertesi güne denk gelen cuma namazında açılışı yapılmıştır. Sultan III. Ahmed ve validesinin de bulunduğu törende devlet adamlarına hilatler giydirilmiştir[631].

(3). Sultan III. Ahmed Çeşmesi

1728/1729'da inşa edilen çeşme, 1786'da da tamir geçirmiştir[632]. Çeşme, meydan düzenlemeleri esnasında yerinden sökülerek 21. yüzyıldaki konumuna taşınmıştır[633]. Çeşme olağan şartlarda denize çok daha yakın bir noktada bulunmakta idi. İ. Hakkı Konyalı taşıma işi hususunda kendisine danışıldığını ve bu durumu kesinlikle onaylamadığını ifade etmektedir[634].

(4). Rüstem Paşa Hanı ve Kurşunlu Han

Üsküdar Yeni Valide Külliyesi ile deniz arasındaki sahada yer alan Rüstem Paşa Hanı'nın ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Elde birtakım vakfiye kayıtları bulunmaktadır. Bunlardan 1561 tarihli bir tanesinde Üsküdar iskelesinde yapının inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Yüksel'in bulduğu -muhtemelen- en

---

Orman, "Yeni Valide Külliyesi", **DİA**, İsanbul, Diyanet Vakfı, 2013, c. 43, s. 433-435; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 401-408.

630 Şekil ve Harita Listesi-Üsküdar İskele Meydanı 7.

631 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 233-234; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 797, 848; Uşşâkizâde İbrâhim Efendi, **Uşşâkizâde Tarihi**, Hazırlayan Raşit Gündoğdu, İstanbul, Çamlıca, 2005, c. 2, s. 1055-1056; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 594; Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 309-316, 388-391; Nadide Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 468-470; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 233.

632 Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 169.

633 Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1989, c. 2, s. 39-40; Ayla Ödekan, "Ahmed III Meydan Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 116.

634 Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 2, s. 89-94.

erken tarihli vakfiyede (1557) Rüstem Paşa hana uğrayan yolculara burayı tamamen ücretsiz olarak tahsis etmektedir[635]. Sultan III. Selim devrine ait olan bir bostancıbaşı defterinde de Kurşunlu Han yer almaktadır[636].

(5). Selman Ağa Camisi

Sultan II. Bâyezid'in kapı ağası olan Selam Ağa'nın yaptırdığı bina 1506 tarihlidir[637].

(6). Üsküdar İskelesi

Üsküdar'daki ana iskele olup Mihrimah Sultan Külliyesi'nin tam karşısında yer almaktadır[638]. 1728, 1748, 1792 ve 1802'de yapılan sayımlara göre bu ana iskele ve Üsküdar'daki diğer iskelelerdeki kayık ve kayıkçıların sayılarına ulaşılabilmektedir. Ana iskeleye bu sayımlarda Büyük İskele adı verilmektedir. Üsküdar'da, Büyük İskele'nin yanı sıra Salacak, Kuzguncuk, Balaban, Mumhane, Kavak, İhsaniye, Ayazma, Tophaneyeri ve İstanbul Gümrüğü Önü iskeleleri yer almaktadır[639]. Fakat bunlar içerisinden Kuzguncuk İskelesi'nde olduğu gibi Üsküdar İskele Meydanı'na fevkalade uzak olanları da mevcuttur. Yukarıdaki sayımlara göre Büyük İskele'de bulunan kayık sayısı yıllar içerisinde aşağı yukarı iki yüz ila üç yüz arasında değişim göstermektedir. İskele mimari bir hüviyeti 19. yüzyılda kazanmıştır[640].

(7). Balaban İskelesi

Yeni Valide Külliyesi'nin deniz cephesinde yer alan ve Şemsi Paşa Külliyesi'ne kadar uzanan sahaya Balaban İskelesi denilmekte idi. Canlı bir ticari

635 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 481.
636 **Bostancıbaşı Defteri**, s. 24.
637 Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 269-270.
638 Şekil ve Harita Listesi-Üsküdar İskele Meydanı 13.
639 Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V**, s. 248-251; Enis Karakaya, "Üsküdar, Mimari", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, c. 42, s. 368-372.
640 Mazlum, "Üsküdar", **DBİA**, c. 7, s. 343-346; Bostan, "Üsküdar", **DİA**, c. 42, s. 364-368.

merkez olan iskelenin etrafı odun depoları ve yığınları ile çevrili olagelmiştir. Bunun yanı sıra iskele, kendi doğal şehirsel çevresini de yaratabilmiştir. İskelenin ard alanında hanlar, imaretler, bekar odaları, kayıkhaneler, kahvehaneler ve Balaban adındaki kendi tekkesi mevcuttu[641].

4. Haliç ve Boğaziçi'nde Yer Alan Diğer İskele Meydanları

Sultan III. Selim devrine ait olan bir Bostancıbaşı defteri vesilesiyle meydanlı iskeleler ve bunların etrafında bulunan yapılar ile diğer kent dokusu tespit edilebilmiştir. Bu sayede iskele meydanlarının biçimini belirlemek mümkündür. Bu kısımda sadece iskele ile meydan birlikteliğinin ismen tespit edilebildiği yerlerden bahsedilmiştir. Fakat neredeyse her limanın ya bitişiğinde ya da bir-iki bina yakınında bir veyahut daha fazla kahvehane mevcut olmuştur. Merkezi yerlerde ise sıra kahvehaneler yer almaktadır. İstanbul için deniz ve deniz ulaşımı fevkalade mühimdir ve sahildeki kahvehanelerin de en azından bir kısmı buna eklemlenmiş bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu sayede iskele, meydan ile kahvehane üçlüsü takip edilebilmekte ve içtimai hayatın bu dar alanda ne şekilde sürdüğü anlaşılabilmektedir.

1. Tophane İskelesi ve Meydanı: Tophane-i Amire Camisi, Tophane Çeşmesi, iki adet yeni iskele, top dökümhaneleri, top arabacıları kışlası, topçular kışlası, topçubaşı ağalarının dairesi, talim meydanı, Abdullah Yazıcı'nın kahvesi ve Kolozlu Ahmed Çavuş'un kahvesi.

2. Fındıklı İskelesi ve Kalafatçılar Meydanı: Saffalı Kadri Ağa yalısı, Çavuşbaşı Yenişehirli Mustafa Bey yalısı.

3. Kabataş İskelesi ve Meydanı: Kabataş Meydan Çeşmesi, Çizmecibaşı Çayırı, sabık silahdar-ı şehriyari Yahya Efendi'nin yeğeni Salih Ağa'nın yalısı.

4. Beşiktaş İskelesi ve Kalafatçılar Meydanı: Levend Çiftliği ağası Veli Ağa'nın yalısı ve üst tarafında kahve dükkanları.

641 Ertuğrul, "Balaban İskelesi", **DİA**, c. 5, s. 3-4; S. F. Göncüoğlu, "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikayesi; Üsküdar Meydanı", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI**, c. 1, s. 528-529; Balaban İskelesi'nin ardında sırasıyla meydan çeşmesi, Kurşunlu Han, sıra kahveler, bekar odaları ve kayıkhaneler yer almaktadır (**Bostancıbaşı Defteri**, s. 24).

5. Çarşı İskelesi ve Meydanı (Pazarkayığı İskelesi ile Yeniköy Mahkemesi arasında): Eski şeyhülislam mektupçusu yamağı Hamdullah Molla yalısı, eski İzmir mollası Samakovizade Necib Efendi yalısı, selhhane, kayıkhane.

6. İstanbul İskelesi ve Meydanı (Yeniköy Mahkemesi ile Köybaşı İskelesi arasında): Kotinoz kızlarının hanesi, İspatar kızlarının yalısı ve kayıkhanesi, cevahirci Menesağan'ın yalısı ve beş göz kayıkhanesi, Yani Kalfa'nın oğlunun yalısı, Kırıkoğlu balıkhanesi.

7. Beykoz İskelesi ve Meydanı: Beykoz Hamamı, eski Üsküdar Mollası Mehmed Efendi yalısı, Emin Ağa'nın eşinin hanesi.

8. Kazgancızade İskelesi ve Meydanı (Kuleli Askeri Lisesi'nin yerinde bulunan Kule Bahçesi ile Çengelköy arasında): Bir çeşme, çeşitli dalyanlar, hacegandan Ali Efendi yalısı, simkeş Artin yalısı, kumaşçı Kocasarıoğlu yalısı.

9. İstavros İskelesi ve Meydanı: İstavros Camisi, Kuzattan Hammami Ali Efendi yalısı, Bekir Ağa'nın damadı Ahmed Ağa'nın yalısı, Küçük Ali Efendi'nin kızının yalısı.

10. Üsküdar Büyük İskelesi: Üsküdar Büyük Çeşmesi, beylik zahire ambarı, Mihrimah Sultan Camisi, merhum teberdar Mehmed Ağa yetimlerinin kayıkhanesi ve kahve dükkanı, Kurşunlu Han ve sıra kahvehaneler, bekar odaları ve kayıkhaneler.

11. Balat İskelesi ve Meydanı: Keresteci dükkanları, Valide Sultan Hanı'nın altında kayıkhaneler, kahvehane dükkanları, Kömürcü Süleyman Ağa'nın han, odaları ve kahve dükkanları, lonca odası, Emin Mehmed Beşe'nin kahvehanesi.

12. Arslan İskelesi ve Meydanı (Balat ile Ayvansaray İskeleleri arasında): Kapı yazıcısı Abramaço'nun yalısı, Şapçı yahudinin karısının yalısı, frenk dellalı Menahem'in yalısı, Küçük Hayim'in yalısı.

13. Ayvansaray İskelesi ve Kalafatçılar Meydanı: Bekir Ağa'nın hanesi ve altında berber dükkanı, Kahveci Bekir Ağa'nın dört göz kayıkhanesi ve kalafatçı dükkanı, üç adet kalafatçı dükkanı daha, Usta Süleyman Beşe'nin marangoz dükkanı, Kalafatçı Mustafa Beşe'nin kahve dükkan.

14. Buzhane İskelesi ve Kalafatçılar Meydanı (Halıcıoğlu İskelesi ile Hasköy İskelesi arasında): Saatçi Papas'ın yalısı ve tuğla harmanı, Debbağ Süleyman Beşe'nin hanesi ve altında Ruşen Efendizade'nin kayıkhanesi, Keresteci Kiryako'nun hanesi.

D. Ticaret Meydanları

19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unun dört bir yanında, aralıksız bir şekilde ticari faaliyetler sürdürülmektedir. Şehrin meydanları da boyutu ve konumu itibariyle bundan geri kalmamaktadır. Özellikle Çemberlitaş ve Avrat Pazarı diğer meydanlara nazaran öne çıkmaktadır. Çemberlitaş görece küçük bir sahada, neredeyse diğer her tür faaliyeti bastırırcasına bir ticari canlılık sergilemektedir. Avrat Pazarı ise haftanın bir gününe isabet etse dahi bölgeye pazar ismini kazandırabilen bir faaliyete sahiptir. Bu ikisinin yanı sıra Bâyezid, Yeni Cami, Eminönü ve Üsküdar İskele Meydanları da İstanbul'daki ticari faaliyetler hususunda başı çekmektedir. Bâyezid Meydanı da Çemberlitaş gibi Kapalı Çarşı'nın bir diğer ucunda yer alan ve yoğun ticari faaliyetin sürdüğü bir sahadır. Yeni Cami, Eminönü ve Üsküdar İskele Meydanları ise sahip oldukları liman ve depolama alanları ile deniz-kara ticaretinin birleşim noktalarıdır.

Doğal olarak şehrin diğer meydanlarında da ticari faaliyetler çeşitli boyutlarda aksamadan devam etmektedir[642]. Yukarıda adı geçen meydanların yanı sıra Ayasofya, At, ve Tophane Meydanı gibi şehrin merkezi yerlerinde bulunan sahalarda da hem ticari çeşitlilik hem de iş hacmi daha yoğundur. Süleymaniye, Aksaray[643] ve Fatih Meydanları ise ikincil konumdadır. Üçüncü sırada Vefa, Cündi, Kadırga ve Doğancılar gibi mahalle meydanları yer almaktadır[644]. Bu meydanlarda ticari faaliyet

642 Meydanlarda hangi iş kollarının yaygın olduğu ve hangi yüzyıllarda nerelerde mevki aldıklarını görebilmek için bakınız Ek-13. Meydanlardaki Ticari Faaliyetler.

643 Aksaray'da birisi diğerinden daha büyük olan iki adet meydan bulunmaktadır. Aksaray Meydanı denildiği zaman ilk olarak akla büyük olanı gelmektedir. 21. yüzyılda dahi bu algı değişmemiştir. Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin komşu olduğu saha esas Aksaray Meydanı'dır. Diğeri ise bu alanın biraz daha batısında yer alan ve Murad Paşa Camisi'ne komşu olan meydandır. Bu iki saha da 1957-1960 İstanbul tadilatları esnasında neredeyse tamamen yok olmuş durumdadır. Daha doğrusu viyadüklerin esir aldığı, motorlu taşıtların egemen olduğu, yayaların dışlandığı, herhangi bir peyzajın kendisine yer bulamadığı, fevkalade gayriinsani sahalara dönüşmüşlerdir (Güray Canberk, **Meydanları Kaybolmuş Yorgun Bir Semt Aksaray**, İstanbul, Heyamola, 2010, s. 11-13, 90-107).

644 Zaman zaman yoğun zanaat faaliyetlerinin yapıldığı kurum ya da dükkanlara tesadüf edilse bile bu sahalar daima -diğer birtakım işlevlerinin yanı sıra- birer mahalle meydanı konumunda kalmışlardır. 1794 tarihli iki vesikaya göre Vefa Meydanı'nda, Vefa Ahırı isminde büyük bir hanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu handaki otuz odaya kırmızı ve siyah renklerde tabaklanmış deriden ayakkabı üreten altmış usta yerleştirilmiştir. Handaki on birinci oda Ustabaşı Kirkor Veled Ovans'a verilmiştir. Ustalar tamamen kendi rızaları ile handa faaliyet gösterecektir. Her odada iki usta çalışacak ve bu hanın dışında herhangi bir üretim yapılamayacaktır. Eğer böyle bir durumla karşılaşılırsa ustalar, kethüdaları, yiğitbaşıları ve nizam ustaları tarafından men edileceklerdir.

çeşitliliği iyice azalmış ve genellikle mahalle insanına hizmet veren fırın gibi dükkanlar karakteristik hale gelmiştir. Son olarak Et, Hassa Arabacılar, Ok, Dua, Arabacılar ve Üsküdar At[645] gibi meydanlarda genellikle perakende olarak kısıtlı ve belli alanlardaki alım-satım ve üretim işleri sürdürülmektedir.

1. Bâyezid Meydanı (2)

Esasında her yönüyle İstanbul'un ana meydanlarından birisi olan Bâyezid Meydanı'nda ticari faaliyetlerin her türü de yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Eski Saray ve meydana adını veren büyük bir külliyeye komşu olması ayrıca çevresinde kalabalık pek çok mahallenin yer alması, çeşitli esnaf topluluklarının yer yer meydanın işgaline varan hamlelerle bu bölge ve çevresinde ticaret yapması neticesini doğurmuştur. Öte yandan bu saha Kapalı Çarşı'nın İstanbul'da komşu olduğu en büyük açıklıktır. Bâyezid Camisi ve Kapalı Çarşı ikilisi bu noktada İslam dünyasındaki klasik cuma camisi-çarşı aksını oluşturmaktadır. Bütün bu hususlar birleşmekte ve Bâyezid Meydanı da takriben suriçi İstanbul'un orta noktasına denk geldiği için şehirdeki en yoğun perakende ticaret de doğal olarak burada yapılmaktadır. Öte yandan Bâyezid Meydanı cami-meydan ilişkisinin çok kuvvetli olduğu bir sahadır. Osmanlı İstanbul'undaki bu uhrevi sahalara sıklıkla devatçı ve kitapçılar yerleşmektedir[646]. Meydanın diğer özellikleri "Şehrin Ana Meydanları" başlığı altında işlenmiştir.

Israr edenler olursa, Müslümanlar kalebend, Hristiyanlar ise kürekçi yapılacaktır. Ustaların ödeyeceği toplam kira tutarı ise aylık yüz yirmi kuruş olacaktır (BOA, C. İKTS., nr. 21-1012; BOA, C. BLD., nr. 20-953). 7 Ağustos 1789 tarihli bir başka kayıtta Doğancılar Meydanı yakınlarında bir "*...çarıkçı karhanesi...*"nin mevcut olduğu görülmektedir. Rumeli'nin Premedi Kazası'na bağlı olan Boştana(?) Karyesi ahalisinden kalabalık bir çarıkçı esnafı topluluğu senelik yüz yirmi altı kuruş karşılığında burayı kiralamıştır (BOA, C. EV., nr. 635-32004).

645 14 Ekim 1755 tarihli bir arşiv vesikasında Üsküdar At Pazarı'ndaki mumhanede İbrahim, Yani, Kosta ve Dimitri adlı ustaların faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Et Meydanı'nda ise Yeniçeri Ocağı'nın mumcuları, buraya getirilen iç yağını işlemektedir. İstanbul'da ayın ilk beş günü kesilen hayvanların iç yağları Et Meydanı'na, ayın altı ila yirminci günleri arasında kesilen hayvanların iç yağları Yedikule esnafına ve son olarak ayın geriye kalan son on günlük kısımda kesilen hayvanların iç yağları ise Üsküdar At Pazarı esnafına verilmekteydi (BOA, C. BLD., nr. 77-3819).

646 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 46; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Sahhaflık Tarihine Dair Notlar: I sahhaflık Gediği", **Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, Hazırlayan Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul, Timaş, 2013. c. 2, s. 15.

2. Çemberlitaş Meydanı

Çemberlitaş Meydanı[647] da, Bizans forumu üzerinde yer alan bir diğer sahadır. Forum Konstantin adındaki bu alan, yuvarlak ve oldukça geniş bir sahadır. Şehirdeki ikinci senato binası ile birlikte pek çok dükkan ve kilise bulunmakta idi. Bizans imparatorluk törenlerinde bu mekan büyük bir yer kaplamaktadır[648]. Osmanlı devrinde bu sahada, ticari faaliyetler yoğunlaşmıştır. Dini ihtiyaçlar için meydana komşu olan Atik Ali Paşa Camisi tercih edilmektedir. Meydan, Osmanlı alaylarının geçit resimleri esnasında da kullanılmakla birlikte, törenler için temel öneme sahip değildir. Fakat bayramlar, düğünler ve çeşitli diğer eğlenceler esnasında şenlikler bu meydana da kaymakta, gösteri ve eğlenceler için bölge yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hacim kaybetse dahi bu saha, Osmanlı insanının hayatında bir meydan olarak varlığını sürdürmüştür.

a. Konumu ve Sınırları

Suriçi İstanbul'da, Divanyolu üzerinde bulunan Çemberlitaş Meydanı, Çemberlitaş adındaki sütun ile yakın çevresinden oluşmaktadır. Osmanlıların İstanbul'u fethinden evvel Forum Konstantin[649] olarak bilinen bu saha, zamanla hacim kaybına uğramış, lakin daima varlığını sürdürmüştür. Pek tabiî meydanın çekirdeğinde Çemberlitaş Sütunu yer almaktadır. Atik Ali Paşa Külliyesi'nin inşası ile birlikte forum, bir Osmanlı meydanına dönüşmeye başlamıştır. Külliyenin cami, türbe, zaviye ve imaret kısmı Çemberlitaş'ın batısında yer almakta ve meydanı bu yönden sınırlandırmaktadır. Meydanın güney sınırını, caddenin karşı tarafında yer alan, külliyenin -ön cephesi kesik- medresesi ile -tamamen ortadan kalkmış- hanı oluşturmaktadır[650]. Bu yapıların doğusunda yani meydanın güneydoğu köşesinde ise

647 Şekil ve Harita Listesi-Çemberlitaş Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12.

648 Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 255-257.

649 Forum oval ya da dairesel bir şekle sahiptir. Kenarlarında iki katlı revaklar yer almakta olup bunların gerisindeki nişlerde ise heykeller sıralanmıştır (Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 37).

650 Külliyenin imareti 19. yüzyıldan beri mevcut değildir. Yok olmadan evvel, caminin kıble tarafında bulunan bina Çemberlitaş'a doğru uzanmakta idi. 19. yüzyılın ortalarında kalıntıları dükkan olarak kullanılmış, 1912-1913'de de yıktırılarak yerine Altıncı Vakıf Hanı'nın inşaatına başlanmıştır. Fakat bu bina da bitirilmemiş ve 1938'de yıktırılmıştır (Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 66).

Köprülü Külliyesi'nin darulkurrası yer almaktadır[651]. Meydanın doğu cephesini sınırlandıran yapı, Sultan Abdülaziz'in isteği ve Islahat-ı Turuk Komisyonu kararıyla, 1868'de Divanyolu'nun genişletilmesi esnasında bir kısmı kesilen Çemberlitaş Hamamı'dır. Bu yapının kuzeyinde, meydanın kuzeydoğusuna tesadüf eden noktada ise Köprülü Külliyesi'nin bir parçası olan Vezir Hanı yer almaktadır[652].

b. Meydan ve Çevresi

İstanbul'daki diğer pek çok meydana nazaran bu saha hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilmek mümkündür. Bunun ana nedeni Çemberlitaş Meydanı'nın pek çok Batılı'nın konakladığı Elçi Hanı'nın tam karşısında yer almasıdır. Meydanın fiziki vaziyetini dört ana kütle belirlemektedir. Birincisi meydanın mihenk taşı olan Çemberlitaş'ın kendisi, ikincisi sütunun etrafını saran Tavuk Pazarı adındaki ticaret ve zanaat bölgesi, üçüncüsü Batılıların konaklamalarından ötürü iç kısmını da uzun uzadıya anlattıkları Elçi Hanı ve son olarak dördüncüsü ise meydanın sahip olduğu en büyük külliye olan Atik Ali Paşa'dır.

Kaynaklar Çemberlitaş Sütunu'nun şekli ve tarihi hakkında oldukça detaylı bilgiler aktarmaktadır. Sütunun geçirdiği yangınlar, depremler ve akabinde oluşan zararlar neticesinde yapıya çemberlerin takılması Batılıların oldukça ilgisini çekmektedir[653]. Çemberlerin takılış sebebi hususunda iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan ilki sütunun depremlerden dolayı zarar gördüğü ya da görebilmesi ihtimaline karşı takıldığıdır. Diğeri ise yangınlar vesilesiyle bu önlemin alındığıdır[654]. Çemberlitaş kızıl bir mermer türü olan somaki (porfir) taştan imal edilmiş ve sekiz

651 Külliyenin ilk parçaları, Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1662'de inşa ettirilmiştir (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, c. 26, s. 255).

652 Vezir Hanı külliyenin diğer parçalarından daha geç bir tarihte Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1676'da inşa ettirilmiştir (Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", **DİA**, c. 26, s. 255).

653 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 127-131; Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 53-64, 134-135; Breüning, **Seyahatname**, s. 150-151; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 93-94; Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar**, c. 1, s. 77-78; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 57; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 94-98; Wittman, **Osmanlı'ya Yolculuk**, s. 21.

654 Busbecq, **Türk Mektupları**, s. 56; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 139-140; Wratislaw, **Anılar**, s. 47, 65; Loir, **Seyahatname**, s. 54; Thevenot, **Seyahatname**, s. 52; Chishull, **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, s. 64; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 42-43.

adet parçanın birleşiminden oluşmaktadır. Yapının Avrat Pazarı'ndaki dikilitaşa benzemediği de dile getirilmektedir[655].

Meydandaki dikkati çeken bir diğer fiziki kütle Çemberlitaş'ın etrafını saran ve çok canlı bir ticari saha olan Tavuk Pazarı'dır. Bir hadiseden bahsedildiği ya da bölgedeki bir yer tarif edildiği zaman, Tavuk Pazarı adı, Çemberlitaş ve Meydanı'ndan öne çıkabilmektedir. İstanbul'daki ticari sahalar içerisinde kıymeti oldukça yüksek olan bu alan, ismini tavukların satıldığı büyük ve sabit bir pazardan almaktadır. Fakat burada çeşitli malların hem üretiminin hem de satışının yapıldığı diğer pek çok dükkan da mevcuttur[656].

Özellikle bir elçilik heyetine dahil olan gezginlerin yoğun ilgisini çeken Elçi Hanı, doğrudan meydana nazır bir yapıdır[657]. Han, Atik Ali Paşa Külliyesi'nin bir parçasıdır ve ona gelir getirmek için inşa edilmiştir. Mekan genellikle bir kervansaray olarak görülmektedir[658]. Handa kalanlar yapıyı beğenip onun bir saray kadar büyük olduğunu ifade etmektedirler. Dört köşeli kırmızı tuğlalardan inşa edilen bina, dört yanı gören iyi bir konumda bulunmakta ve üstü kurşun kaplı bir çatıya sahiptir. Altındaysa İstanbul'un en büyük sokaklarından bir tanesine açılan ve doğrudan Çemberlitaş'ı gören pek çok dükkan yer almaktadır[659]. Hammer'in İstanbul'a geldiği senelerde, elçiliklerin Galata yakasına taşınmasına rağmen Elçi Hanı hala mevcudiyetini korumaktadır[660].

---

655 Tespit edilebildiği kadarıyla sadece Schweigger sütunun yekpare olduğunu ifade etmektedir (Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 139-140; Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 127-131; Busbecq, **Türk Mektupları**, s. 56; Fresne-Canaye, **Seyahatname**, s. 72; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 309; Wratislaw, **Anılar**, s. 47, 65; Simeon, **Seyahatname**, s. 10; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 93-94; Loir, **Seyahatname**, s. 54; Thevenot, **Seyahatname**, s. 52; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 42-43; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 57; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, s. 94-98).

656 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 127-131; Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 53-64, 134-135; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 309; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 66.

657 Semavi Eyice, "Elçi Hanı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1995, c. 11, s. 15-18.

658 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 53-64; Fresne-Canaye, **Seyahatname**, s. 72; Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 77.

659 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 53-64, 134-135; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 57-59; Wratislaw, **Anılar**, s. 47, 65; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 57-58.

660 Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 94-98.

Elçi Hanı'nın karşısında Çemberlitaş Hamamı yer almaktadır. Reinhold Lubenau, Çemberlitaş'tan Konstantin Meydanı olarak bahsetmekte ve mermerden yapılmış olan hamamın burada yer aldığını ifade etmektedir[661]. Meydanın sahip olduğu dört ana kütlenin haricinde bölgede Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın (ö. 1546) konutu bulunmaktadır[662]. Antoine Galland, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın mezarını ziyaret etmiş ve çinilerle kaplı bir kubbesi olan bu yapıyı bir tür küçük tapınağa benzetmiştir[663].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Çemberlitaş

İstanbul'u yeniden imar eden İmparator I. Constantinus hem kendi adına bir meydan yani Konstantin Forumu'nu inşa ettirmiş hem de bunun ortasına gene kendi adını taşıyan bir dikilitaş olan Konstantin Anıtı'nı[664] 328'de yaptırmıştır. Osmanlılar tarafından İstanbul fethedilinceye kadar bu anıt, yaklaşık bin yüz yıl boyunca pek çok yangın ve deprem atlatmış, çokça zarar görmüş ve sık sık tamir edilmiştir. Osmanlı döneminde de sıkça yangın -özellikle de 1779 yangınından kötü etkilenmiştir- ve deprem gören anıt çemberlerle sarılarak güçlendirilmiştir. Alt kısmı da taşlarla takviye edilmiştir[665]. Osmanlı toplumunun ilk zamanlarda Dikilitaş, Batılıların ise Yanık Sütun dedikleri yapı, zamanla Çemberlitaş diye anılmıştır. İlk yapıldığında forum döşemesinden itibaren otuz yedi metre, 21. yüzyılda ise caddeden itibaren otuz beş metrelik bir boya sahiptir[666].

(2). Atik Ali Paşa Külliyesi

661 Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 212.
662 Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 127-131.
663 Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar**, c. 1, s. 77-78.
664 Şekil ve Harita Listesi-Çemberlitaş Meydanı 10, 13, 14.
665 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 53-54.
666 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 27; Arseven, **Eski İstanbul**, s. 181-182; Semavi Eyice, "Çemberlitaş", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 482-483.

Cami, medrese, imaret, tekke, muvakkithane, türbe, hazire, çeşme, su haznesi ve kervansaraydan oluşan külliyenin[667] vakfiyesi 1509 tarihlidir[668]. *Hadikatül Cevami* inşa tarihini 902/1496-97 olarak vermektedir[669]. 21. yüzyıla kadar gelemeyen külliyenin imareti Çemberlitaş ile caminin arasında idi. Külliyenin vakfiyesinde, imaretin yakınında bulunan bir kervansaraydan da bahsedilmektedir. Fakat bu yapı mevcut değildir. Bu yapının Elçi Hanı olduğunu iddia edenler dahi mevcuttur[670]. Külliyenin medresesi manzumenin diğer parçalarından ayrı olarak yolun karşısında yer almaktadır. 1883'den evvel, ilk kez tramvay geçirilmek için yol genişletildiği esnada ön tarafından kesilmiştir[671].

(3). Elçi Hanı

Atik Ali Paşa Külliyesi'nin bir parçası olmakla birlikte külliyenin diğer bölümlerinden daha sonra, 1510-1511'de inşa edilmiştir. İstanbul'a gelen elçiler, 16. yüzyıldan itibaren uzun yıllar burada konaklatılmıştır. 1646'dan itibaren elçilerin Galata'da kalmasına izin verilince mekan yavaş yavaş han vasfını kaybetmeye başlamıştır. 1660 yangını ve 1766 depremi neticesinde oldukça zarar görmüştür. 1766 depremi bina için dönüm noktası olmuştur. Kısmen yıkılan yapı Sultan I. Abdülhamid devrinde kurulan Tataran Ocağı'nın barınaklarından birisi haline gelmiş ve yıkık dökük bir şekilde hayatına devam etmiştir. Zaman zaman işlev değiştirse de geçirdiği yangınlar ve doğru dürüst tamir görmemesi sebebiyle perişan bir vaziyette kalmıştır. 1880'de Osman Bey burayı satın almış ve kalıntıları tamamen yıktırarak yerine Matbaa-i Osmaniyye adlı binayı inşa ettirmiştir. Fakat 1965'de bu bina da yıktırılarak yerine 21. yüzyıldaki iş hanı inşa edilmiştir[672].

---

667 Şekil ve Harita Listesi-Çemberlitaş Meydanı 9.

668 Ekrem Hakkı Ayverdi, "Atikalipaşa Camii, Sedefciler Camii", **İst A.**, İstanbul, REKİA, İstanbul, 1960, c. 3, s. 1281-1284.

669 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 207.

670 Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 163-174; İ. Aydın Yüksel, "Atik Ali Paşa Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 403-406; Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", **DİA**, c. 4, s. 65-67.

671 M. S. Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s. 104-105.

672 Semavi Eyice, "Elçi Hanı", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Mart 1970, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, Sayı 24, s. 94-96, 102-116; Semavi Eyice, "Elçi Hanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 148-149; Semavi Eyice, "Constantinus Forumu", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 440-441; Eyice, "Elçi Hanı", **DİA**, c. 11, s. 15-18.

(4). Çemberlitaş Hamamı

Valide Hamamı olarak da anılan yapı, Sultan III. Murad'ın annesi Valide Afife Nurbanu Sultan tarafından Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi'ne gelir getirmesi amacıyla 1584'de inşa ettirilmiştir[673]. Tipik bir çifte hamamdır. Tarih boyunca müşterileri arasında özellikle çarşı esnafı yer almıştır. 1752'de toplam elli sekiz tellak ve natırın çalıştığı bu hamam, o dönemde İstanbul'un en büyüklerinden bir tanesidir[674]. Mimar Sinan eseri olan yapı, 1868'de İstanbul'da gerçekleştirilen yol genişletme çalışmaları esnasında ortadan kesilmiştir[675].

(5). Vezir Hanı ve Abdüsselam Bey Hanı

Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa tarafından yaptırılarak Köprülü Külliyesi'ne dahil edilmiştir. Çemberlitaş'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Evliya Çelebi iki yüz yirmi odasının bulunduğunu söylemektedir[676]. Abdüsselam Bey Hanı 21. yüzyılda artık mevcut olmayan ve Tavuk Pazarı'nda yer almakta olan bir yapıydı. Büyük boyutlu bir yapı olan hanın tam yeri bilinmemektedir[677].

(6). Köprülü Külliyesi'nin Darülkurrası

Köprülü Külliyesi'nin Çemberlitaş'a dönük yapılarından bir diğeri, dershane ve mescit işlevlerinin ikisini birden gören darülkurrasıdır. 1661'de tamamlanan külliye, 1871'deki Divanyolu genişletme çalışmaları esnasında zarar

673 Haluk Akbay, "Çenberlitaş Hamamı", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1965, c. 7, s. 3817-3819; Semavi Eyice, "Çemberlitaş Hamamı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, s. 266-268.
674 Nina Ergin, "Çemberlitaş Hamamı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, c. 4, s. 335, 337, 339.
675 Akbay, "Çenberlitaş Hamamı", **İst A.**, c. 7, s. 3817-3819; Eyice, "Çemberlitaş Hamamı", **DİA**, c. 8, s. 266-268.
676 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 155; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Vezir Hanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 382-383.
677 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 7.

görmüştür. Sebil, türbe, medrese odaları ile birlikte darülkurranın da bir kısmı yıktırılmıştır[678].

3. Avrat Pazarı

Avrat Pazarı'nın[679] kurulduğu saha Arkadios adını taşıyan eski bir Bizans forumudur. Bu alanın tam olarak ne kadarlık bir yeri kapladığı hakkında herhangi bir arkeolojik veri yoktur. Fakat yedinci tepenin başlangıcında olan bölgede yani 21. yüzyılın Cerrahpaşası'nda bulunduğu bilinmektedir. 403'de inşa edilen forum, benzerleri arasında şehirdeki son örnektir. Bizans zamanında ciddi bir ticari faaliyetin sürdürüldüğü bu saha, İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra da aynı işleve sahip olmuştur. 15. yüzyılın sonlarında hala geniş bir boşluk olarak varlığını sürdüren Arkadios Forumu, o tarihlerden sonra şehrin nüfusunun artması ile yavaş yavaş daralmaya başlamıştır. Sadrazam Koca Derviş Davud Paşa (ö. 1498), külliyesini inşa ettirirken, bu bölgeye gelir getirmesi amacıyla yüz sekiz dükkan yaptırmıştır. Hemen arkasından da Haseki Sultan Külliyesi'nin inşa edilmesi ile birlikte bölge neredeyse tamamen işgal edilmiştir. Geçen yıllar içerisinde hacmini kaybetse dahi uzun yüzyıllar boyunca burası geniş bir pazar alanı olarak kullanılmıştır[680].

a. Konumu ve Sınırları

Avrat Pazarı olarak adlandırılan sahadan geriye 21. yüzyılda neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Bu meydanın varlığına sadece ve sadece çevresindeki yapıların arasında, sıkışık bir vaziyette günümüze kadar gelebilen Avrat Taşı'nın kaidesi ile sütunun hemen karşısında yer alan ufak Keyçi Hatun Parkı birer delildir. Bu sebeple meydanın sınırları net bir şekilde çizilememektedir. Avrat Taşı'nın

678 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 89-90.

679 Şekil ve Harita Listesi-Avrat Pazarı 1, 2, 3, 4.

680 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 86-87, 250; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 250-253; Hakan Taştan, **"Kentsel Alanın İşlevsel Sürekliliği Bağlamında Arkadios Forumu'nun Avrat Pazarı'na Dönüşümü"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Zeynep Kuban, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 156-163.

etrafında bulunan ve zamanla küçülen ama boyutları bilinmeyen bir saha, bu meydana atfedilebilir. Avrat Taşı'ndan geriye kalanlar ise şu an Haseki Külliyesi'nin güney paralelinde uzanan Kocamustafa Paşa Caddesi'ni kesen Haseki Kadın Sokak'ın güney ucunda yer almaktadır[681].

b. Meydan ve Çevresi

İstanbul'daki pek çok Avrat Pazarı'ndan birisinin kurulduğu bu saha şehrin merkezine, görece uzak bir noktadadır[682]. Burada yer alan Arkadios Sütunu'nun malzemesi beyaz mermerdir. Ayrıca iç kısmında tepesine kadar çıkmaya imkan veren ve yapı yıkılmadan önce yukarıya çıkmaya imkan veren bir merdiven bulunmaktadır[683]. Yapı yüksek, kalın, oldukça güzel ve sanat değeri yüksek bir anıttır. Boylu boyunca da çeşitli rölyefler ile kaplıdır. Birer stilobata, kaide ve sütun başlığına sahip olan dikilitaş, yirmi beş adet parçadan oluşmaktadır. Sütun zamanla depremlerden ötürü ciddi zarar görmüş ve yıkılma riski taşımaya başlamıştır[684].

La Motraye, perişan haldeki Arkadios Sütunu'nun çevredeki ev ve insanlara zarar vermemesi için 1711'de yıktırıldığını ifade etmektedir[685]. Bu tarihten sonraki kaynaklar da yapıdan sadece bir yıkıntı şeklinde bahsetmektedirler. Hatta 1799'da İstanbul'a gelmiş bulunan Hammer, Avrat Taşı'nın içinin bir Türk'ün evine

681 Taştan, **"Arkadios Forumu'nun Avrat Pazarı'na Dönüşümü"**, YL Tezi, s. 156-163.

682 Necdet Sakaoğlu, "Avrat Pazarları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 430-431.

683 Breüning, **Seyahatname**, s. 150; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 27.

684 Bölge, Süleymaniye gibi görkemli bir külliyeyi ziyaret etmeyen seyyahların bile akınına uğramıştır. Bir Bizans yapısı olan Arkadios Sütunu'na oldukça iltifat eden Batılılar bölgede kurulan pazar hakkında da bilgiler aktarmaktadır. Fakat buradaki meydan, biçimi ve çevresi hakkında hiçbir detay vermemişlerdir. Genellikle Arkadios Sütunu, Romalı muadilleriyle bir görülmüştür (Chesneau, **D'Aramon Seyahatnamesi**, s. 24; Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 185-188; **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, s. 184; Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 136-137; Busbecq, **Türk Mektupları**, s. 56; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 139-140; Nicolay, **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, s. 157; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 308-309; Simeon, **Seyahatname**, s. 10; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 94; Loir, **Seyahatname**, s. 54-55; Thevenot, **Seyahatname**, s. 52; Chishull, **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, s. 64; Hill, **Present State of the Ottoman Empire**, s. 132; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 57).

685 La Motraye, **Seyahatname**, s. 122.

dönüşmüş olduğunu hayretle gözlemlemiştir. Kaidenin içindeki boş alan ile eski merdiven boşluğu evin haremi olarak kullanılmaktadır[686].

Arkadios Sütunu'nun etrafında yer alan Avrat Pazarı, kapladığı saha itibariyle zamanla hacim kaybetmiştir. Gene de meydan, ilk zamanlarında muhtemelen büyük bir sahayı işgal etmekte idi. Hatta sütunun bir cephesi yapılarla işgal altında iken üç tarafından rahatlıkla seçilebildiği düşünülebilir. Bunu destekler bir şekilde 1553'de İstanbul'a gelmiş bulunan Dernschwam, yapının bir cephesinin binalarla kapanmış durumda olduğunu ve burada haftanın pazar günlerinde kurulan, günlük yüz bin duka değerinde iş yapan bir pazar kurulduğunu ifade etmektedir[687]. Pazarın kurulduğu sahanın her tarafında meyve ve sebzelerin satıldığı küçük baraka ve kulübeler bulunmaktadır. Birtakım seyyahlar, adından ötürü hatalı bir şekilde, bu mekanda kadın esirlerin satıldığı algısına kapılmışlardır[688].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Arkadios Sütunu – Avrat Taşı

Anıt, İmparator Arkadios zamanında, 404'de inşa edilmiştir. Anıtın üzerine bu imparatorun heykeli, oğlu İmparator II. Teodosios tarafından 421'e yerleştirilmiştir[689]. 435'de tamamen yeniden düzenlenen bu revaklı foruma, diğer pek çok imparatorun heykeli de dikilmiştir[690]. Pek çok deprem ve yangın geçiren anıt, sık sık tamir görmüştür[691]. İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınmasından bir kaç yüzyıl sonra, deprem ve yangınlardan dolayı kötü bir durumda olan sütun, çevresine zarar vermemesi için 1711'de yıktırılmıştır[692].

686 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 8; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 57; Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 126.
687 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 136-137.
688 **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, s. 184; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 139-140; Heberer, **Osmanlıda Bir Köle**, s. 308-309; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 197-198.
689 Semavi Eyice, "Arkadios Sütunu", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1959, c. 2, s. 1012-1019.
690 Semavi Eyice, "Arkadios Sütunu", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 306-307.
691 Arseven, **Eski İstanbul**, s. 182-183.
692 La Motraye, **Seyahatname**, s. 122.

(2). Haseki Sultan Külliyesi (Camisi ve Türbeleri)

Külliyenin medrese, sıbyan mektebi, imaret ve darüşşifa gibi kısımları da bulunmakla beraber bu yapılar bir sokak ile ayrılmakta ve kuzeyde kalmaktadırlar[693]. Oldukça yoğun bir şekilde tasarlanan külliye, parça parça olacak şekilde tamamlanmış ve tüm yapılarının bitmesi 1551'i bulmuştur[694]. Bu sebeple bütünlüklü ve muntazam bir külliye görüntüsü arz etmemektedir. Külliyenin tek kubbeli camisi de 17. yüzyılda ekleme yapılarak iki kubbeli hale getirilmiştir. Mimar Sinan'ın ilk eserlerinden olan bu yapı manzumesinin her parçası ona ait değildir[695].

(3). Bayrampaşa Külliyesi

Haseki Külliyesi'ne komşu olan bu manzume, Haseki Kadın Sokağı'nın sağındaki medrese, mektep ile dükkanlar ve solundaki mescit, tekke, türbe ile sebilden oluşmaktadır. Külliyeyi 1634'de sadaret kaymakamı olan Bayram Paşa inşa ettirmiştir. Mektep dışındaki bütün yapılar ufak tamirlerle esas biçimlerini koruyarak 21. yüzyıla kadar gelebilmişlerdir[696].

(4). Cambaziye Camisi

Avrat Taşı'nın güneyinde, Kocamustafa Paşa Caddesi'nin tam karşısında bulunan Kargı Sokak üzerinde, bu bölgeye baktığı düşünülen Cambaziye Camisi bulunmakta idi[697].

4. Yeni Cami Meydanı (2)

693 Şekil ve Harita Listesi-Avrat Pazarı, 5; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 76.
694 Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 365-371.
695 Aptullah Kuran, "Haseki Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1975, Sayı 2, s. 57-58, 62-64.
696 M. Baha Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 5, s. 267-268; Hilary Summer-Bond, John Freely, **İstanbul'u Dolaşırken, İstanbul Gezgininin Rehberi**, Çevirmen Yelda Türedi, İstanbul, Pan, 2011, s. 332.
697 Taştan, **"Arkadios Forumu'nun Avrat Pazarı'na Dönüşümü"**, YL Tezi, s. 156-163.

İstanbul'un "Şehrin Ana Meydanları" başlığı altında da incelenen Yeni Cami Meydanı sahilden yani Eminönü Meydanı'ndan ayrı bir şekilde birtakım ticari faaliyetlerin devam ettiği bir saha olagelmiştir. Sahildeki ticaret ağırlıklı olarak toptan, iç kısımdaki ticaret ise perakende olarak devam etmiştir. Mısır Çarşısı ve yakın çevresi bu bölgedeki perakende ticaretin belirleyicisi olmuştur. 21. yüzyılda Eminönü sahilindeki han ve kervansaraylar ile modern depo ve antrepolardan neredeyse hiçbiri mevcut değildir. Yeni Cami'nin etrafı moderleştirmeci şehir uygulamaları ile açıldığı zaman bu gibi depolama alanları ortadan kalkmış ve bölge zamanla turistik bir mahiyete bürünmüştür. Yeni Cami Meydanı da 21. yüzyılda turistik bir vaziyet alsa da Mısır Çarşısı ana eksen olmak üzere bölgede ticari bir ağırlık hala söz konusudur. Farkedilen bu ticari ağırlık 20. ve özellikle de 19. yüzyıldan evvel daha kuvvetli bir şekilde sürdürülmekteydi. "Külliye Meydanları" başlığı altında da bahsedildiği gibi bölge zaman zaman salaş tabir edilen dükkanların işgaline uğramıştır. Eminönü Meydanı'na ve hemen güneyindeki pek çok han ve kervansaraya komşu olan bu saha doğal olarak her dönem İstanbul'un ticaret merkezlerinden birisi olmuştur.

5. Eminönü Meydanı (Gümrük Meydanı) (2)

Eminönü Meydanı, Kapalı Çarşı ile birlikte İstanbul'daki ticari faaliyetler bakımından en yoğun bölgedir. Evvela hem şehiriçi ana deniz trafiği hem de şehirler ve memleketler arası ana deniz trafiği -yük ve insan- buradan sağlanmaktadır. Buna bağlı olarak özellikle uzak memleketler ile imparatorluğun dört bir tarafından İstanbul'a gelen mallar için ilk depolama alanı burasıdır. Buna mukabil "İskele Meydanları" başlığında detaylı bir şekilde açıklandığı üzere pek çok iskele, şehir kapısı, pazar ve ilgili diğer ticari birim burada yer almaktadır. Bu özelliklerden dolayı Gümrük binası burada yer almakta ve meydana ikinci bir isim daha sağlamaktadır. İskelelerdeki ticari faaliyeti denetleyen Gümrük Emini'nin makamı burasıdır. Toptan ve perakende her tür ticaretin yapıldığı bu saha bir ticaret meydanı olmakla birlikte şehirdeki konumu ve fiziksel özellikleri bakımından "İskele Meydanları" başlığı altında ele alınıp, incelenmiştir. Bölgedeki yoğun ticari ve yer

yer zanaat faaliyetlerini vurgulamak için Eminönü Meydanı'na "Ticaret Meydanları" başlığı altında da yer verilmiştir.

6. Üsküdar İskele Meydanı (2)

Üsküdar İskele Meydanı esasında Eminönü Meydanı'nın Anadolu yakasındaki bir örneğidir. Sahip olduğu pek çok iskele, han ve kervansaray ile oldukça yoğun bir ticarete sahne olmuştur. Ayrıca şehre, imparatorluğun doğu yönünden gelen mallar da Üsküdar'dan karşıya geçirilmiştir. 21. yüzyılda ise Eminönü Meydanı gibi ticari mallarda transit liman olma özelliğini yitirmiştir. Toptan ticaret tamamen bölgeden silinmiş, perakende ise daha iç kısımlara taşınmıştır. Hatta meydanla neredeyse hiç alakası kalmamıştır. Bölge, 21. yüzyılda da devam eden yoğun modernleştirmeci faaliyetlere maruz kalmıştır. Bölgeye ilk büyük müdahale Bostancıbaşı Arnavudzade Ahmed Ağa tarafından 1786'de yapılmıştır. Sultan III. Ahmed Çeşmesi ve Mihrimah Sultan Camisi'nin etrafında bulunan birtakım dükkanlar ile iskele civarındaki salaş ve bazı yapılar kaldırılmıştır[698].

19. yüzyılın ikinci yarısında modern iletişim ile kara ve deniz ulaşım araçlarının gelmesi ile birlikte bu süreç gittikçe hızlanmıştır. Bölgeye 1855'de Telgrafhane kurulmuştur. 1870'de arabalı vapur seferleri başlayarak meydan da ciddi bir dönüşüme sebep olmuştur. Son olarak Haydarpaşa'ya getirilen demiryolu ve 1928 yılından sonra faaliyete geçen tramvaylar da etkisini göstermiştir. Akabinde 1930-1935 arasında lastik tekerlekli araçlar için meydan düzenlenir ve pek çok yapı kaldırılır. Meydan 20. yüzyıldaki ikinci büyük darbeyi 1956-1960 tadilatları esnasında alır. Bir öncekinden çok daha kapsamlı bir şekilde meydanın açılması, genişletilmesi ve tarihi dokunun yok edilmesi gerçekleşir[699]. Sonraki senelerde de bölgedeki tahribat devam eder ve yaklaşık iki yüzyıl içerisinde meydan ticari yapısını neredeyse tamamen kaybeder. Geleneksel ticaret kalıpları -toptan ve perakende- bölgede artık sürdürülemez hale gelmiştir. Özellikle Mihrimah Sultan ile Yeni Valide

698 Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 169.

699 İmre Özbek, "Üsküdar Meydanı'nın Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekansal Dönüşüm", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu II**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2004, c. 2, s. 375-384.

Külliyesi arasında bulunan ve denize kadar olan saha kısım kısım olacak şekilde zaman içerisinde yapısızlaştırılmıştır. Son olarak 2010-2019 arasında Üsküdar Belediyesi'nin eski binası yıktırılmış ve bu bina ile Selman Ağa Camisi'nin etrafı diğer yapılardan arındırılarak Üsküdar İskele Meydanı tarihsel sınırlarının çok ötesinde bir genişliğe ulaştırılmıştır.

E. Mahalle Meydanları

Dünyanın her yerinde, genel geçer günlük ihtiyaçlar için kullanılan ve biçimi ile ortaya çıkış şekli bakımından özel hususlar taşımayan çeşitli meydanlar mevcuttur. İstanbul'da da bu sınıfa sokulabilecek pek çok meydan vardır. Bunlar genellikle şehrin iç bölgelerinde ve özellikle konut dokusunun ortasında gelişim gösterir. Hacim olarak diğer bütün meydanlara nazaran boyutları küçüktür. Pek çok şekilde kullanılmakla birlikte özelleşmiş tek bir ana işleve de sahip değillerdir. Avrat Pazarı ve Cündi Meydanı'nın kendilerine has çok farklı iki yönü bulunmaktadır. Lakin iki mekanda da ticari ya da sportif faaliyetler, ne mahalle dokusuna baskın gelmekte ne de bölgenin fiziksel ve içtimai yapısını bozabilmektedir. Özellikle Cündi Meydanı[700] cirit oyunu için yoğun bir şekilde kullanılsa da, bu saha şehrin sakin bir köşesinde, ticari ve sınai bölgelerden uzaktadır.

Mahalle dokusunun baskın olarak sürdüğü bu küçük meydanlara konutların yanı sıra bazı küçük külliyeler ve yapılar da komşudur. Hacim olarak küçük olsalar bile bu bölgelerin şekil ve şahsiyet almasında bu gibi yapılar önemlidir. Ağa Kapısı Meydanı'na kurumun, Vefa Meydanı'na külliyenin, Doğancılar Meydanı'na Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camisi ile Doğancıbaşı Hacı Ahmed Paşa Türbesi'nin isim vermesi buna güzel birer örnektir. Neticede Doğancılar, Cündi, Avrat Pazarı, Vefa ve Kadırga Meydanları neredeyse tamamen konutlarla çevrili, birer mahalle meydanı

700 Cündi Meydanı'nda çeşitli devlet görevlilerinin konutlarının da yer aldığı görülmektedir. 3 Eylül 1758'de çocuksuz olarak vefat eden Muhasebe-i Evvel Mustafa Efendi'nin geriye kalan eşyasının tespiti bir heyet toplanmıştır. Başbaki Kulu Ağa ile Galata Voyvodası'nın katıldığı heyet önce Fındıklı'daki konağa sonrasında Cündi Meydanı'nda Arpa Emini Mahmud Efendi'nin sakin olduğu konutu ziyaret etmiştir (BOA, A. E. SOSM., nr. III. 2-101). 20 Eylül 1789'da Başbakikulu Şaban Ağa'ya ikamet etmesi için Cündi Meydanı'nda bulunan ve daha önceden, müteveffa İsakçı Anbarı Emini Hacı Ahmed Ağa'nın kullandığı konut verilmiştir (BOA, HAT., nr. 15-670).

özelliği gösterirler. Ağa Kapısı Meydanı ise Ağa Kapısı kurumunun önünde ve çevresinde Süleymaniye Külliyesi'nin parçaları bulunmasına rağmen şehrin ikincil bir meydanıdır. Daha çok mahalle ve evlerine ulaşmak isteyen halkın transit olarak kullandığı bir sahadır. Ne bir külliye meydanı ne de ticaret yapılan önemli bir sahadır. Mahalle meydanlarında -Avrat Pazarı bunlara bir istisnadır- az da olsa ticari faaliyetler de sürdürülmektedir. İstanbul halkı büyük alışverişi için daha çok çarşı pazar bölgelerini tercih etmekte bu sahaları en fazla günlük temel ihtiyaçları için kullanmaktadırlar.

1. Vefa Meydanı

Vefa Meydanı[701], Müslüman memleketlerden gelen elçilerin konaklatıldığı bir bölge olması haricinde Osmanlı İstanbul'unda belirgin herhangi bir siyasi işleve sahip değildir. Adını, Sultan II. Mehmed ve oğlu Sultan II. Bâyezid zamanlarında yaşamış olan İstanbul'un meşhur şeyhi Muslihuddin Mustafa'dan almıştır. Zamanla bölge, Vefâ mahlasına sahip olan şeyhin, bu adıyla anılmaya başlamıştır. Meydana komşu olan gene bu isimde bir külliye de mevcuttur[702]. Bu saha tam bir mahalle meydanı görevi ifa etmektedir. 19. yüzyılın son dönemini gösteren haritalarda yeri hala rahatlıkla seçilebilen bu meydan, İstanbullunun günlük yaşantısına dair çeşitli izler taşımaktadır. 21. yüzyılda neredeyse yok olmuş olan bu alan, aşağı yukarı bir meydan çeşmesi etrafında var olmuştur. Meydanın çevresindeki önde gelen yapı topluluğu ise Vefa Külliyesi'dir[703]. Doğrudan meydana cephesi olmasa bile yakın çevresindeki bir diğer mühim yapı topluluğu da Molla Gürani Külliyesi'dir.

a. Konumu ve Sınırları

Suriçi İstanbul'da yer alan Vefa Meydanı, Süleymaniye'den Şehzade Külliyesi'ne bir çizgi çekildiği zaman aşağı yukarı bu çizginin biraz kuzeyinde yer

701 Şekil ve Harita Listesi-Vefa Meydanı 1, 2, 3, 4.

702 Şemseddin Sâmi, **Kamûsü'l-a'lâm**, c. 6, s. 4688; Aziz Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, c. 39, s. 72-74.

703 Vefa Külliyesi bulunduğu mahalleye de adını vermiştir. Vefa Külliyesi, Vefa Meydanı'nın kuzeyinde yer almakta ve Şeyh Vefa Camisi Mahallesi de Vefa Külliyesi'nin kuzey kısmını kaplamaktadır (Ayverdi, **İstanbul Mahalleleri**, s. 48).

almaktadır. Suriçi İstanbul'un merkezi bir noktasında yer alan meydan, hangi vakfa bağlı olduğu hususunda farklı fikirlerin öne sürüldüğü bir çeşmenin etrafını temsil etmektedir[704]. Bu çeşme, güncel ve tarihi haritalara nazaran Vefa Külliyesi'nin aşağı yukarı elli metre güneybatısında yer almaktadır. 21. yüzyılda mevcut olmayan bu sahanın[705] ne kadarlık bir alanı kapladığına dair en anlaşılır bilgiyi *19. Asırda İstanbul Haritası* adlı eser vermektedir[706]. Vefa Meydanı denilebilecek saha maalesef ki otopark ve nargile kafe gibi dükkanlarla işgal edilmiş durumdadır. Bu alan ise Vefa Külliyesi'nin güney-güneybatı yönünde bulunan ve Vefa Caddesi ile Katip Çelebi Caddesi arasında kalan sahayı kaplamaktadır. Semavi Eyice, bölgede hala mevcut olan ve meydanla ilintili bir çeşme vasıtasıyla meydanın kuzey kısmını tespit edebilmektedir. Bu çeşme Akif Paşa, Darülhadis ve Azap Askeri Sokakları ile Katip Çelebi Caddesi'nin kesişim noktasında yer almaktadır. 21. yüzyılda bile yolların kesiştiği bu noktada hala çok küçük bir meydan mevcuttur[707].

b. Meydan ve Çevresi

Hovhannesyan, meydanın belli belirsiz bir konumunu vermektedir. Fatih Camisi'nin kuzeyinde, Bozdoğan Kemeri'nin bulunduğu alanda Sultan II. Mehmed, Şeyh Vefa için bir külliye inşa ettirmiştir ve insanlar tarafından burası Vefa Meydanı olarak adlandırılmaktadır[708]. Carbognano da Hagios Theodoros Kilisesi'nin yani

704 Nur Urfalıoğlu, "Vefa Semtinin Çeşme ve Sebilleri", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 357-359; Fatma Şensoy, F. Samime İnceoğlu, "Arşiv Kaynaklarında Vefa'nın Çeşme ve Sebilleri", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 388-389.

705 Reşad Ekrem Koçu, "Bayram Yerleri", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1961, c. 5, s. 2311.

706 **19. Asırda İstanbul Haritası**, Hazırlayan Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1958, Plan C4.

707 Semavi Eyice, meydanın konumu ve son durumu için şöyle söylemektedir: "*Bu semtin bir başka özelliği de şairlerin ve o devirlerdeki yazarların toplandıkları bir yer olması. Bir araya geldikleri yer ise, bugün hala meydan karakterini muhafaza etmekte olan Vefa Meydanı dediğimiz aşağı doğru çukur bölgede yani bulvara doğru inen bölgede bulunan küçük meydandır ki burada birkaç tane eski ağaç nasılsa yaşamaktadır. Hatta bu ağaçların dibinde iki tane de çeşme vardır. Gönül arzu eder ki bu meydan bir düzene sokulsun ve eskisi gibi burası İstanbul'un ilim ve sanat hayatında yeri olan, sanatkarların, şairlerin, edebiyatçıların toplandıkları bir yer haline tekrar gelebilsin. Tabii bu uzak bir ihtimal. Yani bugün bunu düşünmek biraz zor. Ama insanın içinden geliyor, temenni ediyor.*" (Semavi Eyice, "Bizans'tan Osmanlı'ya Vefa", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 19-20).

708 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 21.

Molla Gürani Külliyesi'nin Vefa Meydanı'nın yakınında bulunduğunu ifade etmektedir[709].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Şeyh Vefa Külliyesi

Sultan II. Bâyezid tarafından 1476'da inşa edilen yapı[710], Zeyniyye Tarikatı'ndan olan Muslihiddin el-Hac Mustafa Şeyh Vefa Efendi'ye, *Hadikatü'l-Cevami*'deki tabirle "*...hibe ve hediye olunub hânkâh olunmuşdur.*" Cami, medrese, imaret, hamam ve çeşmeden oluşan külliye içerisinde Şeyh Vefa'nın türbesi de yer almaktadır. Türbe tarafında ise "*...meydan-ı kebîr meşhur Vefâ...*" yer almaktadır[711]. Bu yapı manzumesi tarikat faaliyetleri ile alakası olmayan medrese, hamam ve kütüphane gibi binalara sahip olmakla birlikte, içerisinde bulunan çilehane, derviş hücreleri ve tevhidhane gibi unsurlar ile de bir tarikat külliyesi hüviyeti kazanmaktadır[712].

(2). Pertev Paşa Sarayı ve Kervansarayı

Yapıların tam yerleri bilinmemekle birlikte Mimar Sinan tarafından Vezir Pertev Paşa için yaptırılmışlardır. Zaman içerisinde bina sadrazam konağı olarak işlev görmüştür. Özellikle İran'dan gelen elçilerin ağırlanması esnasında da sık sık kullanılmıştır. 1590'da gelen Haydar Mirza ile 1596'da gelen Zülfikar Han buna güzel iki örnektir[713].

(3). Vefa Ahırı

709 Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 54.
710 Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 502-506.
711 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 187; Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 294.
712 M. Baha Tanman, "Şeyh Vefa Külliyesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 173-176; Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi", **DİA**, c. 39, s. 72-74.
713 Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 638-640; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 362-366; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 516-517; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 121-122; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153; İdris Bostan, "Pertev Paşa", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 34, s. 235-236.

Vefa Meydanı'nda Vefa Ahırı adında büyük bir han yer almaktadır. Otuz odalık bu handa tabaklanmış deriden ayakkabı imal eden ustalar yerleştirilmiştir. Fakat binanın tam yeri belli değildir[714].

(4). Otluk Ambarı

Evliya Çelebi İstanbul'un yetmiş yerinde bu ambarlardan olduğunu ifade etmekle birlikte en büyüklerinin Ahır Kapı'da ve Vefa Meydanı'nda bulunduğunu söylemektedir[715].

(5). Molla Gürani Külliyesi

Vefa Külliyesi'nin yakınında bulunan bu yapı silsilesi cami, darülhadis ve mektepten oluşmaktadır. Vakfiyesi 1494'i gösteren külliye, bir kiliseden camiye dönüştürülmüştür[716].

2. Kadırga (Limanı) Meydanı

İstanbul'un en ilginç meydanlarından birisidir. Zira suriçi İstanbul'da yer alan Kadırga Meydanı[717], Bizans zamanında kadırga cinsi gemilerin yanaşabileceği bir liman işlevi görmekte idi. Osmanlıların İstanbul'u fethetmesinden sonra zamanla bu liman dolmuş/doldurulmuş ve bir meydana dönüşmüştür[718]. Şehrin fethinden oldukça kısa bir süre sonra denizden yalıtılan saha, meydan vaziyetini alarak şehre katılmıştır. Büyük bir genişliğe sahip olan bu saha konutlar ya da başka yapılarla da işgal edilmemiştir. Daima boşluğu korunan bu bölgenin etrafı ise konutlarla çevrili olmuştur. Neticede bir Bizans limanı, bir Osmanlı mahalle arası meydanına dönüşmüştür.

714 BOA, C. BLD., nr. 20-953; BOA, C. İKTS., nr. 21-1012.
715 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 295.
716 Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 459-460.
717 Şekil ve Harita Listesi-Kadırga Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6.
718 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 7-8.

a. Konumu ve Sınırları

Meydan, suriçi İstanbul'un güneydoğu kısmında yer almakta ve bölgedeki bir diğer meydan olan Cündi Meydanı'nın kuzeybatısında konumlanmaktadır. Ters bir üçgen şeklindeki meydan, Kadırga Parkı adıyla hayatına devam etmektedir. Kuzeyinden Kadırga Limanı Caddesi, doğu, batı ve güney yönlerinden ise Kadırga Meydanı Sokak tarafından tamamen çevrelenmektedir. Bu sokakların etrafında ise genellikle konutlar olmakla birlikte, 21. yüzyılda meydanın güneybatı cephesinde Kadırga İlkokulu, güneydoğu cephesinde ise Kadırga Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi yer almaktadır. Bostancıbaşı Ali Ağa Camisi meydanın batı noktasında bulunmaktadır. Meydanın kuzeyinde Kadırga Hamamı, batısında ise İstanbul Fotoğraf Müzesi yer almaktadır.

b. Meydan ve Çevresi

1544-1547 ve 1550'de İstanbul'da bulunan Petrus Gyllius, doldurulmuş olan limanı görmüştür. Bu kısım surların içine kapatılmış ve su bulunan küçük bir bölümünü de kadınların hala çamaşır yıkamak için kullandıklarını yazmaktadır[719]. Yaklaşık yüz otuz yıl sonra 17. yüzyılda Eremya Çelebi bu bölgenin artık tamamen doldurulmuş olduğunu meydanda tahta kulübelerde oturan ve çilingirlik işi ile uğraşan çingenelerin yaşadığını belirtmektedir. Fakat bu kulübeleri, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa kaldırtmış ve çingeneler de başka yerlere taşınmışlardır[720]. Sebebi ne olursa olsun meydanın ortasındaki -kuvvetle muhtemel kaçak olan- bu yapılaşmaya izin verilmemiştir. Kasım 1726'da meydanda bir cebeci kolluğunun olduğu ve bu kolluğun yakınlarında bir bakkalın yer aldığı anlaşılmaktadır. Bakkalın karşısında bulunan Bostancıbaşı Ali Ağa Camisi'ne ise Çinili adındaki büyük bir bitişik vaziyettedir[721]. 1799'daysa bu saha çınarlarla kaplı güzel bir meydan haline

719 Hatta halkın sulara gömülü kadırgalar gördüklerini ve bundan dolayı da buraya Kadırga Limanı dediklerini belirtmektedir (Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 83).

720 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 3; Bu çingeneler demircilikle uğraşmakta fakat çeşitli ahlaksızlıklar da yapmaktadırlar. Bu sebepten ötürü yerlerinden taşınmışlardır (İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 8).

721 **İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 292.

gelmiştir. Burada Esma Sultan Sarayı ile devletin katırlarının ahırlarının yanı sıra muhtemelen o devirlerde hala varlığını koruyan ve Bizans'tan kalma olan üç büyük granit sütun yer almaktadır[722].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Esma Sultan Sahilsarayı

Meydanın kuzeybatısında yer alan bu yapı Kadırga'daki en büyük hanedan sarayı vasfını taşımaktadır. 17. yüzyılın son çeyreğinde Sultan II. Selim'in kızı olan Esmahan Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır[723]. 21. yüzyılda artık mevcut olmayan saray, çeşitli yangınlar ve depremler geçirse bile 19. yüzyıla kadar çeşitli tamirlerle yaşayabilmiştir. Yapı, arazinin eğimine uygun olarak inşa edilmişti ve binanın bütün kısımları deniz görüyordu. Sık sık el değiştiren sarayın birinci avlusu da doğrudan Kadırga Meydanı'na açılmakta idi[724].

(2). Beğlik Katırlar Ahırı

Esma Sultan Sarayı'nın hemen karşısında, devlet katırlarına ait olan ahırlar yer almaktadır[725].

(3). Rüstem Paşa Sarayı ve Mehmed Paşa Sarayı

Rüstem Paşa Sarayı meydana bakan ya da oldukça yakınlarında bulunan bir binadır. Tam yeri bilinmemektedir[726]. Aynı şekilde Mehmed Paşa Sarayı'nın da tam yeri bilinmemektedir[727].

722 Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 74.
723 Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 172; Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s. 69.
724 Tülay Artan, "Esma Sultan Sahilsarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 210-211.
725 Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, s. 74.
726 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 482.
727 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153.

(4). Esma Sultan Meydan Çeşmesi ve Namazgahı

Kadırga Meydanı'nın tam ortasında yer alan çeşme 1781'de Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın eşi olan Esma Sultan tarafından inşa edilmiştir. Erdem Yücel ise çeşmenin inşa tarihi olarak 1779'u vermektedir[728].

(5). Yahya Paşa Mektebi

Yapının vakfiyesi 1506 tarihlidir. Banisi Vezir Yahya Paşa'dır. Yahya Paşa Üsküp'te kurduğu imareti için vakfettiği çifte hamamın yanına bu mektebi yaptırmıştır[729].

(6). Kadırga (Yahya Paşa) Hamamı

Yapı 1508 tarihli bir vakfiyeye sahiptir. Fakat binanın kapısında ve iç kısmında, Latin harfleriyle, 1741'de Mısır Valisi olan bir Yahya Paşa tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir[730]. Bina 1948 ve 1952'de tamir görmüştür. Kadın ve erkeklere hizmet veren hamam 21. yüzyılda hala faal durumdadır[731].

(7). Bostancıbaşı Ali Ağa Camisi

Bostan Mescidi, Bostanî Ali Camisi, Bostanalî Camisi ve Bostan Camisi gibi adlarla da anılan yapının vakfiyesi 1558 tarihlidir. 1922'de Mimar Alaaddin Bey yapıya son cemaat yeri eklemiştir[732].

3. Ağa Kapısı Meydanı

728 Erdem Yücel, "Esmasultan Namazgahı ve Çeşmeleri", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1971, c. 10, s. 5309-5310; Ayla Ödekan, "Esma Sultan Meydan Çeşmesi ve Namazgahı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 208; Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, s. 139.

729 Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 298.

730 İ. Aydın Yüksel, konuya tam bir açıklık getirememiştir.

731 Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 298; İ. Aydın Yüksel, "Kadırga Hamamı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 367.

732 **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 292; Emine Naza, "Bostancıbaşı Ali Ağa Camii", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 307-308.

Ağa Kapısı ilk olarak Yeni ve Eski Odalar'ın ortasında bir bölgede yer almakta idi. Yeniçeri ağasının ikametgahı da olan Ağa Kapısı, Ağa Kapısı Meydanı[733] olarak tarif edilen, Süleymaniye bölgesindeki mevkisine, kuvvetle muhtemel 17. yüzyılın ilk yarısı içerisinde taşınmıştır[734]. Bu saha oldukça hacimsiz bir meydan olmakla birlikte özellikle isyanlar esnasında sıkça kullanılmış ve Osmanlı İstanbul'unun nazik noktalarından birisi olagelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önde gelen devlet adamlarından birisi olan yeniçeri ağası da buraya törenle gelip giderek bölgeye emperyal bir hava katmıştır. Öte yandan hemen yanındaki "...*selâtin camisinin ideal bir diyagonal perspektifini*..." de yansıtmaktadır[735].

a. Konumu ve Sınırları

Ağa Kapısı Meydanı suriçi İstanbul'da yer almaktadır. Süleymaniye Külliyesi'nin kuzey kısmında bulunan saha, suriçi İstanbul'un doğu-batı ekseninde ve aşağı yukarı ortasında bulunmaktadır. Haliç'e de oldukça yakındır. Uzun seneler Ağa Kapısı'nın önünde yer alan bu küçük sahaya, 21. yüzyılda Ağa Kapısı'nın arazisini kullanan İstanbul Müftülüğü ile İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi komşuluk etmektedir. Meydan, Ağa Kapısı'nın dışında Süleymaniye Külliyesi'nin Tabhanesi, Mimar Sinan'ın Türbesi ve Sebili ile çevrili durumdadır.

b. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Ağa Kapısı ve Mescidi

Ağa Kapısı adlı kurum bir nevi küçük bir saraydır. Kurumun, Ağa Kapısı Meydanı'na bakan ana kapısından içeri girildiği zaman öncelikle -haremin de dahil olduğu- pek çok dairesi olan ve Yeniçeri Ağası'nın ailesiyle birlikte oturduğu yapı ile karşılaşılmaktadır. Bu yapı ile birlikte Yeniçeri Ağalığı ile ilgili hizmetleri gören kurumların bina, oda, koğuş ve kışlaları, birtakım atölye, fırın ile kilerler, bir adet

733 Şekil ve Harita Listesi-Ağa Kapısı Meydanı 1, 2, 3, 4.
734 Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 390.
735 Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 204.

talimhane ve caminin yanı sıra Kum Meydanı adını taşıyan bir saha da burada yer almaktadır. Ağa Kapısı ahşap olduğundan sık sık yanmış ve tamir edilmiştir. Eski Saray bahçesinde yer alan yangın kulesi yapılana kadar, bu kurumun arazisi içerisinde bulunan bir yangın köşkü gözetleme görevi için kullanılmıştır. Törenle buraya gelen yeniçeri ağası, Ağa Divanı adını taşıyan divanını kurarak ocağı ilgilendiren işleri takip etmektedir[736]. *Hadîkatü'l-Cevâmi'* Ağa Kapısı Mescidi'nin Yeniçeri Ağaları'nın ikamet ettiği Ağa Kapısı'na dahil olduğunu ve zamanla fetva makamına dahil edildiğini yazmaktadır[737].

(2). Süleymaniye Külliyesi'nin Tabhanesi

Külliyenin kuzeyinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olan yapı, meydan ile fiziksel temasını kapısı ve genellikle de duvarları ile sağlamaktadır[738].

(3). Mimar Sinan Türbesi, Sebili ve Mektebi

21. yüzyılda Mimar Sinan Caddesi ile Fetva Yokuşu'nun kesiştiği noktada yer alan türbe ve sebil[739], Süleymaniye Camisi'nin doğu duvarlarının hemen yanında bulunmaktadır. Mimar Sinan bu yapıları hayatının son yıllarında evinin bulunduğu üçgen arsanın içerisine inşa ettirmiştir. 21. yüzyılda mevcut olmayan mektep ise Mimar Sinan'ın, Süleymaniye Külliyesi'nin medreselerine bitişik olan evinin yanında yer almakta idi[740].

4. Avrat Pazarı (2)

Avrat Pazarı ticari bir saha olarak belirginleşmesine ve hatta ismini bu şekilde almasına rağmen tam bir Osmanlı İstanbul'u mahallesi meydanı hususiyeti arz etmiştir. Lakin burası da Ok Meydanı gibi zaman içerisinde kendisinden eser

736 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 153; Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 390-399.
737 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 88.
738 Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", **DİA**, c. 38, s. 118.
739 Şekil ve Harita Listesi-Ağa Kapısı Meydanı 5.
740 Okçuoğlu, "Mimar Sinan Türbe ve Sebili", **DBİA**, c. 5, s. 470; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 370-372.

kalmayan bir saha olmuştur. Osmanlıların İstanbul'u alışından evvel, Arkadios adını taşıyan eski bir Bizans forumu burada yer almakta idi. Bu alanın tam olarak ne kadarlık bir yeri kapladığı bilinmemektedir. Yaklaşık olarak 21. yüzyılın Cerrahpaşası'nda bulunan bu forum, şehirdeki son örnek olup, 403'de inşa edilmiştir. Osmanlı'dan önce de bölgede yoğun bir ticari faaliyetin sürdürüldüğü ifade edilmişti. Fakat bu alan 16. yüzyıldan itibaren şehrin nüfusunun artması ile birlikte daralmaya başlamış ve neticede yok olmuştur. Hem Sadrazam Koca Derviş Davud Paşa Külliyesi hem de Haseki Sultan Külliyesi bölgeyi hacimli bir şekilde doldurmuştur. Akabinde de konut dokusu hızlıca etrafı sarmıştır[741]. Avrat Pazarı, Ok Meydanı'ndan farklı olarak 21. yüzyıla yakın bir zamanda değil aksine çok erken bir tarihte meydan olma vasfını kaybetmiştir. Öte yandan Avrat Pazarı, tarihi eserlerin etrafının açılması ve diğer modernleştirmeci şehircilik hamlelerine de maruz kalmamıştır. Dolayısıyla bölge yeniden geniş bir açıklık vasfına kavuşmamıştır. O sebeple Osmanlı İstanbul'unun yoğun bir şekilde ticari faaliyetlere de sahne olmuş olan bu meydanının tam bir mahalle meydanı olarak da ömrü fevkalade kısa sürmüştür.

5. Cündi Meydanı (2)

2021'de bir park vaziyetinde olan bu saha 21. yüzyılın başında birtakım spor tesisleri ile kaplıydı. Bu tarihlere kadar meydan her daim boş bir vaziyette kalmış ve Avrat Pazarı ya da Ok Meydanı gibi tamamen ortadan kaybolmamıştır. Hatta parka dönüştürülmeden evvel de tarih boyunca çeşitli sporların icra edildiği ve konut dokusunun ortasında kalan bir mahalle meydanı vasfını korumuştur. Cündi Meydanı'nın isim babası burada at binip cirid gibi çeşitli oyunları oynayan cündilerdir. Aynı Avrat Pazarı'nın bir pazar yeri olması ve ticari önem kazanması gibi bir durum burada da söz konusu olmuştur. Konut dokusunun arasında kalan, ana caddelerden uzak, şehrin oldukça sakin ve yalıtık bir köşesini oluşturan Cündi Meydanı, İstanbul halkının belleğine de bu şekilde kazınmıştır.

6. Doğancılar Meydanı

741 Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 86-87, 250; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 250-253; Taştan, **"Arkadios Forumu'nun Avrat Pazarı'na Dönüşümü"**, YL Tezi, s. 156-163.

Doğancılar Meydanı[742] esasında tam bir mahalle meydanı vasfını taşımaktadır. Lakin Osmanlı Devleti'nin doğu yönündeki seferleri için bir başlangıç noktası teşkil etmesi hasebiyle, Ok Meydanı ve Davud Paşa Meydanı gibi birtakım farklı kullanım amaçları ile özelliklere de sahip olmuştur. Ordunun gelip konaklayacak olmasından dolayı uzun yüzyıllar boyunca, Üsküdar İskele Meydanı dışında, Anadolu yakasında şehir içindeki en geniş saha olarak kalmıştır. Lakin tamamen şehir içinde ve her zaman konut dokusunun ortasında yer almasından dolayı bu ana başlık altına alınmıştır. Meydanın ismi, özellikle sarayın av kuşu ihtiyacını karşılayan Doğancılar Koğuşu'nun sahası olmasından ileri gelmektedir[743].

a. Konumu ve Sınırları

Üsküdar'da yer alan ve 21. yüzyılda bir park vaziyetinde bulunan bu saha, şehrin en eski meydanlarından birisidir. Halk ve Tunusbağı Caddeleri ile Kefçedede Sokak arasında kalan, kare şekilli, yeşillik bir bölgedir. Meydanın çevresi 21. yüzyılda olduğu gibi her zaman birtakım küçük cami, türbe ve genellikle de konutlarla çevrili olmuştur[744]. Doğancılar Meydanı'nın batı ucunda Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camisi yer almaktadır[745]. Bu caminin kuzeybatısında, Doğancıbaşı Hacı Ahmed Paşa'nın (ö. 1577), Mimar Sinan yapısı olan türbesi yer almaktadır[746]. Meydanın güneyinde ise Nasuhi Mehmed Efendi Camisi ve Türbesi bulunmaktadır[747]. Bunların haricinde 21. yüzyılda, meydanın kuzey kısmında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın Musahipzade Celal Sahnesi konumlanmış durumdadır. Üç köşesinde kamu yapılarının olduğu meydan, geriye kalan bütün cephelerden konutlarla sınırlanmış vaziyettedir.

742 Şekil ve Harita Listesi-Doğancılar Meydanı 1, 2, 3.

743 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 235; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, s. 470; Reşad Ekrem Koçu, "Doğancılar Meydanı", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, c. 9, s. 4644; Ayşe Hür, "Doğancılar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 80-81.

744 1790'da, adı belli olmayan meydan civarındaki bir mektebe, günlüğü on akçeyle muallim atanmıştır (BOA, C. MF., nr. 58-2881).

745 Yüksel, Doğancılar Camisi olarak da anılan yapının inşa tarihinin 1558 olması gerektiğini düşünmektedir (Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 88).

746 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 88.

747 Kesbî Mustafa Efendi, **İbretnümâ-yı Devlet**, Hazırlayan Ahmet Öğreten, Ankara, TTK, 2002, s. 327; Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 239.

b. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camisi

Doğancılar ya da Çakırcıbaşı Camisi olarak anılan yapı, ismiyle müsemma Çakırcıbaşı Hasan Paşa tarafından 1558'de yaptırılmıştır[748]. Zaman içerisinde harap olan ve bir cami ile mektepten müteşekkil yapı silsilesinin 26 Şubat 1790 tarihli iki vesika sayesinde Seyyid Numan adlı bir hayırsever tarafından yıktırıldığı ve yeniden yaptırıldığı görülmektedir. Seyyid Numan bunlarla da yetinmemiş, cami ile mektebin yanındaki iki adet çeşme, birtakım kenef ve abdesthanelerin de tamirini üstlenmiştir[749]. 1858'de Sultan II. Abdülhamid'in üçüncü ikbali olan Şayeste Hanım tarafından yeniden tamir ettirilmiştir[750].

(2). Doğancıbaşı Hacı Ahmed Paşa Türbesi

İsfendiyaroğullarından Doğancıbaşı Hacı Ahmed Paşa'nın türbesi, bir Mimar Sinan eseridir. Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camisi'nin kuzey tarafında yer almaktadır[751].

(3). Nasuhi Mehmed Efendi Camisi ve Türbesi

Doğancılar Meydanı'nın güneyinde yer almaktadır. Buradaki dergah Mehmed Nasuhi Efendi (ö. 1718) tarafından 1688'de tamamlanarak aynı yılın Kadir Gecesi merasimle açılmıştır. 1718'de vefat eden Mehmed Nasuhi Efendi, dergahın haziresine defnedilmiş ve sonraki zamanlarda buraya bir türbe inşa edilmiştir. Kara,

748 Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 115; Kolağası Mehmed Raif, **Mir'at-ı İstanbul**, c. 1, s. 138-139; Reşad Ekrem Koçu, "Doğancılar Camii", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, c. 9, s. 4642-4644.

749 BOA, C. MF., nr. 58-2881; BOA, C. MF., nr. 60-2971.

750 Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 124-126; Tarkan Okçuoğlu, "Çakırcıbaşı Camii", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 461-462.

751 Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 126, 351-354.

bu yapının, Konyalı tarafından aktarılan ve Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa (ö. 1713) tarafından yaptırıldığı bilgisinin hatalı olduğunu ifade etmektedir[752].

(4). Doğancılar Sarayı

Doğancılar Meydanı'na bakan saraydan herhangi bir iz kalmamıştır. Sefere giden orduları uğurlamak için Anadolu yakasına geçen padişahlar bu sarayda konaklamaktadırlar[753].

(5). Hasan Paşa Sebili

Doğancılar Meydanı'na nazır olan sebil, Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa tarafından 1705/1706'da yaptırılmıştır[754].

F. Spor ve Askeri Talim Meydanları

Bu meydan türü İstanbul'da iki şekilde tezahür etmektedir. Evvela kadim Türk gelenekleri neticesinde şehrin kıyısında hususi olarak boş bırakılan sahalar göze çarpmaktadır. Bunlar Ok Meydanı, Davud Paşa Meydanı ve Taksim Meydanı'dır. İkincilerse şehirdeki mevcut meydanların zaman zaman bu amaçlarla kullanılmasıyla alakalıdır. Cündi ve At Meydanı buna en güzel örneklerdir. Son olarak tam manasıyla kamusal bir saha olmayan Et Meydanı da şehrin göbeğinde bu işlevi görmektedir. Şehirlerin kıyısındaki bu sahalar yemyeşil çimlerle kaplı olduğu zaman Gök Meydan adını almakta ve Türklerin Orta Asya'dan beri bildikleri, daha doğrusu şehirlerinin kenarında daima mevcut bulundurdukları, kendilerine has bir meydan türüdür. Şehrin kenarında -merkezinde olmayan ama dışında da kabul edilmeyen- bulunan bu açık, geniş sahalar İstanbul'da da bulunmaktadır. Orta Asya ve Horasan bölgesinde İslamlaşmanın gerçekleşmesi ve göçebeliğin azalması ile şehir surlarının dışında bulunan pazar yeri ve meydanlar kademe kademe şehrin içerisine girmeye

752 Kerim Kara, "Mehmed Nasuhi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2003, c. 28, s. 500-502; Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 1, s. 239-240.

753 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 235; Reşad Ekrem Koçu, "Doğancılar Sarayı", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, c. 9, s. 4644-4645.

754 Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 2, s. 49.

başlamıştır. Fakat at binme ve ok atma gibi geleneklerine bağlı olan Türkler için bunun giderilebileceği geniş sahalara daima ihtiyaç duyulmuştur[755]. İlk İslamlaşmaların üzerinden yüzlerce yıl geçmesi, toplumun ciddi bir kesiminin yerleşik vaziyette bulunması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinin artık oldukça güvenli addedilmesine rağmen yukarıda ifade edilen ihtiyaç hiç bitmemiştir. Daha doğrusu gelenek ihmal edilmemiştir. 'Müslüman Türklerin Şehirleri' başlığı altında detaylı bir şekilde anlatılan bu meydan türünün İstanbul'daki örnekleri Ok Meydanı ve Taksim Meydanı ile Davud Paşa Sahrası'dır. Mahiyet itibariyle Cündi Meydanı ve At Meydanı da bunlara benzemekle birlikte, bu sahalar şehirde hali hazırda mevcuttur. Cündi Meydanı ve At Meydanı'nda at binme ve cirit oyunu gibi faaliyetler gerçekleştirilirken, yok olmadan evvel ciddi deredece geniş bir sahayı kaplayan Ok Meydanı'nda ise ismiyle müsemma ok atışları yapılmaktaydı. Hatta zamanla tüfek gibi ateşli silahların baskın hale gelmesine rağmen sık sık ok atışları yapılmaya devam edilmiştir. Devlet tarafından da bu durum denetlenerek, teşvik edilmekteydi. Taksim Meydanı tam şeklini 1800'lerden sonra almış bir sahadır. Lakin evvelinde Gök Meydan türünün bir örneğini sergilemiştir. Tek farkı artık burada neredeyse tamamen tüfek ve top atışları gerçekleştirilmektedir. Davud Paşa Sahrası ise daha karmaşık bir kullanıma sahiptir. Esas işlevi Avrupa'ya sefere giden orduların ilk konaklama noktasıdır. Fakat burada padişahların ziyaret ettiği çeşitli tesisler de bulunmakta ve onların denetiminde cirit oyunu gibi faaliyetler de düzenlenmektedir.

1. Et Meydanı

İstanbul'da Et Meydanı[756] gibi kamusal olmayan ve sadece asker ile devlet adamlarının girebildiği birtakım meydanlar yer almaktadır[757]. Bunlara örnek olarak Acemi Ocağı Kışlası'ndaki Acemi Ocağı Meydanı ile Kapı Ağalığı kurumunun

755 Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", **Yeni Türkiye**, c. VI, Sayı 32, s. 371-378; Baykara, "Osmanlılar ve Şehir Hayatı", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, c. III-III. Kısım, s. 1928.

756 Şekil ve Harita Listesi-Et Meydanı 1, 2, 3, 4.

757 Et Meydanı bir kışla avlusu olmakla birlikte pek çok siyasi ve içtimai hadiseye sahne olduğu için bu çalışmada incelenecektir. İstanbul'da Et Meydanı ile benzer özelliklere sahip çeşitli kışlalar yer almaktadır. Fakat bunlar Et Meydanı gibi şehrin meydanları olarak tanımlanmamışlardır. Bundan dolayı Et Meydanı'na çok benzer bir saha olan Acemi Meydanı hakkında ayrı bir başlık açılamamıştır.

içerisindeki Kum Meydanı verilebilir. Bu çalışmanın tarihsel sınırlarını aşması bakımından kendisinden bahsedilmeyen Taksim Topçu Kışlası[758] ile diğer modern kışlaların avluları da bu geleneğin devamı olarak görülebilir. Neticede İstanbul'un, özellikle de siyasi tarihinde ciddi bir yeri olan Et Meydanı, basit bir avludan öte, askerin yaşadığı, diğer devlet adamlarını davet ederek kararlar aldığı, strateji geliştirdiği, silahını sakladığı, cezalandırıldığı, talimlerini yaptığı ve isyanlarının başlangıcı olarak kullandığı bir saha olarak görülmelidir[759]. Dolayısıyla çalışma için belirlenen 1800 senesi barajı, kurumun ilga edildiği 1826 yılı dikkate alınarak birkaç on yıl aşılmak mecburiyetinde kalınmıştır[760].

a. Konumu ve Sınırları

Et Meydanı İstanbul'un neredeyse tam ortasında yer almakta idi. Aksaray'da yer almış olan meydan, Yeni Odalar adındaki yeniçeri kışlalarının içindeydi/önündeydi[761]. Sınırları tam olarak bilinmeyen Yeni Odalar aşağı yukarı, 21.

758 Şekil ve Harita Listesi-Taksim Meydanı 8, 9, 10.

759 Önder Kaya, "Et Meydanı: Osmanlının Nabzının Attığı Yer", **İstanbul: Mekan ve İnsan**, İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği, 2012, s. 52-70; Yeniçerilerin Et Meydanı'nda toplanma sebeplerinden bir tanesi kabahati olan askerlerin cezalandırılmasıdır. Bu işlem yeniçerilerin kendi içlerinde halledilir ve dışarıdan herhangi bir müdahale söz konusu olamazdı. Herhangi bir suç işleyen yeniçerinin durumunu kendi odabaşısı gene kendi çorbacısına iletmektedir. Eğer izin gelirse cezalandırma süreci başlamaktadır. Suçlu asker kaçamasın diye zincire vurulurdu. Akşam namazı kılınıp yemek yenildikten sonra ihtiyarlar başta olmak üzere bütün yeniçeriler Et Meydanı'na toplanırlardı. Suçlu meydanın ortasına getirilerek yüzü koyun yere yatırılır, iki eski yoldaşı tarafından el ve ayaklarından tutulur ve odabaşı tarafından eğer adi bir suç işlenmiş ise kırk değnek, ciddi bir suç işlenmiş ise seksen değnek sopa vurulurdu. Eğer ki suç çok ciddi ise üç gece boyunca bu seksen sopalık cezalandırma devam ederdi. Hacı Bektaş-ı Veli'nin rızasının olmaması gerekçesiyle bu cezalandırma Ramazan ayı içerisinde ve Cuma günleri gerçekleştirilmezdi (Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân**, s. 153).

760 1800 senesi barajı, çalışma içerisinde birkaç fiziki sahanın tanıtımı esnasında da çok kısıtlı bir şekilde aşılmıştır. Fakat bunun bir alışkanlık haline gelmesine mani olunmuştur. Özellikle siyasi ve içtimai hadiselerin işlendiği kısımlarda barajın aşılmamasına dikkat edilmiştir. Et Meydanı'nın yanı sıra Taksim Meydanı gibi esasında modern kabul edilebilecek sahaların ideal şekillerini, 18. yüzyıldan sonra almaları hasebiyle, ilgili meydanlara sonradan eklenecek olan birtakım yapılara değinmek gerekmiştir. Ya da Et Meydanı gibi modern İstanbul'da artık var olmayan Ok Meydanı'nın yok oluş sürecine de çok kısa bir şekilde değinmek gerekmiştir. Fakat bir kez daha belirtmekte yarar var ki meydanlar üzerinde gerçekleşen toplumsal hadiselerin anlatımı hususunda, 1800 senesi barajı, keskin bir bıçak vazifesi görmüştür.

761 Hezarfen Hüseyin Efendi yeniçerilerin elli dördüncü bölüğü olan talimhaneci odalarının Yeni Odalar'ın hemen dışında yer aldığını belirtmektedir. Talimhanecilerin odaları tek başına ve Et Meydanı'nın başındadır. Hovhannesyan ise yeniçerilere et dağıtımının yapıldığı Et Meydanı'nın, Yeni Odaların yanında yer aldığını ifade etmektedir. Bu iki ana kaynak, Et Meydanı'nın, doğrudan doğruya Yeni Odalar adındaki yapı topluluğunun iç avlusunda olmadığı yönünde ittifak etmektedir. Anlaşıldığı üzere Yeni Odalar kışlasına bağlı olan Et Meydanı duvar ve denetimli kapılar ile dışarıdan yalıtılmış vaziyettedir ama bir cami avlusu gibi binanın içerisinde değildir

yüzyıldaki Vatan, Sarıgüzel, Halıcılar ve Murad Paşa Camisi'ne kadar uzanan Sofular Caddesi arasında kalmaktadır. Yeni Odaların iki büyük, toplam yedi[762] adet kapısı mevcuttu. İ. Aydın Yüksel'e göre meydanın ana kapısı, en büyüğü olup Meydan ismini taşımaktadır. Abdülkadir Özcan ve Necdet Sakaoğlu'na göre ise Yeni Odalar'ın en büyük ve önemli kapısı Et Meydanı[763] adına sahipti[764]. Neticede bu kapı 1930'lara kadar hala mevcut olmuş, kalıntıları ise 1950'lere kadar, Vatan Caddesi'nin kenarında görülebilmiştir[765]. Bu kapı Sofular Caddesi üzerindeki Sofular Hamamı ile Murad Paşa Camisi'nin arasında bulunmaktaydı. Meydanın sahip olduğu ikinci kapı Âdet Kapısı adını taşımakta olup Halıcılar Caddesi'nin kuzey paralelinde yer alan Ocaklı Sokak'ta yer almaktaydı. Neticede kışlaların batı ucunda Fenari İsa Cami, kuzey kısmında İskender Paşa Camisi ile birlikte Âdet Kapısı, en güneyinde Murad Paşa Camisi ve son olarak batı kısmında Sofular Hamamı ve Meydan Kapısı yer almaktadır[766]. Yukarıdaki tanıma göre, kışlalar kesinlikle, kışlaların içinde bulunan boş sahalar ise kuvvetle muhtemel birer dörtgen benzeri vaziyette bulunmaktaydı. Yeniçerilerin kışlalarından bir tanesi olan Yeni Odalar, birtakım saha ve binalardan

(Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân**, s. 148; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 29). Bu hususta Necdet Sakaoğlu Et Meydanı'nın 1530'larda inşa edilen Yeni Odalar'ın önünde, yeniçerilerin toplanarak talim yapmaları için oluşturulmuş bir saha olduğunu söylemektedir. Fakat bir kapıdan girilerek ulaşılan bu sahaya ocaklı olmayanlar girememektedir. Ayrıca alan içerisinde çeşitli askeri binalar da yer almaktadır (Sakaoğlu, "Et Meydanı", **DBİA**, c. 3, s. 224).

762 Bu kapılar Âdet, Ağa Bölüğü, Solaklar, Meydan, Çayır, Et ve Karaköy isimlerini taşımaktaydılar. Bütün bu kapılar Sultan I. Süleyman zamanında yaptırılmış ve bu tarihlerden sonra içeriye yabancıların girmesi engellenmiştir (Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 239-240; Necdet Sakaoğlu, "Yeni Odalar", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 467-468; Necdet Sakaoğlu, "Etmeydanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 224).

763 Sakaoğlu, "Yeni Odalar", **DBİA**, c. 7, s. 467; Abdülkadir Özcan, "Etmeydanı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1995, c. 11, s. 497; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 426.

764 Yeni Odalar'ın Meydan ya da Et Meydanı adındaki ana kapısı 1721'de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından kâgir olarak yeniden inşa edilmiştir. Bu esnada kapının yanına bir çeşme, kapının iç tarafına kaputluk çuhayı koymak üzere bir mahzen ve bunun dağıtımına nezaret eden yeniçeri ağalarının ikameti için bir oda yaptırılmıştır. 1930'lara kadar mevcut olan bu kapının ismi hakkında Uzunçarşılı herhangi yorum yapmamaktadır. Fakat kapının mevcudiyetini "*...Sofulara doğru gidilirken sağdaki bostanın mukabilinde eskiden Ahmediye denilen tezkahcıların bulunduğu sokağa sapılınca biraz yürüdükten sonra sağ tarafta köşedeki geniş arsa Etmeydanı kışlası olup on sene evveline kadar tonozdan kapusu da durmakta idi.*" şeklinde ifade etmektedir (Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 241); Meydan Kapısı ismini taşıyan ve aslında 70. Cemaat Kapısı olan giriş, kışlalardan Et Meydanı'na açılan kapıdır (Mehmet Mert Sunar, "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar**, Hazırlayan Kahraman Şakul, İstanbul, Tarih Vakfı, 2013, s. 257).

765 A. Özcan, "Etmeydanı", **DİA**, c. 11, s. 497; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 426.

766 **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1270; Sakaoğlu, "Yeni Odalar", **DBİA**, c. 7, s. 467-468; Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 78.

müteşekkil, büyük bir tesis görünümü arz etmektedir. Yeni Odalar'ın içerisinde tekkeler meydanı olarak adlandırılan dört saha, kışlanın ortasında Cami-i Miyane adındaki Orta Camisi, kışlalara bağlı fakat bu yapıların önünde konumlandırılan ve içerisinde pek çok diğer yapının da bulunduğu Et Meydanı yer almaktadır[767]. Et Meydanı'nda Orta Camisi'nin yanı sıra kasap ve aşçıların namaz kılmaları için bir de Et Meydanı Mescidi inşa edilmiştir[768]. Et Meydanı'nda dikkati çeken yedi adet yapı daha bulunmaktadır[769]. Bunlardan ilki Baruthane binasıdır. İkincisi mumcu dükkanlarıdır[770]. Üçüncüsü seğirdim aşçılarına mahsus bir tekkedir. Dördüncüsü meydan kasaplarına mahsus işlevi belirsiz bir dairedir. Beşincisi nişangahların olduğu bir talimhanedir. Altıncısı tomruk adı verilen sekiz adet kasaphanedir[771]. Yedincisi ise 1765 tarihli bir arşiv vesikası sayesinde varlığına tesadüf edilen bir

767 Yeni Odalar'da yüz kırk bölük ve orta, daire olarak üç yüz altmış sekiz ocaklı oda ile çardaklar, ayrıca doksan talimhane, yirmi köşk, dört tekke ve yüz elli sekiz ahır da yer almaktadır (Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 241; Sakaoğlu, "Yeni Odalar", **DBİA**, c. 7, s. 467-468; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 125, 426-428; Sunar, "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi**, s. 261).

768 Bu mescitte sadece sabah ve akşam namazları ile yılda bir defa yeniçerilere çuha dağıtımı esnasında öğle namazı kılınmakta idi (Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 93).

769 Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 247-248, 255-256; A. Özcan, "Etmeydanı", **DİA**, c. 11, s. 497.

770 Mumcuların üretimi dışında da Et Meydanı'na dışarıdan ek mum alımı yapılabilmektedir. Vakıf kayıtlarına göre bunlardan bazıları bağış şeklinde de kuruma gelebilmektedir. Fakat vakıf bağışı olması hasebiyle bir şartı da içermektedir. Bir kayıtta seksen akçelik balmumunun satın alınması ve Berat Kandili gibi kutsal gecelerde yakılması istenmektedir. Mumu yakan kişiye de on akçelik bir meblağ ödenecektir (**İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, Hazırlayan Mehmet Canatar, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, s. 348).

771 Et Meydanı'nda bulunan bu kasaphanelere Tomruk adı verilmekte idi. Et Meydanı ismi de tomruklarda yapılan et dağıtımı sebebiyle verilmiştir. Tomruklar sekiz adettir ve her tomruğa et getiren bir tane kasap mevcuttur. Bu şahsa da tomrukçu denilmektedir. Bu görev Osmanlı vesikalarından anlaşıldığına göre genellikle gayrimüslimlere verilmekte idi. 13 Şubat 1729 tarihli arşiv vesikasında Kaplan veled Şaku(?) adlı tomrukçu, görevini bir diğer tomrukçunun oğlu olan Manol veled Dimitri'ye bırakmaktadır (BOA, C. SM., nr. 72-3615). 1 Ağustos 1742 tarihli bir diğer arşiv vesikasında Arnavut Dimitri adlı tomrukçunun ölümüyle görevi oğlu Londezi'ye verilmiştir (BOA, C. AS., nr. 229-9725). 3 Şubat 1742 tarihli arşiv vesikasında ise gedikli tomrukçu olarak adı geçen Tekyeci Oğlu Todori Veled Dimitri et dağıtımı esnasında çeşitli sıkıntılar çıkartmıştır. Kendisi birtakım hilekarlıklar yapmakta, görevini sık sık terk etmekte ve dik başlı şahsiyetiyle meydanda faaliyet gösteren diğer kasapları da bezdirmektedir. Neticede Tekyeci Oğlu Todori Veled Dimitri'nin yerine Nikola Veled Hermez tomrukçuluk görevine getirilmiştir (BOA, C. AS., nr. 77-3646). 1761'de, Manol Veled Dimitri adlı meydan kasabı, kendi rızasıyla görevini yeğeni Dimitraşko (?) Veled Yorgaki'ye (?) bırakmıştır (BOA, C. AS., nr. 75-3501); 5 Ekim 1765 tarihli kayda göre tomrukçular arasında gönül rızasıyla gerçekleşen bir görev devir teslimine daha şahit olunulmaktadır. Benabut(?) görevini İstavri(?)'ye devretmek istemiş ve devlet nezdinde de bu durum kabul görerek, görevlendirme yapılmıştır (BOA, C. AS., nr. 1216-54555).

ambardır. Yeniçeriler için üretilip her sene Selanik'ten gönderilen kumaşlar burada saklanmaktadır[772].

b. Meydan ve Çevresi

Yeni Odalar ve Et Meydanı'nın biçimi hakkındaki tarihi kayıtlar oldukça kısıtlıdır. Et Meydanı'nın da içinde yer aldığı Yeni Odalar, Fatih Camisi'nin yakınlarında ve yüz beş odadan müteşekkildir. Kışlanın odaları ile şahnişinleri birer sarayınkine benzemektedir. Et Meydanı'ndaki askerlere her gün belli bir miktar et pay edilmektedir. Meydanın başında "*...büyük mihrablı...*" bir taş mevcuttur ve Yeniçeriler tüfek talimlerini burada gerçekleştirmektedirler. Bayramlarda Yeniçeri Odaları süslenmekle birlikte kuvvetle muhtemel bu esnada Et Meydanı da bundan nasibini almakta idi. Talimhanecilerin oluşturduğu elli dördüncü bölük ise Yeni Odalar'ın hemen dışında, Et Meydanı'nın başında ve tek başına yer almaktadır[773]. Oldukça iyi donatılmış bulunan bu kışla, kendi dönemi için nitelikli bir yaşamın sürdürülmesine imkan verebilmektedir. Ricaut ise sadece Yeni Odalar içerisinde seksen iki adet odanın yer aldığı bilgisi vermektedir[774].

Bir devlet kurumu olması hasebiyle Yeni Odalar ile ilgili birtakım bilgiler de devlet evrakına yansımıştır. 8 ve 28 Aralık 1779 tarihli birbirini tamamlayan iki farklı arşiv vesikası münasebetiyle Et Meydanı'nda gerçekleştirilen birtakım tadilatlar takip edilebilmektedir. Yeniçeri Ağası'nın tamirini rica ettiği birtakım kısımlar mevcuttur. Et Meydanı aşçıları ile zabitlerinin barındığı yerler ile Et Meydanı Tekkesi ve Mescid'i bu rica üzerine muayene edilmiş, bin yedi yüz altmış buçuk kuruşluk bir masraf çıkarılmıştır. Meblağ padişah tarafından uygun görülünce derhal tamirata başlanmıştır. Özellikle Et Meydanı aşçıları ile zabitlerinin konakladığı

772 Ambarın çatı ve döşemelerinin tamire muhtaç bir halde bulunmasından ötürü Baş Mimar Ağa tarafından bir keşif yapılmış ve toplam iki yüz yirmi bir guruş on altı akçeye ambarın tamiratının gerçekleşebileceği anlaşılmıştır (BOA, A. E. SMST. III., nr. 282-22701).

773 1675'de Et Meydanı'na yedi yüz seksen altı bin yedi yüz yetmiş vakiyye oranında et verilmiştir. Bunun yanı sıra "*...Celebkeşan Ağnamından...*" her sene, Yeniçeri Meydanı kasaplarına, Hazine-i Amire'den elli iki yük ve iki bin akçelik bir meblağ ödenmektedir (Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân**, s. 54, 69, 99, 148).

774 Paul Ricaut, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Halizarının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, Çevirmen Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım, Ankara, TTK, 2012, s. 298.

binalar uzun zamandır tadilat görmemiş ve perişan hale gelmişlerdir. Ustalar tekkenin tavanı ile duvarlarının tamir gerektiren yerlerini düzelttikten sonra sıvalarını çekmiş ve boyalarını yapmışlardır. Mescidin ise tavanının boyaları yapılmış, döşemeleri ile diğer kısımları da yenilenmiştir[775].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Orta Camisi

Yeni Odalar'ın içerisinde yer alan bu yapı ilk yapıldığı esnada herhangi bir kubbeye sahip değildir. Geçirdiği bir yangından sonra Süleyman Kethüda tarafından tamir edilmiştir[776]. Cami-i Miyane adıyla da anılan bina Yeni Odalar'ın önde gelen yapısıdır. 1526-1536 arasında inşa edilen Orta Camisi, kışlaların tam ortasında konumlandırılmıştır[777]. Önceleri bir mescid iken 1591'de camiye dönüştürülmüştür[778]. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında ise top atışları vesilesiyle harap olmuş fakat yeniden tamir edilmiştir. 1902'de kim olduğu tam olarak bilinmeyen Ahmed Efendi adındaki bir kimse tarafından, 21. yüzyıldaki sekiz köşeli haliyle yeniden inşa ettirilmiştir[779].

(2). Orta Çeşme ve Mahzeni

Orta Çeşme, Orta Camisi'nin sol tarafında, sokağın köşesinde yer almaktadır. Ne zaman inşa edildiği bilinmeyen çeşme, 1719'da Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yenilenmiştir. Ahmediye Camisi'nin altında bulunan bir de su sarnıcı mevcuttur[780].

(3). Et Meydanı Mescidi

775 BOA, C. AS., nr. 1073-47249; BOA, C. AS., nr. 545-22834.
776 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 144.
777 Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 241-245, 251-253.
778 Sakaoğlu, "Yeni Odalar", **DBİA**, c. 7, s. 467-468.
779 Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 426-428.
780 Enis Karakaya, "Etmeydanı Sarnıcı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 224-225; Yüksel, **Kanuni Sultan Süleyman Devri**, s. 426-428.

Hadikatü'l-Cevami'ye göre inşa tarihi 1070/1659-60 olan yapının banisi Sultan I. Süleyman'dır[781].

2. Ok Meydanı

Kadim Türk gelenekleri neticesinde şehrin hemen kıyısında özellikle boş bırakılmış ve yüzyıllar boyunca yoğun bir şekilde kullanılmış olan İstanbul'un ilk sahası Ok Meydanı'dır[782]. Ok Meydanı'nın mevcut olmadığı bir İstanbul düşünülemezdi. Türkler için, hem bir gelenek hem de askeri bir idman biçimi olan ok atma, bu sahaya adını vermiş ve ana işlevini belirlemiştir. Ok atışlarının dışında düğün ve törenler ile diğer pek çok faaliyet esnasında da bu saha kullanılmıştır. Şehrin ihtiyaçları böyle bir alanın varlığını daima zorunlu kılmış ve buna mukabil Ok Meydanı da uzun zaman korunabilmiştir[783]. 21. yüzyılda ise bu saha, sadece İstanbul'un büyük bir semtine adını verebilmiştir.

a. Konumu ve Sınırları

Esas şeklini yaklaşık beş yüz yıl boyunca koruyabilen bu mekan, İstanbul'un tarih içerisindeki en büyük meydanı olagelmiştir. 21. yüzyılda Ok Meydanı olarak anılabilecek herhangi bir saha artık mevcut değildir[784]. 1950'lerden sonra gecekondularla dolarak[785] tamamen yapılaşmaya açılmıştır. Sultan II.

781 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'** s. 93-94.

782 Şekil ve Harita Listesi-Ok Meydanı 1, 2, 3, 4.

783 İ. Atis, "Türklerin Beşyüz Yıllık Stadı Ok Meydanı", **Tarih Hazinesi**, Sayı 6, 31 Ocak-15 Şubat 1951, İstanbul, Ülkü Kitap Yurdu, 1951, s. 280; Osmanlı İstanbul'unda kar ve buzun saklandığı çeşitli yerler bulunmaktadır. Hassa karlıkları olarak ifade edilen bu sahalardan bir kısmı Ok Meydanı'ndaydı. Meydandaki Atıcılar Tekkesi'nin yakınlarında Hünkâr, Hasan, Şücâ' ve Lendühâ isimli karlıklar bulunmaktadır (Ayşe Özkan Emanet, **"Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Arzu Tozduman Terzi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 41).

784 Ünver yaşadığı dönemde hala pek çok menzil taşının var olduğunu belirtmektedir. O yıllarda hala meydanın sınırları belirgindir. Meydandaki birtakım nişan taşları hususunda detaylı bilgi için bakınız A. Sühely Ünver, "Hattat Şeyh Hamdullah Biyografisi", **İstanbul Risaleleri**, İstanbul, İBB, 1995-1996, c. 4, s. 59-71.

785 Ok Meydanı şehirdeki diğer meydanlara nazaran fevkalade şansızdır. Genellikle tamamen ortadan kalkmış olan meydanlar, İstanbul'un fethine oldukça yakın tarihlerde yok olmuşlardır. 21. yüzyıla kadar yaşayabilenleri ise daha çok çevrelerindeki binaların, yolların ve mahallelerin yok edilmesi ile genişletilme ve şahsiyetlerini kaybetme sürecine girmişlerdir. Bunun yanı sıra bir diğer sıkıntı

Mehmed'in İstanbul'un fethi esnasında okçuluk için kullanılması şartıyla vakfettiği bölge, bin yüz dönüm civarındaki bir arazidir[786]. Ok Meydanı Aynalıkavak Kasrı'nın yukarısında ve aşağı yukarı, batıdan Hasköy civarı, güneydoğudan Kulaksız ve Zindan Arkası Mezarlıkları, doğudan Piyale Paşa Bulvarı, kuzeydoğudan Feriköy Mezarlığı, güneyden Aynalı Kavak Kasrı ve kuzeybatıdan ise Rum ile Musevi Mezarlıkları arasında kalan sahadan oluşmaktadır[787].

b. Meydan ve Çevresi

Ok Meydanı hakkındaki kayıtlar, genellikle Türklerin bu sahada ok attığını ifade etmektedir. Mekanın fiziki vaziyeti hususunda fazla bilgi içermemektedirler[788]. 16. yüzyılda Şeyh Süleyman Halife Mahallesi'nde bulunan dört adet dükkanın sınırlarından birisini Ok Meydanı'nın duvarı oluşturmaktadır[789]. Mekanın çevresindeki mahallelerin varlığından anlaşılacağı üzere bölgede konut ile dükkanlar yer almakta ve bir duvar vasıtasıyla bunların meydana taşmasına mani olunmaktadır. Duvar ile çevrelenmiş olan ve korunmaya çalışılan meydan şehrin sapa, kent merkezine uzak ve başı boş bir köşesinde bulunmamaktadır[790]. İhtiyaçlar

ise karayolları ile işgal edilmeleri olmuştur. Öte yandan hala mevcutlardır. Fakat 19. yüzyılın ortalarına kadar, ufak tefek tecavüzlere karşın alınan önlemlerle korunan Ok Meydanı tamamen yok olmaktan kurtulamamıştır. 19. yüzyılın ortalarından sonra İstanbul'un büyüyerek kalabalıklaşması ve okçuluğun sürdürülemez olmasının etkisiyle, meydanın varlığı gündeme gelmeye başlamıştır. Önceleri Bahriye ve Harbiye Nezaretleri tarafından işgal edilerek kullanılan meydana, sonraları büyük bir park yapılması düşünülmüştür. Fakat meydan, Balkan Harbi'nin çıkması vesilesiyle Harbiye Nezareti'nin işgalinde kalarak karargah ve talimgah olarak kullanılmıştır. Meydan için dönüm noktası, Balkan Harbi sonrasında İstanbul'a Rumelili muhacirlerin gelişi olmuştur. Askeri idare, Ok Meydanı'na yaptırdığı sebze bahçelerini Rumelili muhacirlere devretmiştir. Geçici olarak yapılan bu devirden geriye dönüş sancılı ve çoğu zaman da pek mümkün olmamıştır (Fazıl İsmail Ayanoğlu, **Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1974, s. 27-43).

786 Esasında sınırları dikilmiş olan on dokuz adet sınır taşı ile belirlenmiştir fakat günümüze kadar bunlardan sadece üç tanesi ulaşabilmiştir (Necdet İşli, Esin Demirel İşli, "Ok Meydanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 125-126).

787 Loir, **Seyahatname**, s. 58; İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 79.

788 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 36; Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, 1. Kitap, s. 44-45; Carbognano, **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, s. 88.

789 **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 312.

790 1730/1731'de Ok Meydanı'nın korunması ve boş bırakılması yönünde Yeniçeri Ağası ve Galata Kadısı'na bir emir gitmiştir. Meydanda yapı olarak sadece Atıcılar Tekkesi'nin yer alması istenmektedir. Bazı kimselerin meydanın sınırları içerisinde mandıra, mezarlık ve su yolları kazdığı tespit edilmiştir. Bu gibi hadiselerin kesinlikle önlenmesi, meydanın korunması için korucuların tayin edilmesi ve sınır taşları döşenerek meydana bir sınırın çizilmesi emredilmektedir. Ayrıca nişan taşı dikilmesi hususunda da yaycı ve okçu taifesine karışılmamasının gerektiği belirtilmektedir (Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul**

çerçevesinde oluşturulmuş bu saha, kent tasarımı içerisinde, bir yeri olacak şekilde ve bulunduğu mevkide korunmaya çalışılmaktadır.

Stephan Gerlach, sadece ve sadece Türklerin ok atıp, çeşitli oyunlar oynadıkları bu mekanın Haliç'e bakan yüksek bir tepede olduğunu ifade etmektedir[791]. Ok Meydanı, Aynalı Kavak Sarayı'nın[792] surlarının arkasından başlayarak kuzeye doğru uzanmaktadır. Meydanda oklar atılmakta ve belli bir mesafenin üzerindeki atışlarda okların düştüğü noktalara pek çok kitabeli mermer nişan taşı dikilmiştir[793]. Mekan dümdüz ve ekilmemiş yani hususi olarak boş bırakılmış bir arazidir. Birkaç seyyah ise Türk mezarlığının yanında -muhtemelen Kulaksız ya da bir ihtimal Zindan Arkası- tribün vari bir yerin olduğunu ve Türklerin burada, cenaze ile büyük muharebelerden evvel ordunun başarısı için dua ettikleri merasimleri gerçekleştirdiklerini belirtmektedir[794].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Ok Meydanı Tekkesi ve Okçular Mezarlığı

Okçular Tekkesi ve Tekke-i Tirendezan gibi isimlerle de anılan yapı, esasında bir tarikat tekkesi olmamasına karşın, bir şeyhinin varlığı ve kendisinin devamlı surette tekkede ikamet etmesi, ayrıca mensuplarının haricinde girişin yasak olması, burasının bir tarikat tekkesiymiş gibi kabul edilmesine sebep olmuştur[795].

Hayatı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s. 112-114).

791 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 188.

792 Hasköy'de bulunan Aynalıkavak Kasrı Haliç'teki en büyük sahilsaraydır. Bu kasır Osmanlı hanedanının İstanbul'da inşa ettirdiği dördüncü büyük saray olan Tersane Sarayı arazisinde yer almakta olup inşa tarihi tam olarak belli değildir. Fakat 17. yüzyılın başında mevcudiyeti bilinmektedir. Bu kasır özellikle denize nazır olması hasebiyle Haliç'te yapılan sünnet düğünlerinin şenlikleri gibi kutlamalarda kullanılması sebebiyle kendisine tarihte yer bulmaktadır (Tülay Artan, "Aynalıkavak Kasrı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, c. 1, s. 485-486; Semavi Eyice, "Aynalıkavak Sarayı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, c. 4, s. 264-266).

793 Şekil ve Harita Listesi-Ok Meydanı 5.

794 Loir, **Seyahatname**, s. 58; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 34; İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 79; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 36; Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, 1. Kitap, s. 44-45.

795 Örneğin 1758'de, Okçular Tekkesi Şeyhi, Yaycıbaşızade Hafız İsmail'in beratı, cülûs vesilesiyle yenilenmiştir (BOA, A. E. SMST. III., nr. 42-2968); Ya da 1799'da gene Okçular Tekkesi'nde okçu reisliği görevinde bulunan Halil Efendi'nin vefatı dolayısıyla görevin boşaldığı

Tekkenin ilk şeyhi meşhur hattat Şeyh Hamdullah Efendi'dir[796]. İnşa tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte Sultan II. Bâyezid'in emri ile İskender Paşa tarafından 15. yüzyıl sonu ila 16. yüzyılın başında yaptırılmıştır[797]. Bir spor ocağı[798] olarak görülebilecek kurum, duvarlarla çevrili geniş bir avlunun ortasında yer almaktadır. İki katlı ufak bir camiye bitişik olan yapı ahşap, tek çatılı ve iki kapılı bir vaziyette inşa edilmiştir. Okçular Tekkesi'nin yanında, ünlü kemankeşlerin gömülü olduğu bir mezarlık da mevcuttur[799].

(2). Ok Meydanı Mescidi

Sultan II. Mehmed zamanında ilk kez inşa edilen mescid, zamanla diğer padişah ve devlet adamlarının katkısıyla gelişerek küçük bir tesis haline gelmiştir. 1770/1771'de kadıasker muzhırı olan Hacı Ebubekir Ağa yapıya bir minare eklemiş, 1818/1819'da Sultan II. Mahmud hem tekkeyi hem de mescidi yenilemiş ve Sultan III. Ahmed ise 1715'de yapının minberini inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra mescidin çevrisini zamanla kemankeşlerin yani okçuların mezar taşları sarmıştır[800]. 1793'de günlük otuz akçeyle bir hatibin atandığı kurum, bu tarihlerde muhtemelen oldukça

görülmektedir (BOA, HAT., nr. 1471-48).

796 Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 625-626; Ünver, "Hattat Şeyh Hamdullah Biyografisi", **İstanbul Risaleleri**, c. 4, s. 59-71.

797 H. Necdet İşli, "Okçular Tekkesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 124; Filiz Gündüz, "Okmeydanı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 33, s. 339-340.

798 İki farklı arşiv vesikasında Atıcılar Tekkesi'nde faaliyet gösteren okçulara çeşitli temel gıda maddelerinin temin edildiği görülmektedir. 1 Ağustos 1754 tarihli belgede tekkeye her sene Hızır ayının başında yüz kile buğdayın verildiği anlaşılmaktadır. Buğdayın temin edildiği kaynak Tersane-i Amire ambarlarıdır (BOA, C. MF., nr. 8-397). 17 Haziran 1780 tarihli ikinci belgede ise tekkeye pirinç verildiği anlaşılmaktadır. Erzak, Filibe Nezareti mukatası malından olmak üzere Matbah-ı Amire'den sağlanmış ve Anadolu Muhasebesi'ne masraf olarak kaydedilmiştir (BOA, C. MF., nr. 110-5474). Kurum bir spor ocağı olmasının yanısıra kuvvetle muhtemel bir kültür ocağı vazifesi de görmektedir. 9 Eylül 1790 tarihli bir arşiv vesikası Kemankeşan Şeyhi Fethizade Seyyid Mustafa Efendi'nin vefatından bahsetmektedir. Kendisinin Beykoz'da bulunan evi ile Ok Meydanı'nda bulunan odasından yaklaşık altı bin kuruş değerinde bir miras çıkmıştır. Öte yandan Mustafa Efendi'nin ölmeden önce Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakf ettiği bir adet sandık dolusu kitaba da tesadüf edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakli uygun görülen bu kıymetli eserler kuvvetle muhtemel diğer tekke mensuplarının da istifadesine sunulmaktadır (BOA, HAT., nr. 273-16090).

799 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 240-241; Cem Atabeyoğlu, "Okçuluk", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 125.

800 Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 413-414; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 3, s. 480; Ayverdi, **Fatih Devri**, c. 4, s. 625-626;

gelişmiştir ki, arşiv evrakında da Ok Meydanı'nda bulunan, Ok Meydanı Camisi olarak ifade edilmiştir[801].

(3). Baruthane

Ok Meydanı'nda yeniçerilerin barut ıslah etmek için kullandıkları bir Baruthane de mevcuttur. 1596'da kaza ile bir kıvılcım barutlara değmiş ve burada patlama gerçekleşmiştir. Gündüz vakti olduğu için etrafa yayılmayan bu patlama sonucunda işçilerden birkaç tanesi hemen yanarak hayatlarını kaybetmişlerdir[802].

(4). Nişan Taşları

Tespit edilmiş yüz otuz iki nişan taşından sadece elli beş tanesi 21. yüzyıla kadar ulaşmıştır. Bu taşlar bin iki yüz adım mesafe ve üzerindeki atışlarda dikilmektedirler[803]. Ok Meydanı'na kendi şahsiyetini kazandıran yapıların başında nişan taşları gelmektedir.

(5). Minberli Namazgah ile Diğer Namazgahlı Çeşmeler

Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın Okçular Tekkesi'nin hemen yanında 1624'de inşa ettirdiği bu alan açık havada, topluca, kalabalık kitlelerin namaz kılmasına olanak vermekte idi[804]. Sultan III. Ahmed Çeşmesi de Aynalıkavak Kasrı'nın karşısında, 1704'de inşa ettirilmiş bir namazgahlı çeşmedir[805]. Nakşidil Sultan Çeşmesi Sultan I. Abdülhamid'in kadını Nakşidil Sultan'ın 1786'da doğrudan meydana inşa ettirdiği ve gene namazgahlı bir çeşmedir[806].

801 BOA, C. EV., nr. 461-23344.
802 Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 614-615; Semavi Eyice, "Baruthane", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 5, s. 94-96; Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthane-i Amire", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, c. 5, s. 96-98; Heyet, "Baruthaneler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 68-69; Zafer Gölen, "İstanbul Baruthaneleri", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, c. 9, s. 314-321.
803 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 240-241; İşli, İşli, "Ok Meydanı", **DBİA**, c. 6, s. 126; Gündüz, "Okmeydanı", **DİA**, c. 33, s. 339-340.
804 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 240; İşli, İşli, "Ok Meydanı", **DBİA**, c. 6, s. 126.
805 İşli, İşli, "Ok Meydanı", **DBİA**, c. 6, s. 126.
806 İşli, İşli, "Ok Meydanı", **DBİA**, c. 6, s. 126.

(6). Piyale Paşa Külliyesi

Cami, medrese, tekke, türbe, hazire, mekteb, sebil, çarşı ve bir hamamdan oluşan külliye 1573'de inşa edilmiştir. Ok Meydanı'nın eteklerinde yer alan tesisin banisi Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'dır[807] .

(7). Sinan Paşa Camisi

Yemen fatihi lakaplı Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından 1579'da yaptırılmıştır. 1959'da harap haldeki yapıyı cemaat tamir ettirmiş ve o esnada da şadırvanı Beyoğlu'ndaki Ağa Camisi'ne aktarılmıştır[808]. Ok Meydanı'nın yakın çevresinde bulunan cami, bölgedeki dini hayata da katkı sunmaktadır[809].

3. Cündi Meydanı

Cündi Meydanı[810], Osmanlılar zamanında cirid oyunlarının oynandığı, etrafı konut dokusuyla çevirili olan bir mekandır[811]. Son yıllara kadar mekan, ana işlevini değiştirmeden korumuştur. 1965'de bu sahada, çocuk ve gençler top oynamaktadırlar[812]. 21. yüzyılın başında ise burası tamamen spor amaçlı tesislerle kaplanmış durumda idi. Lakin 2019'da bu alan artık bir park vaziyetindedir.

a. Konumu ve Sınırları

807 M. Baha Tanman, "Piyale Paşa Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 34, s. 297-301.
808 Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, Ankara, TTK, 2015, c. 2, s. 59.
809 1760, 1786 ve 1789 tarihlerinde Ok Meydanı'nda bulunan Sinan Paşa Camisi'nin, günlük iki akçe alan cüzhanı, görevini kendi rızasıyla devretmiştir (BOA, A. E. SMST. III., nr. 358-28659; BOA, C. EV., nr. 604-30492; BOA, C. EV., nr. 33-1602).
810 Şekil ve Harita Listesi-Cündi Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6.
811 Bu saha, 21. yüzyılda İstanbul'un pek bilinmeyen ve sakin bir köşesidir. Fakat özellikle 19. yüzyıldan önce cündilerin faaliyet alanı olmasının yanı sıra suriçinin önemli bir konut bölgesidir de. 5 Ekim 1763 tarihli bir vesikada Cündi Meydanı Mahallesi'nde bulunan Ahyolu Tütün Gümrükçüsü Mehmed Ağa'nın evi soyulmuştur. Bursa'ya sürülmesine karar verilen hırsız, evden bir adet kürk ve iki adet kehribar çubuk çalmıştır. Bu vesikayla meydanın mahalleye dahi ismini verdiği görülmektedir (BOA, C. ZB., nr. 86-4290).
812 Meydan zaman içerisinde halk ağzında cündiden bozularak cinci şekline de gelmiştir (Reşad Ekrem Koçu, "Cinci Meydanı", **İst A.**, İstanbul, REKİA, 1965, c. 7, s. 3580-3581).

Suriçi İstanbul'un batı kısmında yer alan Cündi Meydanı ayrıca şehrin en güneyinde bulunanıdır. Marmara Denizi'ne cephesinin olduğu kabul edilebilir. Meydan, Küçük Ayasofya Külliyesi'nin medresesinin batısında yer almaktadır. Güneyini tamamen demiryolu sarmakta olup kuzey ve kuzeybatısından ise Cinci Meydanı Sokak geçmektedir. Meydanın etrafı ise konutlar, birtakım oteller ve kafelerle çevrelenmiş vaziyettedir.

b. Meydan ve Çevresi

Eremya Çelebi, Çatladı Kapı'nın arkasında Küçük Ayasofya'nın bulunduğunu ve bir bostanı geçtikten sonra ise surların altında Cündi Meydanı'nın yer aldığını ifade etmektedir[813]. Hovhannesyan ise 18. yüzyılda Küçük Ayasofya Camisi'ne yakın bir yerde geniş bir meydanın var olduğunu aktarmaktadır. Meydanın deniz kıyısı tarafında bulunan surların bir burcu üzerinde ise kule gibi yükselen bir deniz feneri yer almaktadır[814].

c. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Küçük Ayasofya Külliyesi

Cankurtaran ve Kadırga semtleri arasında yer alan bu yapı[815], surların içerisinde olup Sultan II. Bâyezid zamanında Darüssaade Ağası Hüseyin Ağa tarafından Sergios ve Bakhos Kilisesi'nden camiye dönüştürülmüştür[816]. İlk vakfiyesi 1507 tarihli olan yapıya kiliseden dönüşümü esnasında çeşitli ilaveler yapılmıştır. Avlusunun etrafına otuz altı zaviye hücresi, sıbyan mektebi, aşhane niteliğinde bir imaret, şeyh dairesi, çifte hamam ve Hüseyin Ağa'nın türbesi eklenmiştir[817]. Zaviye

813 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 4.
814 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 10.
815 Şekil ve Harita Listesi-Cündi Meydanı 8.
816 Semavi Eyice, "Küçük Ayasofya Camii", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 146-147.
817 Yüksel, **II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, s. 259-266.

zamanla medrese haline dönüştürülmüştür[818]. Külliyenin meydan ile doğrudan doğruya teması olan kısmı da burasıdır[819]. Caminin şadırvanı ve mektebi 1740'da Sadrazam Ahmed Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır[820].

4. Davud Paşa Meydanı (Sahrası-Çayırı-Bahçesi-Çiftliği)

Avrupa yönüne sefere giden Osmanlı ordusunun ilk toplanma ve konaklama yeri Davud Paşa Sahrası[821] yani meydanı idi. Eğer padişah sefere gitmiyorsa orduyu bu noktadan uğurlar ve saraya geri dönerdi. Ordunun dönüşünde ise gene padişahlar burada devlet adamları ile askerleri karşılamaktadırlar. Bu esnada yapılan törenlerde ise padişahlar, burada mevcut olan kasrı kullanmaktadırlar. Zamanla bölgeye pek çok padişah çeşitli yapılar inşa ettirmiş ve saha askeri törenler dışında da saray halkı tarafından konaklanılan ya da ziyaret edilen[822] bir nokta haline gelmiştir. Hatta aynı Ok Meydanı'nda olduğu gibi bu sahada da ok atışları yapılmakta ve mesafeli atışlar olduğu zaman nişan taşları dikilmekteydi. Yeniçeriliğin ilgasından sonra buradaki kasrın etrafına büyük bir kışla inşa edilmiştir. 21. yüzyılda da hala mevcut olan bu kışla şu an Yıldız Teknik Üniversitesi'nin Davut Paşa Kampüsü olarak hizmet vermektedir[823].

---

818 M. S. Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s. 80-81.

819 M. Baha Tanman, "Küçük Ayasofya Tekkesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 149-150.

820 Semavi Eyice, "Küçük Ayasofya Külliyesi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, c. 26, s. 520-521.

821 Şekil ve Harita Listesi-Davud Paşa Meydanı 1, 2.

822 Tanzimat sonrasına odaklanan ve modernleşen İstanbul'u ele alan bir çalışmada, şehirdeki ziyaret edilen yeşil alanları incelenmiştir. Yazar 18. ila 19. yüzyıldan öncesindeki bu sahaları, has bahçeler ve mesire yerleri olarak ikiye ayırmaktadır. Bebek, Çubuklu, Halkalı, Ayazma, Büyükdere, Kandilli ve Karaağaç gibi örnekleri olan has bahçelerin ilkini Sultan II. Mehmed 1458'de, Beykoz Korusu yakınında Tokat Has Bahçesi adıyla kurmuştur. Köşk, hamam, havuz ve şadırvan gibi yapıların mevcut olduğu bu sahalar esasında kamusal değildir. Bu tarz sahaların yerine halk Yeniköy, İstinye, Tarabya, Çamlıca, Kuleli ve Çubuklu gibi hanedan ve devlet erkanının itibar etmediği mesire yerlerini kullanmıştır. Fakat zamanla Bebek Bahçesi örneğinde olduğu gibi has bahçeler, mesire yerlerine dönüştürülerek halkın kullanımına kazandırılmıştır. Davut Paşa Bahçesi de bu tarz bir dönüşüm yaşamıştır. Has bahçelerle mesire alanlarını, tam bir meydan yani şehiriçi açıklık olarak tarif etmek zordur. Lakin, Ok Meydanı gibi şehrin kenarında bulunduklarını ve kamunun birtakım ihtiyaçlarını giderdikleri açıktır. Devlet, Bostancı Ocağı vasıtasıyla da bu iki tür sahayı korumakta, iktidarın ve halkın kullanımı için açık tutmaktadır (Ercan, **"Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri"**, YL Tezi, s. 14-15, 17, 20-21, 23).

823 Semavi Eyice, "Davut Paşa Sarayı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 8; Tülay Artan, "Davutpaşa Bahçesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 10-11; Abdülkadir Özcan, "Davud Paşa Sahrası", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, c. 9, s.

a. Konumu ve Sınırları

Davud Paşa Meydanı, Eyüb bölgesinin güneybatısında yer alan Çırpıcı[824] ve Haznedar Dereleri[825] arasında bulunan tepenin doğu yamacındaki sahada bulunmaktadır. Tam sınırları bilinmemekle birlikte İstanbul surlarından Bakırköy tarafına doğru uzanan bir sahayı kapsamaktadır[826]. 18. yüzyılda Top Kapı'nın dışında ve surların hemen karşısında, "*...az ileride güzel ve eğlenceli bir mevkide*..." Davud Paşa Sarayı'nın görüldüğünü ifade etmektedir[827]. Demek ki surların hizasında konumlanıldığı zaman Davud Paşa Meydanı'na nazır olan saray rahatlıkla görülebilecek bir yakınlıktadır.

b. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Davud Paşa Sarayı (Kasrı)

Sultan II. Bâyezid dönemi sadrazamlarından Koca Derviş Davud Paşa'nın inşa ettirdiği, etrafı duvarla çevrili, geniş bir alanda yer alan saray, çeşitli köşk, havuz, mescit, hamam, ahır ve hizmet binalarından oluşmakta idi. Bilinmeyen bir nedenden ötürü 16. yüzyılda sarayın binaları ortadan kalkmıştır. 21. yüzyılda Davud Paşa Sarayı olarak bilinen yapı, Taş Köşk ya da Taş Kasır adıyla anılmakta ve Sultan III. Mehmed zamanında inşa edilmiştir. Zaman içerisinde çeşitli eklemeler yapılmış ve bazı kısımları da yıktırılmıştır. Ayrıca işlev değişikliğine uğrayan bölümleri de olmuştur. Neticede bir zamanlar geniş bir sahayı kaplayan saraydan, 21. yüzyılda geriye sadece iki katlı bir kasır kalmıştır[828].

5. At Meydanı (2)

44-45; Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 80.

824 Çırpıcı Deresi 21. yüzyılda Bakırköy ve Zeytinburnu İlçelerini birbirinden ayırmaktadır.

825 Haznedar Deresi 21. yüzyılda Bahçelievler İlçesi içerisinde kalmaktadır.

826 Reşad Ekrem Koçu, "Davudpaşa Sarayı", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1966, c. 8, s. 4308-4313; Semavi Eyice, "Davud Paşa Sarayı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, c. 9, s. 45-48; Artan, "Davutpaşa Bahçesi", **DBİA**, c. 3, s. 10-11.

827 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 29-30.

828 Eyice, "Davut Paşa Sarayı", **DBİA**, c. 3, s. 8-9; Eyice, "Davud Paşa Sarayı", **DİA**, c. 9, s. 45-48.

İstanbul'un "Şehrin Ana Meydanları" kısmında incelenen At Meydanı Osmanlı İstanbul'unun tarihi boyunca en önde gelen birincil meydanıdır. Neredeyse her içtimai hadisenin gerçekleştiği bu sahanın baskın bir özelliği bulunmaktadır. Bu baskın özellik tıpkı Cündi Meydanı gibi atçıların burada cirid oynayarak bölgeyi bir talim meydanı gibi kullanmasıdır. Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşasından sonra bile uzun seneler boyunca bu sebepten dolayı At Meydanı ismini korumuştur. Zaman zaman atış talimlerinin de yapıldığı saha esas itibariyle atlıların faaliyetleri ile canlanmakta ve şekillenmektedir. Atış talimleri sistemli bir şekilde burada icra edilmemektedir. Daha çok gösteri şeklindeki ok atışları yapılmaktadır.

6. Taksim Meydanı

Taksim Meydanı İstanbul'un oldukça yeni bir bölgesidir[829]. 18. yüzyılın ortalarında Sultan I. Mahmud'un 1732'de bölgeye inşa ettirdiği çeşme ve su maksemi vesilesiyle oluşmaya başlamıştır[830]. Evvelinde bu bölge gezi ve dinlenme sahası olarak kullanılmaktadır. Lakin suyun taksim edildiği bu yapı ve arkasından Beyoğlu Kışlası'nın 1806'da tamamlanması ile yavaş yavaş meydanlaşma süreci başlamıştır. Tam şeklini alması ise çok sonraları, Cumhuriyet döneminde yapılan çeşitli eklemeler[831] vasıtasıyla olmuştur. Bu sebepten dolayı meydanın konumu ve sınırlarının anlatıldığı kısımda, 19. yüzyıldaki vaziyeti hakkında kısıtlı bilgi verilecektir. Neticede Taksim Meydanı yıllar içinde tamamen şehir içinde kalacak olmasına rağmen ilk zamanlarında şehrin kıyısında varlığını sürdüren bir meydan konumundadır[832]. Hatta denilebilir ki bütün bu sebeplerden dolayı 19. yüzyılın başına kadar aslında neredeyse bir meydan olarak yok hükmündedir. Bu başlık altında değerlendirilmesinin ana sebebi cumhuriyete kadar ki varlığı boyunca genellikle topçu kışlası ve meydanda yapılan top talimleri bağlamında varlığını ortaya koymasıdır. Maksemin isim babası olduğu bu saha yaklaşık yüz yıl boyunca topçu

829 Şekil ve Harita Listesi-Taksim Meydanı 1, 2, 3, 4, 5, 6.
830 Subhî, **Tarih**, s. 155; Kazım Çeçen, "Maksem", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2003, c. 27, s. 453.
831 Taksim Cumhuriyet Anıtı ve Atatürk Kültür Merkezi gibi.
832 Çelik Gülersoy, **Taksim: Bir Meydanın Hikayesi**, İstanbul, İstanbul Kitaplığı, 1986, s. 7-15, 104-110; Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, s. 58; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 480.

kışlasının fiziki hakimiyetini tanımıştır. Çalışmanın tarihi sınırlarını aşması hasebiyle Topçu Kışlası'ndan bir yapı olarak bahsedilmeyecektir.

a. Konumu ve Sınırları

Taksim Meydanı 19. yüzyıldan önce İstiklal Caddesi'nin açıldığı sahaya tekabül etmektedir. İstiklal Caddesi'nin iki yanındaki yoğun yerleşimli Beyoğlu bölgesinin nüfusu erken tarihlerde daha azdır. İlkel taştan bir patikası bile olmayan, az ağaçlı, toprak zeminli bu kırlık alandaki ilk yapı, Sultan I. Mahmud zamanında büyük bir kısmı tamamlanan, Taksim Suyu Tesisleri'dir[833]. İnşa edilen ikinci simge yapı ise meydanın aşağı yukarı esas şeklini almasını da sağlamış olan Topçu Kışlası'dır[834]. Kışla, 21. yüzyıldaki Taksim Gezi Parkı'na tekabül eden bir konumda bulunmakta idi. Diğer mühim yapıların inşası ve bölgenin tam şeklini almasına daha uzun seneler vardır. Fakat 1800'lerden evvel, meydanın güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yani Taksim Maksemi'nden Topçu Kışlası'na doğru uzanacağı az çok ortaya çıkmıştır. Topçu Kışlası her ne kadar sonraki yıllarda yıktırılmış olsa bile yerine, 21. yüzyılda, hala park olarak kullanılan kamusal bir saha açılmıştır. 19. yüzyıl ve sonrasında meydana inşa edilen diğer bütün binalar da genellikle yukarıda bahsedilen doğrultuyu korumuşlardır. Fakat zamanla hem yol güzergahlarının oturması, hem bölgedeki bütün boş alanların konutlarla dolarak mahalle haline gelmesi, hem de Atatürk Kültür Merkezi'nin inşa edilmesi neticesinde meydanın ağırlık merkezi değişmiş ve doğu-batı yönüne kaymıştır.

b. Meydanın Çevresindeki Yapılar

(1). Taksim Maksemi

833 Çelik Gülersoy, "Taksim Meydanı", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 198-199.

834 Topçu Kışlası ve kışlaya bağlı olan diğer binaların inşasına 1804'de başlanmış ve Yüksel Çelik'in tespit ettiği üzere siyasi karışıklıklar sebebiyle Sultan III. Selim'in ölümünün ardından, 1808'de tamamlanabilmiştir (Gülersoy, **Taksim: Bir Meydanın Hikayesi**, s. 40, 70-71, 78-79; Yüksel Çelik, "Mit ve Gerçeklik Arasında: Taksim Topçu Kışlası (Beyoğlu Kışla-ı Hümâyunu)", **III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, Editör Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB, 2015, s. 444-449).

Sultan III. Ahmed zamanında, Boğaziçi kıyılarında artan nüfusun ihtiyacı olan su için çeşitli önlemler alınmıştır. Fakat Patrona Halil İsyanı neticesinde bu çalışmalar yarım kalmıştır. İsyandan sonra tahta geçen Sultan I. Mahmud, 1731'de Taksim Suyu Tesislerini tamamlattırmıştır[835]. 1749/1750 ve 1797/1798'de[836] ilave su hatlarının eklenmesi ile son şeklini 1839'da alacak olan tesisin en belirgin yapısı İstiklal Caddesi'nin girişinde bulunan maksemidir[837]. Sekiz köşeli bu yapının inşa tarihi 1732 olup maksemin üzerinde bir de çeşmesi mevcuttur.

835 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 92-94; Rezan Çelebi, "Taksim Maksemi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 198.
836 Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 42.
837 Şekil ve Harita Listesi-Taksim Meydanı 7.

Üçüncü Bölüm
Meydanların Osmanlı Toplumsal Hayatındaki Yeri

İstanbul'daki toplumsal hayata dair önemli anları, meydanlar üzerinden izlemek mümkündür. Gündelik yaşamdan çok çeşitli örneklerle birlikte bazı olağanüstü hadiselerin de meydanlarda sergilendiği durumlar söz konusudur. Türki ananeler ve İslami kaidelerle kendisini şekillendiren Osmanlı toplumu, özgün bir içtimai yapıya sahiptir. Anadolu'ya giren Türk toplulukları, İslam coğrafyasının genelinden daha farklı, yerel halkları da bünyesine katan, ayrı bir yaşayış tarzına sahiplerdir[838]. Öte yandan İstanbul'un kendisine has kimliği ve bunun Osmanlı üslubunca korunması da sadece İslam coğrafyasında değil bütün dünya üzerindeki en özgün şehirlerden birisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu müstesna şehrin meydanlarına, halkın davranışları acaba ne şekilde yansımıştır? Bu çalışma bağlamında konu ele alındığında bir meydanı meydan yapan şeyin şekli, boyutu, çevresinde bulunan yapılar ya da diğer fiziki özelliklerinden çok, oradaki yaşanmışlıklar olduğu ifade edilebilir. Meydanların fiziki yapısı, onların özelliklerini büyük ölçüde belirlemekle birlikte tüm hususiyetlerini tanımlamak için yetersiz kalmaktadır. Neticede dünyanın her tarafında ve neredeyse her anında, o toplum kendisine has bir meydan algısına ve meydana sahip olagelmiştir[839].

A. Ticari Faaliyetler

İstanbul'daki en yoğun[840] ticari faaliyetlerden birisinin sürdürüldüğü Eminönü Meydanı, Sirkeci'den Mısır Çarşısı'na doğru uzanan, toptan ve perakendenin pek çok türünün bir arada yapılabildiği bir sahadır. Meydanın zaman içerisinde Sirkeci adını alacak olan kısmında Anadolu yakasına doğru çalışan tekneler yer almaktadır. Bu tekneler özellikle sirke, limon suyu ve at nakleden

838 Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s. 36-37; Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, c. 4, s. 69; Cansever, **Ev ve Şehir**, s. 115-133.

839 Gürhan Tümer, "İnsanlar, Kentler ve Meydanlar", Mimarlık [Mimarlık: Yapı Sanatı, Şehircilik ve Güzel Sanatlar Dergisi], Ankara, TMMOB Mimarlar Odası, 2007, No. 334, s. 22-28.

840 İstanbul'un bir benzeri deniz ile temas kurmaktan imtina etmeyen Venedik'tir. Rialto Meydanı, kapsamlı toptan ve perakende alışveriş imkanı sunmaktadır. Şehrin göbeğinde yer alan saha Alman Hanı gibi pek çok yapıyla da çevrilidir (Fernand Braudel, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul, Say, 2013, s. 25-26).

mavnalardır[841]. Sirkeci'den Mısır Çarşısı yönüne doğru biraz ilerleyince Mısır ve imparatorluğun dört bir yanındaki adalardan gelen gemilerin yanaştığı ve Gümrük Ambarları'nın bulunduğu Eminönü isimli çekirdek alan yer almaktadır. Uzak diyarlardan gelen her tür tüccar buraya yanaşmaktadır. Meydan, getirilen malların, özellikle de fıçı fıçı yığıldığı bir saha mahiyetindedir. Gümrük Emini'nin faaliyetlerini sürdürdüğü meydan zamanla bu kurum ve göreve nispetle Eminönü adını alacaktır[842]. Eminönü ile Balık Pazarı Kapısı arasında kalan sahada, Galata yakasına çalışan kayıklar yer almaktadır. Balık Pazarı Kapısı'na doğru gelindiği zaman Boğaziçi köylerine giden kayıkların yanaştığı iskeleler konumlanmıştır. İsmiyle müsemma İstanbul'a getirilen balıklar ile alıcıları bu kısımda buluşmaktadır. En batıda yer alan ve Balık Pazarı Kapısı'nın karşısında olan Mısır Çarşısı'nda çeşitli aletler ile baharatların satışı yapılmaktadır[843]. Eminönü Meydanı'nın Anadolu yakasındaki muadili Üsküdar İskele Meydanı'dır. Üsküdar İskele Meydanı'nın oluşumu ve buradaki ticari faaliyetlerin meydana çıkışında başta gelen etken Mihrimah Sultan Külliyesi'dir. Başta külliyenin kendi yapıları olmak üzere çevresine kurulan çarşı ve pazarlar sayesinde bölge neredeyse başlı başına küçük bir kent örneği oluşturmuştur. Külliyenin iskele meydanına bakmayan bir tarafında At Pazarı diğer bir tarafında ise gül, günagün ve karanfil gibi çiçeklerin saksılar içinde getirilerek satıldığı çarşı ve pazarlar yer almaktadır. Dördüncü kenarında da bir fırın ve hamam bulunmaktadır[844]. Ayrıca bölgedeki insan yoğunluğu ile paralel olarak çeşitli lokantalar da faal durumdadır[845]. Mihrimah Sultan Külliyesi'nin deniz tarafında ise debbağ esnafı faaliyet göstermektedir[846].

İstanbul'da haftalık pazar alışverişlerinin[847] yapıldığı pek çok saha[848] olsa da

841 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 14.
842 İnalcık, "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, s. 223-224.
843 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 15.
844 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 48.
845 **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktaş, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 204.
846 Ercan Alan, **"95 Numaralı Mühimme Defteri"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 135.
847 Dar alan ve sokaklara kadar girebilen pazarlarda müşteriler Avrupa'nın aksine hazır pişmiş gıdaları da bulabilmekteydiler. Köfte, börek ve pasta gibi ürünleri semt pazarlarının sunabilmekteydiler (Braudel, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, s. 32-33).
848 Werner'in belirttiğine göre İstanbul'da pek çok önemli meydan, pazar ve sokak mevcuttur. Buralarda da genelde aynı cins ürünler, oldukça düzenli ve tertipli bir şekilde satışa sunulmaktadır

kaynaklara en çok yansıyan yer Avrat Pazarı olmuştur[849]. Bölgedeki Arkadios Sütunu sayesinde Batılı ziyaretçiler burayı daima ilgiyle gezmişlerdir[850]. Kurban Bayramı esnasında da bazı meydanlar kurban pazarına dönüşebilmektedir. Özellikle Bâyezid Meydanı bu ihtiyacı gidermektedir[851]. Çemberlitaş'ın varlığından ötürü Avrupalı gezginlerin görmek için sıklıkla tercih ettiği bu bölgede Tavuk Pazarı yer almaktadır. Çemberlitaş Meydanı'ndan zaman zaman Tavuk Pazarı şeklinde bahsedilmesine sebep olabilecek kadar önde gelen bir ticari sahadır[852]. Suriçi İstanbul'un merkezinde yer alan Çemberlitaş'ta, konumuna uygun olarak yoğun ve temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir ticari faaliyet sürdürülmektedir. Burada bakkal, pazarcı, çamaşırcı, nalbant, fırın, kasap ve başhane gibi pek çok ihtiyacın giderildiği dükkanlar yer almaktadır. Öte yandan içerisinde ikamet eden esnafın hangisinin olduğu belirtilmeyen pek çok dükkan ve hücre de bu bölgede bulunmaktadır. Çemberlitaş Meydanı'nda olduğu gibi Bâyezid, Ayasofya, At, Ok ve Fatih gibi meydanlarda muhtelif çeşitte pek çok esnaf çeşitli hücre ve dükkanlarda faaliyet göstermektedir[853].

Devlet tarafından esnaf sıkı bir şekilde denetlenmekte ve gerekirse cezalandırılmaktadır. Gıda maddelerinin devamlı surette şehirliye temin edilebilmesi gerekmektedir[854]. Fiyatlarda oynama tespit edildiği zaman sert müdahaleler

(Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 95). Thevenot ise İstanbul'da pazar kurulabilen pek çok meydanın olduğunu söylemektedir (Thevenot, **Seyahatname**, s. 58).

849 Pazar günleri, Arkadios Sütunu'nun yer aldığı Avrat Pazarı'nda, haftalık bir pazar kurulmaktadır (Kömürciyan, **İstanbul Tarihi**, s. 48).

850 Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 198.

851 Şekil ve Harita Listesi-Bâyezid Meydanı 18; Akbaş, **"Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"**, YL Tezi, s. 18; Bâyezid Meydanı'nın yanı sıra Fatih Meydanı'nda da böyle bir pazar kurulmaktadır. 27 Ağustos 1789'da, Sultan III. Selim, Fatih Camisi'nin avlusunda bulunan koyun sürüleri içerisinden beş on tanesini satın alarak kendisine başka bir sürü oluşturtmuştur (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 413).

852 Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 200.

853 **Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri**, Hazırlayan Cengiz Şeker, İstanbul, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı, s. 29-31; **İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Mehmet Akman, Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 489; **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103, 120-122, 176-186; Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân**, s. 250; **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 1, 2, 79, 84, 96, 112-113, 136, 165, 226, 291, 321, 436; **Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 1-2, 204, 245, 252.

854 Mehmet İpşirli, "Tebdil Gezmek", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, c. 40, s. 213-214; Devlet tarafından belirlenen yeni fiyatların duyurulması için çarşı bölgelerine de münadiler gönderilmekteydi (Mübahat. S. Kütükoğlu, "Narh", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2006, c. 32, s. 390-391).

yapılmaktaydı. Mesela 20 Ağustos 1737 tarihli bir vesikada At Meydanı'nda usûlsüz satış yapan bir esnaf tespit edilmektedir. Zahari adındaki bir bakkal, kaşkaval türü peyniri, olması gerekenin üzerinde, otuz akçeye satmış ve bundan dolayı da bakkallıktan alıkonulmuştur[855]. Devlet 1618 tarihli bir mahkeme kaydında görüldüğü üzere üreticiye doğrudan şart da koşabilmekteydi. Bâbüssaâde Ağası Mehmed Ağa, Tavuk Pazarı'nda yer alan, şahsına ait olan fırında beyaz ekmek pişirebilme izni alabilmiştir. Fakat gerekli olan durumlarda saraya da ekmek vermesi şart koşulmuştur[856]. 1726'nın Kasım'ında olduğu gibi rekabet içerisine giren üç adet fırın hakkında karar da verilebilmekteydi. Kadırga ve Cündi Meydanı yakınlarında Çardaklı ve Çatal isimlerinde sadece ekmek üreten iki adet fırın bulunmaktadır. Bu iki fırının yakınlarında Çinili adında ve esas işi yağlı çörek ile börek üretimi olan bir fırın daha bulunmaktadır. Fakat bu fırın yasak olmasına rağmen ekmek üretimi de yapmaktadır. Ama bu durum sadece ekmek üretimi yapan, Çardaklı ve Çatal fırınlarını oldukça zor duruma sokmuş ve kiralarını dahi ödeyemeyecek hale getirmiştir. Bunun üzerine duruma devlet müdahale etmiş ve Çinili Fırın'ın ekmek üretmesi tekrardan yasaklanarak, denetlenmesi yolunda emir verilmiştir[857]. Yasaklamalar ve kısıtlamaların yanı sıra esnafın hakkı da korunmaya çalışılmıştır. 2 Mart 1775 tarihli bir kayda göre At Meydanı'nın köşesine birtakım yeni dükkanlar inşa edilmiştir. İçlerinden bir tanesinde Vartam adlı bir keresteci faaliyet göstermektedir. Fakat keresteci esnafının diğer mensupları tarafından Vartam'a engel oldukları görülmektedir. Duruma devlet tarafından derhal el konulmuş ve Vartam'ın bu işi yapmaya hakkı olduğuna, ayrıca ona engel olanların da meslekten men edilmesine karar verilmiştir[858].

Zaman zaman meydanlara komşu olan ve şehirde kilit bir yer tutan esnaf çeşitli sorunlarla da karşılaşabilmektedir. Esnafın neyi alıp satacağının belirlenmesi hususunda devletin üst makamları arasında bile çeşitli çatışmalar yaşanabilmektedir. Bu vesileyle meydanlarda faaliyet gösteren herhangi bir esnaf topluluğunun ticari rantı derinden sarsılabilmekteydi. 1764'de, İstanbul'a gelen şekerin dağıtımı ile ilgili

855 BOA, C. ZB., nr. 66-3287.
856 **İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, s. 489.
857 **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 292.
858 BOA, C. MF., nr. 118-5864.

bir sorun çıkmıştır. Şehirdeki şekerci esnafı, Mısır Çarşısı'nda bulunan ve İstanbul'a gelen şekerin alış ve satış hakkını elinde tutan şekerci esnafını dava etmiştir. Mısır Çarşısı esnafı İstanbul'daki diğer şekercilere nazaran satın alımlarda ciddi bir avantaj sağlamış, toptancı konumuna gelmiş ve ciddi bir ranta sahip olmuştur. Diğer esnaf ise malını Mısır Çarşısı'ndakilerden daha yüksek fiyata tedarik etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'un diğer şekercileri dokuz kere Mısır Çarşısı esnafının bu tekelini kırmak için dava açmış fakat başarılı olamamıştır. İstanbul Kadıları daima Mısır Çarşısı esnafı lehine karar vermiş ve her cülûs esnasında da bu durum onaylanmıştır. Fakat İstanbul'un şekercileri pes etmemiş ve gene İstanbul Kadısı'na durumu şikayet etmişlerdir. Neticede İstanbul'a gelen şekerin satın alımı esnasında Mısır Çarşısı esnafının sahip olduğu tekel son bulmuştur[859].

İstanbul'da 21. yüzyılda hala mevcut olan ilginç bir esnaf topluluğu da hammallardır. 1640 tarihli bir es'ar defteri vasıtasıyla şehirdeki hammalların taşıma ücretleri tespit edilmektedir. Bu esnada İstanbul'daki pek çok merkezi nokta ile bazı meydanların isimlerine de ulaşılabilmektedir. Bu vesileyle de hangi meydanların merkezi olduğu ve daha çok malın bölgeye taşındığı görülebilmektedir. Çemberlitaş çok kullanılan bir merkez olarak Tavuk Pazarı adıyla sıkça anılmakta ve fiyat tarifelerinde adı geçmektedir[860]. Aksaray Meydanı'ndan da Topkapı, Samatya ve Tavuk Pazarı gibi yerlere ikişer akçe, Yenikapı, Davud Paşa İskelesi ve Şehzadebaşı gibi daha yakın yerlere ise bir akçe tutarında ücret alınmaktadır. Eski Cuma Çarşısı'ndaki ve Karagümrük'teki sırt hammallarının Yeniçeri Meydanı'na yaptıkları

859 İstanbul Kadısı Fazıl Ebubekir Efendi "*...beş kıt'a hatt-ı hümâyun ve dokuz kıt'a hücec ve yedi kıt'a i'lam cem'...*" olunduğu halde "*...Gerek attarlar ve gerek şekerciler, hangisi bazirgan ile bazar eder ise şera' anındır...*" diyerek uzun müddetten beri geçerli olan kanunu iptal etmiştir. Bu sefer Mısır Çarşısı esnafı Sadrazam Köse Mustafa Paşa'ya çıkarak durumu şikayet etmiştir. Mustafa Paşa da hiddetlenerek İstanbul Kadısı olan Fazıl Ebubekir Efendi'yi Paşakapısı'na çağırarak ona çıkışmıştır. "*...beş kıt'a hatt-ı hümâyun lağv etmek ne demektir ve senden evvel gelen kadılar şer'-i şerifi bilmezlermiydi? anların senedlerini ibtal ne cesarettir...*" diyerek sert bir şekilde İstanbul Kadısı'na durumu belirtmiştir. Fakat Kadı Efendi "*...ben bu hükmü sizin fermanınız ile ettim; şer' ile göresin deyü buyurulmuş, şer'isi budur. Eğer nizamı üzere deyü buyurula idi, nizam-ı kadime riayet eder-idik...*" diyerek haklılığını ispat etmiş ve onayını padişahtan almıştır (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 72-73).

860 Bahçekapı, Unkapanı, Ahırkapı ve Ayazma İskelesi gibi yerlerden Tavuk Pazarı'na sırt hammalları ikişer akçeye yük taşımaktadırlar (**Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygarlık Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri [1640 Tarihli]**, Hazırlayan Yaşar Yücel, Ankara, TTK, 1992, s. 163-167).

taşımaların ücretleri ikişer akçedir[861]. Üsküdar İskelesi'nden ise sırık ya da at hammalı ile taşınan yükler Doğancılar Meydanı'na dört akçeye götürülebilmektedir[862]. Üsküdar'ın iki ana meydanı arasındaki sıkı ilişki de bu vesileyle görülebilmektedir. 1726'ya gelindiği zaman ise iskelelerde yer alan at hammallarının güzergahları tespit edilmektedir. Suriçi İstanbul'un hem Marmara hem de Haliç kıyılarında yer alan iskelelerden üç ila dokuz akçe arasındaki ücretlerle şehrin meydanlarına yük taşınmaktadır. Genellikle meydanlara en yakın kıyı tercih edilmekte fakat zaman zaman istisnalar oluşabilmektedir. Özellikle Bâyezid, Süleymaniye ve Fatih bölgesindeki meydanlara yapılan yük taşımacılığında Haliç kıyıları tercih edilmektedir. Ayasofya ve At Meydanı gibi bölgeler için ise Marmara kıyıları daha makul bulunmaktadır[863].

Toplumsal hadiseler esnafı ve ticari faaliyetleri de doğrudan doğruya etkilemektedir. Bâyezid Meydanı'ndaki bakırcı esnafı 18. yüzyılın sonunda çok ilginç bir şekilde kayıtlarda zikredilmektedir. Osmanlı toplumunun kendisine has ahlaki normları ışığında bazı hususlar devlet tarafından sıkı bir şekilde denetlenmektedir. Örnek olarak bazı dönemlerde sıkı içki yasakları getirilmiştir. 1789'da her tür içki yasaklanmış, gayrimüslimlere de sıkı bir satış denetimi getirilmiştir. Birtakım kimseler ise tenekeci ve borucu kılığına girerek mübtelaların evlerine içki taşımaya başlamışlardır. Bu şahıslar Bâyezid Meydanı'nda bulunan

861 Sırık hammalları ise yukarıda bahsedilen güzergahlar söz konusu olduğu zaman üçer akçe ücret almaktadırlar. Bunların yanı sıra gene aynı mesafeler dikkate alındığında at hammallarına üçer ve merkeb hammallarına ise ikişer akçe ödenmektedir (**Es'ar Defteri**, s. 167-171).

862 **Es'ar Defteri**, s. 163-171.

863 Hasır İskelesi'nde bulunan at hammalları, Tavuk Pazarı, Ayasofya ve Sultan Bâyezid'e dokuz akçeye, Odunkapısı İskelesi'nde bulunan at hammalları, Süleymaniye ve Sultan Bâyezid'e altı akçeye, Odun İskelesi'nde bulunan at hammalları, At Pazarı ve Süleymaniye'ye beş akçeye, Sultan Mehmed'e altı akçeye, Sultan Bâyezid'e ise yedi akçeye, Cibali Kapı İskelesi'nde bulunan at hammalları Sultan Mehmed'e yedi akçeye, Balat Kapısı İskelesi'nde bulunan at hammalları Avrat Pazarı'na on iki akçeye, Davud Paşa Kapısı İskelesi'nde bulunan at hammalları Avrat Pazarı'na beş akçeye, Langa İskelesi'nde bulunan at hammalları Okçularbaşı'na altı akçeye, Yeni Odalar başına dokuz akçeye, Kum Kapısı İskelesi'nde bulunan hammallar Koska Fırını'na altı akçeye, Ayasofya'ya sekiz akçeye, Çatladı Kapı İskelesi'nde bulunan at hammalları At Meydanı'na üç akçeye, Tavuk Pazarı'na altı akçeye, Ahır Kapı İskelesi'nde bulunan at hammalları Yeni Saray önü, Ayasofya ve Sultan Ahmed'e dört akçeye, Firuz Ağa'ya beş akçeye, Tavuk Pazarı'na altı akçeye taşımacılık yapmaktadır (**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 43-52).

bakırcı esnafından, senelerden beri satın alınmayan, taşımaya müsait kapları toplamışlardır[864].

1735/1736'da muhtemelen bir dedikodunun yayılması üzerine devlet Bâyezid Meydanı'nda faaliyet gösteren bir esnaf topluluğunun tamamının işine son vermiştir. Kırk kişilik ve sadece kadınlardan oluşan bu topluluk Bâyezid Camisi civarındaki dükkanlarında yağlık ve makrame nakşı ressamlığı yapmaktadır. Sadece kadınların ürettiği bu ürünü gene sadece kadınlar tüketmektedir. Fakat esnafın faaliyet gösterdiği dükkanlarda birtakım kadınlar arasında çeşitli münasebetlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu şayialar sebebiyle esnaf topluluğu, meslekten topluca men edilmiş ve aynı yerde yenilerinin işe başlamamasına karar verilmiştir[865]. Bu vesileyle de devlet eliyle meydandaki dokunun değişimine şahit olunulmaktadır.

Bâyezid Meydanı'nın en önemli yapısı olan Bâyezid Camisi İstanbul'daki pek çok esnafı kendisine çekmekte ve meydanda bir hareketlilik yaratmaktadır. Örnek olarak gezgin pusulacı esnafı ürettikleri malların doğruluğunu anlamak için Bâyezid Camisi'ne gelmektedirler[866]. İstanbul halkının 18. yüzyıldaki halini değişik bir dille aktaran *Risale-i Garibe*'de ise birer esnaf olarak aktarılan dilenciler, eşleri ile birlikte gün içerisinde Bâyezid Camisi'nde oturmakta ve ilahi okuyarak geçimlerini sağlamaktadırlar[867].

B. Adli Hadiseler

İnsanın bulunduğu her yerde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da çeşitli adli vakalar gerçekleşmiştir. Meydanlara yansıyan bu gibi hadiseler iki açıdan ele alınabilir. Evvela bu sahalar cürmün işlendiği yerler olagelmiştir. Öte yandan bazı cezaların da tatbik edildiği sahalardır. Meydanlarda her tür suç gerçekleşmekle

864 Bakırcılar "*...inbik sual edene...*", "*...sarhoşlar, inbikleri meyhâneciliğe hevesleriyle yağma eylediler...*" şeklinde bir cevap verir olmuşlardır (Câbî Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, c. 1, Ankara, TTK, 2003, s. 22).

865 Subhî Mehmed Efendi, toplumun da kendisi gibi hiç hoş karşılamadığı bu münasebetlerin ne olduğu hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir (Subhî, **Tarih**, s. 258-259).

866 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 270.

867 **Risâle-i Garîbe: XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair**, Hazırlayan Hayati Develi, İstanbul, Kitabevi, 1998, s. 42.

birlikte askerin karıştığı -isyan dışı- hadiseler de oldukça sorun doğurmaktaydı. İstanbul'daki asayişten sorumlu olan askerler zaman zaman görevlerinin aksine davranarak bunun bozulmasına da neden olmaktaydılar. 1495'de At Meydanı'nda at binen sipahiler ile silahdarlar arasında çıkan sorunda yeniçeriler ile sipahiler önce ağız dalaşına girmiş hemen arkasından ise birtakım kavgalar yaşanmıştır[868]. 1599'da sipahilere ulufe dağıtımı esnasında At Meydanı'nda bir cinayet işlenmiştir. Bir gayrimüslim, sipahilerden birinin sakalına yapışarak hakkını istemiştir. Bunu gören diğer sipahiler olaya müdahale etmiş ve sipahiye el uzatan bu adamı hançerlemişlerdir[869]. 13 Kasım 1622'de ise sipahi mülazımları Ayasofya Camisi'nin önünde birbirlerine girerek, büyük bir kavga çıkarmışlardır. Araya ancak başkalarının girmesiyle bu kavga sonuçlanabilmiştir. Kavganın sebebi ise görev alabilen bazı mülazımların bunu başkasına devretmesi ve yeniden görev alabilmek için uğraşmalarıdır[870]. 8 Kasım 1687'de sipahi baş bölük ağası olan Ahmed, Mehmed, Hamza ve Ali Ağa ellerindeki divan tezkirelerine güvenerek At Meydanı'nın başında askerlere ekmek tayinatlarının verildiği yerden fazladan ekmek almaktadırlar. Ekmekçiler Kethüdası ise saraya bir arz göndererek bu sorunlu durumu izah etmek mecburiyetinde kalmıştır[871]. Meydanlar buna benzer pek çok hadisenin ortaya çıktığı yerlerdir. Özellikle At Meydanı saraya yakın olduğu için devletle ilgili daha fazla sorun buraya yansımaktadır.

İstanbul'un hem nüfus ve ticaret hem de yapı yoğunluğu olarak kalabalık meydanlarından birisi Üsküdar İskele Meydanı'dır. Meydanda tüm halkın kullandığı bir berber dükkanında basit bir yaralama hadisesi gerçekleşmiştir. 1582'de burada yer alan berber Hüseyin'in dükkanına sarhoş bir şekilde gelen Yani veledi Mihal, yer olmadığı için Muharrem b. Şadi'nin yanına oturmaya çalışmış hatta onun yerinden kalkmasını istemiştir. Duruma Muharrem b. Şadi tepki gösterince Yani veledi Mihal ustura ile Muharrem b. Şadi'yi yaralamıştır[872].

868 Oruç b. Adil, **Oruç Beğ Tarihi**, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca, 2007, s. 170.
869 Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 800.
870 Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme Tahlil-Metin ve İndeks**, Hazırlayan Şevket Nezihi Aykut, Ankara, TTK, 2010, s. 176.
871 BOA, A. E. SMMD. IV., nr. 40-4587.
872 **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Hilal Kazan, Tahsin Özcan, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 50.

Şehrin hem kalabalık, hem de gece ve gündüz kullanılan bir meydanı olan Doğancılar'da hırsızlık hadisesi yaşanmıştır. 1667'de Doğancılar Meydanı'na bakan bir evi kalabalık bir hırsız çetesi soymuştur. Sarı Kurd, Eflak Ramazan, Bulgar Manol, Çavdar, Pahoşko, Bulgar Kara Süleyman, Eflak Balaban ve Bilas adlı kimselerden oluşan ufak bir çete, pek çok yerde hırsızlık ve cinayet gibi olaylara karışmıştır. Çetenin lideri Karaca Nikola veledi Esteban yakalanmış ve suçlarını itiraf etmiştir. Bahsi geçen haneden, kişi başı yirmi beş dirhemlik gümüş çalmışlardır[873]. Bu gibi organize suçların yanı sıra daha küçük çaplı hırsızlık vakaları da kaynaklara yansımıştır. 1 Ağustos 1741'de, Üsküdar İskele Meydanı'nı sınırlandıran en önemli yapılardan birisi olan Mihrimah Sultan Külliyesi'nin medresesinde ikamet eden Molla Ömer ve Molla Hasan'ın eşyaları çalışmıştır. Ahmed b. Mehmed, bir cephesiyle meydana bakan medreseye girerek ip üzerinde kurumakta olan bir adet yorgan ile çarşaf ve iki adet donu çalmaya yeltenmiş fakat yakalanmıştır[874].

Fatih Camisi'nin avlusunda yazıcı esnafı yer almakta ve halkın buraya gelmesini teşvik edici pek çok sebepten birisi olarak varlıklarını sürdürmektedir. Burada faaliyet gösteren Ömer Efendi, 1749'da İbrahim Bey adlı bir şahsın Baba Sancağı'na, Paşa ünvanı ile tayin edilmesi için gerekli olan evrağın sahtesini düzenlemiş fakat tespit edilmiştir. Yazıcılar zaman zaman bu gibi sakıncalı faaliyetlerde bulunarak kayıtlara geçmekte ve meydanın esnafı olduklarını bu şekilde de tescillemektedirler[875]. 1764'de Doğancılar Meydanı oldukça ilginç bir hadiseye ev sahipliği yapmıştır. Nalbant Ali bin Mehmed, üç gece boyunca bir alet vasıtasıyla İsmail bin Hasan'ın Doğancılar'da bulunan kahvesinin camlarını kırmıştır. Bu esnada küfürler ederek kahveci İsmail'i kavgaya çağırmaktadır. Mevzu mahkemeye yansımış ve davanın sonucunda çorbacı tarafından nalband Ali'ye "*...ta'zir lazım*

873 **İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Rıfat Günalan, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, s. 704-705.

874 Ayhan Uçar, **"Üsküdar Mahkemesi'ne Ait 403 Numaralı Şer'iyye Sicili"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. İsmail Erünsal, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 120.

875 Devlet merkezi tarafından durum farkedilince, Ömer Efendi Balıkesir'de iken yakalanıp öldürülmüştür. İbrahim Bey ise İzmir'e vardığı esnada ele geçirilmiş ve orada katledilerek başı ibreti alem olsun diye İstanbul'a sergilenmek için gönderilmiştir (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 146).

geldiği..." anlaşılmıştır[876]. Bir başka hadisede 6 Şubat 1771'de, At Meydanı'nda, Mehterhane'nin önünde birisi tabanca ile rastgele ateş etmiştir. O esnada At Meydanı'ndan geçen çavuşbaşı divan toplantısına gelmek üzeredir[877].

Osmanlı Devleti'nde de diğer toplumlarda olduğu gibi sıklıkla meydanlar, suçun infazı, özellikle de idamların gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır. 1597'de İstanbullu bir kadınla, yahudi bir adam zina yaptıkları gerekçesiyle, Çemberlitaş Meydanı civarında idam edilmişlerdir[878]. Dönemin kaynaklarında insan yakmaya dair kayıtlara tesadüf edilmemekle birlikte Dernschwam'ın oldukça şüphe uyandırıcı bir anlatısı bulunmaktadır. Kendisi 1554'de, At Meydanı'nda bir kişinin yakılarak idam edilmesinden bahsetmektedir. Bir Rum, Türk bir kadınla yakalanmış ve din değiştirmeyi reddetmiştir. Dininden dönmesi için iki yüz Florin daha ödenmiş fakat Rum bunu da kabul etmemiştir. Neticede bu kişi işlediği suçtan ötürü 14 Şubat günü meydanda yakılmıştır[879].

1680'de ise Osmanlı tarihinin bilinen tek recm hadisesi gerçekleşmiştir. Osmanlı toplumuna bu idam türü fevkalade yabancıdır. Olayı aktaran bütün kaynaklar hadiseyi oldukça garip bir durum olarak tasvir etmişlerdir. İdam At Meydanı'nda bulunan Yılanlı Sütun'un yanında bir çukur kazılarak gerçekleştirilmiştir. Dönemin padişahı Sultan IV. Mehmed bile Fazlı Paşa Sarayı'na gelerek bu hadiseyi izlemiştir. At Meydanı mahşer yeri gibi kalabalık olmuştur. Zina ile suçlanan ve recm cezası alan kadın, kazılan çukura kollarına kadar gömülmüş ve toplanan insanlardan her biri birer taş atarak oracıkta kadını öldürmüşlerdir[880].

Bazı adli hadiselerin hem icrası, hem de cezasının tatbiki aynı yerde olabilmektedir. 13 Şubat 1773'de bu duruma örnek olabilecek fevkalade ilginç bir

876 Necati Aktaş, **"Üsküdar'a Ait h. 1178-1179 Tarihli Şer'iyye Sicil Defteri"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Mücteba İlgürel, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 148.

877 Artık metinlerde 1800'lü yıllara gelindikçe, At Meydanı yerine Sultanahmed Meydanı'nın da kullanılmaya başlandığı görülmektedir (**Osmanlı-Rus Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, Hazırlayan Süleyman Göksu, İstanbul, Çamlıca, 2007, s. 27).

878 Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 715.

879 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 154.

880 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 1995, s. 114-115; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 215.

olay yaşanmıştır. Acemoğlanı Meydanı civarındaki Selim Efendi'nin konağında, Selim Efendi'nin Rus kölelerinden birisi konaktaki neferlerden birisini öldürmüş ve konağı yakmayı başarmıştır. Fakat köle yakalanmış ve Acemoğlanı Meydanı başında bulunan bakkal dükkanı önünde asılarak idam edilmiştir. Yaklaşık iki ay sonra 30 Mart 1773'de de Ayasofya Hatibi'nin Yerebatan Sarnıcı civarında olan hanesi yanarak yok olmuştur. Bu esnada konutta yaşayan cariyelerden ikisi, birtakım eşyaları çalarak kayıplara karışmıştır. Fakat çok geçmeden yakalanan bu cariyelerden birisi Esir Pazarı'nda, diğeri ise Ayasofya Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir[881]. Şehrin meydanları kalabalık sahalar olmaları hasebiyle kolluk güçleri tarafından denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle suçlu ve kaçaklar için de bu mekanlar taranmakta ve olumlu sonuçlar alınmaktadır. 7 Şubat 1583'de Doğancılar Meydanı'nda kaçak durumdaki kölelerden bir tanesi yakalanmış ve sahibine teslim edilmiştir. Pîrî b. Ali adlı doğancı, yakaladığı köleyi Doğancılar Çavuşu Turgud Çavuş'a teslim etmiştir[882].

Koyun eti Osmanlı toplumunda halkın temel besin maddelerinden birisidir ve narh ile belirlenip sıkı bir şekilde denetlenen fiyatlarla satışı yapılmaktadır. İstanbul'un merkezi noktalarında bu etin satışını yapan çeyrekçi[883] adında kasaplar mevcuttur. Bu sahaların başında Bâyezid ve Fatih Camisi'nin avlusu ile At Meydanı gelmektedir[884]. 1651'de, Bektaş Ağa ile diğer birtakım yeniçeri ağaları, organize suç kapsamında düşünülebilecek bir hadiseye sebep olurlar. Ağalar pek çok koyuna sahiplerdir ve olağan şartlarda sekiz akçeye satılan koyun etinin İstanbul'da on ila on beş akçe arasında satılmasını sağlamışlardır. Hatta ağalar, koyunların daha pahalı

881 **Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 39.
882 **Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil**, s. 56.
883 Bâyezid Camisi ile Fatih Camisi'nin avlularında ve İstanbul'un bazı meydanlarında et satan ve çeyrekçi olarak isimlendirilen kasaplar mevcuttur (Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, Hazırlayan Mehmet İpşirli, Ankara, TTK, 2007, c. 3, s. 1354).
884 Şekil ve Harita Listesi-At Meydanı 13; Aralık 1707'de, İstanbul'daki kadılıklara çeyrekçilerin et satabilmek için gerekli olan kefilleri buldukları ve bunların yaz ile kış aylarında yapacakları satışlara herhangi bir zorluk çıkarılmaması hususunda emir gönderilmiştir. Çeyrekçiler Bâyezid Camisi, Fatih Camisi, Yeni Cami ve İstanbul'daki diğer uygun yerlerde satış yapabileceklerdir. Yaklaşık yirmi sekiz yıl sonra bu kararın devamı niteliğinde sayılabilecek ve yeniçeri ağasına gönderilen bir emirde çeyrekçilerin on dokuz kişi olduğu ve bunların işine karışan Yedikule kasaplarına mani olunması istenmektedir. Çeyrekçilerin her zaman ki gibi Fatih ile Bâyezid Camileri civarındaki dükkanlarında satış yapabilmeleri istenmektedir (Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 40-41, 132-133).

satılabilmesi için bazı satış yerlerinden çeyrekçileri bile kaldırmışlardır. Kısa sürede olaya devlet el koymuş ve ağaların bir kısmı görevlerinden alınmış diğer bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir. Neticede et fiyatları yeniden sekiz akçeye inmiştir. Fakat hem gümrük hem de koyun emini olan Ermeni Hasan çok kısa bir süre sonra fiyatları yeniden on akçeye çekmiştir. Ermeni Hasan "*...vezîrden iki yüz değnek...*" yedikten sonra fiyatlar yeniden sekiz akçeye inebilmiştir. Akabinde hem et fiyatları ucuzlamış hem de eskisi gibi Bâyezid ile Fatih Camisi avluları ile İstanbul'daki bazı meydanlarda satılabilmeye devam etmiştir. Halk ise bu durumdan oldukça memnun kalmıştır[885]. Yaklaşık yüz yıl sonra gerçekleşen bir başka hadisede de gene devletin meydanlarda satılan et fiyatlarını denetim altında tutmak için sarf ettiği gayret görülmektedir. 4 Ekim 1769'da At Meydanı'nda bulunan çınar ağacının yakınındaki bir kasabı işleten ve Cebecilerin on dokuzuncu cemaatine bağlı olan Hasan, bir kıyye eti sekiz paraya sattığı için Seddülbahir Kalesi'ne, kalebend olarak gönderilmiştir[886].

Son olarak işlenen suçlar, zaman zaman İstanbul'un fiziksel yapısına müdahale edilmesi ile sonuçlanabilmektedir. Meydanlar da bu gibi durumlardan nasibini almakta ve bazen de kimlik değişimine uğramaktadırlar. Kadırga Meydanı 17. yüzyılın ortalarında böyle bir değişime uğramıştır. Sahada çilingir çingeneler meskundur ve kaynaklara göre birtakım ahlaka mugayir işlerin hazırlayıcısı konumundadırlar. Bölgedeki nüfuzlu ahali doğrudan doğruya Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya şikayette bulunmuş, çingenelerin evleri yıktırılmış ve buradan gitmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla da meydanda fiziki bir dönüşüm gerçekleşmiştir[887]. 1727'de Eminönü Meydanı'nın şeklini ve bölgenin toplumsal yapısını doğrudan ilgilendiren bir değişim yaşanmıştır. Yeni Cami ile Mısır Çarşısı'nın ön tarafında bulunan Balık Pazarı Kapısı ile deniz arasında kalan sahada -ki özellikle de deniz kenarındaki yerlerde-, birtakım Yahudihane'lerde[888] Müslümanlara içki satışı yapılmaktadır. Kaynaklarda bu dükkanlarda çeşitli

885 Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, c. 3, s. 1354.
886 BOA, C. BLD., nr. 11-533.
887 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 3-4.
888 Çok sayıda ve fakir Yahudi ailenin birarada yaşadığı binalara denilmektedir. Bu yapılar ya fakir Yahudi aileleri için belirli bir biçimde inşa edilir ya da mevcut büyük yapıların dönüştürülmesi ile meydana gelirdi. Bir nevi çok katlı gecekondu biçimindeki bu büyük yapılarda bağımsız odalar olmakla birlikte ortak kullanılan mutfak ve banyo sahaları bulunmaktadır (Cengiz Sisman, "Yahudihane", **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, Leiden, Brill, 2010, c. 4, s. 616).

uygunsuz işlerin yapıldığı iddia edilmektedir. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti zaman zaman yaptığı gibi Müslümanlara içki satışı yapan yerler konusunda harekete geçmiş ve çeşitli önlemler almıştır. Çıkarılan ferman neticesinde bu bölgede oturan Yahudilerin -İstanbul Gümrüğü ile Tütün Gümrüğü arasında- buradan tasfiye edilmesine karar verilmiştir. Bölgedeki bazı dükkanlarda bu vesileyle kapatılmıştır[889]. 1735'de ise Bâyezid Meydanı'nda fiziksel bir değişim gözlenmiştir. Yağlık, uçkur ve makrama yazıcısı olan birtakım kadın esnafın, uygunsuz işler yaptığı iddia edilmiştir. Belirtilen iş kolunda İstanbul'un çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren kırktan fazla dükkan mevcuttur. Lakin bu dükkanların çoğu Bâyezid Meydanı ve çevresinde yer almaktadır. Neticede İstanbul Kadısı İlmi Ahmed Efendi'nin kararı ile Bâyezid Meydanı'nda olan dükkanlar kapattırılmıştır[890].

C. Beledi Faaliyetler

Meydanları doğrudan doğruya ilgilendiren beledi faaliyetlerin başında, bu sahaların temizlenmesi[891] ayrıca aşırı kullanım ya da kuvvetle muhtemel yoğun yağış gibi doğa olaylarının neticesinde aşınan sahalarda oluşan çukurları doldurarak düzleştirmek[892] ve kum dökerek[893] takviye yaparak bakımını yapmaktır. Kaldırım[894]

889 **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1545.

890 Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 40.

891 19 Kasım 1585 tarihli hüküm sayesinde meydanların temizliğine verilen önem açıkça görülmektedir. Bu hükme göre At Meydanı'nın her yıl bir kere ve Bâyezid Meydanı'nın her ay iki kere süpürülüp, tertemiz bir hale getirilmesi beklenmektedir. İstanbul Kadısı'na verilen emir ile çöplük başısının eskiden beri düzenli bir şekilde yaptığı bu görevi ifa etmesi beklenmektedir (Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s. 66).

892 1679'da Hasköy Kadısı'na Ok Meydanı'nda oluşan çukurların doldurularak bölgenin düzleştirilmesi yönünde bir emir gelmiştir. Bostancıbaşı ile birlikte bu işin halledilmesi ve gerekli görüldüğü kadar reayanın bu iş için görevlendirilmesi de ifade edilmektedir (**İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Tahsin Özcan, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, s. 119).

893 Gülhane Meydanı'na her sene yeni kum dökülmektedir. Siyah kum olarak tarif edilen bu malzemeden toplam bin dört yüz seksen dört kayık oranında satın alınmıştır. Bir kısmı Topkapı Sarayı'ndaki Has Bahçe'ye diğer kısmı ise Gülhane Meydanı'na dökülecek olan bu siyah kumun bir kayığı yüz elli akçe tutarındadır (BOA, A. E. SSLM. III., nr. 268-15474).

894 16 Aralık 1781 tarihli vesikada At Meydanı ve civarında birtakım kaldırım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mimar ağa keşif çalışmasını yapmış ve üç yüz sekiz kuruşa bu işin halledilebileceğini bildirmiştir. Fiyat makul bulunarak kabul edilmiş ve akabinde yapı faaliyetlerine geçilmiştir. Rumeli kazaskerinin konağının önünden, Kabasakal Meydanı'na buradan da Nakkaşhane köşesine kadar ve son olarak da buradan At Meydanı'nın başına varıncaya kadar ki sahaya kaldırım döşenmiştir (BOA, A. E. SABH. I., nr. 106-7237). 1805 tarihli bir diğer arşiv vesikasında At Meydanı'nda gerçekleştirilen çeşitli kaldırım inşaatları tespit

ve yolların[895] tamiri, genişletilmesi, dolup taşan lağımların[896] sıklıkla tamir edilmesi meydanlar için her dönem yapılan işlerdendir. Şehremini[897] şehirdeki meydan ve sokakların bakım ve tamirini takip etmektedir. Bütün bu tamir ve tesviye işlerinden evvel mimar ağanın[898] denetiminde bir keşif çalışması yapılmaktadır. Keşfin sonucunda hangi bölgenin elden geçirileceği belirlenmekte ve bunun maliyeti çıkarılmaktadır[899]. Meydanların içinden, altından ya da kenarından geçen yol, kaldırım ve lağımların yanı sıra onlara nazır bulunan pek çok bina da mevcuttur. İkincil düzeyde olsa dahi bu yapıların tamiri de gerekmektedir[900]. Sultan II. Selim'in

edilmiştir. Bunlardan ilki Defterhane Kapısı'ndan At Meydanı karşısındaki tütüncü dükkanına, ikincisi ise Cebeci Kolluğu'na kadar uzanmaktadır. İnşaatın toplam masrafı yüz elli beş kuruş tutmuştur (BOA, C. BLD., nr. 74-3669).

895 9 Eylül 1773 tarihli vesikada Mehterhane-i Amire'ye bitişik olan yol genişletilecek fakat bunun için öncelikle Firuz Ağa Vakfı'na bağlı olan altmış beş ziralık arazi Mehterhane-i Amire'ye ücreti mukabili aktarılacaktır. Bu arazi için biçilen ücret dört sene boyunca senelik olarak ödenecek dört yüz yirmi akçedir. Bu meblağ İstanbul Gümrüğü'nden, Gümrük Emini vasıtasıyla Firuz Ağa Vakfı'na aktarılacaktır (BOA, C. BLD., nr. 144-7176). Fakat 18 Ocak 1779 tarihli bir başka vesikada aradan geçen yıllara rağmen hala bu meblağ aktarılmamıştır. Vakfın mütevellisi, bu durum üzerine, vakfın kaybettiği arsanın getirisi olan senelik dört yüz yirmi akçelik ücretin İstanbul Gümrüğü'nün malından karşılanmasını tekrardan rica etmiş ve teklifi yeniden uygun görülerek kabul edilmiştir (BOA, C. EV., nr. 439-22217).

896 18 Eylül 1765'de Et Meydanı'nın altından da geçen birtakım lağımların sorun çıkarması üzerine mimar ağa tarafından Et Meydanı'nın altından geçen büyük lağımların keşfi yapılmıştır. Et Meydanı'nın bitişiğinde olan Talimhane, ayazmanın bitişiğindeki türbeler ve büyük meydan kapısına bitişik olan değirmene kadar ki sahanın altındaki lağımların dolduğu ve boşaltılması gerektiği anlaşılmıştır. Ayrıca Sulu Kule civarından Et Meydanı'na doğru gelen bu büyük lağımın pek çok yerinin tamir edilmesinin gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu tamirat için gereken tutar ise iki bin altı yüz yetmiş iki buçuk kuruş olarak tespit edilmiştir (BOA, C. BLD., nr. 124-6157). 14 Haziran 1792'de Et Meydanı'na bitişik olan talimhaneden Aksaray Kolluğu'na kadar uzanan lağımların tamiri ile ilgili Yeniçeri Ağası tarafından sunulan arzda sorun belirtilmiş, devlet sorunun çözümü için mimar ağaya emir vermiş ve tamir çalışmaları başlamıştır. Mimar ağa yaptığı keşif çalışması neticesinde iki bin yüz yirmi iki kuruşluk bir meblağ çıkarmıştır. İşlerin başlayabilmesi için de hazineden en azından bin beş yüz kuruşluk bir meblağ talep etmektedir. Fakat belgeden anlaşıldığına göre ilk etapta sadece bin kuruşluk bir ödenek alabilecektir (BOA, C. BLD., nr. 28-1388).

897 Osmanlı saray hizmetinde yer alan dört eminden birisidir ve ana görevi saray ile kamuya ait olan yapıların inşa ve onarım işleri ile ilgilenmektir. Gerekli malzemenin temin edilmesi, işçinin ücretinin verilmesi, inşaatın gidişatının denetiminin yapılması ve bunlarla ilgili hesapları tutmak... Öte yandan İstanbul'daki sarayların çeşitli giderlerinin karşılanması ve denetimini yapmak, surre alayı ve yabancı elçilerin masrafları ile ilgilenmek gibi görevleri de bulunmaktadır. Kısacası saray odaklı olmakla birlikte İstanbul şehri ile ilgili pek çok detayla ilgilenmektedir (Ali Akyıldız, "Şehremini", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, c. 38, s. 459).

898 Osmanlı Devlet teşkilatında şehreminine bağlı olan mimar ağaya hassa mimarbaşı ve sermi'mârân-ı hâssa gibi isimler de verilmiştir. İstanbul'un fethiyle birlikte kurulan Hassa Mimarlar Ocağı, teknik işlere bakmakta idi. Şehreminliği idari işlerle uğraşırken mimarlar genel olarak sarayı ve devleti ilgilendiren her çeşit inşa ve tamir faaliyetinden sorumluydular (Şerafettin Turan, "Mimarbaşı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2005, c. 30, s. 90).

899 BOA, A. E. SABH. I., nr. 106-7237; BOA, C. BLD., nr. 124-6157; BOA, C. BLD., nr. 28-1388.

900 Bu yapıların hepsi yakınlarındaki meydanları doğrudan etkilemiştir. Bölgeye akan nüfusu şekillendirmiş ve meydanın kullanımının belirlenmesine katkı sunmuştur; 22 Haziran 1571 tarihli bir hüküm ile Ayasofya Camisi ve Medresesi'nin yoğun bir tadilata gireceği anlaşılmaktadır

Ayasofya Camisi'ne iki adet minare ve külliyeye de iki adet medrese eklettirmesi[901] ya da Sultan III. Selim'in harap halde duran Okçular Tekkesi'ni elden geçirterek yeniden ihya etmesi[902] gibi örneklerde olduğu üzere zaman zaman bu gibi faaliyetler meydanlar için oldukça kıymetli olabilmektedir.

21. yüzyılda yoğun bir şekilde tesadüf edilen bir şehircilik fenomeni olan tarihi yapı ve meydanların çevresinin açılması hadisesine Osmanlı toplumu da esasında pek yabancı değildir. 19. yüzyıldan sonra hızlanan, 20. yüzyıldan sonra da kontrolsüz bir şekilde süren bu fenomen zaman zaman tarihi yapıların korunması için tek yöntem olurken zaman zaman da meydanların tarihi dokusunu yok eden ana neden olagelmiştir. Neticede Osmanlı insanı bazen çok üzücü kararlar[903] alsa dahi tarihi eserlerini korumaktan aciz değildi. Önceki kısımlarda detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere Osmanlı şehirlerinin merkezi noktalarında külliyeler yer almakta idi. Doğal olarak kamu binalarına yakın olmak bir şehirli için çeşitli faydalar sağlıyordu.

(Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı**, s. 22-24). 1572'de Ayasofya Camisi'nin etrafındaki birtakım evler satın alınmış ve yıktırılmıştır. Hemen arkasından bölgeye güzel bir duvar örülerek cami ve civarı tamir edilmiş, iki minaresine ek olarak camiye yeni iki minare daha eklenmiştir (Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 2, s. 86). 1699'da Et Meydanı'na bakan ve daha önceden yanan Yeni Odalar tamir görmüştür. Yirmi dört kıta ağa bölüğü odası ile kırk dokuz kıta cemaat ve sekban odası yeniden inşa edilmiştir. Cemaat ve sekban odalarından beş tanesi ise tamir edilmiştir. Toplam iki yüz on iki kese akçe ile tamirin mümkün olacağı yapılan keşif sayesinde anlaşılmıştır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 582-583; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 679-680). 23 Mayıs 1766 İstanbul depreminde Fatih Camisi'nin kubbesi tamamen yıkılmıştır. Bu büyük deprem neticesinde külliyenin meydanını uzun süre ve yoğun bir şekilde etkileyen onarımlar gerçekleşmiştir. Külliyenin zarar gören parçaları tamir edilmiş, Sultan II. Mehmed'in türbesi öncekinden daha güzel olacak şekilde yeniden yaptırılmıştır. Semaniye Medreselerinin zarar gören kısımları da onarılmıştır (Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, **Çeşmî-zâde Tarihi**, Hazırlayan Bekir Kütükoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1959, s. 45-46; **Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 79).

901 Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 95-96; Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 563; Peçevî, **Târîh**, c. 1, s. 501.

902 Sultan III. Selim tahta çıkar çıkmaz eski eserleri yenilemeye başlamıştır. Ok Meydanı'ndaki tekkenin yanı sıra 1789'da Davud Paşa Sarayı da tamir ettirilmiştir (Ali Osman Çınar, **"Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarih'i"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Özcan Mert, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 139-140).

903 25 Eylül 1711'de Arkadios Sütunu'nun yıkımı hususunda bir karar alınmıştır. Sultan III. Ahmed, cuma namazı için Şeyhülislam Paşmakçızade Ali Efendi'nin konutunu ziyaret etmiştir. Bu esnada Arkadios Sütunu çevresinde yaşayan insanlar padişaha bir dertlerinin olduğunu iletmişlerdir. Sorun dikilitaştan zaman zaman bazı parçaların koparak düşmesidir. Bu parçalar bazen evlere isabet etmekte ve zarar vermekte bazen ise dikilitaşın çevresinde gezinen insanlara tesadüf etmektedir. Bunun üzerine derhal keşif yapılması emredilmiş ve sütunun yıkımı için yaklaşık dört kese akçenin yeterli olacağı kanaatine varılmıştır (Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 1080-1081).

Osmanlı insanı da meydan ve külliyelere yakın yerlere konutlarını inşa etmişler fakat yapılar risk taşımaya başladığı zamanlarda da yıktırılmışlardır[904].

Aşağıdaki pek çok örnekte görüleceği üzere Ayasofya gibi merkezi külliyelerin çevresine çok sık bir şekilde ev ve dükkanlar inşa edilmiştir. Zaman zaman külliye yapılarına dahi yaslanan birtakım yapılar, dayandıkları yerlere zarar vermişlerdir. Hatta külliyelerin boş sahalarını işgal dahi etmişlerdir. Ayasofya Külliyesi'nin çevresinde, genellikle de duvarlarını etkileyecek şekilde bir yapılaşma söz konusu olmuştur. Bu duruma hem yapıların/duvarların sağlığı için hem de meydanı küçülttüğü ve kullanımına da olumsuz şekilde etki ettiği için sık sık müdahale edilmiştir. 22 Haziran 1571'de Ayasofya Camisi ve Medresesi yoğun bir tadilata girmiştir. Bu binalara zarar veren çevredeki yapılaşmayla da ilgilenilmiş, medresenin etrafında üç zira ölçüsünde bir yol bırakılarak burada bulunan miri ambar kaldırılmıştır. Camiye zarar veren evlerin sahipleri de haklarından çok daha büyüklerini inşa ettiklerinden dolayı tahliye edilmişlerdir[905]. Hemen bir yıl sonra 1572'de Ayasofya Camisi'nin etrafındaki birtakım evler satın alınmış ve yıktırılmıştır. Kırk zira kadarlık bir alan evlerden ve diğer dökuntülerden arındırılarak ciddi bir temizliğe tabi tutulmuştur[906]. 1574'de ise Ayasofya Camisi'ne yaslanan ne kadar bina var ise yıktırılmıştır. Bu evlerden kendi malı olduğunu iddia edenlere ederi kadar ücret verilerek buralardan el çekmeleri de sağlanmıştır[907]. 21 Nisan 1577'de ise Gerlach, Ayasofya Camisi'nin çevresindeki pek çok binanın yıktırılmış olduğunu görmüştür. Zira bu evler birbirlerine bitişik ve adeta bir kent görünümünü almışlardır[908]. 1600 tarihli tahrir defterindeyse yukarıda bahsedilen ve Ayasofya Camisi'nin çevresinde bulunup yıktırılan binalar verilmiştir. Bunlar arasında Seferşah bin Kemaleddin Vakfı'nın sahibi olduğu iki adet ev, Hüseyin Ağa bin Abdullah Vakfı'nın sahibi olduğu üç adet dükkan, Şeyh Sinan Halife bin Hızır Vakfı'nın sahibi olduğu bir adet hane, Hacı Mahmud bin Nasuh el-Habbaz Vakfı'nın

904 Firuz Ağa Mescidi Vakfı'nın At Meydanı'nda yer alan Şüca Hace mahallesindeki birtakım yıkılmaya yüz tutmuş binalar, padişahın emriyle yüz bin akçeye satılmıştır (**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 48).
905 Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı**, s. 22-24.
906 Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 2, s. 86.
907 Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 95-96.
908 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 563.

sahibi olduğu iki büyük bina ve bir ahır ve Mahmud bin Mustafa eş-Şehir bi-Frenk Sefer Vakfı'nın sahibi olduğu iki adet konut da yer almaktadır[909].

Eğer meydanların etrafındaki binalar kaçak bir şekilde sağa sola yayılmış ise yıktırılmıştır. Kanun çerçevesinde bölgeye yerleşmişler fakat gene de çevresindeki binalara zarar veriyorlar ise parası ödenerek boşaltılmışlardır. Zaman zaman bölgenin fiziki vaziyeti gibi manevi durumunu da düzeltme adına bu gibi yöntemler takip edilebilmiştir. 1727'de Eminönü'ndeki Balık Pazarı Kapısı'nın dış tarafı tamamen Yahudi evleri ve dükkanları ile doluydu. Yeni Cami civarında yaşayan ya da işyeri olan Yahudiler, toplum nazarında iyi görünmedikleri gerekçesiyle buradan taşınmışlardır. Bu cemaat, sahip oldukları malların karşılığı ödenerek İstanbul'daki diğer Yahudi mahallelerine yerleştirilmiştir[910].

Özellikle 20. yüzyıldan sonra belediyelerin görevleri arasında şehirleri süsleme vazifesi de bulunmaktadır. Bunun Osmanlı Devleti'ndeki bir benzeri, 21. yüzyılda da modernize olmuş bir vaziyette devam eden mahyacılıktır. Osmanlı İstanbul'unda çok sevilen bu husus doğrudan devlet eliyle gerçekleştirilmekteydi. İstanbul'un meydanlarına komşu yapıların başında büyük külliyeler ve özellikle de camileri gelmektedir. Ramazan ayı ve bayram gecelerinde çift minareli camilerin minareleri arasına ipler gerilmekte ve bunlara kandiller takılmaktadır. Bu kandillerin sağladığı ışık ile yazı ve çeşitli şekiller hazırlanmaktadır[911]. Mahyacılık adını taşıyan bu âdet hem İstanbul'un geneli hem de büyük külliyeler vasıtasıyla meydanlar için oldukça güzel, sevindirici ve beklenen bir geleneğin oluşmasına sebebiyet vermiştir. O kadar ki halk bunun yayılması için talepkar olmuştur. 1721'in Ramazan ayı içerisinde devlet görevlileri çeşitli arzuhaller almışlardır. Öteden beri Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Yeni Cami gibilerinde yapılagelen mahyalar gibi bir tanesinin Üsküdar'daki Yeni Valide Camisi'nde de olması talep edilmektedir. Neticede bu isteğe devlet 13 Temmuz 1721'de onay vererek, Ramazan'ın on sekizinci gecesinde,

909 **Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 1-2, 4.
910 Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 88-89.
911 Uğur Göktaş, "Mahyacılık", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 275-276; Nebi Bozkurt, "Mahya", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2003, c. 27, s. 396-398.

bu kutsal ay daha sona ermeden bir mahya asılarak Üsküdar halkı memnun edilmiştir[912].

Meydanlarda görülen manzaralardan bir tanesi de şehirde yaşayan hayvanların beslenmesidir. Vakıflar vasıtasıyla ferdiyetçi imar ve belediyecilik üslubunu benimseyen Osmanlı toplumu, sokak hayvanlarına da büyük bir ilgi göstermektedir. Kendilerine fevkalade ilginç gelmesi hasebiyle seyyahlar, sık sık hayvanların beslenmesi hadisesini kaleme almışlardır. Bu faaliyet iki şekilde olmaktadır. İlki tamamen tesadüfi bir şekilde şehir sakinlerinin hayvanları beslemesidir. 1578-1581'de İstanbul'da bulunan Schweigger, Şehzade Camisi'nin önüne her gün ikindi vaktinde otuz kırk kadar kedinin toplandığını ve insanların gelerek bunlara et attıklarını ifade etmektedir. Kedilerin yanı sıra köpekler de burada toplanarak karınlarını doyurmaktadırlar[913]. İkincisi ise vakıfların sistemli bir şekilde bu görevi ifa etmesidir. 1587'de Lubenau, oldukça şaşkın bir şekilde, vakıfların külliyeler çevresinde bulunan sokak hayvanlarını besliyor olduğunu ve Bâyezid Camisi'nin etrafındaki birçok kediye Allah rızası için yiyecek verildiğini söylemektedir[914].

Osmanlı İstanbul'unda da ülkenin dört bir yanında olduğu gibi pek çok vakıf ve buna mukabil vakıfların işler halde tuttuğu külliye mevcuttur. Bu külliyelerde içtimai hizmetleri gören müderristen cüzhana, müezzinden hafıza, muallimden kayyuma kadar pek çok görevli çalışmaktadır. Osmanlı İstanbul'unda meydanlarla yakın bağı olan külliye ve doğal olarak pek çok çalışan bulunmaktadır. Bu şahısların isimleri, görevleri ve aldıkları maaşlarla atandıkları yerlerin bilgisine, özellikle görev tevcihi hususundaki arşiv vesikaları sayesinde ulaşılmaktadır. Özellikle At Meydanı, çevresindeki kurumlara yapılan atamalarla dikkati çekmektedir. Uzun yıllar bir vezir sarayı olarak kullanılan İbrahim Paşa Sarayı, hem diğer pek çok kuruma ev sahipliği[915] yapması hem de çeşitli vakıfları olması

912 **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1228.
913 Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 192.
914 Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 336.
915 Medrese vazifesi gördüğü senelerde, At Meydanı'nın kültür hayatına da etki eden kuruma vakıflar eliyle pek çok görevli de atanmıştır. Örneğin 1764'de, günlük dört akçeyle hem cüzhan hem de cabilik görevini gerçekleştiren Mehmed ibn Osman arkasında evlat bırakmadan vefat etmiş ve

hasebiyle[916], bünyesinde çok farklı görevler ihdas edilen bir yerdir[917]. At Meydanı'nın giriş kısmına yer alan Firuz Ağa Külliyesi'nin vakıfları[918] da kurumu ayakta tutmak için elinden geleni yapmıştır[919]. Firuz Ağa Camisi'nin yanı sıra 1707 ve 1793 senelerinde İsmihan Sultan Camisi'ne[920], 1716'da Üçler Mescidi'ne[921], 1770'de Eski Hassa Baş Helvacısı İskender Ağa Camisi'ne[922] ve 1789'la 1796'da Sakalar Çeşmesi yakınlarındaki İmamı Evvel Mehmed Efendi Camisi'ne[923] de görevliler atanmıştır.

görevi, Mehmed Salih'e verilmiştir (BOA, A. E. SMST. III., nr. 53-3864); 1768'de, medresenin evvel ve sani kısımlarının mütevellisi değişmiştir (BOA, C. EV., nr. 31-1504); 1784'de, evvel medresesinin, günlük yirmi dört akçeyle imam, müezzin ve kayyumluk görevlerini üzerinde toplayan Hafız Abdullah ibn Hacı Mustafa Halife, görevini kendi rızasıyla oğluna bırakmıştır (BOA, C. MF., nr. 74-3690); 1795'deyse sani medresesinin, günlük dokuz akçeyle müezzin, kayyum ve ferraşlığını üzerinde toplayan Mehmed Halife İbn Osman, yaşlılık dolayısıyla görevini bırakmıştır (BOA, C. MF., nr. 9-446); 1796'da, medresede günlük yirmi üç akçeyle birinci katib ve kütüphaneci olan Ebubekir Efendi vefat etmiş, görevi de oğlu Mustafa Halim'e devredilmiştir (BOA, C. MF., nr. 12-580).

916 Örneğin 1724'de, Hacı Abdullah Efendi'nin üzerinde olan İbrahim Paşa Sarayı Evvel Medresesi Vakfı'nın idaresi vefatı dolayısıyla, yirmi seneden beri kurumda çalışan yeğenine devredilmiştir (BOA, C. MF., nr. 32-1574); 1790'da da İbrahim Paşa Sarayı Vakfı'nın cabisi Mehmed Said Efendi'nin öldüğü zannedilerek görevi bir başkasına devredilmiştir. Durum anlaşılınca Mehmed Said Efendi, günlük altı akçeyle görevine yeniden iade edilmiştir (BOA, C. MF., nr. 59-2927).

917 1699'da doğrudan saraya, günlük on akçeyle gece bekçisi atanmıştır (BOA, İE. EV., nr. 34-3930); 1715'de sarayın mescidinde, günlüğü on altı akçeyle bir imam görevlendirilmiştir (BOA, İE. EV., nr. 54-5930); 1790'daysa, günlük dört akçeyle cüzhevan ve bevvablık görevlerini sürdüren bir kimseye kaybettiği için yeni tezkire verilmiştir (BOA, C. EV., nr. 219-10916).

918 1770, 1774 ve 1782 senelerinde caminin vakıf mütevellisinde görev değişimi olmuştur. İlk ikisinin sebebi vefat, sonuncusununsa İbrahim Halife bin Mustafa'nın kendi rızasıyla görevini bırakmasıdır (BOA, A. E. SMST. III., nr. 113-8555; BOA, A. E. SABH. I., nr. 185-12318; BOA, C. MF., nr. 3-128).

919 Kurumun ayakta kalabilmesi için pek çok temel görevde atamalar yapılmıştır. Örneğin 1713'de, camide günlük yedi akçeyle müderrislik yapan Hafız Mehmed bin Şaban vefat ettiği için görev değişimi olmuştur (BOA, A. E. SAMD. III., nr. 156-15279); 1757'de, günlük bir buçuk akçeyle cüzhanlık yapan Abdurrahman bin Pir Mehmed vefat etmiş ve görev oğlu Salih bin Abdurrahman'a verilmiştir (BOA, A. E. SOSM. III., nr. 22-1470); 1758'de, günlük sekiz akçeyle hafızlık görevindeki Mehmed Said ibn Hüseyin vefat etmiştir (BOA, A. E. SMST. III., nr. 300-23940); gene aynı tarihte, günlük beş akçeyle cabilik görevindeki Ali bin İsmail vefat etmiş ve görevi oğlu Mehmed Said'e tevcih edilmiştir (BOA, A. E. SMST. III., nr. 55-4058); 1792'de, günlük bir akçeyle kapıcılık yapan Abdulhalim Halife, görevini kendi istediğiyle terk etmiştir (BOA, C. EV., nr. 336-17059); 1796'da dört farklı atama gerçeklemiştir. Bunlardan ilki günlük altı akçeyle müderrislik yapan Hafız Mehmed Efendi ibn Mehmed'in çocuksuz olarak vefat etmesi ve yerine Seyyid Mustafa Efendi'nin geçmesidir (BOA, C. MF., nr. 75-3730); ikincisi, günlük beş akçeyle katib olan Hafız Mehmed Halife'nin görevi, çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine önce Hacı Mehmed bin İbrahim'e devredilmiştir. Fakat bu şahıs, görevi kendi rızasıyla Seyyid Ahmed Halife bin Mehmed'e bırakmıştır (BOA, C. EV., nr. 278-14195); üçüncüsü, günlük altı akçeyle müderrislik yapan Seyyid Mustafa Efendi'nin çocuksuz bir şekilde ölmesi üzerine, görevi Mehmed Efendi'ye verilmiştir (BOA, C. MF., nr. 127-6302); son olarak, camideki hatiplik görevine İbrahim Halife getirilmiştir (BOA, HAT., nr. 1464-104).

920 Günlük beş akçeyle müezzinlik yapan Mustafa bin Ahmed, görevini kendi rızasıyla Seyyid Süleyman'a bırakmıştır (BOA, İE. EV., nr. 49-5457); Hacı Ahmed Ağa'nın, vakıf mütevellisi olan babası Seyyid Mehmed Şerif Efendi vefat etmiş, akabinde aynı göreve getirilen Seyyid Mehmed İsmet Efendi de müteakiben vefat edince görev boşalmıştır. Neticede ricası üzerine görev Hacı

D. İstanbul'un Suyu

Osmanlı kaynakları, şehirdeki suyun tüketimi ile bunları aktaran su tesislerinden çeşitli vesilelerle bahsetmektedir. Genellikle bir yere su sağlamak, mevcut su hatlarının tamir edilmesi veya kapasitesinin arttırılmasına değinilmektedir. Bu faaliyetler esnasında ilgili bölgede çeşitli keşif çalışmaları yapılmaktadır. Meydanlar ya da meydanlara nazır yapılar da bu esnada birer gösterge olarak kullanılmaktadır. Bu gibi altyapı faaliyetleri de şehrin boş alanlarında yani cadde ve sokakları ile meydanlarında gerçekleştirilmiştir.

Büyük meydanlara sahip külliyelerde su, yoğun bir şekilde kullanılmakta ve zamanla yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla ek hatların çekilmesi icap etmiştir. 1557'de Süleymaniye Külliyesi'nin ana inşaatları bitmesine rağmen su yollarının yapımı gibi birtakım eksikliklerin tamamlanması 1559'a kadar sürmüştür[924]. 1559'da Süleymaniye Külliyesi'nin lağımı da tamamlanmış ve su gönderilmiş fakat yetersiz kalmıştır. Darüssade Ağası Davud Ağa, Bâyezid Camisi yakınlarında inşa ettirdiği sebile keşfettiği bir su hattını bağlatmak istemiştir. Fakat buçuk lüle[925] ölçüsündeki bu hat çoktan Süleymaniye Külliyesi'ne bağlatılmıştır. Davud Ağa'nın planları sonradan anlaşılmış ve keşfedilen hat Süleymaniye'den alınarak sebile yönlendirilmiştir[926].

9 Eylül 1577'de hem Ağa Kapısı Meydanı'nı hem de Süleymaniye Meydanı'nı yakından ilgilendiren bir su sorunu yaşanmıştır. Bu iki meydana ve

Ahmed Ağa'ya tevdi edilmiştir (BOA, C. EV., nr. 474-23976).

921 Vakfın tevliyeti Ahmed Efendi'ye verilmiştir (BOA, C. EV., nr. 85-4210).

922 Günlük sekiz akçeyle imamlık vazifesini yapan Mehmed Said Halife çocuksuz olarak vefat etmiş ve yerine uygun görülen, Hafız Süleyman Efendi atanmıştır (BOA, A. E. SMST. III., nr. 332-26835).

923 İmamı Evvel Mehmed Efendi'ye, günlük beş akçeye caminin hatiplik görevi verilmiştir (BOA, C. EV., nr. 185-9229); Yedi yıl sonraysa, İmamı Evvel Mehmed Efendi'nin hitabet görevinden ayrıldığı görülmektedir (BOA, HAT., nr. 1464-98).

924 Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 279.

925 Osmanlı İstanbul'unda kullanılan ana su birimi lüle olup yirmi dört saat içerisinde künkten geçen altmış metreküp suya denk gelmektedir. Kamış lülenin dörtte biri masura ise lülenin sekizde birine tekabül etmektedir (Halil İnalcık, "Su", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 37, s. 437-440).

926 Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı**, s. 14, 29.

bölgedeki pek çok yapıya Mimar Sinan'ın evinin cephesi bulunmaktadır. Kendisi Süleymaniye Külliyesi'ne gelen sudan bir lüle ölçüsündeki suyu alarak evinin önüne büyük hazneli bir çeşme inşa ettirmiştir. Bu çeşmenin yakınına ise mermerden, sandık biçiminde bir nesne yaptırmıştır. Buradan da hanesine su hattı çektirmiştir. Zamanla Süleymaniye Medresesi'nde su sıkıntısı baş göstermiş ve İstanbul Kadılığı konunun Mimar Sinan tarafından incelenmesini ve hattın eve çekilip çekilmediğini, buradaki sandığın ne işe yaradığını ayrıca külliyenin suyuna bir zararının olup olmadığını tespit etmesini istemiştir[927].

Yapılan keşif ve inşaat çalışmaları esnasında meydanları doğrudan ilgilendiren en önemli husus bölgede yapılan ve bazen oldukça uzun sürebilecek tadilatlar dolayısıyla mevcut sahanın şeklinin az ya da çok değişmesidir. Zaman zaman ise bu süreç sırasında bölge esas kullanım amacından çıkabilmektedir. Hassa Odabaşısı Hasan Ağa, 1638'de Terkos Nahiyesi'nde bir keşif yaptırarak bölgeden, Cündi Meydanı yakınlarındaki hanesine dört masura ve bir çuvaldız ölçüsünde su getirmek istemiştir. Hasan Ağa, keşfedilen suyu getirmek için Cündi Meydanı'nda su hattı çekilmesi haricinde pek çok başka inşaat da yaptırmak zorunda kalmıştır[928]. 17. yüzyılın ikinci yarısında Vefa Meydanı da böyle bir süreç atlatmıştır. Evvela 1637'de Pertev Paşa'nın kızı Safiye Hanım Vefa Meydanı'nda bulunan evine bir keşif yaptırtmıştır. Olağan şartlarda buraya bir kamış ve bir masura ölçüsünde su gelmesi gerekirken, yapılan keşif neticesinde ancak bir masura kadarının ulaştığı anlaşılmıştır[929]. Pertev Paşa'nın evlatlarının arzusu üzerine 1680'de Vefa Meydanı'nda bir keşif daha yapılmıştır. Daha önceki senelerde Pertev Paşa'nın kazdırtarak bölgedeki sarayına çektiği ve Pertev Paşa Suyu olarak adlandırılan bir su hattı mevcuttur. Bu hattın harap ve tamire muhtaç olması üzerine meydanda gerekli tamirat yapılmıştır[930].

927 Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı**, s. 26.
928 **İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 37 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Salih Kahriman, Sabri Atay, Fuat Recep, Mehmet Akman, Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, s. 398.
929 **Eyüb Mahkemesi 37 numaralı Sicil**, s. 67-68.
930 **İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 90 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Rıfat Günalan, Mustafa Oğuz, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, s. 443-444.

İstanbul'da suyun temin edildiği en önemli noktalar çeşme ve sebiller olup yüksek debiye sahip meydan çeşmeleriyse daha büyük kitlelere hizmet vermektedir. Suyu çeşmelerden alıp halka ulaştıran bir esnaf topluluğunun kurallara riayet etmemesi üzerine de 1572'de şehrin kalabalıklaşmasının da etkisi ile İstanbul'un bazı bölgelerinde su sıkıntısı meydana gelmiştir. Sadece Kırkçeşme, Ayasofya Çeşmesi, At Meydanı Çeşmesi ve Kuyumcular Karhanesi önünde bulunan çeşmeleri kullanmaları serbest olan at sakaları bu yasağı delmiş ve şehirdeki her çeşmeden su almışlardır. Bunun üzerine bazı çeşmelerde su sıkıntısı çekilmeye başlanmış, sorunun engellenmesi için de İstanbul Kadısı'na at sakalarına mani olunulması ve itiraz edenler olur ise meslekten men edilmeleri yolunda emir gitmiştir[931].

İstanbul'da suyun kullanımına verilebilecek güzel bir örnek vakıfların görevlendirdiği şahısların çeşitli noktalara insanlar ya da hayvanlar için su temin etmesidir. Bir nevi beledi faaliyet olarak görülebilecek bu husus insanların dışında farklı bir nüfusun meydanlardaki varlığına da işaret etmektedir. Rabia Hatun Vakfı, senelik yüz seksen akçeyi Ayasofya Meydanı civarında yer alan bir küpe su konulması için tahsis etmiştir[932]. Ayişe Hatun Bint Mustafa Vakfı ise, Çemberlitaş Meydanı civarında vakıf sahibinin yaptırdığı musluğa her gün su konulması için bir şahsa, günlük bir akçe ödeyecektir[933]. Hacı Evliya Vakfı, Fatih Külliyesi'nin ahırının önünde bulunan kuyunun masrafları ve işletimi için nakit bin beş yüz ve senelik yüz elli akçeyi sarfedecektir. Bu görev vakıf sahibinin oğlu olan Muslihuddin'in elindedir[934]. Benzer bir bilgi Fatih Külliyesi'nin ahırı önünde yer alan "*...sikaye...*" yani su içilen yer için de geçerlidir. Bir kişiye günlük bir akçe ücretle buraya su koyma görevi verilmiştir. Bu ahırın zabiti ise yıllık yirmi dört akçe karşılığında su içilen yerin denetimini sağlaması kararlaştırılmıştır[935]. 1657'deki bir örnekte, günlük iki akçeyle, İbrahim Paşa Sarayı'nın kapı arasında bulunan bir musluğa su götürme görevindeki Osman vefat etmiş ve görevi Mehmed ibn Hasan'a verilmiştir[936].

931 Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı**, s. 19-20.
932 **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 16.
933 **Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 335.
934 **Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 386.
935 **Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 335.
936 BOA, C. BLD., nr. 106-5290.

E. Cenaze Namazları

Osmanlı İstanbul'unun yaklaşık üç yüz elli yılını ele alan bu çalışma çerçevesinde şehirde yaşanan pek çok değişim ve dönüşüme değinilmiştir. Osmanlı toplumu kendisine has bir yaşayış üslubu oluşturmuş ve bunu korumuştur. Çok dinli, çok mezhepli ve pek çok etnisiteye sahip bu yapı münferit hadiseler dışında bir arada yaşayabilmekteydi. Buna rağmen İstanbul'da yaşayan topluluklardan her biri kendisine has âdet ve geleneklere sahiptir. Bunlar içerisinde en belirgin olanlarından birisi, İstanbul'daki cemaatleri şeklen birbirinden oldukça ayıran dini ibadetlerdir. Müslümanların dini faaliyetlerinin merkezinde cami bulunmaktadır. İslam toplumunun ibadethanesi olan camiler sadece vakit namazlarını kılmak için değil diğer pek çok hususta da bir toplanma yeri vazifesi görmektedir. Müslümanların geniş katılımıyla gerçekleştirilen cenaze namazlarının kılınması bunlardan önde gelenidir.

Adeta cenaze namazları için tasarlanmış gibi bir görünüm arz eden külliye meydanları, camilerin iç avlusuna sığmayan kalabalıkların taştığı geniş sahalardır. Vefat eden kimse devlet için ne kadar kıymetli ise ya da halk nazarında ne kadar itibarlı ise cenaze namazı da o kadar kalabalık olmakta ve külliye meydanları da durumdan bu oranda etkilenmekteydi. Böyle durumlarda genellikle ilk akla gelen saha Fatih Camisi ve Meydanı olmaktadır[937]. Secde etmeden kılınabilen cenaze

937 1520'de Sultan I. Selim, 1575'de Vezir Damad Ferhad Paşa, 1583'de Sultan III. Murad'ın annesi Afife Nurbanu Sultan, 1586'da Taşkendi Şeyh Ahmed Sadık, 1593'de Nalıncı Memi Dede, 1593'de Şeyhülislam Yahya Efendi, 1594'de Şeyhülislam Mevlana Şeyhi Efendi, 1596/1597'de Rumeli Kazaskeri Mevlana Ali Çelebi Efendi, 1598'de Şeyhülislam Mevlana Mehmed Efendi, 1599'da Şair el-Mevla Yahya b. Pir Ali b. Nasuh, 1599'da Rumeli Kazaskeri Ebussu'ûd-zâde Mevlana Mustafa Efendi ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi, 1600'de Rumeli Kazaskeri Mevlana Abdülbaki Efendi, 1612'de Şeyhülislam Sunullah Efendi, 1651'de Rumeli Kazaskeri Kabakulak-zade Mehmed b. Ali el-Hamîdî, 1653'de Ebu Said Efendi, 1703'de Kadiri Tarikatı halifesi Şeyh Süleyman Efendi, 1709'da Rumeli Kazaskeri Tevfiki-zade Mehmed Efendi, Bursa Kadısı Şerif Efendi ve Beşiktaşi Sadık Efendi, 1717'de Rumeli Kazaskeri Sahhafzade Mehmed Efendi, 1726'da Rumeli Kazaskeri Uşşâkizâde Seyyid Abdullah Efendi, 1727'de Rumeli Kazaskeri Kevakibizade Veliyüddin Efendi, 1773'de Yasincizade Osman Efendi, 1775'de Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi ve Şeyhülislam Mirzazade Mehmed Esad Efendi, 1779'da Şeyhülislam Mehmed Molla Efendi, 1785'de Haleb Kadısı Sıddıkizade Abdurrahman Efendi ve Şeyhülislam Arabzade Ahmed Ataullah Efendi, 1789'da Mekke Kadısı Gümülcineli Esseyid Hacı Mehmed Efendi, 1791'de Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi'nin cenazesi gerçekleştirilmiştir (Kemalpaşazâde **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, s. IX; Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed bin Süleyman, **Tevârih-i Âl-i Osman: X. Defter**, Hazırlayan Şefaettin Severcan, Ankara, TTK, 1996, s. 23-25; Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 1, 2. Kısım, s. 1192-1193; **Anonim Tevârih-i Âl-i**

namazının icrası için selatin camilerin önündeki meydanlar özellikle tercih edilmekteydi. Külliye meydanları büyük cenaze kalabalıklarını taşıyabilecek muhtevaya sahiplerdi. Padişahların, hanedan üyelerinin ayrıca önde gelen din ve devlet adamlarının cenazelerinden detaylı bir şekilde bahseden kaynaklar, oluşan kalabalığın boyutu ile kimlerin katıldığını özellikle ifade etmekteydiler[938]. Külliye meydanlarında gerçekleşen etkileyici pek çok cenazeden bir tanesi 1543'de Bâyezid Meydanı'nda olmuştur. Sultan I. Süleyman'ın vefat eden şehzadesi Mehmed'in cenaze namazı bizzat padişahın ve geniş bir halk kitlesinin katılımı ile burada gerçekleştirilmiştir[939]. Bir diğer meydana taşan geniş katılımlı cenaze namazına örnek, 1574'de Sultan II. Selim'in Ayasofya Camisi'nde kılınanı olmuştur. Bu esnada kalabalıklar Ayasofya Meydanı ve hatta Bâb-ı Hümâyun Meydanı'na kadar taşmışlardır. 22 Aralık'da kılınan cenaze namazına bütün devlet erkânı, din adamları ve diğer önemli zevat da katılmıştır[940]. Siyaseten katledilmesine rağmen Abaza Mehmed Paşa'nın, 24 Ağustos 1634'de Bâyezid Camisi'nde bütün meydanı işgal eden bir kalabalıkla kılınan cenaze namazına devlet erkânı tam bir vaziyette katılmıştır. Bunun yanı sıra halktan da geniş bir kitle namaza iştirak etmiştir. Dolayısıyla Bâyezid Meydanı da geniş kalabalıklara sahne olmuştur[941]. Meydanlarda yaşanan izdihamlar da yazarların özellikle dikkatini çekmiştir. 1593'de Şeyhülislam Yahya Efendi vefat etmiş ve cenaze namazı Fatih Camisi'nde kılınmıştır. Devlet erkânının yanı sıra kalabalık bir İstanbul ahalisinin de katılımı ile gerçekleşen cenaze namazı esnasında külliyenin meydanı dolup taşmıştır[942]. Hem Fatih Meydanı'nı hem

Osmân, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 140; Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 110-111, 140-141, 173-174, 364, c. 2, s. 659-660, 730-731, 821-822, 858-859; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 23-34, 161-164, 175-177, 451-453, 843-844; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1356; Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, Hazırlayan Nevzat Kaya, Ankara, TTK, 2003, s. 166; Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 700, 988-989, 995; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1057-1058, c. 3, s. 1512, 1555; **Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 42; Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet**, Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut, Ankara, TTK, 2018; c. II-I, s. 6-7, 137, c. III, s. 165; Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)**, Hazırlayan Mücteba İlgürel, Ankara, TTK, 2014, s. 22-23; Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 88, 340-341; Mehmed Es'ad Efendi, **Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kadîme'si: Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifât**, Hazırlayan H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2012, s. 157-158; Ahmed Efendi, **Rûznâme**, Hazırlayan V. Sema Arıkan, Ankara, TTK, 1993, s. 2-3).

938 Zeynep Tarım Ertuğ, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999, s. 89-136.

939 Peçevî, **Târîh**, c. 1, s. 263.

940 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 160.

941 Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 792-795.

942 Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 843-844.

de Şehzade Meydanı'nı etkileyen ilginç bir örnek 1598'de yaşanmıştır. Hayatını kaybeden Şeyhülislam Mevlana Bostanzade Mehmed Efendi'nin cenazesi Fatih Camisi'nde kılınan namazın ardından halkın yarattığı izdihamla birlikte Şehzade Camisi'ne defnedilmiştir[943].

Büyük kalabalıkları rahatlıkla emebildikleri için padişah, hanedan üyesi ya da önde gelen din ve devlet adamlarının cenazeleri için önünde meydanı olan camiler tercih edilmektedir. İkinci bölümde "Külliye Meydanları" şeklinde tasnif edilmiş olan bu selatin camileri, meydanlı camiler olarak da tanımlamak mümkündür. Toplumda en ileri gelen kimselerin cenazeleri için genellikle Fatih Meydanı tercih edilmekteyken, Bâyezid Meydanı[944], Süleymaniye Meydanı[945], Ayasofya Meydanı[946] ve Yeni Cami Meydanı[947] da sıklıkla kullanılmaktadır.

Cenaze namazının kılındığı meydanda yer alan musalla taşı ve genellikle büyük meydanlarda kıble tarafından sahayı sınırlandıran hazire[948], meydanın fiziki

943 Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 730-731.

944 1543'de Sultan I. Süleyman'ın Şehzadesi Mehmed, 1618'de Başdefterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa, 1634'de Vezir Abaza Mehmed Paşa ve 1770'de Şeyhülislam Pirizade Osman Sahib Efendi bu meydandan kaldırılan mühim şahıslara sadece birkaç örnektir (Peçevî, **Târîh-i**, c. 1, s. 263; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 684-685; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 792-795; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-B, s. 24-25; Tahsin Özcan, "Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, c. 34, s. 291-292).

945 1595'de Lala Mehmed Paşa, 1607/1608'de Aydınlı Molla Mustafa ve 1724'de Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa bu meydandan kaldırılan mühim şahıslara sadece birkaç örnektir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 541-542; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 393-394; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1346).

946 1574'de Sultan II. Selim, 1596'da Sadrazam Koca Sinan Paşa, 1605'de Sultan I. Ahmed'in annesi Valide Handan Sultan ve 1655'de Derviş Mehmed Paşa bu meydandan kaldırılan mühim şahıslara sadece birkaç örnektir (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 160; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 190; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 109; Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 581-583; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 93; Naîmâ, **Târih**, c. 1, s. 305; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 3, s. 868-869; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 71-72).

947 Yeni Cami Meydanı'nın cenazeler dolayısıyla özel bir durumu mevcuttur. Banisinin de bir kadın olması hasebiyle Sultan III. Ahmed'in peşi sıra vefat eden dört kızının cenaze namazları burada kılınmış ve defin için Valide Sultan'ın türbesi tercih edilmiştir. 1724'de Emetullah Sultan hayatını kaybetmiş ve Yeni Cami'de bulunan Valide Sultan Türbesi'ne yerleştirilmiştir. 1726'da doğumunun sekizinci gecesinde Sabiha Sultan vefat etmiş ve Yeni Cami'de bulunan Valide Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir. Bu üzücü hadiseden çok kısa bir süre sonra gene aynı sene içerisinde bu sefer Naile Sultan vefat etmiştir. Devlet erkânının katılımı ile Naile Sultan'ın cenazesi Yeni Cami'de kılınmış, akabinde Valide Sultan'ın türbesine defnedilmiştir. 1728'de ise Rebi'a Sultan vefat etmiştir. Yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi merhumenin cenaze namazı Yeni Cami'de kılınmış ve Valide Sultan Türbesine defnedilmiştir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1387, 1522, 1529, 1589).

948 Cami, tekke ve türbe gibi yapıların etrafında zamanla küçük birer mezarlık oluşmaktadır. İlk önce bu yapılardan birisinin banisi ya da şeyhi buraya gömülürdü. Zamanla yapı ve kurumla en yakından ilgililer başta olmak üzere pek çok sima için mezar veya türbe eklenirdi (Nebi Bozkurt,

ögeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Musalla taşı, cenaze namazının diğer namazların aksine, caminin içerisinde değil, doğrudan meydanda kılındığını sembolize etmektedir. Cenazenin defnedileceği türbe ya da mezarlık namazın kılındığı meydanın genellikle kıble istikametinde yer almakta ve bulunduğu meydana içten cephe vererek onu oluşturan bir bölüm vazifesi görmektedir. Eğer cenaze farklı bir yerde defnedilecek ise namazın ardından, bulunduğu cami meydanından çıkarılmakta ve oraya doğru götürülmektedir[949].

Özellikle hanedan ailesinden birisinin cenazesinin ardından meydanda sadaka için kitleler toplanmaktadır. 1583'de Sultan III. Murad'ın annesi Valide Afife Nurbanu Sultan vefat etmiştir. Cenaze töreni de Kur'an okunması ve ancak bekleyenlere sadaka verilmesinin ardından tamamlanabilmiştir[950]. Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın 1596'da Ayasofya Meydanı'nı işgal eden cenaze töreninde, Osmanlı Devleti'nin çarklarının[951] nasıl hiç durmadan devam ettiği dramatik bir örnekle görülmektedir. Ayasofya Camisi'nde devlet erkânının namaz için beklediği esnada sedaret mührü getirilerek İbrahim Paşa'ya teslim edilmiş ve devletin başı bir an bile boş bırakılmamıştır[952].

F. Sportif ve Yarı Askeri Faaliyetler

21. yüzyılda bile toplumların uyguladığı sportif faaliyetlerden bazıları, bir nevi askeri antrenman görevini de ifa etmektedirler. Türk toplumu askeri antrenman

"Mezarlık", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2004, c. 29, s. 519-520). Özellikle Süleymaniye ve Fatih gibi büyük meydanlarda yer alan hazireler aynı camiler gibi, içten olacak şekilde meydanlara bir sınır çizmektedirler.

949 Yüzlerce örnek olmakla birlikte üç büyük külliyeden birer örnek verilerek bu konu kapatılacaktır. 1583'de vefat eden Sultan III. Murad'ın annesi Valide Afife Nurbanu Sultan Ayasofya Meydanı'na bakan Sultan II. Selim Türbesi'ne defnedilmiştir. 1598'de vefat eden Şeyhülislam Mevlana Mehmed Efendi Şehzade Meydanı'nda yer alan hazireye defnedilmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 140-141, c. 2, s. 730-731). Son olarak 1016/1607-1608'de Aydınlı Molla Mustafa vefat etmiş ve Süleymaniye Meydanı'nda yer alan hazireye defnedilmiştir (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 451-453).

950 Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 140-141.

951 Özellikle de tahtın boş kalmamasının zorunlu olması hasebiyle eğer şehzade/şehzadeler vefat edecek/etmiş olan padişahtan uzak bir konumda iseler derhal buraya çağrılmaktadırlar. Zaman zaman Sultan I. Süleyman'ın vefatında olduğu gibi sefer esnasında ölümün gizlendiği hatta şehzadelerin bu sebepten dolayı gizlice çağrıldığı da olmuştur (Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, s. 100-132, 150-153).

952 Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 581-583; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 109; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 190.

yerine geçen bu faaliyetlerden bir meydana ihtiyaç duyan birkaç tanesine özel ilgi duymaktadır. Güreş, tomak, cirit ve genellikle ok ile yayın tercih edildiği atıcılık meydanlarda kendisine geniş bir yer bulmuştur[953]. Cirit gibi atla gerçekleştirilen sporlar için öncelikle At Meydanı tercih edilmekteydi. İstanbul'da sıklıkla at binilen ikinci mekan ise Sipahi Meydanı[954] adını da taşıyan Cündi Meydanı'dır[955]. Bunun yanı sıra şehirdeki at binmeye uygun diğer meydanlar da zaman zaman kullanılabilmektedir[956]. Suriçi İstanbul'dan oldukça uzak bir noktada yer alan bu tür meydanlardan bir tanesinin adını ise Evliya Çelebi vermektedir. Ceres Meydanı Mesiresi adını taşıyan bu sahada süvariler silahşörlük ve cündilik yapmaktadırlar. Kağıthane'ye doğru giderken yol üzerinde bulunan bu saha bir At Meydanı'dır ve her cuma pek çok atlı buraya gelmektedir. Öte yandan Ok Meydanı da cirit ve çevgan'ın[957] sıklıkla oynandığı bir sahadır[958].

İstanbul'a gelen ziyaretçiler tarafından başta cirit olmak üzere Türklerin at üzerinde yaptıkları gösterileri hayranlıkla seyretmektedirler[959]. At Meydanı'ndaki oyunları ise binlerce kişi izleyebilmektedir. Meydanı gören evlerin pencereleri bile tamamen seyircilerle dolmaktadır[960]. Hatta zaman zaman padişahlar da bu oyunları seyretmeye gelmektedirler[961].

953 Cirit, okçuluk ve güreş hakkında detaylı bilgi için bakınız Kia, **Daily Life in the Ottoman Empire**, s. 251-260.

954 Sipahi Meydanı gayet büyük, geniş ve zemini düz bir sahadır. Bu alan At Meydanı'nın Marmara Denizi tarafında olup, şehir surlarına yakın bir noktasında yer almaktadır. Atlılar burada çeşitli gösteriler düzenleyip oyunlar oynamaktadır. Ayrıca savaş için hazırlıklar da yapmaktadırlar (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 228-230).

955 And, **16. Yüzyılda İstanbul**, s. 241-246.

956 Nihat Gezder, **Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Cirit**, Erzurum, 1998, s. 82, 96; Pek çok yabancı gibi La Motraye'nin de bu durum dikkatini çekmiştir. Cirit oyununun neye benzediğini pek anlayamayan Batılı, bazı günler At Meydanı'nda buluşarak Türklerin atlarını yarıştırdıklarını ifade etmektedir. Bazı biniciler Dikilitaş'ın bazıları ise Örme Sütun'un arkasında birikmekte ve yarışmaktadırlar. Bazen de biniciler yarışın orta yerinde cirit fırlatmaktadırlar. Seyyah bu oyunun bir benzerinin Ok Meydanı'nda da yapıldığını belirtmektedir (La Motraye, **Seyahatname**, s. 117).

957 Polo oyununun atası.

958 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c.1, s. 196, 204.

959 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 525; Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 228-230; Wratislaw, **Anılar**, s. 66-68, 89; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 40; Gravina, **İstanbul'un Anlatımı**, s. 60-61; Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, 1. Kitap, s. 44-45.

960 Özellikle hali vakti yerinde Türkler tarafından oyunlara fazlaca itibar edilmektedir (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 525; Wratislaw, **Anılar**, s. 66-68, 89; Wittman, **Osmanlı'ya Yolculuk**, s. 21).

961 1628'de Sultan IV. Murad At Meydanı'nda oynanan ciridi izlemek için İbrahim Paşa Sarayı'na gelmiştir. Sadrazam Gazi Hüsrev Paşa ile Vezir Abaza Mehmed Paşa'nın emrinde olanlar cuma günleri burada müsabaka yapmaktadırlar. Özellikle de Abaza Mehmed Paşa'nın ekibinin

At Meydanı'na bine yakın atlı gencin toplanmasına rağmen cirit on ikişer kişilik iki takım halinde oynanmakta idi. Buradaki müsabakalarda takımlardan bir tanesi Ayasofya Camisi önündeki meydanın Arslanhane tarafında, diğeri ise At Meydanı'nın ortasındaki sütunların önünde konumlanmaktadır. Bu dizilimin ardından da mücadeleye başlamaktadır. Yaklaşık iki, üç saat boyunca süren oyun esnasında yorulan atlar sık sık değiştirilmekte, hatta bu sebeple devlet erkânından kimseler yetiştirdikleri oldukça sağlıklı ve güzel atları süsleyerek meydana da getirirlerdi[962]. At Meydanı'ndan daha küçük olan Cündi Meydanı'nda[963] ise çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Atlılar, sahanın daralmaması için çok fazla insanın seyirci olarak bölgeye gelmesini istememekte ve buna da mani olmaktadırlar[964]. Çünkü zaman zaman hem at binicileri hem de seyircilerin yaralandığı ciddi kazalar gerçekleşmekteydi Ciridin haricinde, meydanlarda, atların idmanları, çeşitli yarışlar ve at satışları da yapılabilmekteydi[965].

Meydana ihtiyaç duyan bir diğer spor türü de ok atımıdır. Zaten ok ve tüfek için de sıklıkla atış talimi yapılması için emirler çıkarılmaktadır. Neticede bu durum kültürel bir prestij konusu olurken, bir yandan da hem keyif alınan bir faaliyet, hem de devletin şart koştuğu ciddi bir askeri talim durumundaydı. Okçuların imtihan ya da yarışma için toplandıkları ana alan Ok Meydanı idi[966]. Fakat atlı müsabakalarda

---

gösterileri daha hünerlidir (Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 638-639). 1665'de ise Mısır'dan İstanbul'a birtakım ciridbazlar gelmiştir. Bunun üzerine Sultan IV. Mehmed tarafından derhal bir cirit müsabakasının gerçekleştirilmesi için ferman buyurulmuştur. Bu müsabaka At Meydanı'nda, Mısırlı ciridbazlar ile enderun-u hümâyun ağaları arasında gerçekleştirilmiş, müsabakanın sonunda Hazine Beyi olan Suhte Ahmed Bey'e bir samur kürk hediye edilmiştir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, s. 64-65).

962 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 525; Breüning, **Seyahatname**, s. 155-156; Wratislaw, **Anılar**, s. 66-68, 89; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 40; Hill, **A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire**, s. 131.

963 Cündi Meydanı'nı Türkler, "...*Cindimeydanı*..." şeklinde ifade etmektedirler. Mekanın ismi zamanla Cinci Meydanı formuna kadar bozulacaktır (Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 4).

964 Meydanın etrafındaki evlerin kapılarına kadar çok büyük kalabalıklar Cündi Meydanı'nda birikebilmektedir (Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 4).

965 Lubenau'nun maiyetindeki bir alışveriş görevlisi, fırlatılan çubuklardan birisinin denk gelmesi sebebiyle haftalarca kendisini toparlayamamıştır (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 228-230; Wratislaw, **Anılar**, s. 66-68, 89; Loir, **Seyahatname**, s. 49; Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 4; Hill, **A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire**, s. 131; Gravina, **İstanbul'un Anlatımı**, s. 60-61).

966 Ünsal Yücel, **Türk Okçuluğu**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2015, s. 81-92.

olduğu gibi okçular da uygun buldukları diğer meydanları kullanmaktaydı. Okçular faaliyetlerini ancak meydanlarda gerçekleştirebilmekteydi. Bu esnada bulundukları meydana çokça seyirci de çekmekteydiler. Okçuların havadaki oku vurmak, hedefteki oku gezinden vurmak, at üzerinde dörtnala giderken hedef vurmak, oku en uzağa atmak, havaya atılan ya da hareket halindeki halkanın içinden ok geçirmek, put tabir edilen çeşitli heykel ya da taşları vurmak[967] ve çelik veya birkaç kat fil derisini[968] delmek gibi mücadele konuları olmaktaydı[969]. Bunların yanı sıra başarılı atışlardan sonra Ok Meydanı'na, hem birer kanıt hem de birer hatıra olması için pek çok nişan taşı/menzil taşı da dikilmekteydi[970]. Nişan taşları da tıpkı musalla taşları gibi bulundukları bölgede gerçekleştirilen fiili sembolize etmektedirler. Eğer bölgede nişan taşı mevcut ise meydanda kesinlikle bir spor faaliyeti olarak okçuluk gerçekleşmiştir. Nişan taşları Ok Meydanı'nda bulunan Okçular Tekkesi'nin denetiminde dikilirdi. Bu tekkenin yirmi dört mensubu olup bunların on iki tanesi oku, dokuz yüz adımlık bir mesafeye atabilen dokuzyüzcü pehlivanlar, diğer on ikisi ise oku, bin yüz adıma atabildikleri için binyüzcü pehlivanlar olarak anılmaktadırlar. Bu kimseler özellikle haftanın pazartesi ve perşembe günleri tekkede toplanırlardı[971]. Şahitlerin ifadesi ve şeyhin yazılı şehadeti ile oku bin iki yüz adım ve ötesine atabilenler için bir nişan taşı dikilmekte idi. Taşın dikilmesine vesile olan kimse, tekke şeyhi, mensupları ve hademelerine bahşiş vermektedir. Bunun yanı sıra taşın altına da para koyarak büyük bir ziyafet tertip ederdi[972]. 19. yüzyıldan evvelki kaynaklarda dokuz yüz otuz adım uzunluğunda atışların yapabildiği kaydedilmiştir. Padişahlar genel olarak Okçular Tekkesi'nin üyeleri ile iyi atıcıları ödüllendirmek

967 Evliya Çelebi, Ok Meydanı'nda "*...puta oku...*" denilen bir faaliyetin gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir. Haftada iki gün "*...puta sepedi...*" denilen bir noktaya Ayasofya Camisi'nden getirilmiş olan "*...putlar...*" -ki muhtemelen bunlar çeşitli heykel ve dikilitaşlardır- dikilerek bütün Müslümanların atış talimi için kullanılmaktadır (Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 207).

968 At Meydanı'nda bir sipahi ilk olarak parmak kalınlığındaki altı pirinç levhaya ok atmış ve bunları ucu keskin bir okla tek seferde delmeyi başarmıştır. Sonrasında çıplak ayakları ile iki kılıcın üzerine çıkıp durmuştur. Lubenau sipahinin kullandığı yayı incelediği zaman oldukça şaşırmıştır. Sipahi bu yayı kulağının arkasına kadar çekebilirken kendisi kirişini bile yerinden oynatamamıştır (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 434).

969 Nebi Bozkurt, "Ok", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 33, s. 333-335.

970 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 240-241; Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 33.

971 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 79.

972 İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 79; Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 153.

hususunda oldukça cömert davranmaktadırlar[973]. Okçuluğa bazı padişahların özel bir ilgisi bulunmaktadır. Bu, hem yapılan müsabakaları ve antrenmanları izlemelerinden hem de eğer ok atmada usta ise yaptıkları atışlardan anlaşılabilmektedir[974]. Bu hususta iki padişah öne çıkmaktadır. Birincisi dokuz yüz adımlık atışlar yapabilen Sultan III. Ahmed'dir. 1704'de Ok Meydanı'nda yaptığı atışla adına, "*...meydan-ı hünerde...*"ki marifetini göstermek için bir taş dikilmiştir[975]. İkincisi ise okçuluğu ile tanınan Sultan III. Selim'dir. Bu padişah oldukça sık bir şekilde Ok Meydanı'nı ziyaret etmektedir. Burada bulunan Okçular Tekkesi'ni de tamir ettiren ve okçuluğu teşvik etmeye çalışan padişah, 27 Ağustos 1789'da Ok Meydanı'na gelerek başarılı ok atışları yapmıştır[976]. 1790'ın yaz aylarında Sultan III. Selim gene Ok Meydanı'na gelerek ok atmıştır. Padişahın atışından sonra bir menzil taşı dikilmiş ve bu durum hatıralaştırılmıştır. Başarılı bir kemankeş olan Sultan III. Selim'in bu iyi atışını Olivier kavrayamamış, çevresindekilerin ona yalakalık yaptıklarını düşünmüştür[977]. 1790'ın Eylül'ülde iki hafta arayla Ok Meydanı'nı bu sefer tebdil vaziyette ziyaret eden Sultan III. Selim çeşitli ok atışları yapmıştır. Hatta 24 Eylül'de dokuz yüz on dokuz adımlık bir mesafeye de okunu eriştirebilmiştir[978].

Güreş, Osmanlılarda en başından yani 14. yüzyıldan beri sevilerek oynanan ve sergilenen bir spor dalıdır. Bursa ve Edirne'nin ardından İstanbul'da da güreşçi yetiştiren tekkeler kurulmuş, devlet eliyle bu spor daima desteklenmiştir. Özellikle

973 Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, Hazırlayan Adnan Baycar, Ankara, TTK, 1998, s. 101, 124; 23 Ekim 1703'de Sultan III. Ahmed gezinti yapmak için Ok Meydanı'nı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret kemankeşlerin müsabakasının ardından son bulmuştur. Yapılan müsabakada enderun-ı hümâyundan Kemankeş Ali Çelebi'nin talebelerinden bir tanesi diğer bütün atıcıları geçmiş ve birinci olmuştur. Sultan III. Ahmed ise bunun üzerine birinci olan okçuyu yüz elli "*...sikke-i hasene...*" ile ödüllendirmiştir (Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 676). 2 Eylül 1785'de Ok Meydanı'na gelen ve okçuların atışlarını seyreden Sultan I. Abdülhamid, *"dokuzyüzcülere ve bincilere ve binyüzcülere*" çeşitli ödüller vermiştir. 23 Ağustos 1789'da, Sultan III. Selim, Ok Meydanı'nı ziyaret etmiştir. Buradaki atışlar esnasında Binyüzcü Halil Ağa ensesinden pişrev oku ile vurulmuş, padişah ise yarası tedavi edildikten sonra bu okçuyu iki yüz fındık altın ile ödüllendirmiştir (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 93, 408).

974 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 33; Nisan/Mayıs 1789'da Sultan I. Abdülhamid Ok Meydanı'nı ziyaret ederek atışlar yapmıştır. "*İmam menzili ayağı...*" adındaki bir bölgeden yapılan atışlar neticesinde dokuz yüz adımlık bir mesafeyi vurabilmiştir. Atışlarından ardından sohbet edilmiş ve padişah Ok Meydanı Tekkesi'nin ve etraftaki ilgili binaların tamiri hususunda emir vermiştir (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 384-385).

975 **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, s. 728.

976 Mehmed Emin Edib, **Tarih**, s. 155.

977 Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, 1. Kitap, s. 44-45.

978 Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 101, 124.

padişahların himayesinde bulunan güreşçiler, önemli günlerde karşı karşıya gelmektedirler. Cirit kadar geniş olmasa bile güreş müsabakaları için de meydanlara ihtiyaç vardır. Özellikle yüksek sayıda seyirci çeken büyük karşılaşmalarda bu görülmektedir. Bazen de henüz tam manası ile bir meydana dönüşmemiş çimenlik sahalar güreş için kullanılabilmektedir[979]. Öte yandan Süleymaniye Külliyesi ile Eski Saray duvarı arasında kalan saha gibi bazı yerler doğrudan güreş meydanı olarak tanımlanmakta ve bu gibi alanlarda düzenli olarak pehlivanlar güreşmektedir. Hatta Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Süleymaniye Meydanı'nın bu ufak köşesi güreşçilerden dolayı özel bir isim almış ve Demir Meydanı adıyla anılmaktadır[980].

Meydanlardaki sportif faaliyetlere zaman zaman devlet adamlarının kendi üsluplarındaki katılımları da görülmektedir. Böyle bir günde, At Meydanı'nda cirit oyunu izleyen Sadrazam Makbul İbrahim Paşa, oyuna bir çeşit katılım göstererek debbusunu[981] fırlatmış ve Yılanlı Sütun'u vurarak bir köşesini kırmıştır[982].

G. Eğlenceler Esnasında Meydanların Kullanımı

İstanbul'un meydanları daima şenliklerin gerçekleştirildiği ana alan olmuştur. Meydanlar böyle zamanlarda şenliği düzenleyen kişiler ve bütün şehir halkı tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Başta şehzadelerin sünnet törenleri olmak üzere İstanbul'un ileri gelenlerinin sünnet ve evlilik düğünleri bir şekilde meydanlara taşmaktadır[983]. Özellikle şehzade sünnetlerinde İstanbul'un büyük meydanları yeniden düzenlenerek şenlik süresince ve bazen günlerce gece-

979 Abdülkadir Özcan, "Güreş", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, c. 14, s. 317-320.
980 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c.1, s. 72.
981 Bir çeşit gürz; Tülin Çoruhlu, "Gürz", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, c. 14, s. 327-328.
982 Her ne kadar Yılanlı Sütun'u kıranın Sultan II. Mehmed olduğu rivayet edilse de Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre bu şahıs Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'dır. Bu hadiseden evvel de İstanbul'da herhangi bir yılan görülmezmiş. Bunun sebebi ise Konstantin'in İstanbul'u basan yılanlardan korunmak için Yılanlı Sütun'u yaptırmasıdır. Veziriazam İbrahim Paşa tarafından Yılanlı Sütun zarar görünce İstanbul'da yeniden yılanlar görülmeye başlamıştır. Fakat Gelibolulu Mustafa Âlî, sütunun varlığı sayesinde yılanların "...*za'if ve bi-mecal*..." halde gezdiklerini ve kimseye zarar veremediklerini de eklemektedir (Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c.1, 1. Kısım, s. 462-463; Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 2, s. 32-33).
983 Şekil ve Harita Listesi-İstanbul'daki Çeşitli Meydan ve Tarihi Görüntüler 1.

gündüz kullanılmışlardır. Bu gibi zamanlarda şartlar ne olursa olsun kimse sokağa çıkmaktan çekinmemektedir[984].

Devletin düzenlediği eğlencelerin dışında, muhtelif zamanlarda da meydanlar çeşitli eğlenceler için elverişli bir sahneye dönüşmekteydi. Sık rastlanan eğlence türlerinden birisi geniş sokaklar ile meydanlara salıncak kurulmasıdır[985]. Eğlenceler esnasında geniş sokaklar ile meydanlara yüksek direkler dikilmekte ve bunların üzeri tente ile örtülmektedir. Tentelerin üzeri birtakım ağaçların yeşil dalları ile süslenmekte, altlarına ise çeşitli meyveler, simit ve çörek gibi yiyecekler asılmaktadır. Gerlach salıncakların bu tentelerin altına kurulduğunu ve sallanan kişi oldukça yukarıya çıkabilir ise tenteye asılı duran meyve ya da çöreklerden birisini kapabildiğini ifade etmektedir[986]. 1587'de İstanbul'da bulunan Lubenau ise Elçi Hanı'nda kaldığı vakit bir Ramazan Bayramı'na tesadüf etmiş ve Çemberlitaş Meydanı'nda olan hadiseleri dikkatli bir şekilde incelemiştir. Meydana büyük bir salıncak kurulmuş ve üzerine şekerli külahlar ile çeşitli meyvelerle donatılmış bir örtü serilmiştir. Buradan geçenler salıncağa biner ve kendilerini sallandırtırlardı. Eğer yeterince yükselirler ise asılı olanlardan birisini koparabiliyorlar ve bunu kısmetli olduklarına yoruyorlardı. Çocukları sallayan yeniçerilere ise bol bol bahşiş verilmektedir[987].

Meydanlarda gerçekleşen tek eğlence türü pek tabiî sadece salıncak değildir. Osmanlı insanı değirmen çarkına benzeyen, küçük boyutlu dönme dolapları da tercih etmektedir[988]. Salıncak ve dönme dolabın yanı sıra beşik ve atlı karaca olarak adlandırılan diğer oyun aletleri de müsait yerlere kurulmaktadır[989].

---

984 1573'ün Ramazan Bayramı, Ocak ayına denk gelmesine rağmen kimse meydan ve sokaklarda düzenlenen eğlencelerden geri kalmamıştır (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 118-119).

985 Şekil ve Harita Listesi-Çemberlitaş Meydanı 11.

986 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 118-119.

987 Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 295-298.

988 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 118-119.

989 1730'da bayramlarda "*...At-meydanı ve Sultan-Mehmed ve Bâyezid avluları ve Yeni-bahçe ve Yedi-kule ve Bayram-paşa ve Eyyüb ve Kasım-paşa ve Top-hane ve Sa'd-abad ve Dolma-bahçe ve Bebek ve Göksu ve Çubuklu ve Beykoz ve Üsküdar'da Harmanlık nam mahallerde dolablar ve beşikler ve Atlı-karaca ve salıncaklar...*" kurdurulmuştur (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 3-4).

Eğlenceler esnasında birtakım şenlik oyuncaklarının kurulduğu meydanlar birbirinden farklı pek çok gösteri sanatına mesken olmaktadır. Meydanlarda hünerlerini sergileyenleri iki gruba ayırmak mümkündür. Bir yanda savaş oyunları ile çeşitli sportif faaliyetlerde bulunanlar diğer yanda ise cambaz, hokkabaz ve soytarı gibileri yer almaktadır. Özellikle tören ve kutlamaların ana mekanı olan At Meydanı ile İstanbul'un çarşısının yanı başındaki en geniş saha olan Bâyezid Meydanı her zaman tercih edilmektedir[990]. At Meydanı sahip olduğu sütunlar ile cambazların ilgisini çekmektedir[991]. Sütuna başarılı bir şekilde çıkan cambazlar, padişahlar tarafından ödüllendirilmekte ve muhtemelen bu gösteriler oldukça ilgi çekmektedir[992]. Büyük bayramlarda ise padişahlar yemek hazırlatarak At Meydanı'nda dağıtmaktadır. Dernschwam böyle günlerde canlı kurt, tavşan, tilki, köpek, kuş gibi hayvanların meydana salıverildiğini ve halkın bunları birbiriyle itişerek kapmaya çalışarak eğlendiklerini ifade etmektedir[993]. At Meydanı'nda vaşak, yaban kedisi, arslan, kaplan, ayı, eşek, at, katır, çeşitli sürüngen ve kuş gibi eğitimli hayvanların gösterileri de sergilenebilmektedir. Yağlanmış pehlivanlar ise uygun buldukları alanlarda ve ücret karşılığı güreşerek seyircilerini eğlendirmektedirler[994]. Bunların yanı sıra meydanlarda yabancı elçilerin ilgisini çekebilen çeşitli atıcılık gösterileri de olabilmekteydi[995].

Tören, düğün ve bayramlarda At Meydanı kadar yoğun bir şekilde kullanılmayan Bâyezid Meydan'ında farklı eğlenceler ve çok çeşitli gösteriler gerçekleşmekteydi. Hatta Lubenau gibi bazı gözlemciler burayı eğlence meydanı

990 Tarım Ertuğ, "15. Yüzyılda Osmanlılarda Gündelik Yaşama Dair Bazı Ayrıntılar", **Bizans ve Osmanlı Sempozyumu**, s. 257-259; And, **16. Yüzyılda İstanbul**, s. 55-57, 137-147.

991 Boğdan Prensi'nin sünnet düğününde At Meydanı'nda bulunan Örme Sütun'a usta bir cambaz çıkmış ve sağ salim aşağıya inmiştir. Fakat onun kadar deneyimli olmayan bir başkası tepeye çıkabilmiş ancak gerisin geri aşağıya inemeyerek kendisini uygun bir şekilde aşağıya bırakmıştır. Buna rağmen hayatını kaybetmiştir (Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 76-77).

992 Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 4.

993 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 122, 140.

994 Wratislaw, **Anılar**, s. 66-68, 89.

995 At Meydanı'nda üç parmak kalınlığında bir demir halkaya ok atarak içerisinden geçirebilen bu kimse mevcuttur. Çıplak ayakları ile iki tane kılıcın keskin tarafına basarak ayakta da durabilmektedir. Bu şahıs on iki adet kılıcın keskin taraflarına çıplak ayaklarıyla basarak ok atma mahareti de sergilemiştir. Gösteriyi izleyen elçilik heyeti becerilerinden ötürü bu kimseyi ödüllendirmiştir (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 437-438).

olarak adlandırmaktadır[996]. Meydanda saz çalıp şarkı söyleyen, güreş müsabakaları düzenleyen, dans eden, kılıç gösterileri yapan, maymun ve köpek gibi eğitimli hayvanları oynatan, çeşitli türden fallara bakan[997], ilginç kıyafetleri ile güldürücü oyunlar sergileyen ve atlama ile bardak çevirme gibi çeşitli cambazlıkları yapan pek çok türden insan yer almaktadır[998]. 1617'de, Tahtakale Meydanı'nda[999] her gün güreş ve "*...atlama yarışı...*" gibi eğlenceler düzenlenmekte ayrıca hayvanlara öğretilmiş marifetler sergilenmektedir. Türklerin çok sevdiği bu eğlenceler, büyük ya da küçük farketmeden her tür meydanda ve pek çok insanın izleyebileceği şekilde düzenlemektedir. Ayrıca sadece isteyenler ücret ödemektedirler[1000]. 1755'de İstanbul'da bulunan Baron de Tott, afyon kullanan tiryakilerin Süleymaniye Meydanı'na bakan, külliyenin evvel ve sani medreselerinin önünde bulunan ve Tiryakiler Çarşısı adındaki dükkanları mesken tuttuğunu söylemektedir. Zeytin tanesi boyutundaki afyonları alan ve hayal alemine dalan bağımlıları izlemeyi oldukça gülünç bulan Tott, bu şahısların afyon etkisini gösterdiği zaman oldukça garip ve eğlendirici hareketler yaptıklarını anlatmaktadır[1001].

H. Doğa Olayları ve Diğer Yıkıcı Hadiseler

996 Meydanın çevresindeki ufak barakalarda küçük çocuklara çeşitli gösteri sanatlarının eğitimi dahi verilmektedir. Meydan tabiri caiz ise bir sirk ve sirk eğitim yeri gibi görev yapmaktadır. Bu barakalarda atlama becerileri, kılıç kullanmak, ok ile mızrak atmak, çeşitli yerlere taş fırlatmak, elçabukluğu becerileri, ellerinin üzerinde yürümek gibi pek çok konuda eğitim verilmektedir. Lubenau'nun kendisi de ok atmayı öğreten bir ustadan çok kısa sürede bunun eğitimini almış ve kendi ifadesiyle başarılı bir okçu olmuştur (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 230-232).

997 Bazı falcılar ellerinde çelik bir tekeri döndürür, bazıları zar atar, bazıları da gözleri kapalı bir şekilde harflere basmaktadırlar. İnsanlar eşyaları kaybolduğu zaman falcılara gelmektedirler. Bunun yanı sıra bir işe başlarken ya da savaşa gidecek iken de bahtlarının açık olup olmadığını öğrenmek için gene falcılara gelmektedirler. Bazı Arap falcılar çok güzel astronomi gereçlerine sahiplerdir ve bu konudaki bilgi düzeyleri ise şaşırtıcıdır (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 230-232).

998 Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 653; Loir, **Seyahatname**, s. 53; Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 44-45.

999 Werner'in Tahtakale Meydanı ile tam olarak nereyi kastettiği bilinmemektedir. Kuvvetle muhtemel ifade edilen nokta 21. yüzyılda da hala Tahtakale Caddesi adını taşıyan sokaktır. Kökleri 15. yüzyıla kadar giden bu yol 1493 tarihli bir belgede "*râh-ı Taht'el-kal'a*" olarak anılmaktadır (Aygül Ağır, **İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü**, İstanbul, İAE, 2009, s. 41-43). 21. yüzyılda bile bölgedeki ne geniş sokaklardan birisi olan bu caddeyi Werner'in küçük bir meydan vasfında algılamış olması muhtemeldir. Tahtakale Meydanı ismine şu ana kadar başka hiçbir kaynakta tesadüf edilmemiştir.

1000 Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 95.

1001 Baron de Tott, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, İstanbul, Tercüman, s. 73-75.

Jeolojik yapısından ötürü sık sık depremler yaşanan İstanbul'da yaklaşık iki yüz elli yılda bir de, küçük kıyamet adını alan çok şiddetli zelzeleler gerçekleşmiştir. Osmanlı insanının konut mimarisinde taş yerine ahşaba dönmesindeki faktörlerden bir tanesi de bu durumdur. İstanbul'un fethinden yaklaşık elli yıl sonra gerçekleşen büyük 1509 depremi sayesinde konut mimarisinin neredeyse tamamen ahşaba döndüğü kabul edilmektedir. Fakat şehrin kendisine özgü bir ahşap mimari ile donanmış olması başka bir sorunu meydana getirmiştir. Jeopolitik konumundan dolayı başkent durumuna gelen şehir, zamanla bir ticaret merkezine de dönüşmüştür. Çağlar boyunca yeryüzündeki şehirler içerisinde en büyüklerinden birisi olan imparatorluk başkenti, daima fazlaca kalabalıklaşmıştır. Üç tarafı şiddetli rüzgarlara açık bir yarımada üzerinde kurulu olan İstanbul, nüfusu da yoğunlaştıkça, bu sefer, sık sık yangınlara maruz kalmaya başlamıştır. Şehrin büyümesine oranla her yıl daha sık yangın çıkar hale gelmiştir. İstanbul'un önde gelen afetleri de yangın ve depremler olagelmiştir. Öte yandan şiddetli yağışlar, dolular ya da çeşitli kazalardan kaynaklı sorunlar da zaman zaman şehirde sorunlar çıkarabilmektedir.

1. Yangınlar

İstanbul'u çok fazla etkileyen ve şehirdeki binalara zarar veren yangınlar dolayısıyla meydanlar da oldukça zarar görmüştür. Özellikle meydanların çevresinde bulunan yapılara yangınlar sıçradığı zaman, bu halka açık sahalar menfi bir şekilde etkilenmektedirler. Binalar ve içlerindeki kurumlar tamamen yok olabilmekte ve bir daha insanlar tarafından kullanılamaz hale gelmektedirler. Dolayısıyla meydanların fiziki vaziyetlerinde değişim yaşanırken, toplumsal kullanımı da sekteye uğrayabilmektedir. Büyük yangınların ve şehre oldukça zarar vermesinin esas sebebi, özellikle 17. yüzyıldan sonra, şehir nüfusunun artması neticesinde konut dokusunda ciddi bir sıkılaşmanın ortaya çıkmasıdır. Kronolojik olarak incelendiği zaman, 1453'den Cumhuriyet'e kadar, yangınlar devamlı surette artarak devam etmiştir[1002]. Yangınlar esnasında meydanları en çok ilgilendiren husus, afet esnasında insanların

1002Çalışma, 1453'den 1800'lere kadarlık bir zaman dilimini kapsadığı için 18. yüzyıldan sonraki yangınlara değinilmemiştir. Fakat detaylı bilgi almak için bakınız Necdet Sakaoğlu, "Yangınlar-Osmanlı Dönemi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 427-438; Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 352-445; Meydanları yakından ilgilendiren yangınların kronolojik sıralaması için bakınız Ek-3. Meydanlarla İlintili Yangınlar.

hem canlarını hem de mallarını kurtarmak için kendilerini meydanlara ve külliyelerin avlularına atmasıdır. 23 Ağustos 1782'de çıkan bir yangında suriçi İstanbul'un neredeyse tamamı etkilenmiştir. Ayasofya, Sultanahmed ve Kadırga Limanı bölgesinde yaşayan ve yangından etkilenen insanlar perişan bir halde mallarını toplayarak Sultan Ahmed Camisi'nin avlusuna sığınmışlardır[1003]. Ahmed Cevdet Paşa ise bu yangın esnasında insanların Fatih, Hekimoğlu Ali, Laleli Camileri ile At Meydanı ve bostanlar ile diğer boş sahalara eşyaları ile birlikte sığındıklarını ifade etmektedir. Fakat gözünü mal hırsı bürüdüğünü söylediği bazı kimselerin eşyalarından bir türlü ayrılamayıp Laleli Camisi'ne sığındıklarını ve caminin içerisinde malları ile birlikte yanarak öldüklerini belirtmektedir[1004]. Yeterince geniş olmayan bazı sahalar zaman zaman çeşitli can kayıplarına sebep olsa bile geniş meydanlar daima toplumda bir kurtarıcı olarak görülmüştür. 24 Temmuz 1660'da İstanbul'un pek çok noktasına yayılan büyük bir yangın çıkmış ve elem verici hadiselerle neticelenmiştir. Yangından sığınmak için Et Meydanı ile Bâyezid Camisi'nin avlusuna kaçan pek çok insan buralarda helak olmuştur[1005].

Şehrin istisnasız hemen her noktasından ve her şekilde yangın çıkması mümkündü. Dolayısıyla büyük meydanlar kadar mahalle meydanları da yangınlar esnasında halk için kurtarıcı sahalar olmuştur[1006]. Özellikle de konut dokusunun sık olduğu mahallelerde, hanelerde gerçekleşen kazalar neticesinde çıkan yangınlar hızlıca yayılmakta ve mahalle meydanları bir kere daha önem kazanmaktadır[1007].

15. yüzyıldan itibaren İstanbul'da meydanları ve çevresini etkileyen yangınların genellikle ticaret ve zanaat alanlarında oldukça sık bir şekilde çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu hususta yüzlerce örnek bulunmakla birlikte 26 Nisan

1003 Şekil ve Harita Listesi-At Meydanı 12; Derviş Mustafa Efendi, **1782 Yılı Yangınları**, Hazırlayan Hüsamettin Aksu, İstanbul, İletişim, 1994, s. 28-42.

1004 Aynı yangın için Ahmed Cevdet Paşa 22 Ağustos'u vermektedir (Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet**, c. II-I, s. 180).

1005 **İsâ-zâde Târîhi**'ne göre 27 Temmuz, Abdurrahman Abdi Paşa'ya göre ise yangınlar 24 Temmuz'da çıkmıştır (Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi**, Hazırlayan Fahri Ç. Derin, İstanbul, Çamlıca, 2008, s. 142-143; İsâ-zâde Efendi, **İsâ-zâde Târîhi**, Hazırlayan Ziya Yılmazer, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996, s. 64-65).

1006 Meydanlar tarih boyunca, günümüzde kamu kurumları tarafından belirlenen toplanma alanlarının bir nevi öncülü olmuşlardır.

1007 Hanelerde çıkan pek çok yangın olmakla birlikte bunların hepsine ana metinde yer vermek mümkün olamamıştır.

1546'da Bit Pazarı civarında çıkıp Kapalı Çarşı'nın etrafına sıçrayan ve Bâyezid Meydanı'nın etrafındaki bir kısım sahayı da yakan yangın[1008] ile 1594'de Ayasofya Meydanı'nın yakınındaki çarşıda kaza ile çıkan ve Ayasofya Vakfı'na bağlı pek çok dükkan ve evi yakan yangından bahsetmek yeterli olacaktır[1009].

İmalat yapılan sahaların haricinde özellikle yanıcı malzemelerin depolandığı, liman bölgelerine yakın kapılar sıkça yangınların çıktığı sahalar olmuştur. Bu alanlar yangınları başlatan birer mini meydan görünümünde olmakla birlikte şehirdeki diğer meydan ve sahaların yangınlar sebebiyle zarar görmesine de neden olmaktadırlar. 6 Ocak 1683'de, Odun Kapısı'nın dış tarafında başlayan yangın önce Ayazma Kapısı'na kadar yayılmış ve oradan içeri girerek Süleymaniye Meydanı'na doğru devam ederek bölgeye zarar vermiştir[1010]. 17 Eylül 1693'de Ayazma Kapısı dışındaki bir kömürcü mahzeninde yangın çıkmış ve ateş Odun Kapısı'na ulaşarak keresteci dükkanlarını tutuşturmuştur. Akabinde ateşler şehrin içine girerek Süleymaniye Meydanı tarafına çıkmıştır[1011]. Özellikle Haliç sahilinde başlayan ve suriçi İstanbul'u tehdit eden bu yangınların ortak özelliği rüzgarı arkalarına aldıkları zaman şehrin pek çok bölgesine dağılabilmeleridir. 1750'de Ayazma Kapısı'nda çıkan ve on dokuz saat boyunca süren yangın, Vefa Meydanı ile Süleymaniye Meydanı civarına oldukça zarar vermiştir. Öte yandan 1757'de Cibali Kapı'nın dış tarafında çıkan bir diğer yangın şiddetli rüzgar vasıtasıyla on kola ayrılarak şehrin içerisine girmiştir[1012].

İstanbul'un liman bölgeleri de günlük yoğun nüfus hareketine bağlı olarak her zaman yangın riski taşımakta idi. Öte yandan her tür eşya ve yükün nakledilmesi de yangınlara sebebiyet vermiştir. 1724'de Üsküdar'daki Yeni Valide Camisi'nin civarında çıkan yangın Üsküdar İskele Meydanı'nı da etkileyerek bölgedeki pek çok dükkanın yanmasına sebep olmuştur[1013]. 13 Nisan 1770'de ise Tophane Meydanı'nda bulunan Çöpçü Limanı'nda bir yangın çıkmıştır. Beş saat boyunca devam eden

1008**Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Kurmuş, s. 92.
1009Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 416.
1010**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 234.
1011**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 450.
1012Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 153, c. 2-A, s. 9-10.
1013**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1360.

yangın Fındıklı ve Cihangir Camisi'ne kadar uzanmış, meydanın çevresine sirayet etmiştir[1014].

İstanbul'daki büyüklü küçüklü bütün çarşılar yangınların çıkışı için güzel bir zemin hazırlamakta ve hem eğer varsa kendi meydanı ya da meydansı sahasına hem de şehrin diğer bütün bölgeleri ile meydanlarına önemli bir tehdit unsuru olmaktaydılar. İstanbul'un en büyük yekpare ticari sahası olan Kapalı Çarşı da, 21 Mart 1791'de olduğu gibi şiddetli bir yangına şahit olmuştur. İçindeki bir berber dükkanında çıkan yangın Kapalı Çarşı'daki pek çok yere yayılmış ve Bâyezid Meydanı'ndaki Kazancılar'a kadar sıçramıştır[1015]. Çemberlitaş Meydanı'nda bulunan Tavuk Pazarı yoğun bir ticari faaliyete sahne olmakla birlikte yangınların hem başlangıç hem de sıkça uğradığı bir güzergah olarak kayıtlara geçmektedir. 23 Temmuz 1587'de Çemberlitaş Meydanı'nda çıkan büyük bir yangın bölgedeki neredeyse her şeyin yanmasına sebep olmuştur. Özellikle etrafta bulunan ve içerisinde boya üretimi yapılan üç han yanmıştır. Sabun üretimi yapan dükkanlarda çokça yağ olması sebebiyle yangın aşırı derecede yayılmıştır. Yangın Elçi Hanı'nı tehdit etmiş, içerisinde bulunan elçilik heyeti üyeleri zor anlar yaşamıştır. Öte yandan Atik Ali Paşa Camisi'nin kubbesindeki kurşunlar eriyip akmaya başlamıştır[1016]. 20 Kasım 1652'de Esir Hanı'nda çıkan bir yangın şiddetli rüzgar sayesinde Tavuk Pazarı'na kadar yayılmıştır. Çemberlitaş Meydanı'nı da etkileyen yangın Kapalı Çarşı'nın etrafını da yok etmiştir[1017].

1689'da çıkan bir yangında Mısır Çarşısı da bu ateş kervanına katılmıştır. Yeni Cami Meydanı'nı doğrudan etkileyen bu yangın esnasında neredeyse bütün ahşap dükkanları yanmış ve İnciciyan'ın tabiriyle on Mısır hazinesi kıymetinde eşya yok olmuştur[1018]. Bâyezid Meydanı'nın çevresi de İstanbul'un en yoğun çarşı bölgelerinden olup 12 Haziran 1707'de Vezneciler Çarşısı'nda küçük bir yangın çıkmıştır. Fazla büyümeyen ateşler birkaç dükkan ile çevresindeki birkaç konuta

1014Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-B, s. 26.
1015Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 2.
1016Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 404-407.
1017Naîmâ, **Târih**, s. 1427.
1018İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 26.

zarar vererek sakinleşmiştir[1019]. 19 Nisan 1792'de ise doğrudan Bâyezid Meydanı'nda yer alan Kazancılar içerisinde bir yangın çıkmıştır[1020].

Meydanlara nazır külliyeler ile diğer kamusal yapılar konutlara nazaran daha az olmakla birlikte yangınlardan etkilenebilmektedirler. Minareler ve çatısı kurşunla kaplı diğer yapılar bazen yangının şiddetinden dolayı erimişlerdir. Bu hadisenin yarattığı en büyük sıkıntı eriyerek akan kurşunların yangınları söndürmeye çalışanların üzerine dökülmesidir. Böyle bir ortamda söndürme çalışmaları verimli bir şekilde sürdürülememekte ve pek çok insan yaralanabilmektedir. Kurşun kaplı çatılara sahip külliye binaları yarattıkları bu soruna rağmen, devlet kurumları ile birlikte sahip oldukları duvarlar sayesinde yangınların ilerleyişini durdurmada önemli bir etkiye sahiplerdir[1021].

2. Depremler

Depremler esnasında da aynı yangınlar gibi, meydanların boyutu ve işlevini kısıtlayıcı bir durum oluşmaktaydı. Meydanların çevresindeki binalarda harabiyet söz konusu olduğu zaman, evvela yapıda ikamet eden kurumun yok olması gündeme gelebilmekteydi. Ayrıca yıkıntı hale gelen yapılar, meydanlara fiziki olarak zarar vermiştir. Eğer çevrelerinde maddi bir zarar oluşmazsa meydanlar, şehirdeki insanların deprem anında güvenle toplandıkları saha vazifesi de görmüştür. Doğrudan doğruya altından herhangi bir fay hattı geçmeyen İstanbul, Marmara Denizi'nin içinden uzanarak Saros Körfezi'ne kadar giden Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın sık sık kırılması vesilesiyle tarih boyunca şiddetli depremler yaşamıştır[1022]. Depremler meydanları, çevresindeki ya da içerisindeki yapılara verdikleri zarar boyutunda ilgilendirmektedir. Osmanlı kamusal mimarisi, özellikle de bazı meydanların doğrudan yaratıcısı olan külliyeler genellikle küçük depremleri zarar görmeden atlatmaktadır. Fakat şiddetli depremler esnasında büyük yıkımlara giden zararlar oluşabilmektedir. Bu sebeple meydanları oluşturan ya da onlara komşu olan

1019**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 779.
1020Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 70.
1021Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 554; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 125.
1022Süleyman Pampal, **Depremler**, İstanbul, Alfa, 2000, s. 4-24, 42-46, 54-65.

yapılardan depremlerde büyük ölçüde zarar görenlerini derlemek için "Ek-4. Meydanlarla İlintili Büyük Depremler" başlığı hazırlanmıştır.

Tarihçilerin yüzlerce yıldır kayıtlarını tuttuğu ve Roma'dan günümüze kadar yaklaşık iki yüz elli yılda bir gerçekleşen bu en büyük depremler Osmanlı'da küçük kıyamet adıyla anılmıştır. Bu hattın kırılması neticesinde Osmanlı İstanbul'u ilk büyük sarsıntısını 12 Ağustos 1509'da yaşamıştır. İkinci küçük kıyamet ise yaklaşık iki yüz elli yıl sonra 22 Mayıs 1766'da gerçekleşmiştir. Bu iki deprem esnasında da İstanbul'un binaları oldukça zarar görmüş ve çok fazla can kaybı yaşanmıştır. Pek çok insan haftalarca evlerine girememiş, çadırlarda konaklamıştır. Artçı sarsıntılar da gene haftalarca devam ederek padişahları bile tedirgin etmiştir. 1509 depremi esnasında tahtta olan Sultan II. Bâyezid sarayı terk etmiş ve on gün çadırda kalmış, sonrasında ise Edirne'ye gitmiştir. 1766 depremi esnasında ise tahtta olan Sultan III. Mustafa, uzun bir müddet çadıra yerleşmiştir[1023].

Yangınlar esnasında ahşap konutlar zarar görürken, halk külliye avlularına kaçışmaktadır. Fakat bir deprem esnasında, yangınların aksine, meydanlarda bulunan kargir yapılar ciddi tehlike arz etmektedir. Hatta 1509 depreminde Bâyezid Camisi'nin kubbesinin zarar görmesi ve Fatih Külliyesi'nin binalarının pek çoğunda büyük hasarların oluşması hadisesindeki gibi durum meydanda bulunan insanlar için ölümcül olabilmektedir[1024]. Bâyezid ve Fatih Camisi'nin son hasar görüşü bu deprem olmamıştır. 1555'de Fatih Camisi gene oldukça zarar görmüştür[1025]. 1690'da ise bu sefer Fatih Camisi'nin iç avlusundaki kubbeler zarar görmüş[1026], 1766'da ise Fatih Camisi tamamen yıkılmış, Bâyezid Camisi ise ciddi zarar görmüştür[1027]. Neticede külliyelerin büyük depremlerde çok fazla zarar görmeleri, külliye meydanlarının

1023Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 1, 2. Kısım, s. 920-921; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 85-87.

1024Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 1, 2. Kısım, s. 920-921.

1025**Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 153.

1026Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 364.

10271766'daki depremde neredeyse tamamen yıkılan Fatih Camisi 1767'de de hala yıkık bir vaziyettedir. Bu durum üzerine Sultan III. Mustafa binayı ziyaret eder. Binanın yeniden inşa edilmesini istemiştir ve ilk olarak Sultan II. Mehmed'in türbesinin tamir edilmesine karar verilmiştir. Bu iş 30 Temmuz 1767'de bitirilmiştir. 1771'in Nisan ayında ise Fatih Camisi'nin inşaatı tamamlanmış, Sultan III. Mustafa da camiyi ziyaret etmiştir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 387; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 176, c. 2-A, s. 105, c. 2-B, s. 85-87).

kullanımına ara verilmesine sebep olmaktadır. Bu sahaların meydan vasfı bir müddetliğine sonlanmakta ve bölgedeki kamusal işlevler durmakta ya da eksik bir şekilde devam etmektedir.

3. Diğer Yıkıcı Hadiseler

İstanbul bulunduğu coğrafi konumdan ötürü zaman zaman aşırı iklim olayları ile de karşı karşıya gelebilmektedir. Bunlardan en önemlisi zaman zaman yıldırım ve dolunun da iştirak ettiği sağanak yağmurların şehri vurması ve İstanbul'un meydanları ile diğer boş alanlarını olumsuz şekilde etkilemesidir. 1641'in yaz ayları içerisinde çok şiddetli bir sağanak meydana gelmiştir. Yağmurdan kaçan insanlar Ayasofya Meydanı'nında bulunan "*...birke binâlu musluk...*"a sığınmışlardır. Bunlardan bir kısmı parmaklıklara çıkarak yağmuru seyretmeye başlamışlar, fakat bir anda bu yapının damı yetmiş kadar insanın üzerine çöküvermiştir. Bazıları kaçarak kurtulmuş, bir kısmı yaralanmış ve beş altı kimse de hayatını kaybetmiştir. Bu yapıyı çökerten yağmurun şiddeti o kadar büyüktür ki Aksaray Meydanı civarında sular ırmak misali akmaya başlamış ve dükkanlar ile kaldırımlar oldukça zarar görmüştür[1028].

1702 ve 1709'un yaz aylarında da çok şiddetli yağmurlar görülmüştür. Bunlardan ilkinde ortalığı sel suyu götürmüş ve yirmi civarında yıldırım yere düşmüştür. Yıldırımlardan bir tanesi bölgedeki en açıklık saha olan Avrat Pazarı'ndaki/Meydanı'ndaki en yüksek yapı olan Arkadios Sütunu'na düşmüştür. İkinci vakada yeryüzüne "*...piliç yumurtası kadar şiddetlü dolular...*" inmiş ve pek çok camın kırılmasına sebep olmuştur. Fakat bütün şehir doludan zarar görmüş iken Bâyezid-Çemberlitaş-Ayasofya aksındaki meydanlar ve yapılar bundan etkilenmemiştir[1029].

Genellikle yangınlara sebep olan yıldırımlar bazen minarelere düşmekte ve ciddi zararlar vermektedir. Doğal olarak bu esnada külliyelerin meydanlarında ya da

1028Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1156.
1029**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 609; Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 983-984.

camilerin iç avlularında bulunan kimseler çeşitli badireler atlatmaktaydılar. Bu gibi bir yıldırım 1761'in yaz aylarında Yeni Cami'nin minaresine isabet etmiş ve onu paramparça etmiştir[1030]. 28 Kasım 1785'de ise havanın bozmasının hemen ardından yıldırımlar yeryüzüne inmeye başlamış ve bir tanesi Süleymaniye Camisi'nin Eski Saray tarafındaki büyük üç şerefeli minaresine denk gelmiş ve külahı yakarak yok etmiştir[1031].

1030Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 42.
1031Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 177.

Dördüncü Bölüm
Osmanlı Devlet Geleneği ve Meydanlar

Osmanlı içtimai hayatının iki ana konusunda ilki olan ve doğrudan doğruya halkı ilgilendiren hususlar III. Bölüm'de incelenmiştir. İçtimai hayatı belirleyen ikinci ana konuysa devlet erkini ve/ve ya iktidarı ilgilendiren isyanlardan şenliklere, cuma selamlıklarından atış talimlerine kadar geniş bir yelpazedeki faaliyetlerdir. İktidar erkinin faaliyetlerinden bazıları zorunlu olmamakla birlikte halkın geniş katılımıyla da gerçekleşebilmektedir. Halkın katılımı olsa da olmasa da bu etkinliklerin hepsi özü itibariyle tamamen birer devlet organizasyonudur. Ya da netice itibariyle iktidarı ele geçirmek isteyen diğer bir kliğin askeri ya da siyasi faaliyetidir.

İktidar erki, isyan ya da devlet içerisindeki diğer mekanizmalarla ele geçirildikten sonra doğal olarak verimli bir şekilde kullanılmak istenmektedir. Bunun için de çağına uygun çeşitli yöntemlerle bu durumun halka sergilenmesi ve gücün toplum tarafından her seferinde kabul görmesi gerekmektedir. Cuma selamlıkları hükümdarın adil olduğunu kanıtlama araçlarından en önde gelenidir. Padişah ve devlet adamlarının tebdil gezmesi gerekli korkuyu sağlarken, toplumda her zaman bir denetlenme şüphesi uyandırmaktadır[1032]. Düğün ve şenlik gibi uygulamalarsa bir yandan toplumsal rahatlamayı sağlarken diğer yandan da iktidarın maddi gücünü gösterme aracı olmaktadırlar. İstanbul'da bu uygulamaların sergilendiği/gerçekleştiği mekanlar arasında en başta meydanlar yer almaktadır.

Osmanlı İstanbul'unun meydanları, en debdebeli ve yoğun kullanımına, devletin düzenlediği tören, kutlama ve eğlenceler ile asker ve esnaf gibi çeşitli içtimai sınıflardan kitlelerin isyanları vesilesiyle maruz kalmaktadır. Meydanlar açısından bu hadiseleri kesin kalıplara sokarak tasnif etmek zordur. Genel olarak hususları tören, kutlama ve eğlenceler ile ordu ve askeri ilgilendiren hadiseler olarak iki başlık altında derlemek mümkündür.

1032İpşirli, "Tebdil Gezmek", **DİA**, c. 40, s. 213-214.

A. Tören, Kutlama ve Eğlenceler

Osmanlı Devleti, kurucuları ve onu yıllar yılı ayakta tutanlar tarafından meydana getirilmiş pek çok âdet ve geleneğe sahiptir. Âdet ve gelenekler kendilerini bazen dini bir tören, bazen siyasi bir merasim, bazen askeri ilgilendiren bir gelenek[1033], bazen de sadece bir eğlence ya da şenlik şeklinde kendisini göstermektedir[1034]. Metin And bu hadiseleri belli bir takvime bağlı olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Genellikle dini içerikli olan hadiseler takvime bağlı olarak gerçekleşmekte, evlenme ya da sünnet düğünü ile bir zaferin kutlanması gibi hadiseler de doğal olarak takvimden bağımsız bir şekilde kutlanmaktadır[1035]. Osmanlı teşrifatı bağlamında konu ele alındığı zaman, katılımın boyutuna göre hadiseleri tasniflendirmek mümkündür. Padişah ve soyunu ilgilendiren, bazen oldukça kısıtlı bir şekilde devlet erkânının da katıldığı küçük tören ve merasimlerin yanı sıra ilmiyeden kalemiyeye kadar akla gelebilecek bütün devlet erkânı ile askerin tam bir katılımının olduğu geniş hadiseler de mevcuttur[1036].

Birincilere örnek olarak veladet-i hümâyun ile bed-i besmele, ikincilere örnek olarak ise cülûs ve kılıç alayı verilebilir. Yukarıdaki örneklerden ilki istisnai durumlar haricinde tamamen halka kapalı kapılar ardında tezahür etmektedir[1037]. Ya da doğrudan devlet işlerini ilgilendiren divan-ı hümâyun toplantısı gibi hadiseler sarayda, kapalı kapılar ardında gerçekleştirilmektedir[1038]. Bütün devlet erkânı ve

1033 Sadece yeniçerileri ilgilendiren ve törenvari bir şekilde uygulanan çuka ihracı bunlardan birisidir. Gelenek olduğu üzere her sene yeniçerilere çuka ambarından yapılan dağıtım, 1787 senesinde At Meydanı'nda gerçekleşmiştir. Sadrazam Koca Yusuf Paşa Bâyezid Camisi'nde sabah namazını kılmış, ardından 28 Aralık günü çuka dağıtımı gerçekleştirilmiştir; Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 247.

1034 Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", **TALİD**, İstanbul, BİSAV, 2010, c. 8, Sayı 16, s. 131-133.

1035 Metin And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982, s. 11.

1036 Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", **Osmanlı**, c. 9, s. 133-142.

1037 Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 90-92; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, s. 167-171.

1038 Yeni Saray'da yapılan divan toplantısının üç farklı ana amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki düzenli olarak yapılan alelade divan toplantıları, ikincisi ulufe ya da galebe divanı adını taşıyan ve elçi kabulü ile kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi esnasında toplanan divan, sonuncusu ise olağanüstü hallerde padişahın da katılımı ile toplanan ayak divanıdır. Düzenli olarak yapılan ve olağan devlet işlerinin görüşüldüğü toplantılara gelecek devlet erkânı ilk iş olarak sabah namazı için genellikle Ayasofya Camisi'ni kullanmaktadır. Namazın ardından bir miktar yeniçeri ocağı ve süvari bölüğü ağasının dizildiği Bâb-ı Hümâyun'a gelirler. Burada rütbesi en son olacak şekilde

askerin katıldığı hadiseler ise mahiyet itibariyle iki aşamalı olarak hayata geçmektedir. Bu aşamaların bir kısmına halk tamamen katılabilirken bazılarına ise kısmen dahil olabilmektedir. Buna en güzel örneği düğünler teşkil etmektedir. Günlerce süren bu şenlikler İstanbul'un büyük meydanlarında kutlanmaktadır ve halk kutlamaların bu aşamasına doğrudan iştirak etmektedir[1039]. Neticede bu tören, kutlama ve eğlencelerin kendilerine has teşrifat kuralları bulunmaktadır[1040].

1. Alaylar ve Biniş-i Hümâyun

Osmanlı padişahı büyük alaylar ile şehir içerisinde çeşitli yerleri ziyaret etmekteydi. Büyük alayların düzenlenmesinin sebepleri arasında cülûs, kılıç kuşanma ve cuma selamlıkları gibi imparatorluğun doğal rutinleri olan debdebeli törenler yer almaktadır. Öte yandan padişahlar at ve saltanat kayığı ile isterse halka görünecek şekilde isterse de tebdil kıyafet olarak çeşitli binişler gerçekleştirirlerdi[1041]. Biniş-i hümâyun olarak adlandırılan bu şehir gezileri hem devlet kurumlarının hem de doğrudan doğruya İstanbul'un denetimi için yapılmaktaydı. Padişahlar dinlenmek ya da gezmek için de biniş yapabilmekteydiler[1042]. Buradaki esas detay, Osmanlı padişahının sıradan bir şahıstan farklı olarak, -eğer tebdil-i kıyafet vaziyette değil ise- ulaşmak istediği yere küçük dahi olsa bir alayla gidiyor olması ve şehirliye kıymetli bir görsel malzeme sunmasıydı. İstanbullular da bu hadiseyi görmek için

devlet erkânı dizilir. Bu işlem esnasında da birbirlerini selamlayarak yerlerini alırlar. Bu süreç bittikten sonra duacı denen görevli gelerek burada dua okur ve kapıcılar Bâb-ı Hümâyun'un kapılarını açarlardı. İçeriye sırasıyla kapıcılar kethüdası, reisül küttab ve rütbesine göre divan erkânı girerdi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1948, s. 14-15; Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", **Osmanlı**, c. 9, s. 133-142).

1039 Padişah kızlarının düğünleri de şehzadeler gibi bir saltanat düğünü şeklinde kutlanmaktadır. Bu merasimler Orta-Asya hakanlarının toyları gibi mekan olarak At Meydanı'nda halkın, devlet adamlarının ve yabancı elçilerin de katılımı ile kalabalık ve gösterişli bir şekilde kutlanırdı (And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, s. 13-20; Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II**, İstanbul, İş Bankası, 2014, s. 110).

1040 Etkinliklerin mekanını, sürecini, hazırlıklarını ve daha pek çok detayını ilgilendiren bu kurallardan yeri geldikçe bahsedilecektir (Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlılar'da Teşrifat", **Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2009, c. 1, s. 428-477).

1041 Halil Solak, **"1793-1805 Yılları Arasında III. Selim'in İstanbul Gezileri"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. İdris Bostan, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 1.

1042 Hem tebdil kıyafet vaziyette hem de alaylarla olağan şekilde yapılan ziyaretler fikir vermesi için bakınız Ek-14. Osmanlı Padişahlarının İstanbul İçindeki Gezileri Esnasında Ziyaret Ettikleri Meydanlar.

başta meydanlar olmak üzere padişahın güzergahına toplanmaktadırlar. Topkapı Sarayı'ndan çıkan ve Eski Saray'ı ziyaret eden bir alay, Bâb-ı Hümâyun, Ayasofya, Çemberlitaş ve Bâyezid Meydanlarını kullanmaktaydı. Ya da karayolunu kullanarak Tophane-i Amire ziyareti yapılacak ise en azından Eminönü ile Tophane Meydanları ziyaret edilmektedir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri üretim kurumlarından birisi olan Tophane-i Amire, padişahların yakın ilgisine mazhar olmuş ve bu kuruma sık sık binişler gerçekleştirilmiştir. Karadan veya denizden ulaşılabilen kuruma gitmek için genellikle kayık tercih edilmekte idi. Bu esnada ise özellikle Tophane Meydanı bir tören alanına dönüşmektedir. Sahilde kıyıya çıkan padişah, meydanı geçerek Tophane-i Amire'ye döküm için gitmekteydi. 1618'de Sultan I. Mustafa, Tophane-i Amire'ye gelerek ülkedeki silah üreticilerinin en yeteneklilerini huzuruna çıkartıp üretim yaptırtmış ve akabinde birkaç atış gerçekleştirilmiştir. 1619'da ise Leh Seferi için mühimmat ve top dökümü yapılmış, Sultan II. Osman Topkapı Sarayı'ndan deniz yolu ile Tophane İskelesi'ne gelerek törene iştirak etmiştir. Fırınların üzerinde koçlar kurban edilmiş, dualar okunmuş ve top dökümü yapılmıştır. İki hadiseden sonra da padişahlar ihsanlar verip, hilatler giydirtmiştir[1043]. 18. yüzyılda da diğer pek çok padişah düzenli olarak Tophane-i Amire'yi ziyaret ederek top dökümü ve top atımı gibi hadiseler ile taltif etme ve hilat giydirme gibi törenlere doğrudan katılmıştır[1044]. Her padişahın ilgi alanı ve dönemsel zevkleri, İstanbul'da ziyaret edilen adresleri de değiştirmektedir. Devlet işleri ile daha alakalı padişahlar, bazı kurumları daha sık ziyaret etmektedir. Örnek olarak topçu ve top arabaları kışlaları yenilendikten sonra Sultan III. Selim tarafından Tophane-i Amire çok sık ziyaret edilerek denetlenmiş ve bu esnada Tophane Meydanı kullanılmıştır. Padişah Tophane-i Amire'de Avrupai tarzda top dökümü yaptırtmış, "*...cirîd kışlâkları...*"nı denetlemiş ve tespit ettiği eksikliklerin giderilmesini istemiş, sık sık pek çok farklı seferde gelerek dökümhaneleri incelemiş, imal edilen topları görmeye gelmiş ayrıca İngiltere gibi ülkelerden hediye edilen top ve güllelere bakmak için kurumu ziyaret

1043Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 669, c. II, s. 698-700.

10441706'da Sultan III. Ahmed (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 779). 1754'de Sultan I. Mahmud, 1755'de Sultan III. Osman, 1759'da Sultan III. Mustafa, 20 Ekim 1775'de Rus Büyükelçisi Röbnin'in de katılımı ile Sultan I. Abdülhamid top dökümü için Tophane-i Amire'yi ziyaret etmiştir (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 175, c. 2-A, s. 4, c. 2-A, s. 25, c. 3, s. 33).

etmiştir[1045]. Padişahların özel ilgisine mazhar olan Tophane-i Amire, sadrazamların da denetlediği bir yer olagelmiştir. 1595'de, Eflak Seferi esnasında, Sadrazam Damad İbrahim Paşa önce Tersane'yi arkasından Tophane-i Amire'yi denetlemiştir. Pek çok farklı tür topun dökülmesini izlemiş ve nevruza kadar bu işin yetiştirilmesi için emir vermiştir[1046]. İhtiyaç halinde seferler sırasında normalden fazla olacak şekilde denetlenen kurum, aslında sadrazamlar tarafından düzenli bir şekilde denetlenmekteydi. Mustafa Naîmâ Efendi, 19 Mart 1650'deki top dökümüne sadrazamın, "*...mu'tâd-ı kadîm üzre...*" katıldığını ifade etmektedir[1047].

Devletin temel askeri birliği olması hasebiyle yeniçerilerle daima özel olarak ilgilenilmesi gerekmiştir. İktidar erki çoğu zaman mevcudiyetini yeniçeriler vasıtasıyla sağladığı için hem onların gönlünü hoş tutmaya çalışmış hem de dengeli bir yaklaşımla askerin disiplinini sağlamak istemiştir. Bunun için padişahlar manevi iktidarlarını sergilemek için zaman zaman yeniçeri odaları ile Ağa Kapısı'nı ziyaret etmekteydiler. Yeniçeri ağaları da çeşitli ziyafetler düzenlemekte ve padişahları davet etmekteydiler. Eğer bir ziyafet söz konusu değilse ve padişah sadece Ağa Kapısı'ndan geçiyor ise burada küçük bir törenle kendisine şerbet ikram edilmekteydi. Bu küçük tören bir nevi iki kurum/kişi arasında iyi niyet telakkisi manasına gelmektedir. *Râşid Tarihi*'nde hem 1725[1048] hem de 1727[1049]'deki iki örnekte görüldüğü gibi Sultan III. Ahmed, Eyüb Sultan Camisi'nde kıldığı namazın ardından Ağa Kapısı'na gelerek yeniçeri ağasının kendisi için düzenlediği ziyafete katılmıştır. Bu esnada padişah alayla İstanbul'un pek çok meydanının yanı sıra Ağa Kapısı Meydanı'nı özellikle işgal etmiştir. Sultan I. Mahmud, 1750'de, kısa bir süre

104512 Ekim 1793, 24 Mart 1794, 31 Ocak 1795, 25 Ekim 1795, 19 Mayıs 1798 ve 1 Temmuz 1799'da Sultan III. Selim'in denetlemesi olmuştur (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 145, 161-162, 184, 201, 276, 308-309).

1046Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 110-111.

1047Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1258.

104816 Mayıs 1725'de, Sultan III. Ahmed, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın düzenlediği ziyafete katılmıştır. Eyüb Sultan Camisi'ndeki namazın ardından Unkapanı İskelesi'nden karaya çıkarak Ağa Kapısı'na ulaşılmıştır. Ziyafetin ardından Eski Odalar'ın önünden geçerek Süleymaniye güzergahı ile Yeni Saray'a geri dönülmüştür (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1433).

104924 Mayıs 1727'de Yeniçeri Ağası Hasan Ağa tarafından Sultan III. Ahmed, Ağa Kapısı'nda düzenlenen ziyafete davet edilmiştir. Eyüb Sultan Camisi'nde kılınan namazın ardından deniz yolu ile Unkapanı İskelesi'ne gelinmiş ve Ağa Kapısı'na geçilmiştir. Ziyafet sona erince, Sultan III. Ahmed atlı bir şekilde Eski Saray'ın Süleymaniye Camisi tarafında bulunan Alay Köşkü'ne gelinmiştir. Padişah burada atından inmiş ve kısa bir tören gerçekleştirilerek hediyeleşme yapılmıştır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1542-1543).

önce muhterik olan Ağa Kapısı'nı ziyaret etmiş ve bu esnada Ağa Kapısı'nda gerçekleştirilen şerbet ikramı bir âdete dönüşmüştür[1050].

Osmanlı padişahları, devlet işlerini aksatmayacak şekilde oldukça sık Eski Saray'ı ziyaret etmekteydiler. Zira hanedandan pek çok kimse burada hayatını sürdürmekteydi. 1757'de tahta çıktıktan bir gibi çok kısa bir süre sonra Sultan III. Mustafa'nın, Eski Saray'ı ziyaret etmesi buna güzel bir örnektir[1051]. Padişahların tören alayı ile Yeni Saray'dan Eski Saray'a gelişi İstanbul'un pek çok noktasını şenlendirmekteydi. Özellikle Bâb-ı Hümâyun Meydanı, Ayasofya Meydanı ve güzergaha bağlı olarak Çemberlitaş Meydanı ile Bâyezid Meydanı bundan etkilenmekteydi. Hanedan üyelerinin varlığından dolayı özellikle bayramlarda Eski Saray ziyaret edilmektedir. Devlet işlerinin muntazam bir şekilde sürdürüldüğü sırada hem bayramlaşmalar gerçekleştirilmekte ve yemekler yenilmekte hem de çok çeşitli eğlenceler düzenlenmekteydi[1052]. 1597'nin Ağustos'unda, birkaç günlüğüne Eski Saray'a gelen Sultan III. Mehmed, havai fişeklerin atıldığı gösterileri izlemiştir[1053]. 16 Haziran 1790'da, Kurban Bayramı'nın son günü kutlamaları için Eski Saray'a gelen Sultan III. Selim ise güreş müsabakaları ve çeşitli aslanların oyunları seyretmiştir[1054]. 4 Mayıs 1794'de, bu sefer Ramazan Bayramı vesilesiyle Eski Saray'a gelen Sultan III. Selim bu sefer cambazları, pehlivanları ve cirit oyunlarını izlemiştir[1055].

Öte yandan padişahlar, eğlence ve istirahatlerine İstanbul'un diğer pek çok noktasında devam edebilmekteydiler. Bunlar arasında Davud Paşa Meydanı, Ok Meydanı ve Taksim Meydanı gibi sahalar da yer almaktaydı. Özellikle yaz aylarında

---

1050Bu sırada "*Kul Kethüdası şerbet tutup, andan Ağa alup padişaha suna ve diğer maşrabayı Sansuncu tutup, Zağarcı-başı alup Darü's-sa'ade Ağası'na...*" sunmuştur (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 156). 1759'da bu âdetin artık kalıcı hale geldiği görülmektedir. Sultan III. Mustafa, Süleymaniye Camisi'ne cuma namazı için gelmiş ve Ağa Kapısı'nın önünden geçmiştir. Bu esnada kul kethüdası kendisine şerbet sunmuştur. Şerbeti içen padişah, maşrapayı altın ile doldurmuştur (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 25).

1051Padişahın yanında bulunan solak, peyk ve eski saray hizmetkarlarına da bolca bahşiş vermiştir. Ayrıca gerekli görülen azil ile atamalar burada gerçekleştirilmiştir (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 14-15).

1052Artan, "Eski Saray", **DBİA**, c. 3, s. 204-205.

1053Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 702.

1054Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 73.

1055Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 126.

bu alanlar sık sık ve uzun süreler tercih edilmektedir. 1675'de Edirne'de şehzadelerini sünnet ettiren Sultan IV. Mehmed İstanbul dönüşünde, 8 Haziran 1676'da Ok Meydanı'nda konaklamaya karar vermiştir. Yaz aylarını serin bir şekilde geçirmek istediği anlaşılan padişah, mevsim bitişine kadar burada kalmış ve ancak 14 Eylül 1676'da, Ok Meydanı'ndan Topkapı Sarayı'na geçmiştir[1056]. Ok Meydanı, 5 Mayıs 1722'de, Sultan III. Ahmed'in ziyaretinde olduğu gibi kaptan paşanın verdiği bir ziyafet için ya da ok ve tüfek atışı gibi çeşitli gösteriler vesilesiyle[1057] ya da 21 Haziran 1798'de meydandaki tekkeyi ziyaret edip, huzurunda pehlivanları güreştirtmesinden dolayı[1058] tercih edilebilmekteydi.

Osmanlı padişahları 1611'de Sultan I. Ahmed'in[1059], 25 Ağustos 1622'de Sultan I. Mustafa'nın[1060] ve 11 Mayıs 1789'da Sultan III. Selim'in[1061] ziyaretlerinde olduğu gibi sık sık Davud Paşa Meydanı'na sadece dinlenmek ve bölgeyi gezmek için gelmekteydiler. 20 Eylül 1790'da Davud Paşa Meydanı'na gelen Sultan III. Selim ise burada cirit oynatmış ve pek memnun kalarak geri dönmüştür[1062]. 20 Mayıs 1796 ve 30 Mayıs 1797'deki örneklerde görüldüğü üzere Sultan III. Selim, daha o tarihlerde ıssız olan Taksim'e çıkarak çeşitli gezintiler yapmış ve etrafı izlemiştir[1063].

a. Mutad Cami Ziyaretleri

Osmanlı'da, padişahlar belli bir zaman çizelgesi dahilinde camileri ziyaret etmektedirler. Esas sebebinin ibadet olduğu bu faaliyet esnasında, padişahlar kendilerini halka da göstermiş olurlardı. Bu vesileyle halk nazarında bir kez daha iktidar olgusu ve algısı tazelenirdi. Dinin başat gerçek olduğu bir toplumda, halkın

1056 İsâ-zâde, **Târîh**, s. 149.
1057 **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1289.
1058 Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 280.
1059 Davud Paşa Meydanı'na yerleşen padişah, Kabe'nin tamire muhtaç kısımları ile ilgilenmiş, çeşitli kuyumcuları görevlendirmiş ve hazırladıklarını denetlemiştir (Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 387-388).
1060 Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 159.
1061 Padişah Tersane-i Amire'ye geçmeden evvel bölgede "*...geşt ü güzar...*" etmiştir (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 376).
1062 Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 135.
1063 Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 219, 251.

içinde ya da en azından korumalı bir şekilde yanında edilen ibadet vasıtasıyla da itibar ve iktidar arttırılırdı. Osmanlı padişahları bunu öncelikle cuma namazı, ikincil olarak ise bayram, Mevlid ve Kadir Gecesi namazları ile sağlamaktadır.

(1). Cuma Selamlığı

İstanbul ilk cuma selamlığına şehrin fethedilmesinden birkaç gün sonra şahit olmuştur. Sultan II. Mehmed, tesadüf eden ilk cuma günü Ayasofya'ya gelerek namazını kılmıştır. Bu vesileyle de ilk kez 1 Haziran 1453'de Ayasofya Meydanı büyük bir tören alayına sahne olmuştur. Cuma namazından sonra padişah adına hutbe okunarak bu tören sona ermiştir[1064]. Ayasofya'da gerçekleşen bu ilk etkinlik, meydanları da içine alan bir geleneğin başlangıcı olmuştur[1065]. Osmanlı toplumu için oldukça kıymetli olan cuma selamlığı, padişahın bir alay ile cuma namazı için saraydan çıkarak selatin camilerden birisini ziyaret etmesine denmektedir. Namazın kılınacağı camiye önceden gidilerek padişah için bir seccade serilmekte, yol boyunca iki yana yeniçeriler dizilmekte, halk ise padişahı izlemek için onların arkasında yerini almakta idi. Zaman zaman veziriazam, vezirler ve şeyhülislamın da eşlik ettiği padişahı, camide yeniçeri ağası karşılamakta idi. Bu törenin esas önemi alayın geçişi esnasında halkın şikayetlerini yazılı olarak padişahın maiyyetine verebilmelerindedir. Sıkıntılı zamanlarda bazen padişahlar bu töreni gerçekleştirmemektedirler[1066].

1064**Aşıkpaşazade Tarihi**, s. 192; Feridun M. Emecen, **Fetih ve Kıyamet 1453**, İstanbul, Kapı, 2019, s. 336-337, 340-341.

10651 Haziran 1453'den itibaren gerçekleşen ve sayısız örneği olan cuma selamlığı bir ibadet merasimi olarak İstanbul hayatındaki yerini almıştır. Sultan I. Süleyman'ın her cuma atıyla Ayasofya Camisi'ne gelmesi ve ibadetini yapması gibi örneklerde olduğu üzere konu Batılı gözlemciler için oldukça dikkat çekicidir (Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 103). Tahta geçtikten yaklaşık on gün sonra Sultan III. Murad, cuma selamlığına çıkmıştır. Sultan III. Murad halka tevazu ile selam vererek namaz için Ayasofya Camisi'ne gelmiştir. Gerlach, cuma selamlığını padişahın halka takdimi şeklinde yorumlamıştır (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 161). Bir diğer olağan örnek de 3 Şubat 1595'de Sultan III. Mehmed'in cuma selamlığı için Ayasofya Camisi'ne gelmesidir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 440). Cuma selamlıklarının rutinini görebilmek adına bakınız Ek-9. Meydanları Etkileyen Cuma Selamlıkları.

1066Mehmet İpşirli, "Cuma Selamlığı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, s. 90-92; Tarım Ertuğ, "Osmanlılar'da Teşrifat", **Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi**, c. 1, s. 441-444; Zeynep Tarım Ertuğ "İstanbul'da ve Osmanlı Sarayında Tören ve Kutlamalar", **Suriçi İstanbul, Fetihten Önce ve Fetihten Sonra**, İstanbul, Fatih Belediyesi, 2017, s. 278-279.

19. yüzyıla kadar Yeni Saray'da ikamet eden padişahlar cuma selamlığı için belli bir tarihe kadar genellikle Ayasofya'yı tercih etmişlerdir. Fakat İstanbul külliyeler bazında ana şeklini aldıktan sonra padişahların namaz için seçtikleri camiler büyük bir çeşitlilik göstermiştir[1067]. Hatta Sultan III. Murad[1068], Sultan II. Osman[1069], Sultan III. Mustafa[1070] ve Sultan III. Ahmed[1071] gibi bazıları her hafta farklı bir camiyi ziyaret etmeye özen göstermektedir. Ayasofya ve inşasından sonra Sultan Ahmed camileri birincil, Fatih, Bâyezid, Süleymaniye, Şehzade ve Yeni Cami gibi selatin camiler de ikincil olarak tercih edilmekteydi[1072]. Hatta İstanbul'un çok çeşitli noktalarına gitmeyi seven ya da siyaseten tercih eden bazı padişahlar, Yeni Cami, Yeni Valide Cami, Kılıç Ali Paşa Camisi, Haseki Camisi ve Ok Meydanı Tekkesi Mescidi gibilerini de ziyaret edebilmektedirler[1073]. 15. ve 16. yüzyıl tarih ve seyahatnamelerinde çoğunlukla cuma selamlığı hususunda Ayasofya Camisi'nde

1067Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selamlığı", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1991, s. 459-471.

1068Schweigger Sultan III. Murad'ın her hafta farklı bir camiyi ziyaret ettiğini söylemektedir (Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 171).

1069Sultan II. Osman cuma selamlıklarını "*...gah Ayasofya'ya ve gah Sultan Ahmed Han Cami-i şeriflerine kaide üzere çıkup, salat-ı cumayı eda ederler idi*." (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 760).

1070Lüdeke Sultan III. Mustafa'nın cuma selamlığı için her seferinde başka bir camiyi ziyaret ettiğini ifade etmektedir (Lüdeke, **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi**, s. 48).

1071Bir Anonim Osmanlı Tarihi'nde Sultan III. Ahmed'in her cuma farklı bir camiye namaza gittiği belirtilmektedir (**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 2000, s. 262).

1072Sultan III. Murad cuma selamlığı için genelde Ayasofya Camisi'ne gelmekte fakat Süleymaniye ve Fatih Camileri'ni de sırası ile ziyaret etmektedir (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 434). Her seferinde farklı bir camiye cuma selamlığına çıkma âdeti olan Sultan III. Mehmed 3 Mart 1595'de Bâyezid Camisi'ne gelmiştir. 17 Şubat 1595 ve 26 Eylül 1597'de ise bu sefer Süleymaniye Camisi'ni tercih etmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 454, 449, 708). 25 Aralık 1603'de Sultan I. Ahmed cuma selamlığı için Süleymaniye Camisi'ne gitmiştir (Sâfî Mustafa, **Zübdetü't-Tevârîh**, c. 1, s. 19). Sultan I. Ahmed, 17 Mart 1617'de görkemli bir alay ile Fatih Camisi'ne gelmiştir. 9 Eylül 1616'da ise bu sefer Süleymaniye Camisi'ni tercih etmiştir. Adam Werner tören alayını Elçi Hanı'ndan izlemiştir (Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 64-65, 78). 24 Haziran 1622'de, Sultan I. Mustafa, cuma selamlığı için Sultan Ahmed Camisi'ni tercih etmiştir (Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 135-136). 9 Nisan 1655'de Sultan IV. Mehmed cuma selamlığı için Süleymaniye Camisi'ne gelmiştir (Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 76). 13 Ekim 1730'da, Sultan I. Mahmud, cuma namazı için Fatih Camisi'ne gelmiştir. Cülûs eden padişah Kılıç Kuşanma Töreni ve Türbeler Ziyareti'nin ardından bu görevini ifa etmiştir (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 12). Aynı padişah 20 Ekim 1730'da Yeni Valide Camisi'ni, 27 Ekim 1730'da ise Bâyezid Camisi'ni tercih etmiştir (Destârî Sâlih Efendi, **Destârî Sâlih Efendi Tarihi**, Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1962, s. 22, 24). 25 Nisan 1771'de, Sultan III. Mustafa, cuma selamlığı için Fatih Camisi'ne gitmiştir (**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 79). Tahta iki gün önce geçen yeni padişah Sultan III. Selim ilk cuma selamlığı için 27 Haziran 1789'da Süleymaniye Camisi'ne gelmiştir (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 395).

1073Bu hususta detaylı bilgi için bakınız Ek-9. Meydanları Etkileyen Cuma Selamlıkları.

kılınan cuma namazlarından bahsedilmektedir. Fakat zamanla Fatih, Bâyezid, Süleymaniye ve diğerleri tamamlandıkça çeşitlilik artmıştır. Hiçbir zaman Ayasofya'nın önemi ve önceliği azalmamış, sadece zamanla At Meydanı'nın geniş hacminden ötürü Sultan Ahmed Camisi de sıklıkla tercih edilir bir konuma gelmiştir. Bâyezid Camisi'nin tam olarak cuma selamlıklarında düzenli gidilen bir cami olarak yerini alması Selânikî Mustafa Efendi'ye göre Sultan III. Mehmed zamanında olmuştur. Hatta Selânikî bunu Eski Saray'dan çıkılarak Bâyezid Camisi'ne gitme usûlü olarak adlandırmaktadır[1074].

Başta *Uşşâkizâde Tarihi* ve Sır Katibi Ahmed Faiz Efendi'nin *Ruzname*'si olmak üzere bazı kaynaklar sayesinde camilerin cuma selamlığı için tercih edilme yoğunlukları takip edilebilmektedir. Özellikle *Ruzname*'de Sultan III. Selim'in her hafta cuma selamlığı için gittiği caminin adı verilmektedir. Padişah, aşağı yukarı her iki ziyaretinden birisini Ayasofya'ya yapmaktadır[1075]. Doğal olarak her padişahın bu hususta tercihleri farklıdır. Şehrin her noktasındaki camilere cuma selamlığı için gidilmesi iktidarın sergilenmesi ve şehrin denetim altında tutulması için elzemdir. Namaza gidiş ve gelişlerde devlet erkanı ile padişah, devlet meseleleri hakkında konuşmaktadırlar. Bazı durumlarda ise padişahlar, bir sonraki hafta makamında kendisini ziyaret edeceği yönünde devlet adamları ile sözleşebilmektedir[1076].

Cuma selamlığı için hazırlanan alayların görkemli oluşu konusunda bütün kaynaklar hemfikirdir. Hatta törenlerin görkemli olması halk tarafından beklenen ve özlenen bir durumdur. 16. yüzyılın sonlarında oldukça şatafatlı gerçekleşen bu

---

10741595'in Kasım ayında Sultan III. Mehmed, Eski Saray'da iken cuma selamlığı için Bâyezid Camisi'ne çıkmıştır. Selânikî'nin belirttiğine göre bu usûl daha önceden sadece bir kere o da Sultan I. Selim zamanında gerçekleşmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 531).

1075Ahmed Efendi, **Rûznâme**, Hazırlayan V. Sema Arıkan, Ankara, TTK, 1993; Uşşâkizâde, **Tarih**, Hazırlayan Raşit Gündoğdu, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2005.

1076Sultan III. Mehmed 17 Şubat 1595'deki cuma selamlığında, devlet adamları ile görüşmüştür. Padişah vezirlerden yedisi ile sırasıyla konuşmuştur. Son olarak Sadrazam Tekeli Lala Mehmed Paşa padişaha yanaşmış ve ikisi istişarede bulunmuştur (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 449). Sultan III. Ahmed dönemine bakılacak olunursa Bâyezid Camisi'nden bir cuma selamlığı dönüşünde Yeniçeri Ağası ile padişah arasında şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:
- "*Ağa-kapusu pek müferrahdır. İnşaallahü te'ala bir cum'a uğrayalum*."
- "*Buyur padişahım kendü hanenizdir, cümle kullarınızı mesrur buyurursunuz*."
Bunun üzerine ertesi hafta Süleymaniye Camisi'nde namazını kılan Sultan III. Ahmed, işi bitince Ağa Kapısı'na gelmiş ve burada akşama kadar eğlenmiştir (**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 262).

törenler esnasında padişaha bin civarı süvari ve birkaç yüz de yaya asker eşlik etmektedir[1077]. Töreni, Elçi Hanı'ndan izleyen Adam Werner, görkemli alaya katılanların "*...altın, gümüş, inciler ve değerli taşlarla süslü koşum takımları, işlemeli giysileri ve semer örtüleriyle, kılıçları, palaları ve bozdoğanlarıyla...*" enfes bir görüntü yarattıklarını ifade etmektedir. Tören için herhangi bir harcamadan kaçınılmadığını söylemekte ve bu durumun kendisini kıyafet ve silahlarda gösterdiğini belirtmektedir[1078]. Usûlen her hafta çıkılması gereken cuma selamlıkları birtakım sağlık sorunları ve hava muhalefeti sebebiyle zaman zaman iptal edilmekte ya da uzak bir noktadan daha yakındaki bir camiye tören aktarılabilmektedir. 10 Şubat 1595'de Sultan III. Mehmed, Fatih Camisi'ne cuma selamlığına gitmek ve bu esnada büyük dedesi Sultan II. Mehmed'in türbesi dahi ziyaret edilmek istenmiştir. Fakat gerçekleşen kar fırtınası dolayısıyla yollar karla kaplanmış ve atların sıkıntı çekebileceği ihtimali üzerine bundan vazgeçilmiştir[1079]. Sultan III. Mustafa ise vefatından çok kısa bir süre önce hastalanmıştır. Bu sebeple cuma selamlığı için düşünülen Sultan Ahmed Camisi'ne gidilememiştir. Hatta padişah Ayasofya Camisi'ne dahi gidecek gücü bulamayınca tamamen törenden vazgeçilmiştir. Bunun üzerine bir sonraki hafta, 7 Ocak 1774'deki cuma selamlığı için Ayasofya Camisi'ne güç bela gidilebilmiştir. 15 Nisan 1774'de Sultan I. Abdülhamid, cuma selamlığı için Fatih Camisi'ne gelmek istemektedir. Fakat oldukça fazla yağan yağmur sebebiyle Ayasofya Camisi'ne gitmek tercih edilmiştir[1080].

Cuma selamlığı esnasında halktan kimseler, padişaha şikayetlerini özellikle meydanlarda iletmeye çalışmakta fakat bu esnada birtakım sorunlar çıkabilmekte ve arbedeler de yaşanabilmekteydi[1081]. Örneğin 1 Haziran 1576'da, Elçi Hanı önünden

---

1077Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 434; 24 Haziran 1622'de, Sultan I. Mustafa cuma selamlığı için Sultan Ahmed Camisi'ne gitmiş ve halk padişah ile töreni oldukça büyük bir keyifle izlemiştir. Sultan II. Osman devrinde cuma selamlığı törenleri oldukça sönükleşmiştir. Fakat Sultan I. Mustafa zamanında törenler yeniden Sultan III. Mehmed ve Sultan I. Ahmed zamanındaki gibi görkemli bir şekilde yapılmıştır (Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 135-136). 19. yüzyılda ise bu törenler artık muhteşem bir gösteri halini almışlardır (Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 171; Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Sarayında Yapılan Merasimler ve İstanbul", **Kültürler Başkenti İstanbul**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010, s. 339).

1078Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 64-65, 78.

1079Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 444-445.

1080**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 45, 60.

108127 Mart 1595'de Sultan III. Mehmed Ayasofya Camisi'ne cuma selamlığı için gelmiştir. Bu esnada Silistre ile Rusçuk'ta yaşayan ve "*...küffar-ı haksar elinden talan u nalan ve ehl ü iyaliyle*

maiyeti ile birlikte geçen Sultan III. Murad'a vatandaşlar dilekçelerini uzatmak istemişler fakat yeniçeriler tarafından engellenmişlerdir[1082]. Hatta bu merasimler Müslüman olmayanların da meydanlarda toplanabildiği ve tamamen kamuya açık bir şekilde gerçekleştirildiği için cuma selamlığı ya da namazı esnasında suikast hadiseleri yaşanabilmekteydi. 17 Aralık 1791'de olağan bir şekilde cuma selamlığı için Ayasofya Camisi'ne gelen Sultan III. Selim'e namaz esnasında bir Mağripli, kötü bir Türkçe ile birtakım şeyler söyleyerek demir misket güllesi fırlatmıştır. Bunun üzerine derhal yakalanan bu şahıs Saray Meydanı'nda idam edilmiştir[1083]. Çalışmanın zaman sınırlarını aşmasına rağmen bu konudaki en mühim örnek olması hasebiyle Sultan II. Abdülhamid'e (1842-1918) düzenlenen Yıldız Suikasti'ne değinilmelidir. Suikastçiler eylem için padişahın Yıldız Camisi'ne gittiği bir cuma selamlığını en uygun zaman olarak belirlemişlerdir. Padişah namazın akabinde arabasına dönecek ve zaman ayarlı bir bomba da tam bu esnada patlayacaktır. 21 Temmuz 1905 günü kurulan düzenek, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin padişahı sohbete tutması sebebiyle erkenden patlar ve suikast boşa çıkar. Fakat cuma selamlığı meydanda toplanan pek çok insan hayatını kaybetmiştir[1084].

(2). Bayram, Mevlid ve Kadir Gecesi Namazları

Selatin camilerin sayısı artınca padişahlar da cuma namazları için sıra ile bunlar arasından pek çoğunu ziyaret etmeye gayret göstermişlerdir. Cuma selamlıkları dini gerekçe ile yapılmakla birlikte siyasi bir yanı da bulunmaktadır. Halk ile bütünleşip, şikayetleri toplamak büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple

---

giryan ü biryan olan..." birtakım kimseler padişah alayını görünce şikayet etmeye başlamışlardır. Bu topluluğa bir yeniçeri çavuşu "*...Ne asl kimsesin haberün nedür?...*" diye çıkışmıştır. Fakat yeniçerilerden bir kısım asker bu çavuşu taşa tutarak "*...Ne sorarsın...*" diye sıkıştırmışlardır. Bu hadiseye şahit olan Sultan III. Mehmed, cuma selamlığının akabinde dönemin Yeniçeri Ağası olan Yemişçi Hasan Ağa'yı azletmiştir. Sultan III. Mehmed, 1596'daki bir cuma selamlığı esnasında Süleymaniye Camisi'ne gitmiştir. Tören esnasında kadılardan birisi "*...feryad u figan...*" ederek Bulgar Ağa ismiyle meşhur olan eski Kayseri Beyi Abdurrahman'ın kendisine zulüm ettiğini padişaha iletebilmiştir. Sultan III. Mehmed, Topkapı Sarayı'na döner dönmez Sadrazam Koca Sinan Paşa'ya bu konunun çözümü için emir vermiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 463, 568-569).

1082Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 359.

1083Mehmed Emin Edib, **Tarih**, s. 260-261; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 76.

1084Vahdettin Engin, "II. Abdülhamid'e Düzenlenen Yıldız Suikasti ve Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", (Çevrimiçi), https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ii-abdulhamide-duzenlenen-yildiz-suikasti-ve-belcika-ile-yasanan-diplomatik-kriz/, 28 Eylül 2021.

başkentin her noktasına nüfuz etmeye çalışılmıştır. Bayram, Mevlid ve Kadir Gecesi namazlarında da İstanbul'un çeşitli yerlerindeki, farklı camilere gitmek uygun görülmüştür. Dini hassasiyetlerin daha yüksek olduğu bu gecelerde padişah ve devlet erkanıyla birlikte halkın da katıldığı büyük merasimler yapılmıştır. Oluşan kalabalığın emilebilmesi için önlerinde büyük meydanları olan camiler tercih edilmiş, özellikle de kargaşa çıkmasının önüne geçilerek bu gecelerin uhrevi yapısı korunmaya çalışılmıştır. Gene de camilere gidiş ve geliş esnasında görkemli alaylar düzenlenmektedir[1085]. 1617'den önce genellikle[1086], 1575'in Kadir Gecesi namazı için Sultan III. Murad'ın yaptığı gibi Ayasofya Camisi tercih edilmektedir. Namazını kılan padişah bu uhrevi gecede, "*...tesabih dinleyüp tazarru' u niyaz ü nalişlerde dua'ları ümmet-i din-i mübinün aminine mukarin*..." olmuştur[1087]. İnşa edildikten sonra ise meydanın büyüklüğünden dolayı olsa gerek, 1705 ve 1723'ün Mevlid törenlerinde, Sultan III. Ahmed'in yaptığı gibi çoğunlukla Sultan Ahmed Camisi'ne gelinmektedir. 1705'deki törenin bitiminde devlet adamları ve ulemadan katılımcılarla bir meclis düzenlenmiş ve hilatler giydirilmiştir. 1723'de ise padişahın "*...mu'tad-ı ma'hud üzre...*" Sultan Ahmed Camisi'ne geldiği özellikle vurgulanmaktadır[1088]. Yeni Saray'a yakın olan bu iki caminin tercihi sayesinde olumsuz hava şartlarının namazların kılınmasına engel olmasının önüne de geçilebilmektedir. 1575'in Ramazan Bayramı namazı buna örnek olarak verilebilir. Sultan III. Murad büyük bir fırtına olmasına rağmen Ayasofya Camisi'ne gelmiş ve namazın kılınmasından kaçınılmamıştır[1089].

Bayram namazlarından önce sarayda, padişah ile devlet erkânı arasında bir

1085**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1333, 1458, 1542.

108619 Ekim 1630'da Sultan IV. Murad ile birlikte bütün devlet erkânı ve ulema Sultan Ahmed Camisi'ne Mevlid töreni için toplanmıştır (Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 691). 1640'daki Ramazan Bayramı namazı için Sultan IV. Mehmed bütün devlet erkânı ile bayramlaştıktan sonra Ayasofya Camisi'ne gelmiştir (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1132). 1777 ve 1778'de gerçekleşmiş olan Mevlid merasimleri için Sultan I. Abdülhamid "*...ebed-karin...*" üzerine Sultan Ahmed Camisi'ne gelmiştir (Ahmed Vâsıf, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, s. 113). 7 Ağustos 1785'de Ramazan Bayramı namazı için Sultan I. Abdülhamid gelenek olduğu üzere Sultan Ahmed Camisi'ne gitmiştir (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 84). Gene de zaman zaman diğer camiler de tercih edilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız Ek-10. Bayram, Mevlid ve Kadir Gecesi Namazları Esnasında Kullanılan Meydanlar.

1087Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 107.

1088**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 752, c. 3, s. 1341.

1089Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 109.

bayramlaşma töreni gerçekleştirilirdi. Bayramlaşmanın ardından bayram alayı ile camiye gidilir ve namaz kılınırdı[1090]. Nadir de olsa bayramlaşma töreni bayram namazından sonra yapılmaktadır. Böyle durumlarda bayram namazından sonra Yeni Saray'a gelen padişah ile devlet adamları ve ulema arasında bayramlaşma tamamlanırdı[1091]. Bu esnada ilgili meydanlar halk ve devlet erkanı için bir bayramlaşma alanına dönüşmekteydi. Nitekim hala da bu durum böyle devam etmekte, namazdan çıkanlar başta tanıdıkları olmak üzere meydanlarda birbirleri ile bayramlaşmaktadırlar.

Padişahlar eğer ziyaret edilecek bir yer yok ise namazdan sonra aynı alay ile saraya dönmektedirler[1092]. Dönüş yolu üzerinde fakirlere bolca sadaka dağıtılmakta, Mevlid törenlerinden sonra ise camide toplananlara ve muhtemelen önündeki meydanda birikmiş olan kalabalığa da şeker, tatlı ve şerbet ikram edilmektedir. Hatta zaman zaman bu ikramlar esnasında tatsızlıklar yaşanabilmekte "*...şeker ve şerbet kavgası...*" çıkabilmektedir. Bu sırada da pencerelerin camları kırılıp, halılar zarar görmektedir[1093]. Bu gibi dini günlerde, kandillerle süslenmiş camilerdeki namazlara halkın yoğun katılımı olmaktadır[1094]. Dönemin önde gelen vaizleri, padişahın katılımının olduğu namazlarda vaaz vermektedirler. Zaman zaman padişahlar bundan

1090Cuma selamlıkları bazı zamanlarda yapılamamakla birlikte bayram namazları için bu durum söz konusu değildir. Olağanüstü bir hadise meydana çıkmadıkça bayram alayı gerçekleştirilir ve namaza gidilirdi (Zeynep Tarım Ertuğ, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri", **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, Editör Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 586-587). 1640'daki Ramazan Bayramı namazı için Sultan IV. Mehmed bütün devlet erkânı ile bayramlaştıktan sonra Ayasofya Camisi'ne gelmiştir (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1132).

10911739'daki Ramazan Bayramı namazı için öncelikle çeşitli yerlerden toplar atılmıştır. Bu hadiseden sonra devlet adamları ve ulema Topkapı Sarayı'nda toplanmıştır. Fakat muayede için vakit olmaması sebebiyle devlet adamları ve Sultan I. Mahmud, alay ile birlikte derhal Sultan Ahmet Camisi'ne doğru yol almıştır. Namazın arkasından Topkapı Sarayı'na geri dönülmüş ve yapılamamış olan muayede tamamlanmıştır (Subhî, **Tarih**, s. 608-610; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 94-95).

10921577'deki Ramazan Bayramı namazı için Sultan III. Murad Ayasofya Camisi'ne gelmiştir. Töreni izleyen Gerlach, padişahın devlet erkânı ile birlikte namaza geldiğini ve biter bitmez doğrudan saraya döndüğünü belirtmektedir (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 2, s. 699). 1585'deki Kadir Gecesi namazı için Sultan III. Murad Süleymaniye Camisi'ne gelmiştir. Namazın bitiminde Topkapı Sarayı'na gelerek yeni inşa edilen oda, havuz ve hamamları incelemiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 157).

1093**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 730; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 651; Subhî, **Tarih**, s. 98-99; Çeşmî-zâde, **Tarih**, s. 77-78; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 88-90; Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 122.

1094Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 107; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 651, c. II, s. 1143-1144.

oldukça etkilenerek vaizleri ödüllendirmekte ve bu vaazların etkisinde kalarak toplumu doğrudan ilgilendiren çeşitli kararlar alabilmekteydiler[1095].

b. Periyodik Olmayan Hadiseler

(1). Tebdil Kıyafet Gezmek

Tebdil çıkmak şeklinde de kullanılan bu tabir, hükümdarın tanınmayacak kıyafetler giyerek halkın arasına karışmasına denmektedir. Hükümdar yanına tebdil hasekisi[1096] denen on iki bostancıyı da alarak şehrin veyahut imparatorluğun genel işleyişini ilgilendiren hadiselerin denetimini yapmaktadır[1097]. Meydanlar, halkın nabzını tutmak ve esnafı denetlemek isteyen padişahların, tebdil kıyafet yaptıkları gezilerde tercih ettikleri yerler olmuştur. Bu esnada aniden çeşitli ödüllendirme ve cezalandırmalar yapılabileceği gibi saraya dönüldükten sonra gerekli kişilere emirler de verilebilmekte idi[1098]. Örnek olarak 1755'de İstanbul'a gelen Baron de Tott oldukça ilginç bir şekilde Sultan III. Osman'ın tebdil vaziyetteki bir gezintisine tesadüf etmiştir. Fransız elçisi M. Vergennes heyetiyle birlikte sadrazamın huzuruna kabul edilmiş ve saraydan At Meydanı'na doğru ilerlerken, yanlarına koşarak ulema kıyafeti giymiş birisi yanaşmıştır. Büyük elçinin hizasına kadar koşarak gelen bu

---

109514 Eylül 1633'de Sultan IV. Murad Mevlid için Yeni Cami'ye gitmiştir. Burada dönemin önde gelen vaizlerinden önce Sivasi arkasından Kadızadeli kürsüye çıkıp vaazlar vermişlerdir. Sultan IV. Murad'ın Kadızadeli ile arası oldukça iyidir. Vaaz bittiği zaman bundan oldukça etkilenen padişah, cemiyet dağıldıktan sonra İstanbul'daki meyhanelerin tahrip edilmesi yönünde emirler vermiştir (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 735). 1636'daki Kadir Gecesi namazı Sultan IV. Murad'ın katılımı ile Ayasofya Camisi'nde kılınmıştır. O gece Evliya Çelebi caminin müezzin mahfilini onurlandıran kimsedir. Padişah kendisini yanına çağırtmış ve "*...Kaç sâ'atde hatm-i şerîf edebilisin...*" diye sormuştur. Evliya ise süratli okursam yedi, fakat hata olmaması için sekiz saat gerekir demiştir. Neticede padişahtan iki avuç altın ihsan alarak görevinin başına dönmüştür; (Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 114-115), 18 Kasım 1725'de Sultan III. Ahmed Mevlid töreni için mükemmel bir alay ile Sultan Ahmed Camisi'ne gelmiştir. Önde gelen şeyhlerden üç tanesi birer ayet okuyarak tefsir etmiş ve buna vesile olduğu için de Sultan III. Ahmed'e dualar okumuşlardır. Padişah ise hem bu şeyhlere hem de mevlüdhanlara çok çeşitli hediyelere vererek görkemli bir alay ile Yeni Saray'a dönmüştür (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1458).

10961 Aralık 1815'de tebdil kıyafet gezmek için Aynalı Kavak İskelesi'ne gelen Sultan II. Mahmud'un yanındaki tebdil hasekilerinden bir tanesi, burada bulunan iki kalyondan birisinden duman çıktığını görmüştür. Hemen akabinde geminin içine giren haseki yangını fark ederek padişaha haber vermiş ve söndürmüştür (BOA, HAT., nr. 280-16598).

1097İpşirli, "Tebdil Gezmek", **DİA**, c. 40, s. 213-214; Ayrıca bakınız Ek-14. Osmanlı Padişahlarının İstanbul İçindeki Gezileri Esnasında Ziyaret Ettikleri Meydanlar.

1098Necdet Sakaoğlu, "Tebdil Gezmek", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 230-231.

şahıs Sultan III. Osman'dır. Padişah heyetin yanına gelince yavaşlamış, meydanın sonuna kadar onlarla birlikte yürümüş ve gene koşarak heyetten uzaklaşarak sarayın içerisine girmiştir[1099]. Tebdil kıyafet yapılan gezintiler şehir mekanlarının rastgele ziyareti olabileceği gibi belli başlı kurumların ya da kişilerin denetlenmesi için de gerçekleştirilmekteydi[1100]. Özellikle Ruznamelerde padişahların binişlerinin yanı sıra Yeniçeri Odaları, Tophane-i Amire ve Baruthane gibi kurumlara yaptıkları tebdil kıyafet gezileri takip etmek mümkündür. Örneğin Sultan III. Selim, 11 Mayıs 1791, 26 Aralık 1792 ve 21 Temmuz 1796'da Yeniçeri Odaları'nı, 29 Mart 1792'de Yeniçeri Odaları'nın yanı sıra Baruthane'yi ve 3 Mayıs 1796'daysa İstanbul içerisinde gezisinden sonra Taksim üzerinden Tophane'ye inerek burada bulunan dökümhaneyi teftiş etmiştir[1101].

(2). Cülûs, Kılıç Kuşanma Töreni ve Türbeler Ziyareti

Osmanlı padişahlarının cülûs-ı hümâyunları tahta çıkış ve kılıç kuşanma töreni olarak iki aşamalı bir şekilde gerçekleşmektedir[1102]. Yüksek rütbeli devlet ricaline yönelik olarak yapılan biat töreni ilk aşamayı, halka yönelik olarak yapılan kılıç alayı ise ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Her ne kadar cülûs olmadan bir kılıç kuşanma töreninin gerçekleşmesi mümkün olmasa da bu çalışma açısından ikincisi daha büyük ehemmiyet arz etmektedir. Cülûs, Topkapı Sarayı'nın içerisinde gerçekleşmekte ve etkinliği merak eden halk, sarayın birinci avlusu ile Bâb-ı Hümâyun ve Ayasofya Meydanlarını doldurmaktadır. Kılıç alayı esnasında ise Eyüp Meydanı'ndan başlayan ve Yeni Saray'a kadar devam eden güzergah[1103] üzerindeki

1099Tott, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, s. 24-25.

11006 Şubat 1774'de tebdil kıyafet gezintiye çıkan Sultan I. Abdülhamid, Yalı Köşkü, Bahçekapısı ve Ağa Kapısı güzergahını izlemiştir. Ağa Kapısı'ndan sonra Simkeşhane'nin önünden geçerek Topkapı Sarayı'na geri dönmüştür (**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 51). 20 Mayıs 1792'de Sultan III. Selim, Bâyezid Meydanı ve civarını tebdil kıyafet şekilde gezmiş ve iftar için Topkapı Sarayı'na geri dönmüştür. 16 Eylül 1792'deyse padişah, İstanbul'u tebdil vaziyette gezmiş ve yeniçeri ağasına birtakım önerilerde bulunmak için Şehzade Camisi'ne gelmiştir. Padişah hem şehrin korunması hususunda hem de Yeniçeri Ocağı'nın düzeni ve işleyişi hakkında nasihatlerde bulunmuştur (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 75, 97).

1101Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 13, 66, 109, 217, 224.

1102Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, s. 184-185; Zeynep Tarım Ertuğ, "Enthronement Ceremony", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, Editör Gabor Agoston, Bruce Masters, New York, Facts on File, 2009, s. 208-209.

1103Cülûsun akabinde gerçekleşen kılıç kuşanma törenlerinin güzergahı hakkında detay için bakınız Ek-14. Osmanlı Padişahlarının İstanbul İçindeki Gezileri Esnasında Ziyaret Ettikleri Meydanlar.

pek çok meydan kullanılmaktaydı. Fatih, Bâyezid, Çemberlitaş, Bâb-ı Hümayun, Ayasofya Meydanları (kalabalık At Meydanı'na kadar taşmaktadır) gibi sahaların yanı sıra Eski Odalar ile Şehzadebaşı Külliyesi arasında kalan bölgeyi de halk doldurmaktadır. Meydanlar alayın genişleme fırsatı yakaladığı ve kalabalıklarla ilişkiye geçerek, buluştuğu sahalar olmuşlardır. Birkaç istisna haricinde Yeni Saray'da yapılan cülûs merasimi ikinci avluda gerçekleşmekte ve tamamen devlet erkânı ile askeri yani siyasayı ilgilendirmekte; kılıç alayı ise şehrin ve halkın yani içtimai hayatın konusu içerisine girmektedir[1104].

Kılıç kuşanma merasimi Türk-İslam geleneklerinin bir karışımı olup, özellikle başkent halkına yeni padişahı tanıtma görevini üstlenmektedir[1105]. Tören cülûs merasimi başlardı. 17. yüzyıl itibariyle de cülûstan yaklaşık bir hafta sonra da kılıç alayı yapılırdı[1106]. Kılıç alayında asker, Topkapı Sarayı'ndan Eyüb'e kadar saf tutmakta ve bu esnada halk, padişahı ve ona eşlik eden alayı izleyebilmektedir. Padişahlar genellikle denizden Eyüb'e gelir ve kara yoluyla saraya geri dönerlerdi. Nadiren ise kara yoluyla Eyüb'e gelerek kılıç kuşanırdı. Akabinde de deniz yoluyla saraya geri dönerdi. Alay, İstanbul'un önemli meydanları da dahil pek çok noktasından geçer ve Fatih Türbesi'ne dua etmek için uğrardı[1107]. Tören esnasında padişahlar, külliye meydanlarında yer alan ve ataları olan diğer sultanların türbelerini de ziyaret etmeyi ihmal etmezlerdi[1108].

1104Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 337; Tarım Ertuğ, "Osmanlı Sarayında Yapılan Merasimler ve İstanbul", **Kültürler Başkenti İstanbul**, s. 336; Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, s. 42-87; Tarım Ertuğ, "Enthronement Ceremony", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, s. 208-209.

1105Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, s. 189-190; Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, s. 78-79; Kemal Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi", **Kitab-ı Hedaya, Studien zum Osmanischen Reich und Seinen Nachbargebieten**, Bonn, V&R Unipress, 2020, s. 194-195.

1106Tarım Ertuğ, "Enthronement Ceremony", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, s. 208-209.

110721 Ocak 1774'de Sultan I. Abdülhamid tahta çıkar ve kılıç kuşanma töreni gerçekleştirilir. Bu tören esnasında Divanyolu güzergahı kullanılmış ve Eyüb'e varmadan evvel Sultan II. Mehmed'in Türbesi ziyaret edilmiştir (Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-B, s. 116-117; Ahmed Refik, **Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul**, İstanbul, Kitabevi, 1998, s. 157-159; Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", **Osmanlı**, c. 9, s. 133-142). Fatih Türbesi, Eyüb'e uzanan emperyal ziyaretler esnasında uğranılan önde gelen duraklardan birisidir (Emecen, "Emperyal Dönüşümlerin Muhteşem Kenti İstanbul", c. 1, s. 152).

1108Tahta çıktıktan iki hafta sonra 5 Ocak 1575'de, Sultan III. Murad, Kılıç Kuşanma Töreni'nin akabinde Edirnekapı'dan şehre girer ve sırasıyla Sultan I. Selim, Sultan II. Mehmed, Şehzade Sultan Mehmed, Sultan I. Süleyman, Sultan II. Bâyezid ve babası Sultan II. Selim'in türbelerini ziyaret eder. Padişaha vezirler eşlik etmiş, her türbeye gelindiği zaman atlardan inilerek dualar okunmuştur (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 105-106). Sultan IV. Murad, tahta çıkışından hemen sonra

2. Düğünler

Osmanlı İstanbul'unda, ana mekan olarak meydanların kullanıldığı törenlerin başında, büyük bir devlet organizasyonu olan düğünler yer almaktadır. Hem sünnet hem de evlilik düğünlerinde meydanlar, hiç olmadığı kadar yoğun ve farklı işlevlerde kullanılmıştır. Meydanlar, onlara sahip olan toplumların eğlence anlayışlarından doğrudan etkilenmişlerdir. Tören, kutlama ve eğlenceler zamanla mekanı şekillendirirken, mevcut meydanlar ise içtimai hareketliliğin sınırını çizmiştir. Âdet ve gelenekler, fiziksel sahayı oluşturmakla birlikte, geçmişten miras alınan mekanları da biçimlendirmektedir. Akdeniz coğrafyasındaki muadillerine nazaran İstanbul'daki, özellikle şenlik meydanlarının (At Meydanı, Ok Meydanı), kimliklerini düğünlerle şekillendirdiği iddia edilebilir. Osmanlı İstanbul'u gibi, Roma mirasçısı olan İtalyan coğrafyası incelendiği zaman, mevcut piazzalar, bütün dini, siyasi ve kültürel faaliyetlerin yanı sıra ticaret yoğun sahalar olmuştur[1109]. İstanbul'daki meydanlar, İtalya'daki benzerleri gibi, dini/siyasi törenler ve çeşitli türde eğlencelere sahne olmakla birlikte halk nazarında özellikle görkemli düğünler vasıtasıyla öne çıkmıştır. Bir meydanın sahip olabileceği işlevlerin geneli, hem piazzalarda hem de İstanbul'daki sahalarda görülmüştür. Bir piazza için komşusu olduğu dini/idari kurumun düzenlediği törenler belirleyici olmakla birlikte mekan, çeşitli festival ve karnavallara da ev sahipliği yapmıştır[1110].

Kılıç Kuşanma Töreni'ne katılır. Saraya dönüşte Sultan II. Mehmed, Şehzade Sultan Mehmed, Sultan II. Bâyezid ve Sultan I. Ahmed'in türbelerini ziyaret eder (Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 114-115). 16 Şubat 1640'da tahta çıkışından tam bir hafta sonra, Sultan İbrahim kılıç kuşanmak için Eyüb'e gitmiştir. Dönüş yolunda ise önce Sultan II. Mehmed'in hemen arkasından ise Ayasofya Camisi içerisinde bulunan türbeleri ziyaret etmiş ve saraya geri dönmüştür (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1135).

1109 Venedik'te Aziz Giacomo Kilisesi'nin adını verdiği Rialto Meydanı, yoğun bir ticarete sahne olmakta, döviz alım satımı yapanlar, sarraflar, çok çeşitli dükkan ve ticari depolar bulunmaktaydı. Fondaco dei Tedeschi (Alman Hanı) de kilisenin arka tarafında bulunan köprünün öbür yakasında yer almaktaydı (Jacob Burckhardt, **The Civilization of the Renaissance in Italy**, USA, The New American Library, 1961, s. 30); Floransa'da, bir Roma forumundan dönemin ihtiyaçlarına göre ıslah edilmiş olan Piazza della Repubblica, Mercato Vecchio (Eski Pazar/Çarşı) adını taşıyan şehrin başlıca ticari sahasına dönüşmüştür (Richard Fusch, "The Piazza in Italian Urban Morphology", **Geographical Review**, Taylor & Francis, Oct. 1994, Vol. 84, No. 4, s. 428).

1110 Bu belirleyiciliğin farklı şehirlerden, çeşitli boyutlardaki birkaç piazza örneğiyle takip etmek mümkündür. Örneğin Floransa'daki Piazza San Felice'de beşaret bayramı kutlanmaktadır. San Felice Kilisesi'nin komşusu olan bu ufak sahada, önemli bir dini tören düzenlenmektedir. Meydan, yaklaşık 10-15 otomobilin sığabileceği ortasında sütun bulunan bir üçgen ve kilisenin hemen önündeki iki kısımdan oluşmaktadır. Venedik'teki San Marco Meydanı'ysa, San Felice'nin

Osmanlı şenliklerinin gerçekleştiği sahalara (At Meydanı, Ok Meydanı) bakam hakim yapılar, İtalya'daki kadar baskın ve belirleyici değildir. Yüzyıllar süren, ülkenin parçalı yapısı gibi İtalyan şehirlerinde de, Ortaçağ Avrupası'na uygun olarak iktidar gruplarının parçalı etki alanları görülmektedir[1111]. Kilisenin törenlerini düzenlediği ve baskın olduğu ya da meclis/idari mekanizmanın ağırlığını koyduğu bir meydanı bulunmaktadır. İstanbul söz konusu edildiği zaman, At Meydanı ya da Ok Meydanı'na doğrudan bir padişah sarayı bakmasa da devletin düzenlediği ve iktidar odaklı en büyük törenlerden birisi bu sahalarda gerçekleşmektedir. Devlet, bu faaliyet için, bir padişah sarayına nazır olan Bâyezid Meydanı'yla Bâb-ı Hümayun Meydanı'nı tercih etmemiştir. Osmanlı İstanbul'u, bir imparatorluk başkenti olması hasebiyle bütün faaliyetlerinde daha hacimli düşünmek zorundadır[1112]. Roma'nın çöküşünden sonra, imparatorluk topraklarında dini bir dönüşüm de (Batı kanadın

aksine bir festivalin ya da karnavalın düzenlenebileceği kadar geniş saha sunmaktaydı (Burckhardt, **The Civilization of the Renaissance in Italy**, s. 182, 188); Çevresinde bulunan yapılar ve gerçekleşen faaliyetler incelendiğinde meydan, ticaret, din ve idari hususlarda öne çıkmaktadır. Örneğin, 1254'de Doge Renier Zeno'nun yönetime başlaması kutlanmıştır. Gentile Bellini'nin 1496 tarihli "Processione in Piazza San Marco" adlı eserindeyse meydanın, dini törenlerdeki kullanımı belgesel bir vaziyette aktarılmıştır. Matteo Pagano, "Procession of the Doge in Venice" adlı eserinde, bir Venedik doçunun yönetime başlama törenini tasvir etmektedir. Meydana bakan bütün pencereler, özellikle hanımlar tarafından doldurulmuştur (Eugene J. Johnson, "Jacopo Sansovino, Giacomo Torelli, and the Theatricality of the Piazzetta in Venice", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Dec., 2000, California, University of California, 2000, Vol. 59, No. 4, s. 442); Parma'da bulunan Piazza del Duomo'daysa saha tamamen katedralin altında ezilmektedir. Meydana doğudan büyük bir katedral, güneyden kilisenin vaftizhanesiyle katedral heyetinin bir binası ve batıdan piskoposluk sarayı bakmaktadır. Meydana komşu olan geriye kalan bütün saha yol ve hanelerle kaplıdır (Marina, "Order and Ideal Geometry in the Piazza del Duomo, Parma", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Vol. 65, No. 4, s. 520-543).

1111 Piazzalar işlevsel tipolojileri itibariyle altı başlık altında incelenebilir. Şehirlerin tarihi çekirdeğinde yer alan, halkın kısıtlı bir şekilde kullanabildiği Relic (Kutsal) ve görkemli bir dini/idari yapının önünde bulunan Monumental (Abidevi) sahalar. Şehirlerin pek çok yerinde bulunan Market (Çarşı/Pazar) bölgeleri ve bunlardan daha hacimli bir ticari saha sunan Mercantile (Ticaret) alanlar. Küçük ve bahçe formundaki dinlence alanları olan Park'lar. Son olarak taşıt trafiğinin işgaline uğramış Vehicular (Kavşak) bölgeleri (Fusch, "The Piazza in Italian Urban Morphology", **Geographical Review**, Vol. 84, No. 4, s. 430); 15. Yüzyıl Floransa'sında, iktidar grupları piazzalarda boy göstermekteydiler. Sıklıkla toplantılar, tartışmalar ve seçimler olmakta, hatta silahlı çatışmalar dahi görülmekteydi (Duygu Şahin, **"XV. Yüzyıl Floransa'sında Sanat ve Finans İlişkisi: Medici Ailesi"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Nilüfer Öndin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 38-41, 169-170, 192-193).

1112 Avrupa'da bulunan ve piazza formundaki Ortaçağ meydanlarından İstanbul'daki örnekleri ayıran ana husus, burasının bir imparatorluk başkenti olmasıdır. Bir Ortaçağ meydanı olan "Piazza del Campo", diğer benzerleri gibi Roma döneminden sonra eklenen dini, ticari ve idari yapılar ve bunların işgal ettiği daha asgari alanlardan oluşmaktadır (Zahra Iliati, "The Role of Medieval Bliefs Information of The City of Siena and its Direction Towards Delcampo Square", **Journal of Art & Civilization of the Orient**, 2016, Volume 4, Issue 12, s. 16).

Hristiyanlaşması, Doğu kanadın Müslümanlaşması) yaşanmıştır[1113]. Neticede bu iki etken sayesinde belli bir tarihten sonra İstanbul'daki meydanlar, İtalya'daki benzerlerinden farklılaşmaya başlamıştır. Roma'nın emperyal görkemini taşımayan Ortaçağ İtalyan şehirlerinin aksine Osmanlı Devleti, görkemli hanedan düğünleri gerçekleştirerek meydanlara damgasını vurmuştur. İtalyan şehirlerindeyse hem fiziksel hem de işlevsel olarak görkemli forumlar, yerlerini mütevazi Ortaçağ piazzalarına bırakmışlardır. Vatikan'daki dini görkem ya da ticari zenginliğin etkisiyle gerçekleştirilen festival ve karnavallar, Venedik piazzalarında kendisine yer bularak halka yansımıştır[1114].

Osmanlı İstanbul'unda gerçekleştirilen düğünler esnasında şehrin en büyük meydanlarını kullanmak neredeyse bir zaruret olmuştur. Bu esnada meydanların görünürlüğü ve işlevselliği en üst mertebeye çıkmıştır. Şenlikler, özellikle de düğünler dolayısıyla gerçekleşen kutlama, tören ve eğlenceler esnasında meydanlar, hem halk hem de devlet nazarında öne çıkmaktadırlar. Etkinliğin hacminin devletin görkemini yansıtmasına da gayret edilmektedir. Bu çaba kendisini özellikle düğünlerde göstermektedir. Halkın katılım oranının çok yüksek olduğu büyük

1113Bu durum şehirlere inşa edilen tapınak türü ve ibadeti de doğrudan etkilemiştir. Batı zamanla Ortaçağ Hristiyan Medeniyeti adını alacak topluma doğru dönüşmüştür. Roma'nın doğu kanadıysa önce Ortodoks Bizans, akabinde Müslüman Türklerin egemenliğine geçmiş ve İslam Medeniyeti'ne dahil olmuştur; Teoman Ş. Duralı, **Çağdaş Küresel Medeniyet**, İstanbul, Dergah, 2003, s. 17-72.

1114Piazza biçimindeki Ortaçağ meydanlarının şekil ve işlevlerini burada yer alan çeşitli kurumlar ve binaları belirlemekteyken, İstanbul'daki meydanları imparatorluk erki etkilemektedir. Dolayısıyla Avrupalı örneklerde, kiliseyle ilintili olan dini törenler, yönetimle ilgili olan idari birimlerin düzenlediği merasimler, köken olarak dini altyapısı olan festivaller ve belirli bir takvime bağlı kalınmadan gerçekleşen Ortaçağ toplumlarının açık havada gerçekleştirdikleri oyunlar görülmektedir. Bazı Ortaçağ şehirlerinde iki adet abidevi meydan bulunabilmektedir. Bunlar birbirlerinden farklı işlevlere sahiptirler. Birisinde dini güç kendisini gösterirken diğerinde toplumsal faaliyetler sürdürülmektedir. Pek çok İtalyan şehri ikili bir yapıya sahiptir. Daha küçük şehirlerde tek bir meydan olup bütün faaliyetlere kucak açmak zorundaydı. Tamamen binalarla sarılı olan bu sahalarda şehrin esas dini ve seküler yapıları yer almaktadır. Zaman zaman meydana taşan evler kamulaştırılarak yerlerine birtakım toplumsal ihtiyaçlar için gereken binalar yapılmakta ya da meydanlar genişletilmektedir. Eğer şehir küçük ve meydan da tekse çarşı/pazar yeri kesinlikle burada bulunuyordu. Öte yandan sözleşmelerin imzalanması ve mal depolamak gibi pek çok toplumsal hizmet de bu sahada görülmekteydi. Günümüzde Hırvatistan'da bulunan Trogir şehrinde olduğu gibi, kent el değiştirdiği zaman, Venedikli fatihler meydana kendi iktidarlarının simgesi olan yapıları eklemişlerdir. Bu da hem meydandaki güç odaklarının hem de meydanın formunun değişmesiyle neticelenmiştir (Irena Benyovsky Latin, "Medieval Square in Trogir: Space and Society", **Review of Croatian History**, 2018, Volume XIV, No. 1, s. 14, 24-25, 28-29, 37, 41-42, 53).

düğünlere sur-ı hümâyun adı verilmektedir[1115]. Özellikle şehzadelerin sünnet düğünleri (sur-ı hitan) ile padişahların kızları, kız kardeşleri ve yeğenlerinin evlenme düğünleri (sur-ı cihaz) esnasında fevkalade büyük şenlikler gerçekleştirilmiştir. Şenliklerin bu kadar görkemli bir şekilde hayata geçirilmesinde çeşitli amaçlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumun tüm katmanlarının kaynaşarak halkın bağlarının perçinlenmesi ve padişaha yakınlaşmasıdır. Ayrıca sıkı kuralları olan bir toplumun çeşitli eğlenceler vesilesiyle, kuralların dışına çıkarak rahatlaması hedeflenmektedir. Bir diğeri, şenliğin görkemi ölçüsünde padişahın gücünün halka ve elçilere sergilenmesidir. Sonuncusuysa esnafın ürünlerini ve yaratıcılığını sergilediği bir nevi fuar görevi görmesidir[1116].

En az üç gün üç geceden oluşan tören ve şenlikler elli güne kadar çıkabilmekte[1117], nahıl ve esnaf alaylarının gerçekleştirildiği düğünler esnasında da bütün halkın katıldığı ve pek çok farklı türde sanatın icra edildiği büyük eğlenceler düzenleniyordu[1118]. Yöneticiler ile halkın meydanlarda bir araya geldiği bu şenlikler esnasında mekan, hem bir tiyatro sahnesine dönüşüyor hem de fuar alanı işlevi görüyordu. Ayrıca davet edilen ulemanın iç mekanlardaki sohbetleri ile bir nevi sempozyum ve şairlerin katılımı sayesinde de kültürel bir mahiyet kazanıyordu. Herkesin katılabilmesi için en geniş meydanların tercih edildiği törenler boyunca çok özel gösteri sanatları sergilenmekteydi. İktidar için bu gibi hadiseleri ülke idaresinin dışında tutmak pek mümkün değildir. En azından iç siyasetin belirlenmesinde oldukça etkin rol oynamaktadırlar. Özellikle düğünler vesilesiyle siyasi kadroların padişaha yakınlaşması ya da çeşitli kliklerin oluşması mümkündür. Ek olarak halkın, sıradan gündelik yaşantısını kırarak, bir nevi toplumsal sağaltımı gerçekleştirebilmek adına, her kesimden insanın yoğun katılımının olduğu sünnet düğünlerinin fevkalade debdebeli geçmesi için uğraşılmaktadır[1119]. Devletin özellikle de dönemin iktidarının

1115 Metin And, "Sur-ı Hümâyun", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 71-72.

1116 And, **16. Yüzyılda İstanbul**, s. 137, 140.

1117 Nurhan Atasoy, **1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı**, İstanbul, Koçbank, 1997, s. 16-23; Özdemir Nutku, "Düğün", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, c. 10, s. 17.

1118 And, "Sur-ı Hümayun", **DBİA**, c. 7, s. 71-72; Özdemir Nutku, "Nahil", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2006, c. 32, s. 299-300; Feridun Dirimtekin, **Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1964, dipnot 8, s. 15-16.

1119 And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, s. 1-10.

gücünün gösterilmesine vesile olan bu gibi törenlere özel önem atfedilmekteydi. Görkemli şenlikler vasıtasıyla halkın nazarında, devlet iktidarına dair çözülmez imgeler oluşturulmaktadır. Bu vesileyle hem istikrarlı cemaatler yaratılabilmekte hem de bunların devletin tam denetimi altında kalması sağlanabilmektedir[1120].

a. Hizmet Çadırlarıyla Seyir Localarının Oluşturularak Meydanın Hazırlanması

At Meydanı'nda gerçekleştirilen düğünlerin ortak noktası padişah, devlet erkânı, sefirler ve yabancı misafirler için çeşitli izleme noktalarının hazırlanmasıdır. Zaman zaman da İbrahim Paşa Sarayı gibi yapılar elden geçirilerek düğüne hazırlanmışlardır. Meydanların düzenlenmesi esnasında kurulacak başta otağ-ı hümâyun olmak üzere saray çadırlarından Mehterân-ı Hayme sorumluydu. Çadır mehterleri sefer ve göçlerin yanı sıra törenler ile şenliklerde de görev almaktaydı[1121]. Çadırları imal eden, koruyan, taşıyan, içini döşeyen ve kuran çadır mehterlerinin sayısı Sultan I. Süleyman devrinde 871 kişi olup bunların kışlalarıysa (Mehterhane-i Hümâyun) At Meydanı'nda bulunmaktaydı[1122].

Hatice Sultan ve Sadrazam Makbul İbrahim Paşa arasında 22 Mayıs 1524'de gerçekleşen düğün için Meterhane'nin bir köşesinde padişah için taht kurulmuş, "*...Aşağı-meydan'da...*" ise Şah I. İsmail, Uzun Hasan, Karahan, Sultan Kansu Gavri ve Sultan Tomanbay savaşlarında ele geçirilen süslü ve büyük çadırlar hazırlanmıştır. Devlet büyüklerinin At Meydanı'na bakan uygun ve yüksek noktalar

1120Bu tutum sadece Osmanlı Devleti'ne özgü değildir. 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında, Rus (1721-1917), İspanyol (1492-1898) ve Britanya İmparatorluğu (1497-...) ile Fransa Krallığı'ndaki (987-1792) örneklerle Osmanlı Devleti'nin uygulamaları oldukça paralel gitmektedir (Babak Rahimi, "Nahils, Circumcision Rituals and the Theatre State", **Ottoman Tulips, Ottoman Coffee, Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century**, Editör Dana Sajdi, New York, Tauris Academic Studies, 2007, s. 93-97).

1121Cenap Çürük, "Çadır Mehterleri", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, c. 8, s. 165-166; Fırat Boztaş, **"Onaltıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Tabl ve Alem Mehterleri Teşkilatı"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 24-25.

1122Nurhan Atasoy, **Otağ-ı Hümayun Osmanlı Çadırları**, İstanbul, Aygaz, 2000, s. 23-30.

ile Arslanhane üzerinde törenleri izleyebileceği çardaklar da inşa edilmiş, ayrıca meydanda bir köşk kurulmuştur[1123].

1530'da gerçekleştirilen, Sultan I. Süleyman'ın şehzadeleri Mustafa, Mehmed ve (II.) Selim'in sünnet düğünü esnasında da At Meydanı'na padişah ve devlet erkânı için özel yerler hazırlanmıştır[1124]. Mehterhane binası Sultan I. Süleyman için düzenlenmiş, devlet adamlarına da büyük çadırlar kurulmuştur. Sünnet düğünü esnasında padişah nerede ise onun bulunduğu yerde ve/ve ya yakın çevresinde çeşitli ziyafetler verilmiş, tebrikleşmeler ve hediyeleşmeler gerçekleştirilmiştir[1125].

1582'de Sultan III. Murad'ın şehzadesi (III.) Mehmed için büyük bir sünnet düğünü tertiplenmiştir. At Meydanı'nda gerçekleşen bu düğün için çok çeşitli hazırlıklar yapılmıştır. Evvela At Meydanı ve buraya cephesi olan yapılarla ilgili faaliyetlere girişilmiştir. İbrahim Paşa Sarayı tamir edilmiş, At Meydanı tarafından bu yapıya bağlanan merdiven ile kapı ortadan kaldırılarak görkemli bir "*...kasr-ı şehnişin...*" yapılmıştır[1126]. Binanın kapısı ise köşeden olacak şekilde yeniden açılmıştır. At Meydanı'na cephesi olan Mehterhane-i Amire'ye de devlet erkânının sığabileceği, boyuna olacak şekilde doksan beş zira ölçüsünde üç katlı bir divanhane yaptırılmıştır. İnsanların düğün esnasında gerçekleşecek törenleri rahat bir şekilde izleyebilmeleri için de At Meydanı'nın etrafına oturulacak çeşitli yerler inşa edilmiştir. Yabancı sefirler için Sultan Ahmed Camisi'nin inşasından evvel onun yerinde bulunan binalardan birisi olan Güzel Ahmed Paşa Sarayı'nın önünde tribünler hazırlanmıştır. Son olarak Arslanhane civarına da çeşitli köşkler ve tahta düzenekler yerleştirilmiş

1123Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 32-33; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Sûriyye Kasideleri ve Târihleri**, Hazırlayan Mehmet Arslan, c. 8, İstanbul, Sarayburnu, 2011, s. 155-156; Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebî, **Se'âdetnâme: Yavuz Sultân Selim Hân ve Kânûni Sultân Süleymân Hân'ın Gazâları**, Hazırlayan Şaban Er, İstanbul, Kutupyıldızı, 2013, s. 339-347.

1124**Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 142; **Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Kurmuş, s. 81-82; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 228-238.

1125Sultan I. Süleyman'ın şehzadelerinin sünneti, düğünün sonunda İbrahim Paşa Sarayı'nda gerçekleştirilmiştir. Bu vesileyle At Meydanı'ndaki kutlamalar sona ermiş, eğlencelerin devamı için Kağıthane'ye geçilmiştir (Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 93; Peçevî, **Târîh**, c. 1, s. 153-155).

1126Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 133-134; *Particular Beschreybung, der Ordnung und Herrlichkeyt, so in dem Fest der Beschneydung des Sultan Machmet yetzigen Türckischen Kaysers Sultan Amuraths Son* adlı eserden aktaran Dirimtekin, **XVI. Yüzyılda İstanbul**, s. 15.

ve seyir için hazırlanmıştır[1127]. Sadrazam Koca Sinan Paşa, İbrahim Paşa Sarayı'nda yeni açılan odaya yerleşmiştir. Bu odaya komşu olan diğerleri de çeşitli devlet adamlarına tahsis edilmiştir. Fakat bu yapı yeterli gelmemiş ve Mehterhane-i Amire'nin odaları da kullanılmıştır. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa ise emrindeki forsa dülgerlerine Mehterhane-i Amire'nin kapısı önünde bulunan bir set üzerine "*...içlü ve dışlu mu'allim-hane üslubında bir ev...*" inşa ettirmiş ve buraya yerleşmiştir[1128].

1645'de Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa ile Sultan Belkıs Şan'ın düğünü için de At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı elden geçirilmiştir. Tamirin haricinde, yapıya bir iki adet yeni kasır dahi eklenmiştir[1129].

Osmanlı İstanbul'unun gördüğü en büyük düğünlerden birisi 1720'de düzenlenmiştir. Bu düğün için mekan olarak Ok Meydanı tercih edilmiştir. 1 Eylül'de Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Ok Meydanı'na gelerek "*...ser-mehterân-ı hâssaya...*" sünnet düğününün düzenini ve kurulacak çadırların yerlerini göstermiştir. Eski Saray'da sadece mezkur şehzadeler için değil onlarla birlikte sünnet olacak olan Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın evladı Mehmed Bey için de çeşitli hazırlıklar yapılmaktadır. Bu vesileyle 2 Eylül'de Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Eski Saray'a gelerek buradaki hazırlıkları denetlemiştir[1130]. 8 Eylül'de çeşitli kademelerden pek çok görevli Ok Meydanı'na gelerek verilen emirler doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapmaya devam etmişlerdir. Meydana özellikle görkemli çadırlar kurulmuş ve geceleri dikilen direklerin tepelerine asılan kandillerle ortalık gündüz gibi aydınlatılmıştır[1131]. 11 Eylül'de otak-ı hümâyun meydana

1127İntizâmi, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizâmi Sûrnâmesi**, Hazırlayan Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu, 2009, s. 117-119; *Particular Beschreybung, der Ordnung und Herrlichkeyt, so in dem Fest der Beschneydung des Sultan Machmet yetzigen Türckischen Kaysers Sultan Amuraths Son* adlı eserden aktaran Dirimtekin, **XVI. Yüzyılda İstanbul**, s. 15; Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 133-134; İbrahim Paşa Sarayı'nın tamirinden Lubenau da bahsetmektedir. Sünnet düğünü esnasında Sultan III. Murad At Meydanı'nda inşa edilen bu yeni saraya gelmiştir (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 446).

1128Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 134; Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", **Muqarnas**, Leiden, Brill, 1995, Volume 12, s. 84.

1129Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1028.

1130**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1187-1189.

1131Faaliyetlerin hem denetimi hem de onlara verilen görevleri yapmak için Sadrazam Kethüdası Mehmed Ağa, Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa, Baş Defterdar El-Hac İbrahim Efendi, Baş Baki Kulu

kurulmuş, 12 Eylül'de ise "*...ser-mehterân-ı hayme-i hâssa...*" Ok Meydanı'na gelerek bütün düğün hazırlıklarını tamamlamıştır. Düğün için ana saha Ok Meydanı olarak belirlense bile meydanın kıyısında, Haliç sahilinde bulunan Tersane Bahçesi de düğün esnasında neredeyse meydan kadar sık kullanılmıştır. Pek çok ilginç gösterinin yapıldığı eğlenceler esnasında hem Sultan III. Ahmed ve şehzadeleri hem de diğer bütün davetliler bu iki mekan arasında gidip gelmişlerdir[1132].

b. Düğünlerde Gerçekleştirilen Gösteri Sanatları ve Eğlenceler

Düğünler esnasında tüm Osmanlı halkının yakından beklediği çok çeşitli eğlenceler hayata geçirilirdi. Bunlar arasında sazende ile hanendelerin icraları, şekerden işlerin sergilenmesi, çanak yağması, cündi, güreşçi, cambaz ve hokkabaz gibilerinin gösterileri, esnaf alaylarının üretim yapması ya da önceden ürettiklerini sergilemeleri, birtakım hayvanların oynatılması ve çok çeşitli türlerden gösteri sanatları yer almaktadır[1133].

Evlilik düğünleri esnasında Eski Saray'daki kutlamalar devam ederken At Meydanı'nda da özellikle halkın, oldukça eğlendiği pek çok hadise gerçekleşmekteydi. Örneğin Sultan I. Selim'in kızı Hatice Sultan ile Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın 22 Mayıs 1524'de başlayan düğünleri esnasında, 5 Haziran'a kadar çeşitli ziyafetler çekilmiş ve çanak yağmaları yapılmış, geceleri de özellikle ateş gösterilerinin olduğu şenlikler gerçekleştirilmiştir[1134].

Ahmed Ağa, Sur Emini Halil Efendi, Sipahi Ağası Mehmed Ağa, Silahdar Ağası Niğdeli Ali Ağa, Topçubaşı İbrahim Ağa, Cebecibaşı Sebzi Mehmed Efendi ve Hassa Mehterbaşısı Abdullah Ağa düzenli bir şekilde Ok Meydanı'nı ziyaret etmişlerdir (Seyyid Vehbi, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Vehbi Surnamesi**, Hazırlayan Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu, 2009, s. 148; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 93-98, 172-177; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1187-1189).

1132 Vehbi, **Surname**, s. 226-351; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Lebib Sûrnâmesi, Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi, Abdi Sûrnâmesi, Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı**, Hazırlayan Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu, 2011, c. 4-5, s. 358-363; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1192-1206.

1133 Atasoy, **1582 Surname-i Hümayun**, s. 32-39, 42-43, 46-57, 60-69, 72-83; Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", **Muqarnas**, s. 86-88, 92-93.

1134 Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 33-35; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 155-158.

26 Kasım 1539'da artık "*...surgah-ı kâdim...*" olarak anılan At Meydanı'nda, Sultan I. Süleyman'ın şehzadesi Bâyezid sünnet edilmiştir. Olağan şartlarda kırk gün sürmesi tasarlanan bu sünnet düğünü sadece on üç gün boyunca devam etmiş ve At Meydanı'nda pek çok ziyafet verilmiştir. Ayrıca mazhak adlı gülünç kimseler ile diğer birtakım gösteri sanatları da keyifle izlenmiştir. Bu düğünde de neredeyse her düğünde gerçekleşen çanak yağması, havai fişek ile ateş gösterileri ve nahıl geçitleri düzenlenmiştir[1135].

1582'de Sultan III. Murad'ın şehzadesi (III.) Mehmed için gerçekleşen sünnet düğünü esnasında At Meydanı'nda ilk önce "*...bölük bölük sâzendeler ve fevc fevc bâzendeler...*" maharetlerini sergilemişlerdir. Hemen arkasından meydan "*...ehl-i lu'b u melahi...*" ile dolmuştur. Sonrasında ise Ahmed Paşa Sarayı'ndan dikilitaşlara kadar olan geniş bir sahada "*...han-ı yağma...*" çekilmiştir. Düğün esnasında verilen ziyafetlerin boyutu o kadar büyüktür ki kaynaklar insanların, kuşların, hayvanların hatta cinlerin bile bundan nasiplendiğini ifade etmektedirler. Akabinde gerçekleşen gösterilerde esnaf maharetlerini sergilemiştir. Son olarak meydanda kale savaşları yapılmıştır. Gösteriler neticelenince bunlar yakılarak etraflarını oldukça kuvvetli bir şekilde, sanki gündüzmüş gibi aydınlatan ateşler çıkartmışlardır[1136].

1611'de Vezir Kaptan-ı Derya Öküz Mehmed Paşa, Sultan I. Ahmed'e damat olmuştur. At Meydanı'nda düzenlenen muazzam şenliklere bütün halk durmadan iştirak etmiş, izdiham yaratacak şekilde de çarşıları doldurmuştur[1137].

Sultan III. Ahmed'in şehzadeleri için 1720'de düzenlenen sünnet düğünü on beş günlük eğlenceler ve törenlerin ardından sonlanmış ve 4 Ekim'de Topkapı Sarayı'na dönülmüştür. 5 Ekim'de sarayın ilk avlusunda beş yüz otuz üç çocuk sünnet ettirilmiştir. Esnaf alayları ile diğer beceri sahibi kimseler geçit töreni yapmışlar ve hünerlerini sergilemişlerdir. Düğün, ziyafetler verilerek sona ermiştir.

1135Peçevî, **Târîh**, c. 1, s. 218; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 36-40, 110-119, 228-238; Nurhan Atasoy, "Osmanlı Döneminde İstanbul Şenlikleri", **Kültürler Başkenti İstanbul**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010, s. 347-349.

1136Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 292-293; Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1914-1915; İntizâmi, **Sûrnâme**, s. 235, 251-252; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 23-27, 240-247;

1137Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 595-600.

Düğün anında şehzadelerle birlikte yedi binden fazla çocuk da sünnet edilmiş ve bunlara güzel elbiseler ile hediyeler dağıtılmıştır[1138].

c. Sultanların Evlenme Düğünleri

Hanedanın kadın üyesi olan sultanlar için yapılan evlenme düğünlerinin bir kısmı sünnet düğünleri kadar görkemli olmaktaydı. Kendisine has kurallara sahip evlilik törenleri için de uzun hazırlıklar yapılırdı[1139]. 1524'de gerçekleşen ve Hatice Sultan ile Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın evlendiği düğün, Osmanlı hanedanının İstanbul'da gerçekleştirdiği ilk büyük düğün olmuştur[1140].

Hanım sultanların evlendiği zat ne kadar itibarlı ise, Osmanlı ailesini doğrudan ilgilendiren bu törenler de o nispette şaşalı olmaktadır. Özellikle nikah töreninden evvel gelinin ikamet ettiği mekana önceden hazırlanan nahılların getirilmesi uygulanan bir âdettir. Nahıllar düğün sahibinin maddi gücü ile toplumsal konumunu sembolize etmekteydiler. Nahıllar, imal edildikleri yerden kalabalık bir taşıyıcı kitlesi ile ilgili saraya taşınırlardı[1141]. Nahıllar evvela sokaklarda gezdirilerek halka gösterilirdi. Akabinde, gelinin bulunduğu Eski ya da Yeni Saray'a getirilmekte ve hanedan ile devlet erkanının izleyebilmesi için yerleştirilirdi. Son olarak düğünü alanı neresi ise o meydana götürülüp, dikilir ve saha süslenmiş olurdu. Kasım 1598'de gerçekleşen Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın düğününde olduğu gibi oldukça süslü ve minare uzunluğundaki nahıllar Divanyolu üzerinden "*...Sarây-ı Atîk kapusı meydanına...*" getirilmiş ve sergilenmişlerdir[1142]. 1611'de Vezir Kaptan-ı Derya Öküz Mehmed Paşa, Sultan I. Ahmed'e damat olmuştur. Nikah için hazırlanan nahıllardan iki tanesi oldukça büyük olup her birini tersane neferlerinden ancak yüzer kişilik topluluklar çekerek Eski Saray'a götürebilmiştir[1143].

1138**Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 93-98, 180-181.
1139Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, s. 159-160, 166.
1140**Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 155-156.
1141Nutku, "Nahil", **DİA**, c. 32, s. 299-300.
1142Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 777-779.
1143Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 595-598.

Düğün vesilesiyle damat ile devlet erkânından, gelen hediyeler fevkalade şaşalı olmaktaydı. Doğal olarak bu düğünler halk nazarında armağan ve çeyizlerin yer aldığı görkemli alayların izlenmesi manasına da gelmektedir[1144]. Alaylar esnasında armağanlar ve çeyiz İstanbul'un pek çok yerini gezer, zaman zaman da yol ve özellikle de meydanlarda biriken halk alayı detaylı bir şekilde görebilirdi. Meydanlar hacimlerinden dolayı alayın kalabalık içerisindeki esneme ve rahatlama noktaları olmuşlar ve daha çok insanın alayı görebilmesini sağlamışlardır. Örneğin 1709'da, Sultan III. Ahmed'in kızı Ümmü Gülsüm Sultan, Vezir Abdurrahman Paşa ile evlendiği zaman 13 Mayıs'da büyük bir alayla gelinin çeyizi yola çıkmıştır. Şehrin pek çok noktasından geçen alay Bâb-ı Hümâyun, Çemberlitaş ve Bâyezid Meydanlarında kendisini halka göstererek, Vezir Abdurrahman Paşa'nın ikamet ettiği Valide Yalısı isimli konağa gelmiştir. Üç gün sonra yola çıkan gelin alayı ise neredeyse aynı güzergahı izleyerek Valide Yalısı'na gelmiştir. Tek farkı, bu alayın Bâb-ı Hümâyun'dan çıktıktan sonra At Meydanı'nda kendisini halka göstermiş ve oradan sonra Divanyolu'na çıkmış olmasıdır[1145]. Bir diğer aydınlatıcı örnek, 1720'de, Sultan II. Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan ile Musul Valisi Sirke Osman Paşa arasında kıyılan nikahtır. 15 Eylül'de çeyiz alayı, ertesi gün ise gelin alayı düzenlenmiştir. Oldukça büyük bir alay ile taşınan çeyiz, gene şehrin pek çok noktasından geçmiş ve sokakların dışında özellikle de Bâb-ı Hümayun, Çemberlitaş, Bâyezid, Süleymaniye ile Ağa Kapısı Meydanlarına biriken halkın seyretmesi sağlanmıştır. Çeyiz son olarak Ağa Kapısı'nda bulunan ve Emetullah Sultan için hazırlanan saraya varmıştır. Hatta çeyizi taşıyan alay Ağa Kapısı'na geldiği zaman yeniçeri ağası, Osman Paşa'yı misafir etmiştir. Gelin alayı da aynı güzergahı izleyerek buraya gelmiş ve Süleymaniye Camisi'nin "*...havlısının hâricinde olan meydân...*"da kapıcıbaşılar, divan hocaları, cebecibaşı, topçubaşı ve sipahiler ile silahdarlar ocağı mensupları selama durmuşlardır[1146]. Neticede Ağa Kapısı gibi meydan tören alayı için son durak vazifesi görebilecek elverişli bir saha olmuştur.

1144Metin And, **40 Gün 40 Gece Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, İstanbul, Toprakbank, 2000, s. 32-37.

1145**Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Haşmet Sûrnâmesi, Melek İbrâhim Sûrnâmesi, Nâfi' Sûrnâmesi, Müellifi Bilinmeyen Sûrnâmeler**, Hazırlayan Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu, 2011, c. 6-7, s. 331-353.

1146**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1189-1192.

Düğün esnasında gerçekleşen bazı faaliyetler sadece aile yani devlet adamları arasında olabilmekteydi. Bu gibi durumlarda da ilgili saraylardan bir tanesi kullanılmaktadır. Devlet adamları ise düğün esnasında Eski ve Yeni Saray ile özellikle de At Meydanı'na nazır olan İbrahim Paşa Sarayı arasında mekik dokumaktaydılar[1147]. Nikah töreni ile ilintili ziyafet, kutlama ve ateş ile fişek gösterisi gibi eğlencelerden bir kısmı Eski Saray'da gerçekleştirilirdi[1148]. Sonrasında ise gelin, yaşayacağı yere gitmek üzere, çeyizi ile birlikte alınarak büyük bir alay oluşturulurdu[1149]. Âdet olduğu üzere önde devlet adamları, hemen arkasından nahıllar ve alayın en sonunda ise gelin yer alırdı[1150].

d. Şehzadelerin Sünnet Düğünleri

Osmanlı İstanbul'undaki en parlak ve görkemli şenlikler, şehzadeler için gerçekleştirilen sünnet düğünleridir[1151]. Belli bir tarihten sonra Osmanlı padişahları ya da şehzadeleri için herhangi bir nikah ya da evlilik töreni yapılmadığı için bu

1147Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 168-171; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 323, 342.

11481611'de Vezir Kaptan-ı Derya Öküz Mehmed Paşa'nın, Sultan I. Ahmed'e damat olduğu düğün esnasında otuz gün boyunca ziyafet verilmiştir. Pek çok gece ise kuleler ve hisarlar kurularak sarayın içerisinde ateş gösterileri yapılmıştır. 1614'de Sultan I. Ahmed'e damat olan Sadrazam Nasuh Paşa'nın on gün on gece süren düğün şenlikleri esnasında Eski Saray'da misafirlere ziyafet verilmiş, ve çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. 20 Temmuz akşamı, ateş ve fişek gösterilerinden oluşan şenliklerin yapılması ile de düğün son bulmuştur (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 595-598, 609, 621-623).

11491593'de Vezir Halil Paşa, Sultan III. Murad'a damat olmuştur. Gelinin çeyizi Eski Saray'dan, Halil Paşa'nın sarayına tam üç gün "*...ale't-tevali katar katar çekil...*"erek götürülmüştür (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 340-342). Şah Sultan ile Nişancı Seyyid Mustafa Paşa'nın düğün alayı 6 Kasım 1778'de Bâb-ı Hümâyun'dan çıktıktan sonra önce At Meydanı'na, buradan da Divanyolu'na çıkarılır (Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet**, c. II-I, s. 107).

1150Büyük düğünlerde bir saygı ifadesi olarak, gelin alayının önüne daima yüksek rütbeli bir devlet adamı düşmektedir. Sultan I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan, Rüstem Paşa ile, Şehzade Sultan Mehmed'in kızı Hüma Sultan, Vezir Damad Ferhad Paşa ile, Şehzade (II.) Selim'in kızları ise Vezir Mehmed Paşa, Kaptan-ı Derya Piyale Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile evlendirilmişlerdir. Adı geçen ilk düğünde öne düşen kişi Sadrazam Hadım Süleyman Paşa'dır. İkinci düğünde Rüstem Paşa ve son üç hanımın düğününde ise bu görevi Sadrazam Semiz Ali Paşa ifa etmiştir. Fakat kendisi kilo sorunu nedeni ile özür beyan etmiş ve onun görevini fiilen Siyavuş Paşa üstlenmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 168-171). 1586'da Vezir İbrahim Paşa, Sultan III. Murad'a damat olmuştur. Çeşitli kutlamaların ardından devlet erkânı toplanarak Eski Saray'a gelini almaya gelmişlerdir. Âdet olduğu üzere devlet erkânı önde, arkasında nahıllar ve gelin olmak üzere büyük bir alay tertiplenmiş ve izleyenlere çil çil altınlar saçılmıştır (Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 323, 342). 1743'de Esma Sultan ile o dönem Adana Valisi olan Yakub Paşa evlenmiştir. Düğün alayı devlet adamlarının eşliğinde Bâb-ı Hümâyun'dan çıkarak At Meydanı'ndan geçmiş ve Paşa'nın Kadırga Limanı'nda bulunan sarayına varmıştır (Subhî, **Tarih**, s. 765-766).

1151Atasoy, "Osmanlı Döneminde İstanbul Şenlikleri", **Kültürler Başkenti İstanbul**, s. 347.

şenlikler, onlar için hayatlarında kıymetli bir yer işgal eden eriştirme/erginleştirme hadisesi görevini ifa ediyordu. Yoksul çocukların da topluca sünnetinin gerçekleştirildiği bu törenler esnasında çok parlak eğlenceler düzenleniyordu. Günlerce hatta haftalarca süren bu görkemli törenler genellikle At Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir[1152].

Devlet nazarında İstanbul'daki ilk sünnet düğünü Sultan II. Mehmed'in oğlu Şehzade Cem ve torunu Şehzade Abdullah için Eski Saray'da düzenlenmiştir. Törende gösteri sanatları alanında uzman kimseler maharetlerini sergileyerek bahşişler almışlardır[1153]. At Meydanı'nın büyük bir sünnet düğünü için ilk kez ana merkez olarak kullanımı 1530'a rastlar. Yirmi gün süren yoğun katılımlı bu düğünde Sultan I. Süleyman'ın, şehzadeleri Mustafa, Mehmed ve (II.) Selim At Meydanı'nda sünnet edilmiştir[1154].

1582'de Sultan III. Murad'ın şehzadesi (III.) Mehmed için büyük bir sünnet düğünü tertiplenmiştir. Nişancılıktan mazul Hamza Bey'e düğünün sur eminliği görevi verilmiştir. Sünnet düğünlerinde de evlenme düğünleri gibi nahıllar inşa edilmekte ve sergilenmektedir. Bu düğün için İstanbul'un çeşitli yerlerinde minare boyunda dört-beş adet büyük nahıl hazırlanmış ve Eski Saray'a getirilmiştir. Eski Saray'da bu esnada bir hafta boyunca kadınlar düğünü gerçekleştirilmiştir. Şehzade'nin esas büyük kutlama için At Meydanı'na getirileceği vakte kadar nahıllar Eski Saray'da sergilenmişlerdir. Düğün günü Şehzade (III.) Mehmed alay ile götürülürken, nahıllar da acemi oğlanları forsa tayfası tarafından At Meydanı'na taşınmıştır[1155]. Nahıllar ile birlikte büyük boyutlu hayvan şekillerinden oluşan şekerlemeler de At Meydanı'na doğru yol almaktadır. Fakat ansızın bir yağmur

1152And, **40 Gün 40 Gece**, s. 30-32; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 134-137.

11531480'de düzenlenen ve Eski Saray'da gerçekleşen diğer bir düğünde ise Şehzade Cem'in oğlu ile Sultan I. Selim ve Sultan II. Bâyezid'in çocuklarının da bulunduğu yedi adet şehzade sünnet ettirilmiştir. Eski Saray'da gene ziyafetler verilerek büyük eğlenceler yapılmıştır. İstanbul'un içi de bir bayram yerine dönmüş, bir ay boyunca kadın erkek demeden herkes işlerini bırakıp eğlenmişlerdir. Yakın bir tarihte sünneti yapılan Şehzade Abdullah da bu esnada evlendirilmiştir (Kemalpaşazâde, **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, s. 296-298, 521-524).

1154**Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 142; **Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Kurmuş, s. 81-82.

1155Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 3, s. 394; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 289-290; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 72; Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1914-1915.

başlamış ve şekerlemelerin çoğu eriyerek yok olmuştur[1156]. At Meydanı'na gelindiği vakit nahıllar sergilenmek için bu sefer Ahmed Paşa Sarayı'nın yanına konmuştur. Süvarilerin kuşattığı At Meydanı'ndan geçen Şehzade (III.) Mehmed, halkı selamlayarak tören için İbrahim Paşa Sarayı'na geçmiştir. Şehzade'nin yanında babası Sultan III. Murad bulunmaktadır. Dönemin vezirleri ise töreni izlemek için Mehterhane'ye gelerek yerlerini almışlardır[1157]. Elli iki gün süren törenler esnasında canbazlar, silahşörler, okçular ve daha pek çok çeşitli ilginç beceri sahibi kimse maharetini sergilemiştir. Geceleri yapılan fişek ve ateş gösterileri denizin içerisinde olacak şekilde devam ettirilmektedir. Son gün Cerrah Mehmed Paşa, Şehzade (III.) Mehmed'i sünnet etmiştir. Dönemin kaynaklarında daha uzun süreceği düşünülen bu düğün esnasında yeniçeriler ile sipahiler arasında birtakım tatsız olaylar yaşanmıştır. Bundan dolayı da kırkıncı gün sünnet işlemi gerçekleştirilerek düğün sona erdirilmiştir[1158].

Osmanlı İstanbul'unun gördüğü en büyük düğünlerden birisi 1720'de Sultan III. Ahmed'in şehzadeleri için düzenlenmiştir. Bu düğün için mekan olarak Ok Meydanı tercih edilmiştir. Düğün hazırlıkları nahılların yapımı ile başlamıştır. Tersaneden büyük nahıllar için gerekli olan direkler ve diğer malzemeler temin edilerek Topkapı Sarayı'na getirilmiş, ve nahıl ustaları çalışmalarına başlamıştır. Fakat nahıllar bitirilemeden çıkarılan bir ferman ile Eski Saray'a taşınmaları ve burada tamamlanmaları emredilmiştir. Hala yapımı süren nahılları görmek için sünnet olacak Şehzade Süleyman, Şehzade Mehmed ve Şehzade (III.) Mustafa, babaları Sultan III. Ahmed ile birlikte Eski Saray'a gelmişlerdir. Nahılların incelenmesi bittikten Topkapı Sarayı'na gerisin geri dönülmüştür[1159]. 6 Ekim'de Eski Saray'daki nahıllar alınarak Topkapı Sarayı'na doğru bir nahıl alayı düzenlenmiştir.

1156Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 446-447.

1157Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 290-292; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 72; Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1914-1915.

1158Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 72; Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1914-1915; İntizâmi, **Sûrnâme**, s. 365-366; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 54-57; **Hasan Bey-zâde Tarihi**'nde Cerrah Mehmed Paşa tarafından sünnetin kırkıncı gece gerçekleştirildiği fakat düğün şenliklerinin yaklaşık on gün daha devam ettiği ifade edilmektedir. Bu on günün sonunda yeniçeriler ile sipahilerin ettiği kavga neticesinde düğün bitirilmiş ve Topkapı Sarayı'na geri dönülmüştür (Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 293-294).

1159Vehbi, **Surname**, s. 141, 146; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 4-5, s. 353-355; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 8, s. 240-247, 294-295, 309-313, 340-347, 378-385, 416-418, 440-467; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1187-1189.

Fakat bu esnada birtakım sorunlar çıkmıştır. Boyu çok uzun olan bazı nahıllar Bâyezid Meydanı civarındaki bazı noktalardan geçememiştir. Bâyezid Camisi'nin kapılarını yıkmak mümkün olmadığı için duvarlarda gedikler açılarak buralardan geçilmiştir. Vezneciler tarafındaki Miskçiler Kapısı'nın kemeri ise tamamen yıktırılmıştır. Ayrıca yol üzerinde nahılların geçişine mani olan dükkanların saçakları da yıkımdan kurtulamamıştır. Nahıllar Topkapı Sarayı'na ulaştıktan sonra bir başka alay daha düzenlenmiştir. Düşük kademeli devlet görevlileri ve askerlerden oluşan bu alay Eski Saray'dan çıkarak Vezneciler güzergahını takip etmiş ve Eski Odalara varmıştır. Buradan da Aksaray üzerinden Topkapı Sarayı'na varılacaktır. Bu geçit resmini Sultan III. Ahmed'in izleyebilmesi için Nakkaşhane'de bir kasır kurulmuştur[1160].

3. Meydanların Elçi, Siyasi Rehine ve Osmanlı'ya Sığınan Misafirlerin Karşılanması ve Konaklatılmasında Kullanımı

İstanbul'u ziyaret eden elçi ve heyetlerinin konaklayacakları mekanlar genelde sabittir. Elçilerin yanı sıra siyasi rehine ve Osmanlı'ya sığınan misafirler de genellikle meydanlar ve çevrelerinde bulunan itibarlı yerlerde konaklatılmaktadır. Çağlar içerisinde elçilik heyetlerinin konaklatıldığı mekanlarda birtakım bölgesel değişimler olsa dahi, bu iş için daima İstanbul'un merkezi yerleri tercih edilmiştir[1161]. İran elçileri genellikle At Meydanı ile Vefa Meydanı'na nazır yapılarda ağırlanmaktadır[1162]. Bu hususta Vefa Meydanı'ndaki Pertev Paşa Sarayı'nın kullanımı öne çıkmaktadır. Batılı elçilik heyetleri 1646'ya kadar Çemberlitaş Meydanı'nda bulunan Elçi Hanı'nda konaklatılmıştır[1163]. Bu tarihten itibaren elçilerin Galata'da kalmasına izin verilince mekan yavaş yavaş han vasfını kaybetmiştir. Batılı elçilik heyetleri de çağın değişimine bağlı olarak At Meydanı gibi daha itibarlı yerlerde

1160Vehbi, **Surname**, s. 364-366; **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, c. 4-5, s. 414-420; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1206-1211.

1161Detaylı bilgi için bakınız Ek-12. Elçi Ziyaretleri Esnasında Kullanılan Meydanlar.

1162Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 66-71, c. 2, s. 638-640; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 362-366; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 516-517; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 121-122; Subhî, **Tarih**, s. 679-682.

1163Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 53-64; Fresne-Canaye, **Seyahatname**, s. 72; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 57-59; Wratislaw, **Anılar**, s. 47, 65; Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 57-58.

ağırlanmaya başlanmışlardır[1164]. Konaklama alanlarına topluca bakıldığında Vefa, At ve Çemberlitaş Meydanı öne çıkmaktadır. İran ve diğer Müslüman devletlerden gelen elçiler genellikle bir bölgenin hakimi olan önde gelen insanlardır[1165]. Dolayısıyla hem bu sebepten hem de Müslüman olmaları hasebiyle oldukça görkemli bir şekilde karşılanmaktadırlar. Gelişlerinin onuruna top atışları yapılmakta ve devlet adamları ile asker en görkemli biçimde giyinerek karşılama törenleri düzenlemektedir[1166]. İkamet edeceği binaya yerleşen elçilere oldukça iyi bakılmakta ve onlara pek çok ziyafetler verilmektedir[1167]. Elçilere, camiler başta olmak üzere İstanbul'un kıymetli

11649 Şubat 1700'de bir Lehistan elçisi İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık beş ay boyunca İstanbul'da kalan elçi, At Meydanı'nda bulunan İbrahim Paşa Sarayı'nda yanındaki dört ila beş yüz kişilik maiyyet ile birlikte konaklatılmıştır (**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 143). 1700'de İstanbul'a gelen Lehistan elçilik heyeti Aksaray Meydanı'na bakan kubbeli bir yapıda konaklatılmıştır (La Motraye, **Seyahatname**, s. 220).

11651567'de İran'dan, Şah Tahmasb (1524-1576) tarafından, Nahçivan ve Revan hakimi Şah Kulu Han elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 66-71). 1575'de İran'dan İstanbul'a, Revan ve Nahçıvan hakimi Tokmak Han elçi olarak gelmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 112-113). 1 Temmuz 1706'da Özbek Abdülbaki Han İstanbul'a elçi olarak gelmiştir (BOA, A. E. SAMD. III., nr. 123-12131).

11661575'de İran'dan İstanbul'a elçi olarak gelen Tokmak Han'ın heyetini Üsküdar'da Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa karşılamıştır. Elçi denizden geçirildiği esnada Tophane ve Kızkulesi'nden toplar atılmıştır. Koyun Kapısı denen yerde ise bu sefer Yeniçeri Ağası Sinan Paşa elçiyi karşılamış ve kadırgalardan bütün kenti titreten bir top atışı yapılmıştır. Hemen arkasından elçi ve maiyeti At Meydanı'na kadar dizilmiş silahlı askerlerin arasından geçerek meydanda konaklatılacağı "*...Behram Paşa ve Hançerli evleri...*"ne ulaşmıştır. 1596'da İran'dan, hem Şah I. Abbas'ın (1587-1629) tahta çıkışının haberini vermek hem de yakın zamanda vefat eden Sultan III. Murad hakkında taziye göndermek için İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Erdebil hakimi Zülfikar Han ile elçilik heyeti Üsküdar'a gelmiş ve İbrahim Ağa Tekkesi'nde konaklatılmıştır. Devlet erkânı karşılama töreni için hazırlandıktan sonra elçi deniz yoluyla İstanbul tarafına geçirilmiştir. Bu esnada gemiler Salacak civarına geldiği zaman Tophane ve Kızkulesi'nden toplar ateşlenmiştir (Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 334-336; Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 112-113, c. 2, s. 638-640). 1729'da Eşref Han'ın elçisi İstanbul'a gelmiştir. Bu zatın Üsküdar'dan İstanbul'a geçişi esnasında Boğazı'n ortasında bulunan pek çok kalyon ve kadırgadan top atışı yapılmıştır. Buna karadan çok çeşitli yerlerden yapılan atışlarda dahil olmuştur (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1624-1625). 1787'de Osmanlı Devleti'ne gelen Hint elçisi Bağdat'ta karşılanmış ve Üsküdar'a kadar ona mihmandarlık edilmiştir. Üsküdar'da Havuz Kapısı'nda bulunan bir konakta dinlendirilen Hint elçilik alayı yedi günün ardından İstanbul yakasına geçirilmiştir. Büyük bir alay ile hareket eden elçilik heyeti görkemli bir şekilde Bahçekapısı, Hocapaşa ve Paşakapısı güzergahını izleyerek At Meydanı'na çıkmıştır. Etrafına selam, fakirlere ise bahşiş veren elçilik heyeti Sultan Ahmed Camisi'nde bayram namazını kıldıktan sonra Ayasofya yakınlarında bulunan Kethüdazade Konağı'na yerleştirilmiştir (Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 221-222).

11671575'de İran'dan İstanbul'a elçi olarak gelen Tokmak Han ve elçilik heyetinin rahat etmesi için ciddi gayret sarfedilmiş ve gıda maddeleri Matbah-ı Amire'den, hayvanların yemleri ise Istabl-ı Amire'den tedarik edilmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 112-113). Osmanlı nazarında oldukça iyi kabul edilen Babür Devleti'nden de zaman zaman İstanbul'a elçiler gelmiştir. Ka'im Bey isimli bir şahıs 11 Mayıs 1656'da Hindistan'dan İstanbul'a varmıştır. Bu zat Doğancılar Meydanı'nda bulunan, ayandan bir kişinin evine yerleştirilmiştir. Hemen arkasından Matbah-ı Amire Emini ile Aşçı Başı kendisine gönderilerek elçi ile özel olarak ilgilenilmiştir. Bu evde bir gün konaklayan elçi ertesi gün kadırga ile İstanbul yakasına geçirilmiştir (Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1670-1671; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 92). 1 Temmuz 1706'da Özbek Elçisi Abdülbaki Han İstanbul'a gelmiştir.

yapıları da gezdirilmektedir[1168].

Elçi statüsünde olmamakla birlikte İstanbul'da ağırlanan Kırım Hanları'nın oğulları da muteber saraylarda ikamet ettirilmekteydiler[1169]. İktidar mücadelesine girişip kaybeden ve düşman devletlerden kaçarak Osmanlı'ya sığınan kimseler de mevcuttur. 1549'da isyan eden Elkas Mirza Osmanlı tarafına iltica etmiş ve İbrahim Paşa Sarayı kendisi için hazırlanmıştır. Hatta hoşça vakit geçirmesi için At Meydanı'nda kılıç kalkan oyunları gibi faaliyetler dahi düzenlenmiştir[1170]. Ya da diğer Müslüman devletlerin rehin olarak verdiği şahıslar da gene şehrin önde gelen noktalarında konaklatılmaktadır. Böyle bir duruma örnek olarak 1578-1590 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-İran savaşları verilebilir. Safevîler bir yandan Özbekler ile de savaşa tutuşmuşlar ve neticesinde Osmanlı zaferi kesinleşmiştir. İran Şahı anlaşma için Ferhad Paşa'ya, Erdebil Hakimi Ustaclu Mehdi Kulu Sultan ile yeğeni Koçkapan oğlu Haydar Mirza'yı rehin olarak göndermiştir. Anlaşma imzalandıktan sonra Haydar Mirza İstanbul'a getirilmiş ve devlet nezdinde iyi karşılanarak kendisine Vefa Meydanı'ndaki Pertev Paşa Sarayı tahsis edilmiştir[1171].

B. Meydanlardaki Siyasi ve Askeri Hareketlilik

Umumiyetle asker odaklı olan bu gibi hadiseler, herhangi bir anda ve şehrin herhangi bir yerinde meydana gelebilmekteydi. İktisadi bunalımların tetiklediği karışıklıklar ve siyasi kliklerin mücadeleleri meydanları kan gölüne çevirebilmekteydi. Siyasi darbeler de neredeyse hiçbir zaman askerden bağımsız gerçekleşmemekteydi. Bazı istisnai durumlar haricinde isyanları başlatan ana aktör İstanbul'daki askeri topluluklardan birisi olmuştur. İdamlar isyanlar, darbeler ve şehir

---

At Meydanı yakınlarında bulunan Ali Ağa'nın evinde konaklatılan elçilik heyetinin masrafları için Ali Ağa'ya dört bin altı yüz kırk akçelik bir ödeme yapılmıştır (BOA, A. E. SAMD. III., nr. 123-12131).

1168 Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 66-71; Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 222.

1169 İstanbul'a gelmesi emredilmiş olan I. Selim Giray Han'ın büyük oğlu (II.) Devlet Giray, 1704'ün başında İstanbul'a ulaşmıştır. (II.) Devlet Giray kendisine tahsis edilen ve At Meydanı'na bakan Şeyh oğlu Abdi Efendi Sarayı'na yerleşmiştir (Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 716).

1170 Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 140.

1171 Bu vesileyle Vefa Meydanı'nda devlet büyüklerinin konaklarının yer aldığı ve 21. yüzyıldaki çökmüş görüntüsünün aksine bir yerleşimin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1927-1928).

içi çatışmaların neticelenmesi ile doğrudan alakalıdır. Öte yandan şehir yaşantısının belli bir gerçeği olan idamlar, devletin olağan işleyişi sonucunda da meydanları mekan edinmektedir. Bazı seferlerden önce bazı meydanlar, periyodik olarak atış talimleri için kullanılmaktadır. Osmanlı ordusu, meydanları seferler esnasında da yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Özellikle sefer öncesinde bir toplanma ve geçit yeri olarak meydanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Hem lojistik hem de sefere manevi destek sağlanması açısından da meydanlar kıymetli sahalardır.

1. İsyanlar, Darbeler ve Şehiriçi Çatışmalar

a. Fiziki Temas

İstanbul'da, 1453'den 1800'e kadar, meydanları doğrudan etkileyen onlarca çalkantılı hadise yaşanmıştır. Olayların müsebbibi umumiyetle İstanbul'daki yeniçeri, sipahi, acemi oğlanı, levend ve topçu gibi askeri sınıflardır. Şehirde gerçekleşen bütün kaynaşmalar doğal olarak tamamen asker odaklı değildir. Zaman zaman sivil gruplar ya da siviller ile asker arasındaki çatışmalar da meydanlara yansımaktadır. Bu sebepten dolayı toplumun herhangi bir kesimini ilgilendiren otuz civarındaki örnek bu başlık altında ele alınacaktır[1172].

Osmanlı askeri tarih boyunca taht değişimleri esnasında çeşitli sıkıntılar çıkarmıştır. Cülûs bahşişinin ertelenmesi asker için kesinlikle söz konusu olamazdı. Bunun yanı sıra cülûs töreninin başkentte ve imparatorluğun ana sarayında yapılması gerekmekteydi. Devlet erkanının olağanüstü hallerde, başkent dışındaki bir yerde padişaha yaptıkları biatı, asker kabul etmez ve törenin gelenekler uyarınca

1172Çalışmanın hacmini fevkalade genişletmesine rağmen 16., 17. ve 18. yüzyıllardan pek çok örneğe yer vermek gerekmektedir. Hadiselerin büyük bir kısmı toplumun tamamını yakından ilgilendirmekte, birçoğunda ise çeşitli içtimai sınıflardan kimseler doğrudan olaylara müdahil olmaktadırlar. Dolayısıyla olay örgüleri bakımından çok çeşitli sınıfları ilgilendiren hadiseleri yahut meydanları tutarlı bir şekilde tasnif etmek mümkün olamamıştır. Hem çalışma içerisindeki zaman akışını hem de hadiselerin kendi içerisindeki akışını bozmama adına kronolojik bir tasnif yeterli görülmüştür. Bu sayede bir tarih çalışmasına uygun olarak hadiselerin dağılmasının önüne geçilmiştir. Meydanlar da olay örgüsü içerisinde ne zaman ve nasıl kullanıldıklarına değinilerek görünür kılınmıştır.

gerçekleşmesi için hiç şüphe etmeden isyan edebilmekteydi[1173]. 1566'da Sultan I. Süleyman'ın cenazesi ile birlikte İstanbul'a giren Şehzade (II.) Selim'in etrafını, Bâyezid Meydanı'na geldiği an asker sarmıştır. Hemen arkasından bazı vezirleri darp ederek çevredeki dükkanlara götürmüşler, diğer bir kısmını ise bulundukları yerde darp ederek bırakmışlardır. Bu hadiseleri gören Sultan II. Selim, askerlerin arasına dalarak kanunu kadim üzerine cülûs töreni yapılacağının sözünü vermiş ve huzursuzluk sona ermiştir. Cülûs töreni de çok bekletilmeden yapılmıştır[1174].

Siyasi hadiselere doğrudan katılmaktan genelde imtina eden bir toplumsal sınıf olarak ulemanın buna mukabil görece bir özerkliğe sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Gene de ulema, nadir de olsa isyan çıkarmış ve zaman zaman siyasi hadiselere doğrudan müdahale etmiştir. Devlet erkanının işine karıştığı zamanlarda ise bertaraf edilme durumuyla yüzleşmektedirler. Osmanlı toplumunda genel olarak saygın ve kuvvetli bir yere sahip olan ulema, 1590'da Fatih Meydanı'nda bir isyan çıkarmıştır. Bu tatsız örnekte, bazı kadılar ile bunların kışkırttığı danişmentler ve medrese talebeleri Fatih Camisi'nde toplanmışlardır. Bu toplantının sebebi, Rumeli tarafına gidip para tahsili yaparak merkeze gelecek olan çavuşlara kadıların izin vermemiş olması ve çavuşların da işlerine engel olan kadıları hapsetmeleridir. Kadıların ufak çaplı bu isyanı sadrazama bildirilmiş, kargaşayı başlatan yedi tanesi yakalanarak Yedikule Zindanları'na hapsedilmiş ve hadise sonlanmıştır[1175].

1591'de yeniçeriler, Et Meydanı'nda bulunan Orta Mescid'e birtakım kağıtlar bırakmışlardır. Sık sık yeniçeri ağalığına kimin tayin edileceği hususunda söz hakkı elde etmek için uğraşan yeniçeriler gene kendi tercihlerini devlete dayatma yoluna gitmişlerdir. Hatta ağanın ocak içerisinden bir kimse olması için iktidarı tehdit dahi etmektedirler. Et Meydanı'nda sahnelenen bu oyun tehlikeli bulunmuş ve askerin isteğine boyun eğilerek, mevcut Yeniçeri Ağası Saatçi Hasan Ağa (ö. 1604),

1173Zeynep Tarım Ertuğ, "The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures: Historical Record or a Matter of Protocol?", **Muqarnas**, Leiden, Brill, 2010, Volume 27, s. 269-270.
1174Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 195-198.
1175Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 225.

beylerbeyi yapılmış, yerine ise Büyük Mirahur Mehmed Ağa (ö. 1606) tayin edilmiştir[1176].

Seferlere çeşitli bahanelerle katılmak istemediği için isyan çıkaran ya da sadece ayak sürüyen askerler de mevcuttur. Bu gibi durumlarda yeniçeriler direnişlerine genelde Et Meydanı'nda, sipahiler ise At Meydanı'nda toplanarak başlamaktaydılar. 1594'deki çatışmaya dönüşmeyen örnekte, Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa'ya (ö. 1599) sefere çıkılacağı hususunda ferman verilmiş ve askerin yanına giderek onları hazırlaması istenmiştir. Fakat yeniçeriler padişah olmadan sefere gitmek istememişler ve bahşiş talep eden mektuplarını Orta Mescid'e bırakmışlardır. Her şeye rağmen yeniçeriler ferman üzerine Ok Meydanı'nda toplanarak burada ok ve tüfek atışları yapmışlardır. Asker bu esnada gayrete gelerek sefere gitme yönünde niyet oluşturmuştur[1177].

2 Nisan 1595'de sipahiler, Sadrazam Ferhad Paşa'yı (ö. 1595) ulufe verilmesi için sıkıştırmış fakat umduklarını bulamamışlardır. Bu gibi durumlarda isyanın boyutuna ve haklılığına bakılmaksızın herhangi bir askeri topluluk genelde bir diğerine kırdırılmaktadır. 3 Nisan günü Ayasofya Meydanı'nda toplanan isyancılar, diğer vezirlere, Sadrazam Ferhad Paşa'nın onlara küfür ettiğini ve kellesini istediklerini belirtmişlerdir. Durumun büyümemesi için vezirler isyancı topluluğa çeşitli nasihatler vermiş fakat bir sonuç alınamayınca Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya haber verilmiştir. Sipahiler, Ayasofya Meydanı'na gelen eli değnekli yeniçeriler tarafından sopa yemekten kurtulamamıştır[1178].

Ayasofya Meydanı'nda bulunan Arslanhane, 1603'de bir grup isyancı için toplanma yeri vazifesi görmüştür. Sipahilerin çıkardığı bu isyan vesilesiyle birbiri ile çatışan iki erk ne kadar kuvvetli ise ya da ele geçirilmeye çalışılan paye ne kadar büyük ise şehirdeki mücadelenin de o kadar kanlı geçtiği görülmüştür. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'ya karşı tertiplenen bu isyanda muhalif taraf Sadaret

1176Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 231; Kemal Beydilli, "Yeniçeri", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2013, c. 43, s. 456-457.
1177Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 355.
1178Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 3, s. 658-659.

Kaymakamı Güzelce Mahmud Paşa (ö. 1604) ve kliğidir. Hasan Paşa'nın başarılı bir şekilde bastırdığı isyan, Kapı Ağası Gazanfer Ağa (ö. 1603) ile Darüssaade Ağası Osman Ağa'nın (ö. 1603) katledilmesi ile başlamıştır[1179]. Haber 6 Ocak'ta Yemişçi Hasan Paşa'ya gelmiş, Paşa derhal İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. İstanbul'a gelir gelmez isyancıların, şeyhülislam tarafından kendisinin katli hususunda fetva aldıklarını ve uygulanması için Vezir Güzelce Mahmud Paşa'ya teslim edildiğini öğrenmiştir. Fakat birtakım siyasi süreçler ve padişahın bu durumu desteklememesi üzerine işler tersine dönmüş, Yemişçi Hasan Paşa da katledilmekten kurtulmuştur. Paşa'yı katletmek isteyen sipahiler ise Ayasofya Meydanı'na gelerek Arslanhane önünde toplanmışlardır. Hadiseden haberdar olan Hasan Paşa, yeniçeri ağasıyla görüşerek yeniçerilerin desteğini almıştır. Ertesi gün sipahiler gene Arslanhane'nin önünde toplanmışlardır. Fakat bu esnada yeni şeyhülislam Ebülmeyamin Mustafa Efendi (ö. 1606) tarafından isyancıların itaat etmesi yönünde fetva verilmiştir. Hasan Paşa ise hem kendisinin katlinin fetvasını veren eski şeyhülislamın hem de Vezir Güzelce Mahmud Paşa'nın tutuklanması için adamlar göndermiştir. Adı geçen şahısların firar ettiği anlaşılınca İstanbul'un bütün kapıları kapattırılmış ve bu işlemi gerçekleştiren kethüdalar At Meydanı'na geri gelerek durumu ilan etmişlerdir. İşte bu hadiseden sonra isyancılar ciddi derecede korkarak dağılmışlardır. Bunu duyan Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa ise hemen askerle birlikte İstanbul'da kol gezmeye başlamış ve Darbhane yakınlarındaki Kurşunlu Han'a baskın düzenlemiştir. Buradaki isyancıları yakalayarak idam ederek isyana son vermiştir[1180].

Sultan I. Mustafa'nın ikinci kez tahta çıkışının (20 Mayıs 1622) hemen akabinde Sadrazam Kara Davud Paşa (ö. 1622) kadılardan birisini falakaya yatırıp dövdürmüş, kadı da çektiği değnek acısından dolayı bütün ulemaya haber vermiş ve onları Fatih Camisi'nde toplamayı başarmıştır. Kadılar tarafından hadise değerlendirilerek konuyu görüşmesi için şeyhülislam Ağa Kapısı'nda bulunan Vezir Mere Hüseyin Paşa'nın (ö. 1624) yanına gitmiştir. Uzun süre buradan haber alınamamış, bazı devlet adamlarına da haberci gönderilmiştir. Bu esnada devlet erki

1179Ağaların öldürülmesi hadisesinin detayı için bakınız Bilal Erbil, **"Gazanfer Ağa, Hayatı ve Yaptırdığı Eserler"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 39-41.

1180Hasan Bey-zâde, **Târîhi**, c. 3, s. 692-722; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 248-250; Naîmâ, **Târih**, c. 1, s. 220-223; Erhan Afyoncu, "Sipahi", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, c. 37, s. 256-258.

duruma doğrudan müdahale etmeye karar vermiştir. Hüseyin Paşa tarafından bir grup asker isyancı ulemayı dağıtmak için gönderilmiştir. Hadise, camide namaz kılan diğer bütün insanlarla birlikte burada bulunan ulemanın öldürülmesi ve cesetlerinin denize atılması ile neticelenmiştir[1181]. Ulemaya son derece sert bir şekilde verilen ceza olması açısından nadir örneklerden birisidir.

Farklı askeri toplulukların ve entrikalarla beslenen siyasi kliklerin yer aldığı İstanbul'da hayatta kalabilmek zaman zaman büyük bir sorun olmaktadır. Asker, Sultan II. Osman'ın (1618-1622) tahttan indirilerek, katledilmesi hadisesinde görüldüğü üzere, kendi varlığını korumaya yönelik oldukça sert tedbirler almaktan çekinmemektedir. 19 Mayıs 1622'de başlayan isyan neticesinde Sultan I. Mustafa (1617-1618) yeniden tahta çıkarılmıştır. Görünür ve altta yatan pek çok sebebin[1182] neticesinde Sultan II. Osman, Üsküdar'a sefer için çadırlar kurdurmuştur. Padişah'ın Üsküdar'a geçmesine devlet adamları mani olmuş, bu esnada da Yeniçeriler, sipahiler ve her kesimden halk önce Süleymaniye Camisi'nde toplanmış, oradan çarşı ve dükkanları kapatarak Yeni Odalar'a gelmişlerdir. Et Meydanı'nda toplantılar yapılarak Padişah'ın Mekke'ye gitmesine mani olunulması yönünde karar alınmıştır. Hemen arkasından At Meydanı'na geçilerek ulema tarafından padişaha çeşitli önerilerde bulunulmuş ama bunlar kabul edilmemiştir[1183]. Sultan II. Osman, isyancıların çözülmesi için elinden geleni yapsa dahi sayıları giderek artan grup, silahlanarak saraya girebilmek ve taleplerini gerçekleştirebilmek için girişimlerde

1181Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 389-390.

1182Çağdaş Osmanlı kaynaklarının pekçoğunun belirttiği üzere isyanın çıkışındaki görünür sebep, Sultan II. Osman'ın Lübnan'da çıkan bir isyanı bastırmak için Suriye'ye gitmek ve arkasından hac ziyareti yapmak istemesidir. Altta yatan sebepler arasında, padişahın bostancıları şehirde gezdirterek meyhaneleri bastırması ve içki içen yeniçerileri denize attırması, savaşlar esnasında düşman askerlerinin baş ve dillerini kesip getirenlere az para ödülü verdirilmesinin yanı sıra askeri incitici birtakım sözlerin sarf edilmesi, Hotin seferi esnasında yeniçerilerin Mısır askerlerinden aşağı görülmesi, onlara verilen ulufenin çok görülmesi ve bunun askerin yüzüne de vurulması bulunmaktadır. Asker, bu gibi sebeplerden dolayı Sultan II. Osman'dan memnun değildir. Padişah da Hotin seferinde, askerin durumunu ve gayretini hiç beğenmemiştir. Ulemanın da padişah ile arasının kötü olması sebebiyle arpalıkları kesilmiştir. Neticede ulema ile asker padişaha, Sultan II. Osman'da onlara kırgındır. Bu gergin ortam, padişahın hacdan dönüşte Mısır ve Anadolu'dan asker toplayacağı ve bunlarla İstanbul'daki yeniçerileri ortadan kaldıracağı yönünde çeşitli dedikoduların yayılmasına sebep olmuştur (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 545-547; Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 8-18; Feridun M. Emecen, "Osman II", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, c. 33, s. 455).

1183Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 5-7; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 382; Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 3, s. 941-945.

bulunmuştur. İlk olarak Ayasofya Camisi'nin minareleri sarayın avlusundaki savunmayı gözlemlemek için kullanılmış, ciddi bir yığınağın olmadığı görülünce de saldırıya geçilmiştir. Topkapı Sarayı'na doluşan isyancılar, Sultan II. Osman'ın, Sultan I. Mustafa'yı öldürebileceği endişesiyle onu kurtararak kendisine biat etmişlerdir. Sultan I. Mustafa, annesi ve süt annesiyle birlikte bir hasta arabasına bindirilerek Eski Saray'a getirilmiştir. Bu esnada askerlerden bir kısmı Sadrazam Dilaver Paşa'yı yakalayıp Bâb-ı Hümayun'da öldürerek bedenini At Meydanı'na atmışlar, başını ise Bâyezid Camisi'nin yakınlarındaki bir dut ağacına asmışlardır[1184]. Sultan II. Osman'ın, Ağa Kapısı'nda Yeniçeri Ağası Kara Ali Ağa ile birlikte olduğunu öğrenen isyancılar buraya doğru harekete geçmişler, yakaladıkları Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa'yı öldürmüşlerdir. Sultan II. Osman'ı ise perişan bir halde Orta Camisi'ne getirmişlerdir. Akabinde Sultan I. Mustafa Yeni Saray'a getirilmiş, 20 Mayıs'da da yeniden tahta çıkarılmıştır. Sultan II. Osman ise Orta Mescid'den Yedikule'ye götürelerek boğdurulmuştur[1185]. Sultan II. Osman'ın öldürülmesinden sonra oluşan gergin dönemde iç oğlanları, kapı ağasını öldürerek cesedini At Meydanı'nda bulunan "...*Ejderbaşı*..."nın ayaklarına asmışlardır[1186].

Zaman zaman asker, devlet içerisinde iktidar için çatışan iki siyasi kamp arasında bölünebilmektedir. Lakin 8 Temmuz 1622'deki örnekte de görüleceği üzere oldukça sık bir şekilde, çatışan kliklerin arasında kalmadan, sadece kendi genel menfaatleri için birlik olmaktaydılar. Birkaç gün süren bu isyan esnasında asker, siyasi kararlarını Et Meydanı'nda almış, askeri hareketliliğini de At Meydanı'nda gerçekleştirmiştir. Maddeten yok edilmemek için radikal davranışlar sergileyen asker, rütbeli devlet adamlarının atamaları ve hayatlarında da söz sahibi olmuştur. Azledilen Derviş Ağa'nın Sadrazam Mere Hüseyin Paşa (ö. 1624) tarafından öldürüldüğü haberi yayılmıştır. Bu durum üzerine Sadrazam Mere Hüseyin Paşa'yı

1184Hüseyin Tûgi, uzun müddet zindan gibi bir yerde tutulan Sultan I. Mustafa'nın, aç ve susuz kaldığını bu sebeple at üzerinde durabilecek gücü olmadığını belirtmektedir (Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 27-47, 58-65). Sultan II. Osman ise hala devleti yönetmeye çalışmakta ve çeşitli işlevsiz atamalar yapmaktadır. Sadrazamlığa Ohrili Hüseyin Paşa ve yeniçeri ağalığına Kırkçeşmeli Kara Ali Ağa'yı getirmiştir. Fakat bu iki şahıs hem kendilerinin hem de Sultan II. Osman'ın sonunu hazırlayacak hamlelerde bulunmuş ve oldukça yetersiz kalmışlardır (Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 383-385; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 485-486).

1185Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 3, s. 945-946; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 109; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 490-491; Emecen, "Osman II", **DİA**, c. 33, s. 455.

1186Kastedilen Yılanlı Sütun olsa gerektir (Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 125-126).

kendileri için bir tehdit olarak gören sipahi ve yeniçeriler Et Meydanı'nda toplanmışlardır. Akabinde At Meydanı'na geçen isyancılar, padişahın Derviş Ağa'nın öldürülmesi hususunda bir fermanının olup olmadığını öğrenmek için saraya elçiler göndermiştir. Padişahtan Sadrazam Mere Hüseyin Paşa'nın azledilerek katlettirilmesi talep edilmiş, Sultan I. Mustafa da bunu kabul etmiştir. 9 Temmuz günü Derviş Ağa gönderildiği Mudanya'dan geri getirilerek Orta Camisi'nde konaklatılmış, birkaç gün sonra ise yeniçerilerin baskısı ile yeniden yeniçeri ağalığına tayin edilmiştir[1187].

İsyan çıkarmak için askerin kullandığı en yaygın bahanelerden birisi, öldürülen önemli bir şahsın katillerinin bulunmasını istemektir. 1623'de de Fatih Meydanı ve Et Meydanı gibi sahaların dolmasına sebebiyet veren bu bahane, Sultan II. Osman'ın katilleriyle alakalıdır. 1 Ocak günü gerçekleşen divan toplantısında naralar atan bazı sipahiler, Sultan II. Osman'ın katillerinin öldürülmesini talep ederek sorun çıkarmışlardır. Yarım kalan toplantının ardından sipahiler, Yeni Odalar'a gelerek yeniçeriler ile görüşme yaparak Sultan II. Osman'ı kimin öldürttüğünün bulunması hususunda anlaşmışlardır. 2 Ocak'taki divan toplantısında da konu gündeme gelerek, şeriat üzerine görülmesi yönünde karar alınmıştır. Sipahiler, Fatih Camisi'ne gelerek Şeyhülislam Yahya Efendi'den fetva istemişlerdir. Şeyhülislam, kaçamak bir yorum yaparak Sultan I. Mustafa'dan ne yapılacağı hususunda emir alınması gerektiğini ifade etmiştir. Padişah ise Sultan II. Osman'ı öldürtenlerin katledilmesini emretmiştir. 7 Ocak'da Sultan II. Osman'ı öldürttüğüne inanılan Sadrazam Kara Davud Paşa yakalanarak Et Meydanı'na getirilmiştir. Kara Davud Paşa'nın vakti zamanında çeşitli görevlere getirdiği ve hala ona itibar eden pek çok adamı olduğu için asker arasında çeşitli münakaşalar yaşanmıştır. Duruma el koyan Sultan I. Mustafa, oldukça sinirlenerek derhal çorbacıları Et Meydanı'na yollamıştır. Sadrazam Kara Davud Paşa buradan alınarak Yedikule'ye kapatılmış ve 9 Ocak'ta da idamı gerçekleştirilmiştir[1188].

10 Şubat 1632'de At Meydanı'na toplanan asker, Hüsrev Paşa'yı (ö. 1632) görevinden aldıranların, ne padişahın ne de devletin dostu olamayacaklarını beyan

1187Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 141-148.
1188Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 186-189, 196-202.

ederek bir isyan başlatmıştır. Mustafa Naîmâ Efendi'ye göre ise isyanın esas sebebi sadrazam olan Hafız Paşa'nın (ö. 1632) yerinde gözü olan entrikacı Receb Paşa'dır[1189]. Bu vesileyle isyanların meydanlarda görünen yüzü asker iken, arka plandaysa sık bir şekilde devlet içerisinde iktidar mücadelesi veren iki farklı kliğin yer aldığı görülmektedir. Siyaseten büyük bir güce sahip olan tarafların çatıştığı bu gibi durumlarda da başta meydanlar ve saraylar olmak üzere şehrin pek çok yeri muharebe alanına dönüşmektedir. Söz konusu isyan esnasında üç gün boyunca saraya saldıran asker, Bâb-ı Hümâyun'u geçerek Bâbüsselâm'a kadar girebilmiştir. Bu esnada at üzerinde saraya giren Sadrazam Hafız Paşa'ya isyancılar tarafından taş atılmış, yere düşen Paşa'yı adamları içeriye kaçırmıştır[1190]. Fakat gelişen olaylar neticesinde Hafız Paşa isyancılara teslim edilerek ikinci avluda katledilmiştir. Buna rağmen Receb Paşa'nın entrikaları devam etmiş, 12 Mart 1632'de asker yeniden At Meydanı'nda toplanarak Yeni Saray'a yürümüştür. Hedef birtakım kimselerin öldürülmesidir[1191]. Birkaç gün sonra isyancılar padişahtan talep ettikleri Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi Mehterhane'de yakalamayı başarmışlardır. Ağa'yı At Meydanı'nda öldürmüşler ve cesedini meydandaki ağaçlardan birisine asmışlardır. Vefa Meydanı yakınlarındaki bir evde yakaladıkları Defterdar Mustafa Paşa da At Meydanı'na getirilmiş, Receb Paşa'nın At Meydanı'na bakan sarayında cellat vasıtasıyla katledilerek cesedi ayağından meydandaki bir dut ağacına asılmıştır. Son olarak isyancıların bulamadığı Musa Çelebi bir entrikayla Receb Paşa Sarayı'na gönderilip katledilmiştir. Topluluğun dağılması için 17 Mayıs 1632'de, Musa Çelebi'nin cesedi sarayın duvarından At Meydanı'na doğru atılmıştır[1192].

1189İsyancılar saraydan, Şeyhülislam Zekeriyyazade Yahya Efendi, Sadrazam Müezzinzade Hafız Ahmed Paşa, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife ve Musahib Musa Çelebi'nin adının bulunduğu on yedi kişilik topluluğun öldürülmesini talep etmektedirler (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 717; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 699; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 104, 112).

1190Sultan IV. Murad, Hafız Paşa'nın kaçması için fırsat tanımış, Paşa'da Yalı Köşkü'nden kayığa binerek Üsküdar'a firar etmiştir. Bâbüsselâm'dan içeriye giren isyancıları Padişah karşılayarak ayak divanı gerçekleştirilmiştir. Asker taleplerinde ısrar etmiş fakat Padişah buna yanaşmayarak Bâbüssâde'den içeriye girmiştir. Bunun üzerine isyancılar gerekirse padişahın da hal edilmesinin gerektiği yönünde konuşmalar yapmıştır. Receb Paşa, isyancıların isteklerinin yerine getirilmesi hususunda Sultan IV. Murad'ı ikna etmiştir. Neticede Üsküdar'a kaçan Hafız Paşa'yı geri çağırtılmıştır (Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 700-702; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 112).

1191Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 702-704; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 104.

1192Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 717-718; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 708-712; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 104.

Zaman zaman tımar alma ve askerin İstanbul'da deftere yazılması hususunda ciddi sıkıntılar çıkmaktaydı. 8 Haziran 1632'de sipahiler At Meydanı'nda toplanarak "*...İstanbullu olup handa oda düşmeyene hıdmet virilmesin ve sene ahırına dek intizar güçdür. Heman şimden tevzi olunsun...*" şeklinde ısrar etmeye başlamışlardır. Sadrazamı yıldırarak taleplerini kabul ettirebilmişlerdir. Neticede İstanbul'da yaşayan alakasız bazı insanların bile görev alabilmek için hanlarda oda tuttukları anlaşılmaktadır[1193]. *Târih-i Na'îmâ*'da isyanın Ok Meydanı'nda gerçekleştiği ifade edilse bile hadisenin At Meydanı'nda olması daha muhtemel görünmektedir[1194].

Meydanlarda toplanıp isyana başlayan ve nasihatle durdurulamayan grupların devlet nezdinde cezalandırılması ya da tamamen yok edilmesi gerekli görülmüştür. 1632'de Sultan IV. Murad, kendisinden evvelki mülazemetleri kaldırarak büyük bir kalabalığın At Meydanı'na toplanarak isyan çıkarmasına sebep olmuştur. Birkaç gün sonra başdefterdar yolda giderken, hizmet mülazimlerinden yetmiş seksen kişilik bir bölük meydanda kendisine selama durmuşlardır. Edepli bir şekilde alacakları ücretleri talep etmişlerdir. Başdefterdar ise konunun yeni görüşüldüğünü, yanında gelmeleri gerektiğini belirtmiş fakat bu esnada mülazimlerden bazıları defterdara birkaç taş atmıştır. Başdefterdar da korkarak İbrahim Paşa Sarayı'nın arkasından kaçarak Tophane'ye doğru inmiştir. Olay üzerine toplanan devlet erkânı, devamlı surette sorun çıkartan bu topluluğun yok edilmesini kararlaştırmıştır. Sonuçta ciddi önlemler alınarak birer, ikişer bütün isyancılar özellikle toplandıkları meydanlar başta olmak üzere bulundukları yerde öldürülmüşlerdir[1195].

Sultan Ahmed Camisi Vakası/At Meydanı Vakası olarak anılan 1648 tarihli hadise, adı geçen meydanda yaşanmış en çarpıcı olaylardan birisidir. Olaylar esnasında At Meydanı'nın yanı sıra İstanbul'daki pek çok diğer meydan ve önemli nokta da iki karşıt siyasi klik tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Yeniçeri, sipahi ya da acemi oğlanı gibi askeri toplulukların, çatışmalar esnasında

1193Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 720.
1194Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 717.
1195Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 427-430.

başvurdukları yöntemler ve kullandıkları silahlar ile iletişim halinde oldukları siyasi kanallar birbirlerinden farklılık göstermiştir. Şehrin gördüğü en kanlı çatışmalardan birisinin ana sebebi Sultan İbrahim'in (1640-1648) öldürülmesinin ardından ortaya çıkan muhalif bir kitledir[1196] ki özellikle sipahiler arasına karışmış ve bir isyan çıkmasında etkili olmuştur[1197]. Üsküdar'da toplanarak, örgütlenmeye başlayan sipahiler üzerine 24 Ekim'de dağılmaları hususunda elçiler gönderilmiş fakat ulufelerinin verilmediğini iddia eden asker isyana devam etmiştir. 25 Ekim'de Galata Sarayı'nda bulunan acemi oğlanları da onlara katılmıştır[1198]. 26 Ekim'de hem sipahiler hem de acemi oğlanları toplanarak At Meydanı'na gelmişlerdir. Paşa Kapısı'nda toplanan ulema ve devlet büyükleri isyancılara gene elçi göndermiş fakat onlar da bir öncekiler gibi taşlanarak uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine erkânı ile ulema, Yeniçeri Odaları'na gitmiş, burada yeniçerilerin desteği alınmış ve isyancıların katlinin vacip olduğu yönünde fetva çıkarılmıştır[1199]. İsyancılar bu gibi durumlarda ulemanın desteğini almaya çalışmışlar fakat her zaman buna vakıf olamamışlardır. Birtakım şahısların görevden alınması ve siyaseten katli gibi durumlara meşruiyet kazandırılabilmesi için ulemanın fetvası da gerekliydi. At Meydanı'nda isyancıların yeniden toplanmasına sebep olan ikinci hadise 27 Ekim günü Sultan Ahmed Camisi'nin etrafında dolanan sipahi kılığındaki üç kişinin yakalanarak, Şehzade Camisi'nin önünde boyunlarının vurulması ve cesetlerinin çarşı ortasına bırakılmasıdır. Bu esnada yeniçeriler kol şeklinde İstanbul içinde dolanarak hanları basmış, yakaladıkları bazı sipahi ve acemi oğlanlarını cezalandırmışlardır. Birer ikişer avlandığını düşünen askerler de bu durumdan korkmuş, tamamen yok edileceklerini düşünmüşler ve At Meydanı'nda yeniden

1196Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 992-994.

1197Naîmâ Efendi birtakım başka sebepleri olmakla birlikte esas sorunu Sofu Mehmed Paşa'nın varlığı ve hareketlerine bağlamaktadır (Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1183-1184).

1198Dokuz seneden beri saraydan çıkma yapılmamış ve bu vaziyetten bıkan iç oğlanları devlet nazarında uygunsuz hareketler yapmaya başlamışlardır. Yeni Saray, İbrahim Paşa Sarayı ve Galata Sarayı'ndan iki bin kadarı ihraç edilmiştir. Sipahiler de bu ihraç edilen gruptan cesaret almıştır (Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 16. Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 992-994; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1183-1185).

1199Acemi oğlanlarının bölüğe çıkarılma şeklindeki talebi bu esnada kabul edilmiştir. Sipahiler ise hem acemi oğlanlarının desteğinden yoksun kalınca hem de katli vaciptir fetvası çıkarılınca davalarından vazgeçmeye karar vererek dağılmışlardır. Fakat yeniçeriler isyancı reislerinin yakalanarak öldürülmesi hususunda devlet adamları ile ulemaya baskı yapmaya başlamışlardır. Bu gergin ortam sonucunda isyana meyilli kitleler yeniden Üsküdar'da toplanmaya başlamışlardır (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 993-995; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1184-1186; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 16-17).

toplanmışlardır[1200]. Daha önceden Üsküdar'da birikmeye başlamış olan sipahiler durumdan haberdar olunca, At Meydanı'na gelerek kalabalığı büyütmüştür. O gece sipahilerle acemi oğlanları Sultan Ahmed Camisi'nde konaklamış ve yapacakları hükümet darbesi hususunda sabaha kadar görüşmüşlerdir[1201]. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa (ö. 1649) bunun üzerine Et Meydanı'na gelmiş, şeyhülislamı da bir grup yeniçeriyle birlikte yanına getirtmiştir. Neticede isyancılar At Meydanı'nda, devletin diğer kısmı ise o gece Orta Camisi civarındaki odalarda konaklamıştır. 28 Ekim'de Topkapı Sarayı'na giden sipahilere padişah, kullarının birbirlerine kılıç çekmesine razı gelmediğini ve kimi münasip bulurlarsa onu sadrazam yapmalarını ifade etmiştir. İki askeri topluluk çeşitli görüşme ve gerginliklerin ardından herhangi bir hususta anlaşamamış ve bir çatışma ortamı oluşmuştur[1202]. Yeniçeriler ile devlet adamları zırhlarını giyerek iyice silahlanmış ve Orta Camisi'nden yola çıkarak Çemberlitaş güzergahından At Meydanı'na doğru ilerlemişlerdir[1203]. Sipahiler ise çatışmaya hazır bir şekilde yeniçerileri karşılamışlardır. Yeniçeriler At Meydanı'na Ayasofya Camisi tarafından girerek hücum etmişler, ilk anlarda oldukça başarılı bir şekilde önlerine çıkan sipahileri katlederek ilerlemişlerdir. Naîmâ Efendi, acemi oğlanları arasında çok iyi okçuların olduğunu, yeniçerilerin ilk andaki ilerleyişlerini durdurduklarını ve birçoğunu telef ettiklerini belirtmektedir. Düzeni bozulan

1200Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 994-996; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1185-1189; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 16-17.

1201Bunun yanı sıra yanlarına çekebileceklerini düşündükleri bazı ulemaya da elçiler göndererek işbirliği yapmaya çalışmışlardır (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 996-998). Ayrıca Has Ahır'daki at oğlanları gibi kendilerine yandaş olabilecek bazı toplulukları da ayartmaya çalışmışlardır (Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1189-1191).

1202İsyancılar hattı hümâyunu derhal Orta Camisi'nde bulunanlara göndermişlerdir. Sofu Mehmed Paşa padişahın kendisinden yana olduğunu anlamış ve bunun üzerine stratejik bir hamle yapmıştır. Sofu Mehmed Paşa, hattı hümâyunu getirenlere emrin padişahın olduğunu ve gerisini ağaların bileceğini söylemiş, azledilmesi isteniyorsa sadrazamlık mührünü teslim edeceğini eklemiştir. Veziriazam ile şeyhülislamın bırakınız katledilmesini, azledilmesini dahi istemeyen yeniçeriler bunu duydukları zaman oldukça hiddetlenmişlerdir. Topkapı Sarayı'na baskı yapılarak bir padişah emri alındığını ve bunun kendilerine karşı kullanıldığını öğrenen yeniçeriler, isyancıların derhal dağılmasını talep etmiş, hattı hümâyunu getirene de bu yapılmaz ise hepsini katledeceklerini belirtmişlerdir. Yeniçeriler isyancı topluluğa bir elçi gönderip niyetlerini anlamak istemiş ama bir yandan da silahlanarak çarpışmaya hazırlanmışlardır. Özellikle ellerindeki fetvayı iyi kullanmışlar ve bütün İstanbul'daki imamlara ulaştırmaya gayret göstermişlerdir. Akabinde isyancılara karşı Yeniçeri Meydanı'nda ciddi bir toplanma gerçekleşmiştir. Sipahi habercileri ile birlikte At Meydanı'na giden yeniçeri habercisi, isyancılar tarafından gelir gelmez öldürülmüştür. İki tarafta bu vesileyle çatışma için hazır olduğunu göstermiştir (Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrar Zeyli**, s. 17; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 996-999; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1189-1191; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 135-136).

1203Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrar Zeyli**, s. 17; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 997-999; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1192.

yeniçeriler az kalsın geri çekileceklerken Koca Muslihiddin Ağa, at üzerinde geriden hızlı bir şekilde gelerek yeniçerileri cesaretlendirmiş ve dağılmayı önlemiştir. Akabinde yeniçeriler gayrete gelerek hücuma kalkmışlar, meydanın ortasına kadar ki alanda bulunan bütün sipahileri öldürmüşlerdir. Çatışma At Meydanı'nın dört bir köşesinde devam etmiş, yeniçeriler pervasızca hücum ederek meydana tamamen hakim olmuşlardır[1204]. Seri ve etkili tüfek atışları yapan yeniçeriler, sipahi ve acemi oğlanlarını öndersiz bırakmışlardır. Caminin kapı ve camları da bu esnada delik deşik olmuştur. İsyancılar özverili bir şekilde çarpışsalar da Sultan Ahmed Camisi'nin içine doğru geri çekilmek zorunda kalmışlar ve çatışmalar burada da devam etmiştir. Kanlı mücadele, sipahi ile acemi oğlanlarının neredeyse tamamen yok olmasıyla neticelenmiştir[1205].

1648'in Temmuz ayında, tarihe mâl olmuş icraatlarından ötürü Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinin yolu açılmıştır. Çıkan olaylar esnasında özellikle At Meydanı, Et Meydanı ile Fatih Meydanı yoğun ve dönüşümlü bir şekilde kullanılmıştır. Bu örnekte ulema el üstünde tutulmuş, devlet erkanı ve asker, meşruiyet sağlayabilme açısından onu kendi yanına çekmeye özen göstermiştir. Et Meydanı'nda toplanan yeniçerilerin yaptıkları görüşmelerle isyan başlamıştır. Yeniçeriler Fatih Camisi'ndeki ikinci toplantıya ulemayı da davet etmişlerdir. Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa da davet edilmiş fakat kendisi firar ettiği için bulunamamıştır. Fatih Camisi'nde devlet görevlileri arasında müzakereler olmuş, saraydan gelen temsilciler ile de çeşitli tartışmalar yaşanmış, neticede sipahiler, yeniçeriler, ulema ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinden oluşan büyük bir topluluk isyan hususunda anlaşmıştır. O gece isyancılar güvenlik önlemi olarak evlerine dağılmamış, asker Fatih Meydanı'nda, ulema ise yeniçeri odalarında konaklamıştır. Sultan İbrahim ise bostancıları silahlandırmış ve saray duvarlarına topları atışa hazır hale gelecek şekilde dizdirmiştir. Ertesi gün Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa yakalanmış, Vezir Sofu Mehmed Paşa'ya (ö. 1649) teslim edilmiş ve fetvası da

1204Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrar Zeyli**, s. 17; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 997-999; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1192-1193; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 135-136.

1205Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1193-1195; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 998-999; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 135-136; Olayın tanığı Ralamb, Sultan Ahmed Camisi'nin içerisinde bile sipahilerin başlarının kesildiğini belirtmektedir (Claes Ralamb, **İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658**, Çevirmen Ayda Arel, İstanbul, Kitap, 2008, s. 63).

çıkınca katledilmiştir. Cesedi bir atın arkasına bağlanarak At Meydanı'nda bulunan Çınar Ağacı'nın altına atılmıştır. 8 Ağustos 1648'de şeyhülislam, neredeyse bütün ulema, ocak ağalarıyla birlikte asker, sadrazam ilan edilen Sofu Mehmed Paşa'nın yanında At Meydanı'na gelmiştir. Bütün İstanbul'daki dükkanlar kapanmış ve asker tamamen silahlanmıştır. Topluluk Sultan Ahmed Camisi'nin avlusunu karargah haline getirmiş ve Topkapı Sarayı'yla görüşmelere geçmiştir. Evvela Şehzade (IV.) Mehmed'in (1648-1687) Sultan Ahmed Camisi'ne gelerek cülûs etmesi gündeme gelmiş fakat Valide Sultan camide cülûs âdeti olmadığından isyancıların saraya gelmesini istemiştir. Avludakiler ise sarayda bostancıların silahlı bir şekilde beklediğini bildiklerinden buna yanaşmamışlardır. Görüşmeler devam etmiş ve neticede saray pes etmiştir. Bâb-ı Hümâyun açılmış, bostancıların silah çekmeme yolundaki taahhüdünün ardından Topkapı Sarayı'na girilmiştir. Devlet görevlileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Şehzade (IV.) Mehmed'in tahta çıkması hususunda anlaşılmış ve 15 Ağustos'da cülûs töreni gerçekleştirilmiştir. Sultan İbrahim cülûsun ertesinde hapsedilmiş fakat buradan kaçarak Bostancı Ocağı'na sığınmıştır. Bir kısım bostancı İstanbul'da çeşitli velveleler çıkararak gezinmeye başlamış ve Sultan İbrahim'in yeniden tahta çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine At Meydanı'na yeniden silahlı pek çok kimse toplanmış ve bostancılar pes etmişlerdir. Sürecin sonunda Sultan İbrahim boğularak öldürülmüştür[1206].

Yaklaşık dört ay sonra yani 27 Aralık 1648'de At Meydanı, Sipahi Vakası adını alacak isyana sahne olmuştur. Girit'in fethinde İstanbul'dan ek kuvvet olarak gönderilen bin adet askere, ücretlerinin, gelecek sene verilmesi kararlaştırılmıştır. Asker bu durumdan hoşnut olmamış, Silivri'den geri dönmüştür. Silahlı bir şekilde At Meydanı'na doluşan kitleye karşı ulema ve devlet adamları, isyanın bastırılması için Et Meydanı'ndaki yeniçerilerle görüşme yapmışlardır. İsyancılar Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'yla Şeyhülislam Hacı Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1656) kellelerini talep etmişlerdir. İsyancılara dağılmaları yönünde haber gönderilmiş, olumlu yanıt gelmeyince de devlet erkânı müdahale yönünde karar almıştır. Aynı gün yeniçeri ve acemi oğlanlarından oluşan silahlı topluluk Et Meydanı'ndan çıkarak At Meydanı'na

1206Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 984-989; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1148-1165; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 130.

gelmiştir. Başlayan mücadele neticesinde aynı At Meydanı Vakası'nda olduğu gibi isyancılar etkili tüfek atışları sayesinde dağıtılmıştır[1207].

Zaman ve mekandan bağımsız olarak gerçekleşen pek çok benzeri gibi, temel nedeni iktisadi olan kargaşalar Osmanlı toplumunda da sıklıkla gözlenmiştir. Başkent İstanbul, büyük bir kolluk gücü barındırmasına rağmen çeşitli esnaf ayaklanmalarına sahne olmuştur. Bunlardan ilki 21 Ağustos 1651'de gerçekleşmiştir. İktisadi vaziyetin kötü gidişinden dolayı devlet, elindeki her yüz on sekiz züyuf akçeye karşılık esnaftan bir altın alınmasını teklif etmiştir. Bu duruma karşı olan esnaf kethüdaları, Sadrazam Melek Ahmed Paşa'ya (ö. 1662) başvurarak derdini anlatmak istemiş, fakat umduğunu bulamayarak bir de üzerine azar işitmiştir. Duruma oldukça içerleyen esnaf, şeyhülislamın yanına da gitmiş ve benzer bir muamele görmüştür. Akabinde şeyhülislamı zorla yanlarına alarak İstanbul'daki bütün dükkanları kapattırmışlar ve At Meydanı'na gelmişlerdir. Kara Çelebi-zâde'ye göre yaklaşık yirmi bin kişilik topluluk görüşme yapmak için saraydan izin istemiştir. Davet gelince esas toplanma yerleri olan Ayasofya'dan ayrılmış, Ayasofya ile Bâb-ı Hümayun Meydanlarını geçerek Topkapı Sarayı'nın ilk avlusunu neredeyse tamamen dolduracak şekilde içeriye girmişlerdir. Görüşmelerin ardından esnafın talepleri yerine getirilmiş ve Sadrazam Melek Ahmed Paşa görevinden azledilmiştir[1208].

1655'de, Sadrazam İpşir Mustafa Paşa (ö. 1655) ile Vezir Kaptan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (ö. 1683) arasındaki husumete dayalı olarak At ve Et Meydanı dört gün boyunca isyancılara ev sahipliği yapmıştır. Sipahi, yeniçeri, cebeci ve topçuların yanı sıra işsiz güçsüz eşkıya takımının da doldurduğu alanlar mahşer yerine dönmüştür. İsyan, Kürd Mehmed Ağa adındaki bir kimsenin yanındaki beş yüz civarı askerle, birtakım ödemelerin yapılmadığı bahanesiyle At Meydanı'na doluşmasıyla başlamıştır. Saraydan toplananların talebinin ne olduğu sorulmuş ve dağılmaları emredilmiş fakat At Meydanı'ndaki kitle Kürd Mehmed Ağa'nın önderliğinde padişahın huzuruna çıkarak, dertlerini anlatmak istediklerini

1207Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 12-16.

1208Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 1044-1045; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1319-1321; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 132; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 67-77; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme** s. 36-43.

belirtmiştir. İstek kabul edilmemiş, asker de o gece Et Meydanı civarında konaklamıştır. Meydanı bundan sonra bir müzakere noktası olmuştur. Geceleri Et Meydanı'nda gündüzleri ise At Meydanı'nda bekleyen isyancılar gittikçe kalabalıklaşmıştır. Kürd Mehmed Ağa da huzura çıkmaktan vazgeçerek saraya, isyancı kitlenin talebinin İpşir Mustafa Paşa'yla Şeyhülislam Ebusaid Efendi'nin (ö. 1662) öldürülmesi olduğunu iletmiştir. Bu esnada isyancılar arasında İpşir Mustafa Paşa'nın kendi sarayına üç bin kadar sarıcayla sekbanı topladığı ve ayaklananların üzerine saldırtacağı yolunda bir dedikodu çıkmıştır. İsyancılar derhal harekete geçmiş, veziriazamın sarayıyla birlikte Şeyhülislam Ebusaid Efendi ve oğlu Feyzullah Efendi'nin (ö. 1698) evleri yağmalanmıştır. Sonuç olarak bu süreçte İpşir Mustafa Paşa'nın ne saray ile askerden ne de İstanbul halkından herhangi bir taraftarı kalmamıştır. 11 Mayıs 1655'de isyan sonuçlanmış ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa istediği sadrazamlığı alabilmiştir. Kendisinin ön ayak olduğu hadiseler sonucunda İpşir Mustafa Paşa katledilerek başı At Meydanı'ndaki isyancılara teslim edilmiştir[1209].

İktisadi vaziyet kötüye gittiği dönemlerde askerin de bundan etkilenmemesi mümkün değildir. Silah gücüne sahip olan topluluklar, zaman zaman bu gibi durumlara doğrudan kendilerince müdahale etmekten geri durmamışlardır[1210]. Meydanları dolduran iktisadi temelli isyanları tetikleyen en büyük etkenlerden birisi değeri düşük paranın piyasaya sürülmesi veya maaş olarak verilmesidir. Girit'ten İstanbul'a gelen yüz kişilik yeniçeri topluluğuna züyuf akçe verilmiş, bunun üzerine 2 Mart 1656'da yeniçeri ve sipahiler, ayak divanı yapılmasını talep etmişlerdir. Ağa

1209Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1607-1620; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrar Zeyli**, s. 196-199; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 76; Îsâ-zâde, **Târîh**, s. 16-19.

121022 Haziran 1588'de, bir Yahudi kuyumcu ile beylerbeyi, hazineye fazladan gelir sağlayabilmek için yeniçeri, sipahi ile devlet görevlilerinin tamamının maaşından iki günlük ücret kesmeyi ve halkın bir kısmından da belli bir miktar vergi alınmasını gündeme getirmiştir. Sultan III. Murad'a aktarılan öneriye muhalif olan yeniçeriler, 24 Haziran'da halkın katılımıyla birlikte At Meydanı'na gelerek toplantı yapmışlardır. İsyan yaklaşık kırk kişinin ölümüyle bastırılmıştır. Kuyumcuyla beylerbeyi ise fazladan gelir elde edebilmek için yeni bir hileyi hayata geçirmişlerdir. Yeni basılacak paralar saf gümüşten imal edilmemiş içlerine başka bir maden daha karıştırılmıştır. İlk başta paralar yeniçerilerin hoşuna gitmiş fakat kuyumculara bozdurmak istedikleri zaman bunun mümkün olmadığını görünce hiddetlenmişlerdir. Hilenin aslını öğrenen yeniçeriler Yahudi kuyumcuyu evinde bulup döverek öldürmüşler, sonrasında ise saraya kaçan beylerbeyini talep etmişlerdir. Saray mecburen beylerbeyinin kellesini onlara göndermek zorunda kalmıştır (Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 436-439).

Kapısı'na gelen asker, meydanda eksik para aldığını dile getirmiş fakat Kethüda Osman Ağa kitleyi tehdit edip korkutmuştur. At Meydanı'na geri dönen yeniçeriler, sipahilerden yardım istemiş, akabinde konu Et Meydanı'na taşınmış ve buradaki yeniçerilerle de görüşülmüştür. Saray ağalarının kendi istediği veziri sadrazam seçtirmesi, askerin umursanmaması, alacakların birikmesi gibi konularda uzlaşılmış ve padişahın huzuruna çıkılmanın gerekliliğinde anlaşılmıştır. Et Meydanı'nda toplananlar gittikçe kalabalıklaşmış, yanlarına davet ettikleri devlet erkânıyla ulema da gelmiştir. Toplantılarda saraydaki ağalardan hangilerinin katledileceği ve devletin üst makamlarına kimlerin atanacağı görüşülmüş, Siyavuş Paşa, sadrazamlık görevine getirilmiş ve kitle Et Meydanı'ndan At Meydanı'na gelmiştir. Meydandan taşan ve Alay Köşkü'ne kadar yayılan topluluğa, Sultan IV. Mehmed Alay Köşkü'nden hitap etmiştir. İsyancılar katledilmesini istedikleri ağaların isimlerini padişaha sunmuşlar, Sultan IV. Mehmed ise kısa bir süre konuyu değerlendirip adı geçen ağaların katledilmesi hususunda bostancıbaşıya emir vermiştir. İlgili ağaların cesetleri surların üzerinden isyancılara bırakılmış, asker tarafından da At Meydanı'nda bulunan Çınar Ağacı'na asılmışlardır. Akabinde Başbaki Kulu Kara Abdullah isyancılara dağılmaları konusunda nasihat vermek için At Meydanı'na gelmiş, fakat öldürülerek Mehterhane binasının tırabzanına asılmıştır. İstanbul'daki dükkanların beş gün boyunca açılmamasına neden olan bu isyan, 7 Mart 1656'da bütün kaçakların yakalanarak kellelerinin vurulması ve cesetlerin At Meydanı'ndaki meşhur Çınar Ağacı'na asılmasıyla sonlanmıştır[1211].

Esas sebep olmasa bile İpşir Mustafa Paşa'nın öldürülmesi birtakım sorunların daha da büyümesine sebep olmuştur. 1656'da İstanbul, Seydi Ahmed Paşa'nın (ö. 1660) Anadolu'daki faaliyetlerinden dolayı iki gün iki gece boyunca karışmıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın öldürülmesinin ardından, onun adamları Seydi Ahmed Paşa'nın yanına toplanmışlardır. Bu topluluk hem Anadolu'da çeşitli sorunlar çıkarmış hem de kendilerine muhalif klikte yer alan sipahilere saldırmışlardır. İstanbul'daki sipahiler de At Meydanı'nda toplanarak bu duruma tepki göstermişlerdir. Talepleri, Seydi Ahmed Paşa üzerine Osmanlı ordusunun sefer

1211Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1648-1655; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 236-238; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 85-88; Îsâ-zâde, **Târîh**, s. 22-27.

yapması, başına ise padişahın geçmesidir. Sipahiler Yeni Saray'a yürümüş, tuğ-ı hümâyunu çıkarıp sarayın ilk avlusundaki cebehane önüne dikmişlerdir. Birkaç gün sonra divan toplanmış ve isyancılara neden böyle bir girişim içerisinde oldukları sorulmuştur. Hasan Ağa ileri atılarak Seydi Ahmed Paşa'nın yoldaşlarına ihanet ettiğini, ayrıca Anadolu'da reayaya zulüm ettiğini söylemiştir. Akabinde şeyhülislama bu seferin yapılmasının meşru olup olmadığı sorusunu yöneltmiş ama menfi yanıt almıştır. Hasan Ağa bu sefer yeniçerilere dönerek onların fikrini sormuştur. Kul Kethüdası Keçeci-oğlu, padişahın yeterince gücü olduğunu ve eğer Seydi Ahmed Paşa isyan ederse hakkından rahatlıkla gelinebileceği yanıtını vermiştir. Bu cevabı duyan sipahiler arasında bir kaynaşma olmuş ve olayları büyütmüşlerdir. Bu hareketleri fayda etmemiş ve Divan'da siyaseten katl edilmişlerdir. İki gün iki gece boyunca da İstanbul'da isyancı avına çıkılmış, meşhur olanlarından yaklaşık yirmi tanesi öldürülmüştür[1212].

1657'de sipahiler isyan için gene At Meydanı'nı tercih etmişlerdir. Bu sefer ki isyanın sebebi Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö. 1661) veziriazam olması ve muhaliflerin Seydi Ahmed Paşa'yı (ö. 1660) sadrazam yapmaya çalışmalarıdır. Köprülü, Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna Valiliği'ne atamış, taraftarları da bu duruma oldukça içerleyip, üzülmüşlerdir. Sadrazam karşıtları bu durumu fırsat bilerek sipahileri isyana teşvik etmişler fakat Köprülü Mehmed Paşa duruma önceden hazırlanmıştır. Ocak ayı içerisinde, sipahiler kendi ağalarının evlerini dahi taşlamış ve yolda gördüklerini zorla yanlarına katarak At Meydanı'na gelmişlerdir. İsyanı büyütmek için Yeni Odalar'a giderek Yeniçerileri kendilerine yoldaş etmeye çalışmışlardır. Fakat Köprülü Mehmed Paşa'nın ön hazırlığı başarılı olmuş ve sipahilerin isyanı büyümemiştir. Sipahiler yavaş yavaş dağılarak meydanı boşaltmışlar, yeniçeri ağası da İstanbul'da kol gezerek şehrin güvenliğini sağlamış ve yeni bir toplantının gerçekleşmesini önlemiştir[1213].

14 Kasım 1687'de başlayan Sancak Vakası'nın esas çıkış sebebi bambaşka bir neden olmasına rağmen, ısrarla meydanlarda toplanan askerin isyanını

1212Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1668-1670; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 254-256.
1213Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1720-1725; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 292-295; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK, 1983, c. 3-1, s. 367-368.

sürdürebilmesi için en kuvvetli gerekçeleri cülûs bahşişi olmuştur. Sipahi Küçük Mehmed ile yeniçeri Fetvacı Çavuş, çevrelerinde kalabalık bir kitle toplanmayı başarmış ve yeniçeriler Et Meydanı'nı, sipahiler ise At Meydanı'nı toplanma alanı seçerek eşgüdümlü bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır. Küçük Mehmed, birtakım uygunsuz konuşmalar yapması üzerine At Meydanı'nda öldürülmüştür. İsyancılar eylemlerine eski kaymakam Receb Paşa'nın kendilerine verilmesi talebiyle devam etmiş, Köprülü Damadı Sadrazam Siyavuş Paşa (ö. 1688) da bu istek kabul edilmediği müddetçe isyanın sonlanmayacağı fikrinde olduğu için 15 Kasım 1687'de Receb Paşa'yı boğdurtarak cesedini Bâb-ı Hümâyun'un önüne bıraktırmıştır. Yeniçeriler bu hadise üzerine durulmamış ve cülûs bahşişlerini gündeme getirerek At Meydanı'nda toplanmışlar, sipahilerin de desteğini almışlardır. İsyan cülûs bahşişlerinin bir sonraki ulufeleri esnasında ödenmesi sözünü almaları ile o anlık sonlanmıştır[1214]. Devlet bu gibi isyanların meydanlarda patlamasına seyirci kalmış gibi görünse bile daha sonradan isyancı elebaşlarını tek tek ayıklayarak yok etme yoluna gitmiştir. Zaman zaman bu teşebbüs sonuç getirirken, bazen de yeni isyanlara sebebiyet vermiştir. Mesela Sancak Vakası'nın elebaşılarından Fetvacı Çavuş, ilerleyen günlerde yeniçeri ağası tarafından katlettirilmiş, yeniçeri ve sipahilerden bir kısmı da Fetvacı Çavuş'un intikamını almak için At Meydanı'nda yeniden toplanmışlardır. Nasihat etmesi için gönderilen Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa, meydanda isyancılar tarafından öldürülmüş, hadiseler de şiddetlenerek İstanbul'daki pek çok yere sıçramıştır. İsyancılar Sadrazam Siyavuş Paşa'nın sarayını yağmalamış, kendisini bulabilmek için At Meydanı ile sadrazamın sarayı civarında bulunan çarşıları mahşer yerine çevirmişlerdir[1215]. İstanbul'un denetimini ele geçiren isyancılar artık halkın canını oldukça sıkmaya başlamışlardır. Bardağı taşıran son damla Cevahir Bedesteni civarında, seyyidlerden birisinin dükkanının yağmalanmasıdır. Bu seyyid bir sırığa beyaz bez bağlayarak bütün Müslümanları sancak dibine çağırmış, İstanbul halkı da buna iştirak ederek büyük bir kitle oluşturmuştur. İsyancıların yağma ve talanından bıkan kitle At Meydanı, Ayasofya Meydanı, Bâb-ı Hümayun Meydanı ile Topkapı Sarayı'nın birinci avlu meydanını

1214Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 267-269; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 326-328.

1215Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 275-277; Râşid Mehmed Efendi, Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa'nın Et Meydanı'na geldiğini ve burada öldürüldüğünü yazmaktadır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 332-333).

tamamen doldurmuşlardır. Ulemadan pek çok kimse de bu esnada saraya gelerek desteğini göstermiştir. İstanbul halkı bundan cesaret alarak eşkıyalara karşı padişahtan medet ve yardım dilemiştir. O esnada saraydan kaçmaya çalışan isyancı elebaşılarından Kapıcılar Kethüdası Seyyid Mustafa halk tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Ulemadan sonra sarayın da desteğini alan İstanbul halkı gündüzleri isyancıları bulduğu yerde öldürülmekte, geceleri ise Topkapı Sarayı'nın içinde dinlenmeye çekilmektedir. Bu durumdan cesaret bulan topçubaşıyla emrindeki askerler, bostancılar ve yüksek rütbeli devlet görevlileri de toplanarak saraya gelmişlerdir. Devlet ve halk el ele vererek ısrarlı bir şekilde İstanbul'a dağılmış olan isyancıları aramış ve bulduklarını idam ederek sükuneti sağlamıştır[1216]. Sık sık çatışıp karşı cephelerde yer alan yeniçeri ve sipahiler, Sancak Vakası'nda olduğu gibi dayanışma içerisine girdikleri zaman, İstanbul'daki hadiselerin boyutları oldukça büyümekteydi. Şehirdeki iki ana askeri güç birbirine dayandığı an devlet aklı çaresiz kalabilmekte, devreye ancak halk girdiği zaman güçler dengelenebilmekteydi. Devletin, askerin hakkını verdiğini düşündüğü ama askerin bunu yetersiz gördüğü zamanlarda eğer bu örnekte olduğu gibi yeniçeri ve sipahiler arasında bir birliktelik oluşursa, halkı bezdiren pek çok hadise gerçekleşmekteydi. Meydanların devamlı surette işgal edilmesinin yanı sıra çeşitli dükkan ve evlerin yağmalanması neticesinde toplumsal ve iktisadi hayat sekteye uğramaktaydı.

Siyasi güç devşirmek gibi pek çok sebebin yanı sıra Osmanlı askeri, sıklıkla iktisadi temelli isyanlar da çıkarmıştır. Ulufelerinin ödenmemesi[1217] ya da zaman zaman oluşan enflasyon[1218], tüm toplumu olduğu gibi Osmanlı askerinin de hayatını

1216**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 334-335; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 280-281.

1217 22 Nisan 1595'de bin civarında asker ulufeleri için Ferhad Paşa'yı sarayına giderken rahatsız etmeye başlamış, Paşa ise emirleri dinlemeyen askeri yanından uzaklaştırmıştır. Buna kızan asker, Ferhad Paşa'nın başını isteyerek isyanına devam etmiştir. Saraydan dağılmaları yönünde çeşitli haberciler gönderilmiş ama hiçbiri ciddiye alınmamış hatta bunlar taşa tutulmuştur. Akabinde devlet erkânı sarayda toplanmış, Bâb-ı Hümâyun'un yeniçeriler tarafından korunması ve bostancıların da Bahçekapı'da beklemesi kararlaştırılmıştır. Sonrasında ise bostancı ve yeniçerilere isyancıların dağıtılması yönünde emir verilmiştir (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 69-70).

1218 Bir mali piyasaya giren paranın miktarı aşırı bir oranda arttığı zaman mevcut paranın değeri düşmekte ve bu enflasyona sebep olmaktadır. Osmanlı toplumunun maruz kaldığı enflasyonu iki ana sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki devletin paraya sıkıştığı zamanlarda para tağşişi yapmasıdır. Para tağşişi mevcut madeni paranın içerisindeki altın, gümüş ya da bakır oranının düşürülerek daha fazla sikke basılmasına imkan veren yöntemdir. Devlet bu durumdan ilk anda ciddi bir fayda sağlamakla birlikte iktisadi ortam hasar almakta ve kırılgan bir hale bürünmektedir. Diğer sebep ise İspanyolların Amerika'dan Avrupa'ya getirdiği aşırı miktarlardaki

zorlaştırmıştır. Asker, özellikle ulufesi hususunda oldukça hassas davranmakta ve ödeme geciktiği an neredeyse hiç beklemeden isyan çıkarmaktaydı. 16 Mayıs 1701'de beş yüz kadar cebeci, ulufelerinin verilmemesi üzerine reislerinin sözünden çıkarak At Meydanı'nda toplanmışlardır. İstanbul Kaymakamı Vezir Köprülüzade Abdullah Paşa cebeciler üzerine selam ağalarından birisini göndermiş fakat görüşme başarısız olmuş ve ağa kaçarak canını zor kurtarmıştır. Hadisenin büyümemesi için Sekbanbaşı Haşimzade Murtaza Ağa yanına altı yüz kişi alarak At Meydanı'na doğru yola çıkmıştır. İki topluluk evvela bir görüşme yapmış, cebeciler amaçlarının itaatsizlik olmadığını, sadece ödenmeyen ulufelerini almak istediklerini belirtmişlerdir. Neticede cebecibaşı görevinden alınmış, cebecilere ödenmeyen ulufeleri hesap edilerek verilmiş ve sorun çözülmüştür[1219].

1703'de, İstanbul'un meydanları başta olmak üzere pek çok kurum, bina ve bölgesini etkileyen, birkaç ay boyunca süren büyük hareketlilikler yaşanmıştır. Tarihte Edirne Vakası olarak anılacak bu hadise esnasında iki farklı şehirde birbirine muhalif cepheler ortaya çıkmıştır. Edirne Vakası'nın[1220] İstanbul ayağı Gürcistan seferine gönderilmek istenen cebecilerin 31 Mayıs 1703'de At Meydanı'nda toplanmasıyla başlamıştır. Birkaç hafta arayla cebeciler iki kere daha adı geçen meydanı doldurmuşlardır. Yaklaşık iki yüz ila beş yüz arasında değişen sayıdaki asker, seferden önce ulufelerini almak istemektedirler. Sekbanbaşı Haşimoğlu kalabalık bir topluluk ile At Meydanı'na gelerek ilk isyanı dağıtmıştır. İkinci isyanda cebecilerin ödemeleri yapılmıştır ve At Meydanı'nı boşaltarak sefere çıkmaları sağlanmıştır[1221]. Üçüncü isyanda cebeciler At Meydanı'ndaki Fazlı Paşa Sarayı'nda toplanmışlardır[1222]. Defterdar Sarı Mehmed Paşa olağan şartlarda cebecilerin

---

gümüş sikkelerdir. İspanya'nın iktisaden göçmesine sebep olan bu gümüş, Avrupa ve Osmanlı'da da fiyatları arttırmış ve enflasyon yapıcı olarak Osmanlı toplumundaki iktisadi vaziyeti bozmuştur (Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, İş Bankası, 2018, s. 77-131).

1219Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 1, s. 549-551.

1220Sultan II. Mustafa'yı tahttan indirmeye niyet eden bir ordu, Osmanlı tarihinde ilk kez İstanbul'dan hareket ederek Edirne'ye gelmiş ve padişah değişikliğini gerçekleştirebilmiştir. Böyle bir isyanın ortaya çıkmasındaki ana etken Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve içtimai olarak büyük bir bunalıma düşmesidir (Abdülkadir Özcan, "Edirne Vakası", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, c. 10, s. 445; Zeynep Tarım Ertuğ, "Edirne'de Yapılan Son Cülûs Töreni", **Edirne: Serhattaki Payıtaht**, Hazırlayan Emin Necdet İşli, M. Sabri Koz, İstanbul, Yapı Kredi, 1998, s. 162-164).

1221**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 226-227.

1222**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 640.

ulufelerini kısım kısım aldıklarını ve son birkaç keredir savaşa gitmeden evvel tamamını istediklerini ifade etmektedir. Durumun aciliyetinden dolayı devlet kural dışı olarak geleneği, o anlık bozmuş ve maaşların ödemesini yapmıştır[1223]. İlk kaynaşmaların ardından 17 Temmuz'da Edirne Vakası'na sebep olacak büyük isyanın fitili ateşlenmiştir[1224]. Bu sefer iki yüz adet cebeci maaşlarının ödenmesini talep etmiş ve odalarının kapısını kapatarak mukavemete geçmişlerdir[1225]. Konu bahşiş olarak yirmi kese akçenin verilmesiyle geçiştirilmiş, asker de 19 Temmuz 1703'de Ayasofya civarındaki Cebehane'ye toplanmışlardır[1226]. Padişah Edirne'de olmasına rağmen isyancılar, saraya yakın meydanlarda konumlanmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Edirne Vakası vesilesiyle toplumsal bir hadise olarak isyanların, İstanbul'da bir geleneğe oturduğu görülmektedir. Neticede sayıları iyice artarak yaklaşık dört, beş yüz civarına çıkıp, iyice kalabalıklaşan cebeciler dağılmaları için gönderilen paralara itibar etmemiş ve At Meydanı'nı doldurmuşlardır. Sekbanbaşı Haşimoğlu'ndan gene kalabalığın dağıtılması istenmiştir[1227]. Bu esnada cebeciler Eski ve Yeni Odalar'a gitmiş, kendilerine müttefik aramış fakat vakıf olamamışlardır. Tek kazançları isyana yön verme gayesinde olan otuz kişilik bir seyyit topluluğunun onlara katılması olmuştur. İstanbul'daki mevcut devlet erkânıysa bostancıların silahlanarak hazır beklemesi ve yeniçerlerin de savunma için saraya gelmesine karar vermiştir. Fakat Yadigar Ağa, yeniçeriler içeriye girerse ortalığı yağma ederler korkusu ise Bâb-ı Hümâyun'u açtırmamış ve askerleri dışarıda bırakmıştır. Cebeciler de Et Meydanı'ndan yola çıkarak Ağa Kapısı'na hücum etmişler, binanın kapısını kırıp içeri girmiş ve mahkumları salarak kendi topluluklarına katmışlardır[1228]. Daha da kalabalıklaşan isyancılar bu sefer Bâb-ı Hümâyun'a gelmişler, kapının önünde Sekbanbaşı Haşimoğlu, ocak ağaları ve yeniçerileri burada beklerken bulmuşlardır. İki topluluk arasında yapılan görüşmede cebeciler, Sekbanbaşı Haşimoğlu ve Seyyid

1223Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 778-779.

1224Mehmet Topal, **"Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretnâme: Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Mücteba İlgürel, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 578-583.

1225Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 786-787.

1226**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 653.

1227**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 227; **Uşşâkizâde Tarihi**'nde Sekbanbaşı Haşimoğlu'nun At Meydanı'na değil de Et Meydanı'nda toplanan kitlenin üzerine gönderildiği fakat burada bulunanlar tarafından canından edildiği belirtilmektedir (Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 603-605).

1228**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 653-654; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 786-788; **Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 227.

Murtaza Ağa'nın aradan çıkarılmasını istemişler ve kabul edilmiştir. İsyancılar Sekbanbaşı Haşimoğlu'nun üzerine atılmışlar, kendisini Tavuk Pazarı yani Çemberlitaş Meydanı civarında yakalayarak Et Meydanı'na götürmüşlerdir. Akabinde sadaret kaymakamlarının kullanımına ayrılmış olan Demir Kapı Sarayı'na gelen cebeciler buradaki mahpusları da serbest bırakıp yanlarına katıp, Et Meydanı'na dönmüşlerdir[1229]. Oldukça küçük bir isyan olarak başlayan bu hadise günler içerisinde büyük bir harekete doğru evrilmiştir. Et Meydanı'nda toplanan cebecilere yeniçeri, kalyon levendi, devlet erkânı, ulema ve çeşitli şeyhlerden günden güne pek çok katılım olmuştur. İsyan, toplumun çok farklı katmanlarından destek bulması hasebiyle meşru bir zemine taşınmıştır. Özellikle Et Meydanı'nda bulunan Orta Camisi'nde, ulemanın toplanmış olması mühim bir gelişmedir. Askerin talebi Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi ve emri altında olanların görevlerinden el çektirilmesidir[1230]. Ulema, Orta Camisi'nde yapılan bu toplantıda askere destek verdiğini beyan etmiştir[1231]. İsyanın ilerleyen günlerinde bostancıbaşı ikna edilmiş, bostancılar da Sultan Eyüb'ün sancağı ile birlikte Et Meydanı'na gelmişlerdir. Bostancıların arkasından Et Meydanı'na, medrese talebeleri, teberdarlar ve esnaf kethüdaları da dahil olmuştur[1232]. İlerleyen günlerde de isyancılar toplanarak Edirne'ye hareket edilmesine karar vermişlerdir[1233]. Edirne Vakası'nın İstanbul ayağında her içtimai sınıf bir meydandan diğerine olacak şekilde daimi bir hareket halindedir. At Meydanı, Et Meydanı, Bâb-ı Hümâyun Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı, Ayasofya Meydanı ve Çemberlitaş Meydanı hadiseler esnasında kullanılan ve metinlere yansıyan önemli sahalardan sadece birkaçıdır. Topluluklar arasında zaman zaman gerilimli anlar yaşanmış, hatta kavga dövüş ile birlikte cinayetler de olmuştur. Buna rağmen zamanla asker, ulema ve halk ortak bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Özellikle At Meydanı'nda sık sık esnaf, talebe ile askeri bir topluluk ya da bunlardan pek çoğu aynı anda buluşmuş ve çadırlar kurarak nöbet tutmuşlardır. Bu nöbete iştirak edenlere, isyanı destekleyen bir diğer topluluk tarafından kazan

1229Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 787-790.
1230**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 655-656; Silâhdar Mehmed Ağa, **Nusretname**, s. 587-593.
1231Toplantı esnasında yaşanan hadiseler için bakınız **Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 228-230 ve **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 659-665.
1232Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 790; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 665, 673.
1233Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 798-803; Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, **Ravzatü'l-Küberâ**, Hazırlayan Mesut Aydıner, Ankara, TTK, 2003, s. 21-92.

kazan yemekler pişirilmiştir. İstanbul halkı arasında oluşan büyük dayanışmadan *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin müellifi övgüyle bahsetmektedir. Sultan II. Mustafa'nın adamı olduğu anlaşılan kimseler yakalandıkları zaman Et Meydanı'na götürülerek cezalandırılmıştır. Edirne üzerine yürüme kararı da dahil, neredeyse bütün siyasi kararlar Et Meydanı'nda alınmıştır[1234].

İktidar değişim zamanlarında, padişah tarafından gücün tamamen tesis edilemediği ilk anlarda asker, bu zayıf durumu fazladan ulufe ve çeşitli bahşişler talep etmek için de kullanmaktaydı. 1703'de yeni padişah Sultan III. Ahmed, İstanbul'a geldiğinde böyle bir isyanla karşılaşmıştır. İki bin civarı yeniçeri, ulufe ve bahşiş talebiyle Yeni Odalar'da toplanmıştır. Devletin üst makamları arasında, son zamanlarda devamlı surette isyan çıkmasından dolayı, bu gibi hadiselere kesinlikle taviz verilmemesi hususunda bir hava hakimdir. Yeni padişahın da bu yönde emir vermesi üzerine yeniçeri ağası derhal kola çıkmış ve isyancılara sert bir şekilde müdahale ederek bulundukları yerde yok edilmelerini sağlamıştır[1235].

Meydanlarda patlayan hadiselerin hazırlıkları da zaman zaman civardaki yapılarda gerçekleştirilmektedir. İsyanı tertipleyenler sadece askerden oluşuyorsa genellikle kışlalar ve meydanları, askerle birlikte diğer içtimai sınıfların temsilcileri de katılım gösteriyorsa büyük camiler ve külliye meydanları tercih edilmekteydi. Aniden gelişen olaylarda, hadisenin devamlılığının sağlanabilmesi için kitlenin hızlıca büyümesi gerekmektedir. Dolayısıyla gün içinde insanların yoğun olarak bulunduğu çarşı bölgelerinde huzursuzluk çıkarılmaktaydı. Bâyezid Meydanı'yla Çemberlitaş Meydanı'nın çevresi ve Kapalı Çarşı bölgesi ani gelişen isyanlarda bir başlangıç noktası olarak sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı İstanbul'unu ve siyasi tarihini sarsıcı bir şekilde etkileyen Patrona Halil İsyanı bu sahaları kullanıp, büyüyen, ani bir şekilde gelişen hareketlere belki de en güzel örnektir. 1730'da başlayan ayaklanmanın nedenleri arasında, 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'na kadar uzanan pek çok iktisadi ve siyasi hadise bulunmaktadır[1236]. 25

1234**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 228-243.

1235**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 696.

1236Sultan III. Ahmed ile Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki yaşayışları ve siyasi faaliyetleri, hem halkı kendilerine karşı döndürmüş hem de siyasi klikler için bir iç çatışma sahası meydana getirmiştir (Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı,

Eylül'de yeniçerilik iddiasında bulunan on yedi kişi, Bâyezid Camisi'nin Kaşıkçılar Kapısı önünde toplanmış, Kapalı Çarşı'ya dalarak Dua Meydanı'ndan geçmiş ve esnafa dükkanlarını kapatıp onların bayrağı altında isyanlarına katılma çağrısında bulunmuşlardır[1237]. Kargaşaya eğilimi olanların desteğiyle gittikçe kalabalıklaşan isyancılar, Kapalı Çarşı'dan çıkarak Et Meydanı'na gitmişlerdir. Zorla Et Meydanı'na girmiş, kul kethüdasının ortası olan birinci bölüğün kazanını alarak meydana çıkarmışlardır. Buradaki tutuklular serbest bırakılarak isyancı topluluğun büyümesi sağlanmıştır. İsyancıların bir kısmı da Ağa Kapısı'na gelerek buradaki tutukluları serbest bırakmıştır[1238]. Yeniçeri ağası isyancılara müdahale etmemiş, bundan cesaret alan topluluk daha da cüretkar davranarak diğer askeri gruplardan insan devşirmeye başlamıştır. Sipahi Çarşısı'yla Bit Pazarı'nı yağmalayan isyancılar gördükleri bütün dükkanları kapatmışlar ve isyanı daha da büyütmüşlerdir. Bu esnada pek çok elbise, silah ve diğer donanımı yağmalayarak Et Meydanı'na getirmişlerdir. Bu esnada Bâb-ı Hümâyun üzerinden münadiler halka seslenmiş, sarayın birinci avlusuna sancak çıkarılarak isyancılara karşı halkın toplanması sağlanmaya çalışılmış ama fayda etmemiştir. Halkı bezdiren isyanlar esnasında çağrılara uyarak sarayı dolduran halkın, padişaha karşı muhabbeti azaldığı için beklenenin aksi olmuştur[1239]. İsyancılar ile çeşitli müzakereler yapılsa da faydalı olmamış, halk da olayların dışında kalmaya gayret etmiştir. Patrona Halil de İstanbul'da bulunan ve kendisinin denetiminde olan bütün kadrolara atamalar yapmaya başlamıştır. İsyancı kitle bu esnada Üsküdar'daki ordu çadırlarını alarak Et Meydanı'na getirmiş ve buraya yerleşerek bir yeniçeri ordugahı görünümüne sokmuşlardır[1240]. Sultan III. Ahmed yaşanan pek çok hadisenin üzerine pes etmiş, istemediği halde damadı Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Gelibolulu Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Paşa'yı idam ettirmiş, isyancıların talep ettiği birtakım kimseleri de sürgüne göndertmiştir[1241]. Üç paşanın cesedi Alay Köşkü'nden aşağıya atılmış,

2007, c. 34, s. 189).

1237 Destârî, **Tarih**, s. 2-5; Subhî, **Tarih**, s. 22; Abdi Efendi, **Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser,** Hazırlayan Faik Reşit Unat, Ankara, TTK, 1943, s. 29.

1238 Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 6; Destârî, **Tarih**, s. 7-8; Abdi Efendi, **Tarih**, s. 30, 35; Subhî, **Tarih**, s. 22-23.

1239 Abdi Efendi, **Tarih**, s. 32, 37; Subhî, **Tarih**, s. 23; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 7-8.

1240 Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 9; Abdi Efendi, **Tarih**, s. 34-41; Subhî, **Tarih**, s. 24-28; A. Özcan, "Patrona İsyanı", **DİA**, c. 34, s. 190.

1241 Sancağın çıkarılması ama halkın burada toplanmaması, isyancılar üzerine gönderilen müzakerecilerin onları ikna edememesi, isyancıları bastırmak için yollanan silahlı birliklerin ya

öküz arabalarıyla Et Meydanı'na çekilerek götürülmüştür. Asılarak incelenen cesetler arasında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın olmadığı iddia edilmiştir. İsyancılar hem canlarını hem de ele geçirdikleri iktidarı ancak padişah değişimiyle koruyabilecekleri için bu idamlarla yetinmemiş, çeşitli bahanelerle başka sorunlar çıkartmaya devam etmişlerdir. Durumu kavrayan Sultan III. Ahmed, direnmeyi manasız bularak, çocuklarıyla birlikte kendisine zarar verilmemesi şartıyla tahttan çekilmeyi kabul etmiş, kendi eliyle yeğeni Şehzade Mahmud'u tahta çıkartmıştır[1242]. Fakat Patrona Halil ve ekibinin esas hedefi, devletin idaresini sarayın dışından kontrol edebilmektir. Bu esnada, rüşvet alarak istedikleri kimseleri çeşitli görevlere atamışlar, çarşı ile pazarları yağma etmişler ayrıca konak ve yalılara da baskınlar düzenlemişlerdir. İstanbul, günlerce tam bir kargaşa ortamında kalmıştır[1243]. Yaratılan anarşi ortamının müsebbipleri taşkınlıklardan dolayı ceza alacakları korkusuna kapılmaya başladıkları sırada bir karargah gibi kullandıkları Et Meydanı'ndaki çadırları bozmaları ve herhangi bir hadiseye karışmamaları sözünü vermeleri neticesinde affedilmişlerdir. İsyancılar dağılmış, çadırlar kaldırılmış, askerler kışlalarına dönmüş, Et Meydanı eski haline gelmiş, İstanbul'daki çarşı ve pazarlar da açılarak şehir olağan haline dönmeye başlamıştır. Fakat Patrona Halil ve ekibi devlet ile İstanbul halkı için sorun yaratmaya devam etmektedir. İstanbul'daki asayiş sorunu tam manasıyla çözülememiş, belli yerler hala yağmalanmaktadır. Patrona Halil'in gerçekleştirdiği atamalar da devleti karıştırmış vaziyettedir. İsyancıların ortadan kaldırılması gerekliliği hasıl olmuş, Patrona Halil ve ekibi oldukça başarılı bir hileyle, çeşitli üst düzey devlet görevlerine atanmak bahanesiyle Topkapı Sarayı'na getirilerek öldürülmüşlerdir[1244]. 26 Mart 1731'de Patrona Halil ve ekibinden geriye kalan birtakım isyancılar Süleymaniye Camisi'nin avlusuna toplanarak Ağa Kapısı'na saldırmışlardır. Kitle Sipahi Çarşısı, Vezneciler ve Bit Pazarı gibi pek çok

onlarla çatışmaya girmekten imtina etmesi ya da daha kötüsü onlara katılmaları, sarayda dönen entrikalar, sarayda birbiriyle mücadele içerisinde olan kliklerinden bir kısmının da isyancıları gizliden gizliye destekliyor olması ve son olarak isyancıların artık gittikçe çoğalması ve İstanbul'un denetimini tamamen ele geçirmeleri üzerine Sultan III. Ahmed isyancıların isteklerini karşılamak zorunda kalmıştır (A. Özcan, "Patrona İsyanı", **DİA**, c. 34, s. 190).

1242 Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 10; Subhî, **Tarih**, s. 30-31; Abdi Efendi, **Tarih**, s. 39-43; Destârî, **Tarih**, s. 17-20.

1243 Necdet Sakaoğlu, "Patrona Halil Ayaklanması", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 231-234; A. Özcan, "Patrona İsyanı", **DİA**, c. 34, s. 190-191.

1244 Subhî, **Tarih**, s. 44-45, 57-69; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 12, 17-19; Abdi Efendi, **Tarih**, s. 47-60; Ayrıca bu hadisenin detaylı anlatımı için bakınız Destârî, **Tarih**, s. 25-32.

bölgedeki dükkan yağmalayarak At Meydanı'na gelmiştir. Devlet erkânı tarafından hızlı bir karar alınarak mümkün olan bütün asker toplanmış ve Sancak-ı Şerif'le isyancıların üzerine gidilmiştir. Hafızalarda taze olan şehirdeki kargaşa ortamından çok çeken esnafla halk da silahlanarak Sancak-ı Şerif'in altında toplanmıştır. İsyancılarla ilk çatışma Bâyezid Meydanı'ndaki Okçularbaşı'nda cereyan etmiştir. İsyancılar oldukça zayıf kalmışlar ve çabucak dağılmışlardır. Et Meydanı'na giden kitle peşlerinden asker ve halk gelince burada da duramamış, meydanda kıstırılanlar anında yok edilmiş, diğerleri ise bütün İstanbul'da aranarak katledilmiştir[1245].

10 Temmuz 1705'deki bir örnekte olduğu gibi zaman zaman isyanlar başlamadan önlenebilmekteydi. Sultan III. Ahmed'in İstanbul'da gezinti yaptığı sırada Edirne Vakası'nın bakiyesi olduğu iddia edilen birkaç kişinin Bâyezid Camisi'nde isyan tertiplemek için toplanacağı yolunda haber gelmiştir. Padişahın da içerisinde bulunduğu bir topluluk derhal Bâyezid Camisi'nin etrafında dolanarak beş on kişiyi yakalamışlardır. Üzerlerinden çıkan bir defterde isyanın hazırlayıcısı olan isimlere ulaşılmış ve bunlar yakalanarak sürgüne gönderilmiştir[1246].

1740'da Bâyezid Meydanı merkezli bir isyan ve akabinde çatışma yaşanmıştır. Bu hadise bir bölgede toplanarak isyana başlayan ve kalabalıklaşarak güçlerini arttırmaya çalışan gruplara iyi bir örnek teşkil etmektedir. Belli bir sayıya ulaşan isyancılar sıklıkla kışlalara yönelmekte ve kendisine yeni yoldaşlar aramaktadır. Zira isyancılar asker ya da esnaf arasından destek alarak güçlenemedikleri zaman şiddetli bir biçimde bastırılmaktadır. İsyancılarla esas müdahaleyi yapması gereken askeri birlik, olayı duyup bölgeye gelmeden önce, bölgede bulunan kolluk gücüyle esnafın dayanışması çoğu zaman hareketliliği önlemede yeterli olmaktaydı. Bu hadise esnasında evvela küçük bir topluluk Sipahi ve Bit Pazarlarına hücum etmiş akabinde Bâyezid Meydanı'ndaki Kazancılar'a girerek bütün dükkanları kapatmışlar ve yolda bulduklarını yanlarına katmışlardır. İtiraz edenleri öldüren isyancılar Et Meydanı'na gitme arzusu taşımaktadırlar. Fakat

1245Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 20-21; Abdi Efendi, **Tarih**, s. 62-65; Destârî, **Tarih**, s. 38-42; Subhî, **Tarih**, s. 74-80; Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 110-112; Akbaş, **"Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"**, YL Tezi, s. 131-132, 198.

1246**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 753.

oldukça vahşi davranan kitleye katılım az olmuş ve Et Meydanı'na giderek yeniçerileri ikna edebilme şansları da düşük kalmıştır. Sultan Bâyezid Kulluğu'nun çorbacısı Hasan Ağa, Bâyezid Camisi'nin avlusunda toplanan isyancılara hızlıca müdahale etmiş ve çoğalmalarına mani olmuştur. Hasan Ağa, emrindekiler ve bölgede bulunan kazancı esnafı, Et Meydanı'na yönelen isyancılara saldırarak reislerini öldürmüşlerdir. Olayı haber alan Yeniçeri Ağası Seyyid Hasan Paşa (ö. 1748) yanındakilerle birlikte bölgeye gelerek, topluluğu tamamen dağıtmıştır[1247].

1787'de Fatih Meydanı, Taylesanizâde'nin tabiriyle birtakım yobazların mücadelesine sahne olmuştur. İstanbul ahalisinden iki topluluk 19 Ocak'da bir mansıb yüzünden birbirlerine girmişlerdir. Fatih Camisi'nin avlusunda büyük bir kavgaya tutuşan iki grup ateşli silahlar dahi kullanmıştır. Kavga şehrin başka bölgelerine de taşınmış, ölenler olmuş, yaralananlar da sürgün edilmiştir[1248].

b. Genel Bir Değerlendirme

İstanbul'da gerçekleşen isyanlar özellikle asker ve esnaf içerisinden oldukça büyük kitleleri harekete geçirebilmektedir. İmparatorluğun merkez ordusunun büyük bir kısmı İstanbul'da yerleşik vaziyettedir. Yoğun bir ticari hayatın sürdürüldüğü şehirde sınai faaliyetler içerisinde olan, zanaatla ilgilenen ve ticaret yapan çok çeşitli esnaf toplulukları da bulunmaktadır. Uzun bir zaman Avrupa'nın en kalabalık şehri olan İstanbul, isyancılar için geniş toplanma sahaları sağlayabilmiştir. Zaman zaman Üsküdar yakasının dahi kullanıldığı isyanların merkezi doğal olarak suriçidir. Hedef genellikle taleplerin gerçekleştirilebilmesi için iktidara baskı yapmak ya da değiştirmektir. İsyan anlarında çeşitli görüşmelerin yapılması mümkün olsa bile, esas istenen sonuç çoğu zaman zorla alınmaktadır. Baskının muhatabı 19. yüzyıldan önceki zamanlarda Topkapı Sarayı'dır ve kitleler buraya nüfuz etmeye çalışmışlardır. Sarayın hemen önünde yer alan Bâb-ı Hümâyun Meydanı, tarihi boyunca pek çok taarruzun sahası olmuştur[1249]. Öte yandan İstanbul'daki diğer iktidar odakları At

1247Subhî, **Tarih**, s. 627-630; Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 97.
1248Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 184-185.
1249Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 717-718; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 699-704, 708-712; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 104, 112.

Meydanı'nda yer alan ve sadrazam sarayı görevini ifa eden İbrahim Paşa Sarayı ile Ağa Kapısı Meydanı'nda bulunan ve yeniçeri ağalığı makamı olan Ağa Kapısı'dır. Bu iki bina ve önlerindeki meydanlar da Topkapı Sarayı kadar taaruz altında kalabilmektedir[1250].

İsyancı kitlenin kullanımı açısından meydanları, temel olarak iki bağlamda ele almak mümkündür. Birincisi hazırlık, ikincisi ise süreçtir. Hazırlık boyutunun içerisine tek bir ya da pek çok içtimai sınıftan insanın, gizli veya açık olarak gerçekleştirdiği toplantılar, isyanı örgütleyen içtimai sınıfın dışındaki toplulukların davet edilmesi, silahlanma, hangi askeri sınıf ile anlaşıldı ise onun kışlasını ya da mekanını ziyaret ve talebin iktidar erkine iletilmesi yer almaktadır. Çeşitli toplumsal sınıfların sadece temsilcilerinin toplandığı ya da kitlenin fazla kalabalık olmadığı durumlarda hazırlık için külliye meydanları elverişli yerler sağlamıştır. Fakat hadise kalabalık bir kitleyle sürmüşse Bâyezid Meydanı gibi hacimli sahalar kullanılmaktaydı. Askerin başat rol oynadığı ve kalabalık bir şekilde katılımının gerçekleştiği zamanlarda ise yeniçeriler Et Meydanı'nı, sipahiler ise At Meydanı'nı tercih etmektedir. Yalnız At Meydanı kimsenin tekelinde değildir. Her isyancı asker topluluğu için bir görüşme sahası olarak kabul edilmektedir[1251].

İsyanların süreci incelendiğinde bu eylemler anlık gelişen ve planlı olarak başlayanlar şeklinde ikiye ayrılabilir. Anlık gelişenleri yukarıda da ifade edildiği gibi çarşı-pazar bölgelerini birbirine katıp derhal kalabalıklaşarak merkezi bir meydanda toparlanmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple genellikle Kapalı Çarşı ve etrafını birbirine katarak başarılı oldularsa Bâyezid ve Çemberlitaş gibi meydanlardan geçerek doğruca At Meydanı'nı hedeflemekteydiler. Planlı isyanlarda ise İstanbul'un çok daha geniş bir kısmı sürece dahil edilmektedir. Bu sefer işin içine basit birkaç eşkıya ve onların harekete geçirdiği birtakım askeri birlikler ya da esnaf yerine,

1250Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1648-1655; Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 141-148; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 236-238; Îsâ-zâde, **Târîh**, s. 22-27; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 267-269, 275-277, 280-281; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 326-328, 332-335.

1251Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 984-989; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1148-1165, c. 4, s. 1648-1655; Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 141-148, 186-189, 196-202; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 130; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 236-238; Îsâ-zâde, **Târîh**, s. 22-27; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 267-269, 275-277, 280-281; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 326-328, 332-335.

doğrudan doğruya liderleriyle birlikte askerin tamamı girmektedir. Bu gibi durumlarda da At Meydanı ve Bâyezid Meydanı gibi geniş ya da Et Meydanı gibi stratejik yerler kullanıma açılmaktadır. Bu alanlar günlerce işgal altında kalabilmekte, yeri geldiği zaman çadır gibileri kurularak bir askeri kamp alanına dönüşebilmektedir. Eğer hazırlıklar hala bitmedi ise bir yandan buna da devam edilmektedir[1252].

Yukarıdaki sürecin bir de aksi cephesi bulunmaktadır. İsyancılar çeşitli hazırlıklar ve toplantılar yaparken onlara muhalif bir kitle de birtakım faaliyetler içerisinde bulunabilmekteydi. Zaman zaman isyancılar hem siyaseten oldukça güçlü hem de askeri olarak mücadele edilemez bir kitle oluşturabiliyordu. Bu gibi durumlarda saray, birkaç kişiyi feda ederek işin içinden sıyrılmayı tercih etmektedir[1253]. Lakin isyanın haklılığı oldukça şüpheli ve halktan da destek göremediyse ya da isyancılar askerin büyük bir kısmının gücünü arkalarına alamadılarsa durum tersine dönebilmektedir. Devlet isyancıların toplandığı meydanlara müdahale etmektedir. Bu da genellikle Et Meydanı'nda yapılan görüşmelerden sonra gerçekleşmektedir. Genellikle devlet erkânı, yeniçerilerin desteğini alarak sipahilerin, acemi oğlanlarının ya da her ikisinin birden toplanarak çıkardığı isyanları bastırmıştır[1254]. 1648'in Ekim'inde gerçekleşen At Meydanı Vakası'yla gene aynı senenin Aralık'ında meydana gelen Sipahi Vakası buna iki güzel örnektir. Genellikle At Meydanı isyancıların toplanıp hazırlanma sahası, Et Meydanı ise isyan karşıtı güçlerin istişare edip, bu durumu sonlandırmak için harekete geçtikleri mekan olagelmiştir. At Meydanı İstanbul'un en geniş açık alanı olması hasebiyle, büyük hadiselerde bir meydan muharebesi vazifesi de

1252Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 436-439; Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 3, s. 658-659; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 720, 1044-1045; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 427-430; Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 141-148; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 36-43, 85-88; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 267-269, 275-277, 280-281; Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 1, s. 549-551.

1253Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 717-718; Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 699-704, 708-712; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 104, 112; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 267-269, 275-277, 280-281; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 326-328, 332-335.

1254Zaman zaman asker kaynaklı olmayan ve askerin hiç karışmadığı hadiseler de gerçekleşmiştir. Bu gibi olaylar yeniçerilerin müdahalesiyle sonlandırılmıştır (Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 3, s. 692-722; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 248-250; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 389-390; Naîmâ, **Târih**, c. 1, s. 220-223, c. 4, s. 1720-1725; Çelebi-zâde, **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, s. 292-295).

görmüştür[1255].

Bir çatışma olsun ya da olmasın, bütün bu isyanlara rağmen devlet meydanları herhangi bir askeri ya da toplumsal gruba tamamen kapatma yolunu hiçbir zaman tercih etmemiştir. İktidar güvenlik ya da siyasi kaygı gibi gerekçelerle hareket etmemiştir. Çeşitli bahanelerle meydanlar dönemsel olarak bile kapatılmamakta ve ölüme terk edilmemektedir. Zira, insanlar tarafından kullanılmayan bir meydan aslında yoktur, ölmüştür. Meydanın sadece fiziksel bir saha olmadığını içselleştiren Osmanlı toplumu, içtimai hayatı sekteye uğratmaktan daima kaçınmıştır.

2. Ordunun Sefer Zamanlarında Meydanların Kullanımı

Zaman içerisinde padişahların katılımı gittikçe azalsa dahi Osmanlı ordusu, tahrik ya da sınır ihlali gibi kışkırtıcı hadiselerin yanı sıra düzenli olarak sefere çıkmıştır. Sefer mevsimi geldiğinde, yani sert kış ayları geçer geçmez hazırlıklara başlanır ve hava durumu müsait hale geldiği zaman ya doğuya ya da batıya sefer yapılırdı[1256]. Sefer için hazırlanan orduların iki başat unsuru asker ve mühimmat olup bunların evvela At Meydanı'nda ve eğer Batı yönlü bir sefer ise akabinde Davud Paşa Meydanı'nda toplandıklarına dair bilgiler mevcuttur. 9 Haziran 1596'da Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın serdarı ekrem olarak görevlendirildiği seferde ordu At Meydanı'na yerleşmiştir. Sultan III. Mehmed kılıç kuşanmış, saray ağaları ve sancak-ı şerif ile birlikte meydandaki orduyu görmeye gitmiştir. Devlet erkânı ve ordu Ayasofya Camisi'ne gelmiş ve dualar ederek İstanbul'a veda etmiştir[1257]. 10 Mart 1788 tarihli bir vesikada da Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasındaki savaşlar esnasında sefere gidecek ordunun mühimmatı At Meydanı'ndan Davud Paşa Sahrası'na taşıtılmıştır[1258]. Asker ve mühimmat hazırlanırken 1599'daki Avusturya seferi sırasındaki örnekte de görüldüğü üzere ordu için özel üretim yapan orducu

1255Sipahi Vakası için bakınız Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 12-16; At Meydanı Vakası için bakınız Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 992-999; Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1183-1195.

1256Agoston, "Savaş, Osmanlı Dönemi", **DİA**, c. 36, s. 196-200.

1257Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 119-121.

1258Bunun için Öküz Arabacıları Kethüdası'na yeterli sayıda öküzün sağlanması yönünde emir verilmiştir. Kırk beş kuruşa on sekiz öküz bu işi tamamlamıştır (BOA, C. DH., nr. 278-13879).

esnafı At Meydanı'na gelerek üç gün boyunca maharetlerini sergilemiş, üretim yaparak becerilerini göstermiş ve müzisyenler de sanatlarını icra etmişlerdir. Son olarak Sadrazam Sarayı civarına gelerek dualar edilmiş ve esas toplanma alanı olan Davud Paşa Sahrası'na yerleşilmiştir[1259]. Evvela Topkapı Sarayı'nda tuğ çıkarma merasimi yapılmakta hemen arkasından selatin camilerden birisine gidilerek namaz kılınırdı. Asker, mühimmat ve orducu esnafı hazırlanınca padişah ile devlet erkânının da katılımıyla kitle büyük bir alay ile İstanbul'dan çıkılırdı[1260]. Sıralı bir şekilde bütün askeri birlikler kendi bayrakları altında toplanırlar ve sefer batı istikametine ise Edirnekapı'ya doğru yol alırlardı. İstanbul'u boylu boyunca geçen askeri birlikler zaman zaman halkın toplandığı sahalarda durarak kendilerine tezahürat yapılırdı. Bu esnada halk dualar okur, askerler de onları selamlardı. Bu gibi törenler, askeri birliklerin şehirden tamamen çıkışına kadar devam ederdi[1261].

1790'da Sultan III. Selim devrinden bir örnekte görüldüğü üzere Osmanlı ordusu sefere gitmeden evvel zaman zaman Ok Meydanı'nda geçit resmi düzenlemekteydi. Olivier, töreni Büyük İmrahor Köşkü'nden izlediğini ifade etmektedir. Karşı tepede, yani Ok Meydanı'nda ordu geçit resmi için harekete hazır bir şekilde beklemektedir. Yazara göre Sultan III. Selim saat onda gelmiş ve yerini almış, arkasından da tören başlamış ve askerler padişahın önünden geçmişlerdir[1262]. 8 Haziran 1676'da Sultan IV. Mehmed'in içerisinde bulunduğu ordu-yı hümâyunun yaptığı gibi bazı örneklerde Davud Paşa Sahrası yerine Ok Meydanı ilk menzil

1259Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 806; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 245.

12601599'daki Avusturya Seferi'nde serdarı ekrem Sadrazam Damad İbrahim Paşa belirlenen bir mübarek vakitte kapı halkını görkemli bir şekilde hazırlatmış ve At Meydanı'na gelmiştir. Bu tören esnasında paşalar ve devlet büyükleri ile selamlaşılmış ve vedalaşılmıştır. Son olarak Topkapı Sarayı'nda Sultan III. Mehmed'le vedalaşmış olan İbrahim Paşa meydana geri dönmüştür. Akabinde asker, halk ve din adamlarından oluşan geniş katılımlı kitle ile birlikte, sefere gidecek ordunun başarısı için yerin göğün inletildiği dualar edilmiştir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 806-807; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 245, c. II, s. 889).

12611620-1621 Lehistan Seferi için hazırlanan ordunun İstanbul'dan çıkışı esnasında uzun bir alay meydana gelmiştir. Alay şehir içerisinden geçerken şöyle bir sıra izlemiştir: "*...anlardan aşağa acemi oğlanı ve bostancılar ve baltacılar ve gayriler saflar durup ve cebecilerün alayı, cebeciler odası önünden saf dutup ve topcular alayı Dikilitaş önünden saf durup, başlarında şeb-külah ve bazıların başlarında tolkalar, alay bayrakları ile ve andan aşağa top arabacıları alayı ve Tersane halkı, dahi reisler ve kapudanları her biri alaylar edüp, saflar bağlayup, Sultan Bâyezid Hammamı önünden alayları Şeh-zade Sultan Mehmed'e varınca,...*" (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 717-719).

1262Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, 1. Kitap, s. 92-95.

olarak tercih edilebilmiştir[1263]. Neticede surları aşan askeri birlikler Davud Paşa Sahrası'na gelerek toplanırdı[1264]. Bu sahra kaynakların zaman zaman meydan diye tanımladığı konaklama alanı, batıya doğru gerçekleştirilen seferlerde ordunun tamamen derlenip, toparlandığı mevki görevini icra etmekteydi[1265]. Eğer ordu doğuya yönelecek ise bir kısmı Üsküdar'a geçer, Doğancılar Meydanı'na tuğ ve otak yerleştirilirdi[1266]. Ordunun esas kısmı Maltepe'de toplanarak sefer için hazırlıklarını yapardı[1267].

Osmanlı ordusu seferde iken de geride kalanlar zaman zaman Ok Meydanı'nda toplu bir şekilde dua ederek orduya destek olmaya çalışmışlardır[1268]. Başta padişah ve devlet erkânı olmak üzere başkentte kalan herkesin münacaat için Ok Meydanı'nı ziyaret ettiği, çeşitli yüzyıllardan örnekler bulunmaktadır. 1594'de savaş devam ederken, Ramazan ayı içerisinde padişah fermanı ile devlet erkânı ve asker Ok Meydanı'nda toplanmış ve muzaffer olmak için dualar etmiştir. 1595'de ise Estergon Kalesi Alman, Leh ve Venedik orduları tarafından kuşatılmıştır. Sultan III.

1263**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 193.

1264Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 264-265, 280-281, 379-381.

1265Davud Paşa Meydanı'nın ana toplanma noktası olması hususunda pek çok örnek vermek mümkündür. 1596'da Eğri Seferi için hareket eden ordu, 1 Haziran'da Davud Paşa Sahrası'na gelmiştir. 9 Haziran'da büyük bir alayla Sultan III. Mehmed meydanı ziyaret etmiştir. 16 Haziran'da ordu Halkalı'ya geçmiş, padişah ise İstanbul'a dönmüştür. 5 Mayıs 1606'da Estergon Kalesi'nin fethi için serdar tayin edilen Sadrazam Lala Mehmed Paşa büyük bir alay ile Davud Paşa Sahrası'na gelmiştir. Burada bir hafta beklenmiş ve gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra sefer için hareket edilmiştir. 29 Nisan 1621'de Hotin Seferi için hareket edecek olan Sultan II. Osman'ın çadırı Davud Paşa Sahrası'na kurulmuştur. Dokuz gün sonra meydana gelen padişah, ordu toplandıktan sonra harekete geçmiştir (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 94, 337, 526). 1604'de Sadrazam Ali Paşa serdarı ekrem olarak Macar seferine çıkmıştır. İstanbul'dan büyük bir alay ile çıkarak ordunun toparlanabilmesi için Davud Paşa Sahrası'na otağını kurmuştur. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 3 Mayıs günü buradan hareket edilmiştir (Naîmâ, **Târih**, c. 1, s. 275). 21 Mart 1769'da Rusya'ya açılan savaş için Osmanlı ordusu hazırlanmaya başlamıştır. Levaşov, Davud Paşa Sahrası'nda bütün esnaf loncalarının toplandığını ifade etmektedir. Takip eden günlerde de yeniçeriler ve ordunun geri kalan kısmı Davud Paşa Sahrası'na gelmiştir. Son olarak meydana 27 Mart'ta, sadrazam ve önünde dualar ederek din adamları gelmiştir (Levaşov, **Rus Diplomatın Gözünden İstanbul**, s. 27-29). 17 Mart 1788'de büyük bir alayla serdarı ekrem Davud Paşa Sahrası'na gelmiştir. Bir, iki gün arayla da ordunun geri kalanı burada toplanarak sefer için hazırlanılmıştır (Mehmed Emin Edib, **Tarih**, s. 3).

1266Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1222-1232; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 20-21.

1267Samet Balta, **"XVI. Yüzyılda Osmanlı – Safevî Tarihi Açısından İstanbul – Tebriz Hattı ve Anlamı"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 122, 137, 264.

12681655-1656'da İstanbul'da bulunan Thevenot, Türklerin ok attığı büyük bir alan olarak tarif ettiği Ok Meydanı'nın, ordularının başarısı için dualar edilen bir mekan olarak da kullanıldığını belirtmektedir. Alaylar ile gelen Türkler burada Allah'a dua etmektedirler (Thevenot, **Seyahatname**, s. 59).

Mehmed'in emriyle, ulema, devlet erkânı ve halk Ok Meydanı'na toplanmıştır. Bu büyük kalabalığa Ayasofya Camisi'nin vaizi Mevlana Muhyiddin Efendi hitap etmiş, kuşatma altındaki kalede bulunanların başarısı için Allah'a yakarılmış ve dualar edilmiştir[1269]. Osmanlı-Avusturya Savaşları devam ederken, 1596'da yine Ok Meydanı bu vesileyle kullanılmıştır. Eğri Kalesi'ni fetheden ordunun başında Sultan III. Mehmed bulunmaktaydı. Ordu o esnada Haçova Savaşı'nın gerçekleşeceği yere doğru ilerlemekteydi. Vezir Hasan Paşa'nın öncülüğünde şeyhülislam, ulema ve devlet büyükleri Ok Meydanı'nda toplanmışlar halkın da geniş katılımı ile padişah ve ordunun başarısı için dualar edilmiştir[1270]. 1648'de başlayan Kandiye Kuşatması esnasında, 10 Eylül'de Ok Meydanı'na dua için çıkılmıştır. Sultan IV. Mehmed bizzat bu toplantılara katılmış ve geceler boyunca dua etmiştir[1271]. 1710'da gerçekleşen Prut Savaşı'nın arifesinde olduğu gibi zaman zaman ordunun başarısı için önceden de Ok Meydanı'na çıkılarak dualar edilmiştir[1272]. 1715-1718 arasında gerçekleşen Osmanlı-Avusturya-Venedik savaşları esnasında Belgrad, Habsburg birlikleri tarafından kuşatılmış ve ele geçirilmiştir. Kuşatma esnasında Belgrad kalesinde mahsur kalanlara yardım etmek gerekmiştir. Fakat elden herhangi bir şeyin gelmediği anlaşılınca iş dualara kalmıştır. İstanbul halkı da bu vesileyle yine Ok Meydanı'na çıkarak Allah'a yakarmıştır[1273]. Meydanlardaki bu toplanmalar İstanbul'a gelen yabancıların da dikkatini çekmiştir[1274]. Neticede Ok Meydanı'nın savaşlardaki başarılar için bir dua meydanı şeklinde kullanılması bir geleneğe dönüştüğünü söylemek mümkündür. Eğer burada dua okunup namaz kılınacak ise münadiler bir gün evvel bütün İstanbul'da gezerek hadiseyi ilan ederlerdi. Ertesi gün ise meydandaki namazgahta toplananlar savaşa giden ordunun başarısı için dua edip, namaz kılarlardı[1275].

1269Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 374, c. 2, s. 509-510.

1270Bu toplantıdan sonra topluluk Ayasofya Camisi'ne gelerek savaşa gidenler için dualar etmeye devam etmiştir. En sert mizaçtakilerin bile yumuşayarak göz yaşı döktüğü dua ve yakarışlar ertesi gün de sürmüştür. Halk önce Fatih Camisi'ne hemen akabinde de Bâyezid Camisi'ne akın etmiştir. Cami cami gezen bu kitle aynı gün içerisinde Süleymaniye Camisi'ne de gelerek meydanı tamamen doldurmuştur. Bir sonraki gün ise aynı kalabalık bu sefer Şehzade Camisi'ne gelerek dualar okumuştur (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 626-627).

1271Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1179; Ralamb, **İstanbul'a Bir Yolculuk**, s. 76.

1272**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 854.

1273**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1064.

1274Tournefort, **Seyahatname**, II. Kitap, s. 34.

1275Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 33.

Osmanlı ordusu seferde iken Ok Meydanı'nın yanı sıra dua ve çeşitli kutlamalar için İstanbul'daki camiler, külliye avluları, sokaklar, çarşılar ve doğal olarak diğer meydanlar da kullanılmaktadır. Bu gibi durumlarda top ve tüfekler atılmakta, şehir donatılarak çarşılar süslenmektedir. 26 Ağustos 1635'de Revan Kalesi'nin, 13 Ocak 1639'da ise Bağdat Kalesi'nin fetih haberi İstanbul'a ulaşınca günler süren şenlik ve kutlamalar yapılmıştır. Başta Ayasofya Camisi olmak üzere bütün selatin camilerde ordunun başarısı ve Sultan IV. Murad için dualar edilmiştir[1276].

Son konak yeri olan Davud Paşa Meydanı'ndan ayrılan Osmanlı ordusu galip ya da mağlup, her ne şekilde olursa olsun seferden döndüğü zaman halkın geniş katılımı ile başkentte karşılanmaktadır. Padişahın da yer aldığı bir ordu söz konusu ise alây-ı hümâyûn büyük törenlerle İstanbul'a girmektedir. Padişah karşılanacağı için devlet erkânı, ulema ve asker Davud Paşa Sahrası'na çıkarlardı. Büyük alaylar oluşturulmakta, Batı seferlerinden gelen ordular Edirnekapı'dan şehre girmekte ve Topkapı Sarayı'na kadar olan hattaki Fatih Meydanı, Bâyezid Meydanı, Çemberlitaş Meydanı, Ayasofya Meydanı ve Bâb-ı Hümâyûn Meydanlarını kullanmaktaydılar[1277]. 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nın bitimi ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasının akabinde mağlup Osmanlı ordusu İstanbul'a gelmiştir. Davud Paşa Meydanı'na gelindiği zaman Sultan I. Abdülhamid hem orduyu karşılamak hem de Sancak-ı Şerif'i ziyaret etmek için Davud Paşa'ya kadar gelmiştir[1278].

3. İnfaz ve Sergileme Alanı Olarak Meydanlar

İstanbul tarih boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı gibi üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olması hasebiyle, fevkalade ciddi ve kitlesel siyasi hadiselere sahne olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı iç karışıklıklar ve isyanlar Osmanlı'daki örneklerine nazaran toplumsal farklar içermektedirler. Nitekim Osmanlı'daki kimi isyanlarda da İstanbul, benzer biçimlerde kullanılmıştır[1279].

1276Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1032, 1106-1107.
1277Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 758.
1278Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 3, s. 28-29.
1279Roma-Bizans İstanbul'unda Hippodrom, imparatora ulaşılabilen tek siyasi mekandır. At yarışlarının iki ana takımı olan yeşiller ve maviler, sadece yarışlara katılmakla kalmaz, içtimai ve

Osmanlı döneminde yaşanan ve meydanları ilgilendiren siyasi hadiseler "İsyanlar, Darbeler ve Şehir İçi Çatışmalar" başlığı altında detaylı bir şekilde incelenmiş ve dolayısıyla isyanlardan sonra ya da esnasında gerçekleşen anlık idam hadiselerine adı geçen başlık altında yer verilmiştir. Bu kısımda ise Osmanlı Devleti'nin olağan işleyişi neticesinde uygulanan idamlardan bahsedilecektir. Devlet ricali ve askere sıklıkla çeşitli suçlardan dolayı idam cezası verilmekte ve bu idamlar için de meydanlar iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Evvela meydan doğrudan doğruya infazın gerçekleştirildiği saha olarak, sonrasında ise ibret-i alem olması için cesedin ya da kesik başın bir meydana atılması ya da sopa gibi bir alet vasıtasıyla dikilerek sergilenmesi şeklinde kullanılmaktadır. Bu etkili ve nahoş yönteme zaman zaman başvurulmaktadır[1280].

İstanbul'da idamların gerçekleştirildiği oldukça sembolik ve belli başlı sahalar söz konusudur. Bunların başında At Meydanı gelmekle birlikte Ayasofya Meydanı, Ok Meydanı, Bâb-ı Hümâyun Meydanı, Aksaray Meydanı[1281], Vefa Meydanı ile Tophane Meydanı gibi sahaların da kullanıldığını gösteren çeşitli örnekler mevcuttur. 1632'de sadrazamlığa getirilen Topal Receb Paşa, Defterdar Mustafa Paşa'yı At Meydanı'nda bulunan meşhur çınara astırtmıştır[1282]. Gene aynı yıl içerisinde Kâtib Çelebi'nin sipahi zorbası olarak tarif ettiği Çerkes Ali Ağa samur kürkü ile birlikte Arslanhane'nin karşısında yani Ayasofya Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir[1283]. 17 Nisan 1681'de Mirahur-ı Evvel Süleyman Ağa'nın adamlarından Halil ve Mehemmed Ağalar zahire alımı ile görevlendirilmiştir. Fakat ayni alım yapmak yerine yasak olduğu halde nakdi alımı tercih etmişlerdir. Yaptıkları

siyasi pek çok soruna da sebep olurlardı. Kırmızı ve beyazlar ile birlikte toplam dört adet olan bu yarış takımları, at binicilerini günümüzün futbolcuları gibi transfer eder, zaferlerini tezahüratlarla kutlar hatta bunların meşhurları için heykeller bile diktiği olurdu. Fakat yeşiller ile mavileri şehir içindeki iki karşıt hizip gibi görmek daha doğru olacaktır. Yarışlara imparatorlar davet ediliyor ve yarış sonlarında ise sık sık kanlı çatışmalara varan karışıklıklar çıkabiliyordu. Bu esnada bir imparator tahttan indirilerek yerine bir başkası dahi getirilebiliyordu. İmparatorlar da Nika İsyanı'nda olduğu gibi bu iki takımı birbirine karşı kışkırtarak siyaseten yerini güçlendirdiği ya da mevcut siyasi durumu istediği yöne kaydırabildiği oluyordu. Neticede Roma-Bizans meydanları da çok ciddi karışıklıların başlangıç noktaları konumundadırlar (Auzepy, "İstanbul'un Hipodromu", **Bizans**, s. 60-70).

1280Fariba Zarinebaf, **Crime & Punishment in İstanbul 1700-1800**, California, University of California, 2010, s. 157-160.

1281Şekil ve Harita Listesi-İstanbul'daki Çeşitli Meydan ve Tarihi Görüntüler 5, 6.

1282Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 104, 112.

1283Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 730.

suç tespit edilmiş ve padişahın huzurunda, Ok Meydanı'nda idam edilmişlerdir[1284]. Meydanların bu hususta kullanımı yönünde her yüzyıldan en az birkaç tane örneği takip etmek mümkündür. Bu çalışma esnasında 18. yüzyıldan ise pek çok farklı örneğe tesadüf edilmiştir.

24 Aralık 1711'de cuma namazı öncesinde Bâb-ı Hümâyun'un önünde Osman Kethuda ile Mektubi Ömer Efendi'nin boyunları vurulmuştur[1285]. 10 Ağustos 1742'de Istranca taraflarında haydutluk yaparak insanları öldürmüş olan yedi eşkiya idam edilmiştir. İbret olması için eşkiyalardan iki tanesi Bâb-ı Hümâyun'da, iki tanesi Aksaray'da ve diğer üç tanesi ise uygun başka yerlerde idam edilmiştir[1286]. 1764'de İstanbul'daki bazı sarrafların adları çeşitli rüşvet hadiselerine karışmıştır. Bunun üzerine Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi bunların katledilmesinin önünü açan bir fetva vermiştir. Neticede şehirdeki bu meşhur sarraflardan dört tanesi Şem'dânî-zâde'ye göre Saray Meydanı'nda ibreti alem için katledilmiştir[1287]. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi esnasında İstanbul'daki asayişi sıkı bir şekilde sağlayan ve kimseye göz açtırmayan Kaymakam Süleyman Paşa, 8 Mart 1774'de Vefa Meydanı'na gelerek bir ekmekçiyi kavak ağacına astırmış, ekmekçinin ustasını da boğdurtmuştur[1288]. 13 Ağustos 1788'de Esma Sultan vefat etmiş ve bazı çalışanlarının hataları tespit edilmiştir. Görevlerinden alınan bu kimselerden bazıları sürgüne gönderilmiş bazıları ise idam edilmiştir. Bunlardan birisi olan Sarraf Dimitri, Bâb-ı Hümâyun'da idam edilmiştir[1289]. 1790'da Sarraf Artin'in bazı yolsuzlukları tespit edilmiş ve Bâb-ı Hümâyun'da idam edilmiştir[1290]. 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi esnasında İstanbul'a gelen Cezayir donanması Karadeniz'de çeşitli faaliyetlere girişmiştir. Birtakım çarpışmalar neticesinde ele geçirilen Rus esirler İstanbul'a getirilmiş ve idam edilmiştir. 1790'ın son aylarında gerçekleşen bu idamlardan bir kısmı At Meydanı, Üsküdar ve Tophane'de ve muhtemelen buradaki meydanlarda gerçekleştirilmiştir[1291].

1284**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 219; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 120.
1285Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 1089.
1286Subhî, **Tarih**, s. 757.
1287Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 68-69.
1288**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 54.
1289Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 299-300.
1290Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 58.
1291Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 152-157.

Sarayın giriş kapısının açıldığı yer olması hasebiyle Bâb-ı Hümâyun Meydanı da hem idamlar esnasında hem de özellikle ibret-i alem için yapılan sergilemelerde sık bir şekilde kullanılmıştır. 1788'de İstanbul'da bulunan ve doğrudan doğruya o bölgeyi görüp görmediği şüpheli olan Gravina, Bâb-ı Hümâyun'un sol tarafında, boynu vurulan insanların kesik kafalarının sergilendiği bir alanın olduğunu ifade etmektedir[1292]. 1644'ün Eylül ayında Mısır Valisi Maksud Paşa denizden gelerek Sarayburnu'na yanaşmıştır. Fakat Sultan İbrahim, kendisini gördüğü an öldürmek niyetinde olduğu için Paşa derhal cellada götürülmüştür. Kellesi ise ayın 25'inde Bâb-ı Hümâyun'dan dışarı atılmıştır[1293]. 29 Aralık 1711'de Ali Paşa'nın kesik başı Midilli Adası'ndan getirilerek Bâb-ı Hümâyun Meydanı'nda sergilenmiştir[1294]. 27 Kasım 1757'de hacılara musallat olan bir çöl eşkiyasının kesik başı İstanbul'a getirilerek Bâb-ı Hümâyun'da halka teşhir edilmiştir[1295].

1765'de halka zulmeden Çapan-zade Ahmed Paşa'nın üzerine Sivas Valisi Zaralı-zade Feyzullah Paşa'nın yönetiminde asker yollanmıştır. Ahmed Paşa kaçarken yakalanmış ve katledilmiştir. Kellesi ise İstanbul'a getirilerek Bâb-ı Hümâyun'a koyulmuştur[1296]. 22 Eylül 1790'da Hacı Himmetoğlu'nun adamlarından beş kişi yakalanarak öldürülmüş ve cesetleri İstanbul'a yollanıp ibreti alem için Bâb-ı Hümâyun'a bırakılmıştır[1297].

Özellikle "İsyanlar, Darbeler ve Şehir İçi Çatışmalar" başlığı altında idam ve sergilemelere pek çok örnek verilmiş, At Meydanı'nda yer alan meşhur Çınar Ağacı'nın sıklıkla kullanımına değinilmiştir. Öte yandan isyan dışı hadiselerde de sarayın bir uzantısı olarak kabul edilebilecek At Meydanı sergileme işlevi için sıklıkla tercih edilen bir saha olmuştur. 1600'de sipahilerin maaşları ödeneceği esnada bir sorun baş göstermiştir. Onlara ödenmesi gereken birtakım iltizamların

1292Gravina, **İstanbul'un Anlatımı**, s. 71.
1293Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1009.
1294Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 1090.
1295Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774)", **Kitab-ı Hedaya**, s. 193, dipnot 26.
1296Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 76.
1297Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 124.

denetimi dönemin meşhur Yahudi kira kadını[1298] olan Esparanzo Malchi'ye bahşedilmiştir[1299]. Sipahiler, Şeyhülislam Sunullah Efendi'den kadının öldürülmemesi ama görevinden el çektirilmesi yönünde fetva almalarına rağmen 2 Nisan'da kadın ile büyük oğlunu öldürmüş ve cesedini At Meydanı'na atmışlardır[1300]. İbn Maan Mir Fahrettin, Sayda ve Beyrut civarında devlete isyan etmiş ve çeşitli zorluklar çıkarması üzerine yakalanarak İstanbul'a gönderilmiş ve 1635'in Nisan ayı içinde de idam edilmiştir. Cesedi de üç gün boyunca At Meydanı'nda sergilenmiştir[1301].

4. Askeri Atış Talimleri

Askerliğe daima büyük önem atfeden Osmanlı toplumu, silahlı güçlerinin savaşlara devamlı surette hazır olabilmesi için atış talimlerine de oldukça ihtimam göstermiştir. Düşmanı uzak bir mesafeden vurabilme hevesi ve becerisi her çağda bütün silahlı kuvvetlerin ortak arzusu olmuştur. Osmanlı askeri de uzağı vurabilmek için çağına uygun olarak tüfek, ok-yay ve top gibi silahlara başvurmuştur. İmparatorluğun merkezi olan İstanbul'da binlerce asker ikamet etmekte ve talimlerini de burada yapmaktaydılar. Atış talimi yapılacak pek çok saha mevcuttur ve yerleri bellidir. Yeniçeriler söz konusu olduğu zaman onlar için birincil talim mekanı Et Meydanı içerisinde bulunan talimhane alanıdır[1302]. Öte yandan yeniçerilerin At Meydanı'nda da atış yapabildikleri bir saha mevcuttur. Zenberekçi esnafının bulunduğu bölgede zenberek talimhanesi mevcuttur ve bunun bir yanı yeniçerilerin atış talimhanesi olarak kullanılmaktadır[1303].

Sulh zamanlarında hem tüfek hem de ok atışları yapılan sahalardaki

1298Kira kadınlar, dışarıdan saraya birtakım ihtiyaç malzemelerinin tedariğini sağlamaktadırlar (Bernard Lewis, **The Jews of Islam**, New Jersey, Princeton University, 1987, s. 144).

1299Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", **Belleten**, Ankara, TTK, 2001, c. LXV, s. 630-633.

1300Hadiseden iki gün sonra At Meydanı'nda bulunan cesetler çürüyüp kokmaya başlamışlardır. Bunun üzerine ortaya çıkan kötü kokudan rahatsız olunabilir kaygısı ile cesedin kaldırılması hususunda izin alan Yeniçeriler harekete geçmişlerdir. Fakat sipahiler duruma el koyarak odun getirmişler ve cesetleri yakarak kül etmişlerdir (Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 854-857; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 272-273).

1301Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 748-749.

1302Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 549.

1303Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 315.

faaliyetlerin kanunnameler ile belirlenen kuralları vardır. Zaman zaman devlet adamları ve hatta padişahın bile denetlediği bu talimler titizlikle uygulanmaktaydı. Seferlerden önce de bu faaliyetlerin sıklığı arttırılır ve askerin hazır olması sağlanırdı[1304]. Savaş zamanlarında ise sık sık atış talimi yapılması hususunda emir çıkarılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi şu dört örneği aktarmaktadır. 1595'de Eflak Seferi devam ederken Yeniçeri Ağası Veli Ağa'ya yeniçerilerin atış talimi yapması hususunda bir emir gönderilmiştir. Emre göre haftada iki gün ok talimi, ayrıca Et Meydanı'nda da tüfek talimi yapılacaktır. 1599'da Avusturya-Osmanlı Savaşları sürerken yeniçeriler buldukları bütün meydanlarda tüfek talimi yapmışlardır. 1603'de Avusturya-Osmanlı Savaşları devam ederken Et Meydanı'ndaki talimhaneye nişangahlar kurulmuş ve haftada üç gün tüfek ile atış yaptırılmıştır. Yeniçeri odabaşıları düzenli bir şekilde talim yaptırılması konusunda uyarılmıştır, iyi atış yapan ve hedefleri vuranlar da yeniçeri ağası tarafından ihsanlar verilerek ödüllendirilmiştir. 1606/1607'de yeniçerilere Ok Meydanı'nda tüfek talimi yapmaları konusunda tenbihat gelmiştir. Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'ya da haftada iki gün meydana gitmesi ve odabaşılarının nezaretinde askerlerin silah talimlerini izlemesi hususunda emir verilmiştir[1305]. Bu örnekler vesilesiyle Et Meydanı dışında, meydan vasfına sahip neredeyse bütün sahalarda da yeniçerilerin atış talimleri yaptıkları anlaşılmaktadır. Ahmed Efendi'nin aktardığı bir başka örneğe göre Osmanlı-Rus Harbi devam ederken 16 Haziran 1791'de Sultan III. Selim önce Levent Çiftliği'ne gelmiş, burada tüfekçilerin talimlerini akabinde ise Ok Meydanı'na geçerek okçuların atış talimini seyretmiştir[1306]. Yukarıdaki gibi örnekler esnasında iyi atış yapan askerler ödüllendirilmekte ve onlara hürmet edilmesi istenmektedir[1307]. Neticede Et Meydanı dışındaki talimler Ok Meydanı, Taksim Meydanı ve Tophane-i Amire'de yoğunlaşmaktadır. Tüfek ve ok talimleri için daha çok Et Meydanı ile Ok Meydanı[1308] kullanılmaktadır. Talimler esnasında, 23 Ekim

1304Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, c. 1, s. 332-335.

1305Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 111, 237, 401, 480.

1306Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 19.

130720 Mayıs 1798'de Ok Meydanı'nda Hendesehane halifelerine menzil ölçümü konusundaki yeteneklerini sergileme şansı sunulmuştur. Sultan III. Selim tarafından başarılı bulunanlar ödüllendirilmiştir (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 401, 480; Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 230, 277).

1308Sultan III. Selim'in farklı tarihlerde Ok Meydanı'na gelerek hem atış talimlerini izlediği hem de kendisinin atışlar yaptığı pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin 6 Temmuz 1791'de hem ok atanları izlemiş hem de dokuz yüzcüler ile binciler mesafesinde bir atış yapmıştır. 11 Haziran ve 6

1791 ve 14 Mayıs 1798'de havanın lodos olması ya da 12 Kasım 1791'de poyrazın sert esmesi gibi hava muhalefetleri yaşanırsa, ok atmak yerine mecburen tüfek atışları yapılmaktaydı[1309].

Bir kışla avlusu olması hasebiyle Et Meydanı top talimine müsait değildi. Oldukça geniş bir sahayı kaplayan Ok Meydanı'yla Taksim Meydanı top atışları için uygun alanlardı. Denize nazır Tophane-i Amire'nin avlusu da top atışları için uygun bir diğer sahaydı[1310]. Örneğin 1603'de hala süren Avusturya-Osmanlı Savaşları esnasında Tophane-i Amire'de topçular haftada iki gün boyunca top atma eğitimi almış ve "...*darbuzan*..." kurularak atış talimleri yapmışlardır[1311]. 1772'de Baron de Tott, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kötü gidişatı üzerine Ok Meydanı'nda top atış talimleri yaptırmıştır. Ruslar kendisinin ifadesiyle Tuna'da Osmanlı atlılarını perişan eden bir havan topu kullanmışlardır. Osmanlı idaresi de Baron'dan böyle bir topun imalini talep etmiştir. Baron de Tott bu havan topunu tasarlamış ve denenmesi için Ok Meydanı'na getirtmiştir. Sultan III. Mustafa'nın bizzat izlemeye geldiği gösteriler esnasında başarılı atışlar yapılmıştır. Havan toplarından bazıları iki-üç kilometre ötede patlamıştır[1312]. Bir ihtimal Baron de Tott'un yukarıda bahsedilen faaliyetleriyle ilişkilendirilebilecek 3 Nisan 1772 tarihli bir vesikayla Ok Meydanı'nda yapılan top atış talimlerinde kullanılan havan kundakları ile top mühimmatının üretiminin Tersane-i Amire'de yapıldığı anlaşılmaktadır. Havan toplarının üretiminde marangoza iki bin üç yüz yetmiş altı kuruş, çilingire ise on iki bin kuruş ödenmiş ve nakkaş ile boya masrafı da altı yüz altmış kuruş tutmuştur. İki havan topunun üretimi için on beş bin otuz altı kuruşluk bir harcama yapılmıştır[1313]. 20 Eylül 1789 tarihli hatt-ı hümâyunda yüz kırk üç adet topun imal edildiği ve Tophane Meydanı'na dizildiği görülmektedir. Ayrıca bu toplarla hem Kağıthane'de

Kasım 1795'de "...*kaide-i tîrendâzân üzere kaşular*..." atılmasını izlemiştir. 16 Mayıs 1798'de ise sepet ile havaya ok atılması olarak tarif edilen bir talim türü gerçekleştirilmiştir (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 77-94, 101-102, 166-169, 193, 202, 277-285).

1309Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 48, 51, 276.

1310Tophane-i Amire adı ile kastedilen bölgenin doğrudan doğruya Tophane Meydanı ile alakası bulunmamaktadır. Kaynaklarda zaman zaman Tophane-i Amire Meydanı ya da Tophane-i Amire Talimhanesi olarak da geçen bu saha kurumun kendi avlusudur. Talimlerin yıl yıl, yeri ve türünü sıralı halde görebilmek için bakınız Ek-11. Talim Meydanları.

1311Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 401.

1312Tott, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, s. 291-293).

1313BOA, C. AS. nr., 1188-53025.

hem de Taksim Beyoğlu'nda atış talimi yapılması emredilmiştir[1314]. 9 Eylül 1790 tarihli bir vesikada ise Osmanlı topçusunun pazartesi günleri Taksim Meydanı'nda perşembe günleri de Sadabad'ta atış talimi yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat top çeken atların çayır mevsiminde şehir merkezinde olmamaları hasebiyle Topçu Başı Ağa talimlerin bu esnada Tophane'de yapılmasını rica etmiş ve uygun bulunmuştur[1315]. 1793'ün 24 Mart ve 8 Nisan günlerinde, Sultan III. Selim Tophane-i Amire'ye gelerek topçuların idmanlarını seyretmiştir[1316]. Sultan III. Selim top talimleri için Taksim Meydanı'nı da sıkça ziyaret etmiştir. 5 Ağustos 1794, 11 Eylül 1795, 20 Eylül 1796 ve 11 Ağustos 1797 tarihlerindeki dört ziyaretinde de atış talimleri yaptırmış ve son ikisinde burada bulunan beş orta topçuya ödüller verilmiştir[1317]. 23 Ocak 1797'de Ok Meydanı'nda Fransa tarafından hediye edilen süvari topçulara sürat topu attırılmış ve askerler ile komutanlarına çeşitli ödüller verilmiştir[1318]. 1800'de ise topçu neferlerinin, talimleri esnasında her hafta olacak şekilde Beyoğlu, Sadabad ve Tophane-i Amire Talimhanesi'ni kullandıkları görülmektedir[1319].

Neticede İstanbul'da bulunan pek çok meydan ve hatta meydan benzeri saha ok ve tüfek talimleri için kullanılmaktayken top talimleri doğal olarak buna müsait bölgelerde gerçekleştirilmekteydi. Ok ve Tüfek talimlerinde yeniçeri kışlası olması hasebiyle Et Meydanı öne çıkmaktadır. Öte yandan At Meydanı'yla Ok Meydanı da sıklıkla tercih edilen sahalardandır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere top talimlerinde Ok Meydanı ve Tophane-i Amire'nin avlusu uzun yıllar öne çıkmıştır. Zamanla bu ikiliye Taksim Meydanı başta olmak üzere başka sahalarda katılmıştır.

1314BOA, HAT., nr. 15-595.
1315BOA, HAT., nr. 183-8490.
1316Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 119-120.
1317Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 198, 230, 240, 256.
1318Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 174.
1319BOA, C. AS., nr. 76-3552.

SONUÇ

Herkesin gördüğü, bildiği ve hatta üzerinde yürüdüğü meydanlar, toplum ve iktidar erkinin ihtiyaç ve amaçlarına uygun olarak İstanbul'un dört bir yanında ortaya çıkmışlardır. İstanbul, insanlık tarihi dikkate alındığı zaman geçmişi oldukça eskiye dayanan, birbirinden farklı pek çok kültürün etkisi altına girmiş, çeşitli dinleri yaşamış, klişe tabirle de imparatorluklar başkenti olmuştur. Osmanlı İstanbul'uysa tarih içerisinde özgün bir yaşayışa sahiptir. Osmanlı toplumu, akraba olmasına rağmen diğer Türk ülkelerinden ve dindaş olmasına rağmen diğer Müslüman topluluklardan az çok farklılaşmaktadır. Benzer bir coğrafyayı paylaşmasına rağmen her Akdenizli de, Osmanlı insanı gibi değildir. Ökten, Osmanlı insanının "*giyimi, davranışı, konuşması ve yaşama biçimi*" ile kendisine has bir tip olduğunu ifade etmektedir. Dahil olduğu medeniyet çemberinin içinde dahi, çeşitli özellikleriyle başka bir tür insan olarak, öne çıkmaktadır. Dolayısıyla kurduğu şehirler de bu farklı zihin ve kültür yapısına uygun olarak biçimlenmiştir[1320]. Öte yandan fevkalade geniş ve zengin bir imparatorluk olması hasebiyle ortaya çıkan idari, coğrafi, etnik ve dini farklardan dolayı, Osmanlı şehirlerinin kendi arasında bile tam bir benzerlik bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu büyük imparatorluğa yaklaşık beş yüz yıl boyunca başkentlik yapmış İstanbul'un kendi özgün hayat pratiklerinin olduğu kabul edilmelidir.

İstanbul'un, yaklaşık beş yüz yıllık Osmanlı tarihini etkileyen belli başlı hususlar bulunmaktadır. Bunlar toplumsal hayatı, şehri ve dolayısıyla meydanları da şekillendirmiştir. İstanbul, devletler sisteminde uzun seneler büyük yer işgal etmiş, güçlü bir imparatorluğun başkentidir. Şehir, fetihçi bir devletin ganimet ve topraklarının zenginliğinden edindiği artı değerin toplandığı büyük bir merkezdir. Yoğun bir ticaret limanıdır. Etrafındaki Balkan, Anadolu, deniz yoluyla rahatlıkla ulaşılabilen Mısır, Suriye ve Kırım gibi toprakların merkezindeki en büyük şehirdir. Uzun seneler boyunca dünya üzerindeki en kalabalık şehirlerden birisi konumunda olmuştur. Kuvvetle muhtemel 18.-19. yüzyıllara kadar, Avrupa yönünde Viyana, Rusya tarafında Moskova ve İran güzergahında İsfahan'a kadar ki çok geniş

1320Ökten, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme" **Osmanlı**, c. 10, s. 29.

coğrafyada, İstanbul'la hacim, nüfus ve fiziki gelişmişlik bakımından yarışacak herhangi bir şehir var olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli askeri sınıflardan oluşan kalabalık merkez ordusu, sefer zamanları haricinde İstanbul'da konaklamaktadır. Halkın itibar ettiği ve diğer Müslüman devletleri de arada sırada ziyaret eden bir ulema sınıfı, şehrin din ve kültür hayatında etkendir. İdari sınıflarsa, zaman zaman dış dünyadan kimselerin de katılımının olduğu, imparatorluğun dört bir yanından gelen ve genelde iyi eğitim almış elitlerden oluşmaktadır. Ya da hiç değilse alanında liyakat sahibi, farklı beceri ve kabiliyetlere sahip insanlar devlet kadrolarına alınmıştır. Çok çeşitli devlet ve milletlerden gelip İstanbul yaşamına katılan bu kimseler, şehrin esas kimliği içerisinde, yanlarında getirdiği kültürü eritebilmişlerdir. Yeni âdet ve gelenekler İslam inancına ve Osmanlı Devleti otoritesine aykırı bulunmadığı müddetçe kendilerine yer açabilmişlerdir[1321].

Neticede bütün toplumsal sınıfların şehir üzerinde az çok bir belirleyiciliği olmakla birlikte, esas şekillendirici unsurun imparatorluk erki olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Büyük mimari projelerin arkasında neredeyse tamamen devletin bulunduğu söylenebilir. Özel girişim olarak görülen, alelhusus büyük vakıfların esas gelir kaynakları arasında da genellikle hanedan ve devlet büyüklerinin katkıları yer almaktadır. Osmanlı İstanbul'una ana şeklini veren saray, külliye, kışla ve diğer pek çok yapının kaynağı bu kanaldan sağlanmıştır. Hanedan ve devlet erkânının inşaat faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan eserlerin biçim ve işlevini belirleyen birtakım faktörler söz konusudur. Çalışma esnasında yeri geldikçe bunlardan bahsedilmekle birlikte İslam Medeniyeti'nin belirleyiciliğini tekrardan anmak gerekmektedir. Toplumsal hayatı tepeden tırnağa şekillendiren İslam Medeniyeti'ne olan dahiliyet, yukarıda da ifade edildiği gibi her toplumun ihtiyacı olan sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi kamusal hizmetlerin sunulma tarzına yani kamu binalarının biçim ve işlevine de karar vermiştir. İslam Medeniyeti içerisinde yer alan Osmanlı

1321Tam olarak kaynağı ve ne zaman başladığı bilinmeyen mahyacılık âdeti örneğinde görüldüğü üzere şehir ve şehirli, kendi yaşama alışkanlıklarına yenilerini ekleyebilmektedir. Ya da askeri teknolojinin gelişimine mukabil ok talimi yapılan meydanlardan bir kısmında, top atış talimleri de gerçekleştirilmiştir.

toplumunun, kurduğu külliyelerdeki imaretten mektebe, medreseden hamama kadar tüm yapılarda bu gerçeği görmek mümkündür.

Osmanlı İstanbul'unun fiziki şekillenişini belirleyen ana unsurları, İslam Medeniyeti ve buna bağlı bir sistem olan vakıflar, imparatorluk idaresini oluşturan hanedan ve devlet erkânı, asker ve esnaf başta olmak üzere örgütlü toplumsal sınıflar ve son olarak şehre milyonlarca küçük dokunuşta bulunan geniş halk kitleleri olarak saymak mümkündür[1322]. 1453'den itibaren İstanbul'da, Doğu Roma'nın mirasçısı olan Osmanlı Türkleri, ana unsurların öncülüğünde şehre damga vurmaya ve meydanları şekillendirmeye başlamıştır. Yaklaşık beş yüz yıllık bir süreç söz konusu olduğu için İstanbul'daki meydanların hiçbir zaman nihai bir şekle sahip olmadığı iddia edilebilir. Fakat meydanların çevresindeki hacimli yapılarla, siyaseten gücü ya da kültürel bir belirleyiciliği olan kurumların yerleşim düzenine göre sahalar idealize edilebilir. Örneğin Bâyezid Meydanı'nın çekirdeğinin, 21. yüzyılda bile hala Seraskerlik Kapısı, Bâyezid Camisi ve Bâyezid Medresesi'nin ortasındaki alan olduğu açıktır. 16. yüzyılın ilk senelerinde bu saha, Tauri Forumu'ndan Bâyezid Meydanı'na dönüşmüştür. 1507 senesinde bütün parçaları tamamlanan Bâyezid Külliyesi, nihai olmasa da meydana ideal şeklini vermiştir. Fatih ve Süleymaniye Külliyeleri örneklerinde meydanlar, Bâyezid Meydanı'ndan daha net ve kesin bir şekilde oluşmasına rağmen gene de nihai biçimini alamamışlardır. Depremler, insanlar, kurumlar ve en önemlisi de zamanın değişimi sayesinde birtakım binalarını kaybeden ya da çevrelerine başka fiziksel eklemeler gören külliyelerin meydanları da ufak değişimler yaşamıştır. Neticede 21. yüzyılda da, 16. yüzyılda olduğu gibi, Fatih Meydanı'nın ideal şeklinin, camisini merkeze alan ve hala külliye binalarının ortasında kalan iç avlusundan oluştuğu açıktır. Doğancılar, Kadırga ya da Cündi Meydanları gibi, oluşumunda büyük külliyelerin etkisinin bulunmadığı sahaların, daha çok mahalleli tarafından korunduğu ve ideal şekline ulaştırıldığı düşünülebilir. Devlet aygıtı, büyük külliyelerin yanı sıra başta Eski ve Yeni Saray, Eski ve Yeni Odalar, Tophane-i Amire, şehrin çeşitli yerlerindeki topçu kışlaları, iskeleler, başta

1322Kentin ve şehir içerisinde yer alan yapıların gösterge sistemi çözümlendiği zaman İslam Medeniyeti ekseninde hayatını sürdüren Osmanlı insanının öncelik ve değerleri hususunda fikir edinmek mümkündür (Ökten, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme" **Osmanlı**, c. 10, s. 34).

büyük meydan çeşmeleri olmak üzere bütün su yapıları ve bazı müstakil hanlarla meydanları, ideal biçimine kavuşturmuştur.

Her ne kadar birbirleri arasında katı sınırlar bulunmamakla birlikte, çalışma kapsamında fonksiyon, biçim ve toplumsal kaideler dikkate alınarak yapılan tasnif sonucunda meydanlar, altı başlığa ayrılabilmiştir. Tophane ve At Meydanı gibi sahalar şehrin en merkezi bölgelerinde yer alarak, çok çeşitli işlevleri haiz ana meydanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal olarak ulaşım ve ticaret yoğun iskele meydanları, ya şehrin doğrudan çarşı bölgelerindeki yoğun hayatın içerisinde (Eminönü ve Üsküdar İskele gibi) ya da banliyö bölgesi olarak tasniflenebilecek Boğaz köyleriyle Adalar gibi noktalardaki ulaşımı sağlamak için ortaya çıkmışlardır. Şehrin çarşı bölgelerindeki ticaretin, tabiri caizse taşarak yayıldığı Bâyezid ve Çemberlitaş gibi sahaları ticaret meydanları olarak adlandırmak makul görülmüştür. Öte yandan Eminönü ve Üsküdar İskele Meydanı gibi esasında birer iskele meydanı olarak tasniflenen sahaların da ikincil olarak birer ticaret meydanı olduğu aşikardır. Konut dokusunun yoğun olduğu ve daha çok halkın gündelik rutinleri ekseninde şekillenen Vefa, Kadırga ve Doğancılar gibi sahalar, İstanbul'un "Mahalle Meydanları" olarak sınıflandırılmıştır. Son olarak İstanbul'da, üzerinde konuşulması gereken, özgün, iki meydan türü mevcuttur.

İlki, İslam Medeniyeti vasıtasıyla temelleri atılan, Türklerin de hem geliştirip hem de kendi üsluplarınca yorumladıkları külliyeler ve bunların yarattığı meydanlardır. Özellikle kamusal hizmetleri verebilen pek çok binaya sahip, hacimli külliyeler vasıtasıyla şehir meydanı denilebilecek geniş sahalar halkın kullanımına açılmıştır. Külliye meydanlarının, modern ve bomboş bir meydandan tek farkı merkezine camisini almasıdır[1323]. Geniş bir yapı topluluğunun aynı anda ve dönemine göre oldukça kısa bir sürede tamamlanarak kullanıma açılması, 18. yüzyılın başında, entelektüel bir Batılı'yı etkileyebilmektedir[1324]. Bizce külliye meydanlarını kasteden

1323 Antik forumların ortasında dikilitaş ve benzeri yapıların ya da Ortaçağ Avrupa'sındaki meydanların merkezinde fıskiyeli bir çeşme ya da heykel bulunması gibi.

1324 Tournefort, Fransa'da tamamlanmış neredeyse hiçbir kilisenin bulunmadığını, İstanbul'daki selatin camilerinse herhangi bir eksiğinin olmadığını söylemektedir. Paris kiliselerinin ne meydanlarının ne de ağaçlıklı yollarının olduğunu, halbuki İstanbul'daki külliyelerin güzel ağaçlı, süslü çeşmeli, geniş avlular içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Çağdaş bir Batılı, İstanbul'daki

Kuban, Osmanlı külliyelerinin, içe dönük ve İslami bir Roma forumu olarak görülebileceğini ifade etmektedir[1325]. "Külliye Meydanları" başlığı altında detaylı bir şekilde incelenen hacimli boşlukların yanı sıra diğer küçük camilerin sahip oldukları bahçe ve avluların kapladıkları sahalar da çeşitli Doğu Roma forumlarının ölçülerine yaklaşmıştır. Kuban, "*İslam kentinde forum yoktur... , ...Sosyal 'intercourse' cami ve kentin çevresindedir. Bir bakıma büyük külliyeler eski kentin forumlarının yerini almıştı*" şeklindeki yorumuyla, bir medeniyetten diğerine geçen bir şehrin yaşadığı, yaşamak zorunda olduğu içtimai ve özelde mimari dönüşümün zorunluluğunu aktarmaktadır[1326]. Bu sahalar bir Roma forumuyla benzer şekilde ibadetin, devlet idaresinin, isyanların, ticari ve sportif faaliyetlerin, dinlence ve eğlencelerin adresi olabilmektedir. Külliye meydanlarının benzerlerine Türk ve İslam coğrafyasından çeşitli eklektik örnekler verilebilir. Lakin bildiğimiz kadarıyla, Fatih ve Süleymaniye gibi, bir kerede tamamlanan bu hacimde bir yapı topluluğu mevcut değildir.

İkincisi, doğrudan doğruya Türk tipi bir meydan olarak tanımlanabilecek "Spor ve Askeri Talim Meydanları"dır. İstanbul'daki en çarpıcı örnek Ok Meydanı olmakla birlikte, At Meydanı ve Cündi Meydanı gibi sahalar da bu meydan türünün sunduğu işlevleri haizdir. Türkler yüzlerce yıl at binip, ok atmışlardır. Orta Asya coğrafyasından dünyanın pek çok yerine yayılmışlardır. Bu esnada şehirler kurmuşlar, göç etmişler, savaşlara girmişler ve ülkeler fethetmişlerdir. Zaman zaman yerleşik zaman zamansa göçebe vaziyette bulunan Türkler, sık sık da bu ikisini aynı anda sürdürmüşlerdir. Büyük bir kısmı yerleşik vaziyete geçip devletler kursa bile, modern çağlara kadar atlı göçebe halini koruyan Türk toplulukları bulunmuştur. Cephede de ok, yay ve atı yoğun bir şekilde kullanıp rakiplerine üstünlük sağlayan Türkler, bu savaş pratiğini çağlar boyunca geliştirerek yanlarında taşımıştır. Ok atan Türk süvarisinin etkin olduğu bütün devletler, ellerindeki avantajı kaybetmemek için çabalamıştır. Osmanlı Devleti'nde çıkarılan pek çok emirde görüldüğü üzere, sık sık askerin atış talimi yapması emredilmektedir[1327]. Süvarinin yeteneğini kaybetmemesi için de sık sık antrenman yapması şarttır. İlginç bir şekilde, Türk süvarisinin yayıldığı

külliyelerin, tasarım neticesinde geliştirilmiş ve meydan vasfına sahip alanları olduğunu farketmiştir (Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, II. Kitap, s. 18-19).

1325Kuban, "Meydanlar", **DBİA**, c. 5, s. 433.

1326Kuban, "7. Yy.'dan 18. Yy.'a İstanbul'un Kullanımı", **İstanbul**, Sayı 4, s. 17.

1327Bakınız IV. Bölüm'deki "4. Askeri Atış Talimleri" başlığı.

neredeyse her bölgede at binilen geniş sahalar mevcuttur. Suriye Şam'daki Gök Meydan, Kahire'deki Kabak ve Rumeyla Meydanları gibi örnekler bu cümleden alanlardır. Çeşitli dini ve idari törenlerle birlikte kutlamaların yapıldığı bu sahalarda pek çok diğer ihtiyaç da giderilmekteydi. Fakat bu meydanlar esasında, Türk süvarisinin alıştırma sahasıdır. Sırık, cirit ve çevgan gibi oyunların icra mekanı daima bu geniş şehirdışı/kenarı meydanlar olmuştur. İstanbul ele geçirildiği zaman Türkler, at binip, ok atma geleneğini bir kenara bırakmamışlardır. Suriçi İstanbul'un dışında ihtiyaçları doğrultusunda bir Ok Meydanı yaratılmış ve modern zamanlara kadar korunmuştur. Ok atışının yanı sıra çağının gerekliliklerine göre tüfek ve top atışları da münasip meydanlarda gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı toplumu at binerek oyunlar oynama ve atış talimi yapma ihtiyacını, yukarıda bahsedildiği gibi şehre yayılmış pek çok meydanda gidermiştir. Bunlar arasında At Meydanı gibi şehrin bir ana meydanı ya da Cündi Meydanı gibi bir mahalle meydanı da yer almaktadır. Öte yandan Ok Meydanı gibi şehrin merkezinin dışında/kenarında oluşan Taksim ve Davutpaşa gibi meydanlar da söz konusudur.

İstanbul'daki meydanların oluşumu ve gelişimi iki türlü olmuştur. Türkler fetihten sonra yıpranmış bir şehir miras almışlardır. Dolayısıyla kentin forumları yani meydanları da harap bir vaziyettedir. İstanbul nüfuslandırılarak, çeşitli kamu binaları inşa edilirken mahalleler de oluşmaya başlamıştır. Bu esnada, forum gibi açık sahalara çeşitli müdahalelerde bulunularak bölgeler Türkleştirilmiştir. Kamusal ihtiyaçlardan dolayı büyüklü küçüklü pek çok külliye, Doğu Roma'dan kalan açık alanların kenarı ya da bazen ortasına yerleştirilmiştir. Bunların etrafınıysa konut dokusu ve mahalleler kaplamıştır. Eski görkeminden eser kalmayan Hippodrom örneğinde olduğu gibi her geniş açıklığın bir tarafına, illaki bir külliye yerleştirilmiştir. Sultan Ahmed Külliyesi, meydanın işlevini bozmayacak şekilde At Meydanı'nın güneydoğu cephesine eklenmiştir. Osmanlı insanının meydan yaratmada/dönüştürmedeki ilk yöntemi budur. Mevcut açıklıkların genellikle bir bölümünün kamu binalarıyla doldurulması ve biraz boyutu küçülse dahi şehre Türk/İslam kimlikli yeni bir sahanın kazandırılmasıdır.

İkinci yöntemse suriçi İstanbul'un dışında, doğrudan doğruya kendi bilgisi ve becerisi dahilinde Doğancılar Meydanı, Üsküdar İskele Meydanı, Tophane Meydanı, Ok Meydanı ve Taksim Meydanı gibi sahaların oluşumunu sağlamaktır. Bunların kurulumunda da kamu binalarının ve vakıfların öncülüğü görülmektedir. Üsküdar'da kurulan Mihrimah Sultan Külliyesi'nin küçük bir şehrin ilk nüvesini attığı dahi söylenebilir. Tophane Meydanı, adını ve ana şeklini Tophane-i Amire sayesinde almıştır. Ok Meydanı'ndaki Okçular Tekkesi'nin meydanın korunmasındaki önemi ve görevleri bilinmektedir. Taksim Meydanı'na, ismini dahi veren, ufak bir su maksemidir.

Osmanlı insanının, bu konudaki bilinç düzeyi açıkça ortaya çıkmaktadır. İstanbul'lular meydanları yoğun bir şekilde kullanmakla birlikte, onları günlük hayatında bir gösteren olarak da kabul etmektedir. Bu durum kaynaklarda da sıklıkla görülmektedir. Gösterenle kastedilen, yol adı ve bina numarası olmayan bir toplumda adres belirlemedeki en önemli unsurlardan birisi olarak meydanların karşımıza çıkmasıdır. A Meydanı'nın kurbundaki... B Meydanı'nın çaprazındaki... gibi tabirler, arşiv vesikalarına kadar girmiştir. Resmi evrakın yanı sıra gündelik hayatta da meydanlar, ismiyle tanımlanan, bilinen ve açık, kamusal sahalar olarak kabul edilmektedir. Osmanlı müelliflerinin, neşrettiği eserlerde de hangi alanları meydan diye isimlendirdiği tespit edilebilmektedir. Osmanlı toplumu, bazı yazarlar tarafından iddia edildiği gibi meydan kavramına, sahanın kullanımına ve üretimine hiç de yabancı değildir. Bunun için forumları ve Hippodrom'u yok etmez. Doğu Roma'dan miras aldığı bir fenomeni kendi medeniyet algısına göre biçimlendirerek yaşatmaya devam etmiştir. Askerin pek çok isyanına ve meydanlarda siyaseten kendisini görünür kılabilmesine rağmen, devlet aklı bu toplumsal sahayı kapatmamakta, yok etmemekte ya da kullanımını kısıtlamamaktadır. Ne ortasına sabit bir yapı inşa etmiş ne de başka önlemler almıştır. Meydanlar daima kamusal ve açık sahalar olarak kalmıştır. Hatta 18. ve 19. yüzyıllarda, şehir değişip yeni kamusal sahalar ve meydanlar oluşmaya başlamış, bu esnada da kamusallığı sağlama adına meydan çeşmelerinin yapımına önem verilmiştir. Eski has bahçelerin bir kısmı kamusal bahçelerle meydanlara dönüşmüştür. Devlet erki şehrin/halkın ihtiyacına göre yeni

meydanların oluşumunu da hazırlamıştır[1328]. Meydanların dönüşümü ve yenilerinin oluşumu süreci 19. ve 20. yüzyıllarda oldukça hızlanmış, 21. yüzyıldaysa fiziki değişim sorunlu bir hal almıştır. Geleneksel toplum ve şehir yapısında farklılaşmanın (Batılılaşma) yaşandığı bu çağlar, artık Osmanlı İstanbul'u için yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Dolayısıyla 19. yüzyıl ve sonrası için başka bir çalışma ve araştırma süreci gerekmektedir[1329]. Bu sebepten dolayı çalışmanın omurgasının tarihi sınırları, Osmanlı Türklerinin 1453'de İstanbul'a girmesiyle başlamış, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826'da sonlandırılmıştır. Meydanların neredeyse tamamının fiziki anlatımı, 18. yüzyılın bitiminde sonlandırılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının, Osmanlı toplumu ve İstanbul halkı için aşağı yukarı modern zamanların başlangıcı olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Et Meydanı gibi birkaç özel örnek için, yer yer 1800 barajı aşılmıştır. Lakin bu durum siyasi ve içtimai hadiselerin anlatımında istismar edilmemiş, münferit birkaç konu dışında 19. yüzyıla neredeyse hiç temas edilmemiştir.

Osmanlı kent mekanları ve dolayısıyla İstanbul'un meydanları hakkında birtakım tespitlerin de yapılması gerekmektedir. Söylenmesi gereken hususlardan ilki, bu sahaların insan varlığı esas alınarak tasarlanmış olmasıdır. Meydanlara temas edip, biçimlendiren kent mekanları ve ögeleri, yüce fakat müşfik olacak şekilde tasarlanmışlardır. İnsana hürmet ve hizmet esastır[1330]. Bir meydanın ortasında konumlanıldığı zaman bu yücelik rahatlıkla algılanabilir. Özellikle her meydana komşu olan ya da onu doğrudan biçimlendiren külliyeler vasıtasıyla bunu görmek mümkündür. Lakin meydanlara açılan kamu binaları, sizi müşfik bir şekilde kucaklayarak içine davet eder. Osmanlı insanı da neredeyse her tür kamusal ihtiyacını bu şekilde giderebilmiştir. İstanbul'un meydanları şehirli için, görkeminden korkulan sahalar değildir. Çoğu meydanda iktidar erki siyaseten ya hiç

1328Kabataş sahilinde bulunan Kârabali Bahçesi, bölgeye bir meydan çeşmesi inşa edildiği zaman imparatorluk mülkü olmaktan çıkarılarak kamusal bir sahaya dönüştürülüyor. Bu tip dönüşümler genellikle 19. yüzyılda başladığı için bu çalışmada kendisine yer bulamamıştır (Shirine Hamadeh, **Şehr-i Sefa & 18. Yüzyılda İstanbul**, İletişim, İstanbul, 2010, s. 174-175).

1329İstanbul'un fiziki yapısının değişimi hususunda Ökten, "*Osmanlı insanı kendi özgünlüğünü koruyabildiği sürece Osmanlı kenti de özgün olmaya devam etmiştir. Bu insan tipi başka uygarlıklara ait olguları yansıttığı ölçüde Osmanlı kenti de kendi özgün çizgisinden uzaklaşmıştır.*" demektedir (Ökten, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme", **Osmanlı**, c. 10, s. 29).

1330Ökten, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme", **Osmanlı**, c. 10, s. 35-36.

görünmemiş ya da ana öge biçiminde var olmamıştır. Esas vurgu daima İslam Medeniyeti'yle ilintili yapı öbeklerindedir. Kuvvetle muhtemel, modern zamanlardan önce diğer İslam memleketlerinden İstanbul'a gelen bir ziyaretçi, meydanlara nazır cami, medrese, şifahane ya da kervansaray gibi yapıları içeren külliyeleri gördüğü zaman bir güven hissi duyacak ve rahatlığa kavuşacaktır. Kültürel olarak tanıdık işlev ve biçimlere sahip olan bu yapıların şekillendirdiği ya da doğrudan oluşturduğu meydanlar, İstanbul halkı kadar, bu ziyaretçinin ihtiyaçlarını da gidermiştir. İletişimin kısıtlı olduğu, dünyanın herkes tarafından tam manasıyla bilinemediği zamanlarda, herhangi bir Müslüman gezginin, Hristiyan Avrupa, Pagan Afrika ya da Budist Çin'de İstanbul'daki kadar rahat hareket edip, barınamayacağı aşikardır.

İslam Medeniyeti'nin sahip olduğu kültür "code"larının belirleyiciliği, meydanları medeniyet değerleri açısından da incelemeyi gerekli kılmıştır[1331]. Bu cümleden hareketle, Osmanlı İstanbul'undaki meydanların kimliği nedir sorusu akıllara gelmektedir. Ökten, bir kimsenin kişiliğini, onun oluşturduğu bir mekandan ya da sanat eserinden anlayabilmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla da bir semti ya da mahalleyi yani şehirdeki herhangi bir bölgeyi orada yaşayan toplum belirlemekte ve oluşturmaktadır. Meydanlar, Osmanlı İstanbul'unun konut bölgeleri kadar, halkın yoğun etkisinin olduğu sahalar değillerdir. Lakin meydanları oluşturan ya da çevresini biçimlendiren hacimli kamu binalarının genellikle devlet erkiyle inşasından sonra, Osmanlı insanı bu sahaların ince ince şekillenmesinde rol oynamıştır. Neticede iktidar ya da halktan bağımsız olarak o toplumun ortaya koyduğu herhangi bir kent ögesinde, kendisinden sonrakilere ne bırakmak istediğini anlamak mümkündür. Kent ögeleri ve mimari eserler, kolay bir şekilde değiştirilemedikleri için, insan ömründen çok daha uzun süreler boyunca var olarak çevrelerini belirlemiş ve bölgede yaşayan insanları etkilemişlerdir. İstanbul'un önemli kamusal sahalarından birisi olan meydanlar da semtlerin sahip olduğu atmosfer gibi şehirliyi kültürel olarak besleyip, biçimlendirmekte ve devamlılığa katkı sağlamaktadır[1332].

1331 Bu vesileyle de çalışmaya, Osmanlı insanının düşünce dünyasında, meydan kelimesinin manasını ve bu kelimeyle oluşturulmuş ıstılahların ne çağrıştırdığını açıklayarak başlamak uygun görülmüştür.

1332 Sadettin Ökten, "Bir Semtin Kimliği Üzerine: Eyüpsultan", **Eyüpsultan Sempozyumu III Tebliğler: 28-30 Mayıs 1999 Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla**, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2000, s.

Aslında bir nevi olumlu manada fasit daireden söz etmek mümkündür. İslam Medeniyeti çerçevesinde hayatlarını kurgulayan Osmanlı Türkleri, evren tasavvurları ekseninde yaşayacakları şehir ve mekanları oluşturmuşlardır. Bu sahalarda doğup, büyüyen ve hayatını idame ettiren kimselerse belli bir görgü ve anlayışa sahip olmuşlardır. Modern zamanlarda, dış dünyadan müdahalelerin başlamasına kadar da insan mekanı, mekan da insanı belirlemiştir. Yukarıda kısaca bahsedilen bir hususa burada detaylıca yeniden değinilmesi gerekmektedir. Medeniyet değerleri bağlamında konu ele alındığında, öncelikle istisnasız bir şekilde boyutundan ya da türünden bağımsız olarak bütün meydanların en azından bir külliyeyle yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Fatih Meydanı, Süleymaniye Meydanı ya da Şehzade Meydanı gibi sahaları zaten doğrudan külliyeler oluşturmuştur. Bu sahaların külliyelerle olan iç içeliği herhangi bir tartışma kabul etmeyecek düzeydedir. Bâyezid Meydanı, Tophane Meydanı ya da At Meydanı gibi şehrin önde gelen kamusal sahaları da pek çok kent ögesine sahip olmasına rağmen önemli ve hacimli külliyelere sahiptir. Hatta Üsküdar İskele Meydanı örneğinde görüleceği üzere, alanın iki hacimli külliyeye birden sahip olduğu iddia edilebilir[1333]. Ya da Ok Meydanı ve Et Meydanı gibi sahalara, bölgenin hakimi olan toplumsal sınıfın ihtiyacına binaen, zamanla camiye de dönüşen, evvela basit bir mescidin inşa edildiğini söylemek gerekmektedir.

Antik Yunan ve Roma toplumları, agora ve forumlarına bakan en hakim yere tapınaklarını, Ortaçağ Hristiyan toplumları da en önemli meydanlarına bakan yerlere kilise ve katedrallerini inşa etmişlerdir. Osmanlı İstanbul'undaysa bu öge, genellikle külliyelerin merkezinde bulunan camiler olmuştur. Evren tasavvuru birbirinden farklı olan bu üç toplumsal yapının, diğer tüm kamu binaları da kendi yaşayış ve medeniyet algılarına göre biçimlenerek meydanlarda kendilerine yer bulmuştur. Osmanlı İstanbul'unda, hanedan ve siyasal erkin doğrudan kendi kullanımı için oluşturduğu saray, kışla, tophane ve tersane gibi yapı ve yapı topluluklarının dışındaki en belirleyici ve biçimlendirici şehir ögesi külliyelerdir.

30-32.

1333Her ne kadar Yeni Valide Külliyesi'nin meydanla birleşmesi modern zamanlara kalmış olsa bile.

İstanbul halkını da çoğu zaman, saray ve kışla gibi yapılardan daha çok ilgilendirmişlerdir. Osmanlı toplumu, evren tasavvuruna uygun olarak cami ve bunun etrafında gelişen külliye mimarisini devam ettirerek, her çağda özgün örnekler vermeye devam etmiştir. Kendilerini etkileyen bütün bu ögeler bağlamında meydanlar, hangi şekillere sahip sahalar olarak ortaya çıkmışlardır? Öncelikle İstanbul'un meydanlarının neredeyse tamamı asimetriktir. Miras alınan At Meydanı'yla birlikte en baştan tasarlanan Fatih Meydanı ve Süleymaniye Meydanı haricinde simetrik bir alan bulmak mümkün değildir. Bina ve mekanlar ihtiyaç dahilinde şekillenmekte, estetik kaygılar binaların cepheleri ve insani ölçütteki ağaç ve çeşme gibi unsurlarla sağlanmaktadır. Genellikle, zaman içerisinde yapılan bina eklemeleri, kendisinden önce var olan ortamı bozmamaya özen göstermiştir. Örneğin Bâyezid Meydanı'na eklenen Fuad Paşa Konağı, Eski Saray ve Bâyezid Külliyesi'ne saygılı bir şekilde inşa edilmiştir. Yüzyıllar içerisinde ideal şeklini almış olan meydana da tecavüz etmemiştir. Ya da 1558'de Doğancılar Meydanı'nın kenarına eklenen Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camisi'yle, 1688'de tamamlanan Nasuhi Mehmet Efendi Camisi'nin bölgedeki dokuyu bozmaması gibi pek çok örnek verilebilir.

Geçici baraka ya da kenarlarından temas eden konutlar haricinde Osmanlı İstanbul'undaki meydanlara genellikle kâgir yapılar komşudur. Kadırga Meydanı, Cündi Meydanı ve Doğancılar Meydanı gibi mahalle içlerinde bulunan sahalarda, ahşap konut yoğunluğu kendisini belli etmektedir. Fakat şehrin merkezi bölgelerinde yer alan Fatih Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Yeni Cami Meydanı, Bâyezid Meydanı ve Tophane Meydanı gibi diğer pek çok sahada, mekana kâgir yapılar egemendir. Cami, han, hamam, medrese gibi kamu binalarına sahip olan külliyeler tamamen kâgir olarak inşa edilmektedir. Külliyeler, zaman zaman kısıtlı bir şekilde yangınlar, ciddi olarak da depremler esnasında zarar görmelerine rağmen, tamir edilerek bulundukları bölgelerdeki en belirleyici unsur olmaya devam etmişlerdir. Eski Saray ve Topkapı Sarayı örneklerinde görüldüğü üzere sarayların meydanlara temas eden yüzeyleri genellikle görkemli kâgir kapılarıdır. At Meydanı'na bakan kâgir İbrahim Paşa Sarayı ya da Kadırga Meydanı'na bakan ahşap Esma Sultan

Sarayı gibi örnekler de bulunmaktadır[1334]. Muhtemelen mahalle dokusuna sahip olan Kadırga Meydanı'na taş bir sarayın yapımı estetik açıdan sakıncalı görülmüştür. Bu tür yapılara ek olarak kâgir olduğu bilinen külliye harici, birtakım kamu binaları da söz konusudur. Tophane Meydanı'na bakan Tophane-i Amire, Taksim Meydanı'na bakan su maksemi, Ayasofya Meydanı'na bakan Arslanhane ve Nakkaşhane, Ayasofya'yla birlikte Bâb-ı Hümâyun Meydanı'na da bakan Haseki Hamamı, Üsküdar İskele Meydanı'na bakan Rüstem Paşa Hanı ve Kurşunlu Han, Vefa Meydanı'na bakan Vefa Ahırı isimli ayakkabı imal edilen han ya da Ok Meydanı'nda yer alan baruthane bunlardan birkaçıdır.

İstanbul'daki meydanlarda, sıkça karşımıza çıkan iki orijinal öge daha mevcuttur. Bunlardan ilki halkın su ihtiyacını gideren çeşme ve sebiller, ikincisiyse namazgahlardır. Sebil ve çeşmeler İstanbul'un dört bir yanında, oldukça sık bir şekilde halkın tesadüf ettiği yapılardır. Meydanlar da hem külliyelerdeki çeşme ve sebiller vasıtasıyla, hem de Tophane Meydanı'ndaki Sultan I. Mahmud, Üsküdar İskele Meydanı ve Bâb-ı Hümâyun Meydanı'nda yer alan Sultan III. Ahmed Çeşmeleri gibi hacimli ve özgün, müstakil örneklerle çok çeşitli su kaynaklarına kavuşmuşlardır. Estetik güzellikleri ve toplumun en önemli ihtiyaç kalemlerinden birisinin sağlayıcısı olmaları hasebiyle çeşme ve sebillerin meydanlara kattıkları güzellik ve gündelik yaşam pratiklerindeki belirleyicilik yadsınamaz. Diğer bir ilginç öge, tarih boyunca sanılandan çok daha sık bir şekilde karşımıza çıkan namazgahlardır. İklim durumunun müsait olduğu anlarda, açık havada namaz kılmaya imkan sağlayan bu küçük yapılar, şehrin pek çok meydanında ya da kenarında bulunmaktadır. Örneğin At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nın güneyinde, 19. yüzyıl içerisinde yok olan Üçler Namazgahı bulunmaktaydı. Tophane Meydanı'ndaysa 21. yüzyılda mevcut olmayan ve liman kısmında bulunan Çöpçü Limanı Namazgah Mescidi yer almaktaydı. Oldukça geniş bir açıklık sunan Ok Meydanı, topluca dua etmek ve namaz kılmak gibi faaliyetlerin yapılabildiği bir saha olması hasebiyle pek çok namazgaha sahipti. Bunlardan bir tanesi minberliyken, bazıları da çeşmeye sahipti. Bu özgün kent ögesinin günümüzde hala mevcut olan bir

1334Esma Sultan Sarayı'nın yanarak yol olduğu bilinmektedir (Artan, "Esma Sultan Sahilsarayı", **DBİA**, c. 3, s. 210-211).

örneği Kadırga Meydanı'nda yer almaktadır. Meydanda yer alan Esma Sultan Meydan Çeşmesi'nin üst kısmı merdivenle çıkılan bir namazgah vazifesi görmektedir.

Osmanlı toplumu, kentsel tasarım neticesinde ortaya çıkan Avrupa tipi meydanların bir benzerini, külliye meydanları vasıtasıyla üretmiştir. Tasarım sürecinde şehir dokusu bütünlüklü bir şekilde ele alınmasa dahi külliyelerin şehir içerisindeki dokunulmazlığı ve oluşturdukları açıklık sahaların belirleyiciliği önemlidir. Kent dokusundan herhangi bir duvar aracılığıyla ayrılsa ve tasarımları içe dönük olsa da küçük boyutlu camilerin de, içtimai hadiselerin merkezinde bulunmaya devam ettiği aşikardır[1335]. Fiziksel vaziyetin yanı sıra, toplumsal işlevler dikkate alındığında, piazzayla, özellikle büyük camilerin dış avluları, işlev açısından benzeşmektedir. Meydanlar canlıdır ve buralarda "*...hep beraberce sık sık zaman geçirme bağlamında toplumsal ve psikolojik bir eğilim...*" mevcuttur[1336]. Külliye meydanlarıyla birlikte diğer türdeki tüm İstanbul meydanları, çok çeşitli işlevleri haiz olup, toplumun iltifatıyla karşılaşmıştır. Osmanlı İstanbul'unda, özellikle merkezine camisini alan Şehzade ve Fatih gibi külliye meydanlarının ibadet vakitlerinde muhtemelen sadece Müslüman halkın kullanımına açık olduğu düşünülebilir. Lakin Et Meydanı hariç İstanbul'daki hiçbir Osmanlı meydanı, tam manasıyla kamusallıktan uzak değildir. Külliye meydanlarının da zaten, çarşı (Süleymaniye'deki Tiryaki Çarşısı örnek verilebilir) ya da onları ilgilendiren içtimai ihtiyaçların giderilebildiği kısımları pek tabiî gayrimüslimler tarafından kullanılabilmektedir[1337].

Toplumsal hayatı doğrudan ilgilendiren en önemli detaylardan birisi, Osmanlı İstanbul'undaki herhangi bir meydanda fiziki olarak konumlanıldığında karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'u ve dolayısıyla şehrin meydanlarını biçimlendiren

1335Kuban, "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, s. 32-34.

1336Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çevirmen Aslı Ataöv, İstanbul, Yapı Kredi, 1999, s. 197-201.

1337Pek çok esnaf ve zanaatkar topluluğu içerisinde yer alan gayrimüslimler, meydanlara nazır dükkan, çarşı ve han gibi yapılarda da ticari faaliyetlere katılmaktadır. Bu konudaki en çarpıcı örnek, İstanbul'daki kamusallıktan en uzak, açık sahalardan birisi olan Et Meydanı'ndan verilebilir. Askere et dağıtımında bulunulan tomruk isimli kasap dükkanlarını, genelde babadan oğula geçecek şekilde Ermeni esnaf işletmektedir.

İslami düşünce, araç olarak özellikle vakıf ve külliyeleri tercih etmiştir. İnalcık'ın tabiriyle Osmanlı şehri, "...*İslam şeriatı idealine dayanan ve bu ideali yansıtan belirli bir fiziki ve sosyal organizasyona*..." sahiptir[1338]. Çalışmanın tarihi sınırları içerisinde, bu içtimai yapı ve geliştirdiği fiziki çevre neticesinde oluşan kamusal açıklıklara ayak basıldığı andan itibaren, İslam Medeniyeti'nin yarattığı ortam ve ögelere temas edilecektir. Örneğin 17. yüzyılda, İstanbul'daki herhangi bir meydanın herhangi bir köşesinde gün boyu vakit geçiren bir kimse, evvela meydana bakan cami ya da camilerden beş vakit boyunca ezanın okunduğunu ve namaz için Müslüman ahalinin kalabalık bir şekilde burayı ziyaret etmesini izleyebilmiştir. Modern zamanlardan farklı olarak, toplumsal yönelimin genellikle kesintisiz bir şekilde, günde beş vakit, camilere ve dolayısıyla meydanlara doğru olması hasebiyle, ibadet kaynaklı oldukça yoğun ve uhrevi bir kullanım söz konusudur[1339]. Camilerinin yanı sıra külliyeler, pek çok kamu hizmetini gören bir yapıya sahiplerdir. Osmanlı toplumu, Allah rızası için vakıflar ve ilgili binalar aracılığıyla bu durumu meydanlara yansıtmasını bilmiştir. Bir imaret, darüşşifa ya da kervansaray, sunduğu kamusal hizmeti, ücretsiz ve mümkün mertebe toplumun ilgili bütün kesimlerine ulaştırabilecek şekilde, külliyelerin uygun yerlerinde konumlanmışlardır[1340]. İslam dininin vakıflar ve onların temas edilebilir yüzü olan külliyeler eliyle şehir mekanlarında yaptığı fiziki belirleyiciliğin, özellikle dini ilimlerin öğretildiği medreselerde, Türklerin geliştirdiği üsluplarda, İslami bir mezarlık olan türbelerde, namaz vakitleri başta olmak üzere zaman tayini yapılan muvakkithanelerde ve İslam'ın temizlik anlayışına binaen kurulan hamamlar gibi pek çok tesis vesilesiyle meydanlara taştığını görmek mümkündür. Konut mimarisinde ahşabın tercih

1338İnalcık, "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, c. 9, s. 264.

1339Külliye meydanlarından bağımsız bir şekilde, İstanbul'daki bütün meydanlara bu yöneliş gerçekleşmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi her meydana komşu olan en azından bir adet külliye ya da müstakil cami bulunmaktadır. Namaz vakitleri sırasında, gayrimüslim halkın dışındaki bütün dükkan ve işyerleri kapanmaktadır. Meydanlardaki seyyar kahvehanelerde, çoğunlukla namaz vakitlerini bekleyen Müslüman kitleyse ezanla birlikte camilere yönelmektedir. Bu toplanma ve yöneliş, Osmanlı toplumu için meydanları, bir duyuru ve iletişim sahasına da dönüştürmüştür.

1340Osmanlı İstanbul'undaki meydanları ziyaret eden şahsın, eğer bir Müslüman ise ilgili yapıları sık sık ziyaret ederek, kamusal ihtiyaçlarını İslami yaşayışın şart ve gerekliliklerine uygun olarak giderdiği aşikardır. Hatta gayrimüslim ahalinin -özellikle de mahallelilerin- bile birtakım kamusal ihtiyaçları için külliyelerdeki bazı yapı ve kurumları tercih ettikleri ihtimal dahilindedir. Bu durum, meydanları kullanan bütün Osmanlı halkına birtakım kültürel özellikler aktarmakta ve kent hayatını şekillendirmektedir.

edilmesinin aksine, kamu binalarında kâgiri seçen Osmanlı toplumu, gelecek kuşaklara da aslında ne bırakmak istediğini oldukça net bir şekilde göstermektedir. Yukarıda örneği verilen ve külliye meydanları başta olmak üzere şehirdeki herhangi bir meydanda konumlanan kimse, İslami yaşayışı hazırlayan kamu binalarına tesadüf edebilmektedir. Pek tabiî Fatih, Süleymaniye ve Yeni Cami gibi külliye meydanlarında, yapıların meydana yönelişi ve halka açılması, tartışma kabul etmeyecek şekilde gözler önündedir. At Meydanı'ndaki Sultan Ahmed Külliyesi, Tophane Meydanı'ndaki Kılıç Ali Paşa Külliyesi, Üsküdar İskele Meydanı'ndaki Mihrimah Sultan Külliyesi ya da Çemberlitaş Meydanı'ndaki Atik Ali Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi, meydanlara komşu külliyelerdeyse bu temas kademeli bir şekilde gerçekleşmektedir. Halk bu külliyelerin biçimini ve işlevini bilmektedir. İhtiyaç hasıl olduğu vakit, meydanları da kullanarak bu yapı topluluklarına yönelmektedir.

Toplumun genelini ilgilendiren hadise ve işlevlerin yanı sıra, iktidar erki meydanları nasıl kullanmakta ve devlet kendisini bu sahalarda nasıl görünür kılmaktaydı? Saltanat kurumun devamlılığının sağlanabilmesi için, pek tabiî iktidar erkinin dış dünyadan zaferlerle dönmesi ve halkı müreffeh bir vaziyette tutması gerekmektedir. Lakin İslam Medeniyet çemberi içerisindeki bir Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli dini referanslarla da topluma kendisini göstermek ve halkın gönlünü hoş tutmak mecburiyetindeydi. Bunun için doğrudan doğruya şehrin en geniş açıklıkları olan meydanlarda, sünnet ve evlilik düğünleri büyük törenler düzenlenerek gerçekleştirilmiştir. Osmanlı tarihi boyunca, abartısız bir şekilde kırk gün kırk gece kadar süren pek çok büyük şenlik düzenlenmiştir. Bu esnada toplumun zevk ve görgüsüne uygun olarak çeşitli dinlendirici, sağaltıcı ve hatta zaman zaman yozlaştırıcı etkisi dahi olabilen eğlenceli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Devlet erkanı ve hanedanın topyekun katıldığı bu eğlenceler esnasında itibarlı misafirler ağırlanmakta, büyük meblağda masraflar yapılmakta ve hem diğer memleketlere hem de halka imparatorluğun gücü sergilenmektedir. Başta padişah olmak üzere, iktidar erkini de payesine göre kademeli bir şekilde ilgilendiren, diğer bir güç gösterme yöntemi, çeşitli alaylar düzenlemektir. Cuma selamlığı ya da bayram, Mevlid ve Kadir Gecesi namazları gibi önemli İslami günlerde camilere, büyük ve gösterişli

ayrıca kalabalık bir tören alayıyla gitmek Osmanlı toplumu için zaruridir. Meydanlara nazır büyük camilerin tercih edildiği bu törenler esnasında, başkent İstanbul'un meydanları başta olmak üzere, pek çok açık saha alayın güzergahına alınmaktadır. Bu vesileyle iktidar bir kez daha gücünü, doğrudan doğruya sokaktaki her tür insana sergileyebilmiştir. Öte yandan, dilekçe verebilme imkanına da kavuşan halka, iktidarla iletişime geçebilmesi adına bir yöntem sunulmuştur.

Bu çalışmada, Batılıların Public Space ya da Urban Space olarak adlandırdığı şehir mekanlarının yani meydanların, Osmanlı İstanbul'undaki muadilleri tespit edilmiştir. Bu sahalar, hem fiziki hem de teorik manada ele alınarak, incelenmiştir. Kısacası, malumu ilam etmek ana gaye olmuş ve ulaşılabilen mevcut gerçeklik, ilgili materyal vasıtasıyla görünür kılınmıştır.

KAYNAKÇA

A. Osmanlı Arşivi

1. Ali Emiri Tasnifi-Sultan III. Ahmed (AE.SAMD.IIII)

123-12131, 156-15279.

2. Ali Emiri Tasnifi-Sultan I. Ahmed (AE.SAMD.I)

1-84.

3. Ali Emiri Tasnifi-Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I)

106-7237, 185-12318.

4. Ali Emiri Tasnifi-Sultan III. Osman (AE.SOSM.III)

2-101, 22-1470.

5. Ali Emiri Tasnifi-Sultan IV. Mehmed (AE.SMMD.IV)

40-4587.

6. Ali Emiri Tasnifi-Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III)

42-2968, 53-3864, 55-4058, 113-8555, 282-22701, 300-23940, 332-26835, 358-28659.

7. Ali Emiri Tasnifi-Sultan III. Selim (AE.SSLM.III)

268-15474.

8. Cevdet Tasnifi-Askeriye (C.AS)

75-3501, 76-3552, 77-3646, 182-7923, 229-9725, 545-22834, 1073-47249, 1188-53025, 1216-54555.

9. Cevdet Tasnifi-Belediye (C.BLD)

11-533, 20-953, 28-1388, 54-2651, 74-3669, 77-3819, 106-5290, 124-6157, 144-7176.

10. Cevdet Tasnifi-Dahiliye (C.DH)

278-13879.

11. Cevdet Tasnifi-Evkaf (C.EV)

31-1504, 33-1602, 85-4210, 185-9229, 219-10916, 278-14195, 336-17059, 439-22217, 461-23344, 474-23976, 604-30492, 635-32004.

12. Cevdet Tasnifi-İktisat (C.İKTS)

21-1012.

13. Cevdet Tasnifi-Maarif (C.MF)

3-128, 8-397, 9-418, 9-446, 12-580, 32-1574, 58-2881, 59-2927, 60-2971, 74-3690, 75-3730, 84-4158, 110-5474, 118-5864, 127-6302.

14. Cevdet Tasnifi-Saray (C.SM)

72-3615, 171-8567.

15. Cevdet Tasnifi-Sıhhiye (C.SH)

23-1114.

16. Cevdet Tasnifi-Zabtiye (C.ZB)

66-3287, 86-4290.

17. Hatt-ı Hümâyunlar (HAT)

15-595, 15-670, 183-8490, 273-16090, 280-16598, 1451-61, 1464-98, 1464-104, 1471-48.

18. İradeler Tasnifi-Evkaf (İ.EV)

34-3930, 49-5457, 54-5930.

19. İbnülemin Tasnifi-Vakıf (İE.EV)

11-1280.

B. Kaynak Eserler

Abdi Efendi: **Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser**, Hazırlayan Faik Reşit Unat, Ankara, TTK, 1943.

Abdurrahman Abdi Paşa: **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi**, Hazırlayan Fahri Ç. Derin, İstanbul, Çamlıca, 2008.

Ahmed Aşıkpaşazade: **Aşıkpaşazade Tarihi**, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013.

Ahmed Câvid: **Hadîka-i Vekayi'**, Hazırlayan Adnan Baycar, Ankara, TTK, 1998.

Ahmed Cevdet Paşa: **Târîh-i Cevdet**, Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut, c. II-I, Ankara, TTK, 2018.

_____ **Târîh-i Cevdet**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, c. III, Ankara, TTK, 2018.

Ahmed Efendi: **Rûznâme**, Hazırlayan V. Sema Arıkan, Ankara, TTK, 1993.

Ahmed Refik: **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988.

_____ **Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul**, İstanbul, Kitabevi, 1998.

_____ **Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988.

Ahmed Vâsıf Efendi: **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)**, Hazırlayan Mücteba İlgürel, Ankara, TTK, 2014.

Ahterî Mustafa Efendi: **Ahterî-i Kebir**, Hazırlayan Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Ankara, TDK, 2009.

Ali Ufkî Bey/Albertus Bobovius: **Saray-ı Enderun, Topkapı Sarayı'nda Yaşam**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2013.

Allom, Thomas (Çizimler), Walsh Robert (Metin): **İstanbul Manzaraları: Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle**, Çevirmen Şeniz Türkömer, İstanbul, İş Bankası, 2013.

Angiolello, Giovan Maria: **Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmed**, Çevirmen Pınar Gökpar, İstanbul, Profil, 2011.

Anonim: **Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 2000.

Anonim: **Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Ömer S. Kurmuş, Bursa, Bursa İl Özel İdaresi, 2012.

Anonim: **Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Friedrich Giese, Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1992.

Anonim: **Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Vehbi Günay, İzmir, Ege Üniversitesi, 2011.

Anonim: **Osmanlı-Rus Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, Hazırlayan Süleyman Göksu, İstanbul, Çamlıca, 2007.

Anonim: **Risâle-i Garîbe: XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair**, Hazırlayan Hayati Develi, İstanbul, Kitabevi, 1998.

Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Ali Sâtı' Efendi, Süleymân Besîm Efendi: **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, Hazırlayan Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 2001.

Bassano, Luigi: **Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat**, Çevirmen Selma Cangi, İstanbul, Yeditepe, 2011.

Bellin, Jacques Nicolas: **Plan de la ville de Constantinople**, Paris, J.N. Bellin, 1764. (Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans- Image No: CPL GE DD-2987 (5913)

Bostancıbaşı Defteri: **Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri**, Hazırlayan Murat Bardakçı, Ankara, Pan, 2013.

Braun, Georg; Hogenberg, Franz: **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)**, Cologne, Peter von Brachel, 1575. (David Rumsey Historical Map Collection - Image No: 12126106)

Breüning, Hans Jacob: **Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579**, Çevirmen Selma Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2020.

Burbury, John: **A Relation of a Journey of the Right Honorable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and Thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councellour of State to his Imperial Majesty, & c. and Extraordinary Ambassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet Han the Fourth**, London, T. Collins and I. Ford, at the Middle-Temple gate, and S. Hickman at the Rose in St. Pauls Churdyard, 1671.

Busbecq, Ogier Ghiselin de: **Türk Mektupları**, Çevirmen Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939.

Câbî Ömer Efendi: **Câbî Târihi**, Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, c. 1, Ankara, TTK, 2003.

Carbognano, Cosimo Comidas: **18. Yüzyıl Sonunda İstanbul**, Çevirmen Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Eren, 1993.

Chesneau, Jean: **D'Aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya**, Çevirmen Işıl Erverdi, İstanbul, Dergah, 2012.

Chishull, Edmund D.: **Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, Çevirmen Bahattin Orhon, İstanbul, Bağlam, 1993.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd: **Çeşmî-zâde Tarihi**, Hazırlayan Bekir Kütükoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1959.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa: **Zübde-i Vekayiât**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 1995.

Dernschwam, Hans: **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Çevirmen Yaşar Önen, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1992.

Derviş Mustafa Efendi: **1782 Yılı Yangınları**, Hazırlayan Hüsamettin Aksu, İstanbul, İletişim, 1994.

Destârî Sâlih Efendi: **Destârî Sâlih Efendi Tarihi**, Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1962.

Es'ar Defteri: **Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygarlık Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri [1640 Tarihli]**, Hazırlayan Yaşar Yücel, Ankara, TTK, 1992.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, 1. Kitap**, Hazırlayan Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi, 2006.

Fotoğraf Albümü: **İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar: İstanbul 1919 = Istanbul 1919: Images d'Occupation**, Hazırlayan Emre Öktem, İstanbul, Tarih Vakfı, 1996.

Fotoğraf Albümü: **Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları/From Konstantiniyye to Istanbul. Photographs of the Rumeli Shore of the Bosphorus From the Mid XIXth to XXth Century**, Hazırlayan R. Barış Kıbrıs, İstanbul, Pera Müzesi, 2006.

Fresne-Canaye, Philippe du: **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, Çevirmen Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap, 2009.

Galland, Antoine: **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar: 1672-1673**, Çevirmen Nahid Sırrı Örik, c. 1, 2, Ankara, TTK, 1987.

Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi: **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbârı'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet devirleri**, Hazırlayan Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, c. 2, 3, 2000.

_____ **Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr**, Hazırlayan Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, c. 1, 1. Kısım ve 2. Kısım,1997.

_____ **Künhü'l-Ahbâr: Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481**, Hazırlayan M. Hüdai Şentürk, Ankara, c. 2, TTK, 2003.

Gerlach, Stephan: **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, c.1, 2, Editör Kemal Beydilli, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2007.

Gravina, Federico: **İstanbul'un Anlatımı**, Hazırlayan Jose M. Sanchez Molledo, Çevirmen Yıldız Ersoy Canpolat, İstanbul, Yapı Kredi, 2008.

Grelot, Josephus: **İstanbul Seyahatnamesi**, Çevirmen Maide Selen, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998.

Gyllius, Petrus: **İstanbul Boğazı**, Çevirmen Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Eren, 2000.

Hammer, Joseph von: **İstanbul ve Boğaziçi**, c. 1, Çevirmen Senail Özmen, Ankara, TTK, 2011.

Harita: **19. Asırda İstanbul Haritası**, Hazırlayan Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1958.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa: **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut, c. 2, 3, Ankara, TTK, 2004.

Heberer, Michael: **Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2003.

Hezarfen Hüseyin Efendi: **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Sevim İlgürel, Ankara, TTK, 1998.

Hill, Aaron: **A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire In All its Branches: With The Government, and Policy, Religion, Customs, and Way of Living of the Turks in General**, London, G. Parker, 1733.

Hovhannesyan, Sarkis Sarraf: **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, Çevirmen Elmon Hançer, İstanbul, Tarih Vakfı, 1996.

Hüseyin Tûgi: **Musîbetnâme Tahlil-Metin ve İndeks**, Hazırlayan Şevket Nezihi Aykut, Ankara, TTK, 2010.

İbn Haldun: **Mukaddime**, Hazırlayan Süleyman Uludağ, c. 2, İstanbul, Dergah, 2011.

İnciciyan, P. Ğ.: **XVIII. Asırda İstanbul**, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği, 1956.

İntizâmi: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizâmi Sûrnâmesi**, Hazırlayan Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu, 2009.

'Îsâ-zâde Efendi: **Îsâ-zâde Târîhi**, Hazırlayan Ziya Yılmazer, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.

Pervititch, Jacques: **İstanbul Sigorta Haritası**, İstanbul, Türkiye Sigortacılar Dairei Merkeziyesi/Ingenieur-Topographe des cies d'Assurances en Turquie, 1922-1945 seneleri arasında yayınlanan pek çok paftadan oluşmaktadır. (İBB, Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Rıfat Günalan, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Mehmet Akman, Murat Uluskan, Talip Mert, Yüksel Çelik, Rıfat Günalan, Fatih Akyüz, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 37 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Salih Kahriman, Sabri Atay, Fuat Recep, Mehmet Akman, Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 90 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Rıfat Günalan, Mustafa Oğuz, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahriman, Yılmaz Karaca, Mehmet Akman, İstanbul, İBB, 2019.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Tahsin Özcan, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Mehmet Akman, Fikret Sarıcaoğlu, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Fuat Recep, Sabri Atay, Hüseyin Kılıç, Yılmaz Karaca, Rasim Erol, Salih Kahriman, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktaş, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Hilal Kazan, Tahsin Özcan, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010.

Kadı Sicili: **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Rıfat Günalan, Mehmet Canatar, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010.

Kadı Sicili: **"Üsküdar'a Ait h. 1178-1179 Tarihli Şer'iyye Sicil Defteri"**, Dr Tezi, Hazırlayan Necati Aktaş, Danışman Prof. Dr. Mücteba İlgürel, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Kadı Sicili: **"Üsküdar Mahkemesi'ne Ait 403 Numaralı Şer'iyye Sicili"**, YL Tezi, Hazırlayan Ayhan Uçar, Danışman Prof. Dr. İsmail Erünsal, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi: **Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli**, Hazırlayan Nevzat Kaya, Ankara, TTK, 2003.

Kesbî Mustafa Efendi: **İbretnümâ-yı Devlet**, Hazırlayan Ahmet Öğreten, Ankara, TTK, 2002.

Kâtib Çelebi: **Fezleke [Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655]**, Hazırlayan Zeynep Aycibin, İstanbul, Çamlıca, 2016.

Kauffer, François: **Plan de la ville de Constantinople et de ses faubourgs, tant en Europe qu'en Asie**, Paris, 1786. (Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans-Image No: GE C-1430)

Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed bin Süleyman: **Tevârih-i Âl-i Osman: VII. Defter**, Hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara, TTK, 1954.

Tevârih-i Âl-i Osman: X. Defter, Hazırlayan Şefaettin Severcan, Ankara, TTK, 1996.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi: **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, Hazırlayan Kevork Pamukciyan, Çevirmen Hrand D. Andreasyan, İstanbul, Eren, 1988.

Kritovulos: **Kritovulos Tarihi 1451-1467**, Çevirmen Ari Çokona, İstanbul, Heyamola, 2012.

Kütahyalı Firâkî Abdurrahmân Çelebî: **Se'âdetnâme: Yavuz Sultân Selim Hân ve Kânûni Sultân Süleymân Hân'ın Gazâları**, Hazırlayan Şaban Er, İstanbul, Kutupyıldızı, 2013.

La Motraye, Aubry de: **La Motraye Seyahatnamesi**, Çevirmen Nedim Demirtaş, İstanbul, İstiklal Kitabevi, 2007.

Lady Montagu: **Şark Mektupları**, Çevirmen Ahmed Refik, İstanbul, Timaş, 1998.

Levaşov, Pavel Artemyeviç: **Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul, Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)**, Çevirmen İlyas Kemaloğlu, Eduard Khusainov, İstanbul, Yeditepe, 2012.

Loir, Clausier du: **Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları**, Çevirmen Mustafa Daş, İstanbul, Yeditepe, 2016.

Lubenau, Reinhold: **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı ülkesinde, 1587-1589**, Çevirmen Türkis Noyan, c. 1, İstanbul, Kitap, 2012.

Lüdeke, Christoph Wilhelm: **Türklerde Din ve Devlet Yönetimi: İzmir, İstanbul 1759-1768**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2013.

Mehmed Es'ad Efendi: **Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kadîme'si: Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifât**, Hazırlayan H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2012.

Mehmed Raif bin Emin: **Sultanahmed Parkı ve Âsâr-ı Atîkası**, Hazırlayan Mustafa Küçük, İstanbul, Yay, 2010.

Mehmed Salâhî: **Kâmûs-ı Osmânî**, Hazırlayan Ali Birinci, c. 2, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.

Melling, Antoine Ignace: **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, Paris, Treuttel et Würtz, 1819.

Menavino, Giovan Antonio: **Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme**, Çevirmen Harun Mutluay, İstanbul, Dergah, 2011.

Mevlânâ Mehmed Neşrî: **Cihânnümâ**, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca, 2008.

_____ **Kitâb-ı Cihan-nümâ = Neşri Tarihi**, Hazırlayan Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, c. 2, Ankara, TTK, 1957.

Morritt, John B. S.: **A Grand Tour Letters and Journeys 1794-96**, London, Century Publishing, 1985.

Muallim Nâcî: **Lügat-i Nâcî**, Hazırlayan Ahmet Kartal, Ankara, TTK, 2009.

Mustafa Naîmâ Efendi: **Târih-i Na'îmâ**, Hazırlayan Mehmet İpşirli, c. 1, 2, 3, 4, Ankara, TTK, 2007.

Mühimme Defteri: **"95 Numaralı Mühimme Defteri"**, YL Tezi, Hazırlayan Ercan Alan, Danışman Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi: **Ravzatü'l-Küberâ**, Hazırlayan Mesut Aydıner, Ankara, TTK, 2003.

Nicolay, Nicolas de: **Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda**, Çevirmen Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, İstanbul, Kitap, 2014.

Olivier: **Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çevirmen Oğuz Gökmen, 1. Kitap, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977.

Oruç b. Adil: **Oruç Beğ Tarihi**, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca, 2007.

Peçevî İbrâhim Efendi: **Târîh-i Peçevî**, c. 1, 2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1283.

Ralamb, Claes: **İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658**, Çevirmen Ayda Arel, İstanbul, Kitap, 2008.

Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi: **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer, c. 1, 2, 3, İstanbul, Klasik, 2013.

Redhouse, James William: **Redhouse's Turkish Dictionary**, London, Bernard Quaritch, 1880.

Sâfî Mustafa Efendi: **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i**, Hazırlayan İbrahim Hakkı Çuhadar, c. 1, 2, Ankara, TTK, 2003.

Sâî Mustafa Çelebi: **Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye: Mimar Sinan'ın Anıları**, Hazırlayan Hayati Develi, Hayati Develi, Samih Rıfat, İstanbul, Koçbank, 2002.

Schweigger, Salomon: **Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581**, Çevirmen S. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2004.

Selânikî Mustafa Efendi: **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan Mehmet İpşirli, c. 1, 2, Ankara, TTK, 1999.

Seyahatname: **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, 16. Yüzyıl'da Türkler'e Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları**, Çevirmen Fuad Carım, İstanbul, Güncel, 1996.

Seyyid Vehbi: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Vehbi Surnamesi**, Hazırlayan Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu, 2009.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa: **"Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretnâme: Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)"**, Dr Tezi, Hazırlayan Mehmet Topal, Danışman Prof. Dr. Mücteba İlgürel, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Simeon: **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619**, Çevirmen Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1964.

Society for the Diffusion of Useful Knowledge: **Constantinople. Stambool.**, London, Chapman and Hall, 1840. (David Rumsey Historical Map Collection - Image No: 0890169)

Subhî Mehmed Efendi: **Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte**, Hazırlayan Mesut Aydıner, İstanbul, Kitabevi, 2007.

Sûrnâme: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Haşmet Sûrnâmesi, Melek İbrâhim Sûrnâmesi, Nâfî' Sûrnâmesi, Müellifi Bilinmeyen Sûrnâmeler**, Hazırlayan Mehmet Arslan, c. 6-7, İstanbul, Sarayburnu, 2011.

Sûrnâme: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Lebib Sûrnâmesi, Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi, Abdi Sûrnâmesi, Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı**, Hazırlayan Mehmet Arslan, c. 4-5, İstanbul, Sarayburnu, 2011.

Sûrnâme: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Sûriyye Kasideleri ve Târihleri**, Hazırlayan Mehmet Arslan, c. 8, İstanbul, Sarayburnu, 2011.

Şem'dânî-zâde Fındıklı'lı Süleyman Efendi: **Mür'i't-Tevârîh**, Hazırlayan Münir Aktepe, c. 1, 2-A, 2-B, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1976.

Şemseddin Sâmi: **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı, 1978.

Kamûsü'l-a'lâm, İstanbul, Mihran Matbaası, 1306/1899.

Tahrir Defteri: **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, Hazırlayan Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1970.

Tahrir Defteri: **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, Hazırlayan Mehmet Canatar, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004.

Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi: **İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)**, Hazırlayan Feridun M. Emecen, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003.

Thevenot, Jean: **Thevenot Seyahatnamesi**, Çevirmen Ali Berktay, İstanbul, Kitap, 2009.

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi: **Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi**, Hazırlayan Ziya Yılmazer, c. I, II, Ankara, TTK, 2003.

Tott, Baron de: **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, İstanbul, Tercüman.

Tournefort, Joseph de: **Tournefort Seyahatnamesi**, Editör Stefanos Yerasimos, Çevirmen Ali Berktay, II. Kitap, İstanbul, Kitap, 2005.

Uşşâkizâde İbrâhim Efendi: **Uşşâkizâde Tarihi**, Hazırlayan Raşit Gündoğdu, c. 2, İstanbul, Çamlıca, 2005.

Vakfiye: **Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri**, Hazırlayan Cengiz Şeker, İstanbul, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı.

Werner, Adam: **Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618**, Çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap, 2011.

Wittman, William: **Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801**, Çevirmen Belkıs Dişbudak, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2011.

Wratislaw, Baron Wenceslaw: **Anılar**, İstanbul, Karacan, 1981.

C. Araştırma ve İnceleme

Afyoncu, Erhan: "Sipahi", **DİA**, c. 37, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 256-258.

_____ "Subhi Mehmed Efendi", **DİA**, c. 37, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 449-450.

Agoston, Gabor: "Savaş, Osmanlı Dönemi", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 196-200.

Ağır, Aygül: **İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü**, İstanbul, İAE, 2009.

Ahunbay, Metin: "Surlar-Kara Surları", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 77-79.

Ahunbay, Zeynep: "Sultan Ahmed Külliyesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve

Kültür Bakanlığı, 1994, s. 55-61.

Akbaş, Turgut: **"Osmanlı İstanbul'unda Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Akbay, Haluk: "Çenberlitaş Hamamı", **İst A.**, c. 7, İstanbul, REKİA, 1965, s. 3817-3819.

Akçıl, Nesrin Çiçek: "Mengücüklüler-Mimari", **DİA**, c. 29, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2004, s. 142-143.

_____ "Saltuklular-Mimari", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 56-57.

Akdağ, Mustafa: **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, c. 1, İstanbul, Cem, 1974.

Akın, Günkut: **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.

Akyıldız, Ali: "Şehremini", **DİA**, c. 38, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 459-461.

Alada, Adalet Bayramoğlu: **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul, Sümer, 2008.

Altun, Ara: "Artuklular-Artuklu Sanatı", **DİA**, c. 3, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 418-419.

And, Metin: **40 Gün 40 Gece Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, İstanbul, Toprakbank, 2000.

_____ **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.

_____ "Sur-ı Hümâyun", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 71-72.

Aran, Ahmet; Kubilay, Ayşe Yetişkin: "Tophane-i Amire", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 278-280.

Arseven, Celal Esad: **Eski Galata ve Binaları**, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası,

Hicri 1329.

_____ **Eski İstanbul**, Hazırlayan Dilek Yelkenci, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı, 1989.

_____ **Şehircilik: Urbanizm**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.

Artan, Tülay: "Aynalıkavak Kasrı", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 485-486.

_____ "Davutpaşa Bahçesi", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 10-11.

_____ "Eski Saray", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 204-205.

_____ "Esma Sultan Sahilsarayı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 208-210.

_____ "İbrahim Paşa Sarayı", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 128-130.

_____ "Sokollu Mehmed Paşa Sarayı", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 34-35.

Aslanapa, Oktay: "Fatih Sultan Mehmed Zamanındaki Mimari Eserler", **İstanbul Armağanı-1, Fetih ve Fatih**, İstanbul, İBB, 1995, s. 143-149.

Atabeyoğlu, Cem: "Okçuluk", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 125.

Atasoy, Nurhan: **1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı**, İstanbul, Koçbank, 1997.

_____ **İbrahim Paşa Sarayı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

_____ **Otağ-ı Hümayun Osmanlı Çadırları**, İstanbul, Aygaz, 2000.

_____ "Osmanlı Döneminde İstanbul Şenlikleri", **Kültürler Başkenti İstanbul**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010, s. 342-351.

Atis, İ.: "Türklerin Beşyüz Yıllık Stadı Ok Meydanı", **Tarih Hazinesi**, Sayı 6, 31 Ocak-15 Şubat 1951, İstanbul, Ülkü Kitap Yurdu, 1951, s. 279-282, 294.

Auzepy, Marie-France: "İstanbul'un Hipodromu", **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Editör Annie Pralong, Çevirmen Buket Kitapçı-Bayrı, İstanbul, Kitap, 2011, s. 49-70.

Ayanoğlu, Fazıl İsmail: **Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1974.

Aydın, Erhan: **Türklerin Bilge Atası Tonyukuk**, İstanbul, Kronik, 2019.

Aydın, Mahir: "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", **Belleten**, c. LXV, Ankara, TTK, 2001, s. 623-635.

Aydüz, Salim: "Tophane", **DİA**, c. 41, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, s. 253-256.

Ayverdi, Ekrem Hakkı: **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu**, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1958.

_____ **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, c. 3, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973.

_____ **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, c. 4, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1974.

_____ "Atikalipaşa Camii, Sedefciler Camii", **İst A.**, c. 3, İstanbul, REKİA, İstanbul, 1960, s. 1281-1286.

_____ "Babıhümayun", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 1765-1771.

_____ "Bakırcılar Çarşısı", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 1892.

_____ "Fatih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi", **İst A.**, c. 10, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1971, s. 5543-5555.

Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, İstanbul, Kubbealtı, 2005.

Balta, Samet: **"XVI. Yüzyılda Osmanlı – Safevî Tarihi Açısından İstanbul –**

Tebriz Hattı ve Anlamı", YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Baltacı, Cahit: "Dört Halife Devri Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, c. 1, İstanbul, İlke, 1996 s. 79-96.

Barışta, H. Örcün: **İstanbul Çeşmeleri, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993.

_____ "Süleymaniye Meydan Çeşmesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 105.

Barkan, Ömer Lütfi: **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İstanbul, Hamle.

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. 23, Sayı 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, İstanbul, Sermet Matbaası, 1963, s. 239-296.

Barthold, Wilhelm: **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940.

Batur, Afife: "Tophane Çeşmesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 276-277.

Baykara, Tuncer: "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", **Yeni Türkiye**, c. VI, Sayı 32, Ankara, Yeni Türkiye, 2000, s. 371-378.

_____ "Osmanlılar ve Şehir Hayatı", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, c. III, III. Kısım, Ankara, TTK, 2002, s. 1923-1932.

_____ **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.

Baytop, Turhan: "Mısır Çarşısı", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 449.

Beg, Muhammad Abdul Jabbar: "Historic Cities of Asia: An Overview", **Historic Cities of Asia**, Editör Muhammed Abdul Jabbar Beg, Kuala Lumpur, Percetekan

Ban Huat Seng, 1986, s. 13-122.

Behrens-Abouseif, Doris: "The Mamluk City", **The City in the Islamic World**, c. 1, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, s. 295-316.

Beksaç, A. Engin: "İsfahan", **DİA**, c. 22, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, s. 502-504.

Benevolo, Leonardo: **Avrupa Tarihinde Kentler**, İstanbul, Literatür, 2017.

Benyovsky Latin, Irena: "Medieval Square in Trogir: Space and Society", **Review of Croatian History**, Volume XIV, No. 1, 2018, s. 1-62.

Berger, Albrecht: "Milion Taşı", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 461-462.

Beydilli, Kemal: "III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi", **Kitab-ı Hedaya, Studien zum Osmanischen Reich und Seinen Nachbargebieten**, Bonn, V&R Unipress, 2020, s. 189-245.

_____ "Yeniçeri", **DİA**, c. 43, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2013, s. 450-462.

Bilgicioğlu, Banu: "Saray-ı Atik-i Amire", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 122-125.

Bostan, M. Hanefi; "Üsküdar", **DİA**, c. 42, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, s. 364-368.

Bostan, İdris: "Pertev Paşa", **DİA**, c. 34, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 235-236.

Boysan, Burak; Bilgin, İhsan: "Meydanların Varoluş ve Yokoluş Nedenleri", **İnsan Çevre Kent**, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 1996, s. 71-84.

Bozkurt, Nebi: "Mahya", **DİA**, c. 27, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2003, s. 396-398.

_____ "Mezarlık", **DİA**, c. 29, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2004, s. 519-522.

_____ "Ok", **DİA**, c. 33, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 333-335.

Boztaş, Fırat: **"Onaltıncı Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Tabl ve Alem Mehterleri Teşkilatı"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr.

Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Braudel, Fernand: **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul, Say, 2013.

Burckhardt, Jacob: **The Civilization of the Renaissance in Italy**, USA, The New American Library, 1961.

Can, Selman: "Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler", **Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, Editör Sümer Atasoy, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2004, s. 359-365.

Can, Yılmaz: **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Ankara, Diyanet Vakfı, 1995.

Canatar, Mehmet: "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", **I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, Editör Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB, 2013, s. 283-310.

Canberk, Güray: **Meydanları Kaybolmuş Yorgun Bir Semt Aksaray**, İstanbul, Heyamola, 2010.

Cansever, Turgut: **Ev ve Şehir**, İstanbul, İnsan, 1994.

_____ **İslam'da Şehir ve Mimari**, İstanbul, İz, 1997.

_____ **İstanbul'u Anlamak**, İstanbul, İz, 1998.

_____ **Kubbeyi Yere Koymamak**, İstanbul, İz, 1997.

_____ **Mimar Sinan**, İstanbul, Albaraka Türk, 2005.

_____ "Şeyh Ebu'l-Vefa'nın Osmanlı Yapı Geleneğine Etkisi", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 31-36.

Cantay, Gönül: "Hasan Paşa Hanı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 566-567.

_____ "Simkeşhane", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür

Bakanlığı, 1994, s. 561.

Cantay, Tanju: "Atmeydanı", **DİA**, c. 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 82-83.

Cerasi, Maurice M.: **Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çevirmen Aslı Ataöv, İstanbul, Yapı Kredi, 1999.

Cezar, Mustafa: **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, İstanbul, Ak, 1991.

_____ **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Ankara, İş Bankası, 1977.

_____ **Osmanlı Başkenti İstanbul**, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Eğitim Spor ve Sağlık Vakfı, 2002.

_____ **Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1985.

Çağbayır, Yaşar: **Ötüken Türkçe Sözlük**, c. 3, İstanbul, Ötüken, 2007.

Çeçen, Kazım: "İstanbul'un Eski Su Tesisleri ve Kırkçeşme", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri-29 Mayıs-1 Haziran 1988-Bildiriler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1989, s. 107-129.

_____ "Maksem", **DİA**, c. 27, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2003, s. 452-453.

Çelebi, Rezan: "Taksim Maksemi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 198.

Çelik, Yüksel: "Mit ve Gerçeklik Arasında: Taksim Topçu Kışlası (Beyoğlu Kışla-ı Hümâyunu)", **III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, Editör Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB, 2015, s. 443-476.

Çelik, Zeynep: **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

Çınar, Ali Osman: **"Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarih'i"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Özcan Mert, Marmara Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Dua Kubbesi", **DİA**, c. 9, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, s. 539-540.

_____: "Köprülü Külliyesi", **DİA**, c. 26, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, s. 255-257.

_____: "Köprülü Külliyesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 89-90.

_____: "Külliye", **DİA**, c. 26, Ankara, Diyanet Vakfı, 2002, s. 542-544.

_____: "Mustafa Paşa Türbesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 565-566.

_____: "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **DİA**, c. 37, İstanbul, Diyanet Vakfı, s. 60-62.

_____: "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", **DİA**, c. 37, Diyanet Vakfı, 2009, s. 497-503.

_____: "Vezir Hanı", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, 382-383.

_____: "Yenicami Külliyesi", **DİA**, c. 43, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2013, s. 439-442.

Çoruhlu, Tülin: "Gürz", **DİA**, c. 14, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, s. 327-328.

Çürük, Cenap: "Çadır Mehterleri", **DİA**, c. 8, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, s. 165-166.

Demirkent, Işın: "İstanbul-I. Tarih", **DİA**, c. 23, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, s. 205-212.

Denoix, Slvie: "Founded Cities of the Arab World From the Seventh to the Eleventh Centuries", **The City in the Islamic World**, c. 1, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, s. 115-139.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Hazırlayan Aydın Sami Güneyçal, 24. Basım, Ankara, Aydın Kitabevi, 1999.

Dirimtekin, Feridun: **Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1964.

_____ "Ayasofya", **İst A.**, c. 3, İstanbul, REKİA, 1960, s. 1439-1475.

Doğan, D. Mehmet: **Osmanlıca Yazılışlı Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, c. 2, Ankara, Yazar, 2020.

Doğan, Sema: **Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat, 2011.

Doğanay, Aziz: "Şeyh Vefa Külliyesi", **DİA**, c. 39, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 72-74.

Doğru, Halime: **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1995.

Duralı, Ş. Teoman: **Çağdaş Küresel Medeniyet**, İstanbul, Dergah, 2003.

_____ **Omurgasızlaştırılmış Türklük**, İstanbul, Dergah, 2010.

Dûrî, Abdülaziz: "Bağdat, Genel Özellikleri", **DİA**, c. 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 425-433.

_____ "Hükümet Kurumları", **İslam Şehri**, Hazırlayan R. B. Serjeant, Çevirmen Elif Topçugil, İstanbul, İz, 1997, s. 63-82.

Dursun, A. Haluk: **Ayasofya Müzesi Kültür Envanteri**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.

Ekinci, Abdullah: "İslam Şehrinde Bir Sosyo-Kültürel Merkez: Mirbad", **2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, Bildiriler Kitabı**, Konya, 2013, s. 142-147.

Eldem, Sedad Hakkı: **İstanbul Anıları**, İstanbul, Aletaş Alarko Eğitim Tesisi, 1979.

Emecen, Feridun M.: **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, TTK, 2013.

_____ **Fetih ve Kıyamet 1453**, İstanbul, Kapı, 2019.

———: "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskan Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler**, Ankara, TTK, 1990.

———: "Emperyal Dönüşümlerin Muhteşem Kenti İstanbul", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıl'a Büyük İstanbul Tarihi**, c. 1, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, s. 118-181.

———: "Osman II", **DİA**, c. 33, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 453-456.

———: "Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirliler ve Köylüler", **Yeni Türkiye**, c. VI, Sayı 32, Ankara, Yeni Türkiye, 2000, s. 364-370.

Engin, Vahdettin: "II. Abdülhamid'e Düzenlenen Yıldız Suikasti ve Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", (Çevrimiçi), https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/ii-abdulhamide-duzenlenen-yildiz-suikasti-ve-belcika-ile-yasanan-diplomatik-kriz/, 28 Eylül 2021.

Eraktan, Halid: "Firuzağa Camii", **İst A.**, c. 11, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1973, s. 5794-5796.

Erarslan, Alev: "Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 559.

Erbil, Bilal: **"Gazanfer Ağa, Hayatı ve Yaptırdığı Eserler"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Ercan, Hakan: **"Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Yasemin Avcı, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018.

Ergenç, Özer: **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.

———: "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", **Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih

Vakfı, 2013, s. 85-93.

_____ "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, c. 4, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984, s. 69-78.

_____ "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarihi Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. II, Ankara, TTK, 1981, s. 1265-1274.

Ergin, Nina: "Çemberlitaş Hamamı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, c. 4, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, s. 335-339.

Ergin, Osman Nuri: **İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri**, İstanbul, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, 1938.

_____ **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.

_____ **Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat ve İçtimaiyyat Enstitüsü Neşriyatı, 1936.

Ertuğ, Nejdet: **Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

Ertuğrul, Özkan: "Balaban İskelesi", **DİA**, c. 5, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 3-4.

Erünsal, İsmail E.: "Osmanlı Sahhaflık Tarihine Dair Notlar: I sahhaflık Gediği", **Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, c. 2, Hazırlayan Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul, Timaş, 2013. s. 7-21.

Eryavuz, Şebnem: "Kervansaray", **DİA**, c. 25, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, s. 299-302.

Erzen, Jale N.: "Osmanlı Estetiği", **Osmanlı**, c. 10, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, s. 39-48.

Eyice, Semavi: **Semavi Eyice ile İstanbul'a Dair**, İstanbul, İBB, 2013.

Tarih Boyunca İstanbul, İstanbul, Etkileşim, 2006.

"Ahmed III Çeşmesi", **DİA**, c, 2, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1989, s. 38-39.

"Ahmed III Çeşmesi", **DİA**, c, 2, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1989, s. 39-40.

"Arkadios Sütunu", **İst A.**, c. 2, İstanbul, REKİA, 1959, s. 1012-1019.

"Arkadios Sütunu", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 306-307.

"Arslanhane", **DİA**, c. 3, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 403-404.

"Atik Ali Paşa Camii", **DİA**, c. 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 65-67.

"Ayasofya", **DİA**, c. 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 206-217.

"Aynalıkavak Sarayı", **DİA**, c. 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 264-266.

"Bâb-ı Hümâyun", **DİA**, c. 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1991, s. 359-361.

"Baruthane", **DİA**, c. 5, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 94-96.

"Bâyezid Külliyesi", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 87-96.

"Bedesten", **DİA**, c. 5, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 302-311.

"Beyazıt II Camii ve Külliyesi", **DİA**, c. 6, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 45-49.

"Bizans'tan Osmanlı'ya Vefa", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 19-29.

"Büyük Çarşı", **DİA**, c. 6, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 509-

513.

_____ "Constantinus Forumu", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 440-441.

_____ "Çemberlitaş", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 483-484.

_____ "Çemberlitaş Hamamı", **DİA**, c. 8, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, s. 266-268.

_____ "Çeşme", **DİA**, c. 8, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, s. 277-287.

_____ "Çukur Çeşmeler", **DİA**, c. 8, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, s. 384-385.

_____ "Çukur Çeşmeler", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 537.

_____ "Davut Paşa Sarayı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 8-9.

_____ "Davud Paşa Sarayı", **DİA**, c. 9, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, s. 45-48.

_____ "Dikilitaş", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 51-52.

_____ "Elçi Hanı", **DİA**, c. 11, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1995, s. 15-18.

_____ "Elçi Hanı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 148-149.

_____ "Elçi Hanı", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 24, Mart 1970, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1970, s. 93-130.

_____ "Fatih Camii ve Külliyesi", **DİA**, c. 12, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1995, s. 244-249.

_____ "Fatih Külliyesi", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür

Bakanlığı, 1994, s. 265-270.

_____ "Firuz Ağa Camii", **DİA**, c. 13, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, s. 135-137.

_____ "Galata", **DİA**, c. 13, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, s. 307-313.

_____ "İbrahim Paşa Sarayı", **DİA**, c. 21, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, s. 345-357.

_____ "İbrahim Türbesi", **DİA**, c. 21, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, s. 357-358.

_____ "İstanbul, Tarihi Eserler", **İA**, c. 5-II, İstanbul, MEB, 1968, s. 1214/44-1214/144.

_____ "İstanbul'da Sultan II. Bayezid Külliyesi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. 3, Sayı 8, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990, s. 11-26.

_____ "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 557-559.

_____ "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", **DİA**, c. 25, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, s. 412-414.

_____ "Küçük Ayasofya Camii", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 146-149.

_____ "Küçük Ayasofya Külliyesi", **DİA**, c. 26, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2002, s. 520-522.

_____ "Mustafa I-Sultan İbrahim Türbesi", **DBİA**, c. 5, Ankara, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 543-545.

_____ "Örme Sütun", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 196-197.

_____ "Tauri Forumu", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 225-227.

_____	"Üçler Mescidi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 334.
Eyüpgiller, Kemal Kutgün; Vardı, Tuğba Barlık; Torus, Serda:	"II. Bayezid Hamamı, Türk Hamam Kültürü Müzesi, Restorasyon Uygulamasının Uzun Öyküsü (2002-2015) = The Beyazid II Hammam, Museum of Turkish Hammam Culture, Long Story of the Restoration Implementation (2002-2015)", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı 16, 2018, s. 6-25.
Faroqhi, Suraiya:	**Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, Tarih Vakfı, 1993.
Frye, R. N.; Barthold, Wilhelm:	"Bukhara", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 58-62.
Fusch, Richard:	"The Piazza in Italian Urban Morphology", **Geographical Review**, Vol. 84, No. 4, Taylor & Francis, Oct. 1994, s. 424-438.
Gaube, Heinz:	"Iranian Cities", **The City in the Islamic World**, c. 1, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, s. 159-180.
Gerçek, Selim Nüzhet:	**İstanbul'dan Ben de Geçtim**, Hazırlayan Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi, 1997.
Gezder, Nihat:	**Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Cirit**, Erzurum, 1998.
Golombek, Lisa; Wilber, Donald:	**The Timurid Architecture of Iran and Turan**, c.1, 2, New Jersey, Princeton University, 1988.
Goş, Santoş K.:	"İslam Şehirlerinin Yeniden Yapılanması", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, c. 2, İstanbul, 1996, s. 383-412.
Goto, Akira:	"Al-Madina: A Historical Analysis of the City at the Time of the Prophet Muhammed", **Historic Cities of Asia**, Editör Muhammad Abdul Jabbar Beg, Kuala Lumpur, Percetekan Ban Huat Seng, 1986, s. 203-221.
Göktaş, Uğur:	"Mahyacılık", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür

Bakanlığı, 1994, s. 275-276.

Göktürk, Hakkı: "Batpazarı Sokağı", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 2212.

Gölen, Zafer: "İstanbul Baruthaneleri", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, c. 9, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, s. 314-321.

Göncü, T. Cengiz: **"Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekan ve Teşkilat"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk: **Bir Semti Meşhur Tophane: Değişimin ve Yıkımın Hikayesi**, İstanbul, İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi, 2009.

_____ **Kare Kare İstanbul**, İstanbul, İBB, 2013.

_____ "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikayesi; Üsküdar Meydanı", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI**, c. 1, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2009, s. 517-540.

Gülersoy, Çelik: **Taksim: Bir Meydanın Hikayesi**, İstanbul, İstanbul Kitaplığı, 1986.

_____ **İstanbul: Tophane, Fındıklı, Kabataş**, Milano, Interrepro, 1973.

_____ "Taksim Meydanı", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 198-199.

_____ "Tophane", **DBİA**, c. 7, İstanbul, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 274-276.

Günay, Fatih: "Raşid Mehmed Efendi", **DİA**, c. 34, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 463-465.

Gündoğdu, Raşit: "Uşşâkizade İbrahim Efendi", **DİA**, c. 42, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, s. 233-234.

Gündüz, Filiz: "Okmeydanı", **DİA**, c. 33, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 339-340.

Hamadeh, Shirine: **Şehr-i Sefa & 18. Yüzyılda İstanbul**, İletişim, İstanbul, 2010.

Hancz, Erika: "Peçuylu İbrahim", **DİA**, c. 34, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 216-218.

Hasol, Doğan: **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, YEM, 1998.

Hawkins, Tom: "Pollio's Paradox", **Popular Culture in the Ancient World**, Editör Lucy Grig, UK, Cambridge University, 2017, s. 129-148.

Heyet: **Türkçe Sözlük**, 11. baskı, Ankara, TDK, 2010.

Heyet: "Baruthaneler", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 68-69.

Heyet: "Çarşılar", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 475-477.

Heyet: "Surlar-Haliç Surları", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 75-76.

Heyet: "Surlar-Marmara Surları", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s.76-77.

Heyet: "Şem'danizade Süleyman Efendi", **DİA**, c. 38, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 501-503.

Hourani, A. H.: "The Islamic City in the Light of Recent Research", **The Islamic City**, Editör A. H. Hourani, S. M. Stern, Scotland, University of Pennsylvania, 1969, s. 9-24.

Hür, Ayşe: "Doğancılar", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 80-81.

İlgürel, Mücteba: "Acemi Oğlanı", **DİA**, c. 1, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1988, s. 324-325.

Iliati, Zahra: Iliati, "The Role of Medieval Bliefs Information of The City of Siena and its Direction Towards Delcampo Square", **Journal of Art & Civilization of the Orient**, Volume 4, Issue 12, 2016, s. 11-18.

İmrana Altun, Feride: "İstanbul Hipodromu'ndaki (Atmeydanı) Obelisk'in (Dikilitaş)

Kaidesi Üzerine Bir Değerlendirme", **Diyalektolog**, Sayı 21, 2021, s. 113-137.

İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II**, İstanbul, İş Bankası, 2014.

_____ **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi, 2003.

_____ "Başşehir Olarak Türk İstanbul'u", **Fatih ve Dönemi**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2004, s. 109-139.

_____ "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, c. 1, İstanbul, İBB ve İSAM, 2015, s. 36-85.

_____ "İstanbul: Bir İslam Şehri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, c. 9, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1995, s. 243-268.

_____ "İstanbul'un İncisi Bedesten", **İktisat ve Din**, İstanbul, İz, 1994, s. 119-136.

_____ "İstanbul, Türk Devri", **DİA**, c. 23, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, s. 220-239.

_____ "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, Editör Cafer Çiftçi, Bursa, Osmangazi Belediyesi, 2007, s. 11-20.

_____ "Su", **DİA**, c. 37, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 437-440.

İpşirli, Mehmet: "Cuma Selamlığı", **DİA**, c. 8, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, s. 90-92.

_____ "Naima", **DİA**, c. 32, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2006, s. 316-318.

_____ "Osmanlılarda Cuma Selamlığı", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1991, s. 459-471.

_____ "Selâniki Mustafa Efendi", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 357-359.

_____	"Tebdil Gezmek", **DİA**, c. 40, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2011, s. 213-214.
İşli, H. Necdet:	"Okçular Tekkesi", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 124.
İşli, Necdet; İşli, Esin Demirel:	"Ok Meydanı", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 125-126.
Johnson, Eugene J.:	"Jacopo Sansovino, Giacomo Torelli, and the Theatricality of the Piazzetta in Venice", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Dec., 2000, Vol. 59, No. 4, California, University of California, 2000, s. 436-453.
Kafesçioğlu, Çiğdem:	**Constantinopolis/Istanbul, Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital**, Pennsylvania, The Pennsylvania State University, 2009.
Kanar, Mehmet:	**Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say, 2009.
_____	**Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say, 2016.
Kara, Kerim:	"Mehmed Nasuhi", **DİA**, c. 28, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2003, s. 500-502.
Karakaya, Enis:	"Etmeydanı Sarnıcı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 224-225.
_____	"İshak Ağa Çeşmesi", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 194-195.
_____	"Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 559.
_____	"Üsküdar, Mimari", **DİA**, c. 42, İstanbul, Diyanet Vakfı, s. 368-372.
Karakaya, Enis; Koç, Hülya:	"İshak Ağa Çeşmeleri", **DİA**, c. 22, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, s. 521-523.
Karakuş, Rahmi;	**İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, Editör Necdet Ertuğ,

Kızıltoprak, Süleyman; Aykut, Hüseyin; Önuçak, Ayşe; Turgut, Naciye; Doğan, Sema: İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.

Kaya, Önder: "Et Meydanı: Osmanlının Nabzının Attığı Yer", **İstanbul: Mekan ve İnsan**, İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği, 2012, s. 46-78.

Kheirabadi, Masoud: **Iranian Cities, Formation and Development**, USA, Syracuse University, 2000.

Kia, Mehrdad: **Daily Life in the Ottoman Empire**, Santa Barbara, Greenwood, 2011.

Koçu, Reşad Ekrem: "Acemioğlanlar Meydanı Sokağı", **İst A.**, c. 1, İstanbul, REKİA, 1958, s. 190.

_____ "Ayasofya Çarşısı, Meydanı ve Sıra Kahveleri", **İst A.**, c. 3, İstanbul, REKİA, 1960, s. 1475-1476.

_____ "Balıkpazarı İskeleleri ve Sahil Boyu", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 2027.

_____ "Bayazıd Camii", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 2229-2235.

_____ "Bayazıd Hamamı", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 2240-2243.

_____ "Bayazıd Medresesi, Havuzlu Medrese", **İst A.**, c. 4, İstanbul, REKİA, 1960, s. 2246-2247.

_____ "Bayram Yerleri", **İst A.**, c. 5, İstanbul, REKİA, 1961, s. 2310-2315.

_____ "Cinci Meydanı", **İst A.**, c. 7, İstanbul, REKİA, 1965, s. 3580-3581.

_____ "Çöpcülimanı Aralık Mescidi", **İst A.**, c. 8, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1966, s. 4129.

_____ "Çöpcülimanı Namazgah Mescidi", **İst A.**, c. 8, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1966, s. 4129.

_____ "Davudpaşa Sarayı", **İst A.**, c. 8, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1966, s. 4308-4313.

_____ "Doğancılar Meydanı", **İst A.**, c. 9, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, s. 4644.

_____ "Doğancılar Camii", **İst A.**, c. 9, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, s. 4642-4644.

_____ "Doğancılar Sarayı", **İst A.**, c. 9, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, s. 4644-4645.

_____ "Emine Sultan Meydan Çeşmesi", **İst A.**, c. 9, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, s. 5073.

Konyalı, İ. Hakkı: **Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi**, c. 1, 2, İstanbul, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 1976.

Köprülü, Fuad: "Ribat", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1942, s. 267-278.

Kuban, Doğan:

_____

_____ **İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul**, Çevirmen Zeynep Rona, İstanbul, Tarih Vakfı, 2000.

_____ **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İstanbul, YEM, 2010.

_____ **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, YEM, 2007.

_____ "7. Yy.'dan 18. Yy.'a İstanbul'un Kullanımı, Koloni Şehrinden İmparatorluk Başkentine", **İstanbul**, Sayı 4, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ve İBB, 1993, s. 10-24.

_____ "Atmeydanı", **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi II**, İstanbul, Pera Müzesi, 2010, s. 17-31.

_____ "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1968, s. 53-73.

_____ "Beyazıt", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 180-188.

_____ "Eminönü", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 158-163.

_____ "Fatih", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, s. 261-263.

_____ "Kentin Gelişimi", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 527-547.

_____ "Kent, Kentli ve Tarih", **Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi**, Editör Cafer Çiftçi, Bursa, Osmangazi Belediyesi, 2007, s. 20-38.

_____ "Külliyeler", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 165-169.

_____ "Mahalleler-Osmanlı Dönemi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 242-246.

_____ "Menderes ve İstanbul", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 389-392.

_____ "Meydanlar", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 432-434.

_____ "Mihrimah Sultan Külliyesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 456-457.

_____ "Süleymaniye Külliyesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 96-104.

———: "Şehzade Külliyesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 152-155.

———: "Topkapı Sarayı", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 280-291.

———: "Yeni Cami Külliyesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 464-467.

Kuban, Doğan; Kahya, Yegan: "Hippodrom", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 75-77.

Kubilay, Ayşe Yetişkin: "Kışlalar", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 7-8.

Kumbaracılar, İzzet: **İstanbul Sebilleri**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1938.

Kuran, Aptullah: "Haseki Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler**, Sayı 2, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1975, s. 57-86.

———: "Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler**, Sayı 6, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1979, s. 175-198.

Kurtuluş, Rıza: "Hudûdü'l-Âlem", **DİA**, c. 18, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1998, s. 304.

Küçükaşçı, Mustafa S.: "Emeviler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, c. 1, İstanbul, İlke, 1996, s. 99-183.

Kütükoğlu, Mübahat S.: **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Ankara, TTK, 2000.

———: "Baruthane-i Amire", **DİA**, c. 5, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 96-98.

———: "Narh", **DİA**, c. 32, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2006, s. 390-391.

Lambton, A. K. S.; Sourdel-Thomine, J.: "Isfahan", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 167-180.

Lassner, J.: "The Caliph's Personal Domain, The City Plan of Baghdad Re-Examined", **The Islamic City**, Editör A. H. Hourani, S. M. Stern, Scotland, University of Pennsylvania, 1969, s. 103-118.

Leeuwen, Richard van: **Bir Osmanlı Şehri: Şam, Vakıflar ve Şehir**, Çevirmen H. Ebru Aksoy, İstanbul, Küre, 2012.

Lewis, Bernard: **İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti**, Çevirmen Ömer Faruk Birpınar, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2006.

_____ **The Jews of Islam**, New Jersey, Princeton University, 1987.

Lombard, Maurice: **The Golden Age of Islam**, Netherlands, North-Holland Publishing Company, 1975.

Lukonin, Vladimir; Ivanov, Anatoly: **Central Asia Art**, New York, Parkstone, 2015.

Maclagan, Michael: **Ancient Peoples and Places The City of Constantinople**, New York, Frederick A. Praeger, 1968.

Mango, Cyril: **Bizans Mimarisi**, Ankara, Rekmay, 2006.

_____ **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, İstanbul, Yapı Kredi, 2008.

Mantran, Robert: **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, c. 2, Çevirmen Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, TTK, 1990.

Marina, Areli: "Order and Ideal Geometry in the Piazza del Duomo, Parma", **Journal of the Society of Architectural Historians**, Dec., 2006, Vol. 65, No. 4, California, University of California, 2006, s. 520-549.

Mazlum, Deniz: "Üsküdar", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 343-346.

Metin, Tülay: "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde Meydan Kültürü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXVIII/1, İzmir, Ege Üniversitesi, 2013, s. 209-221.

Micheau, Françoise: "Baghdad in the Abbasid Era: A Cosmopolitan and Multi-Confessional Capital", **The City in the Islamic World**, c. 1, Editör Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, Andre Raymond, Leiden, Brill, 2008, s. 221-245.

Mordtmann, J. H.; İnalcık, H.; Yerasimos, S.: "Istanbul", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 180-218.

Mumford, Lewis: **Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, İstanbul, Ayrıntı, 2007.

Mülayim, Selçuk: "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", **DİA**, c. 38, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 114-119.

Müller, Werner: **Mimarlık Atlası Cilt 1 Genel Bakış Mezopotamya'dan Bizans'a Mimarlık Tarihi**, İstanbul, YEM, 2012.

_____: **Mimarlık Atlası Cilt 2 Romanesk'ten Günümüze Mimarlık Tarihi**, İstanbul, YEM, 2012.

Müller-Wiener, Wolfgang: **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**, Çevirmen Erol Özbek, İstanbul, Tarih Vakfı, 1998.

_____: **İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul**, Çevirmen Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi, 2001.

Naza, Emine: "Bostancıbaşı Ali Ağa Camii", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 307-308.

Necipoğlu, Gülru: **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar**, İstanbul, YKY, 2014.

_____: **Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, Çevirmen Gül Çağalı Güven, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.

Nirven, Said Nazım: "Emirgan Meydan Çeşmesi", **İst A.**, c. 9, İstanbul, Koçu-Mehmet

Koçu, 1968, s. 5097.

Nutku, Özdemir: "Düğün", **DİA**, c. 10, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, s. 16-18.

"Nahil", **DİA**, c. 32, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2006, s. 299-300.

Okçuoğlu, Tarkan: "Çakırcıbaşı Camii", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 461-462.

"Mimar Sinan Türbe ve Sebili", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 470.

Oktay, Derya: "Kentsel Kimlik ve Canlılık Bağlamında Meydanlar: Kuzey Kıbrıs'ta Bir Meydana Dair", **Mimarlık [Mimarlık: Yapı Sanatı, Şehircilik ve Güzel Sanatlar Dergisi]**, Sayı 334, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası, 2007, s. 29-34.

Orhonlu, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, İzmir, Ege Üniversitesi, 1984.

Orman, İsmail: "Mihrimah Sultan Külliyesi", **DİA**, c. 30, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2020, s. 40-42.

"Murad III Türbesi", **DİA**, c. 31, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2020, s. 176-177.

"Şehzade Külliyesi", **DİA**, c. 38, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 483-485.

Ousterhot, Roberts G.: **Eastern Medieval Architecture The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands**, USA, Oxford University, 2019.

Ödekan, Ayla: "Ahmed III Meydan Çeşmesi", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 116.

"Ahmed III Sebili ve Çeşmesi", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 116-117.

"Damat İbrahim Paşa Çeşmesi", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı

ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 545-546.

_____ "Esma Sultan Meydan Çeşmesi ve Namazgahı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 208.

Ögel, Bahaeddin: **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c. 1, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1978.

Ökten, Saadettin: "Bir Semtin Kimliği Üzerine: Eyüpsultan", **Eyüpsultan Sempozyumu III Tebliğler: 28-30 Mayıs 1999 Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla**, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2000, s. 28-37.

"Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme" **Osmanlı**, c.10, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, s. 29-38.

Önkal, Hakkı **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1992.

Örenç, Ali Fuat: "Modern İstanbul Limanı'nın İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim", **IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu**, Editör Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İBB, 2016, s. 205-254.

Öz, Tahsin: **İstanbul Camileri I-II**, Ankara, TTK, 2015.

Özbek, İmre: "Üsküdar Meydanı'nın Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekansal Dönüşüm", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu II**, c. 2, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2004, s. 371-384.

Özcan, Abdülkadir: "Edirne Vakası", **DİA**, c. 10, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, s. 445-446.

_____ "Etmeydanı", **DİA**, c. 11, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1995, s. 497-498.

_____ "Davud Paşa Sahrası", **DİA**, c. 9, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1994, s. 44-45.

_____ "Güreş", **DİA**, c. 14, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1996, s. 317-320.

_____	"Patrona İsyanı", **DİA**, c. 34, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 189-192.
Özcan, Tahsin:	"Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Editör Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008.
_____	"Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi", **DİA**, c. 34, İstanbul, Diyanet Vakfı, s. 291-292.
Özdeş, Gündüz:	**Türk Çarşıları**, Ankara, Tepe, 1998.
Özgen, Sinan:	"Vezneciler Hamamı", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 386-387.
Özgüdenli, Osman Gazi:	"Moğollar", **DİA**, c. 30, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2005, s. 225-229.
_____	"Şiraz", **DİA**, c. 39, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 182-184.
Özkan Emanet, Ayşe:	**"Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Arzu Tozduman Terzi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.
Pakalın, Mehmet Zeki:	**Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, MEB, 1983.
Pampal, Süleyman:	**Depremler**, İstanbul, Alfa, 2000.
Pamuk, Şevket:	**Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, İş Bankası, 2018.
Petersen, Andrew:	**Dictionary of Islamic Architecture**, London, Routledge, 1996.
Pinon, Pierre:	"Kapalıçarşı Çevresi ve Eminönü Meydanı-The Grand Bazaar Area and Eminönü Square", **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), From the İmperial Capitol to the Republican Modern City: Henri Prost's Planning of Istanbul (1936-1951)**, Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, İAE, 2010, s. 319-334.

Polat, Sait: "Osmanlı Öncesi Türkiye'de Şehir Yönetimi", **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Editör Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008, s. 33-47.

Püsküllüoğlu, Ali: **Türkçe Sözlük**, İstanbul, Can, 2008.

Rahimi, Babak: "Nahils, Circumcision Rituals and the Theatre State", **Ottoman Tulips, Ottoman Coffee, Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century**, Editör Dana Sajdi, New York, Tauris Academic Studies, 2007, s. 90-116.

Ricaut, Paul: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Halizarının Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, Çevirmen Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım, Ankara, TTK, 2012.

Rice, Tamara Talbot: **Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis**, İstanbul, Göçebe, 1998.

Rogers, J. M.: "Samarra, A Study in Medieval Town-Planning", **The Islamic City**, Editör A. H. Hourani, S. M. Stern, Scotland, University of Pennsylvania, 1969, s. 119-155.

Rosillo-Lopez, Cristina: "Popular Public Opinion in a Nutshell: Nicknames and Non-Elite Political Culture in the Late Republic", **Popular Culture in the Ancient World**, Editör Lucy Grig, UK, Cambridge University, 2017, s. 91-106.

Roth, Leland M.; Clark, Amanda C. Roth: **Understanding Architecture its Elements, History and Meaning**, New York, Routledge, 2018.

Sakaoğlu, Necdet: **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Alfa, 2017.

_____ "Acemi Ocağı", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 61-62.

_____ "Atmeydanı", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 414-418.

_____ "Avrat Pazarları", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 430-431.

_____ "Değirmenler", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 18-19.

_____ "Eski Odalar", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 203-204.

_____ "Etmeydanı", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 224.

_____ "İbrahim Paşa Sarayı Mektebi", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 130-131.

_____ "Patrona Halil Ayaklanması", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 231-234.

_____ "Surre Alayı", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 80-81.

_____ "Tebdil Gezmek", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 230-231.

_____ "Yangınlar-Osmanlı Dönemi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 427-438.

_____ "Yeni Odalar", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 467-468.

Salman, Hüseyin: "Karluklar", **DİA**, c. 24, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, s. 509-510.

Sarıcaoğlu, Fikret: "Ruzname", **DİA**, c. 35, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2008, s. 278-281.

Schader, H. H.; Crowe, Y.; Bosworth, C. E.: "Samarqand", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 453-461.

Schiele, Renate; Müller-Wiener, Wolfgang: **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, İstanbul, Roche, 1988.

Seçkin, Nadide: "Yeni Valide Külliyesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 468-470.

Sennett, Richard: **Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, İstanbul, Metis, 2002.

Sertoğlu, Mithat: **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.

Seyyid, Eymen Fuâd: "Kahire, I-Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi", **DİA**, c. 24, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2001, s. 173-175.

Sezen, Ziya Nur: "Başkadın Meydan Çeşmesi", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 80.

Sezgin Orman, Tülay: "Yeni Valide Külliyesi", **DİA**, c. 43, İsanbul, Diyanet Vakfı, 2013, s. 433-435.

Sinanlar, Seza: **Atmeydanı Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine**, İstanbul Kitap, 2005.

Sisman, Cengiz: "Yahudihane", **Encyclopedia of Jews in the Islamic World**, c. 4, Leiden, Brill, 2010, s. 616.

Sodini, Jean-Pierre: "Konstantinopolis: Bir Megapolün Doğuşu (4.-6. yüzyıllar)", **Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, Editör Annie Pralong, Çevirmen Buket Kitapçı-Bayrı, İstanbul, Kitap, 2011, s. 13-33.

Solak, Halil: **"1793-1805 Yılları Arasında III. Selim'in İstanbul Gezileri"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. İdris Bostan, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Spreiregen, Paul D.: **Urban Design: The Architecture of Towns and Cities**, New York, McGraw-Hill Book, 1965.

Stewig, Reinhard: **İstanbul Şehri Örnek Alınarak Doğulu Çıkmaz Sokak Bünyesinin Meydana Geliş Sebepleri ve Gecekondularla İlgisi Bakımından Bir Araştırma**, Çevirmen Ruhi Turfan, M. Ş. Yazman, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1966.

Summer-Bond, Hilary; Freely, John: **İstanbul'u Dolaşırken, İstanbul Gezgininin Rehberi**, Çevirmen Yelda Türedi, İstanbul, Pan, 2011.

Sunar, Mehmet Mert: "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine

Bir Değerlendirme", **Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar**, Hazırlayan Kahraman Şakul, İstanbul, Tarih Vakfı, 2013, s. 252-276.

Sümer, Faruk: **Eski Türklerde Şehircilik**, Ankara, TTK, 2014.

Şahin, Duygu: **"XV. Yüzyıl Floransa'sında Sanat ve Finans İlişkisi: Medici Ailesi"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Nilüfer Öndin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Şensoy, Fatma; İnceoğlu, F. Samime: "Arşiv Kaynaklarında Vefa'nın Çeşme ve Sebilleri", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 361-403.

Talasoğlu, Alin: "Haseki Sultan Meydan Çeşmesi", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 6.

Tanışık, İbrahim Hilmi: **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, Ankara, Maarif Vekaleti, 1945.

_____ **İstanbul Çeşmeleri, İstanbul Ciheti**, Ankara, Maarif Vekaleti, 1943.

Tanman, M. Baha: "Bayram Paşa Külliyesi", **DİA**, c. 5, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1992, s. 267-268.

_____ "Dânişmendliler-Mimari", **DİA**, c. 8, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, s. 474-477.

_____ "Haseki Hamamı", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 4.

_____ "İmaretler", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 164-166.

_____ "Küçük Ayasofya Tekkesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 149-150.

_____ "Mevlevihanelerin ve Özellikle İstanbul Mevlevihanelerinin

Mimari Özellikleri", **Mevlevi Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi**, Editör M. Baha Tanman, İstanbul, İlim Sanat Tarih ve Edebiyat Vakfı, 2013, s. 51-57.

_____ "Piyale Paşa Külliyesi", **DİA**, c. 34, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2007, s. 297-301.

_____ "Şeyh Vefa Külliyesi", **DBİA**, c. 7, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 173-176.

Tanman, M. Baha; Çobanoğlu, A. Vefa: "Atmeydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi", **Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi II**, İstanbul, Pera Müzesi, 2010, s. 32-70.

Tanyeli, Uğur: **"Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. - 15. yy)"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Metin Sözen, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1987.

_____ "Mehmed III Türbesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 338-339.

_____ "Murad III Türbesi", **DBİA**, c. 5, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 503-504.

Tarım, Zeynep: "Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İBB, 2016, c. 3, s. 71-77.

Tarım Ertuğ, Zeynep: **XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999.

_____ "15. Yüzyılda Osmanlılarda Gündelik Yaşama Dair Bazı Ayrıntılar", **İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl) 30-31 Mayıs 2003**, Editör Sümer Atasoy, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2004, s. 253-263.

_____ "Dolmabahçe Palace", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, Editör Gabor Agoston, Bruce Masters, New York, Facts on File,

2009, s. 186-188.

"Edirne'de Yapılan Son Cülûs Töreni", **Edirne: Serhattaki Payıtaht**, Hazırlayan Emin Necdet İşli, M. Sabri Koz, İstanbul, Yapı Kredi, 1998, s. 161-165.

"Enthronement Ceremony", **Encyclopedia of the Ottoman Empire**, Editör Gabor Agoston, Bruce Masters, New York, Facts on File, 2009, s. 208-209.

"İmaret", **DİA**, c. 22, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, s. 219-220.

"İstanbul'un Osmanlı Dönemi Sarayları ve Kullanımı", **Kültürler Başkenti İstanbul**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010, s. 330-335.

"İstanbul'da ve Osmanlı Sarayında Tören ve Kutlamalar", **Suriçi İstanbul, Fetihten Önce ve Fetihten Sonra**, İstanbul, Fatih Belediyesi, 2017, s. 273-293.

"Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Bayram Törenleri", **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, Editör Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 573-594.

"Osmanlı Devleti'nde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek", **Osmanlı**, c. 9, Ankara, 1999, s. 133-142.

"Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", **TALİD**, c. 8, Sayı 16, İstanbul, BİSAV, 2010, s. 131-148.

"Osmanlı Sarayında Yapılan Merasimler ve İstanbul", **Kültürler Başkenti İstanbul**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010, s. 336-339.

"Osmanlılar'da Teşrifat", **Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi**, c. 1, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2009, s. 428-477.

"Saray", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 117-121.

———: "Saray Teşkilatı ve Teşrifatı", **Fatih ve Dönemi**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2004, s. 213-223.

———: "The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures: Historical Record or a Matter of Protocol?", **Muqarnas**, Volume 27, Leiden, Brill, 2010, s. 251-276.

———: "Topkapı Sarayı", **DİA**, c. 41, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, s. 256-261.

Tarım Ertuğ, Zeynep; Ökten, Saadettin: "Kültür Açısından Aile-Konut İlişkisi Üzerine Bir Örnekleme", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, 25-26 Mayıs 1998, Bildiriler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 251-263.

Taşağıl, Ahmet: "Türk-I. Tarih", **DİA**, c. 41, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2012, s. 467-474.

Taştan, Hakan: **"Kentsel Alanın İşlevsel Sürekliliği Bağlamında Arkadios Forumu'nun Avrat Pazarı'na Dönüşümü"**, YL Tezi, Danışman Doç. Dr. Zeynep Kuban, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Taylor, Jane: **İstanbul İmparatorlukların Başkenti: Gezginler İçin İznik, Bursa ve Edirne Rehberi ile Birlikte**, Çevirmen İnci Türkoğlu, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2000.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin: "İstanbul, Türk Devri, 1453-1520 Yılları", **İA**, c. 5-II, İstanbul, MEB, 1968, s. 1199-1214.

———: "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yenicami Külliyesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 28-29, İstanbul, 1975, s. 167-191.

Terzi, Mehmet Zeki: "Savaş, İslam Tarihi", **DİA**, c. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı,, 2009, s. 194-196.

Terzioğlu, Derin: "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", **Muqarnas**, Volume 12, Leiden, Brill, 1995, s. 84-100.

Tezcan, Nuran: "Seyahatname", **DİA**, c. 37, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2009, s. 16-19.

Tietze, Andreas: **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, c. 5, Ankara, TÜBA, 2018.

Topaktaş, Hacer: "Karlofça'dan Lozan'a İstanbul'da Leh Diplomatlar 1699-1923", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, Sayı 37/Bahar 2015, Ankara, 2015, s. 307-336.

Toptancı, Cemal: **Çevre ve Şehircilik Bilim ve Mevzuat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İstanbul Matbaacılık, 2011.

Tulum, Mertol: **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara, TDK, 2011.

Tuna, Korkut: **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1987.

_____: **Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri**, İstanbul, İz, 2011.

Tuna Kanar, Tuğçe: **"XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Halvetilik Teşrifatı: Usûl-Erkân ve Törenler"**, YL Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeynep Tarım, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Turan, Şerafettin: "Mimarbaşı", **DİA**, c. 30, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2005, s. 90-91.

Turan, Osman: "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, c. 2, İstanbul, İlke, 1996, s. 341-350.

Tümer, Gürhan: "İnsanlar, Kentler ve Meydanlar", **Mimarlık [Mimarlık: Yapı Sanatı, Şehircilik ve Güzel Sanatlar Dergisi]**, Sayı 334, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası, 2007, s. 22-28.

Uğurlu, A. Hilal: "İstanbul Halkının Günlük Hayatında Selatin Camilerinin Yeri: Avlular Üzerinden Bir Okuma", **Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hatırasına Osmanlı Mimarlık Kültürü**, Hazırlayan Hatice

Aynur, A. Hilal Uğurlu, İstanbul, Kubbealtı, 2016, s. 257-271.

Uluçay, M. Çağatay: **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul, Ötüken, 2011.

Uluskan, Murat: "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V**, c. 1, İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2007, s. 245-258.

Urfalıoğlu, Nur: "Vefa Semtinin Çeşme ve Sebilleri", **Bir Semte Vefa**, Hazırlayan N. Bilge Özel İmanov, Yunus Uğur, İstanbul, Klasik, 2009, s. 349-359.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1965.

_____ **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1948.

_____ **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1945.

_____ **Osmanlı Tarihi**, c. 3-1, Ankara, TTK, 1983.

_____ **Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları**, c. 1, 2, Ankara, TTK, 1984.

Ülgen, Ali Saim: "Yenicami", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1942, s. 387-397.

Ülken, Hilmi Ziya: **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara, MEB, 1969.

_____ "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", **Vakıflar Dergisi**, Sayı IX, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1971, s. 13-37.

Ünal, Mehmet Ali: **Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma, 2011.

Ünal, Tahsin: "Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik", **Türk Kültürü**, Sayı 135, Ankara, 1974, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, s. 171-178.

Ünver, A. Süheyl: **Fatih'in Oğlu Bâyezid'in Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul**, İstanbul, İstanbul Belediyesi, 1945.

_____	"Fatih Devri İlim, Sanat ve İçtimai Tekamül Hamlelerine Umumi Nazar", **İstanbul Risaleleri**, c. 4, İstanbul, İBB, 1995-1996. s. 127-143.
_____	"Fatih Külliyesi'nin Eski Cami'i", **İstanbul Risaleleri**, c. 4, İstanbul, İBB, 1995-1996, s. 149-155.
_____	"Hattat Şeyh Hamdullah Biyografisi", **İstanbul Risaleleri**, c. 4, İstanbul, İBB, 1995-1996, s. 59-71.
_____	"İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı", **İstanbul Risaleleri**, c. 1, İstanbul, İBB, 1995, s. 173-483.
Waley, Daniel; Dean, Trevor:	**İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, Çevirmen Hamit Çalışkan, İstanbul, İş Bankası, 2014.
Watenpaugh, Heghnar Zeitlian:	**The Image of An Ottoman City**, Leiden, Brill, 2004.
Wheatley, Paul:	**The Places Where Men Pray Together Cities in Islamic Lands**, Chicago, University of Chicago, 2001.
Yağmur, Ömer:	**Antonio Mascis, Vocabolario Toscana e Turchesco (1677) ve Giovanni Molino, Dittionario della Lingua Italiana, Turchesca (1641)'ya Göre 17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, İstanbul, Kesit, 2019.
Yakubovskii, A. Yu.; Bosworth, C. E.:	"Merv", **Historic Cities of the Islamic World**, Editör C. Edmund Bosworth, Leiden, E. J. Brill, 2007, s. 401-406.
Yavaş, Doğan:	"Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", **DBİA**, c. 6, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 543-544.
Yediyıldız, Bahaeddin:	**XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara, TTK, 2003.
Yıldız, Hakkı Dursun:	"Abbasiler, Siyasi Tarih, Medeniyet Tarihi", **DİA**, c. 1, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1988, s. 31-48.

Yılmaz, Fehmi: **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Gökkubbe, 2010.

Yılmaz Vurgun, Seda: **"XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığı Altında Buhara Emirliği"**, Dr Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2013.

Yılmazer, Ziya: "Abdülkadir Efendi, Topçular Katibi", **DİA**, c. 1, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1988, s. 233-234.

Yiğit, İsmail: "Ribat", **DİA**, c. 35, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2008, s. 76-79.

Yücel, Erdem: **Yeni Cami Hünkar Kasrı, Yeni Cami and its Sultan's Gallery, Yeni Cami et son Pavillon İmperial**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

_____ "Burmalı Sütun", **DBİA**, c. 2, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 340.

_____ "Esmasultan Namazgahı ve Çeşmeleri", **İst A.**, c. 10, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1971, s. 5309-5310.

Yücel, Ünsal: **Türk Okçuluğu**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2015.

Yüksel, İ. Aydın: **Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983.

_____ **Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004.

_____ "Atik Ali Paşa Külliyesi", **DBİA**, c. 1, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1993, s. 403-406.

_____ "Firuz Ağa Camii", **DBİA**, c. 3, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 321.

_____ "Kadırga Hamamı", **DBİA**, c. 4, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, s. 367.

Zangheri, Luigi; Lorenzi, Brunella; **Il Giardino Islamico**, Firenze, L. S. Olschki, 2006.

Rahmati, Nausikaa M.:

Zarinebaf, Fariba: **Crime & Punishment in İstanbul 1700-1800**, California, University of California, 2010.

EKLER

1. Osmanlı İstanbul'unun Bütün Meydanları

15. yüzyıldan günümüze kadar, kaynaklarda adı geçen ve tespit edilen meydan isimleri, şematik bir vaziyette tablo haline getirilmiştir. Tabloda 19. yüzyılın başından itibaren şehre eklenen yeni meydanların isimleri de mevcuttur. Öte yandan geçmişi çok eski tarihlere dayanan ama adına ancak 19. yüzyıl ve sonrasında tesadüf edilen meydanlar da söz konusudur. Listelenen meydanların, eğer tespit edilebilmişse konumları da parantez içerisinde aktarılmıştır. Öte yandan bazı isimlerin aynı meydanı karşıladığı gözden kaçmamalıdır.

Meydan	**Konumu**
Acemioğlanları-Acemoğlu-Gılmanan-ı Acemiyan Meydanı	Acemi Oğlanları Kışlası-Şehzadebaşı
Ağa Çayırı Meydanı	?
Alat Meydanı	Tersane
Araba Meydanı	Beylerbeyi
Araba Vapuru İskelesi Meydanı	Üsküdar
Ark Meydanı	?
Askeri Müze Meydanı	?
Aşık Meydanı	?
Aşıklar Meydanı	Kasımpaşa
At Meydanı	Sultanahmet
At Meydanı	Üsküdar
At Pazarı Meydanı	?
Ayakapı Meydanı	Ayakapı
Ayasofya Meydanı	Ayasofya
Ayazma Meydanı	?
Ayazma Kapısı Meydanı	Ayazma Kapısı
Ayazma Sarayı Meydanı	Üsküdar
Ayvansaray Kapısı Meydanı	Ayvansaray Kapısı
Ayvansaray Meydanı	Ayvansaray
Bâb-ı Ali Meydanı	Gülhane
Bâb-ı Hümâyun/Saray Meydanı	Ayasofya

Balat Kapısı Meydanı	Balat Kapısı
Balat Meydanı	Balat
Baruthane Meydanı	?
Bâyezid Meydanı	Bâyezid
Beşiktaş Meydanı	Beşiktaş
Binbirdirek Meydanı	Ayasofya
Büyük Ayazma İskelesi Meydanı	Ayazma İskelesi
Cami Meydanı	Beşiktaş
Cibali Kapı Meydanı	Cibali Kapı
Cirit Meydanı	Kağıthane Yolunda
Cisr-i Cedid Meydanı	Parmak Kapı
Cündi Meydanı	Kadırga
Cündi Meydanı	Halkalı
Çardak Meydanı	?
Çardak Önü Meydanı	?
Çeki Meydanı	Eminönü
Çeşme Meydanı	Galata
Çeşme Meydanı	Ahmediye
Çeşme Meydanı	Tatavla
Çeşme Meydanı	Gümrük İskelesi
Çeşme Meydanı	İskele Yanı-Üsküdar
Çinili Köşk-Çinili Kasır Meydanı	Yeni Saray
Çöplük Meydanı	Kasımpaşa
Darphane-i Amire Meydanı	Ayasofya
Darülaceze Meydanı	?
Davud Paşa Kapısı Meydanı	?
Debbağhane Meydanı	Kasımpaşa
Debbağlar Meydanı	Üsküdar
Defterdar İskelesi Meydanı	?
Devair-i Askeriyye Meydanı	?
Deve Meydanı	Beşiktaş
Divanhane Meydanı	Kasımpaşa
Doğancılar Meydanı	Üsküdar
Dolmabahçe Meydanı	Dolmabahçe
Dua Meydanı	Üsküdar
Eminönü-Gümrük-İstanbul İskeleleri Gümrüğü Meydanı	Eminönü

Eski Tütün Gümrüğü Meydanı	Eminönü
Et-Yeniçeri Meydanı	Yeni Odalar-Fatih
Et Meydanı	Langa
Fatih Meydanı	Fatih
Fazlıpaşa Meydanı	Sultanahmet
Fener Kapısı Meydanı	Fener Kapısı
Fener Meydanı	Fener
Fındıklı Meydanı	Fındıklı
Gülhane Meydanı	Gülhane
Gümrük Meydanı	Galata
Hacılar Sülüklü Çeşme Ahmediye Meydanı	?
Harmanlık Meydanı	?
İdris Köşkü Meydanı	?
İncili Meydan	Yeni Saray
İskele Meydanı	Tophane
İskele Meydanı	Kanlıca
İskele Meydanı	Ayazma
İskele Meydanı	Fener
İskele Meydanı	Kadıköy
İskele Meydanı	Sarıyer
Kabataş Meydanı	Kabataş
Kadırga-Kadırga Limanı Meydanı	Kadırga
Kalafat Meydanı	Galata
Karagümrük Meydanı	Karagümrük
Karaköy-Köprübaşı Meydanı	Karaköy
Kaygan İskelesi Meydanı	?
Kemeraltı Meydanı	Sultanahmet
Kereste Gümrüğü Meydanı	Eminönü
Kışla-Kalyoncu Kışla-Kışla-ı Hümâyun Meydanı	Kasımpaşa
Kışla Meydanı	Yıldız
Kilise Meydanı	Kadıköy
Kilise Meydanı	Arnavutköy
Koç Meydanı	?
Köprülü Ada Kahvesi Meydanı	?
Kum Meydanı	Bab-ı Ali-Gülhane
Kum Kapı Meydanı	Kumkapı
Küçük Saray Meydanı	?

Laleli Meydanı	Laleli
Langa Kapısı Meydanı	Langa Kapısı
Mahbubiye Meydanı	Yeni Saray
Mayone Meydanı	Tersane
Meşeli Mescitçayır Meydanı	?
Musalla Meydanı	?
Muvakkithane Sokağı Meydanı	Kadıköy
Nerdibanbaşı Meydanı	?
Odun Kapısı-Hatab Meydanı	Eminönü
Odun ve Kömür İskelesi Meydanı	Eminönü
Ok Meydanı	Okmeydanı
Otakçılar Meydanı	?
Pazar Meydanı	Kocamustafapaşa
Pazaryeri Meydanı	?
Rüsumat Meydanı	?
Samatya Meydanı	Samatya
Saray Meydanı	Şehremini
Saray Meydanı	Kadıköy
Sebzehane Meydanı	Eminönü
Selimiye Meydanı	?
Servi Meydanı	Altı Mermer
Sığır Meydanı	Büyükçekmece
Sırık Meydanı	Yeni Saray
Süleymaniye Meydanı	Süleymaniye
Şehzade Meydanı	Şehzadebaşı
Tabakhane Meydanı	Kasımpaşa
Tahtakale Meydanı	Eminönü
Taksim Meydanı	Beyoğlu
Talim Meydanı	Bab-ı Seraskeri-Bâyezid
Talimhane Meydanı	Beyoğlu
Talimhane Meydanı	Tophane-i Amire
Talimhane Meydanı	Çengelköy
Talimhane Meydanı	Kadıköy
Talimhane Meydanı	Yıldız Sarayı Civarı
Tazıcılar Ahırı-Tazıcılar Ahırı Çeşme Meydanı	Üsküdar
Tekke Meydanı	Üsküdar
Tekye Meydanı	Beyoğlu

Top Meydanı	?
Topçular Meydanı	?
Tophane Meydanı	Tophane
Tulumba Meydanı	Kadıköy
Tulumba Meydanı	Langa
Tünel Meydanı	Beyoğlu
Türbe Meydanı	Bâyezid
Tütün Gümrüğü Meydanı	Eminönü
Unkapanı Köprüsü-Kapan-ı Dakik Köprüsü Meydanı	Unkapanı
Urban Meydanı	Tatavla
Vefa Meydanı	Vefa
Yavedud İskelesi Meydanı	Eyüb
Yedi Kule Meydanı	Yedi Kule
Yeni Bahçe Meydanı	?
Yeni Cami Meydanı	Eminönü

2. Bütün Osmanlı Coğrafyasından Meydanlar

İstanbul'un meydanları araştırılırken Osmanlı coğrafyasında bulunan pek çok meydanın bilgisine de ulaşılmış ve bunlar sadece listelenmiştir. Bu sayede meydanların, imparatorluktaki dağılımı aktarılabilmiştir. Meydanların isimleri vasıtasıyla da az çok bu sahaların ana işlevi hakkında fikir edinmek mümkündür.

Meydan	**Şehri**
Akköprü Meydanı	Van
Arabapazarı Meydanı	Kastamonu
Arap Mahallesi Meydanı	Urfa
Arsa Meydanı	Antep
Arsa Meydanı	Antakya
At Meydanı	İğıki
At Meydanı	Kesrik
At Meydanı	Erzurum
At Meydanı	Aksaray
Bağlarbaşı Darülacem Meydanı	Horasan
Balıkpazarı Meydanı	Dedeağaç

Barış Meydanı	Konrapa
Belgrad Meydanı	Belgrad (?)
Bıçakçı Meydanı	Urfa
Buğday Meydanı	Antakya
Buğday Meydanı	İzmir
Buğday Meydanı	Antalya
Buğday Meydanı	İzmit
Buğday Meydanı	Erzincan
Büyük Kışla Meydanı	Yemen
Cuma Meydanı	Filibe
Çalılık Meydanı	Erbaa
Çarşı Meydanı	Diyarbakır
Çeşme Meydanı	İzmir
Çeşme Meydanı	Serfiçe
Değirmendere Meydanı	Tarsus
Deve Meydanı	İzmir
Dua Meydanı	Samsun
Erzurum Meydanı	Erzurum
Eşek Meydanı	İzmit
Fetih Meydanı	Sakız Kalesi
Garb Meydanı	Trabzon
Gavur-Hristiyan-Kefere Meydanı	Trabzon
Gavur Meydanı	Diyarbakır
Gök Meydan	Şam
Gül Meydanı	Halep
Hacılar Meydanı	Amasya
Harik Meydanı	Edirne
Hatab Meydanı	Erzurum
Helvacılar Meydanı	Urla
Hisar Cami Meydanı	İzmir
Hükümet Dairesi Meydanı	Kütahya
Hükümet Meydanı	Ankara
Hünkar Cami-i Şerifi Meydanı	Hanya
Hürriyet Meydanı	İzmir
Hürriyet Meydanı	Trabzon
Hürriyet Meydanı	Selanik
Hürriyet Meydanı	Manastır

Ilıca Karyesi Kilise Meydanı	Ortaköy Kazası
Ilıcada Kilise Meydanı	Edirne
İcbe Ormanı Meydanı	Sinop
İskele Meydanı	Tirebolu
İstasyon Meydanı	Konya
İttihat Meydanı	Beyrut
Kabak Meydanı	Sivas
Kafir Meydanı	Halep
Kalafat Meydanı	Trablusşam
Kapan Meydanı	Trabzon
Kargı Meydanı	Selanik
Kavak Meydanı	Trabzon
Kılıç Meydanı	Sakız
Kırklar Meydanı	Kırşehir
Kışla-Kışla-ı Hümâyun Meydanı	İzmir
Kışla Meydanı	Beyrut
Kışla Meydanı	Manastır
Kilise Meydanı	Erzincan
Kilise Meydanı	Akova
Kuş Mahallesi Meydanı	Midilli
Kütahya Meydanı	Kütahya
Leb-i Derya Meydanı	Erdek
Lonca Meydanı	İstanköy
Malta Meydanı	?
Matrak Meydanı	İskenderiye
Menaha Meydanı	Medine
Merkeb Meydanı	Devrekan
Mumhane İskelesi Meydanı	Trabzon
Olimpos Meydanı	Selanik
Osmaniye Meydanı	Bursa
Pazar Meydanı	Tokat
Pazar Meydanı	Üsküp
Piyasa Meydanı	Bingazi
Piyaş Meydanı	Bingazi
Reaya Meydanı	Trabzon
Rıhtım Meydanı	İzmir
Rüsumat Meydanı	Draç

Serfiçe Meydanı	Serfiçe
Serik Mahallesi Meydanı	Edirne
Sırık Meydanı	Anapoli Kalesi
Sırık Meydanı	Edirne
Soğuksu Meydanı	Selanik
Sur Meydanı	Beyrut
Şark Meydanı	Trabzon
Tahtakale Meydanı	Ankara
Top Meydanı	Belgrad
Topçu Kışlası Meydanı	Belgrad
Yalı Meydanı	Mürefte
Yeniçeri Meydanı	Edirne

3. Meydanlara ve Çevresine Zarar Veren Yangınlar

Yüzyıllar boyunca pek çok yangın geçiren İstanbul'un meydanları için, bu süreç yıpratıcı olmuştur. Özellikle çevrede bulunan yapılar zarar görmüş ve meydanların şekliyle kullanımı değişmiştir. Bu sebepten dolayı tarihleriyle birlikte oluşan zararın boyutlarını gözler önüne serebilmek için yangınlar listelenmiştir. Böylece, zaman içinde meydanların değişimi hususunda yapılacak bir çalışmaya da listenin rehberlik yapabilmesi düşünülmüştür. İstanbul'da çıkan yangınlar hakkında oldukça detaylı verilere ulaşılabilmiştir. Listede sadece meydanları doğrudan etkileyen yangınlara yer verilmiştir. Yangınların sebepleri, yayıldıkları alanlar ve verdiği hasar ile boyutları yıl yıl takip edilebilmektedir.

Sene	**İlgili Meydanlar**	**Sebebi, Yayılım Alanı ve İlgili Hasarlar**	**Boyut**	**Maddi Zarar**
1489[1341]	At Meydanı	Baruthane'ye isabet eden yıldırım. Yapının çevresinin yanması.	Kısıtlı	Kısıtlı
1540[1342]	Bâyezid Meydanı	Eski Saray'da çıkan yangın. Yapının yanması.	Kısıtlı	Kısıtlı
1546[1343]	Bâyezid Meydanı,	Bit Pazarı'nda çıkan yangının Kapalıçarşı'ya yayılması. Bâyezid Meydanı ile Tavuk Pazarı arasındaki bölgenin	Orta Boyutlu	Şiddetli

1341 Sakaoğlu, "Yangınlar-Osmanlı Dönemi", **DBİA**, c. 7, s. 429.
1342 **Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Kurmuş, s. 90; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 148.
1343 **Anonim Tarih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan Kurmuş, s. 92.

	Çemberlitaş Meydanı	yanması.		
1554[1344]	Ayasofya Meydanı	Bir yağcı dükkanında çıkan yangının Tahtakale ve Ayasofya civarına yayılması. Ayasofya Camisi'nin karşısındaki çok sayıda dükkanın yanması.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1587[1345]	Çemberlitaş Meydanı	Sabun üretimi yapan hanların alev alması. Çemberlitaş bölgesindeki üç han dahil olmak üzere pek çok yapının yanması.	Orta Boyutlu	Şiddetli
1588[1346]	Çemberlitaş Meydanı	Çıkış sebebi bilinmeyen yangın, üç yüz kadar dükkan, bir cami ve iki kervansarayı yok etmiştir.	Orta Boyutlu	Şiddetli
1594[1347]	Çemberlitaş Meydanı	Bir kaza sonucu çıkan yangın çok çabuk söndürülmüştür.	Kısıtlı	Kısıtlı
1594[1348]	Ayasofya Meydanı	Ayasofya Camisi'nin yakınındaki bir çarşıda kazara yangın çıkması. Bu bölgedeki pek çok dükkan ve evin yanması.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1609[1349]	Bâyezid Meydanı, Çemberlitaş Meydanı, Süleymaniye Meydanı	Tahtakale'de çıkan yangın rüzgarın şiddeti ile yayılmıştır. Yangın Kapalıçarşı, Tavuk Pazarı, Süleymaniye Külliyesi, Eski Saray ve Bâyezid Külliyesi'ne kadar yayılmış ve yer yer bu yapılara da zarar vermiştir. Bâyezid Camisi'nin minareleri tutuşmuş, kurşunları erimiştir.	Geniş	Şiddetli
1633[1350]	Et Meydanı, Fatih Meydanı	Cibali Kapısı'nın dışındaki kalafatçıda çıkan yangın. Kuvvetli rüzgar vesilesiyle çok yere yayılan yangın Fatih Külliyesi'ne dayanmış ve Yeni Odalar'ı tamamen yakmıştır.	Geniş	Şiddetli
1640[1351]	Süleymaniye Meydanı	Süleymaniye'de küçük bir yangın çıkmıştır.	Kısıtlı	Kısıtlı
1641[1352]	Et Meydanı	Et Meydanı içerisindeki baruthane ateş almıştır.	Kısıtlı	Kısıtlı
1645[1353]	Bâyezid Meydanı	Darbhane civarındaki başçı dükkanında çıkan yangın. Bâyezid Meydanı ve çevresini tamamen yakıp Langa ve Kumkapı'ya kadar genişlemiştir.	Geniş	Şiddetli
1652[1354]	Çemberlitaş Meydanı, Bâyezid Meydanı	Esir Hanı'nın ateş alması. Çemberlitaş ve Mercan bölgesi ile Kapalıçarşı'nın etrafı yanmıştır.	Orta Boyutlu	Şiddetli
1658[1355]	Bâyezid	Ayazma Kapısı dışındaki dükkanda çıkan yangın.	Çok	Çok

1344Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 162.
1345Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 404-407.
1346Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 453.
1347Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 385.
1348Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 416.
1349Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 554.
1350Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 734; Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 981.
1351Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1133.
1352Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 833.
1353Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1064-1065; Kâtib Çelebi tarih olarak 26 Haziranı vermektedir (Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 895).
1354Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1427.
1355Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 5.

	Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı, Et Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Şehzade Meydanı	Yaklaşık kırk-elli saat boyunca süren yangın ilk olarak Ağa Kapısı'na ulaşmış, arkasından Süleymaniye, Şehzadebaşı ve Bâyezid bölgelerini etkisine almıştır. Bir kol At Meydanı'na kadar olan Kapalı Çarşı, Tahtakale ve Mahmutpaşa civarını harap etmiş, diğer kol ise Yeniçeri Odaları üzerinden Molla Gürani'ye kadar olan alanı yok etmiştir.	Geniş	Şiddetli
1660[1356]	Fatih Meydanı, Bâyezid Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Et Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı	Odun Kapısı dışındaki bir dükkanda yangın çıkması. Yangın Fatih, Bâyezid ve Süleymaniye Külliyesi, ile Et Meydanı ve Ağa Kapısı'na kadar yayılmış, bunların çevresindeki pek çok binayı da yok etmiştir. Yaklaşık iki yüz seksen bin adet binadan bahsedilmektedir. Süleymaniye Camisi'nin minareleri tutuşmuş, Et Meydanı ve Bâyezid Camisi'nin avlusundaki pek çok insan da hayatını kaybetmiştir.	Çok Geniş	Çok Şiddetli
1683[1357]	Bâyezid Meydanı	Tavşantaşı'nda Defterdar Hasan Efendi'nin evinde çıkan yangın. Çevredeki bir miktar konut ile Bâyezid Camisi'nin sol minaresi yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1683[1358]	Süleymaniye Meydanı	Odun Kapısı'nın dışında başlayan yangın. Süleymaniye Küliyesi'ne kadar yayılan yangın bölgedeki bin kadar evi yok etmiştir.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1689[1359]	Eminönü Meydanı, Yeni Cami Meydanı	Mısır Çarşısı'nda çıkan yangın. Çarşının neredeyse bütün ahşap dükkanları yanmıştır. Çok ciddi maddi kayıp olmuştur.	Kısıtlı	Şiddetli
1693[1360]	Süleymaniye Meydanı, Et Meydanı, Şehzade Meydanı, Avrat Pazarı, Vefa Meydanı	Unkapanı ile Ayazma Kapısı arasında, sur dışındaki bir mezbahadan çıkan yangın. Yaklaşık yirmi saat süren ve pek çok kola ayrılan yangın Süleymaniye Külliyesi, Vefa Meydanı, Şehzade Külliyesi, Yeni Odalar ve Avrat Pazarı'na kadar yayılmış, arada kalan ne var ne yoksa yok etmiştir. Sayısız konut, dükkan ve mal harap olmuştur.	Çok Geniş	Çok Şiddetli
1693[1361]	Süleymaniye Meydanı	Ayazma Kapısı dışındaki bir kömürcü mahzeninden çıkan yangın. Yangın, Odun Kapısı taraflarını yakarak Süleymaniye Külliyesi'ne çıkmış ve civardaki Ali Paşa Sarayı'nda son bulmuştur.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1707[1362]	Bâyezid Meydanı	Vezneciler Çarşısı'nda çıkan yangın. Çarşı ve çevresindeki birtakım konut ve dükkanları yok etmiştir.	Kısıtlı	Orta Boyutlu
1707[1363]	Bâyezid Meydanı	Vezneciler civarında çıkan yangın. Vezneciler Çarşısı ve Hamamı civarındaki dükkan ve evler tamamen yok olmuştur.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1710[1364]	Cündi Meydanı	Tezkireci Mustafa Efendi'nin hanesinde çıkan yangın.	Kısıtlı	Kısıtlı

1356Îsâ-zâde, **Târîh**, s. 64-65; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 142-143.
1357**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 233; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 138.
1358**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 234.
1359İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 26.
1360Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 463-464; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 450.
1361**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 450.
1362**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 779.
1363Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 906.
1364Uşşâkizâde, **Tarih**, c. 2, s. 1003.

		Konut yanarak yok olmuştur.		
1716[1365]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Camisi yakınındaki gevrekçi dükkanında çıkan yangın. Yangın Kumkapı tarafına doğru yayılmış bölgedeki dükkan ve konutlara zarar vermiştir. Arada Bâyezid Çifte Hamamı ile Darbhane binası da yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1718[1366]	Şehzade Meydanı, At Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Fatih Meydanı, Avrat Pazarı	Cibali Kapısı'nın dışındaki bir evde çıkan yangın. Yaklaşık yirmi yedi saat süren yangın önce Unkapanı'na gelmiş buradan pek çok kola ayrılarak şehre dağılmıştır. Yangın Süleymaniye Külliyesi, Ağa Kapısı, Şehzade Külliyesi, Fatih Külliyesi, Avrat Pazarı ve At Meydanı'na kadar ulaşmış, yolu üzerinde bulunan bütün binaları yok etmiştir. Şehzade Camisi'nin minareleri ile döşemesi zarar görmüştür.	Çok Geniş	Çok Şiddetli
1722[1367]	Üsküdar İskele Meydanı	Bir kebapçı dükkanından çıkan yangın. Özellikle Mihrimah Sultan Külliyesi'nin binalarına zarar veren yangın bölgedeki pek çok dükkan ile haneyi de yok etmiştir.	Orta Boyutlu	Şiddetli
1724[1368]	Üsküdar İskele Meydanı	Yeni Valide Camisi'nin civarında çıkan yangın çok sayıda dükkanın yanmasına sebep olmuştur.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1725[1369]	Bâyezid Meydanı	Simkeşhane'de çıkan yangın. Erken müdahale sonucu sadece Simkeşhane ve çevresi yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1726[1370]	Bâyezid Meydanı	Eski Saray'da çıkan yangın. Saray içerisindeki otluğa isabet eden yangın genişlemiş birtakım binalarına isabet etmiştir. Ayrıca saray dışında ama bunlara yakın olan birtakım binalarda yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1727[1371]	Avrat Pazarı	Avrat Pazarı'nda bulunan Mehmed Çavuş'un evinde çıkan yangın. Çok büyümeyen yangın çevresindeki birkaç binayı telef etmiştir.	Kısıtlı	Kısıtlı
1732[1372]	Bâyezid Meydanı	Koska'da belirsiz bir yerde çıkan yangın. Altı saatlik yangın bölgedeki konut ve dükkanların bir kısmını yok etmiştir.	Kısıtlı	Orta Boyutta
1732[1373]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Camisi'nin etrafında belirsiz bir yerde çıkan yangın. Sadece birkaç dükkan yok olmuştur.	Kısıtlı	Kısıtlı
1740[1374]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Camisi civarındaki bir berber dükkanında çıkan yangın. Şiddetli rüzgarla birlikte Kağıtçılar ve Simkeşhaneye doğru yangın uzanmıştır. Bölgedeki binaları perişan etmiştir.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1741[1375]	Ayasofya	Ayasofya Camisi'nin haziresinde çıkan yangın. Külliyeye	Kısıtlı	Kısıtlı

1365**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 927.
1366**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1097-1098.
1367**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1305.
1368**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1360.
1369**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1471-1472.
1370**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1492-1493.
1371**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1559.
1372Subhî, **Tarih**, s. 153.
1373Subhî, **Tarih**, s. 171.
1374Subhî, **Tarih**, s. 656-657.
1375Subhî, **Tarih**, s. 657.

	Meydanı	bitişik binaların köhne ve birbirlerine yapışık olmaları sebebiyle yangın hızlı yayılmış fakat erken müdahale neticesinde alanı kısıtlı kalmıştır. Sadece birkaç konut yanmıştır.		
1741[1376]	Ayasofya Meydanı, At Meydanı	Ayasofya Camisi'nin yakınındaki bir bakkal dükkanında çıkan yangın. Şiddetli rüzgar ile hızlıca yayılan ateş Cebehane, Ayasofya Hamamı ve Sultan Ahmed Külliyesi'ne doğru ilerlemiştir. Tulumbalar ile müdahale edilen yangın fazla yayılmadan söndürülmüştür.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1746[1377]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Camisi'nin minarelerinden birisi tutuşarak yanmıştır.	Kısıtlı	Kısıtlı
1750[1378]	Vefa Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı, Süleymaniye Meydanı	Ayazma Kapısı'nda belirsiz bir noktada çıkan yangın. On dokuz saat süren yangın özellikle Vefa ve Süleymaniye bölgelerine ciddi zarar vermiştir. Ağa Kapısı'nın kendisi ve Süleymaniye Külliyesi'nin bimarhanesine kadar olan sahalar yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1751[1379]	Et Meydanı	Bir ekmek fırınında çıkan yangın. Şiddetli rüzgarla büyüyen yangın önce At Pazarı'na oradan ise Yeni ve Eski Odalar'a kadar uzanmıştır. Et Meydanı on sekiz saat boyunca ateşler içerisinde kalmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1751[1380]	Bâyezid Meydanı	Gedikpaşa'dan Kumkapı'ya kadar olan sahada, kundaklama şüphesinin bulunduğu, sık sık ortaya çıkan çeşitli yangınlar. Yangınlar genellikle Sultan Selim ve Sultan Bâyezid ile Koska bölgesinde meydana gelmiştir.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1755[1381]	Kadırga Meydanı	Doğrudan doğruya Kadırga Limanı'nda çıkan bir yangın. Yaklaşık yirmi saat süren bu yangın Köprülü Türbesi'ne kadar yayılmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1755[1382]	Ayasofya Meydanı	Liman tarafındaki bir evde çıkan yangın. Yangın önce Yeni Saray'a ulaşmış arkasından Ayasofya Camisi'ne dayanmıştır. Rüzgarın doğuya dönmesi ile yangın üç kola ayrılarak İstanbul'a yayılmıştır. Ayasofya Camisi'nin kurşun kubbesi erimiştir.	Geniş	Şiddetli
1757[1383]	Süleymaniye Meydanı, Şehzade Meydanı, Et Meydanı, Avrat Pazarı, Fatih Meydanı	Cibali Kapı'nın dış tarafında çıkan bir yangın. Şiddetli rüzgarla birlikte on kola ayrılan yangın tam kırk sekiz saat sürmüş ve Süleymaniye, Eski Saray duvarı, Şehzadebaşı, Eski Odalar, Et Meydanı, Aksaray, Avrat Pazarı ve Sultan Mehmed civarına kadar yayılmıştır. Şem'dani-zade'nin (ö. 1779) belirttiğine göre İstanbul'un fethinden beri çıkan en büyük ikinci yangındır bu. Toplam yüz otuz medrese, üç yüz otuz beş değirmen, yüz elli cami ile mescid, yetmiş yedi bin dört yüz hane, otuz dört bin iki yüz dükkan ve otuz altı hamam yanmıştır.	Çok Geniş	Çok Şiddetli
1758[1384]	At Meydanı	Nahılbend Mahallesi'nde çıkan bir yangın. Sultan Ahmed	Orta	Orta

1376Subhî, **Tarih**, s. 727-728.
1377Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 125.
1378Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 153.
1379Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 158-159.
1380Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 162-163.
1381Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 181.
1382Tott, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, s. 19-20.
1383Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 9-10.

		Külliyesi'ne kadar ulaşan büyük bir yangındır.	Boyutlu	Boyutlu
1767[1385]	Bâyezid Meydanı	Simkeşhane'nin arkasında bulunan Defterdar İbrahim Şarım Efendi'nin hanesinde çıkan bir yangın. Yangın yayılmadan söndürülmüştür.	Kısıtlı	Kısıtlı
1769[1386]	At Meydanı, Ayasofya Meydanı	Valide Hamamı yakınlarında çıkan bir yangın. At Meydanı, Mehterhane, Defterdarkapısı, Şengül Hamamı ve Ciğala-zade Sarayı etrafındaki pek çok yer yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1770[1387]	Tophane Meydanı	Tophane'de bulunan Çöpçü Limanı'nda çıkan bir yangın. Beş saatlik bu yangın Fındıklı ve Cihangir Camisi'ne kadar uzanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1770[1388]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Meydanı civarındaki usturacı esnafının bulunduğu yerde çıkan bir yangın.	Kısıtlı	Kısıtlı
1773[1389]	Et Meydanı	Et Meydanı çevresinde bulunan yeniçeri ortalarında çıkan bir yangın. Poyrazın etkisi ile yirmi adet kışla yanarak yok olmuştur.	Kısıtlı	Orta Boyutlu
1773[1390]	Fatih Meydanı	Fatih Camisi civarındaki bir haffafhaneden çıkan yangın. Bu bina tamamen yanmıştır.	Kısıtlı	Kısıtlı
1774[1391]	Süleymaniye Meydanı	Süleymaniye Külliyesi'nin tımarhanesinin karşısında bulunan Abdullah Molla'nın evinde çıkan bir yangın.	Kısıtlı	Kısıtlı
1782[1392]	Et Meydanı, At Meydanı, Fatih Meydanı, Vefa Meydanı, Ağa Kapısı Meydanı, Şehzade Meydanı, Bâyezid Meydanı, Aksaray Meydanı, Avrat Pazarı	Cibali civarında bulunan Gül Camisi'nin yakınlarındaki bir evde çıkan bir yangın. Suriçi İstanbul'un neredeyse tamamına yayılan bu yangın Haliç kıyılarında başlayarak Marmara kıyılarına kadar devam etmiştir. Kazancılar, Yeni Odalar, At Meydanı, Fatih Külliyesi, Vefa Meydanı ile Ahırı, Ragıp Paşa Türbesi ile Kütüphanesi, Kuyucu Murad Paşa Türbesi ve Koska'yı çevreleriyle birlikte etkilemiştir. Bunun yanı sıra Hasan Paşa Hanı ve Ağa Kapısı yangından etkilenmez iken çevreleri ile Şehzade ve Fatih Camilerinin minareleri ciddi derecede hasar görmüştür.	Çok Geniş	Çok Şiddetli
1789[1393]	Tabakhane Meydanı	Kasımpaşa'da bulunan Tabakhane Meydanı'nda yangın çıkarak yakın çevresine sirayet etmiştir.	Kısıtlı	Kısıtlı
1791[1394]	Doğancılar Meydanı	Doğancılar Meydanı yakınlarındaki Kepce Mahallesi'nde çıkan bir yangın. Bu esnada Bebek ve Kadıköy'de de yangın çıkınca bir kundaklamadan şüpelenilmiştir.	Kısıtlı	Kısıtlı
1791[1395]	Doğancılar	Doğancılar yakınlarındaki Halep Kadısı Yahya-zade	Kısıtlı	Kısıtlı

1384Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 20.
1385Çeşmî-zâde, **Tarih**, s. 29.
1386Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-B, s. 23.
1387Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-B, s. 26.
1388**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 12.
1389**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 38-39.
1390**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 44.
1391**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 60.
1392Derviş Mustafa Efendi, **1782 Yılı Yangınları**, s. 28-42; Ahmed Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet**, c. II-I, s. 179-180.
1393Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 361.
1394Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 2.

	Meydanı	Efendi'nin konutunda yangın çıkmıştır.		
1792[1396]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Meydanı'nda bulunan Kazancılar içerisinde çıkan bir yangın.	Kısıtlı	Kısıtlı
1792[1397]	Vefa Meydanı	Unkapanı'ndaki bir değirmende çıkan yangın. Durumdan haberdar olan Sultan III. Selim teftiş için Vefa civarındaki Yusuf Agah Efendi'nin konutuna gelmiştir. Rüzgarın çok şiddetli olması ve bu hanenin de yangın tehdidi ile karşı karşıya gelmesi hasebiyle padişah, yangın neticelenene kadar Ağa Kapısı'nda kalmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1793[1398]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Meydanı civarındaki Kerim Beyzade'nin hanesinde çıkan bir yangın.	Kısıtlı	Kısıtlı
1793[1399]	Tophane Meydanı	Tophane'nin bitişiğindeki bir leblebici dükkanında çıkan yangın. Topçubaşı Divanhanesi ile on civarı dükkan yanmıştır.	Kısıtlı	Orta Boyutlu
1794[1400]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Meydanı civarındaki bir tarakçı dükkanında çıkan yangın. Bâyezid Kolluğu ve yirmi civarında dükkanın yanması ile neticelenmiştir.	Kısıtlı	Orta Boyutlu
1794[1401]	Fatih Meydanı	Fatih Camisi civarında belirsiz bir noktada çıkan yangın. Kendi kendine sönmüştür.	Kısıtlı	Kısıtlı
1794[1402]	Bâyezid Meydanı	Bâyezid Meydanı civarındaki Buğdaycılar Kapısı'nda belirsiz bir noktada çıkan yangın. Teftiş için bölgeye gelen Sultan III. Selim evvela Yahya Paşa-zade Ali Bey'in konağına yerleşmiş fakat yangından korkulduğu için Bâyezid Camisi'nin içine sığınılmıştır. Yirmi civarı ev ve dükkan yanmıştır.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1794[1403]	Vefa Meydanı	Vefa Meydanı'nda bulunan Çil Emin Ağa'nın Konağı'nda çıkan bir yangın.	Kısıtlı	Kısıtlı
1795[1404]	Eminönü Meydanı	Eminönü'ndeki Hasır İskelesi'nde bulunan tütün dükkanlarından birisinde çıkan yangın. Yangını teftiş etmek için bölgeye gelen Sultan III. Selim Yeni Cami'de konumlanmıştır. Yangın Yemiş İskelesi'nden Ayazma Kapısı'na kadar olan bölgeyi mahvetmiştir.	Orta Boyutlu	Şiddetli
1797[1405]	Doğancılar Meydanı	Üsküdar Açık Türbe Semti'nde çıkan bir yangın. Rüzgarın şiddeti ile Doğancılar ve Hacı Paşa Hamamı bölgesini yakıp geçmiştir.	Orta Boyutlu	Orta Boyutlu
1799[1406]	Fatih Meydanı, Et Meydanı	Fatih Camisi civarında bulunan Malta Çarşısı'nda çıkan bir yangın. Yangın şiddetli yağmur vesilesiyle çok yayılmadan Et Meydanı başında sönmüştür.	Orta boyutta	Kısıtlı

1395Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 25.
1396Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 70.
1397Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 101.
1398Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 110.
1399Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 152.
1400Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 155.
1401Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 156.
1402Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 156.
1403Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 180.
1404Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 194-195.
1405Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 253.
1406Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 319.

4. Meydanları ve Kullanımını Etkileyen Büyük Depremler

İstanbul, tarih boyunca büyük depremler görmüş ve bunlardan oldukça ciddi şekilde etkilenmiştir. Şehrin meydanları ve meydanlara nazır yapıları da bundan eksik kalmamıştır. İstanbul büyüklü küçüklü pek çok deprem yaşamış olmasına rağmen kaynaklar, genellikle en büyük ve sarsıcı olanlarının ardından detaylı bilgiler aktarmıştır. Aşağıdaki liste buna istinaden fevkalade kısıtlı bir şekilde oluşturulabilmiştir.

Sene	İlgili Meydanlar	Sebebi, Etki Alanı ve İlgili Hasarlar	Boyut	Maddi Zarar
1509[1407]	At Meydanı, Fatih Meydanı, Bâyezid Meydanı	"*...Kıyamet-i suğra...*" olarak adlandırılan depremdir. Artçıl sarsıntıları kırk beş gün kadar devam etmiştir. Halk iki ay evlerine girememiştir. İstanbul'da yıkılan yerler saymakla bitmez. Fatih Camisi'nin kubbesi tamamen çökmüştür. Külliyenin imaret ve tımarhanesinin pek çok kubbesi yıkılmıştır. Semaniye Medreselerinden bazıları tamamen yıkılmıştır. Bâyezid Camisi'nin kubbesi ciddi zarar görmüştür. Gelibolulu Mustafa Âlî At Meydanı'ndaki "*...altı direği...*"n(?) düştüğünü belirtmektedir.	Çok Geniş	Çok Şiddetli
1556[1408]	Fatih Meydanı	İstanbul'daki pek çok yapı bu deprem esnasında zarar görmüştür. Fatih Camisi etkilenmiştir.	Geniş	Şiddetli
1690[1409]	Fatih Meydanı	İstanbul'da artçılarının birkaç gün sürdüğü büyük bir deprem olmuştur. Pek çok mahalle zarar görmüştür. Fatih Camisi'nin birkaç kubbesi de yıkılmıştır.	Geniş	Şiddetli
1754[1410]	Fatih Meydanı, Bâyezid Meydanı	Bazı kargir binaların da yıkılmasına sebep olan bir deprem gerçekleşmiştir. Fatih ve Bâyezid Camilerinin kubbeleri yıkılmıştır.	Orta Boyutlu	Şiddetli
1766[1411]	At Meydanı, Et Meydanı, Çemberlitaş Meydanı, Ayasofya Meydanı, Bâyezid Meydanı, Fatih Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Şehzade	Bu deprem esnasında çok fazla bina ile pek çok insan ve hayvan telef olmuştur. Deprem anında şiddetinden dolayı kimse hareket edememiş ve her yer toz duman ile kaplanmıştır. Fatih Camisi tamamen yıkılmıştır. Bâyezid Camisi'nde çok ciddi hasar oluşmuştur. Kapalı Çarşı ve Eski Saray'ın çevresi ile Topkapı Sarayı'nın surları hasar görmüştür. Yeraltındaki su yolları işlemez hale gelmiştir. Deprem anında tsunami dahi olmuştur.	Çok Geniş	Çok Şiddetli

1407Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, c. 1, 2. Kısım, s. 920-921.
1408**Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân**, Hazırlayan Giese, Azamat, s. 153.
1409**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 1, s. 387; Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 364.
1410Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 176.
1411Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 85-87.

	Meydanı, Tophane Meydanı, Eminönü Meydanı, Yeni Cami Meydanı			

5. Çeşmeli Meydanlar

Aşağıdaki tabloda İstanbul'un belli başlı çeşmeli meydanları inşa tarihine göre sıralanmıştır. Yüzyıllara göre gerçekleşen artış oranı bu vesileyle takip edilebilmektedir. Özellikle 18. yüzyıldaki yükselme ivmesi dikkat çekicidir. Çeşmeli meydanların[1412] artışındaki ilk etken şehrin hem fiziki hem de nüfus olarak büyümesidir. İkinci etken ise içtimai hayatın ve şehircilik anlayışının zaman içerisinde değişime uğramasıdır[1413].

Sene	Çeşme
1590/1591[1414]	Halil Çevkan Meydan Çeşmesi
1606[1415]	Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi (Eyüp)
1621/1622[1416]	Güzelce Mahmud Paşa Meydan Çeşmesi
1644[1417]	Haseki Sultan Meydan Çeşmesi
1653/1654[1418]	Sultan IV. Mehmed Çeşmesi
1668/1669[1419]	Emine Sultan Küçüksaray Meydanı Çeşmesi
1680[1420]	Mihrimah Sultan Çeşmesi
1681[1421]	Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi (Fatih)
1702[1422]	İzmirli Ali Paşa Çeşmesi
1707/1708[1423]	Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi Meydan Çeşmesi

1412Şekil ve Harita Listesi-İstanbul'daki Çeşitli Meydan ve Tarihi Görüntüler 2.
1413Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 257-261.
1414Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 141.
1415Alev Erarslan, "Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 559.
1416Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, s. 141.
1417Alin Talasoğlu, "Haseki Sultan Meydan Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 6.
1418Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, Editör Necdet Ertuğ, İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006, c. 2, s. 242.
1419Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 216.
1420Sultan IV. Mehmed zamanında meydanın doğusuna bakan yöne inşa edilmiştir (İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, Ankara, Maarif Vekaleti, 1945, c. 2, s. 284; Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 2, s. 72.
1421Enis Karakaya, "Mustafa Ağa Meydan Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 5, s. 559.
1422Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, c. 2, s. 290-292.

1709[1424]	Emetullah Valide Sultan Çeşmesi
1715[1425]	Emine Sultan Meydan Çeşmesi
1725/1756[1426]	Valide Saliha Sultan Meydan Çeşmesi
1723[1427]	Damat İbrahim Paşa Çeşmesi
1727/1728[1428]	Tophanelioğlu Meydan Çeşmesi
1728/1729[1429]	Başkadın Meydan Çeşmesi
1728[1430]	Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi (Üsküdar)
1728[1431]	Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi (Bâb-ı Hümâyun)
1728/1729[1432]	Halil Efendi Çeşmesi (Solak Sinan Camisi)
1728/1729[1433]	Halil Efendi Çeşmesi (Toygartepe)
1729/1730[1434]	Halil Efendi Çeşmesi (Çinili Mescid Köşesi)
1732[1435]	Taksim Sultan I. Mahmud Çeşmesi
1732[1436]	Valide Saliha Sultan Sebili
1732/1733[1437]	Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi
1732/1733[1438]	Tophane Sultan I. Mahmud Meydan Çeşmesi
1732/1733[1439]	Vuslat Kadın Çeşmesi
1735/1736[1440]	Yahya Efendi Çeşmesi
1736[1441]	Emine Sultan Meydan Çeşmesi
1739/1740[1442]	Hatice Turhan Valide Sultan Çeşme ve Sebili

1423Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 90.
1424Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, c. 2, s. 298-302.
1425İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, İstanbul Ciheti**, Ankara, Maarif Vekaleti, 1943, c. 1, s. 112.
1426Eyice, "İstanbul, Tarihi Eserler", **İA**, c. 5-II, s. 1214/93.
1427Ayla Ödekan, "Damat İbrahim Paşa Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, c. 2, s. 546.
1428Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, c. 2, s. 310-311.
1429Ziya Nur Sezen, "Başkadın Meydan Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 2, s. 80.
1430Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, c. 2, s. 89-94.
1431Ödekan, "Ahmed III Sebili ve Çeşmesi", **DBİA**, c. 1, s. 116-117.
1432Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 136.
1433Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 138.
1434Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 139.
1435Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, c. 2, s. 95-99.
1436Hatta bulunduğu yerin adı da Galata, Azapkapı'daki Çeşme Meydanı'dır (Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 35).
1437H. Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, s. 1-30.
1438Eyice, "İstanbul, Tarihi Eserler", **İA**, c. 5-II, s. 1214/93.
1439Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 3, s. 81.
1440Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 3, s. 83.
1441Reşad Ekrem Koçu, "Emine Sultan Meydan Çeşmesi", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, c. 9, s. 5073.
1442Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 27.

1741/1742[1443]	Ahmed Ağa (Ayrılık) Çeşmesi
1744/1745[1444]	Silahdar Kethüdası Mustafa Ağa Çeşmesi
1746[1445]	İshak Ağa Çeşmesi (Onçeşmeler)
1749/1750[1446]	İshak Ağa Çeşmesi (Beykoz Çayırı)
1750/1751[1447]	Seferikoz Çeşmesi
1752/1753[1448]	İshak Ağa Çeşmesi (Fevzi Çakmak Lisesi Yanı)
1756/1757[1449]	Damadzade Mehmed Murad Efendi Çeşmesi
1763/1764[1450]	Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi
1777[1451]	Hamidiye Sebili
1779/1780[1452]	Zeynep Sultan Çeşmesi
1779/1780[1453]	Katip Mustafa Efendi Çeşmesi
1781[1454]	Esma Sultan Meydan Çeşmesi
1783[1455]	Emirgan Sultan I. Abdülhamid Meydan Çeşmesi[1456]
1784/1785[1457]	Kaptan Gazi Hasan Paşa Çeşmesi
1787[1458]	Koca Yusuf Paşa Sebili
1792/1793[1459]	Süleymaniye Meydan Çeşmesi
1793/1794[1460]	Ladikli Ahmed Ağa Çeşmesi

6. Geleneksel Çeşmeli Mahalle Meydanları

Tarih içerisinde, İstanbul'un umumiyetle çınarlı, küçük ve geleneksel mahalle meydanlarına bu gibi çeşmelerden pekçoğu inşa edilmiştir. Fakat çalışma

1443Kolağası Mehmed Raif, **Mir'at-ı İstanbul**, c. 1, s. 62-63.
1454Ödekan, "Esma Sultan Meydan Çeşmesi ve Namazgahı", **DBİA**, c. 3, s. 208.
1453Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 199.
1452Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 3, s. 35.
1451Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 45.
1450Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 82.
1449Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 91.
1448Karakaya, Koç, "İshak Ağa Çeşmeleri", **DİA**, c. 22, s. 521-523.
1447Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 3, s. 37-38.
1446Enis Karakaya, Hülya Koç, "İshak Ağa Çeşmeleri", **DİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2000, c. 22, s. 521-523.
1445Enis Karakaya, "İshak Ağa Çeşmesi", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 4, s. 194-195.
1444Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 3, s. 49.
1455Said Nazım Nirven, "Emirgan Meydan Çeşmesi", **İst A.**, İstanbul, Koçu-Mehmet Koçu, 1968, c. 9, s. 5097.
1456Şekil ve Harita Listesi-İstanbul'daki Çeşitli Meydan ve Tarihi Görüntüler 4.
1457Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 147.
1458Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, s. 47.
1459Eyice, "İstanbul, Tarihi Eserler", **İA**, c. 5-II, s. 1214/94.
1460Heyet, **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı**, c. 2, s. 218.

esnasında bunlardan sadece birkaç tanesi tespit edilebilmiştir. Zira yıllar içerisinde en çok zarar gören çeşme türü bunlar olmuştur. Mahalle aralarında, gözden uzak bir vaziyette bulunan bu çeşmeler, aşırı göç ve çarpık kentleşme gibi etkilerle yok edilmiştir.

Sene	Çeşme
1585[1461]	Yakup Kethüda Çeşmesi
1620[1462]	Sefer Ağa Çeşmesi
1678[1463]	Kapıağası Yakub Ağa Çeşmesi
1725[1464]	Valide Saliha Sultan Çeşmesi
1732[1465]	Mihrişah Kadın Çeşmesi
1791[1466]	Silahdar Seyyid Abdullah Ağa Çeşmesi

7. Talim Meydanları

Aşağıdaki tabloda Osmanlı askerinin atış talimleri, türlerine göre ayrılmış ve yapıldığı mekana göre sıralanmıştır. En erken tarihli kaynaklarda At Meydanı ve Et Meydanı'nın adına tesadüf edilebilmektedir. At Meydanı'nda ok, Et Meydanı'nda ise tüfek atışları gerçekleştirilmektedir. Öte yandan İstanbul'daki bütün meydanlarda da tüfek talimi yapılabilmektedir[1467]. 17. yüzyılda yukarıda adı geçen mekanlara ek olarak top atışlarının yapıldığı Tophane-i Amire'den de bahsedilmektedir. 18. yüzyıla gelindiği zaman ok ve tüfeğin yanı sıra top talimleri de şehrin pek çok yerinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yüzyılın sonlarında Ok Meydanı ve Taksim Meydanı öne çıkmıştır. Ok Meydanı ise 18. yüzyılda ok ve tüfeğin yanı sıra yoğun top talimlerine de sahne olmaktadır.

Sene	Mekan	Talim Türü
1591-1596[1468]	At Meydanı	Kılıç, Ok

1461Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, İstanbul Ciheti**, c. 1, s. 32.
1462Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, İstanbul Ciheti**, c. 1, s. 64.
1463Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, c. 2, s. 280-283.
1464Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, İstanbul Ciheti**, c. 1, s. 130.
1465Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri**, c. 2, s. 75-77.
1466Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri, İstanbul Ciheti**, c. 1, s. 212.
1467Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 237.
1468Wratislaw, **Anılar**, s. 66.

1594[1469]	Ok Meydanı	Ok, Tüfek
1595[1470]	Et Meydanı	Tüfek
1595[1471]	?	Ok
1599[1472]	"*...her gâh meydânda...*"	Tüfek
1603[1473]	Et Meydanı	Tüfek
1603[1474]	Tophane-i Amire[1475]	Top
1606/1607[1476]	Ok Meydanı	Tüfek
1609[1477]	Et Meydanı	Tüfek
1623[1478]	Ok Meydanı	Ok, Tüfek
1772[1479]	Ok Meydanı	Top
1772[1480]	Ok Meydanı	Top
1785[1481]	Ok Meydanı	Ok
1789[1482]	Taksim Meydanı	Top
1789[1483]	Kağıthane	Top
1790[1484]	Taksim Meydanı	Top
1790[1485]	Sadabad	Top
1790[1486]	Tophane-i Amire	Top
1791[1487]	Levent Çiftliği	Tüfek
1791[1488]	Ok Meydanı	Ok
1791[1489]	Ok Meydanı	Ok
1791[1490]	Ok Meydanı	Tüfek

1469Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 355.
1470Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 111.
1471Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 111.
1472Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 237.
1473Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 401.
1474Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 401.
1475Buradaki talimlerin Tophane Meydanı ile doğrudan alakasının olmaması muhtemeldir.
1476Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 480.
1477Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 549-550.
14781623'de İstanbul'da Yeniçeriler hem Ok Meydanı'nda hem de Et Meydanı'nda tüfek talimleri yapmaktadırlar (Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 793).
1479BOA, C. AS. nr., 1188-53025.
1480Tott, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, s. 291-293.
1481Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 93.
1482BOA, HAT., nr. 15-595.
1483BOA, HAT., nr. 15-595.
1484BOA, HAT., nr. 183-8490.
1485BOA, HAT., nr. 183-8490.
1486BOA, HAT., nr. 183-8490.
1487Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 19.
1488Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 19.
1489Ahmed Efendi**, Rûznâme**, s. 25.
1490Toplam dört kere (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 48-51).

1792[1491]	Ok Meydanı	Tüfek
1792[1492]	Ok Meydanı	Ok
1793[1493]	Tophane-i Amire	Top
1793[1494]	Ok Meydanı	Ok
1793[1495]	Taksim Meydanı	Top
1794[1496]	Ok Meydanı	Tüfek
1794[1497]	Taksim Meydanı	Top
1795[1498]	Ok Meydanı	Ok
1795[1499]	Taksim Meydanı	Top
1796[1500]	Ok Meydanı	Ok
1796[1501]	Taksim Meydanı	Top
1797[1502]	Ok Meydanı	Top
1797[1503]	Taksim Meydanı	Top
1797[1504]	Ok Meydanı	Ok
1798[1505]	Ok Meydanı	Tüfek
1799[1506]	Ok Meydanı	Ok
1800[1507]	Sadabad	Top
1800[1508]	Taksim Meydanı[1509]	Top
1800[1510]	Tophane-i Amire Meydanı	Top

8. Elçi Ziyaretleri Esnasında Kullanılan Meydanlar

1491Toplam yirmi dört kere (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 77-79, 81-85, 88-91, 93-94, 101-102).
1492Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 95.
1493Toplam iki kere (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 119, 120).
1494Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 132.
1495Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 134.
1496Toplam iki kere (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 166, 168-169).
1497Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 174.
1498Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 193, 202.
1499Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 198.
1500Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 226.
1501Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 230.
1502Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 240.
1503Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 256.
1504Toplam altı kere (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 258, 276-277, 279, 281).
1505Toplam on dokuz kere (Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 276-285).
1506Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 314.
1507BOA, C. AS., nr. 76-3552.
1508BOA, C. AS., nr. 76-3552.
1509Evrakta Beyoğlu'ndaki alanlar denilmektedir. Kastedilen yerin Taksim Meydanı olması gerekmektedir (BOA, C. AS., nr. 76-3552).
1510BOA, C. AS., nr. 76-3552.

Tabloda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden ve İstanbul'da konaklayan elçilik heyetlerinden bir kısmı görülebilmektedir. İstanbul'u ziyaret eden bütün elçilik heyetlerinin listelenmesi bu çalışması dahilinde mümkün değildir. Derlenen yaklaşık yirmi örnek vesilesiyle, Müslüman ya da Batılı elçilerin hangi yüzyılda nerelerde konaklatıldığına dair bir fikir edinmek mümkündür.

Sene	Meydan	Konaklatılan Mekan	Devlet	Elçi
1567[1511]	At	Hançerli Sultan Sarayı	İran	Şah Kulu Han
1573[1512]	Çemberlitaş Meydanı	Elçi Hanı	Fransa	Gilles de Noailles
1575[1513]	At Meydanı	"*...Behram Paşa ve Hançerli evlerinde...*"	İran	Tokmak Han
1576[1514]	Çemberlitaş Meydanı	Elçi Hanı	Avusturya	David Ungnad
1578-1581[1515]	Çemberlitaş Meydanı	Elçi Hanı	Avusturya	Joachim von Sintzendorff
1587[1516]	Çemberlitaş Meydanı	Elçi Hanı	Avusturya	?
1590[1517]	Vefa Meydanı	Pertev Paşa Sarayı	İran	Haydar Mirza
1591[1518]	Çemberlitaş Meydanı	Elçi Hanı	Avusturya	?
1596[1519]	Vefa Meydanı	Pertev Paşa Sarayı	İran	Zülfikar Han
1616-1617[1520]	Çemberlitaş Meydanı	Elçi Hanı	Avusturya	Hermann Czernin von Chudenitz
1619 [1521]	Vefa Meydanı	Pertev Paşa Sarayı	İran	?
1637[1522]	Davud Paşa Meydanı	Davud Paşa Sarayı	İran	Maksud Han
1641 [1523]	Bâyezid Meydanı	Ferhad Paşa Sarayı	İran	?
1656[1524]	Doğancılar Meydanı	Ayandan bir kişinin evi	Babür	Ka'im Bey
1700[1525]	At Meydanı	İbrahim Paşa Sarayı	Lehistan	?
1700[1526]	Aksaray Meydanı	Kubbeli bir yapı	Lehistan	Kont Lesinski Palatin de

1511Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 66-71.
1512Fresne-Canaye, **Seyahatname**, s. 72.
1513Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 112-113; Gerlach, **Türkiye Günlüğü**, c. 1, s. 334-336.
1514Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, s. 53-64.
1515Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, s. 57-59.
1516Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 13-14.
1517Hasan Bey-zâde, **Târîh**, c. 2, s. 362-366; Peçevî, **Târîh**, c. 2, s. 121-122.
1518Wratislaw, **Anılar**, s. 47, 65
1519Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 638-640.
1520Werner, **Padişahın Huzurunda**, s. 57-58.
1521Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 516-517.
1522Kâtib Çelebi, **Fezleke**, s. 785.
1523Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1168.
1524Naîmâ, **Târih**, c. 4, s. 1670-1671; Abdi Paşa, **Vekâyi-nâme**, s. 92.
1525**Anonim Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan Özcan, s. 143.
1526La Motraye, **Seyahatname**, s. 220.

				Posen[1527]
1706[1528]	At Meydanı	Ali Ağa'nın evi	Özbek	Abdülbaki Han
1741[1529]	At Meydanı	Mehterhane	İran	?
1787[1530]	Ayasofya Meydanı	Kethüdazade Konağı	Hindistan	?

9. Meydanlardaki Ticari Faaliyetler

İstanbul'un meydanları üzerinde gerçekleşmiş ticari faaliyetler hakkında fikir vermesi açısından aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Şehirdeki esnafın 16., 17. ve 18. yüzyıllarda, hangi meydanlarda yoğunlaştığı ve ne gibi faaliyetlerle uğraştıkları hakkında bilgi edinilebilir.

Sene	Meydan	Faaliyet	Dükkan Adedi
1456/1457[1531]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	26
1456/1457[1532]	Ayasofya Meydanı	Dükkan	25
1456/1457[1533]	Çemberlitaş Meydanı	Dükkan	77
1525[1534]	Üsküdar İskele Meydanı	Lokanta	1
1544-1547, 1550[1535]	Bâyezid Meydanı	Kitapçılar	?
1546[1536]	Ayasofya Meydanı	Ekmek Fırını	1
1546[1537]	Ayasofya Meydanı	Dükkan	3
1546[1538]	Ayasofya Meydanı	Dükkan	5

1527Bu konudaki bir makaleye göre La Motraye'nin İstanbul'da olduğu 1699-1711 arasında yedi farklı kişi ayrı ayrı olacak şekilde ya da bir ekip halinde şehre gelmiştir. Seyyah, Kral Stanislas'ın babası olan Kont Lesinski Palatin de Posen adında bir kimsenin elçi olarak İstanbul'a geldiğini ifade etmektedir. Makalede bu yedi kişiden hiçbirisinin isminin tam manası ile Kont Lesinski ile uyuşmadığı aktarılmaktadır. Sadece 1699-1700'de büyükelçi olarak görev yapan Rafal Lesinski'nin soyadı buna uygunluk göstermektedir (Hacer Topaktaş, "Karlofça'dan Lozan'a İstanbul'da Leh Diplomatlar 1699-1923", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, Ankara, 2015, Sayı 37/Bahar 2015, s. 307-336).

1528BOA, A. E. SAMD. III., nr. 123-12131.

1529Subhî, **Tarih**, s. 679-682.

1530Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 221-222.

1531**Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri**, s. 29-31.

1532**Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri**, s. 29-31.

1533**Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri**, s. 29-31.

1534**Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil**, s. 204.

1535Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 46.

1536**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 1.

1537**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 1.

1538**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 2.

1546[1539]	Bâyezid Meydanı	Hücre, Hela	6, 1
1546[1540]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	17
1546[1541]	Bâyezid Meydanı	Hücre	6
1546[1542]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	8
1546[1543]	Ayasofya Meydanı	Dükkan	1
1546[1544]	Ayasofya Meydanı	Başhane	1
1546[1545]	Bâyezid Meydanı	Hücre	63
1546[1546]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	46
1546[1547]	Çemberlitaş Meydanı	Başhane	1
1546[1548]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	7
1546[1549]	Fatih Meydanı	Ekmek Fırını, Hücre	1, 16
1546[1550]	Fatih Meydanı	Nalbant	1
1546[1551]	Ok Meydanı	Dükkan	4
1546[1552]	Ok Meydanı	Çifte Hamam	1
1546[1553]	Arabacılar Meydanı	Hücreler	?
1546[1554]	Çemberlitaş Meydanı	Hücre	Pek çok
1546[1555]	Çemberlitaş Meydanı	Dükkan	7
1546[1556]	At Meydanı	Fırın	2
1546[1557]	At Meydanı	Han, Dükkan	1, 6
1587-1589[1558]	Avrat Pazarı Meydanı	Pazar (Haftalık meyve-sebze pazarı)	?
1587-1589[1559]	Çemberlitaş Meydanı	Tavuk Pazarı (Tavuk, ördek, kaz gibi kanatlı hayvan pazarı), Halıcılar, Kumaşçılar, Tahtadan eşya satıcıları, Sabuncular	?

1539**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 2.
1540**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 79.
1541**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 84.
1542**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 96.
1543**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 112-113.
1544**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 126.
1545**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 136.
1546**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 165.
1547**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 165.
1548**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 226.
1549**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 291.
1550**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 294.
1551**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 312.
1552**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 345.
1553**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 427.
1554**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 357.
1555**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 422.
1556**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 436.
1557**Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 436.
1558Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 198.
1559Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 200.

1587-1589[1560]	Bâyezid Meydanı	Değerli taş satıcıları	?
1592[1561]	Hassa Arabacılar Meydanı	Değirmen, Meyhane	1, 1
1600[1562]	Fatih Meydanı	Nalbant	1
1600[1563]	Çemberlitaş Meydanı	Hücre	14
1600[1564]	Arabacılar Meydanı	Fırın	2
1600[1565]	Ayasofya Meydanı	Başhane	1
1600[1566]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	63
1600[1567]	Bâyezid Meydanı	Dükkan, Hücre, Hamam	8, 8, 1
1600[1568]	Ayasofya Meydanı	Kasap	1
1600[1569]	Bâyezid Meydanı	Dükkan, Hücre	75, 20
1600[1570]	Çemberlitaş Meydanı	Kasap	1
1600[1571]	Bâyezid Meydanı	Boyacı	7
1600[1572]	Bâyezid Meydanı	Kazancı	3
1600[1573]	At Meydanı	Fırın, Dükkan, Kervansaray	1, 6, 1
1600[1574]	Ayasofya Meydanı	Fırın, Dükkan	1, 3
1600[1575]	Bâyezid Meydanı	Dükkan	8
1600[1576]	Ayasofya Meydanı	Dükkan	5
1600[1577]	Bâyezid Meydanı	Dükkan, Hela	6, 1
1600[1578]	At Meydanı	Fırın	1
1600[1579]	At Meydanı	Ahır	8
1618[1580]	Çemberlitaş Meydanı	Fırın	?

1560Lubenau, **Seyahatname**, c. 1, s. 226.
1561**İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Rıfat Günalan, Mehmet Canatar, Mehmet Akman, İstanbul, Diyanet Vakfı, 2010, s. 476.
1562**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 460.
1563**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 580.
1564**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 661.
1565**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 190.
1566**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 204.
1567**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 245.
1568**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 245.
1569**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 252.
1570**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 252.
1571**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 351.
1572**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 368.
1573**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 716.
1574**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 1.
1575**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 137.
1576**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 2.
1577**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 2.
1578**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 16-17.
1579**Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli**, s. 48.
1580**İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil**, s. 489.

17. Yüzyıl[1581]	Bâyezid Meydanı	Şifalı meşrubat satıcıları	500[1582]
17. Yüzyıl[1583]	Pek Çok Meydan[1584]	Meydan Kasapları	999
17. Yüzyıl[1585]	Bâyezid Meydanı	Devatçı	19
17. Yüzyıl[1586]	Ayasofya Meydanı	Sarıkçı	17
17. Yüzyıl[1587]	Bâyezid Meydanı	Lekeci	10
17. Yüzyıl[1588]	Ayasofya Meydanı, At Meydanı, Kadırga Meydanı, Aksaray Meydanı, Süleymaniye Meydanı	Bozacı	?
17. Yüzyıl[1589]	Ayasofya Meydanı	Su Yolcular	1[1590]
17. Yüzyıl[1591]	Bâyezid Meydanı	Mürekkepçi	40
17. Yüzyıl[1592]	Ayasofya Meydanı	Subyacı	12
17. Yüzyıl[1593]	Süleymaniye Meydanı	Tahta Kurşuncuları	1[1594]
17. Yüzyıl[1595]	Bâyezid Meydanı, Aksaray Meydanı	Nahılcı (Sur-ı Hümâyun)	4[1596]
17. Yüzyıl[1597]	Bâyezid Meydanı, Tophane Meydanı	Barutçu	40[1598]
17. Yüzyıl[1599]	Fatih Meydanı	Kebkebçi	106
17. Yüzyıl[1600]	Bâyezid Meydanı	Matrakçı	10[1601]
17. Yüzyıl[1602]	At Meydanı	Zenberekçi	1
17. Yüzyıl[1603]	Aksaray Meydanı, Fatih	Çiçekçi ve Meyveciler	80[1604]

1581Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 262.
1582Bu rakam İstanbul genelindekileri kastetmektedir. Lakin Evliya Çelebi'nin ifadesine göre ekseriyası Bâyezid'dedir.
1583Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 276.
1584İsimleri ifade edilmemektedir.
1585Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 313-314.
1586Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 329.
1587Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 329.
1588Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 354.
1589Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 340.
1590Su yolcularının karhanesi Ayasofya'da Sarıkçılar içerisindedir.
1591Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 331.
1592Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 354.
1593Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 340.
1594Tahta kurşuncularının karhanesi Süleymaniye Timarhanesi'nin altındadır.
1595Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 332.
1596Diğer iki dükkan Tahtakale ve Odun Kapısı civarındadır.
1597Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 305.
1598İstanbul'un beş farklı noktasındaki kırk dükkandan oluşmaktadır. Tophane ve Bâyezid'de ne kadarı mevcuttur bilinmemektedir.
1599Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 306.
1600Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 316.
1601Ne kadarının Bâyezid'de olduğu bilinmemektedir.
1602Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 315.
1603Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 301.
1604Adı verilen üç meydanın haricinde bu seksen kişinin bir kısmı da Tahtakale'de faaliyet göstermektedir.

	Meydanı, Ayasofya Meydanı		
17. Yüzyıl[1605]	Bâyezid Meydanı	Kafesdaran	100
17. Yüzyıl[1606]	Eminönü Meydanı	Nakil tekneleri, Yolcu kayıkları, Tüccarlar, Fırınlar, Balık Pazarı, Çeşitli alet satıcıları, Çeşitli çarşı ve pazarlar, Baharat satıcıları	?
17. Yüzyıl[1607]	Üsküdar İskele Meydanı	At Pazarı, Debbağlar, Çiçek satıcıları, Fırın, Hamam, Çeşitli çarşı ve pazarlar	?
1651[1608]	Bâyezid Meydanı	Çeyrekçi adlı kasaplar	?
1651[1609]	Fatih Meydanı	Çeyrekçi adlı kasaplar	?
1665[1610]	Üsküdar İskele Meydanı	Debbağlar	?
1673[1611]	Beşiktaş Deve Meydanı	Kasap	1
1675[1612]	Çemberlitaş Meydanı	Bakkal	51
1707[1613]	Fatih Meydanı, Bâyezid Meydanı	Çeyrekçi adlı kasaplar	19
1707[1614]	Bâyezid Meydanı	Çeyrekçi adlı kasaplar	?
1707[1615]	Fatih Meydanı	Çeyrekçi adlı kasaplar	?
1707[1616]	Yeni Cami Meydanı	Çeyrekçi adlı kasaplar	?
1726[1617]	Ayasofya Meydanı	Nalbant	2
1726[1618]	Tophane Meydanı	Nalbant	1
1726[1619]	Aksaray Meydanı	Nalbant	2
1726[1620]	Kadırga Meydanı	Nalbant	1
1726[1621]	At Meydanı	Nalbant	1
1726[1622]	Bâyezid Meydanı	Nalbant	3

1605Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c. 1, s. 312.
1606Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 14-15.
1607Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi**, s. 48.
1608Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1354.
1609Naîmâ, **Târih**, c. 3, s. 1354.
1610Alan, **"95 Numaralı Mühimme Defteri"**, YL Tezi, s. 135.
1611**İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil**, Hazırlayan Fuat Recep, Hüseyin Kılıç, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahriman, Yılmaz Karaca, Mehmet Akman, İstanbul, İBB, 2019, s. 227-228.
1612Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân**, s. 250.
1613Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 132-133.
1614Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 40-41.
1615Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 40-41.
1616Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı**, s. 40-41.
1617Nalbantlar bir gem okka nalı için altmış akçe, bir gem harcı nalı için kırk sekiz akçe, bir çift su sığırı nalı için seksen dört akçe, bir çift kır sığır nalı için elli dört akçe, bir gem katır nalı için kırk sekiz akçe ve son olarak bir gem merkeb nalı için yirmi dört akçe ücret almaktadırlar (**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103).
1618**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103.
1619**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103.
1620**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103.
1621**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103.

1726[1623]	Çemberlitaş Meydanı	Nalbant	2
1726[1624]	Bâyezid Meydanı	Çamaşırcı	6
1726[1625]	Cündi Meydanı	Çamaşırcı	1
1726[1626]	Ayasofya Meydanı	Çamaşırcı	3
1726[1627]	Kadırga Meydanı	Çamaşırcı	1
1726[1628]	At Meydanı	Çamaşırcı	1
1726[1629]	Süleymaniye Meydanı	Çamaşırcı	2
1726[1630]	Yeni Odalar Meydanı	Çamaşırcı	2
1726[1631]	At Meydanı	Çamaşırcı	2
1726[1632]	Çemberlitaş Meydanı	Çamaşırcı	2
1726[1633]	Bâyezid Meydanı	Pazarcı	10
1726[1634]	Aksaray Meydanı	Pazarcı	14
1726[1635]	Ayasofya Meydanı	Pazarcı	11
1726[1636]	Çemberlitaş Meydanı	Pazarcı	14
1726[1637]	Avrat Pazarı Meydanı	Pazarcı	2
1726[1638]	Yeni Cami Meydanı	Pazarcı	4
1726[1639]	At Meydanı	Pazarcı	4
1726[1640]	Yeni Odalar Meydanı	Pazarcı	2
1726[1641]	Kadırga Meydanı	Pazarcı	2
1726[1642]	Süleymaniye Meydanı	Pazarcı	2
1726[1643]	Şehzadebaşı Meydanı	Pazarcı	1

1622**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103.
1623**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 100-103.
1624**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1625**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1626**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1627**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1628**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1629**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1630**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1631**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1632**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 120-122.
1633**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1634**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1635**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1636**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1637**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1638**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1639**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1640**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1641**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1642**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.
1643**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 176-186.

1726[1644]	Bâyezid Meydanı	Manifatura ve Abacılar	7
1726[1645]	Aksaray Meydanı	Manifatura ve Abacılar	3
1726[1646]	Dua Meydanı	Manifatura ve Abacılar	1
1726[1647]	Ayasofya Meydanı	Susam ve keten tohumu yağı işleyicileri	1
1726[1648]	Avrat Pazarı Meydanı	Susam ve keten tohumu yağı işleyicileri	1
1726[1649]	Aksaray Meydanı	Susam ve keten tohumu yağı işleyicileri	1
1726[1650]	Kadırga Meydanı	Susam ve keten tohumu yağı işleyicileri	1
1726[1651]	Kadırga Meydanı	Fırın	1
1726[1652]	Cündi Meydanı	Fırın	1
1735[1653]	Bâyezid Meydanı	"*...yağlık ve makrame nakşı...*" ressamlığı	40 (Kişi)
1737[1654]	At Meydanı	Bakkal	1
1741[1655]	Bâyezid Meydanı	Bakırcı	1 (Kişi)
1741[1656]	Üsküdar İskele Meydanı	Berber	1
1755[1657]	Et Meydanı	Mumcular	?
1755[1658]	Üsküdar At Meydanı	Mumcular	?
1764[1659]	Eminönü Meydanı	Şekerciler	?
1769[1660]	At Meydanı	Kasap	1
1775[1661]	At Meydanı	Keresteciler	?
1775[1662]	Vefa Meydanı	Cerrah	1
18. Yüzyıl[1663]	Bâyezid Meydanı	Dilenciler	?
1786[1664]	At Meydanı	Değirmen	1

1644**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 216-223.
1645**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 216-223.
1646**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 216-223.
1647**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 259-260.
1648**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 259-260.
1649**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 259-260.
1650**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 259-260.
1651**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 292.
1652**İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil**, s. 292.
1653Subhî, **Tarih**, s. 258-259.
1654BOA, C. ZB., nr. 66-3287.
1655Uçar, **"Üsküdar Mahkemesi'ne Ait 403 Numaralı Şer'iyye Sicili"**, YL Tezi, s. 126.
1656Uçar, **"Üsküdar Mahkemesi'ne Ait 403 Numaralı Şer'iyye Sicili"**, YL Tezi, s. 208.
1657BOA, C. BLD., nr. 77-3819.
1658BOA, C. BLD., nr. 77-3819.
1659Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 72-73.
1660BOA, C. BLD., nr. 11-533.
1661BOA, C. MF., nr. 118-5864.
1662BOA, C. SH., nr. 23-1114.
1663**Risâle-i Garîbe**, s. 42.
16642 Haziran 1786'de At Meydanı yakınlarında on altı beygirin çalışabildiği, dört horosluk yere sahip, Karabatak adlı bir değirmen bulunmaktadır; BOA, C. BLD., nr. 54-2651; Değirmenlerin bir diğer adı da horostur. Horos ayrıca değirmen içerisinde döndürülen taş manasına da gelmektedir.

1789[1665]	Doğancılar Meydanı	Çarıkçılar	?
1789[1666]	Bâyezid Meydanı	Devatçı	1
1789[1667]	Fatih Meydanı	Kurban Pazarı	?
1789[1668]	Bâyezid Meydanı	Bakırcılar	?
1794[1669]	Vefa Meydanı	Ayakkabıcılar	60 (Kişi)

10. Osmanlı Padişahlarının İstanbul İçindeki Gezileri Esnasında Ziyaret Ettikleri Meydanlar

Osmanlı padişahının başkentteki gezintilerinin tek ve esaslı bir sebebi yoktur. Padişahlar sadece zaruretten dolayı saraydan dışarı çıkmazlardı. Amaç gezmek, dinlenmek ya da eğlenmek için güzel bir yere gitmek dahi olabilirdi. Öte yandan devletin başındaki bu şahsın, tahta geçer geçmez gitmesi gerektiği Eyüb Sultan Türbesi gibi noktalar da mevcuttur. Burada gerçekleştirilen kılıç kuşanma töreni için genellikle deniz yoluyla Eyüb'e gelen padişahlar, dönüş yolunda İstanbul'un pek çok noktasında bulunan atalarının türbelerini ziyaret ederlerdi. Padişahların yangın çıktığı esnada o bölgenin denetimini yapmak, tebdil kıyafet gezmek veya top dökümü sırasında Tophane-i Amire'yi teftiş etmek gibi pek çok yazılı olmayan görevi vardır. Bütün bu hem resmi hem de gayriresmi faaliyetler, İstanbul içerisinde birtakım gezintiler neticesinde olabilmektedir.

Sene	Padişah	Sebep	Gidilen, Bulunulan Yer ve Mekanlar ile İlgili Meydanlar
5 Ocak 1575[1670]	Sultan III. Murad	Türbeler ziyareti	Sultan I. Selim, Sultan II. Mehmed, Şehzade Sultan Mehmed, Sultan I. Süleyman, Sultan II. Bâyezid ve Sultan II.

Dört horosluk bir değirmen de atların döndürdüğü dört adet değirmen taşı bulunuyordu. En büyük değirmenler altı horosluk olanlar idi (Necdet Sakaoğlu, "Değirmenler", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 3, s. 18-19).

1665BOA, C. EV., nr. 635-32004.

1666Erünsal, "Osmanlı Sahhaflık Tarihine Dair Notlar: I sahhaflık Gediği", **Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, c. 2, s. 15.

1667Taylesanizâde, **İstanbul'un Uzun Dört Yılı**, c. 1, s. 413.

1668Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, c. 1, s. 22.

1669BOA, C. İKTS., nr. 21-1012; BOA, C. BLD., nr. 20-953.

1670Selânikî, **Tarih**, c. 1, s. 105-106.

			Selim'in türbeleri (Fatih Meydanı, Süleymaniye Meydanı, Bâyezid Meydanı)
Ağustos 1597[1671]	Sultan III. Mehmed	Huzur ve güvenlik için. Lakin havai fişekli eğlenceler yapılmıştır.	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
Ekim 1597[1672]	Sultan III. Mehmed	Göç-ü Hümâyun	Yeni Saray (Ayasofya Meydanı, Bâb-ı Hümâyun Meydanı)
10 Ocak 1604[1673]	Sultan I. Ahmed	Kılıç kuşanma töreni	Eyüb ziyareti dışında bilgi yoktur (Ayasofya Meydanı, Bâb-ı Hümâyun Meydanı)
1611[1674]	Sultan I. Ahmed	Göç-ü Hümâyun	Davud Paşa Meydanı
1618[1675]	Sultan I. Mustafa	Top atışlarını izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
25 Ağustos 1622[1676]	Sultan I. Mustafa	?	Davud Paşa Meydanı
9 Şubat 1640[1677]	Sultan İbrahim	Kılıç kuşanma töreni	Sultan II. Mehmed'in türbesi ile Ayasofya Camisi'nin içindeki türbeler (Fatih Meydanı, Ayasofya Meydanı)
8 Haziran 1676-14 Eylül 1676[1678]	Sultan IV. Mehmed	Edirne dönüşü konaklama	Ok Meydanı
1706[1679]	Sultan III. Ahmed	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
5 Mayıs 1722[1680]	Sultan III. Ahmed	Denize gemi indirilmesi. Birtakım eğlencelerin takibi.	Ok Meydanı
16 Mayıs 1725[1681]	Sultan III. Ahmed	Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın düzenlediği ziyafete katılım	Ağa Kapısı (Meydanı)
1727[1682]	Sultan III. Ahmed	Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın	Ağa Kapısı

1671Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 702.
1672Selânikî, **Tarih**, c. 2, s. 708.
1673Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 372-373; Sâfî Mustafa, **Zübdetü't-Tevârîh**, c. 1, s. 13-17.
1674Naîmâ, **Târih**, c. 2, s. 387-388.
1675Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. I, s. 669.
1676Hüseyin Tûgi, **Musîbetnâme**, s. 159.
1677Topçular Kâtibi, **Tarih**, c. II, s. 1133-1136.
1678Îsâ-zâde, **Târîh**, s. 149.
1679**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 779.
1680**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 2, s. 1289.
1681**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1433.

		düzenlediği ziyafete katılım	(Meydanı)
1750[1683]	Sultan I. Mahmud	Yangın neticesinde muhterik olan Ağa Kapısı ziyareti	Ağa Kapısı (Meydanı)
1754[1684]	Sultan III. Osman	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
1755[1685]	Sultan III. Osman	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
1755[1686]	Sultan III. Osman	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	At Meydanı
1757[1687]	Sultan III. Mustafa	Ziyaret ve birtakım devlet işlerinin idaresi	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
1759[1688]	Sultan III. Mustafa	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
21 Ocak 1774[1689]	Sultan I. Abdülhamid	Kılıç kuşanma töreni	Divanyolu güzergahı, Fatih Türbesi (Fatih Meydanı)
6 Şubat 1774[1690]	Sultan I. Abdülhamid	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	Yalı Köşkü, Bahçekapısı, Ağa Kapısı (Meydanı), Simkeşhane ve Bâyezid Meydanı güzergahı
20 Ekim 1775[1691]	Sultan I. Abdülhamid	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
16 Haziran 1790[1692]	Sultan III. Selim	Bayram vesilesiyle düzenlenen eğlencelere katılmak	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
20 Eylül 1790[1693]	Sultan III. Selim	Cirit oyunlarını izlemek	Davud Paşa Meydanı
11 Mayıs 1791[1694]	Sultan III. Selim	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	Yeniçeri Odaları (Et Meydanı)
5 Haziran 1791[1695]	Sultan III. Selim	Bayram vesilesiyle düzenlenen eğlencelere katılmak	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
22 Mart 1792[1696]	Sultan III. Selim	Yangın teftişi	Eski Saray (Bâyezid

1682**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, c. 3, s. 1542-1543.
1683Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 156.
1684Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 1, s. 175.
1685Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 4.
1686Tott, **Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar**, s. 24-25.
1687Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 14-15.
1688Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-A, s. 25.
1689Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 2-B, s. 116-117.
1690**Bir Şahidin Kaleminden İstanbul**, s. 51.
1691Şem'dânî-zâde, **Mür'i't-Tevârîh**, c. 3, s. 33.
1692Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 73.
1693Ahmed Câvid, **Hadîka-i Vekayi'**, s. 135.
1694Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 13.
1695Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 17.

			Meydanı)
29 Mart 1792[1697]	Sultan III. Selim	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	Yeniçeri Odaları ve Baruthane (Et Meydanı)
2 Nisan 1792[1698]	Sultan III. Selim	Yangın teftişi	Sultan Ahmed Camisi (At Meydanı)
20 Mayıs 1792[1699]	Sultan III. Selim	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	Bâyezid Meydanı ve civarı
25 Mayıs 1792[1700]	Sultan III. Selim	Cirit oynatmak, pehlivan güreştirmek	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
31 Mayıs 1792[1701]	Sultan III. Selim	Yangın teftişi	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
26 Haziran 1792[1702]	Sultan III. Selim	Yeniçeri Ağası ile buluşarak ona birtakım tenbihlerde bulunmak	Şehzade Camisi (Meydanı)
16 Eylül 1792[1703]	Sultan III. Selim	Yeniçeri Ağası ile buluşarak ona birtakım tenbihlerde bulunmak	Şehzade Camisi (Meydanı)
26 Aralık 1792[1704]	Sultan III. Selim	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	Yeniçeri Odaları (Et Meydanı)
14 Mayıs 1793[1705]	Sultan III. Selim	Bayram vesilesiyle düzenlenen eğlencelere katılmak	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
12 Ekim 1793[1706]	Sultan III. Selim	Top dökümünü izlemek, yeni top ve top arabacıları kışlalarını teftiş etmek	Tophane-i Amire (Meydanı)
11 Kasım 1793[1707]	Sultan III. Selim	Yeni top ve top arabacıları kışlalarını teftiş etmek	Tophane-i Amire (Meydanı)
26 Kasım 1793[1708]	Sultan III. Selim	Düzenlenen eğlencelere katılmak	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
24 Mart 1794[1709]	Sultan III. Selim	Yeni top ve top arabacıları kışlalarını teftiş etmek	Tophane-i Amire (Meydanı)
9 Nisan 1794[1710]	Sultan III. Selim	Yeni top ve top arabacıları kışlalarını teftiş etmek	Tophane-i Amire (Meydanı)
4 Mayıs 1794[1711]	Sultan III. Selim	Bayram vesilesiyle düzenlenen	Eski Saray (Bâyezid

1696Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 64.
1697Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 66.
1698Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 66.
1699Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 75.
1700Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 75.
1701Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 76.
1702Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 79.
1703Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 97.
1704Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 109.
1705Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 126.
1706Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 145.
1707Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 148.
1708Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 150.
1709Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 161.
1710Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 162-163.
1711Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 165.

		eğlencelere katılmak	Meydanı)
18 Kasım 1794[1712]	Sultan III. Selim	Düzenlenen eğlencelere katılmak	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
31 Ocak 1795[1713]	Sultan III. Selim	Tophane-i Amire teftişi	Tophane-i Amire (Meydanı)
25 Ekim 1795[1714]	Sultan III. Selim	Tophane-i Amire teftişi	Tophane-i Amire (Meydanı)
3 Mayıs 1796[1715]	Sultan III. Selim	Tebdil kıyafet vaziyette gezi ve Tophane-i Amire teftişi	Tophane-i Amire (Meydanı)
20 Mayıs 1796[1716]	Sultan III. Selim	Gezinti	Taksim Meydanı
30 Mayıs 1796[1717]	Sultan III. Selim	Gezinti	Taksim Meydanı
21 Temmuz 1796[1718]	Sultan III. Selim	Tebdil kıyafet vaziyette ziyaret ve teftiş	Yeni Odalar (Et Meydanı)
16 Ağustos 1796[1719]	Sultan III. Selim	Gemilerin hareketi vesilesiyle ateşlenecek topların seyri	Ok Meydanı
30 Mayıs 1797[1720]	Sultan III. Selim	Gezinti	Taksim Meydanı
21 Mart 1798[1721]	Sultan III. Selim	Mehter eşliğinde cirit oynatımı	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
19 Mayıs 1798[1722]	Sultan III. Selim	Topların teftişi	Tophane-i Amire (Meydanı)
21 Haziran 1798[1723]	Sultan III. Selim	Pehlivan güreştirmek	Ok Meydanı
10 Mart 1799[1724]	Sultan III. Selim	Cirit oynatmak	Eski Saray (Bâyezid Meydanı)
1 Temmuz 1799[1725]	Sultan III. Selim	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)
16 Temmuz 1799[1726]	Sultan III. Selim	Top dökümü izlemek	Tophane-i Amire (Meydanı)

11. İstanbul'un Kapıları

1712Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 181.
1713Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 184.
1714Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 201.
1715Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 217.
1716Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 219.
1717Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 219.
1718Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 224.
1719BOA, C. AS., nr. 182-7923.
1720Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 251.
1721Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 272.
1722Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 276.
1723Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 280.
1724Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 300.
1725Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 308.
1726Ahmed Efendi, **Rûznâme**, s. 309.

Haliç yakasındaki kapılar sırasıyla (kuzeydenbatıdan güneydoğuya doğru) 1. Eyüb, 2. Ayvansaray, 3. Atik Mustafa Paşa, 4. Balat, 5. Küngoz, 6. Basilike, 7. Diplofaros, 8. Fener, 9. Petri, 10. Profitu Prodoromu Kilisesi, 11. Yeni Ayakapı, 12. Aya Kapısı, 13. Cibali, 14. Tüfenkhane, 15. Unkapanı, 16. Ayazma, 17. Odun, 18. Zindan ya da Yemiş İskelesi, 19. Balıkpazarı, 20. Yeni Cami, 21. Bahçe ya da Çıfıt, 22. Veteris Rectoris (Sirkeci), 23. Yalı Köşkü, 24. Eugenios, 25. Uğrak şeklindedir[1727]. Marmara Denizi kısmında bulunan kapılar sırasıyla (kuzeydoğudan güneybatıya doğru) 1. Top, 2. Değirmen, 3. Demir, 4. Aya Yorgi, 5. Mangana, 6. Ayia Maria Hodegetria Manastırı, 7. Balıkhane, 8. Ahır, 9. Bukoleon Sarayı, 10. Bukoleon Sarayı, 11. Çatladı, 12. Küçük Ayasofya, 13. Kadırga Limanı, 14. Kum, 15. Vlanga sonrasında Yeni Vlanga nihayetinde Yeni, 16. Davud Paşa, 17. Samatya, 18. Narlı, 19. Mermer Kule şeklindedir[1728]. Kara tarafındaki kapılar sırasıyla (güneyden kuzeye doğru) 1. Altın, 2. Belgrad, 3. Silivri, 4. Kalagru, 5. Mevlevihane, 6. Top, 7. Sulukule, 8. Edirne, 9. Regia, 10. Eğri, 11. Blahernai şeklindedir[1729]. Galata yakasında bulunan kapılar (iç surlar ve bu kısımlarda da kapılar bulunması hasebiyle sırasız bir şekilde ve sadece ana kapıların isimlerine yer verilmiştir) 1. Tophane Kapısı, 2. Garp Kapısı, 3. Küçük Kule Kapısı, 4. Büyük Kule Kapısı, 5. Meyyit Kapısı, 6. Kürkçü Kapısı, 7. Yağ Kapanı Kapısı, 8. Balık Pazarı Kapısı, 9. Karaköy Kapısı, 10. Kurşunlu Mahzen Kapısı, 11. Mumhane Kapısı, 12. Kireç Kapısı, 13. Eğri Kapı şeklindedir[1730].

1727Gyllius, **İstanbul Boğazı**, s. 61-72; Heyet, "Surlar-Haliç Surları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 74-76.

1728Heyet, "Surlar-Marmara Surları", **DBİA**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 7, s. 76-77.

1729Ahunbay, "Surlar-Kara Surları", **DBİA**, c. 7, s. 77-79.

1730Celal Esad (Arseven), **Eski Galata ve Binaları**, s. 72.

ŞEKİL VE HARİTALAR

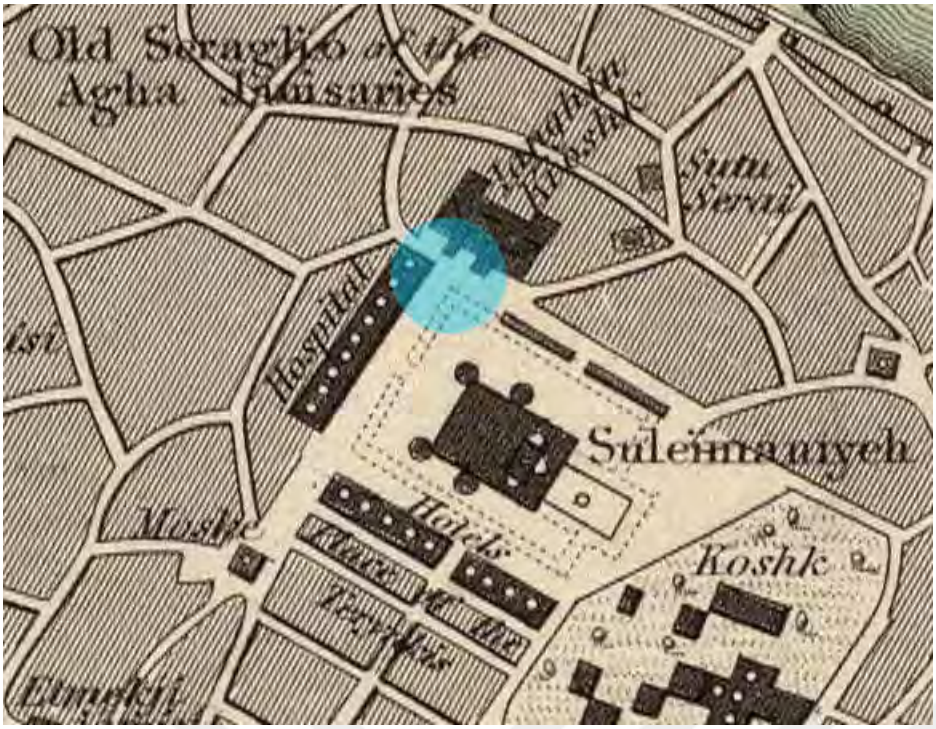
Ağa Kapısı Meydanı

1. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – Google Maps

2. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

3. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

4. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

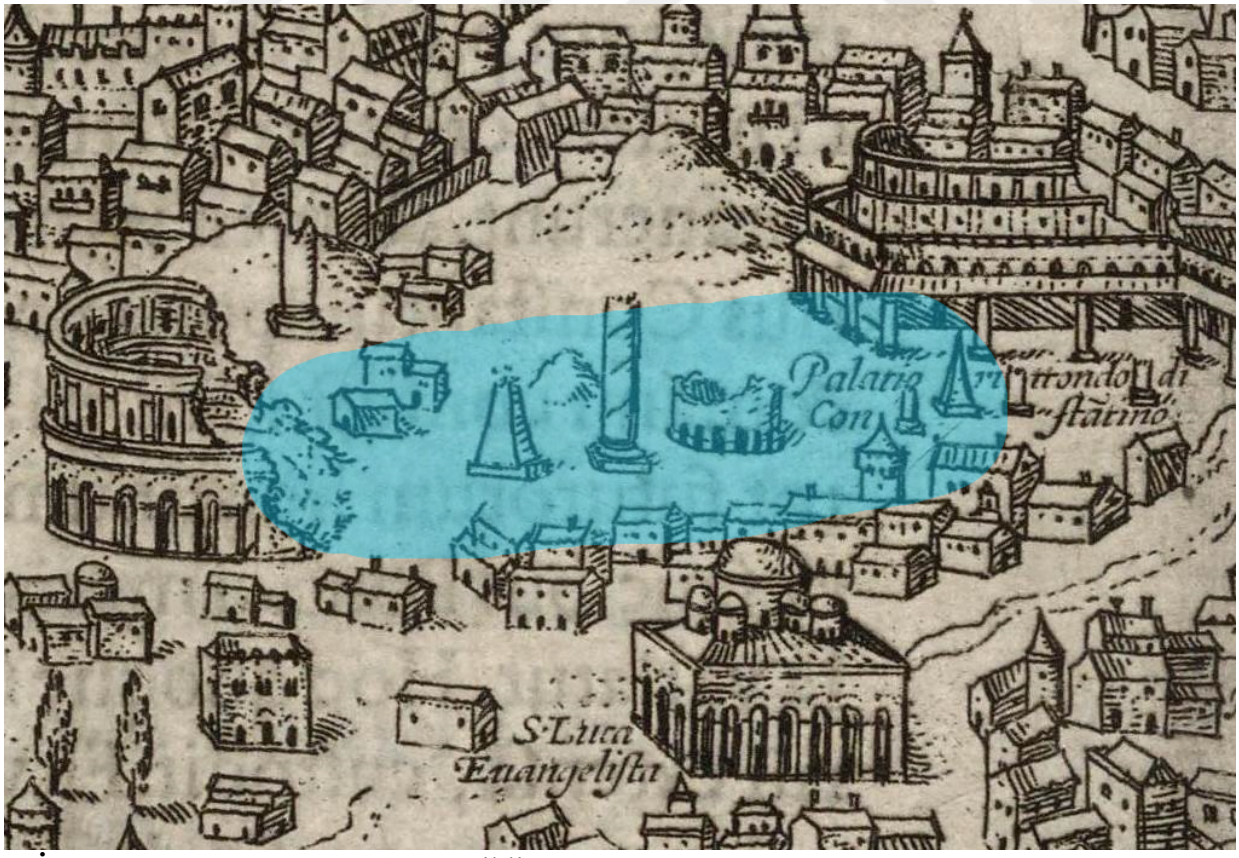

5. İstanbul – Ağa Kapısı Meydanı – Mimar Sinan Türbe ve Sebili – İ. Aydın Yüksel, **Kanuni Devri – VI**, s. 376.

At Meydanı

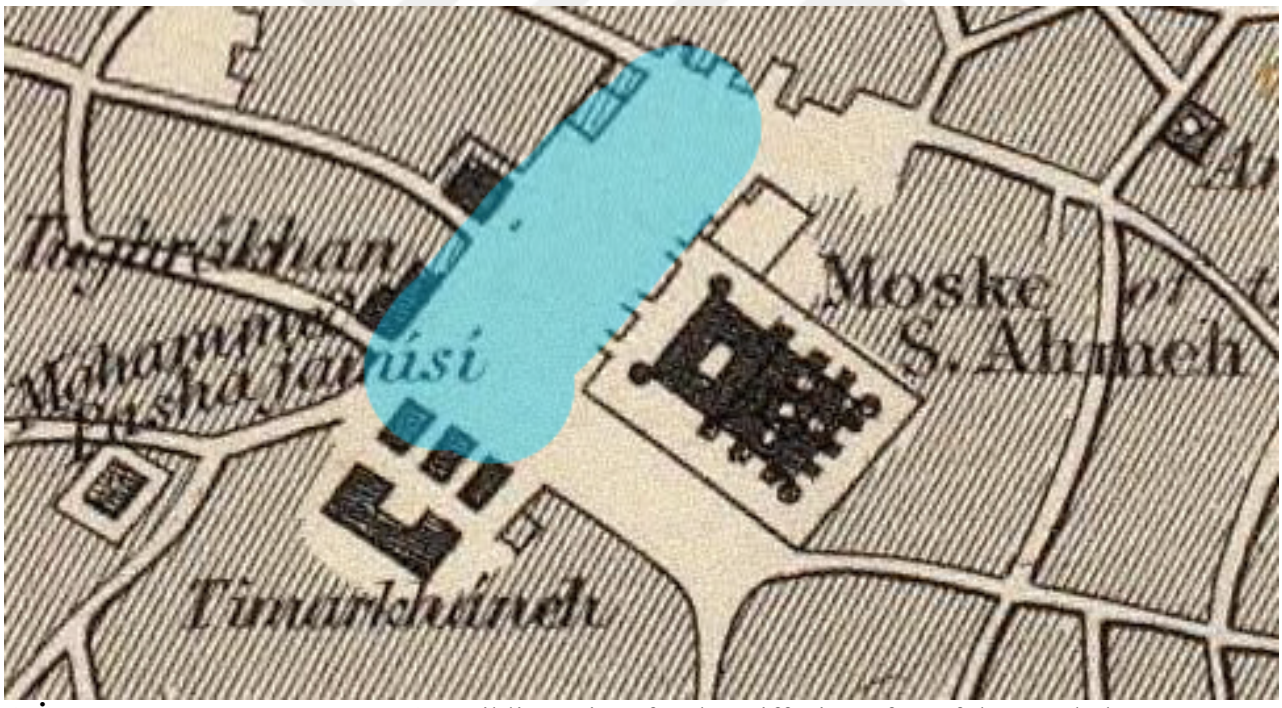
1. İstanbul **– At Meydanı – Google Maps**

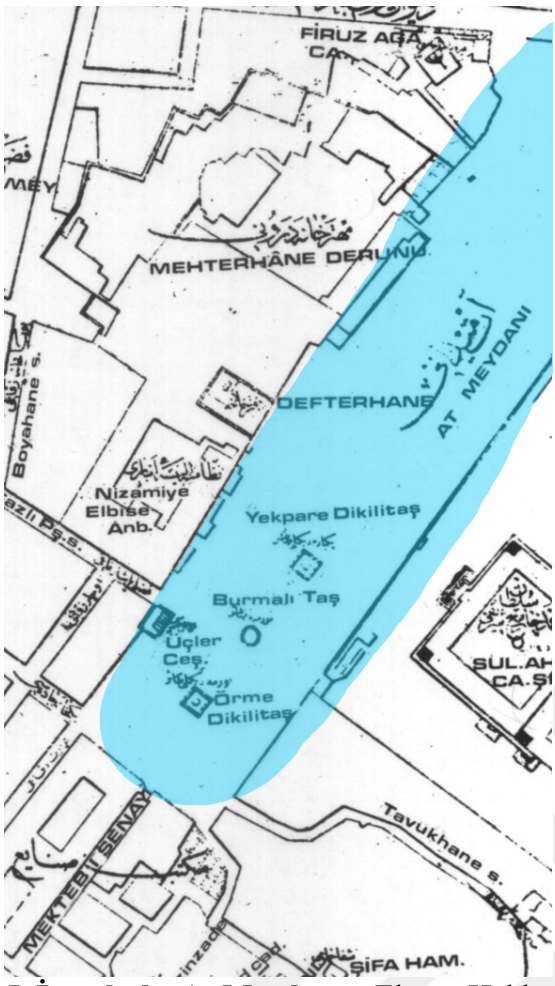
2. İstanbul – At Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (İstanbul)** adlı harita.

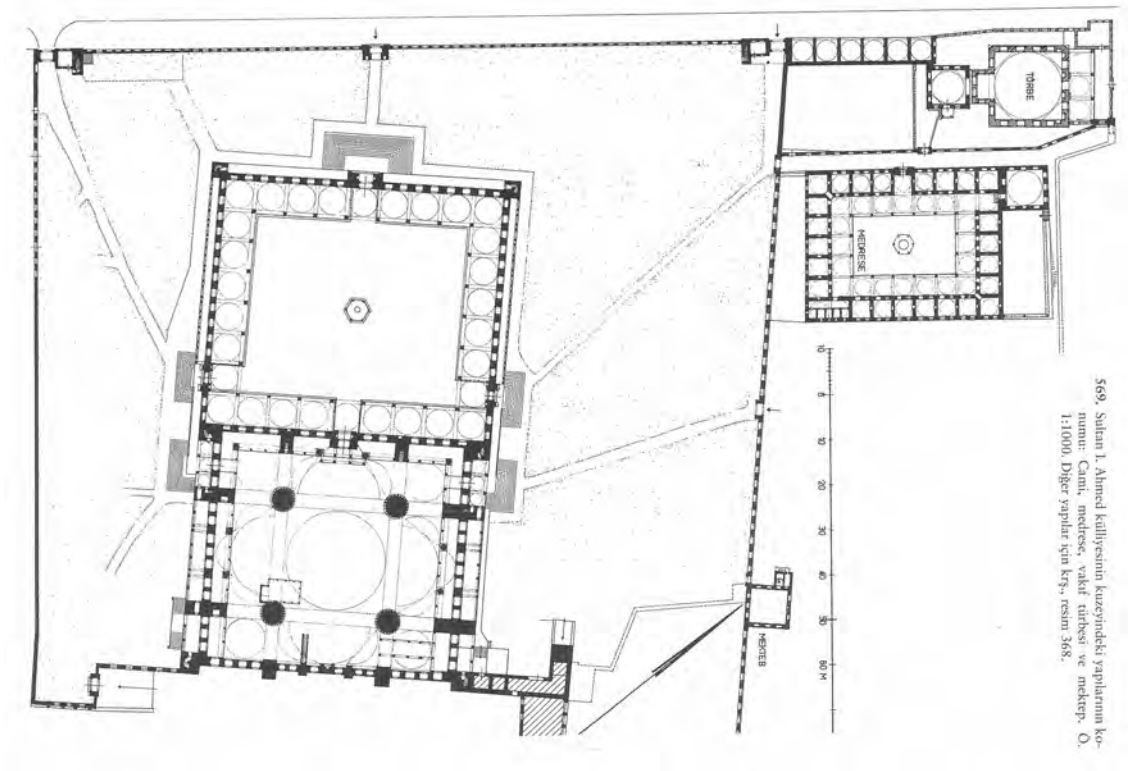
3. İstanbul – At Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

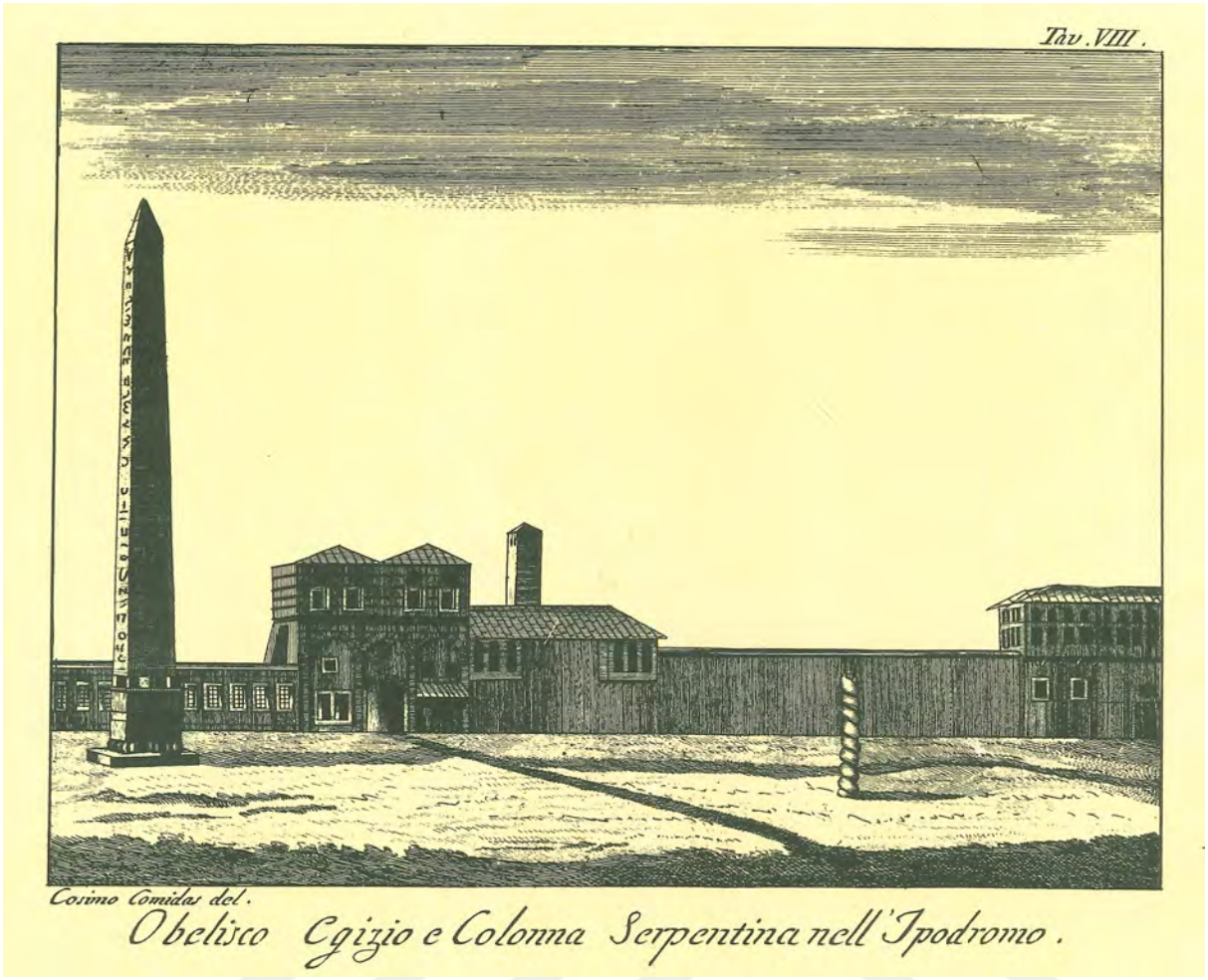
4. İstanbul – At Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

5. İstanbul – At Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası,** İstanbul, 1958.

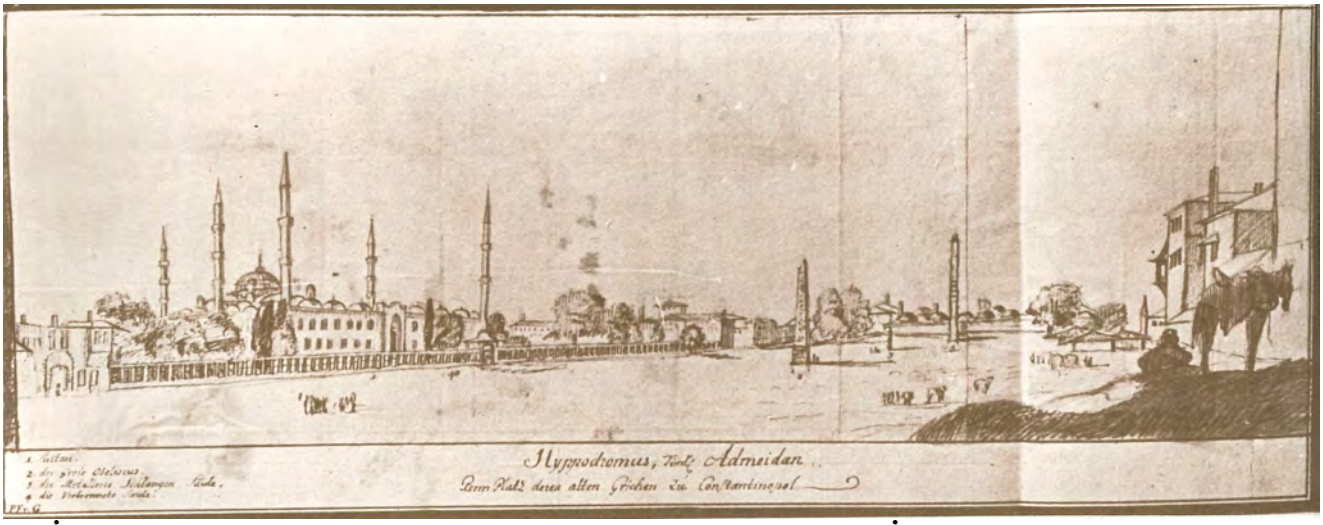
6. İstanbul – Sultan Ahmed Külliyesi – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 471.

7. İstanbul – At Meydanı – C. C. Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul.**

8. İstanbul – At Meydanı – Melling, **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, 1819.

9. İstanbul – At Meydanı – Gudenus – 1740, Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 76.

10. İstanbul – At Meydanı – Thomas Allom, **İstanbul Manzaraları**.

11. İstanbul – At Meydanı – Thomas Allom, **İstanbul Manzaraları.**

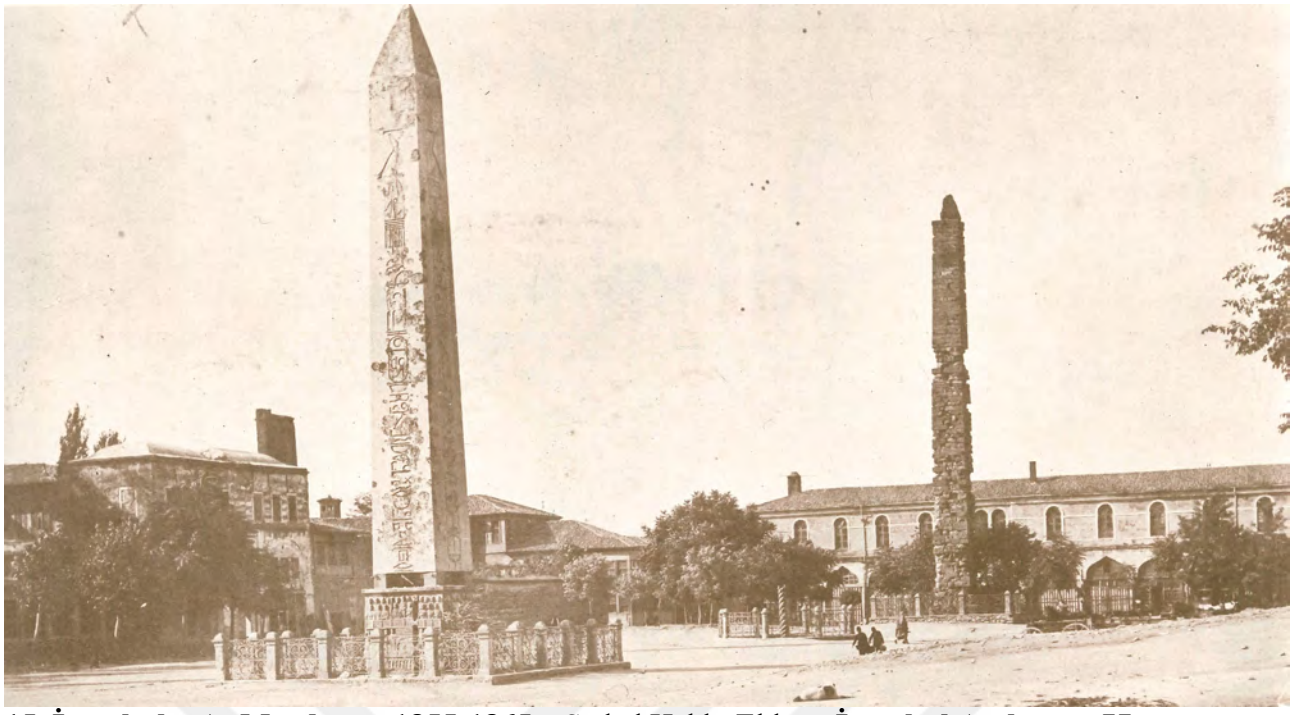
12. İstanbul – At Meydanı – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 412.

13. İstanbul – At Meydanı – Seyyar Kasap – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, s. 49.

14. İstanbul – At Meydanı – 1855-1865 – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 77.

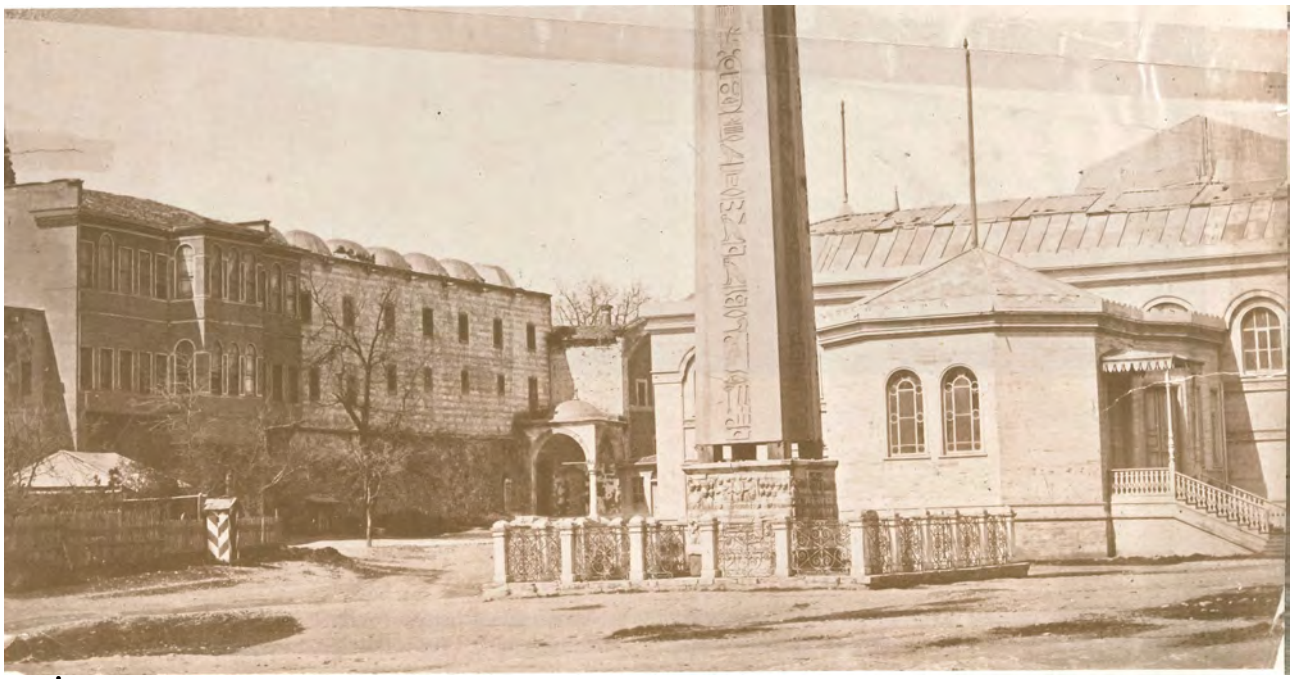
15. İstanbul – At Meydanı – 1855-1865 – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 77.

16. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 88-89.

17. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 90.

18. İstanbul – At Meydanı – Sanayi Sergisi için 1860-1865'de Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk sergi pavyonu – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 91.

19. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 91.

20. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 94-95.

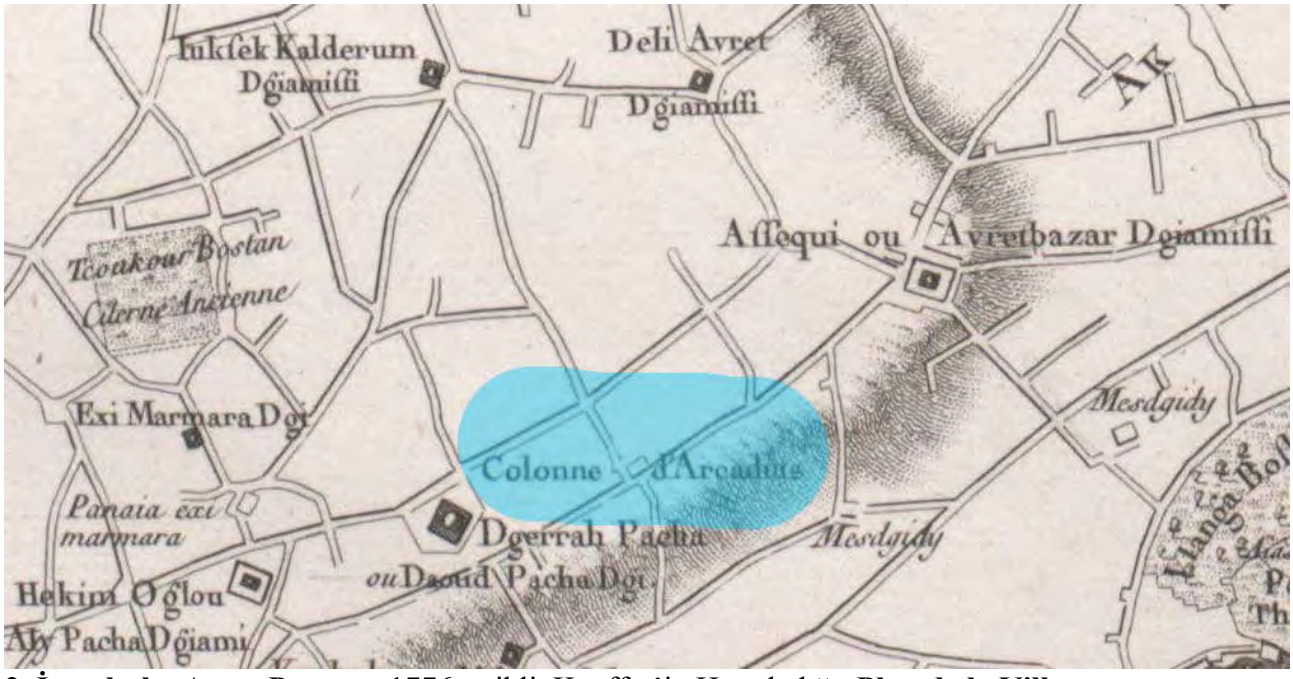
21. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 96-97.

22. İstanbul – At Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 96-97.

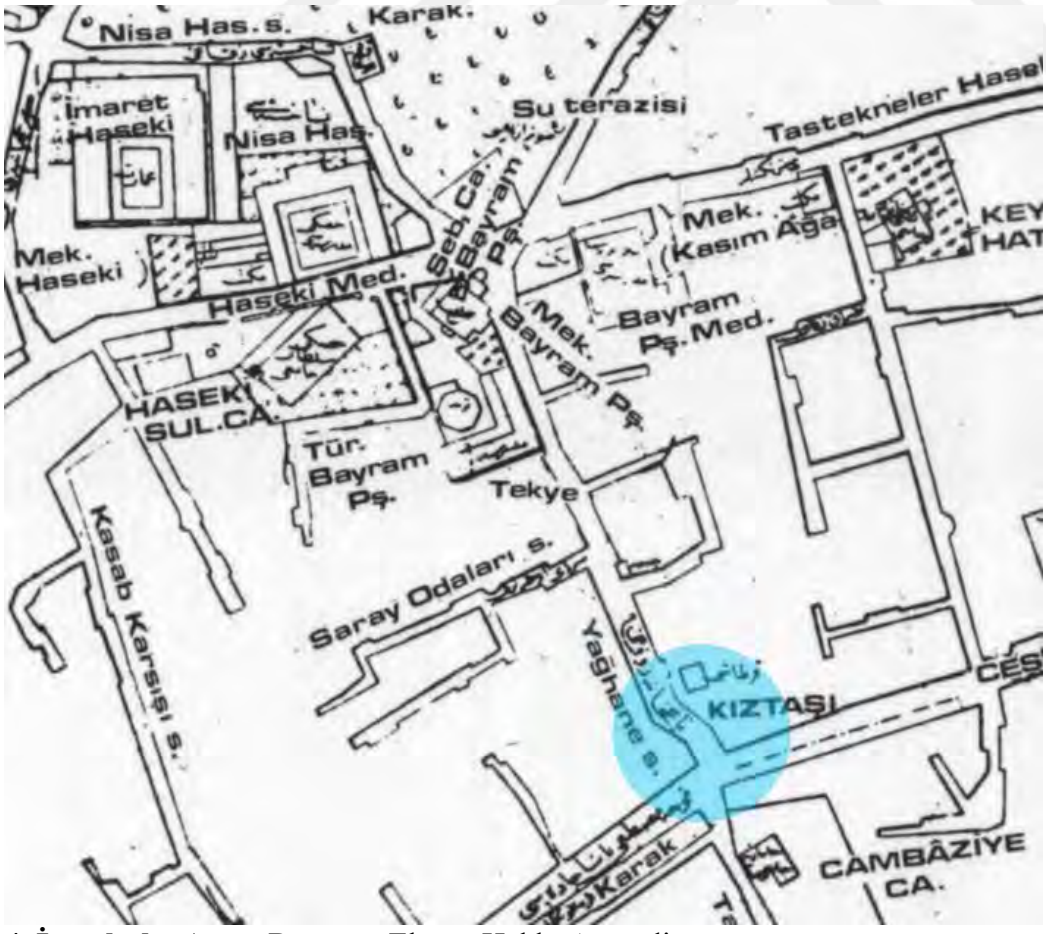
1. İstanbul – Avrat Pazarı – Google Maps – Tahmini saha taranmıştır.

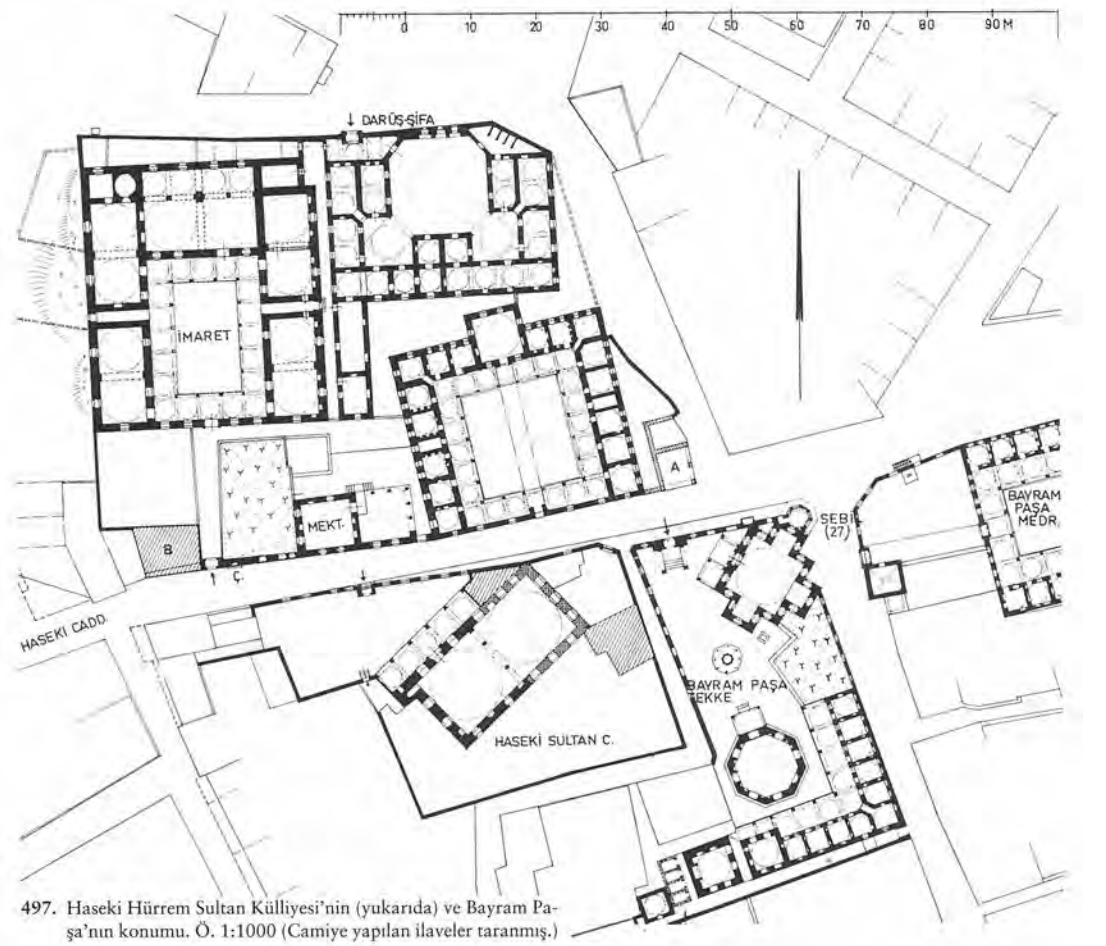
2. İstanbul – Avrat Pazarı – 1776 tarihli, Kauffer'in Hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

3. İstanbul – Avrat Pazarı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

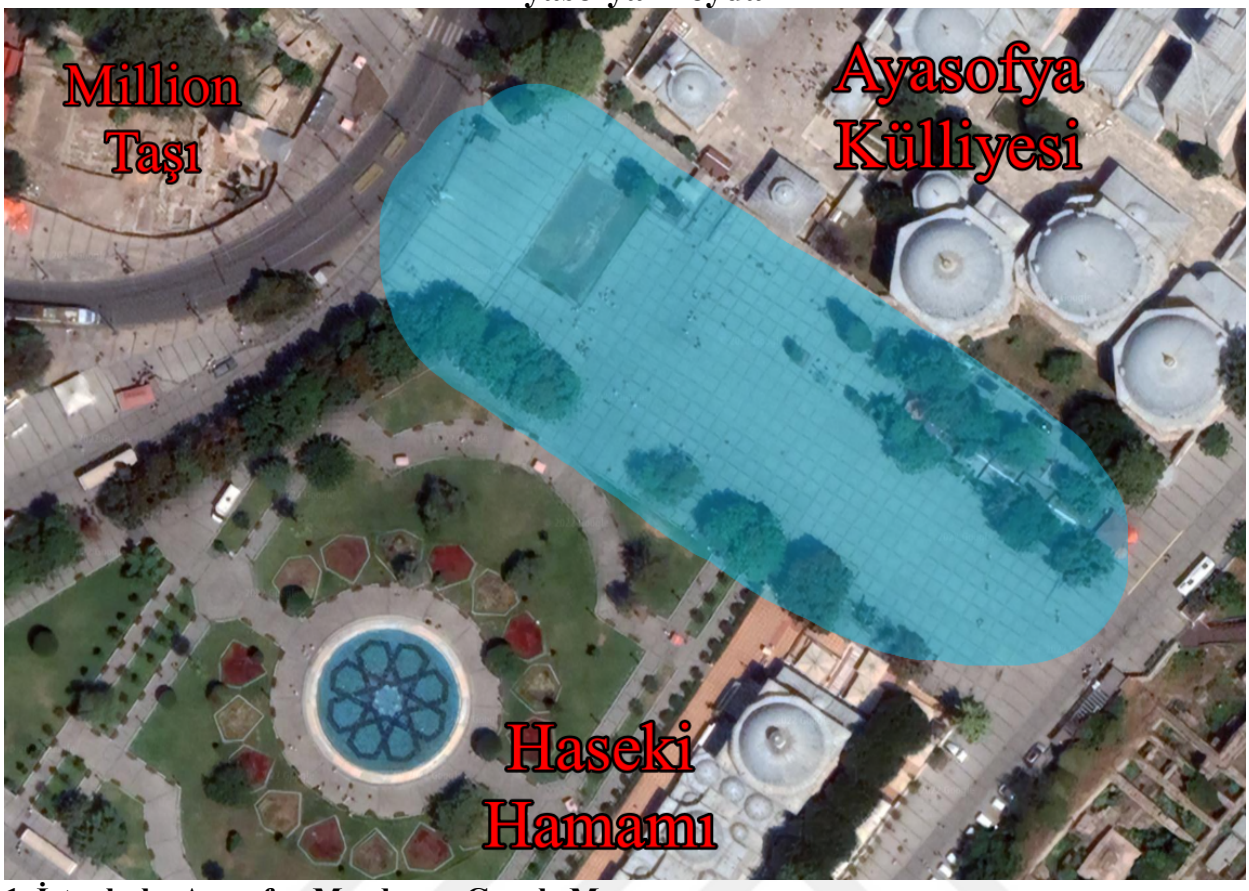
4. İstanbul – Avrat Pazarı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958.

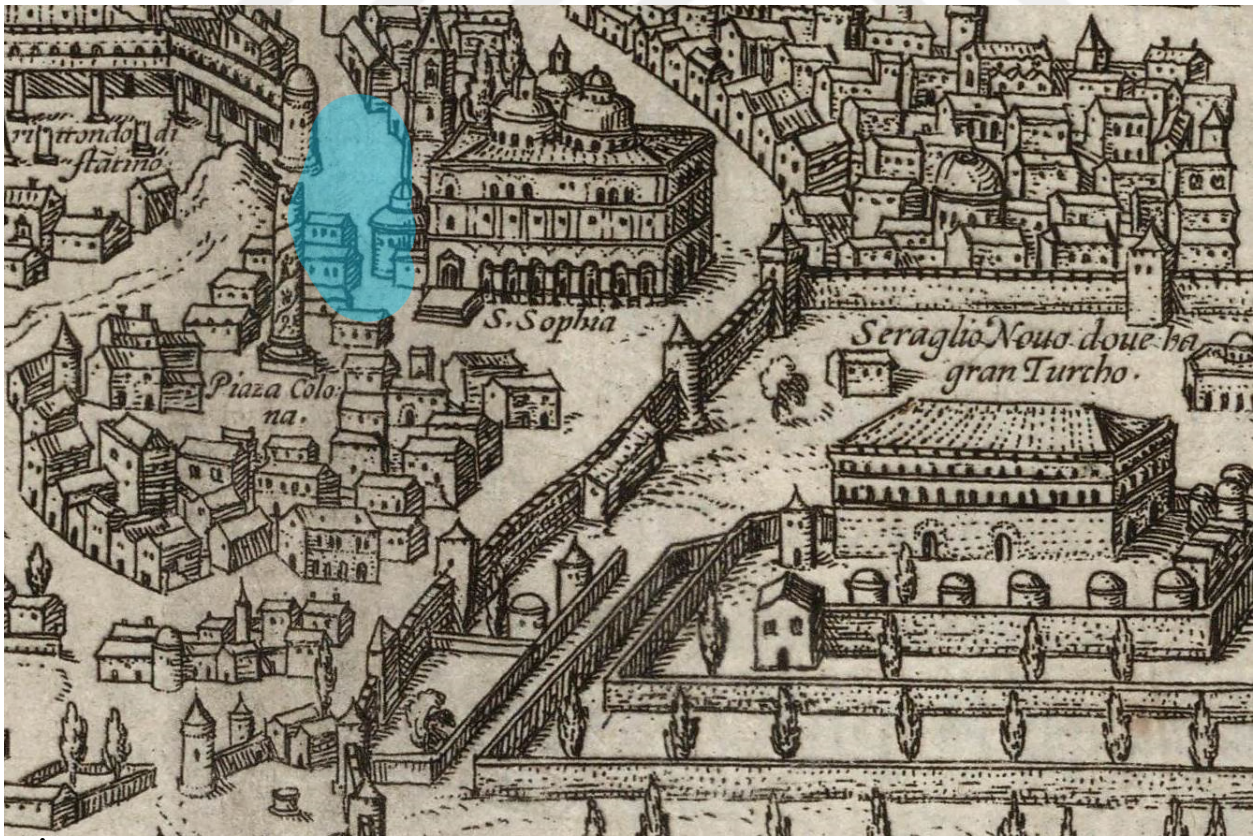
497. Haseki Hürrem Sultan Külliyesi'nin (yukarıda) ve Bayram Paşa'nın konumu. Ö. 1:1000 (Camiye yapılan ilaveler taranmış.)

5. İstanbul – Haseki Külliyesi – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 355.

Ayasofya Meydanı

1. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Google Maps

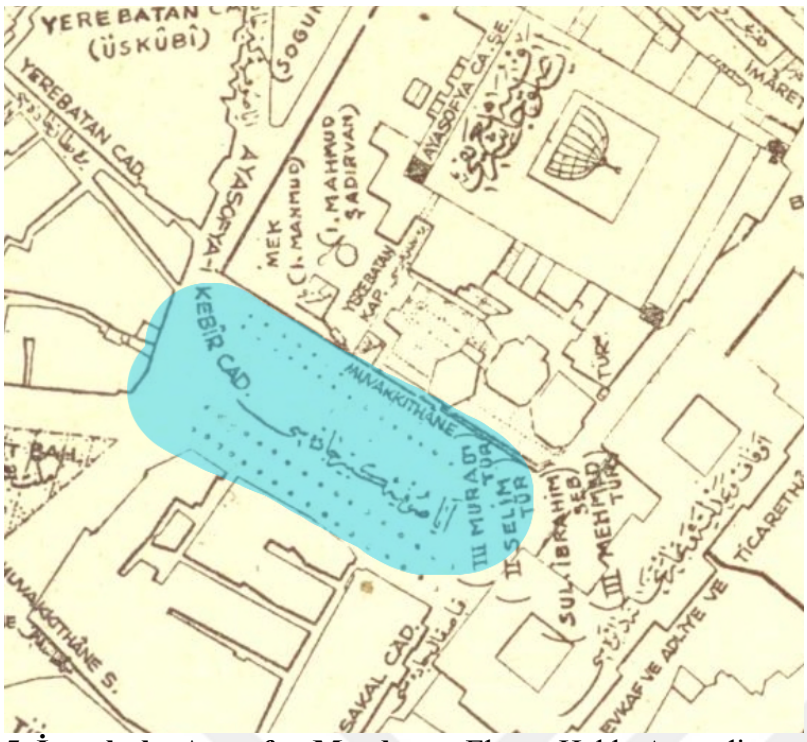
2. İstanbul – Ayasofya Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)** adlı harita.

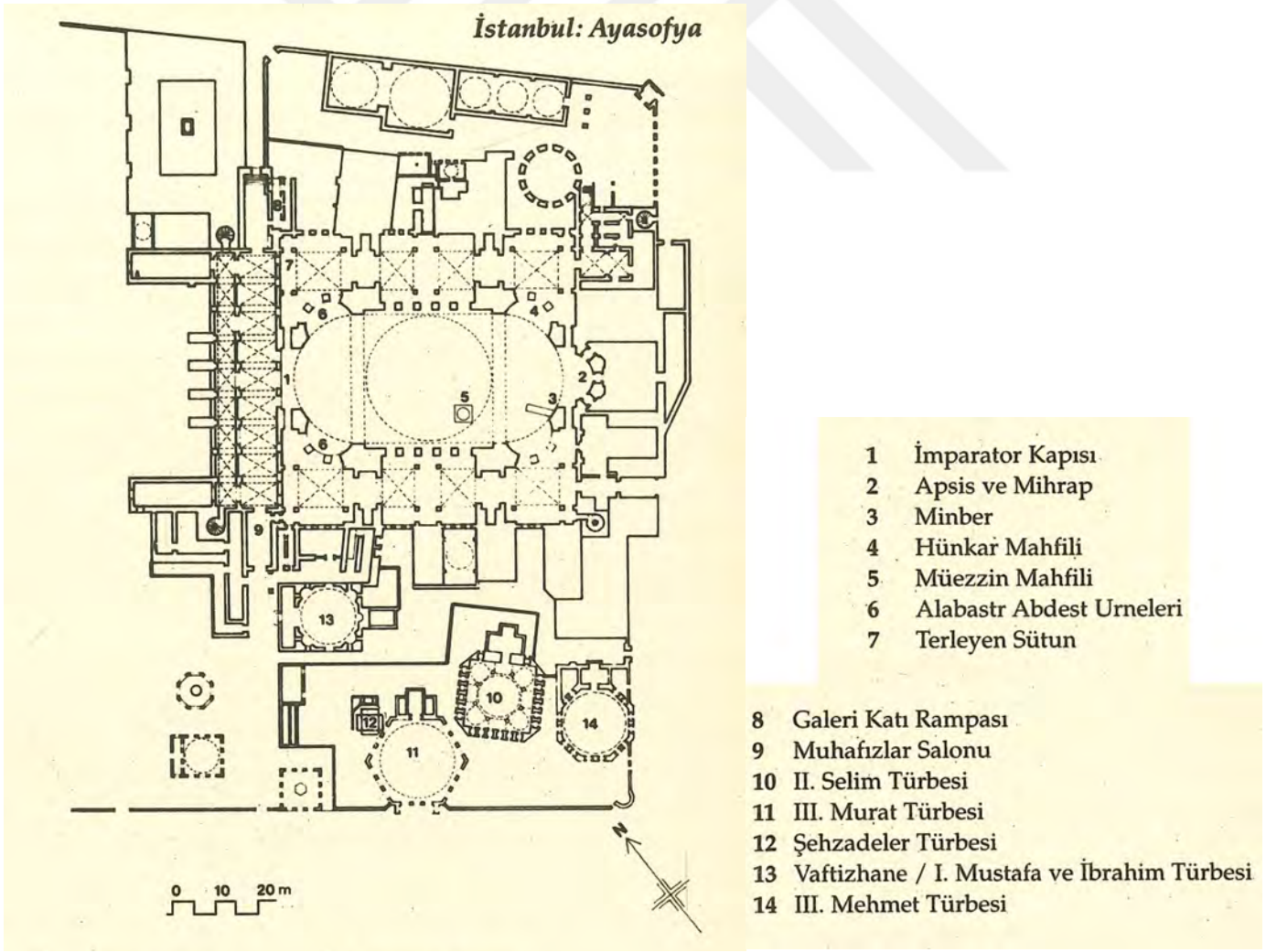
3. İstanbul – Ayasofya Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

4. İstanbul – Ayasofya Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

5. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

6. İstanbul – Ayasofya Külliyesi – Jane Taylor, **İstanbul İmparatorlukların Başkenti**, s. 69.

7. İstanbul – Ayasofya Meydanı – C. C. Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**.

8. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 118.

9. İstanbul – Aya Sofya Meydanı – Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 105.

10. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 30.

11. İstanbul – Ayasofya Meydanı – Karşı cephede, 1912 İshakpaşa Yangını'nda tamamen yok olan Kabasakal Mahallesi görülmektedir – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 474.

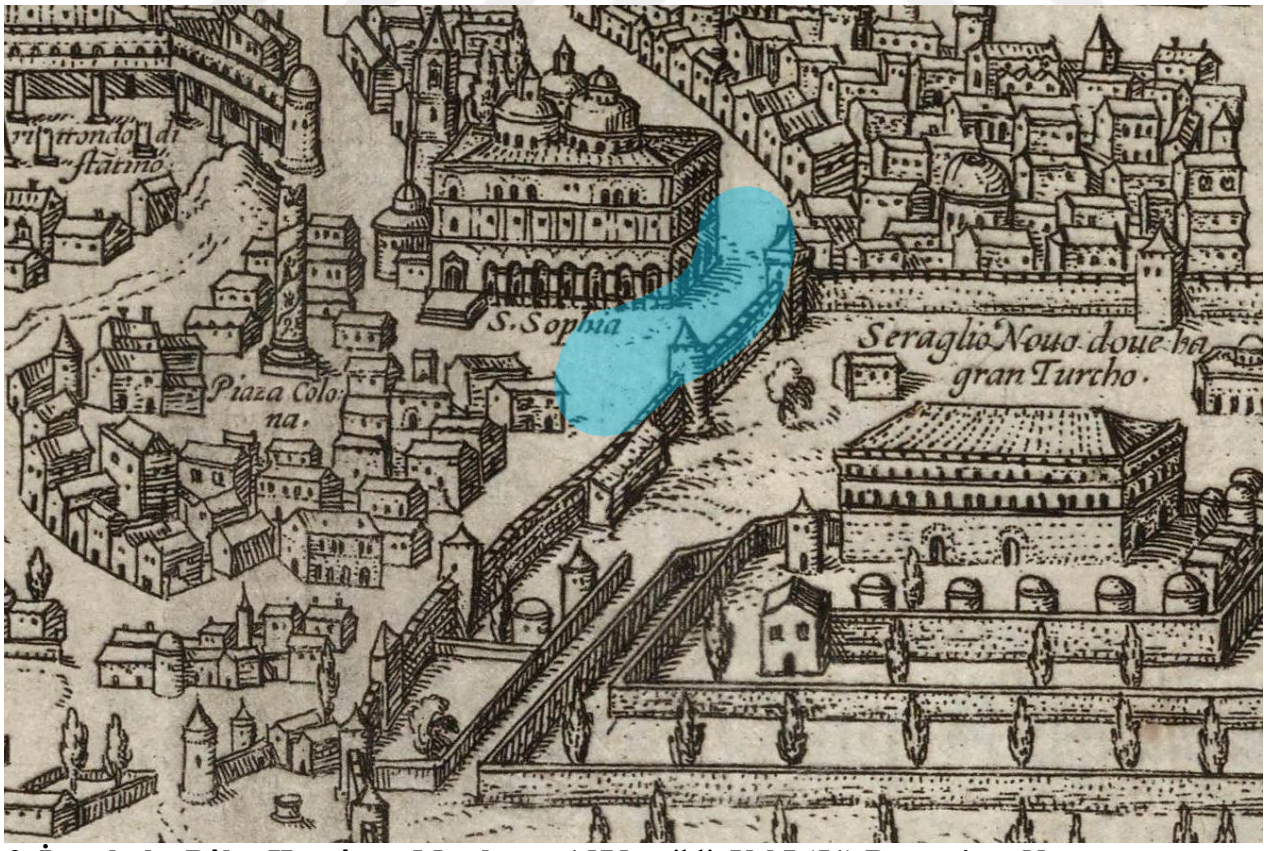

12. İstanbul – Ayasofya – İshakpaşa Yangını'ndan sonraki vaziyet – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 474.

Bâb-ı Hümâyun Meydanı

1. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Google Maps

2. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)** adlı harita.

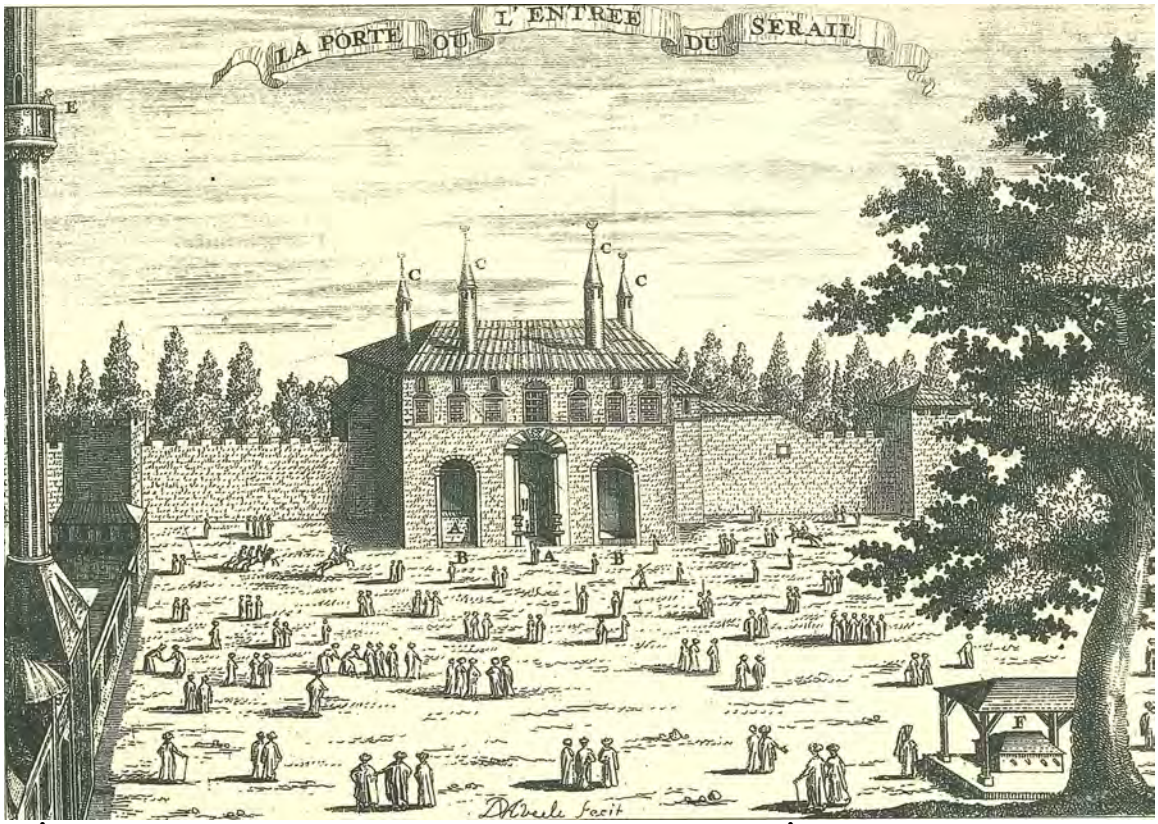
3. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

4. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

5. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası,** İstanbul, 1958.

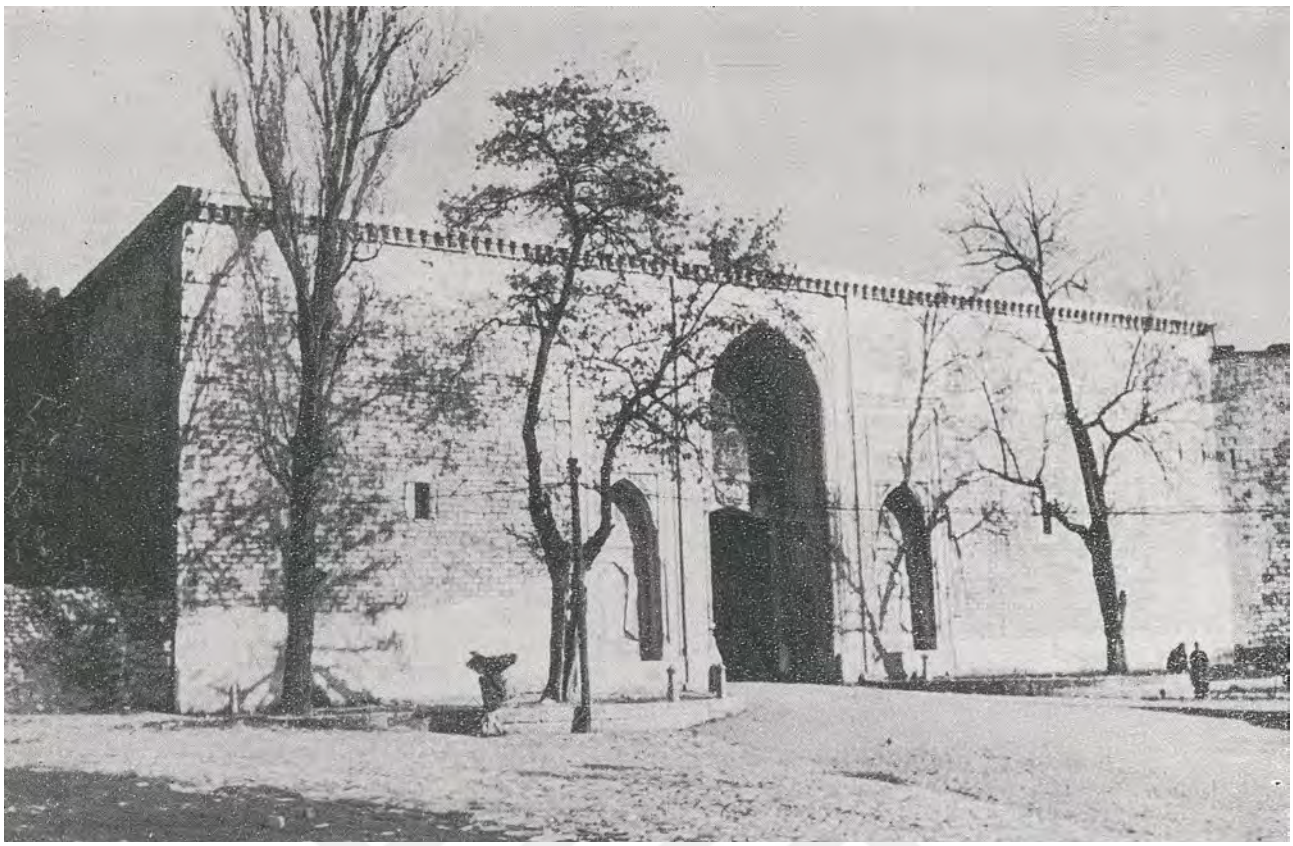
6. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 79.

7. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Melling, **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, 1819.

8. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun Meydanı – Thomas Allom, **İstanbul Manzaraları**.

9. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun, 1950 – Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri – IV**, s. 696.

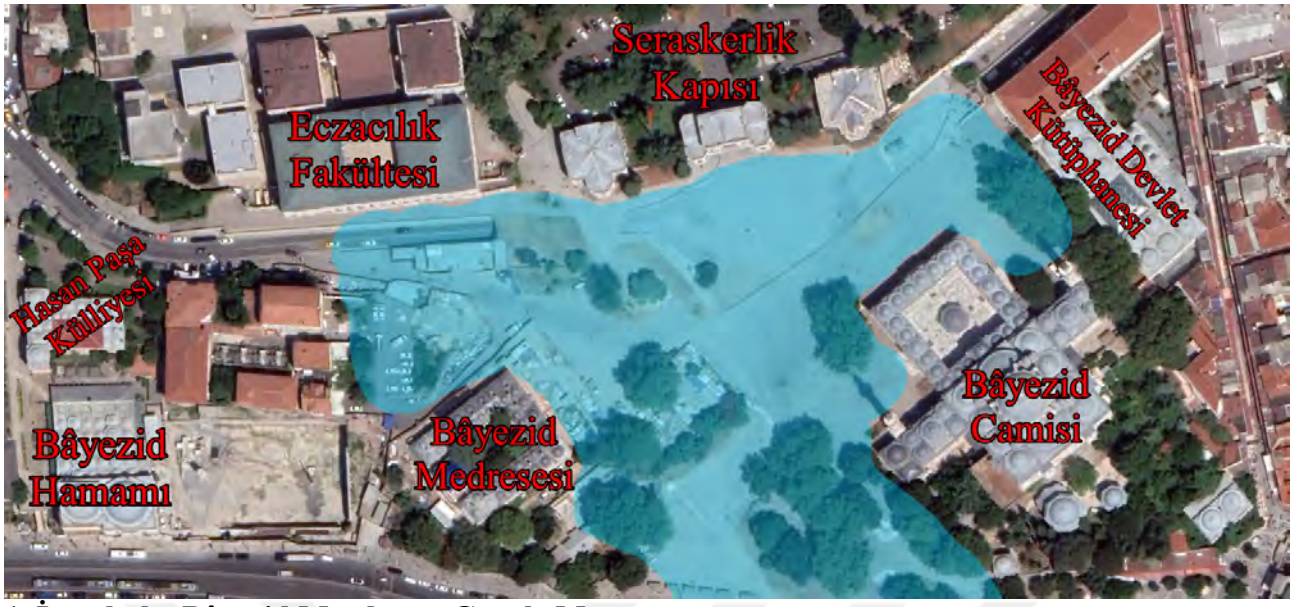

10. İstanbul – Bâb-ı Hümâyun, 1971 – Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri – IV**, s. 696.

11. İstanbul – Önde Ayasofya Camisi ve sağ arkada Bâb-ı Hümâyun
–Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 82.

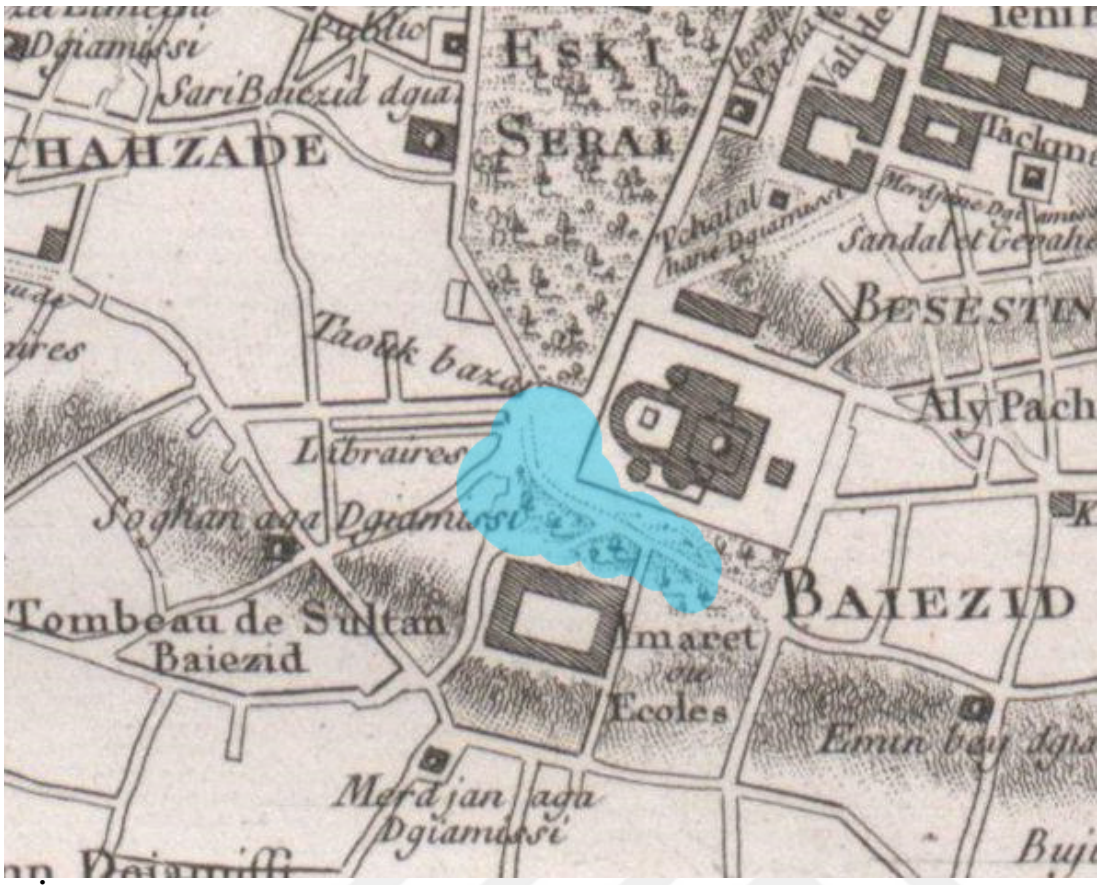
Bâyezid Meydanı

1. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Google Maps

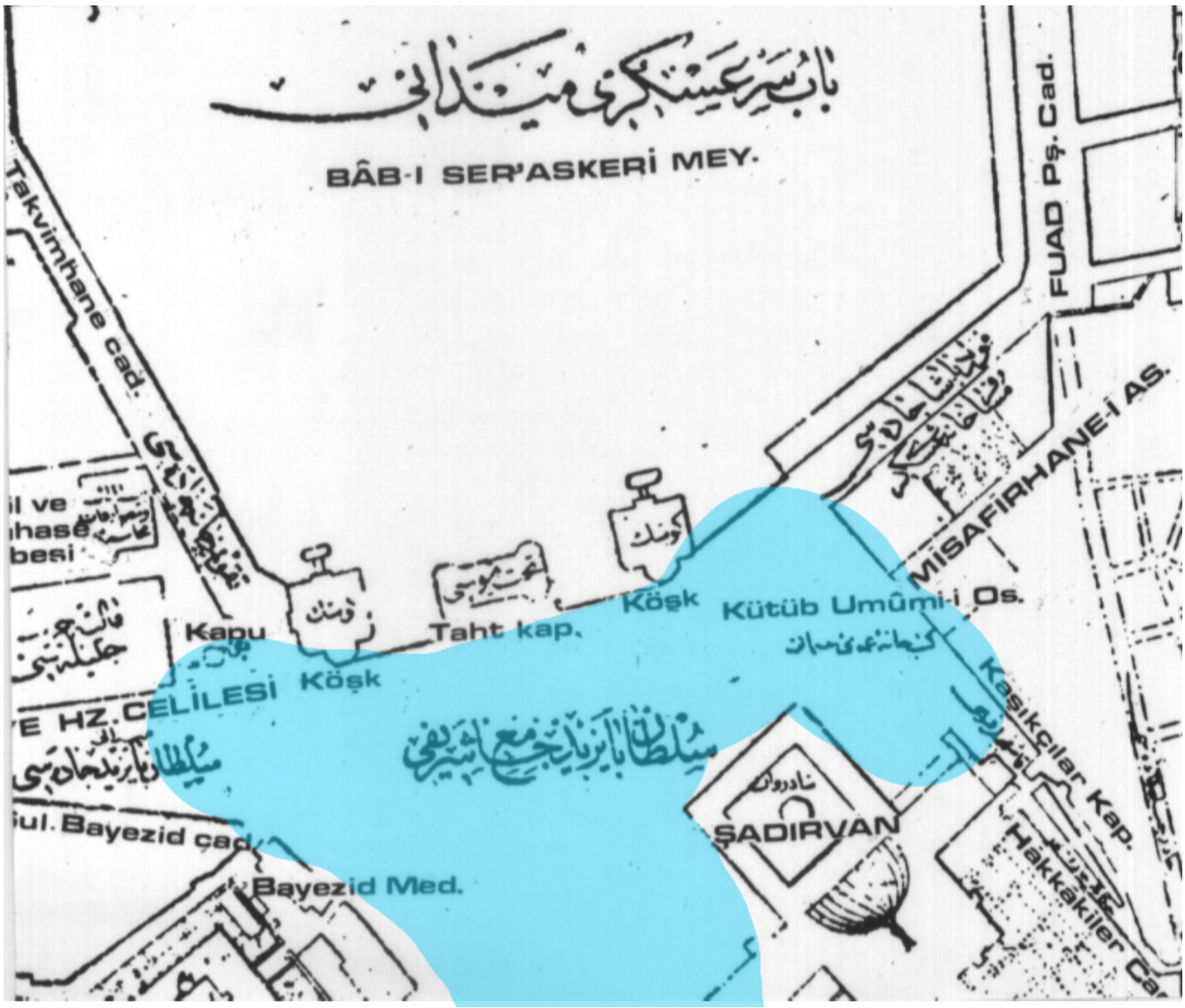
2. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)** adlı harita.

3. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

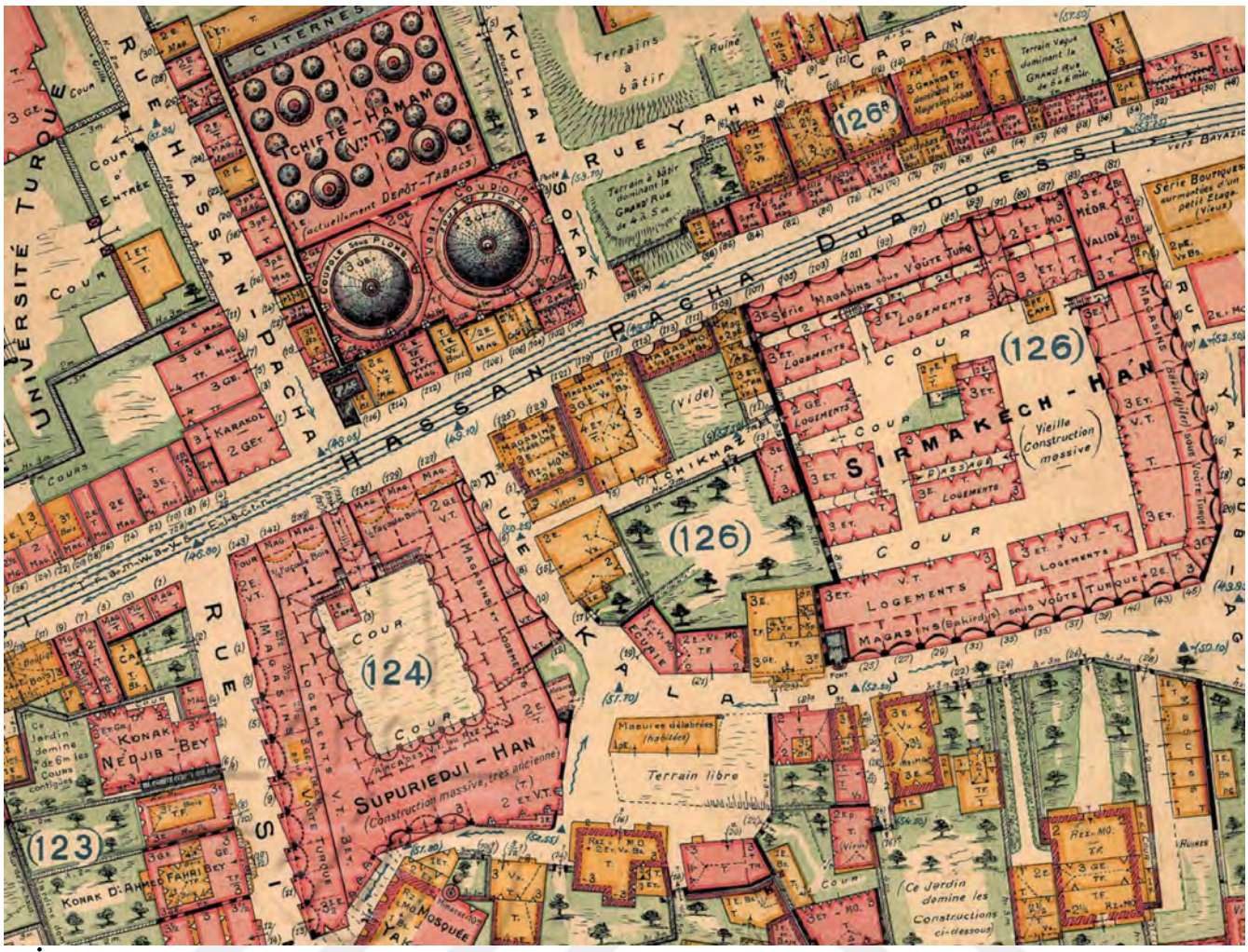
4. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

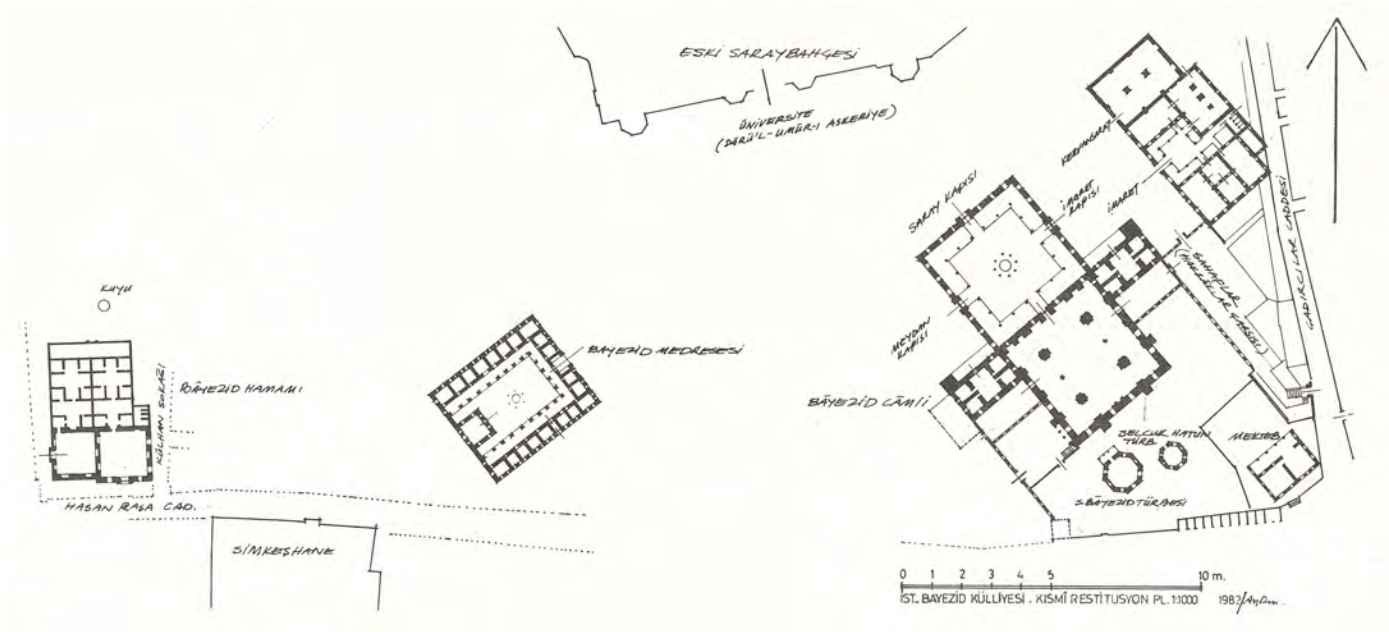
5. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

6. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Güneydoğu – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası –** Pafta 17, Sekbanbaşı, Yakup Ağa.

7. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Güneybatı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 9, Sekban Başı, Yakup Ağa.

8. İstanbul – Bâyezid Külliyesi – İ. Aydın Yüksel,
II. Bayezid – Yavuz Sultan Selim Devri – V, s. 187.

9. İstanbul – Bâyezid Meydanı'nın Batısı – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 355.

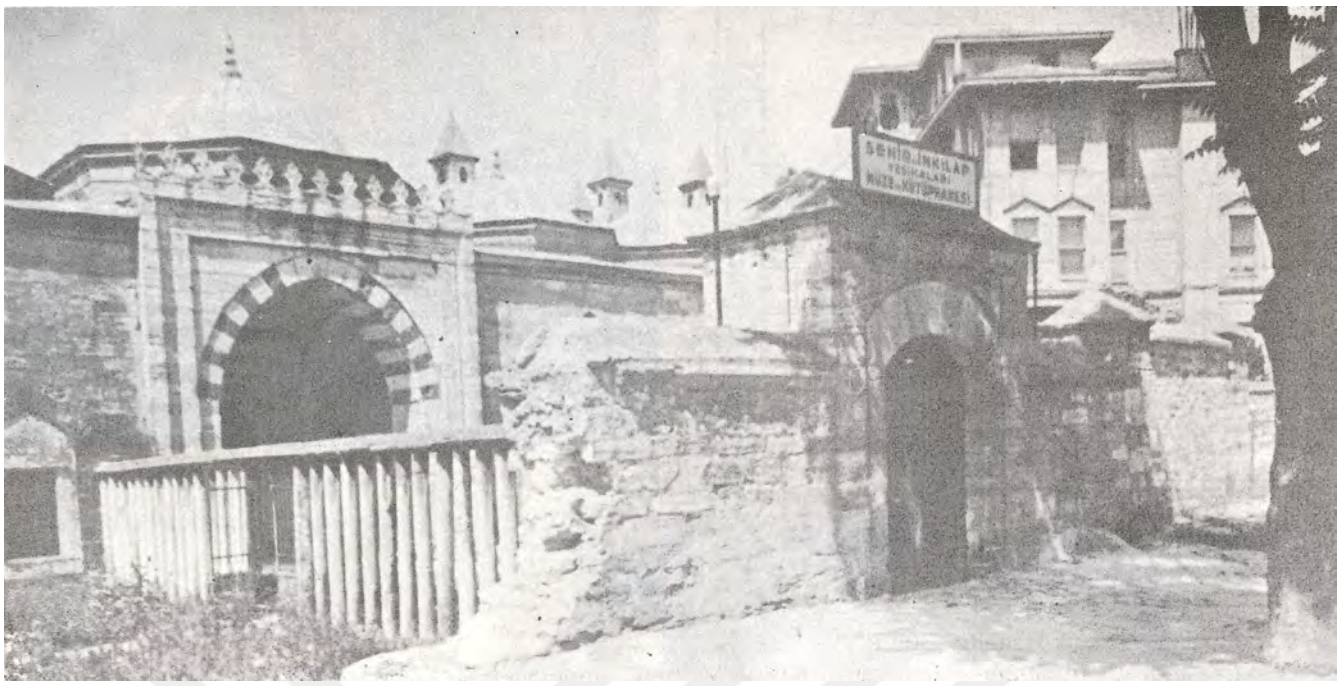
10. İstanbul – Bâyezid Meydanı – 20. yüzyılın ilk çeyreği – Semih Eryıldız, **Bölge, Kent ve Çevreye Kültürel Yaklaşım Olarak Avrasya Megapolü İstanbul**.

11. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 491.

12. İstanbul – Bâyezid Meydanı Yıkımlar – 1950 – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 81.

13. İstanbul – Bâyezid Meydanı – İ. Aydın Yüksel, **II. Bayezid – Yavuz Sultan Selim Devri V**, s. 207.

14. İstanbul – Bâyezid Meydanı – İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar: İstanbul 1919, s. 34.

15. İstanbul – Bâyezid Meydanı – İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar: İstanbul 1919, s. 51.

16. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 100.

17. İstanbul – Bâyezid Meydanı ve Seyyar Esnaf – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, s. 47.

18. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Kurban Pazarı – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, s. 48.

19. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 136-137.

20. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 138-139.

21. İstanbul – Bâyezid Meydanı – Bâyezid Medresesi – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 140-141.

22. İstanbul – Bâyezid Meydanı, Çifte Hamam ve Ordu Caddesi, 1935 Civarı – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 389.

Cündi Meydanı

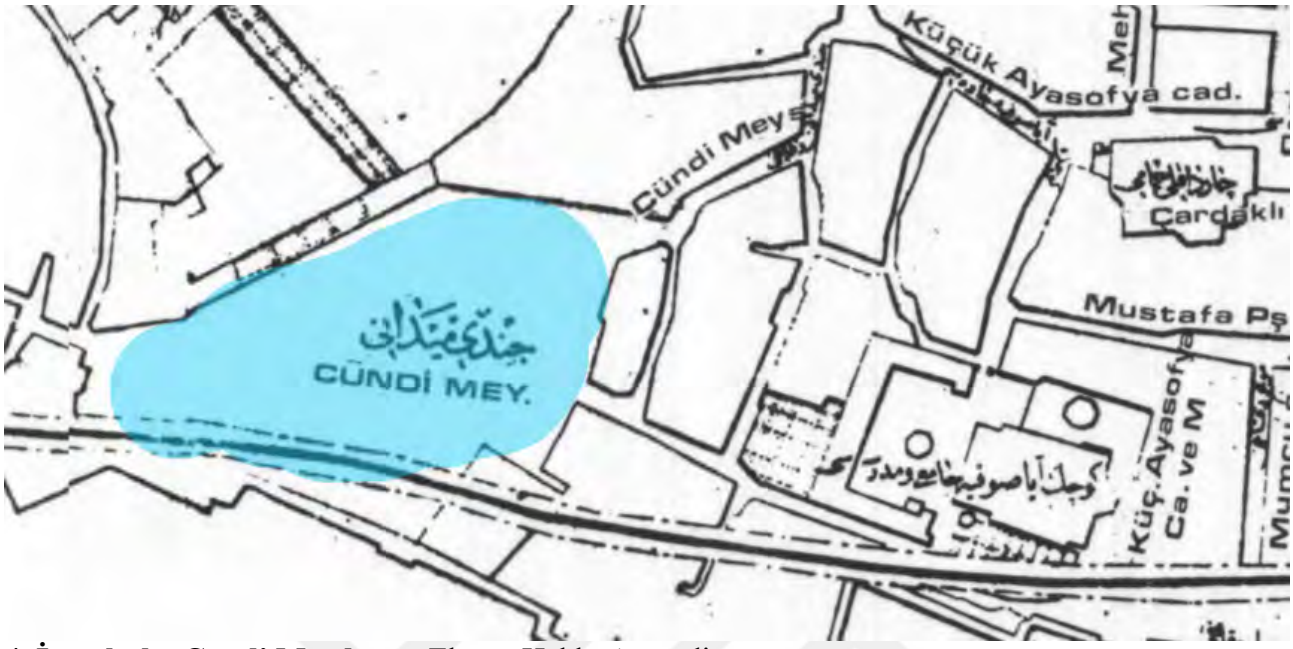
1. İstanbul – Cündi Meydanı – Google Maps

2. İstanbul – Cündi Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

3. İstanbul – Cündi Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

4. İstanbul – Cündi Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

5. İstanbul – Cündi Meydanı – Doğu – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 10, Küçük Ayasofya, Cündi Meydanı.

6. İstanbul – Cündi Meydanı – Batı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 11, Kadırga.

7. İstanbul – Cündi Meydanı – Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul.**

8. İstanbul – Küçük Ayasofya Külliyesi – İ. Aydın Yüksel, **II. Bayezid - Yavuz Sultan Selim Devri – V**, s. 261.

Çemberlitaş Meydanı

1. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Google Maps

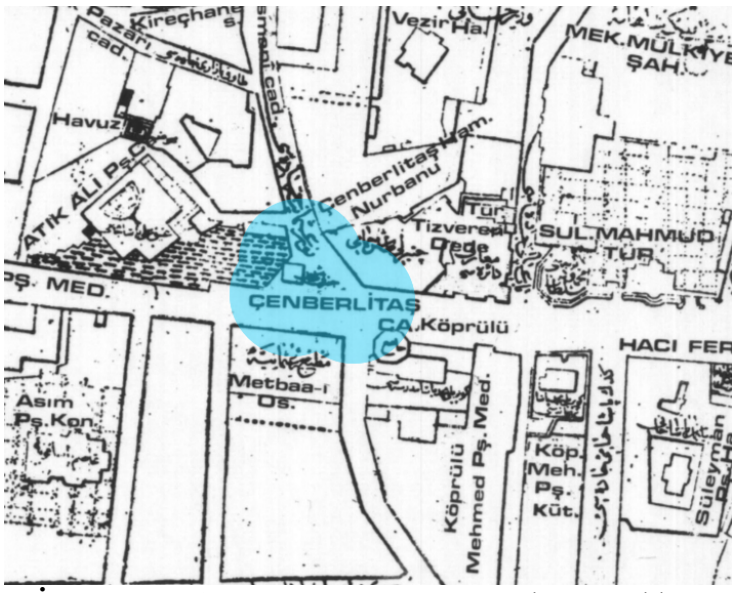
2. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)** adlı harita.

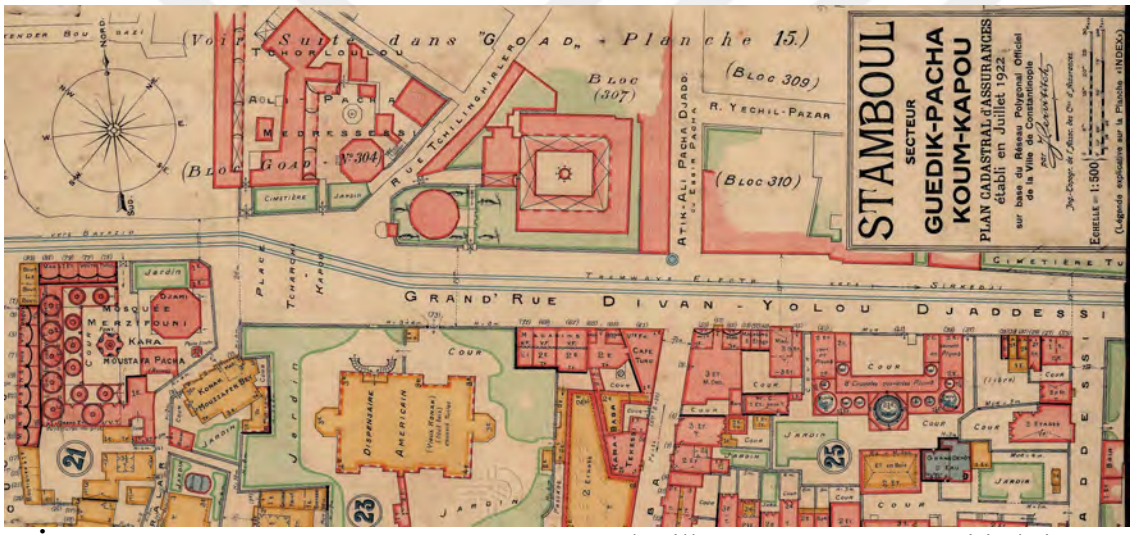
3. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

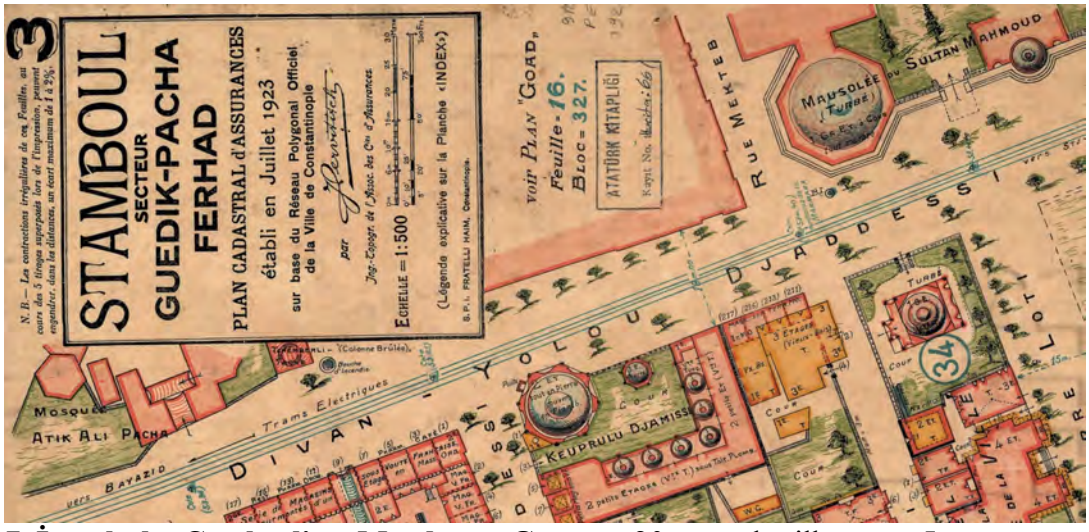
4. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

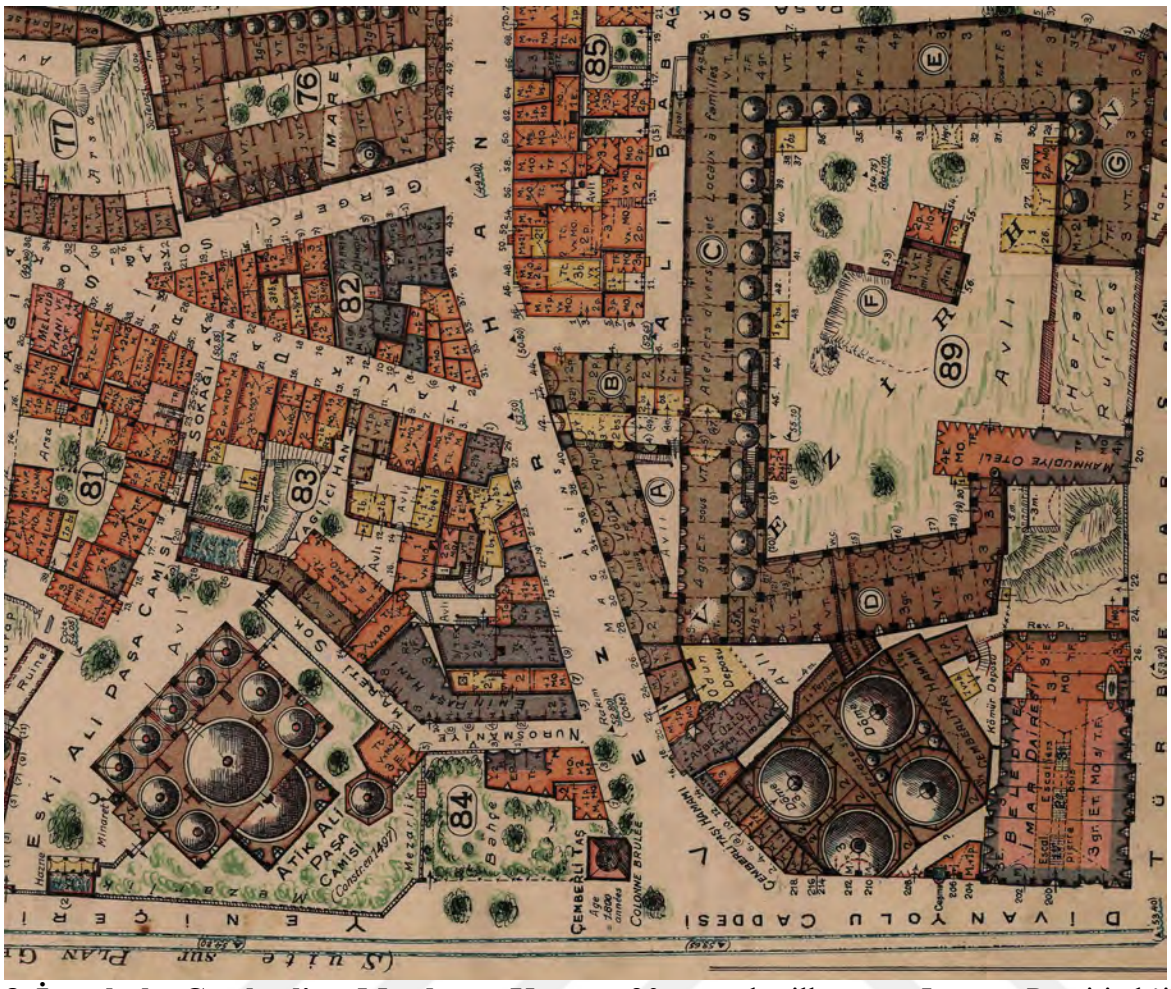
5. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası,** İstanbul, 1958.

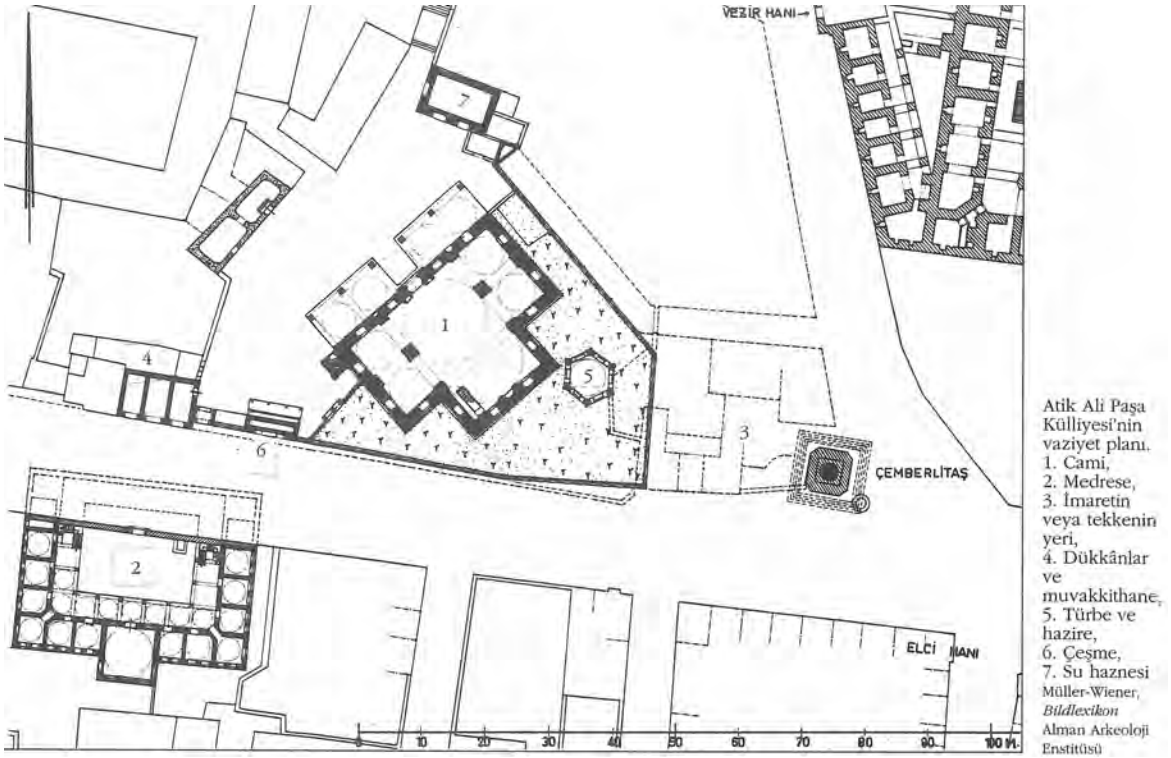
6. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 2, Gedik Paşa, Kum Kapı.

7. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 3, Gedik Paşa, Ferhad.

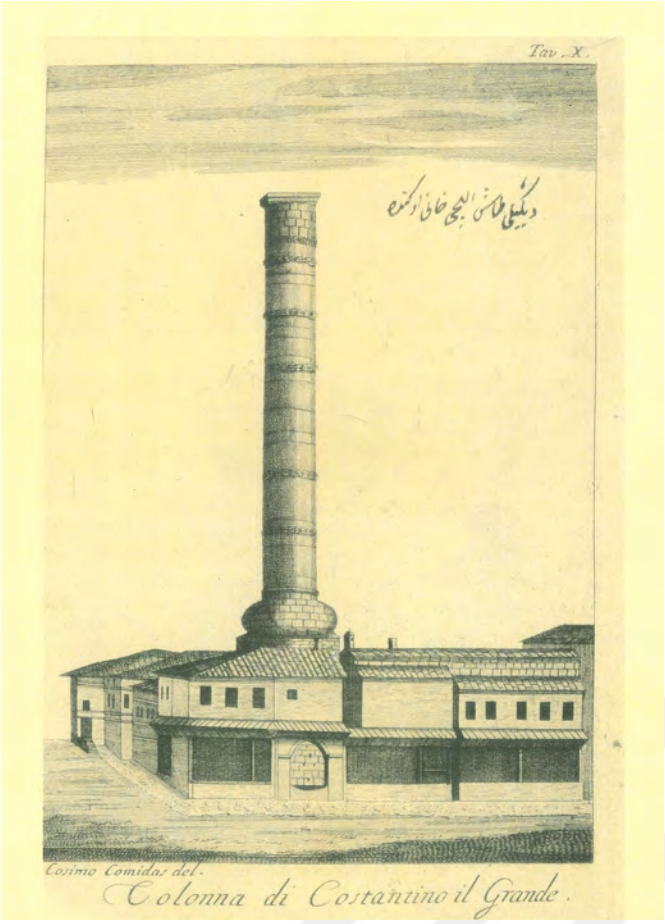

8. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Kuzey – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 60, Eminönü, Alemdar Nahiyesi.

Atik Ali Paşa Külliyesi'nin vaziyet planı.
1. Cami,
2. Medrese,
3. İmaretin veya tekkenin yeri,
4. Dükkânlar ve muvakkithane,
5. Türbe ve hazire,
6. Çeşme,
7. Su haznesi
Müller-Wiener, *Bildlexikon* Alman Arkeoloji Enstitüsü

9. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Atik Ali Paşa Külliyesi – İ. Aydın Yüksel, "Atik Ali Paşa Külliyesi", **DBİA**, c. 1, s. 404.

10. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – C. C. Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**.

11. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul.**

12. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı – İ. Aydın Yüksel, **II. Bayezid - Yavuz Sultan Selim Devri – V**, s. 167.

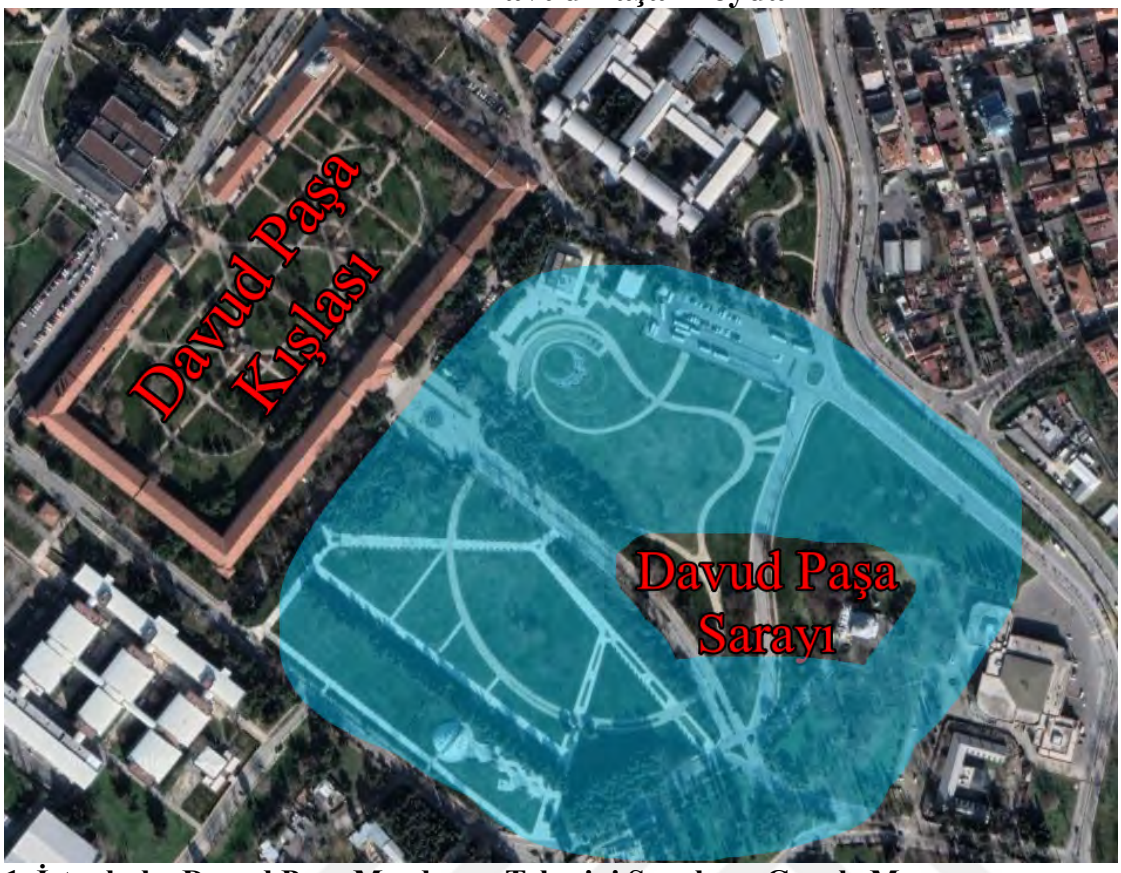

13. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı, 1307 – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 101.

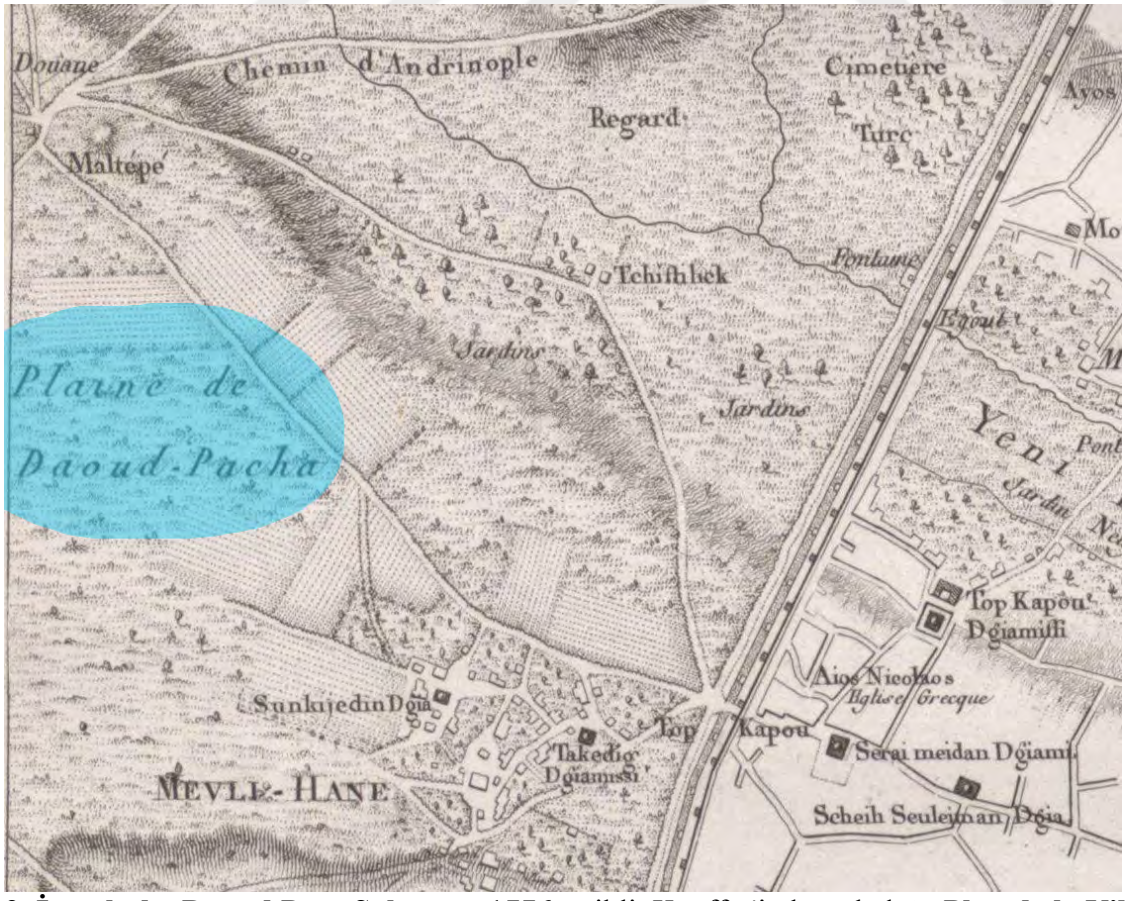
14. İstanbul – Çemberlitaş Meydanı, 1880-1890 – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 257.

Davud Paşa Meydanı

1. İstanbul – Davud Paşa Meydanı – Tahmini Sınırlar – Google Maps

---

2. İstanbul – Davud Paşa Sahrası – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

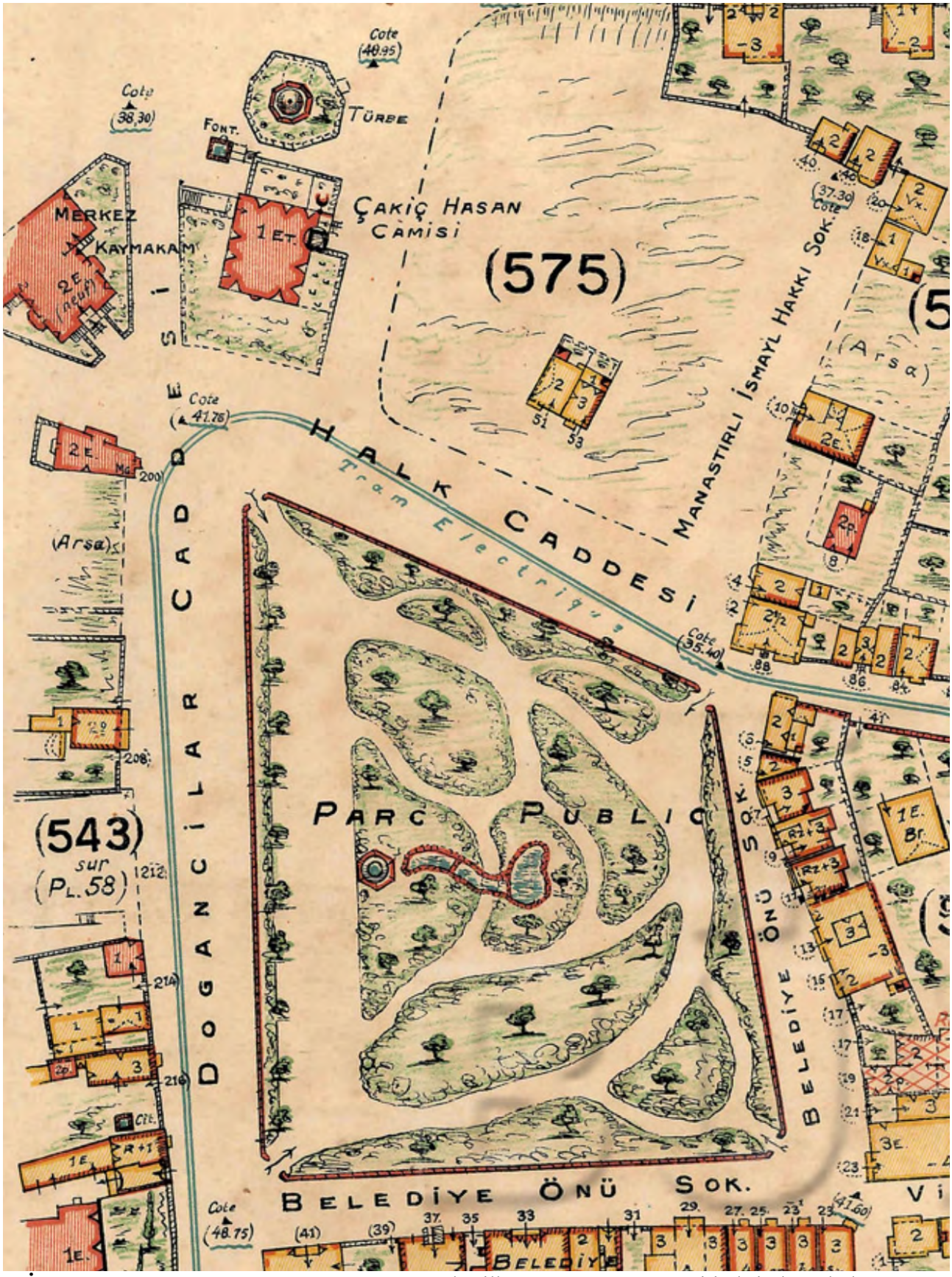
Doğancılar Meydanı

1. İstanbul – Doğancılar Meydanı – Google Maps

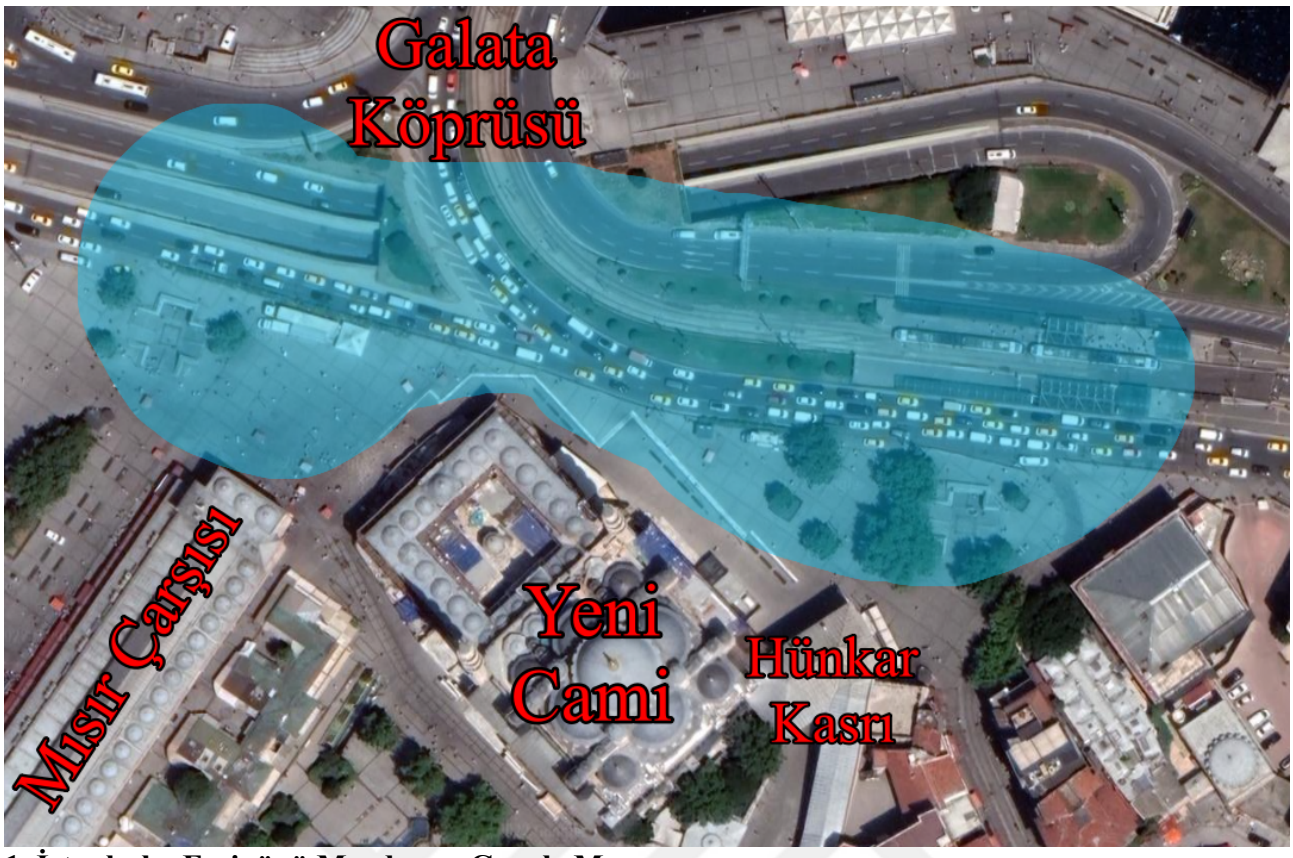

2. İstanbul – Doğancılar Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita.

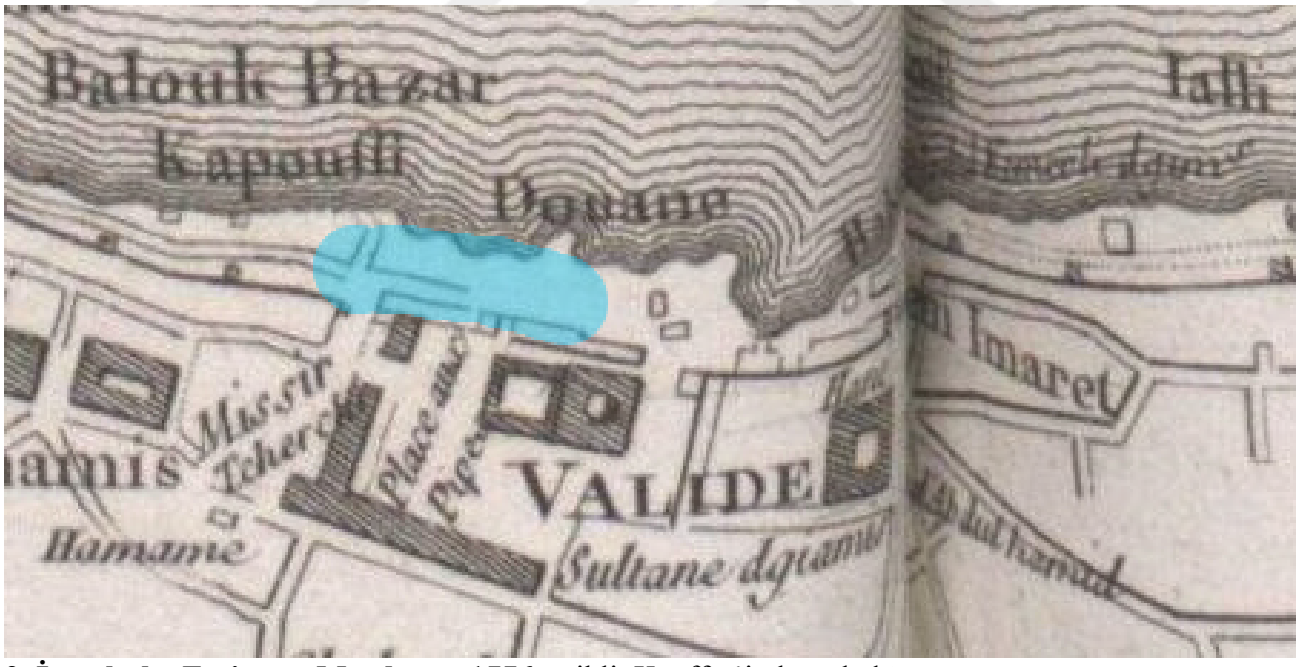

3. İstanbul – Doğancılar Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 60, Kefçe Dede, Mirahor, Ahmet Çelebi.

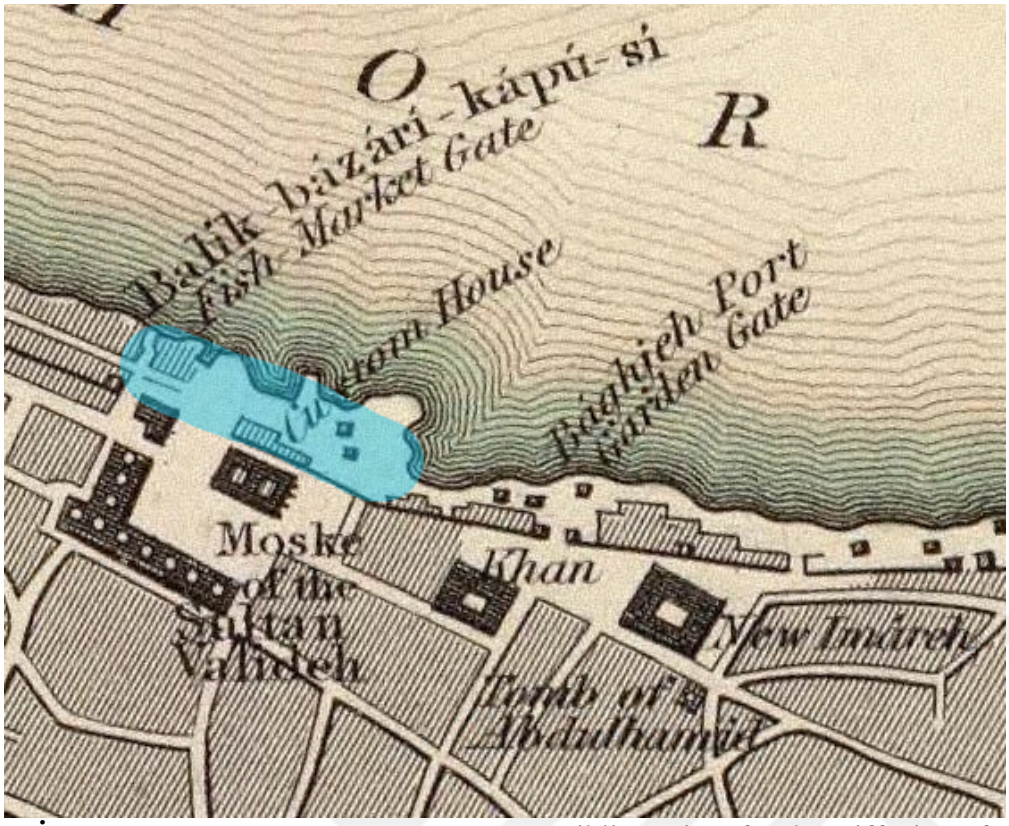
Eminönü Meydanı

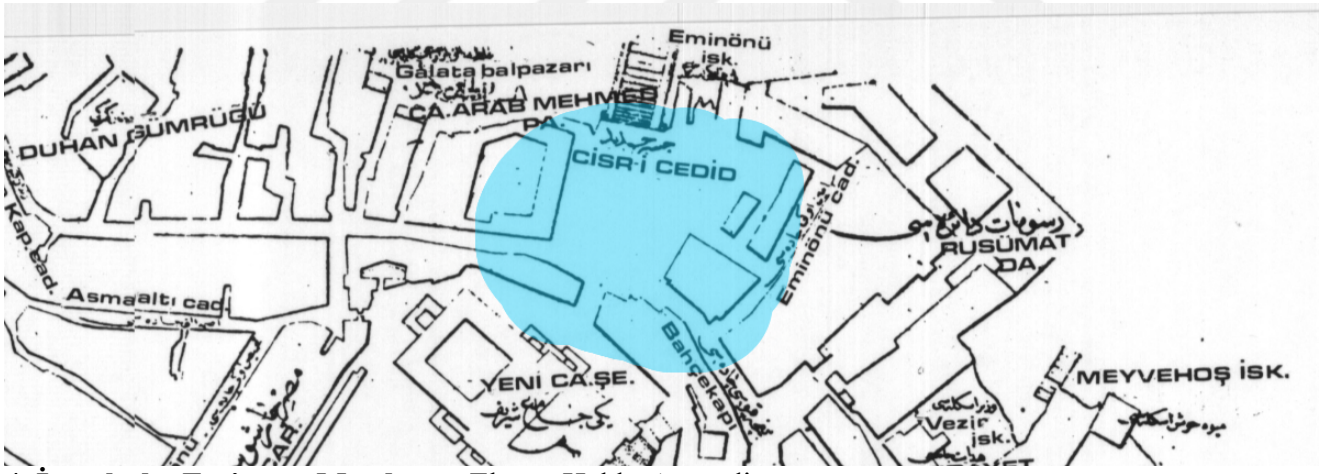
1. İstanbul – Eminönü Meydanı – Google Maps

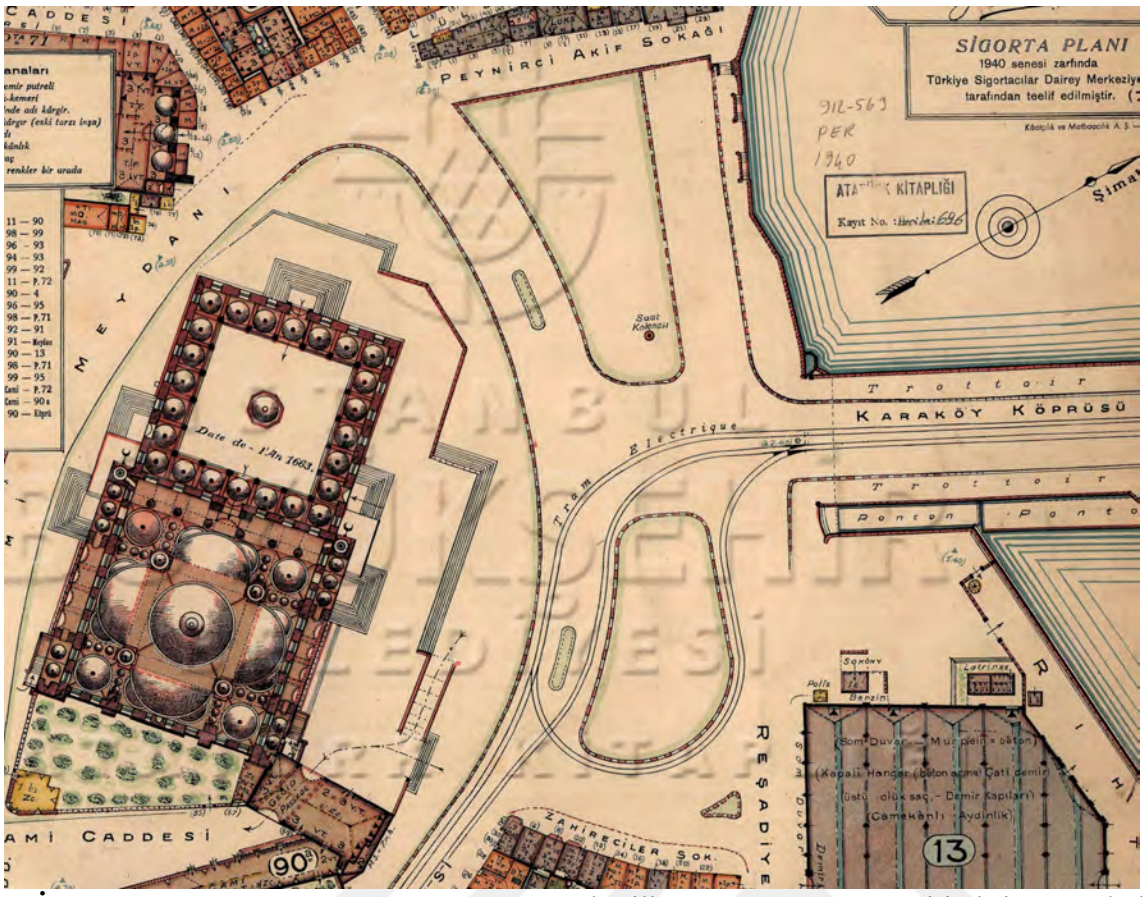
2. İstanbul – Eminönü Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita.

3. İstanbul – Eminönü Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

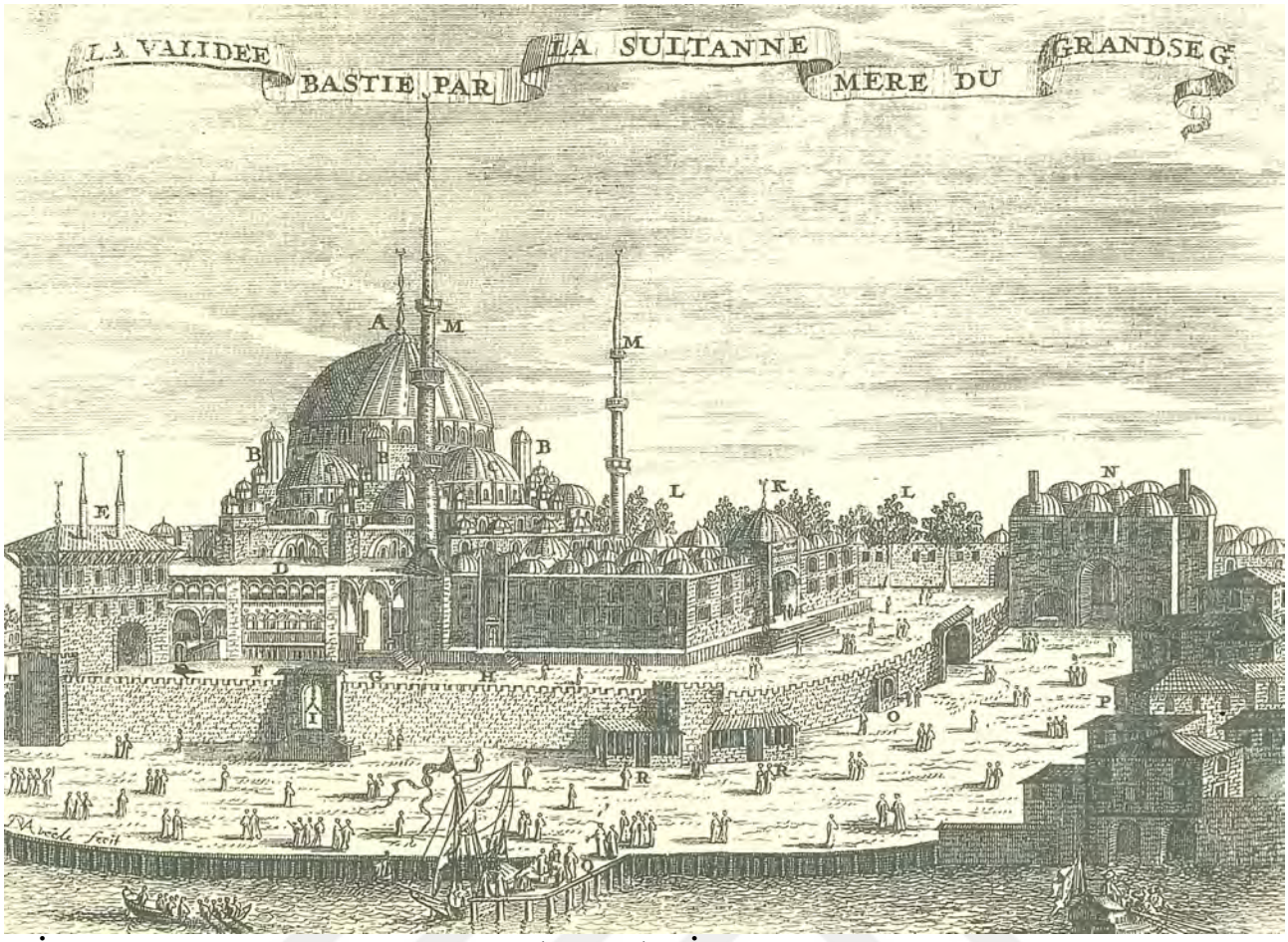
4. İstanbul – Eminönü Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

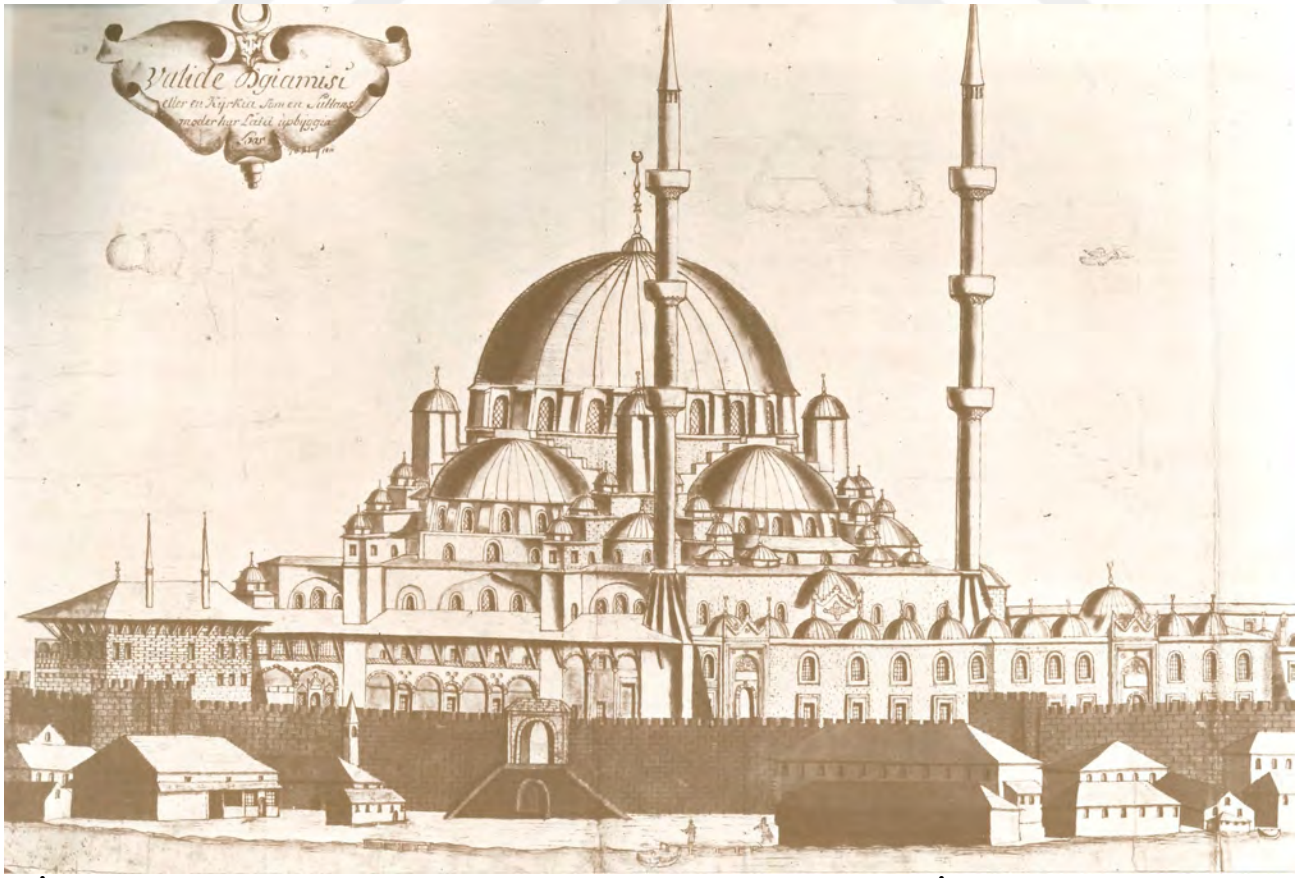
5. İstanbul – Eminönü Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in Hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 75, Eminönü, Yenicamii, Balıkpazarı.

6. İstanbul – Eminönü Meydanı – C. C. Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**.

7. İstanbul – Eminönü Meydanı – Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 225.

8. İstanbul – Eminönü Meydanı – Loos – 1712 – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 46.

9. İstanbul – Eminönü Meydanı – Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, s. 51.

10. İstanbul – Eminönü Meydanı Yıkımlar – 1957 – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 171.

11. İstanbul – Eminönü Meydanı – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**.

12. İstanbul – Eminönü Meydanı – Yeni Cami'nin kapısının solunda eski Gümrük Muhafızlığı binası – Lorando – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 46.

13. İstanbul – Eminönü Meydanı – Robertson – Sedad Hakkı Eldem, **İstanbul Anıları**, s. 47.

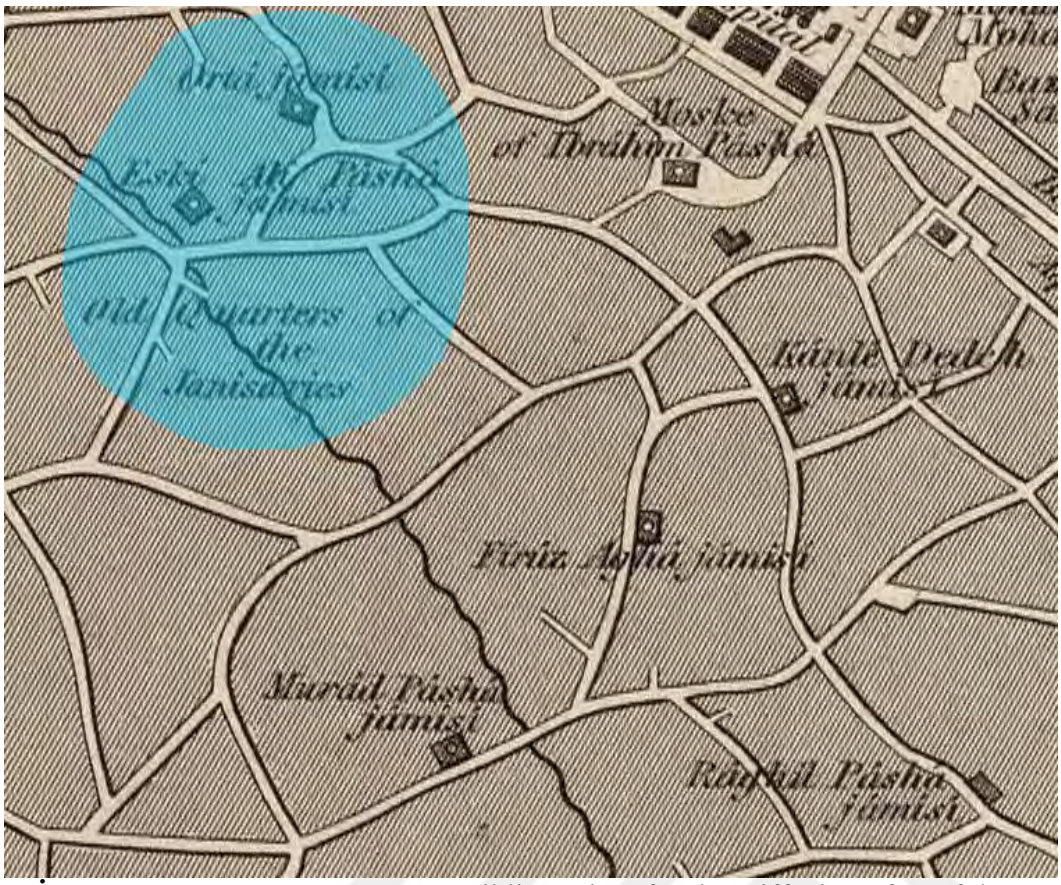
14. İstanbul – Eminönü ve Yeni Cami Meydanları – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 57.

1. İstanbul – Et Meydanı – Tahmini Sınırlar – Google Maps

2. İstanbul – Et Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

3. İstanbul – Et Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

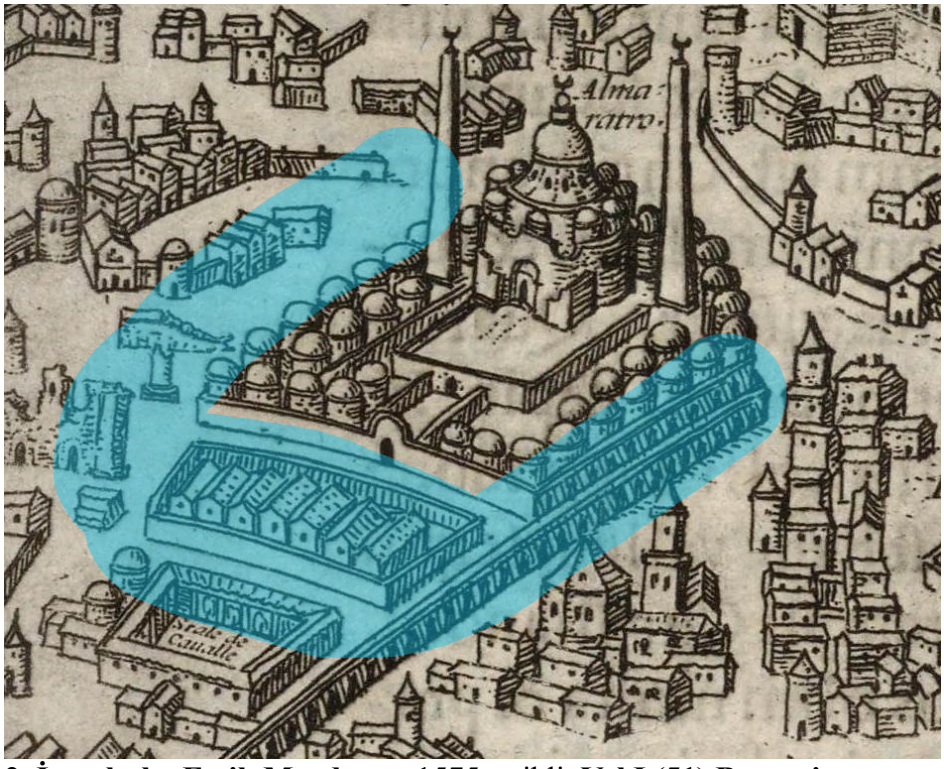

4. İstanbul – Et Meydanı – Tahmini Sınırlar – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

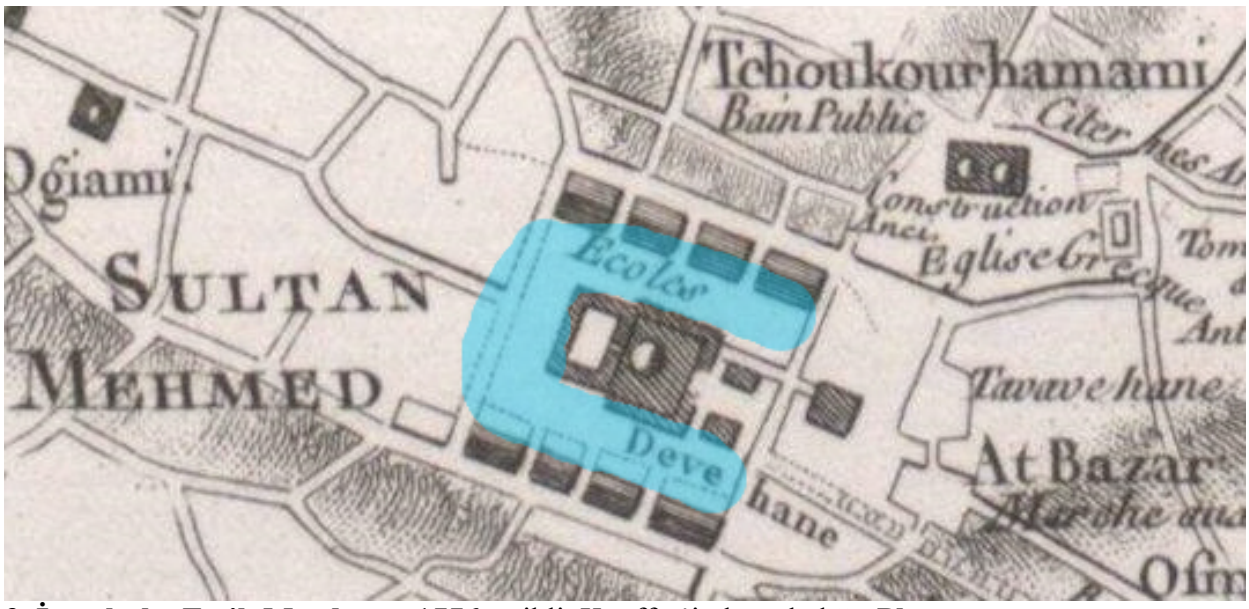
Fatih Meydanı

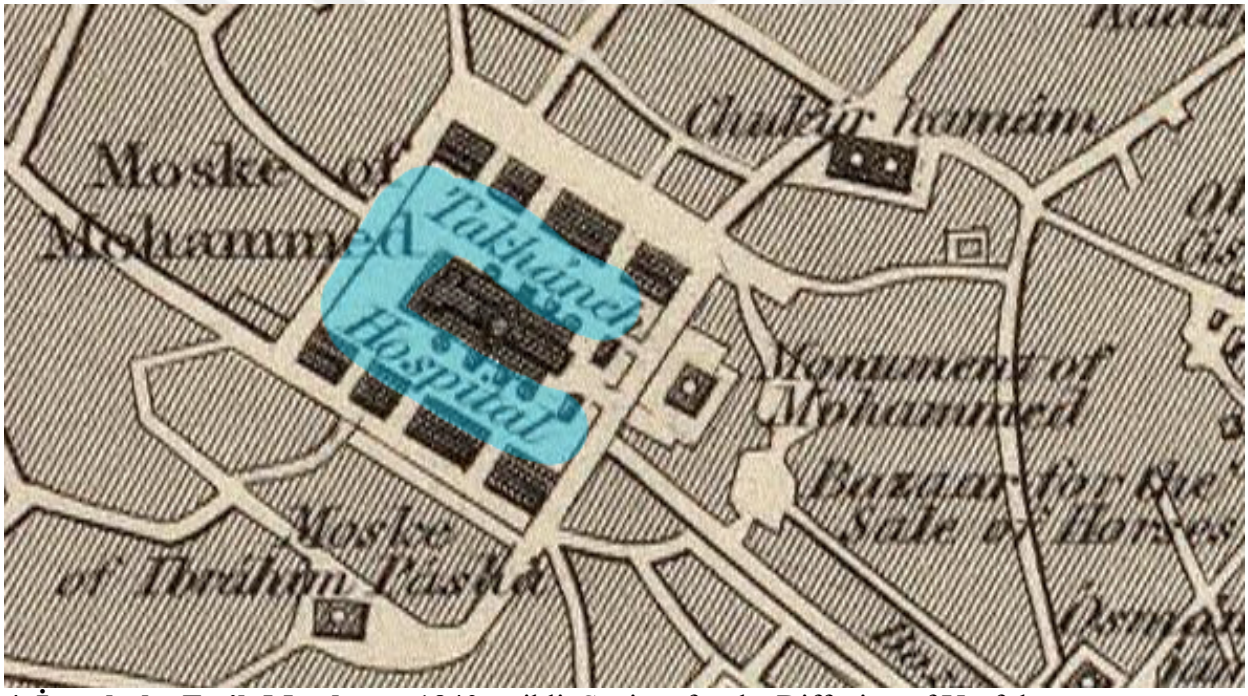
1. İstanbul – Fatih Meydanı – Google Maps

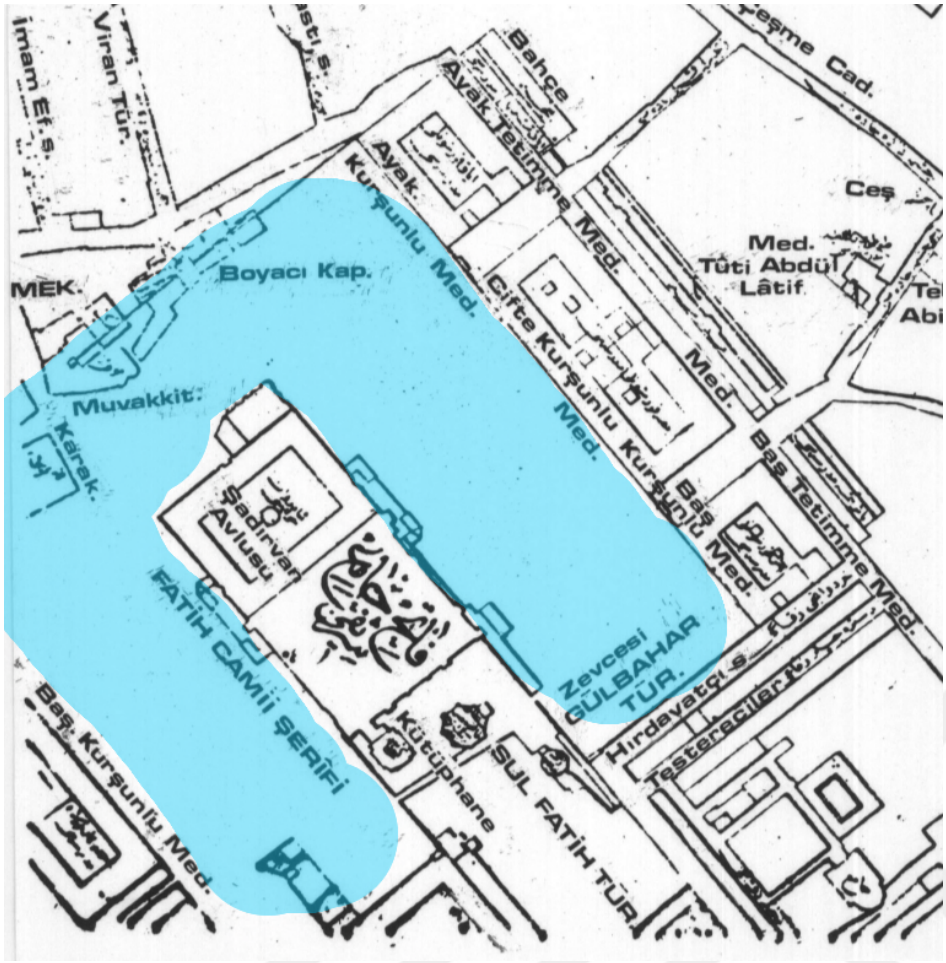
2. İstanbul – Fatih Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)** adlı harita.

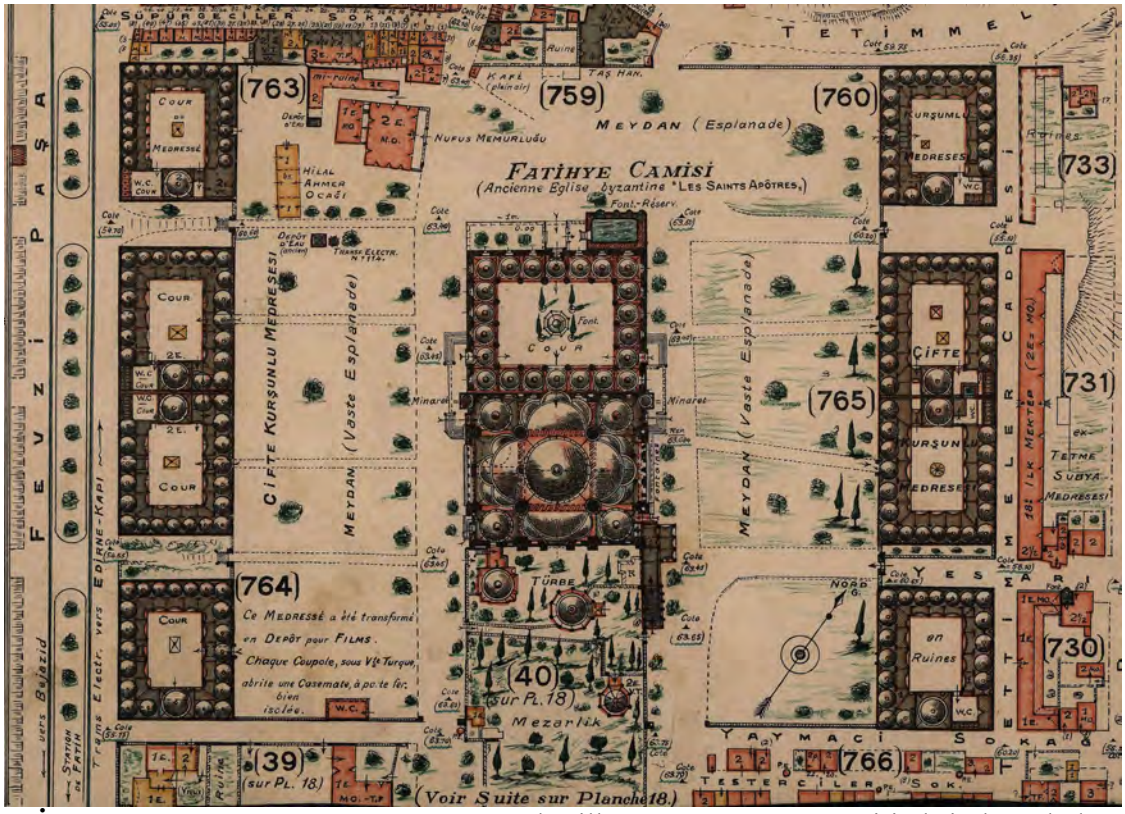
3. İstanbul – Fatih Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

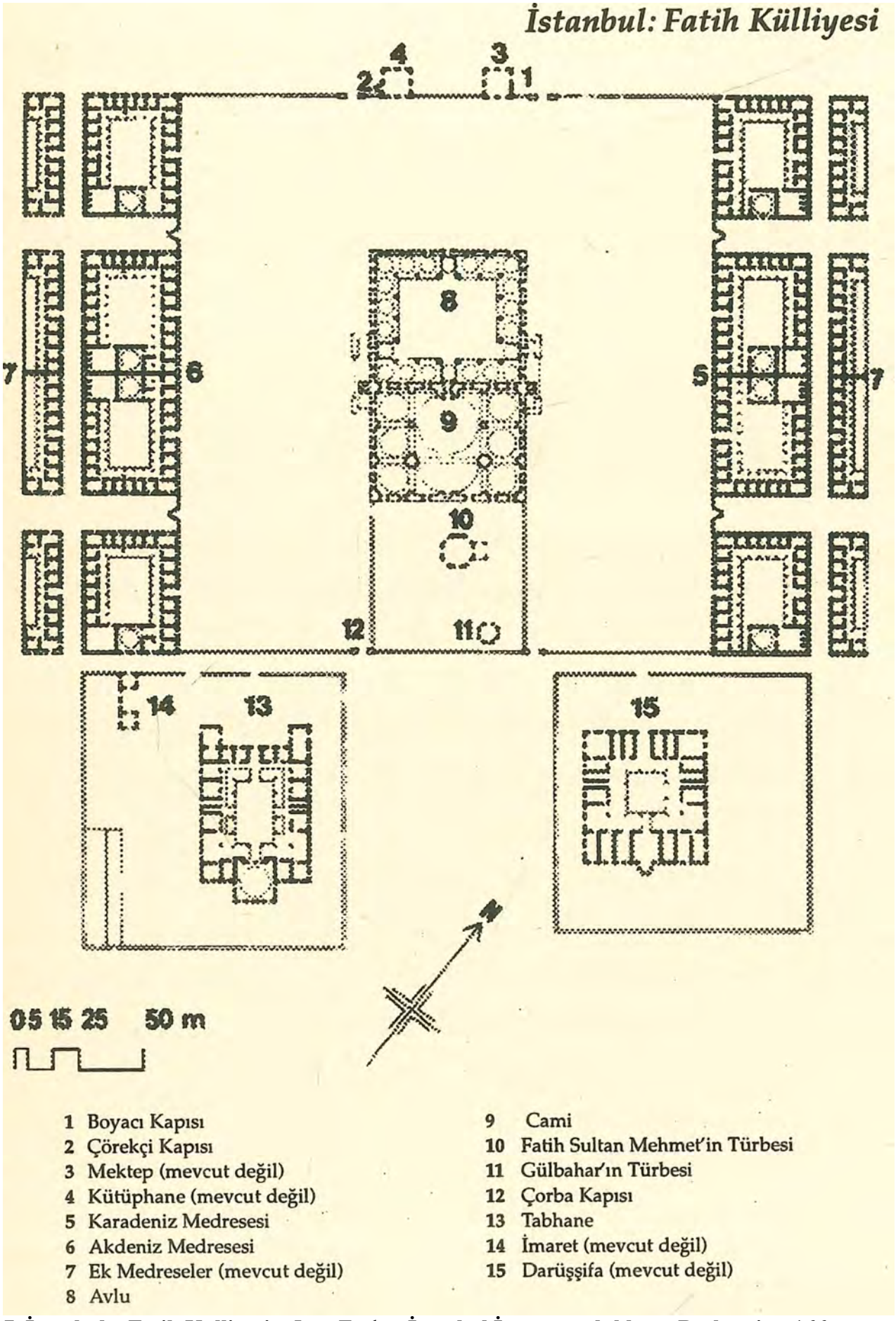
4. İstanbul – Fatih Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

5. İstanbul – Fatih Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958.

6. İstanbul – Fatih Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 36, Fatih.

7. İstanbul – Fatih Külliyesi – Jane Taylor, **İstanbul İmparatorlukların Başkenti**, s. 166.

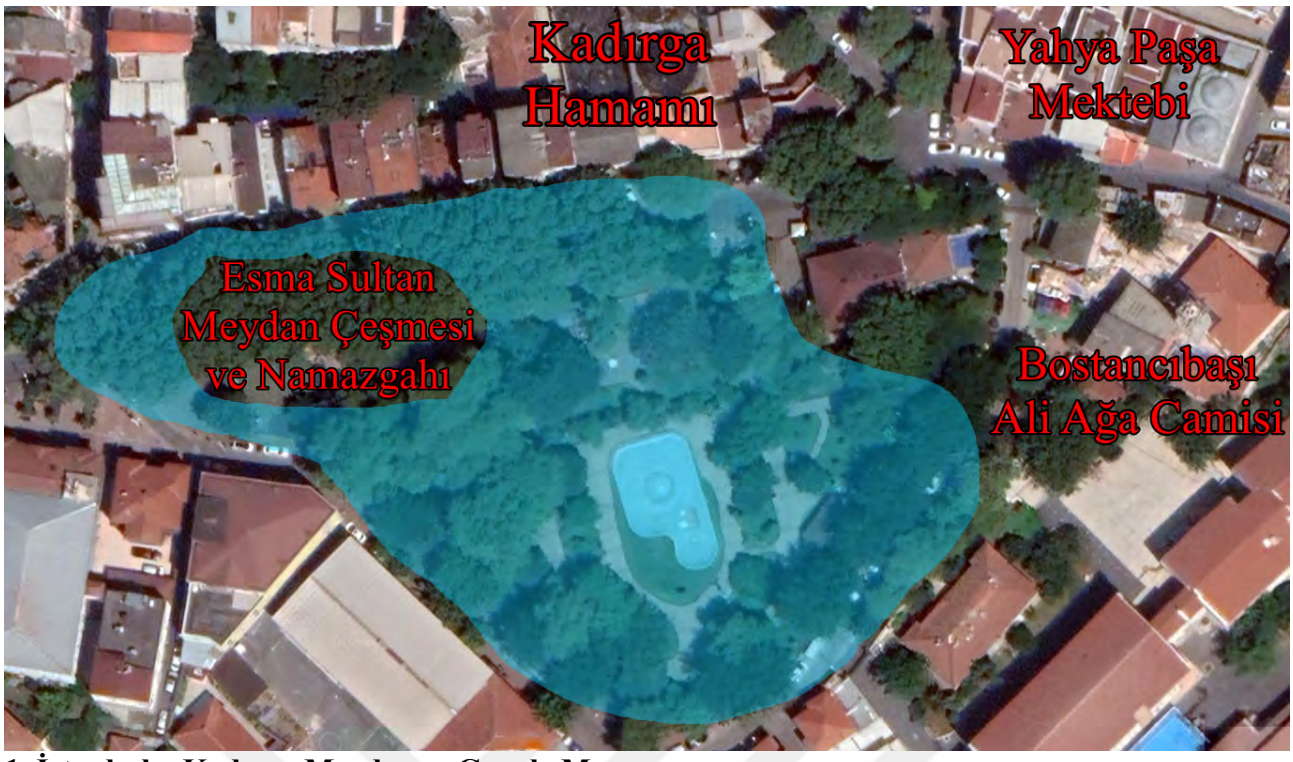

8. İstanbul – Fatih Meydanı – C. C. Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**.

9. İstanbul – Fatih Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri – III**, s. 385.

Kadırga Meydanı

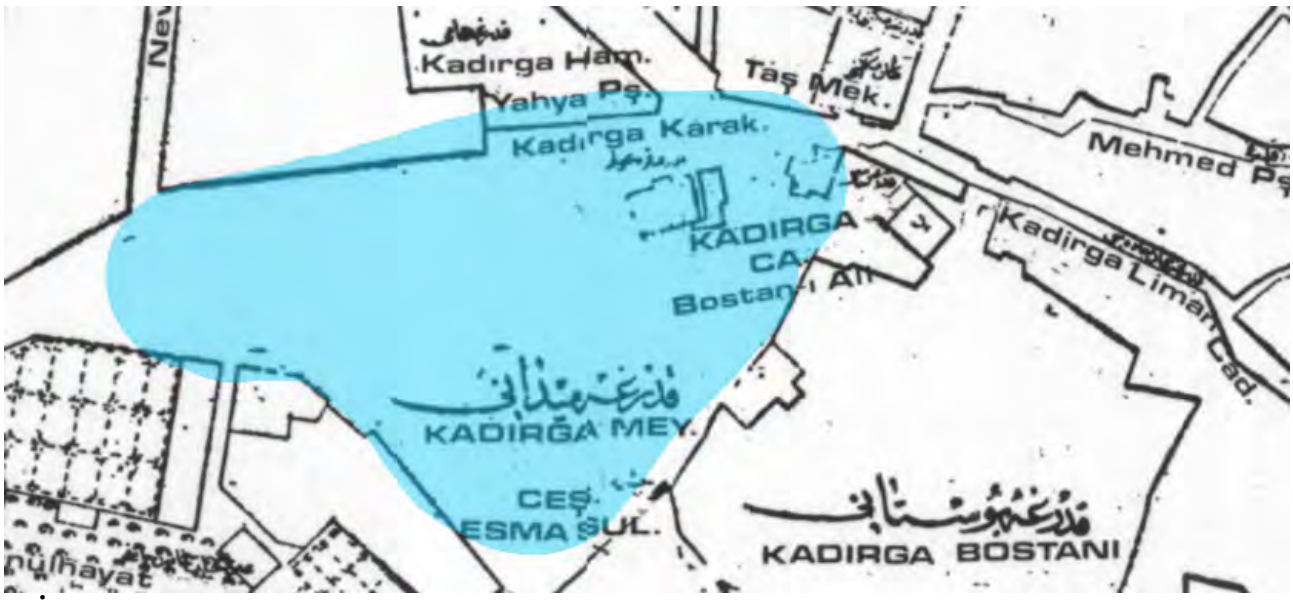
1. İstanbul – Kadırga Meydanı – Google Maps

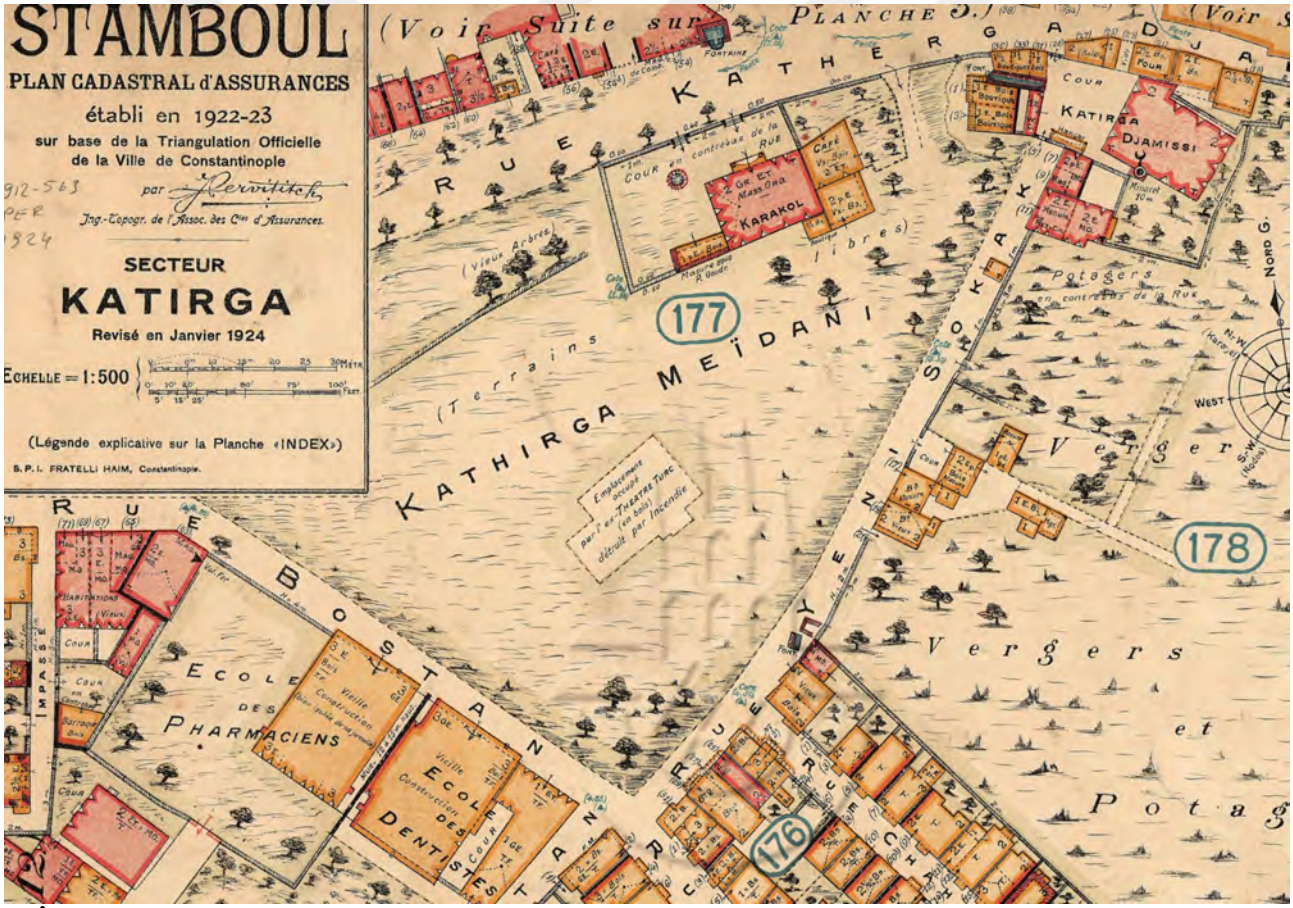
2. İstanbul – Kadırga Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

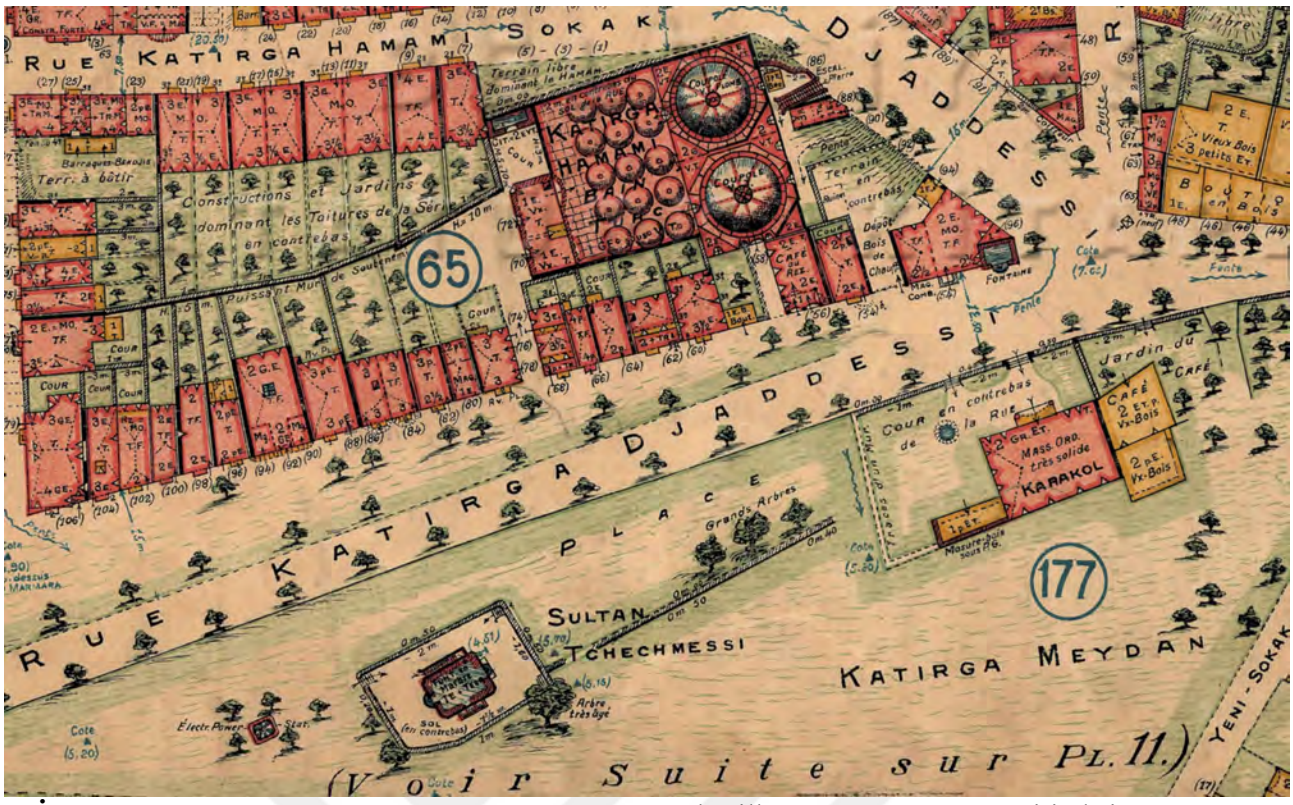
3. İstanbul – Kadırga Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

4. İstanbul – Kadırga Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958.

5. İstanbul – Kadırga Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası –** Pafta 11, Kadırga.

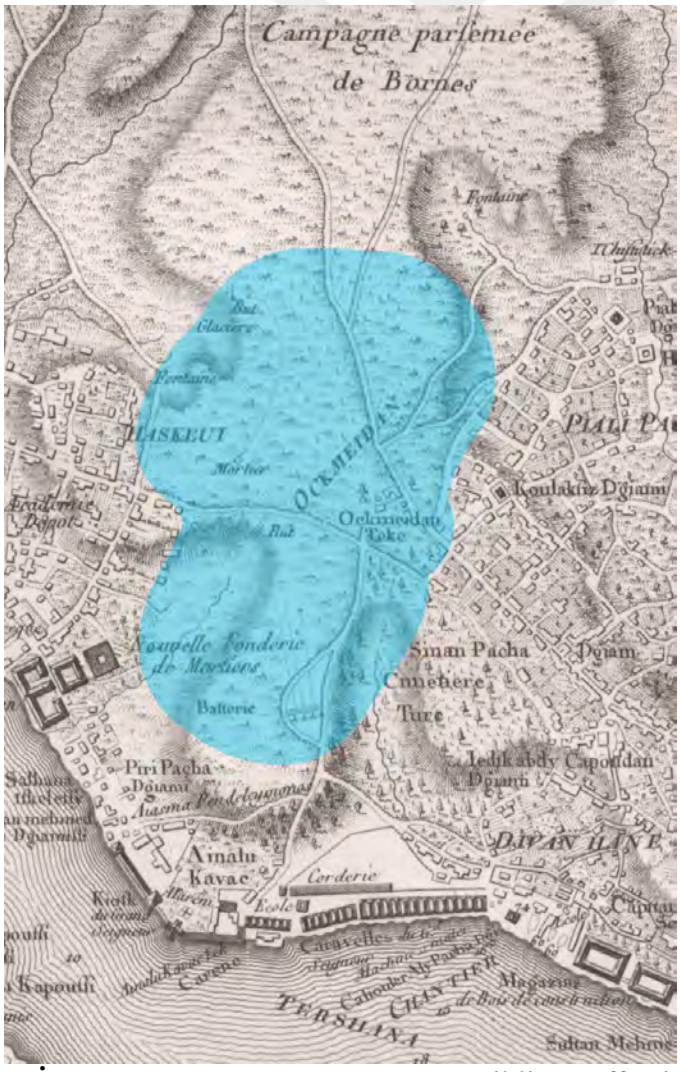

6. İstanbul – Kadırga Meydanı – Kuzey – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası –** Pafta 5, Emin Sinan, Kadırga.

Ok Meydanı

1. İstanbul – Ok Meydanı – Tahmini Saha – Google Maps

2. İstanbul – Ok Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

3. İstanbul – Ok Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

4. İstanbul – Ok Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 17, Kasımpaşa, Büyük Piyale Paşa.

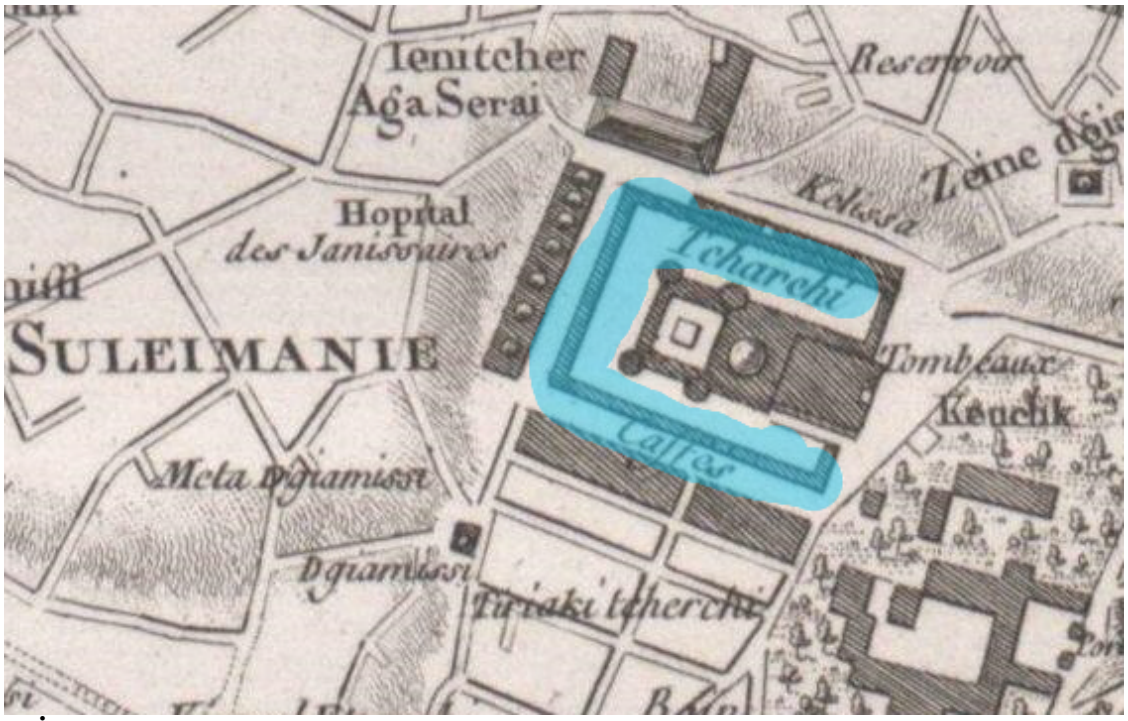

5. İstanbul – Ok Meydanı – Menzil Taşları – Necdet İşli, Esin Demirel İşli, "Ok Meydanı", **DBİA**, c. 6, s. 126.

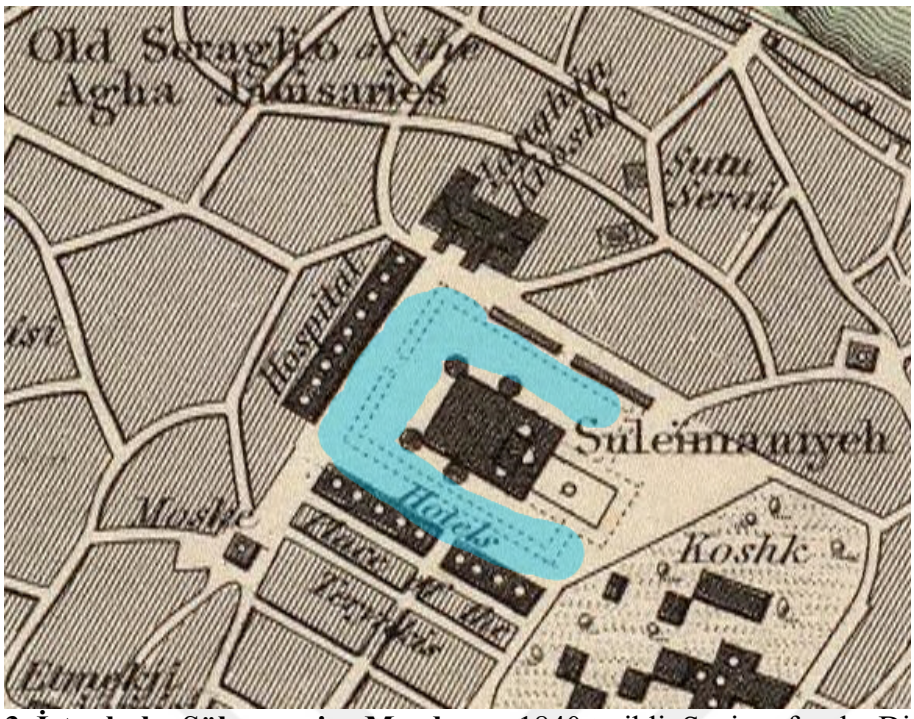
Süleymaniye Meydanı

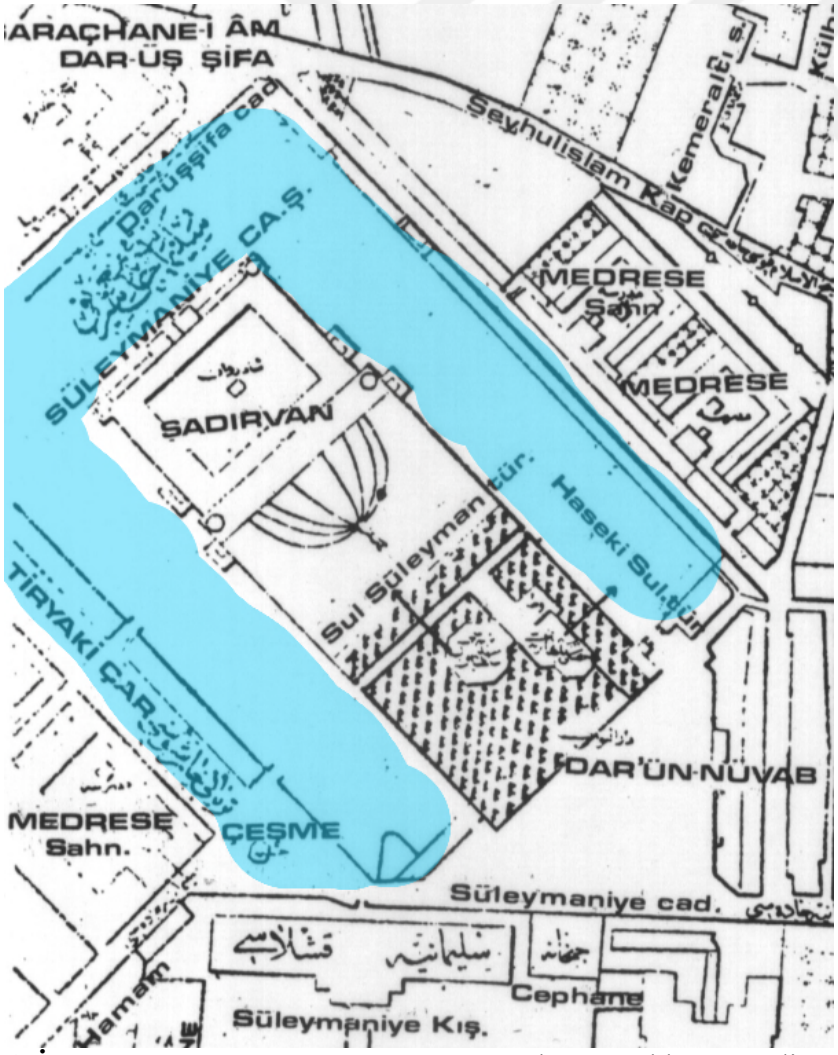
1. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Google Maps

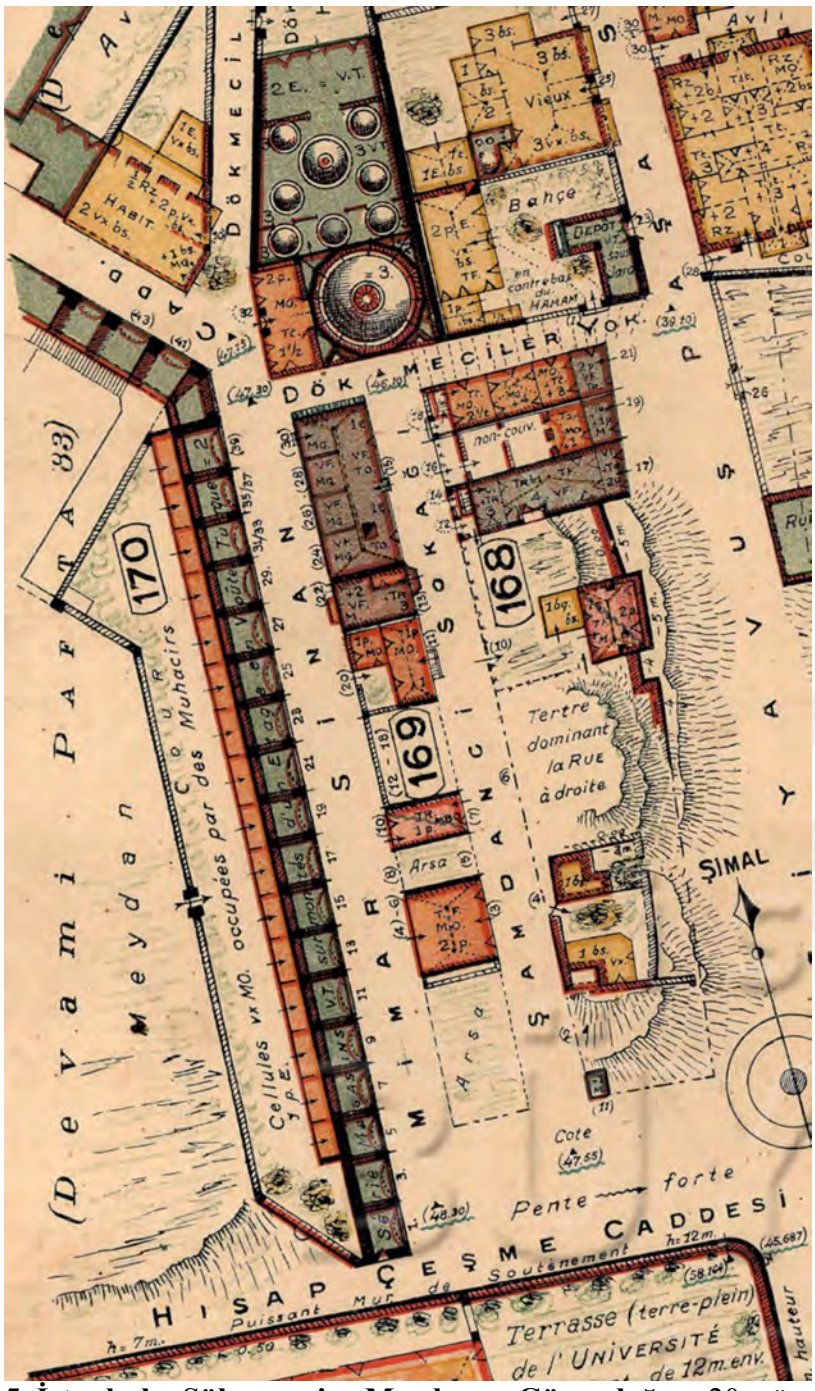
2. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

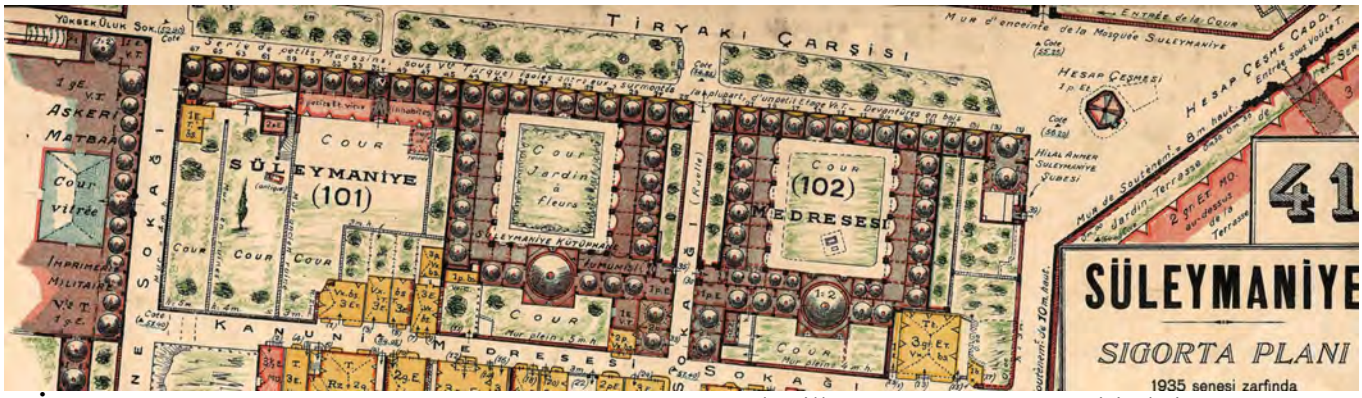
3. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

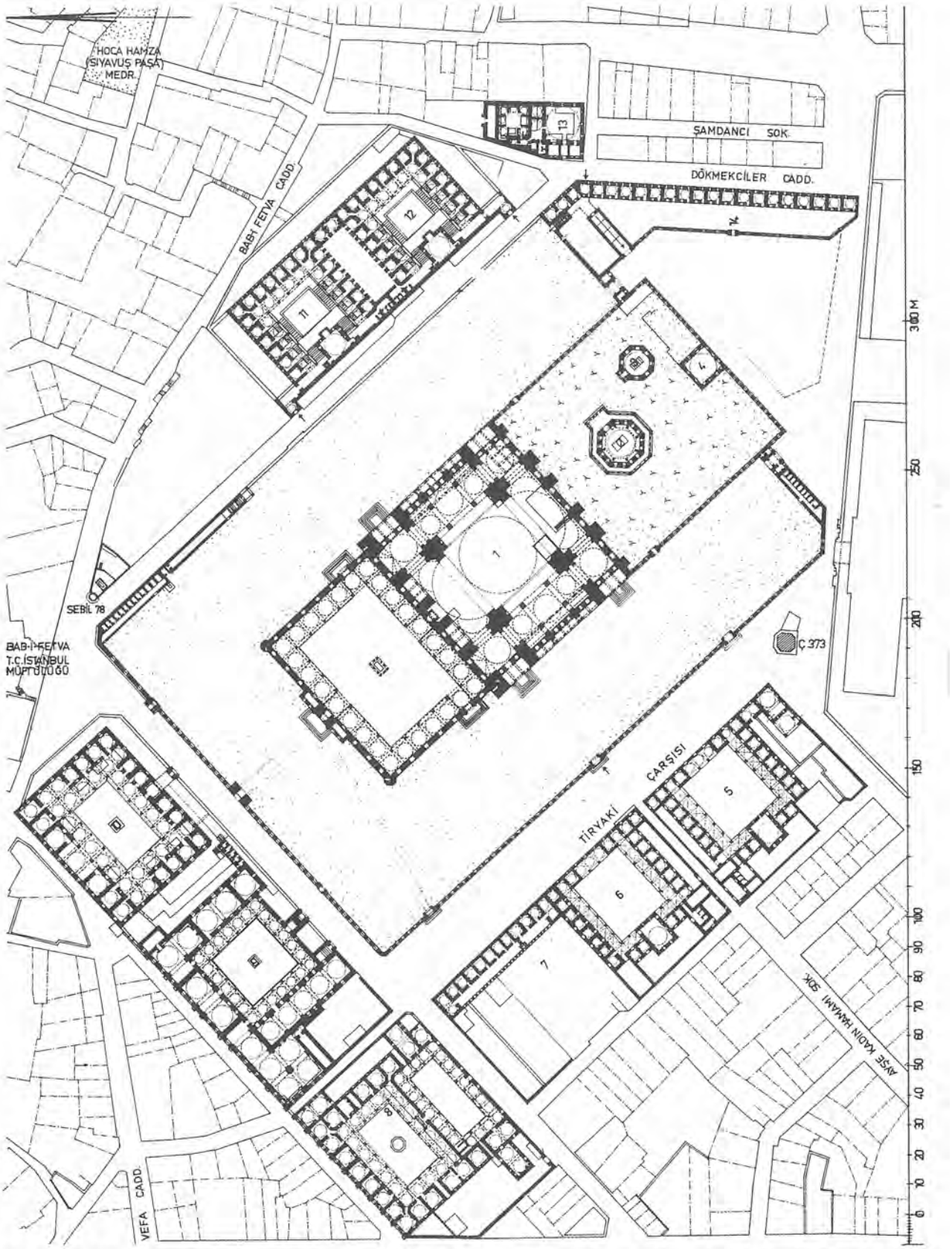
4. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

5. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Güneydoğu – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 68, Süleymaniye.

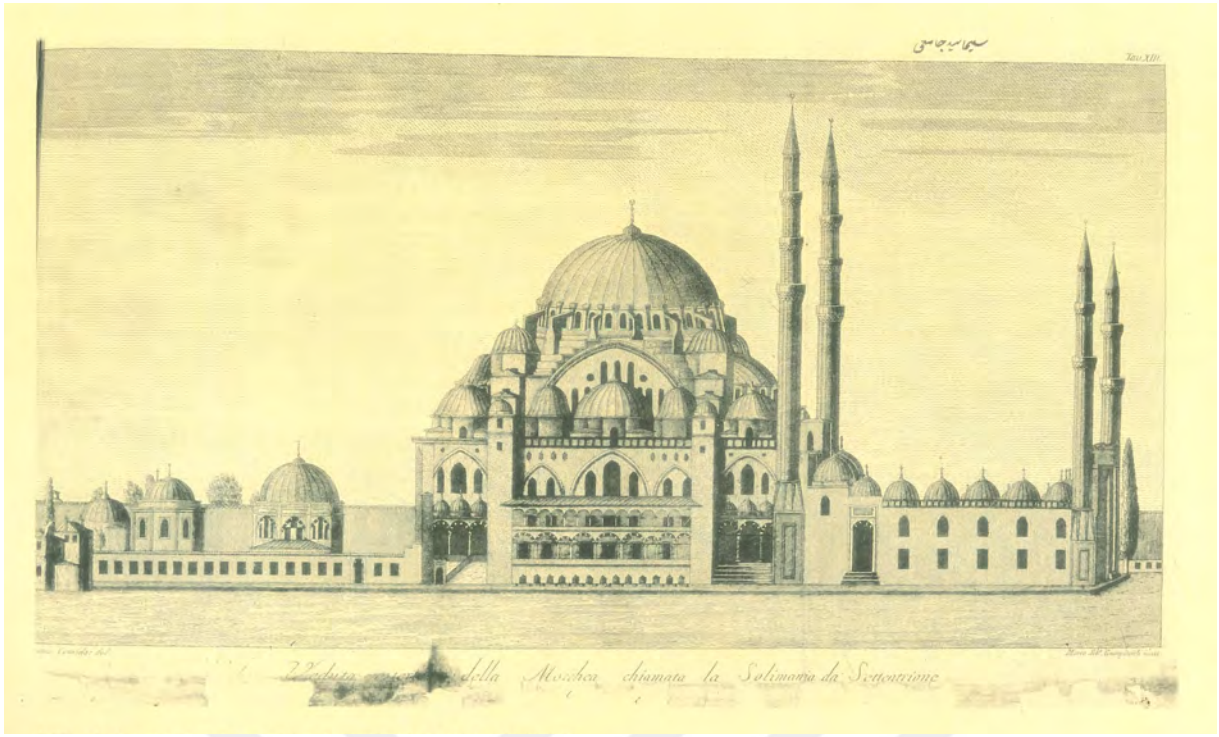

6. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 41, Süleymaniye.

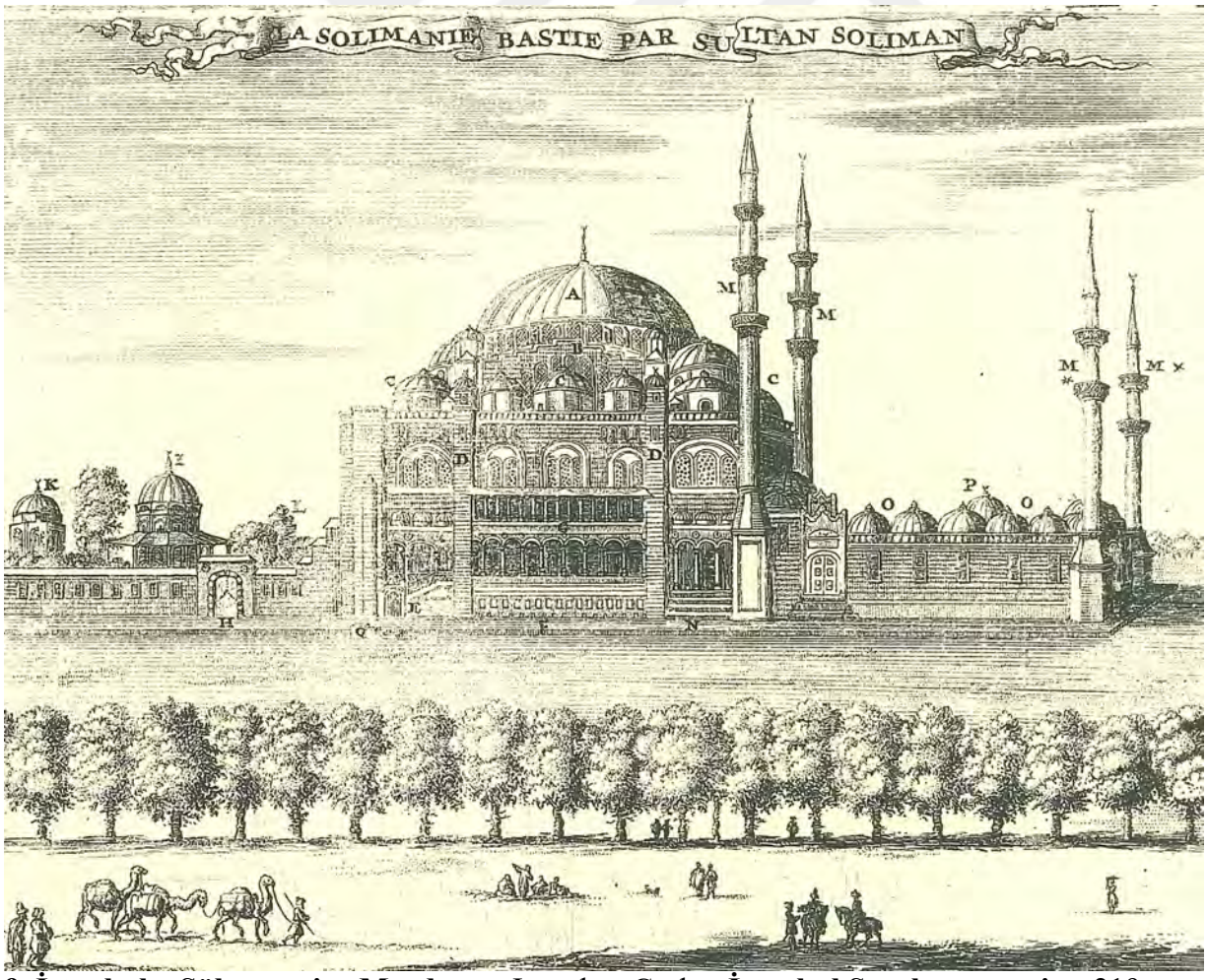

561. Sultan Süleyman'ın vakıf külliyesinin konumu. Ö. 1:2000. 1. Cami, 2. Sultan Süleyman'ın türbesi, 3. Haseki Hürrem Sultan'ın türbesi, 4. Türbedar odası, 5. Evvel Medresesi ve mektep, 6. Sâni Medresesi, 7. Tıp Medresesi, 8. Darüşşifa, 9. İmaret, 10. Tabhane, 11. Sâlis Medresesi, 12. Râbi Medresesi, 13. Dökmeciler Hamamı, 14. Darülhadis Medresesi; Sebil 78'in yanında Mimar Sinan'ın türbesi.

7. İstanbul – Süleymaniye Külliyesi – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 465.

8. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – C. C. Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**.

9. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, s. 219.

10. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Thomas Allom, **İstanbul Manzaraları**.

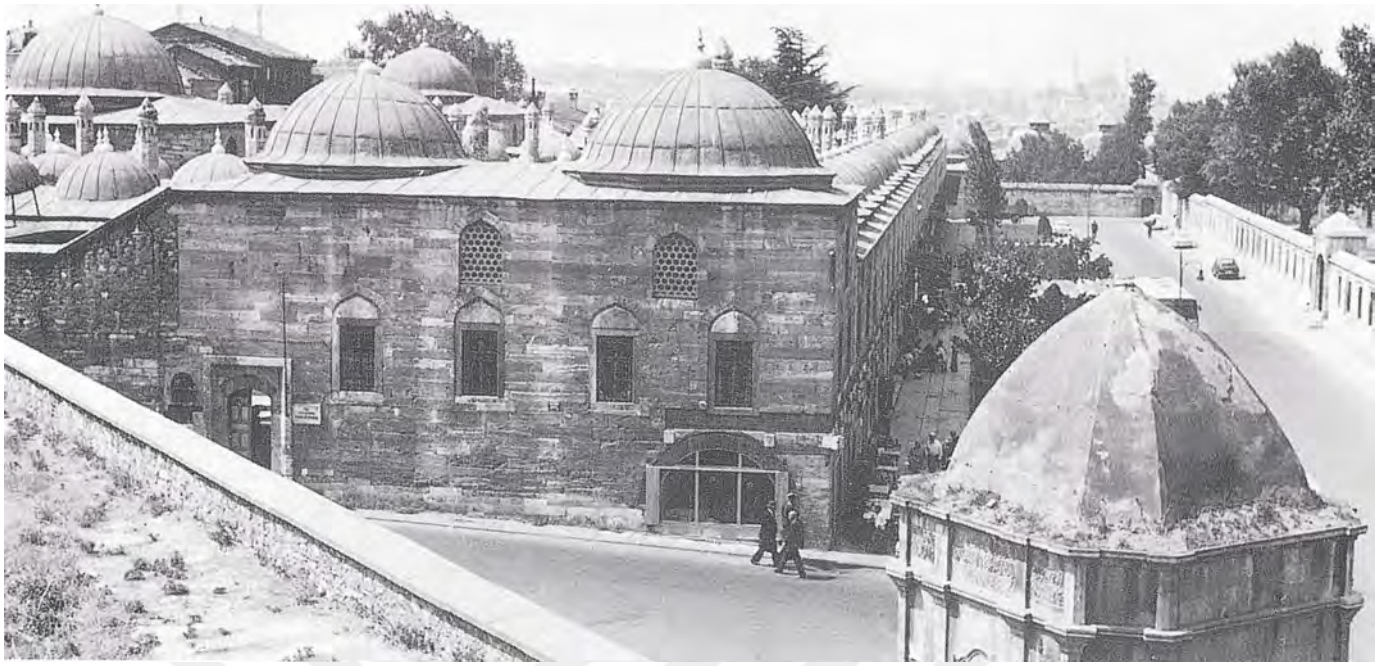
11. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Tiryaki Çarşısı – Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, s. 53.

12. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Hesap Çeşmesi – Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, s. 53.

13. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Tiryaki Çarşısı – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, s. 30.

14. İstanbul – Süleymaniye Meydanı – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 469.

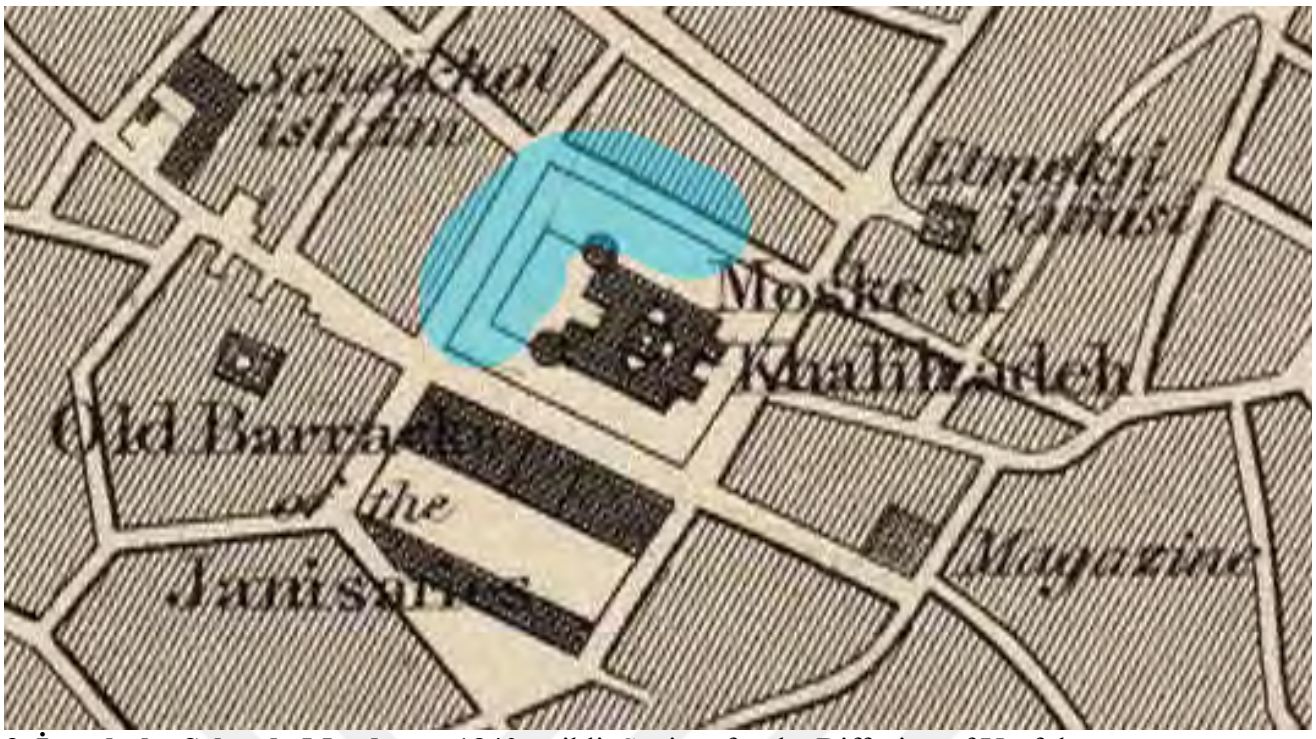
Şehzade Meydanı

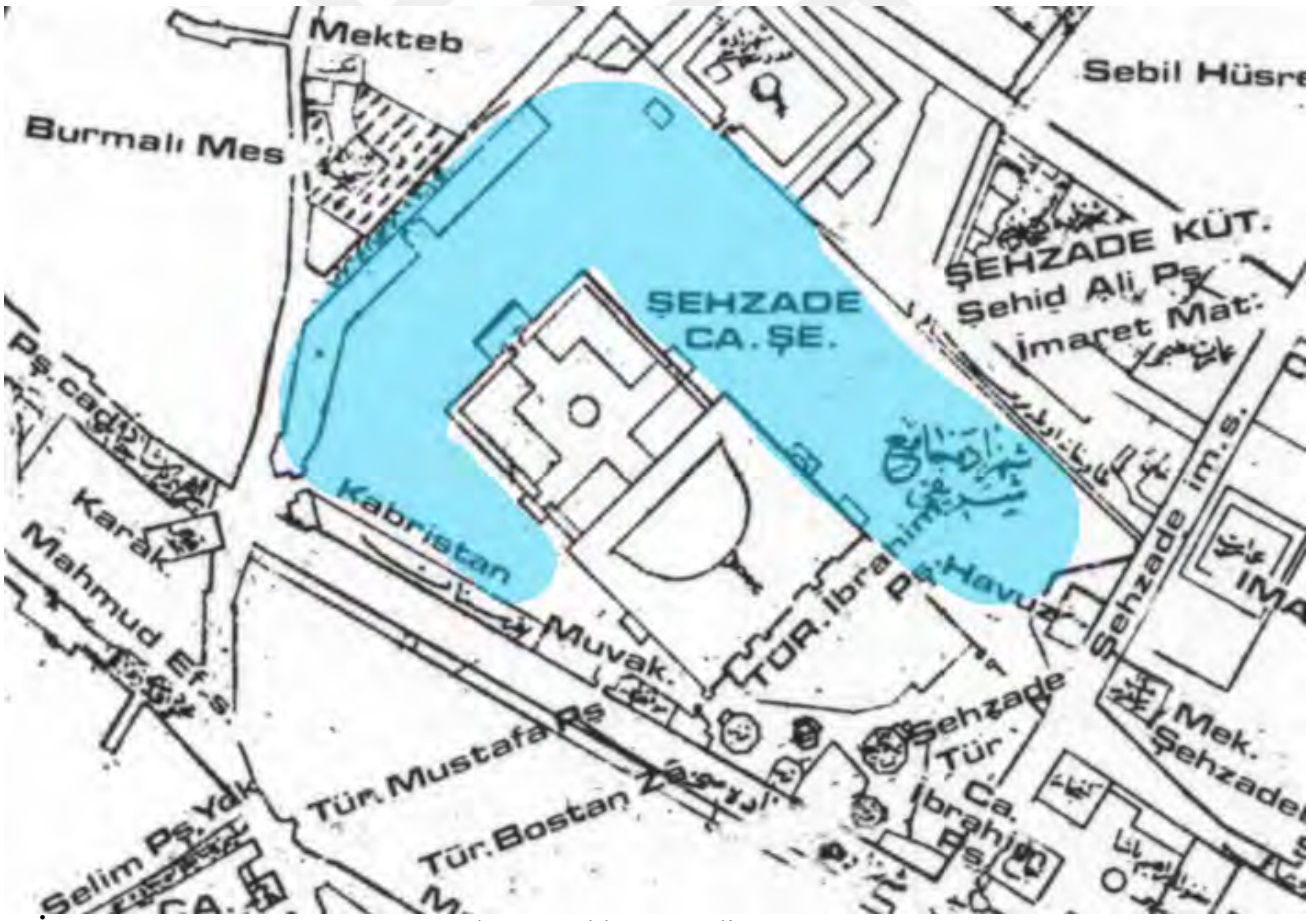
1. İstanbul – Şehzade Meydanı – Google Maps

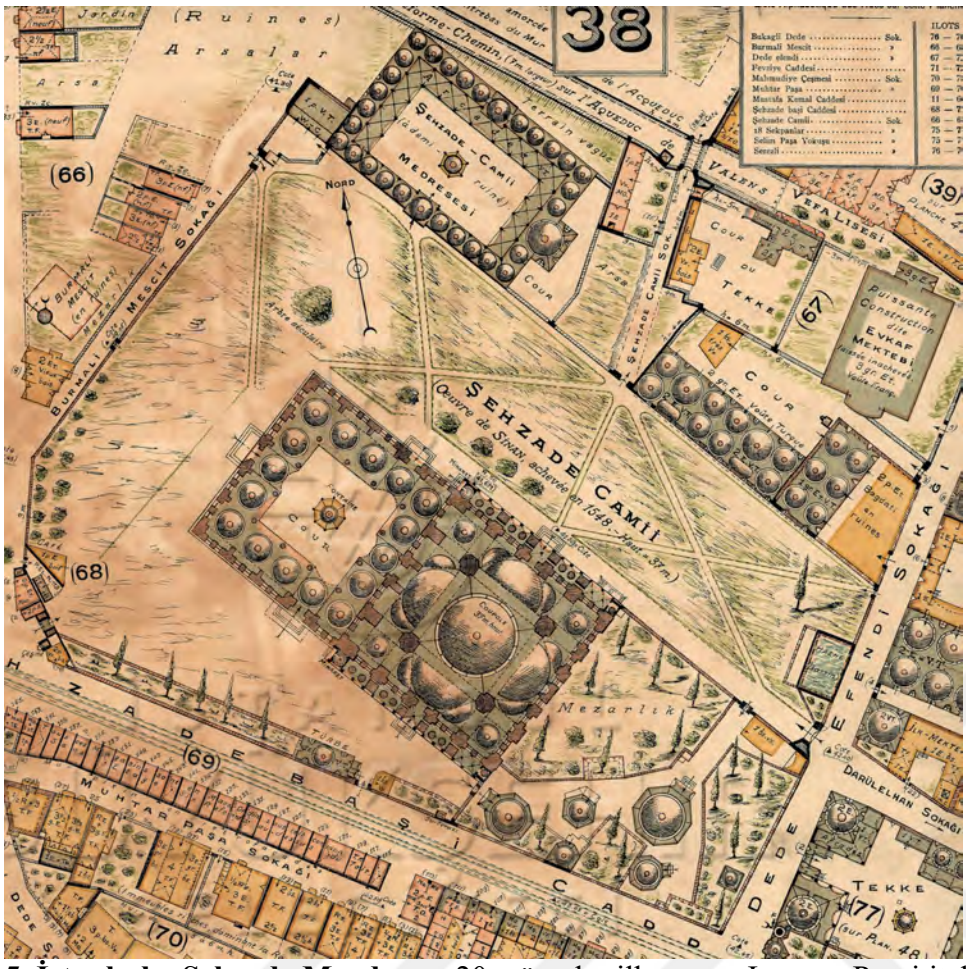
2. İstanbul – Şehzade Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita.

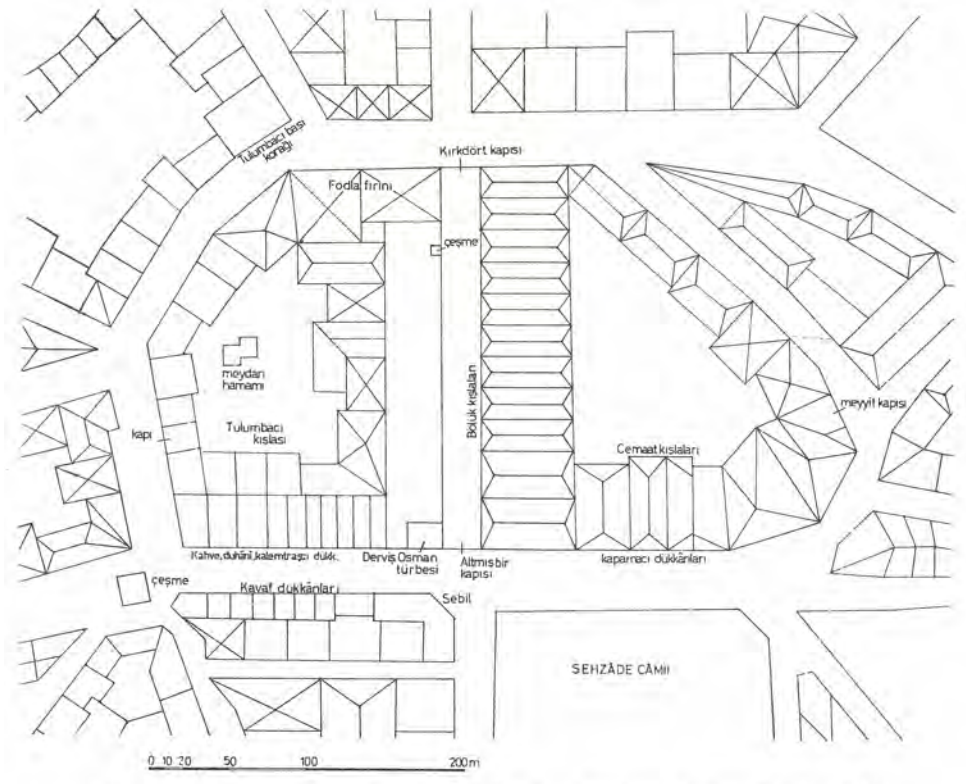
3. İstanbul – Şehzade Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

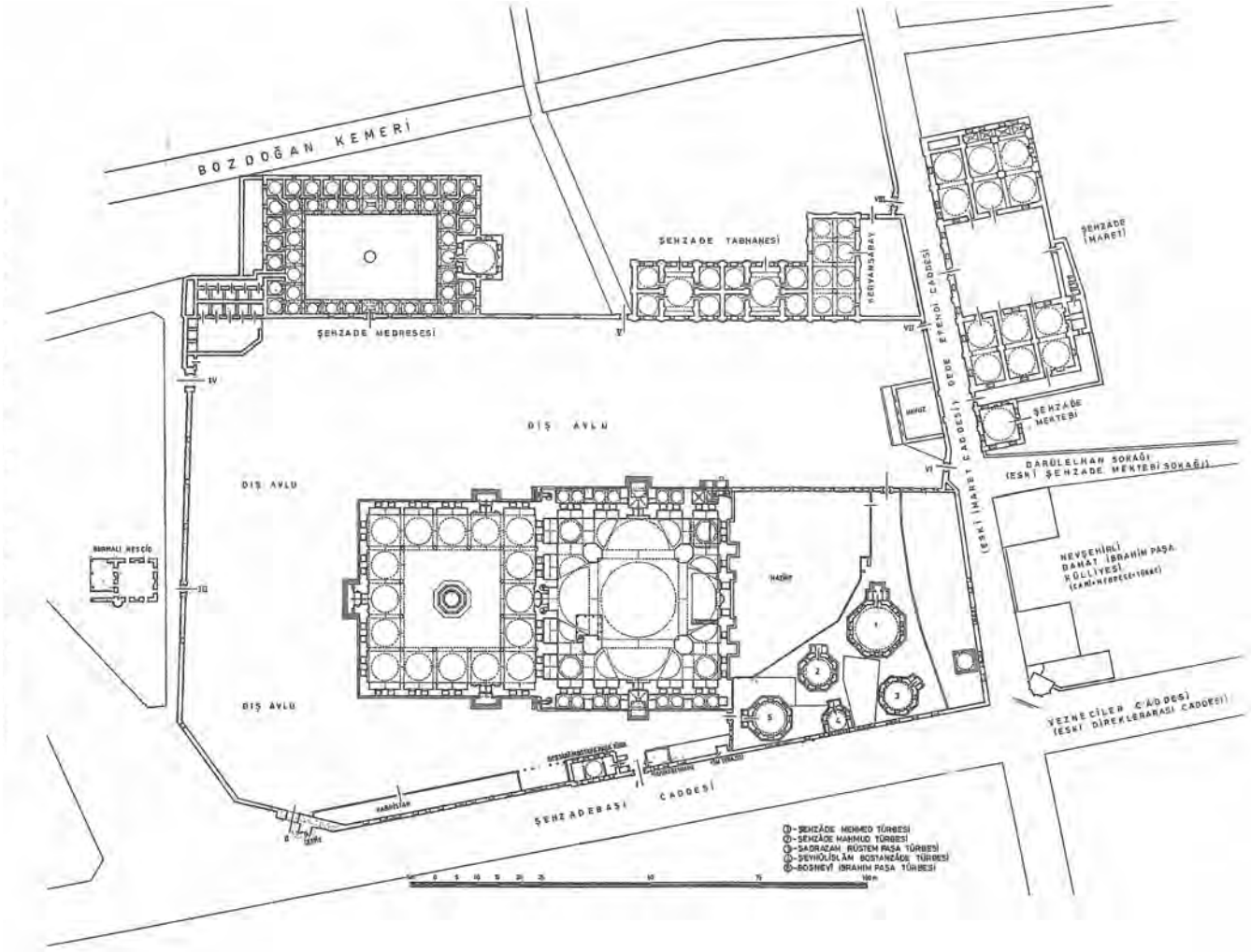
4. İstanbul – Şehzade Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958.

5. İstanbul – Şehzade Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 38, Şehzadebaşı.

6. İstanbul – Şehzadebaşı – Acemioğlanlar Kışlası – Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri – IV**, s. 549.

7. İstanbul – Şehzade Külliyesi – İ. Aydın Yüksel, **Kanuni Devri – VI**, s. 686.

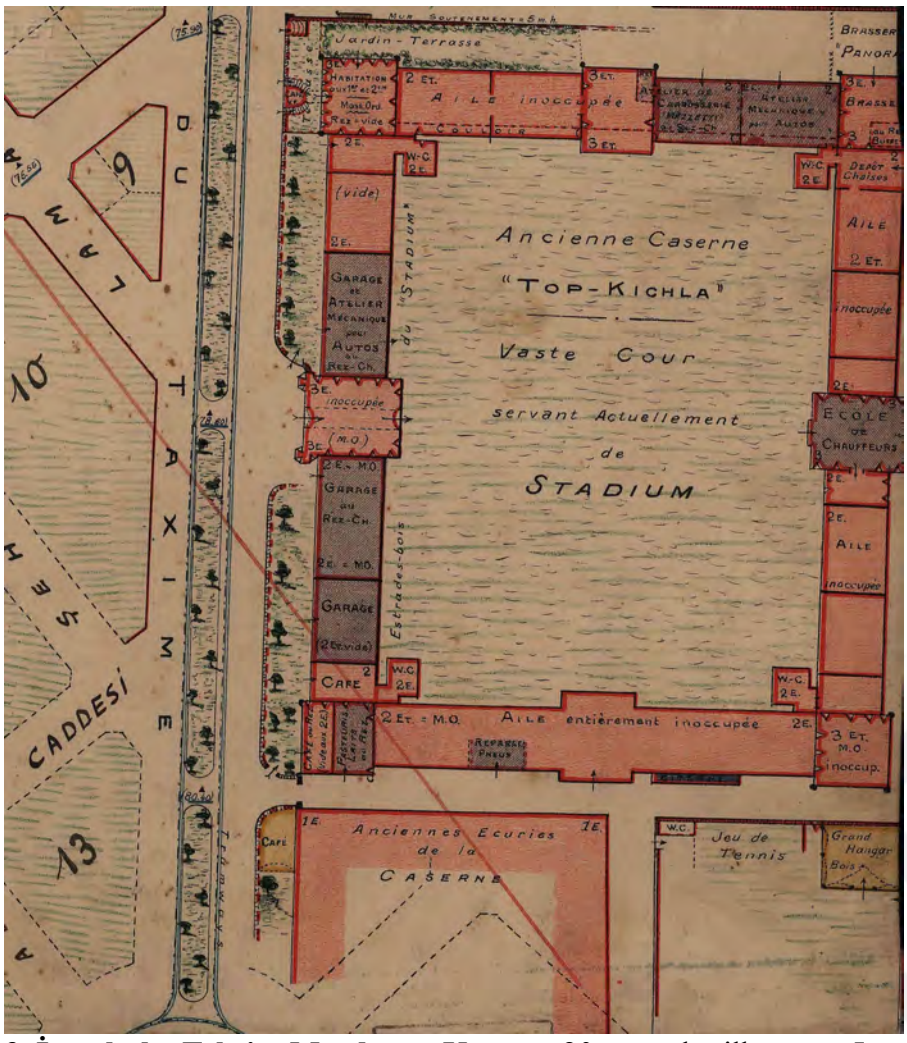
Taksim Meydanı

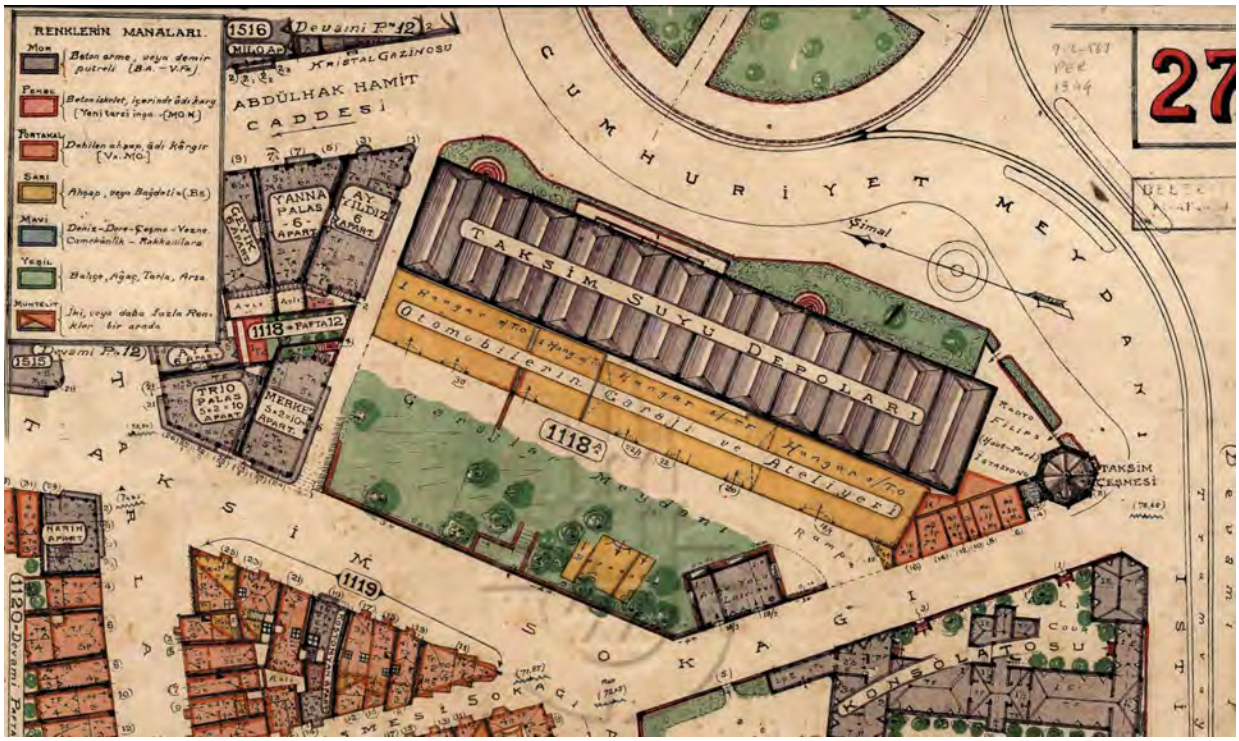
1. İstanbul – Taksim Meydanı – Google Maps

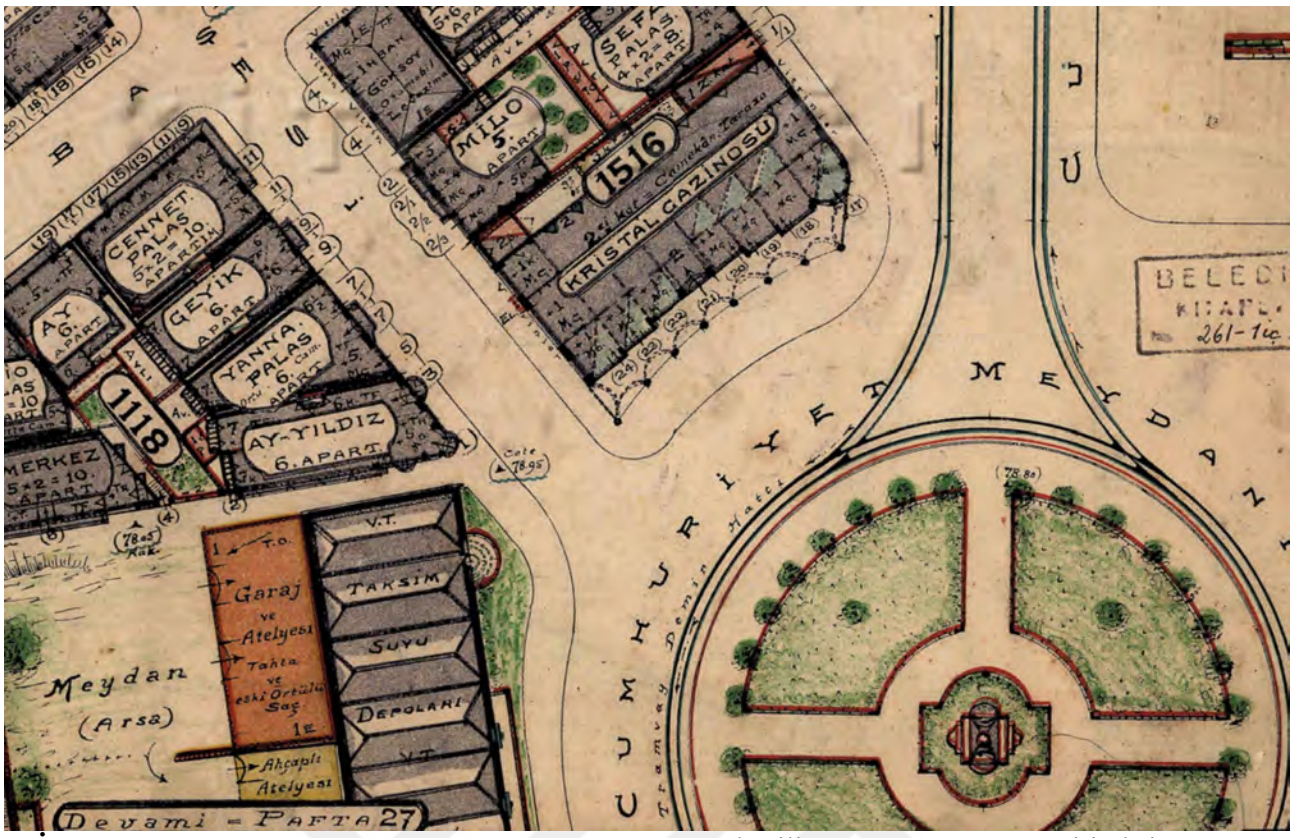
2. İstanbul – Taksim Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

3. İstanbul – Taksim Meydanı – Kuzey – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 12, Taksim, Topçu Kışlası.

4. Taksim Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 27, Taksim, Şehit Muhtar Bey Mahallesi.

5. İstanbul – Taksim Meydanı – Kuzeybatı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 12, Beyoğlu, Taksim, Kocatepe Mahallesi, Talimhane.

6. İstanbul – Taksim Meydanı – 20. yüzyılın ilk çeyreği, Semih Eryıldız, **Bölge, Kent ve Çevreye Kültürel Yaklaşım Olarak Avrasya Megapolü İstanbul**.

7. İstanbul – Taksim Meydanı – Su Maksemi ve Depoları – 20. yüzyılın ilk çeyreği, Çelik Gülersoy, **Taksim: Bir Meydanın Hikayesi**, s. 12.

8. İstanbul – Taksim Meydanı – Topçu Kışlası – 20. yüzyılın ilk çeyreği, Çelik Gülersoy, **Taksim: Bir Meydanın Hikayesi**, s. 96.

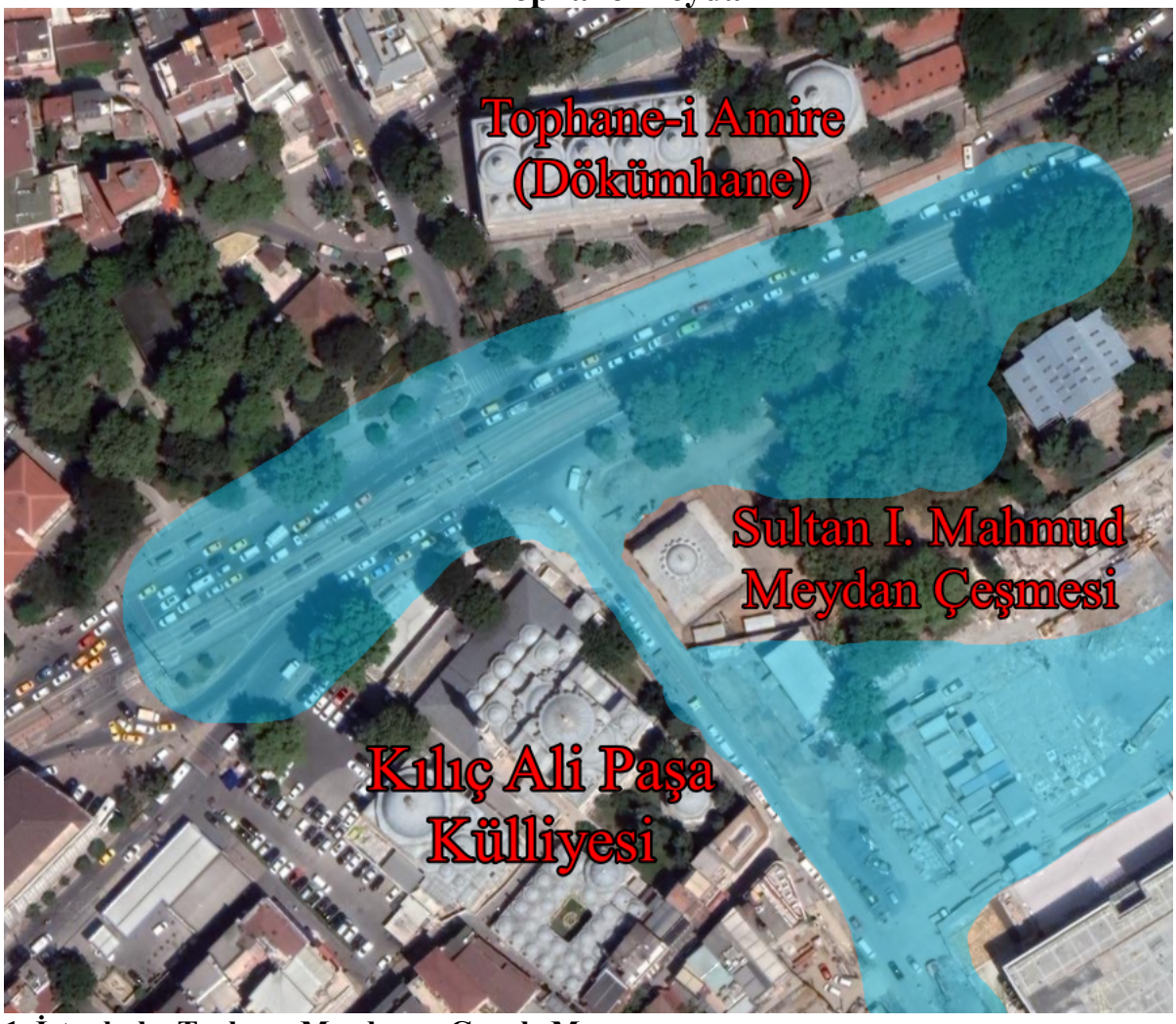

9. İstanbul – Taksim Meydanı – Topçu Kışlası ve Topçular – Mustafa Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, s. 60.

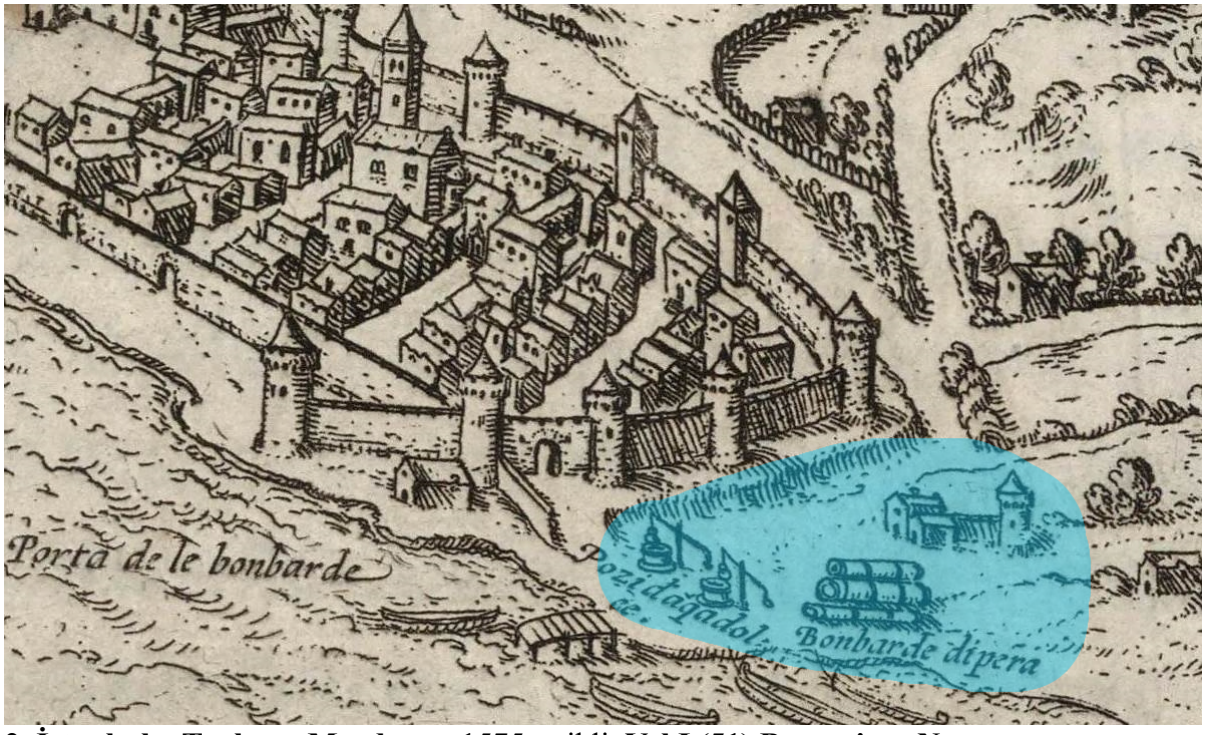

10. İstanbul – Taksim Meydanı – 1930'lu seneler, Mustafa Cezar, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, s. 60.

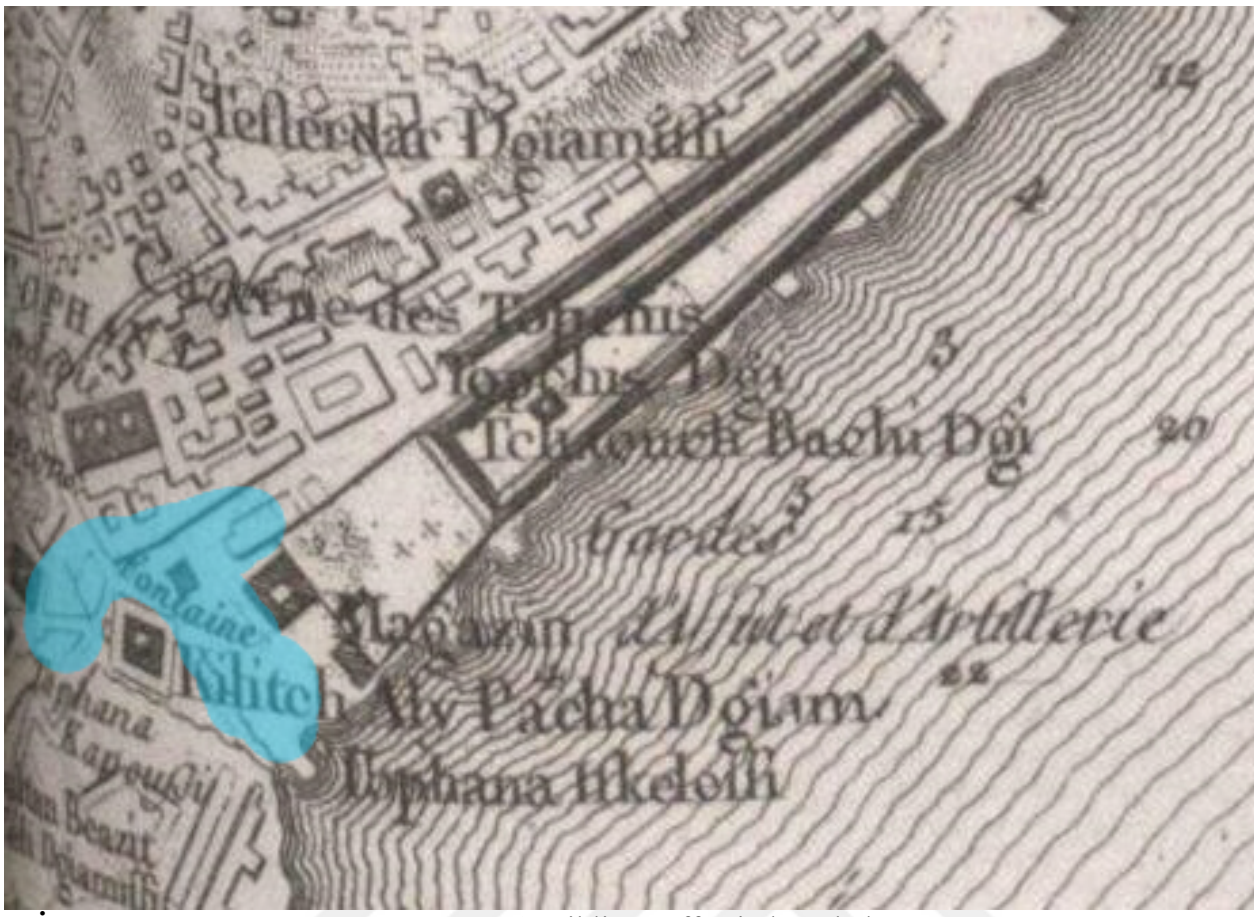
Tophane Meydanı

1. İstanbul – Tophane Meydanı – Google Maps

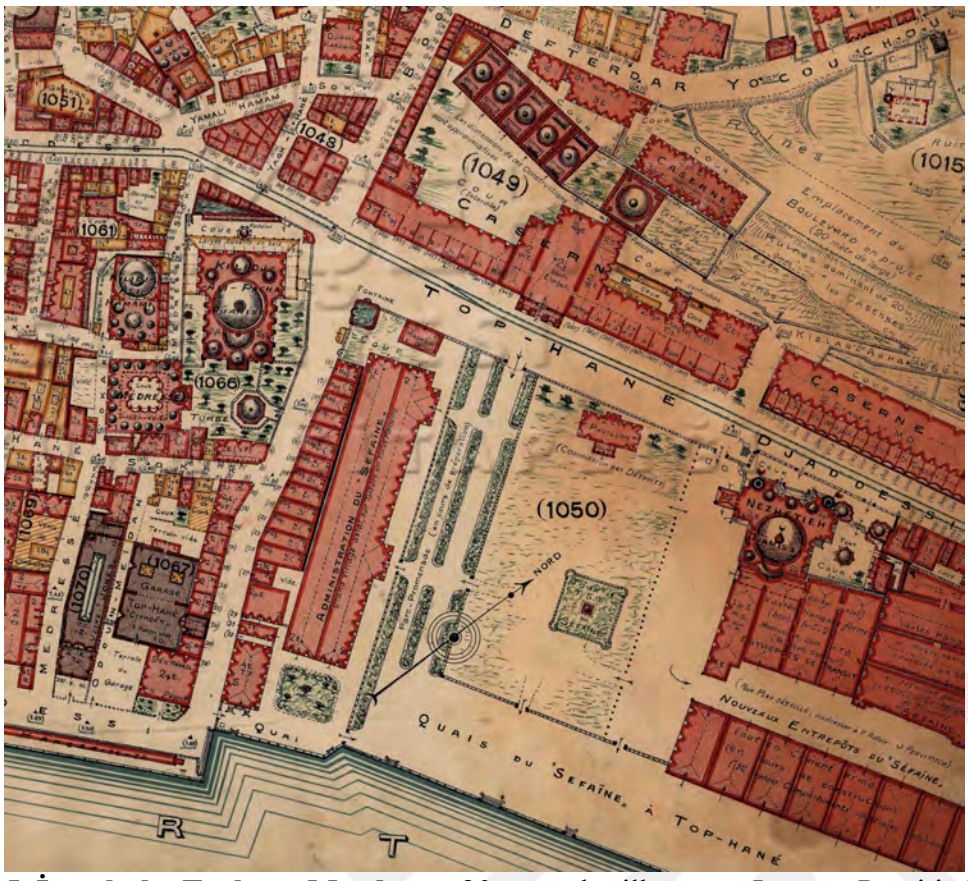
2. İstanbul – Tophane Meydanı – 1575 tarihli, **Vol I (51) Byzantium Nunc Constantinopolis (Istanbul)** adlı harita.

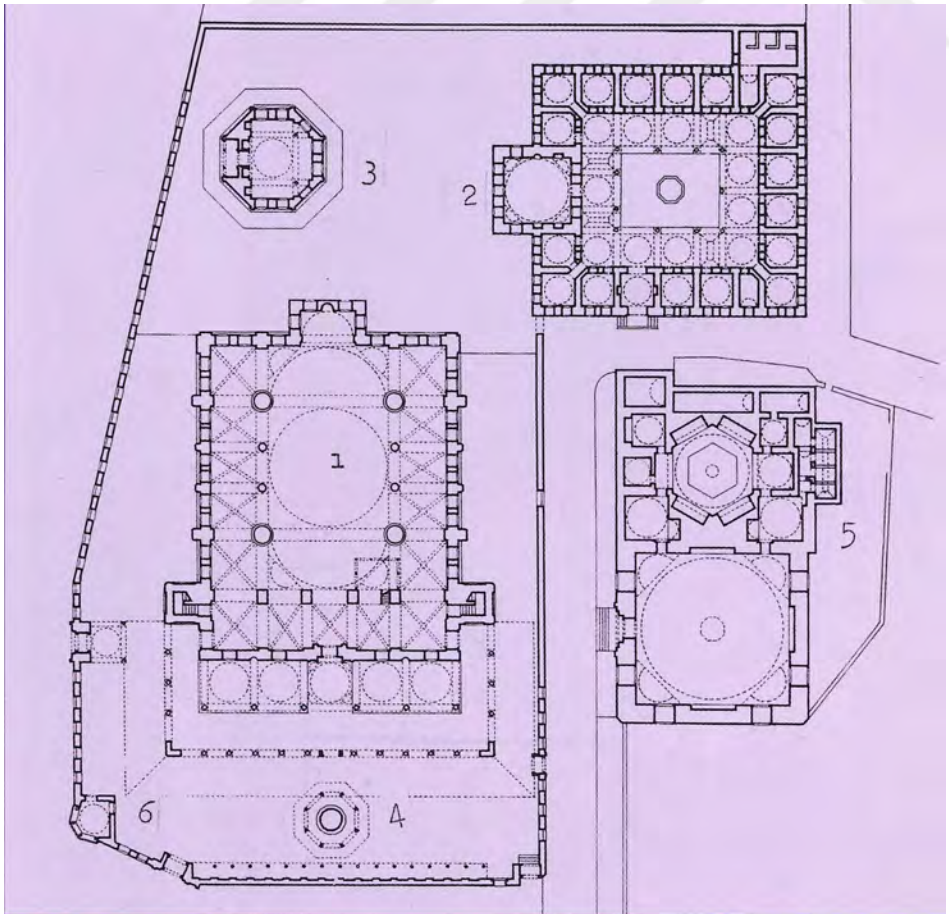
3. İstanbul – Tophane Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı, **Plan de la Ville Constantinople** adlı harita.

4. İstanbul – Tophane Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

5. İstanbul – Tophane Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 34, Çukurbostan, Tophane, Tophane Meydanı.

6. İstanbul – Kılıç Ali Paşa Külliyesi – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 145.

7. İstanbul – Tophane Meydanı – Melling, **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, 1819.

8. İstanbul – Tophane Meydanı – 1880'li yıllar – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 18-19.

9. İstanbul – Tophane İskelesi ve arkada Kılıç Ali Paşa Külliyesi – Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 18.

10. İstanbul – Tophane Meydanı – 1854 – Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 19.

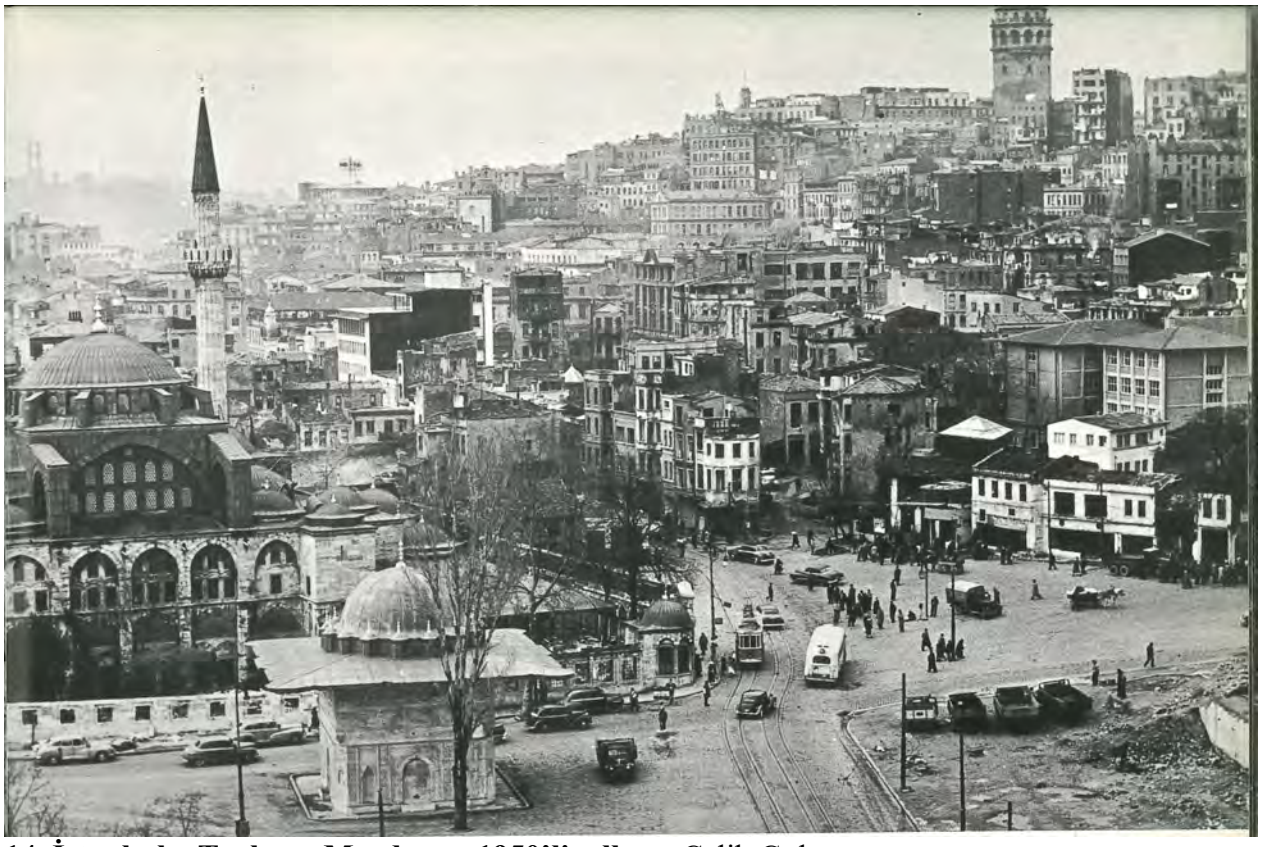
11. İstanbul – Tophane Meydanı ve Çeşmesi – 1854 – Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 20.

12. İstanbul – Tophane Meydanı ve Çeşmesi – 1890 – Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, s. 21.

13. İstanbul – Tophane Meydanı – 1930'lu yıllar – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 16.

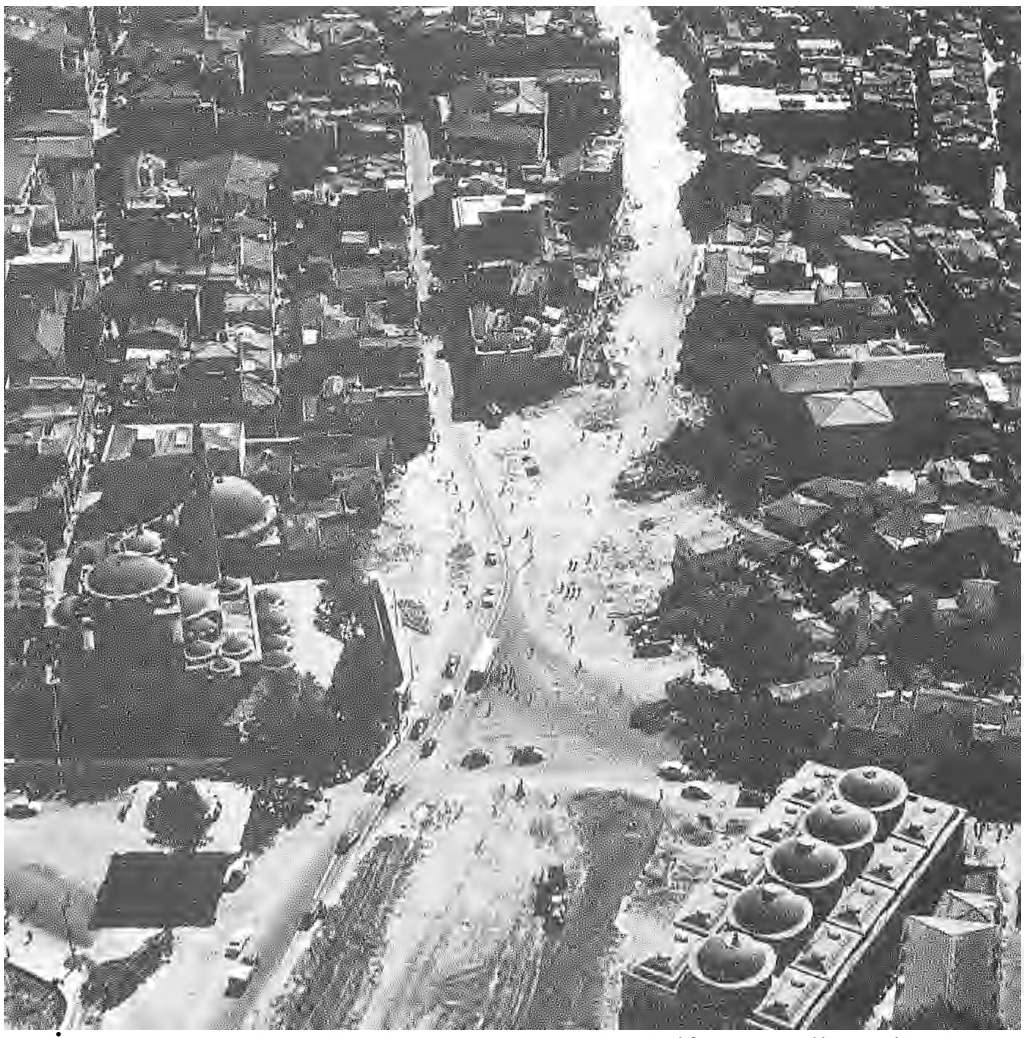
14. İstanbul – Tophane Meydanı – 1950'li yıllar – Çelik Gülersoy, **İstanbul: Tophane, Fındıklı, Kabataş**.

15. İstanbul – Tophane Meydanı – 1952 – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 42.

16. İstanbul – Tophane Meydanı – 1956 – Çelik Gülersoy, **İstanbul: Tophane, Fındıklı, Kabataş**.

17. İstanbul – Tophane Meydanı – Yıkımlar – Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 430.

18. İstanbul – Tophane Meydanı – Yıkımlar – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 41.

19. İstanbul – Tophane Meydanı – İlk Yıkımlar – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 209.

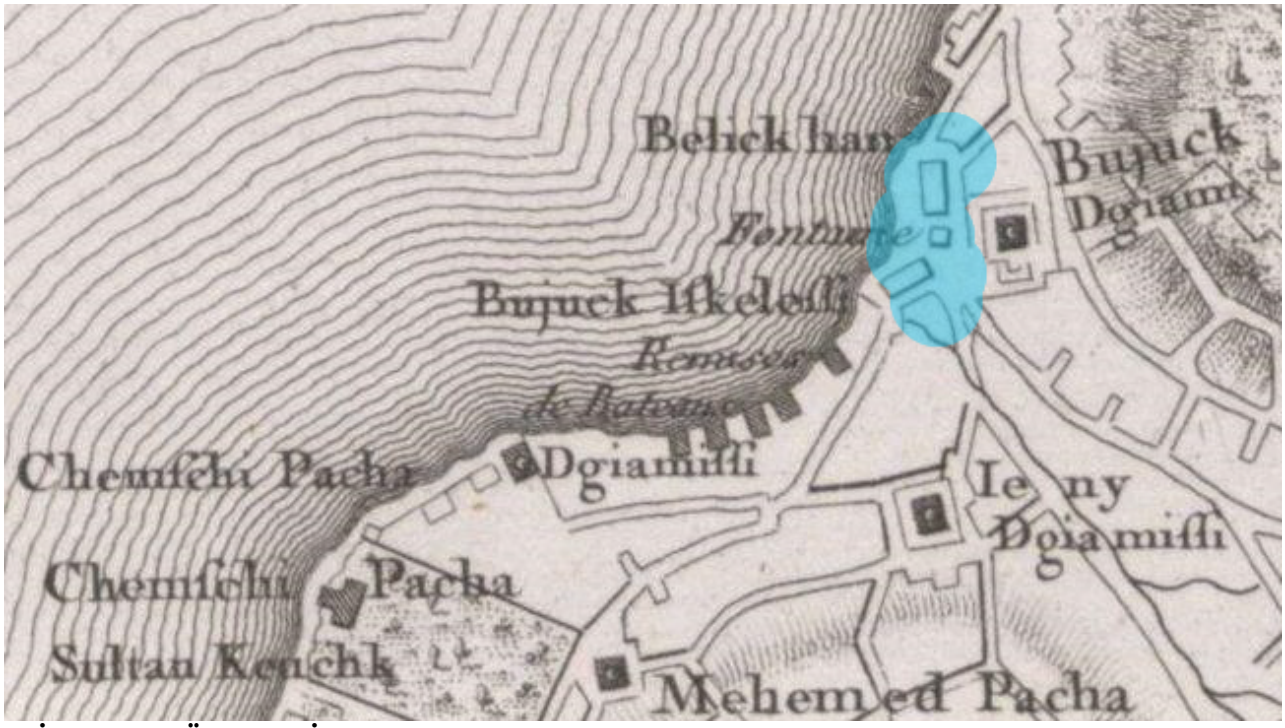

20. İstanbul – Tophane Meydanı – 1956 – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Bir Semti Meşhur Tophane**, s. 40.

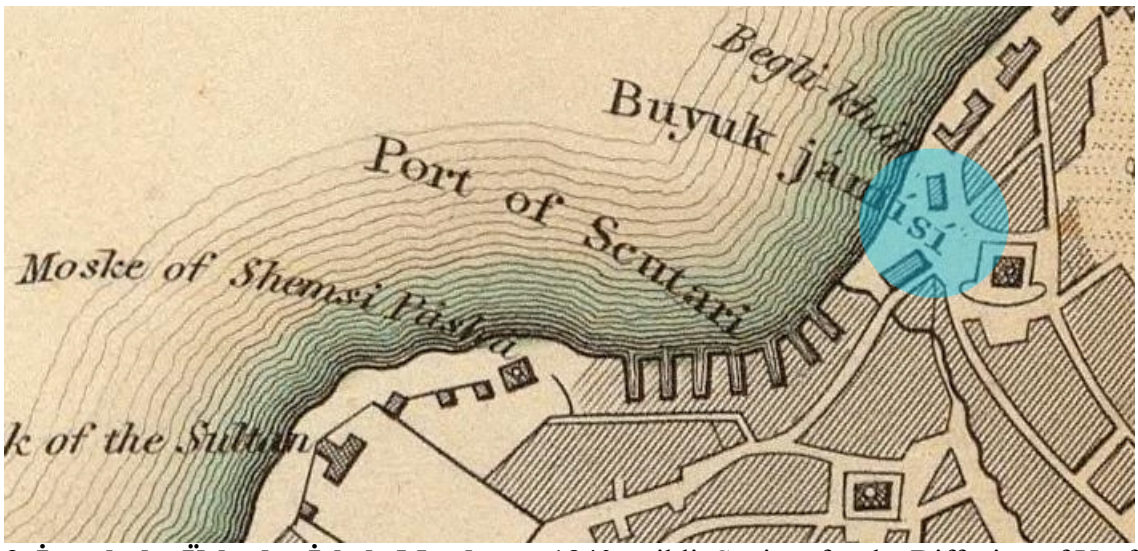
Üsküdar İskele Meydanı

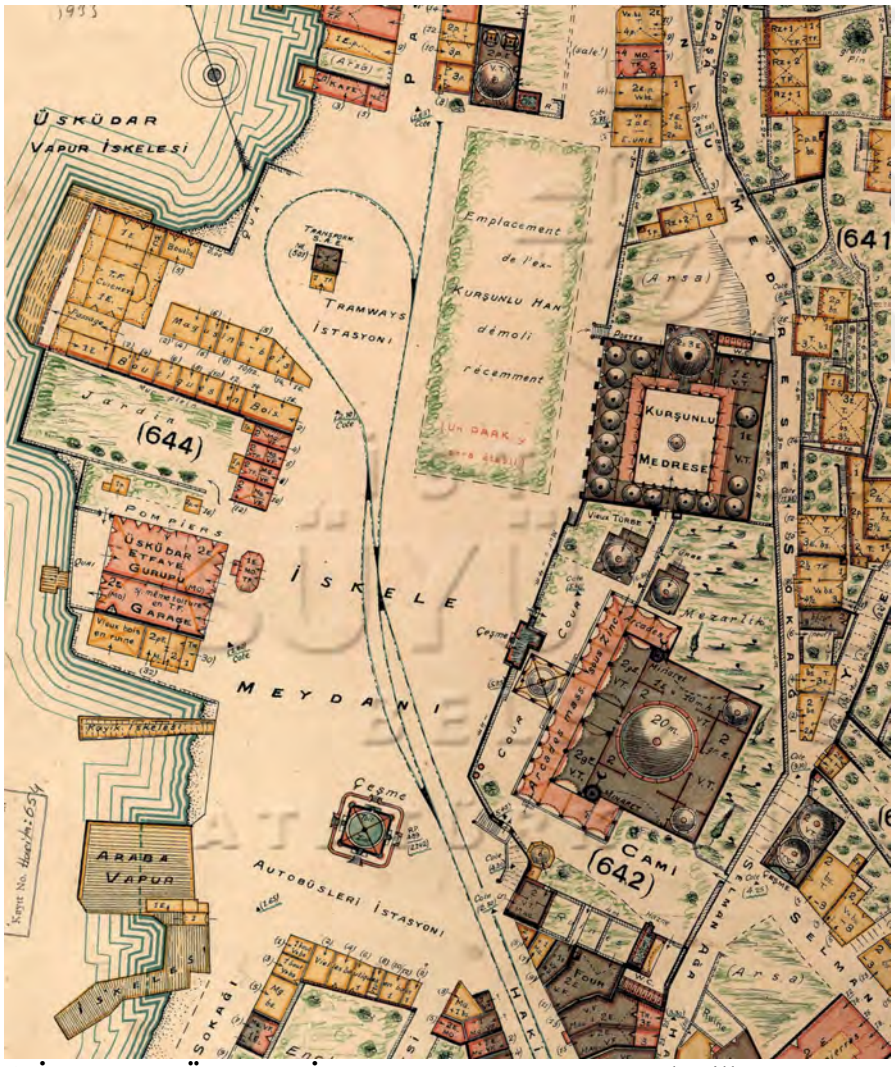
1. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Google Maps

2. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita.

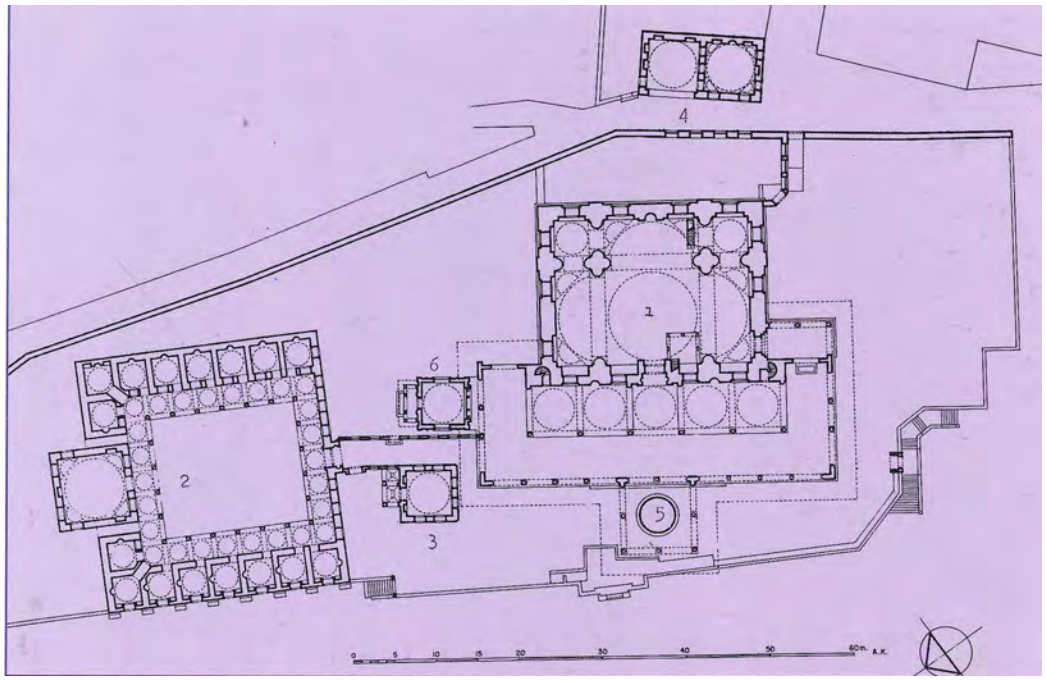
3. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

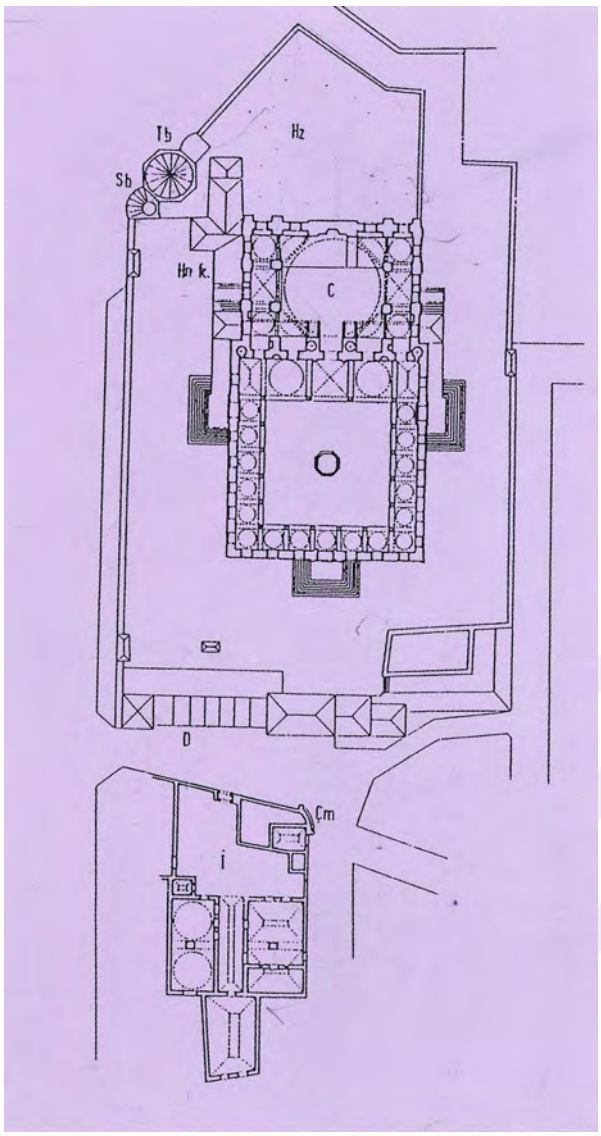
4. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 66, İskele Mahallesi.

5. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Güney – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası –** Pafta 64, Balaban Çarşısı.

6. İstanbul – Üsküdar – Mihrimah Sultan Külliyesi – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 115.

7. İstanbul – Üsküdar – Yeni Valide Külliyesi – Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, s. 234.

8. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Thomas Allom, **İstanbul Manzaraları**.

9. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 20. yüzyılın ilk çeyreği – Semih Eryıldız, **Bölge, Kent ve Çevreye Kültürel Yaklaşım Olarak Avrasya Megapolü İstanbul**.

10. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1941 – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 208.

11. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – 1950'den önce – İ. Aydın Yüksel, **Kanuni Devri – VI**, s. 346.

12. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Rüstem Paşa Kervansarayı harabeleri – 1955'ler – İ. Aydın Yüksel, **Kanuni Devri – VI**, s. 480.

13. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Kare Kare İstanbul**.

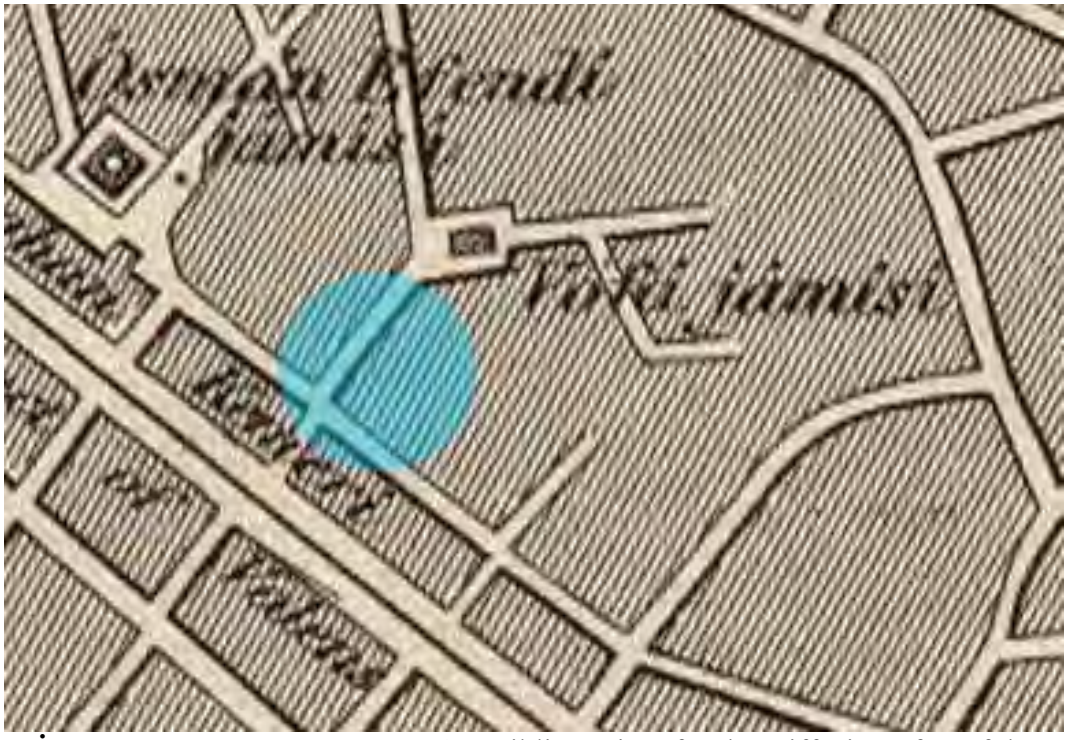

14. İstanbul – Üsküdar İskele Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, Kare Kare İstanbul.

Vefa Meydanı

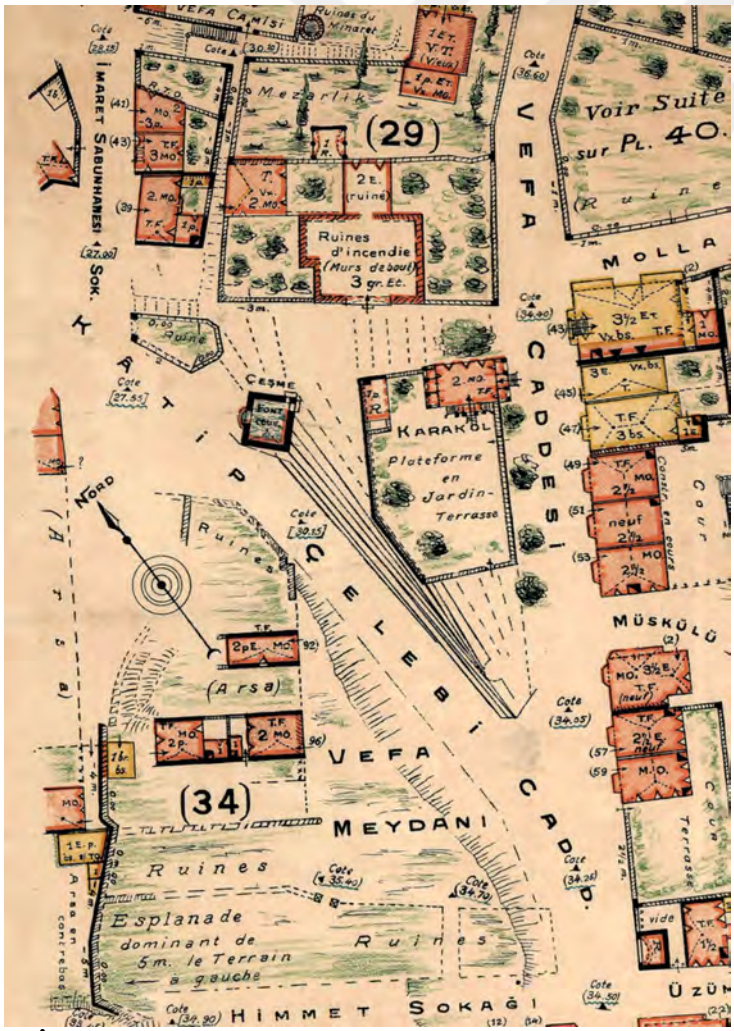
1. İstanbul – Vefa Meydanı – Google Maps

2. İstanbul – Vefa Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

3. İstanbul – Vefa Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, 1958.

4. İstanbul – Vefa Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 42, Vefa.

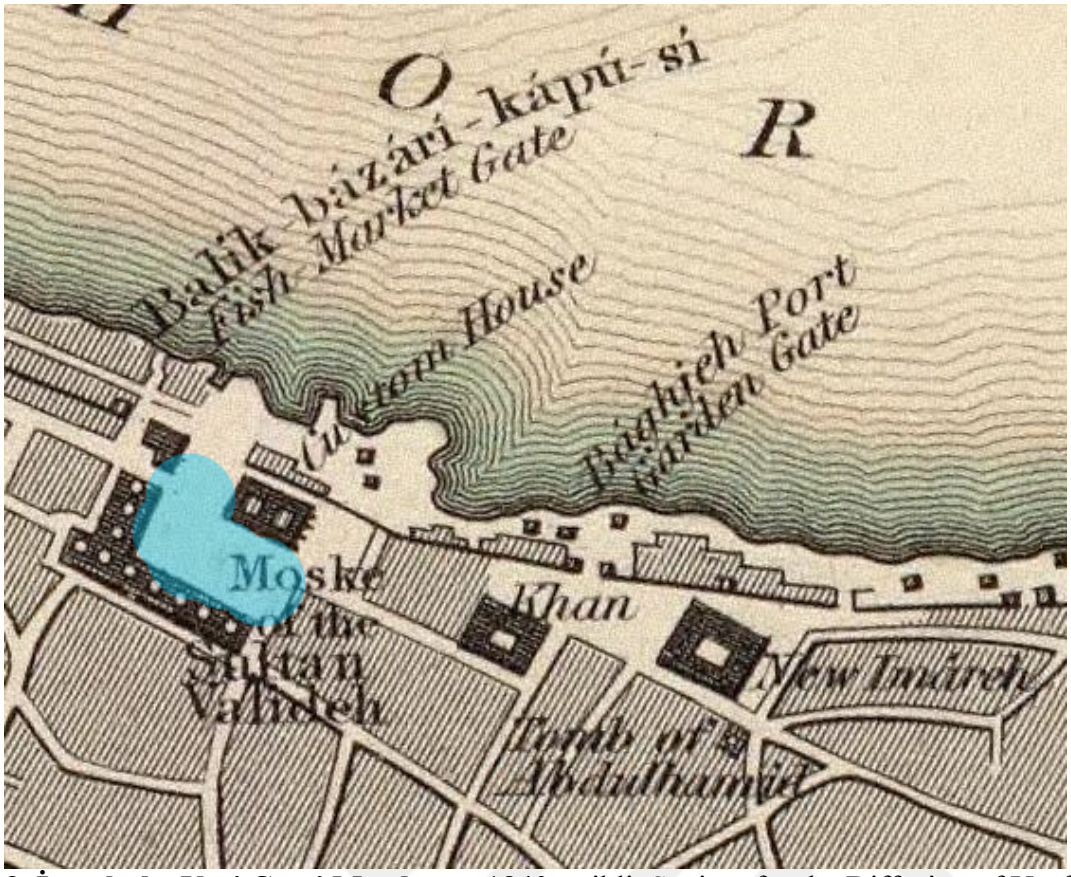
Yeni Cami Meydanı

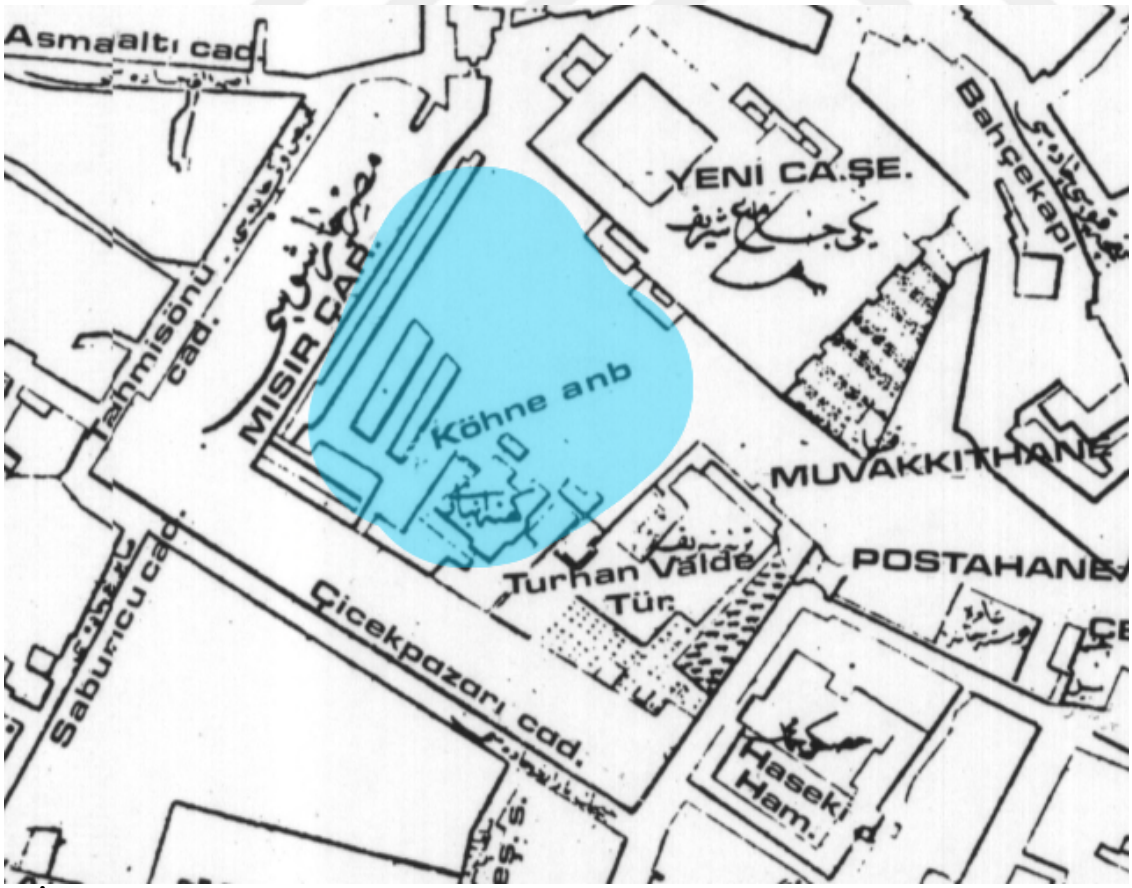
1. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Google Maps

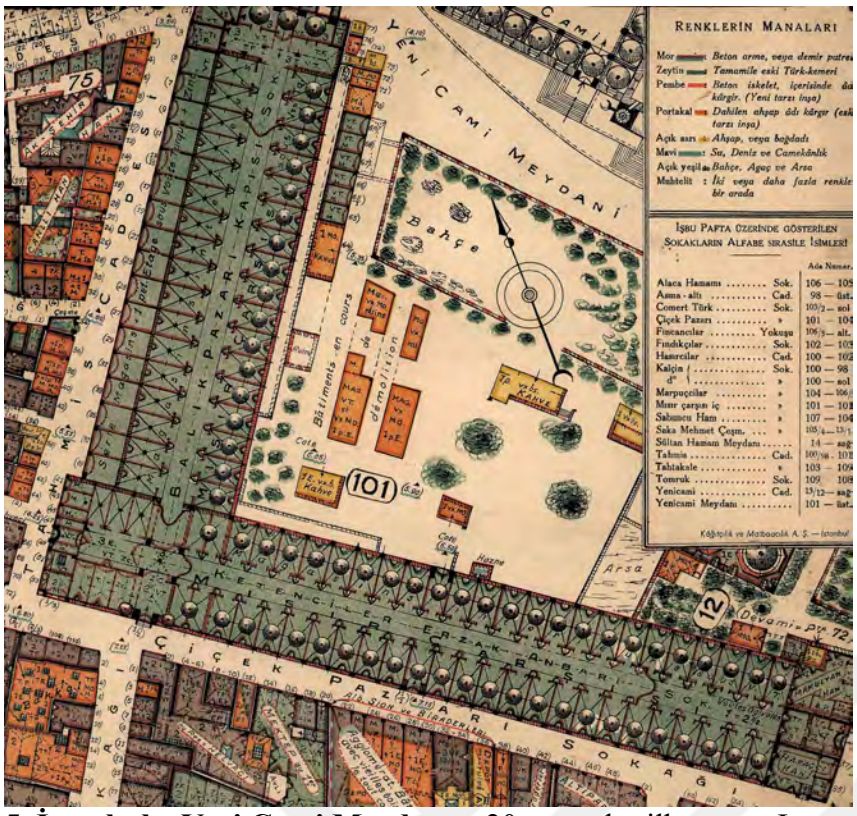
2. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 1776 tarihli, Kauffer'in hazırladığı,
Plan de la Ville Constantinople adlı harita.

3. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 1840 tarihli, Society for the Diffusion of Useful Knowledge tarafından yayınlanan, **Constantinople, Stambool** adlı harita.

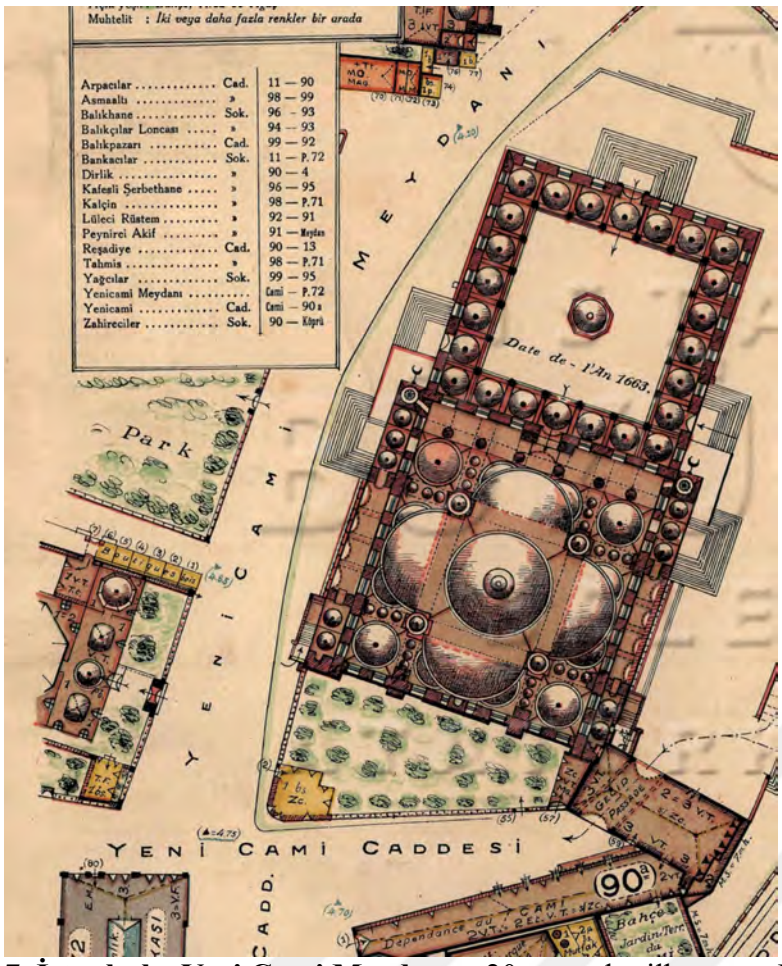
4. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Ekrem Hakkı Ayverdi,
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul, 1958.

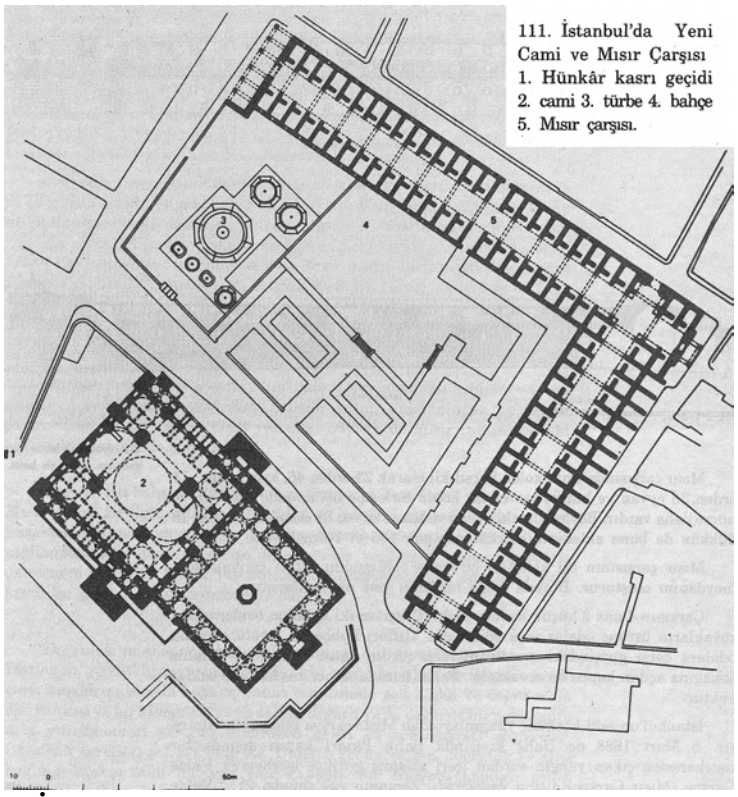
5. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 71, Eminönü, Çelebioğlu Alaettin ve Tahtakale Mahalleleri.

6. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 72, Eminönü, Hobyar ve Çelebioğlu Alaettin Mahalleleri.

7. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – 20. yüzyılın ilk yarısı, Jacques Pervititch'in hazırladığı **İstanbul Sigorta Haritası** – Pafta 75, Eminönü, Yenicamii, Balıkpazarı.

8. İstanbul – Yeni Cami Külliyesi – Mustafa Cezar, **Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**.

9. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Gündüz Özdeş, **Türk Çarşıları**, s. 51.

10. İstanbul – Yeni Cami Meydanı – Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, s. 23.

İstanbul’daki Çeşitli Meydanlar ve Tarihi Görüntüler

1. Düğün Alayı – Melling, **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, 1819.

2. Meydan Çeşmesi – Melling, **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, 1819.

3. İstanbul – Kağıthane – Cündiler – Melling, **Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore**, 1819.

4. İstanbul – Emirgan Çeşmesi, Kahvehanesi ve Meydanı – İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951), Editör F. Cana Bilsel, Pierre Pinon, İstanbul, 2010, s. 142.

5. İstanbul – Aksaray Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Kare Kare İstanbul**.

6. İstanbul – Aksaray Meydanı – Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Kare Kare İstanbul.**

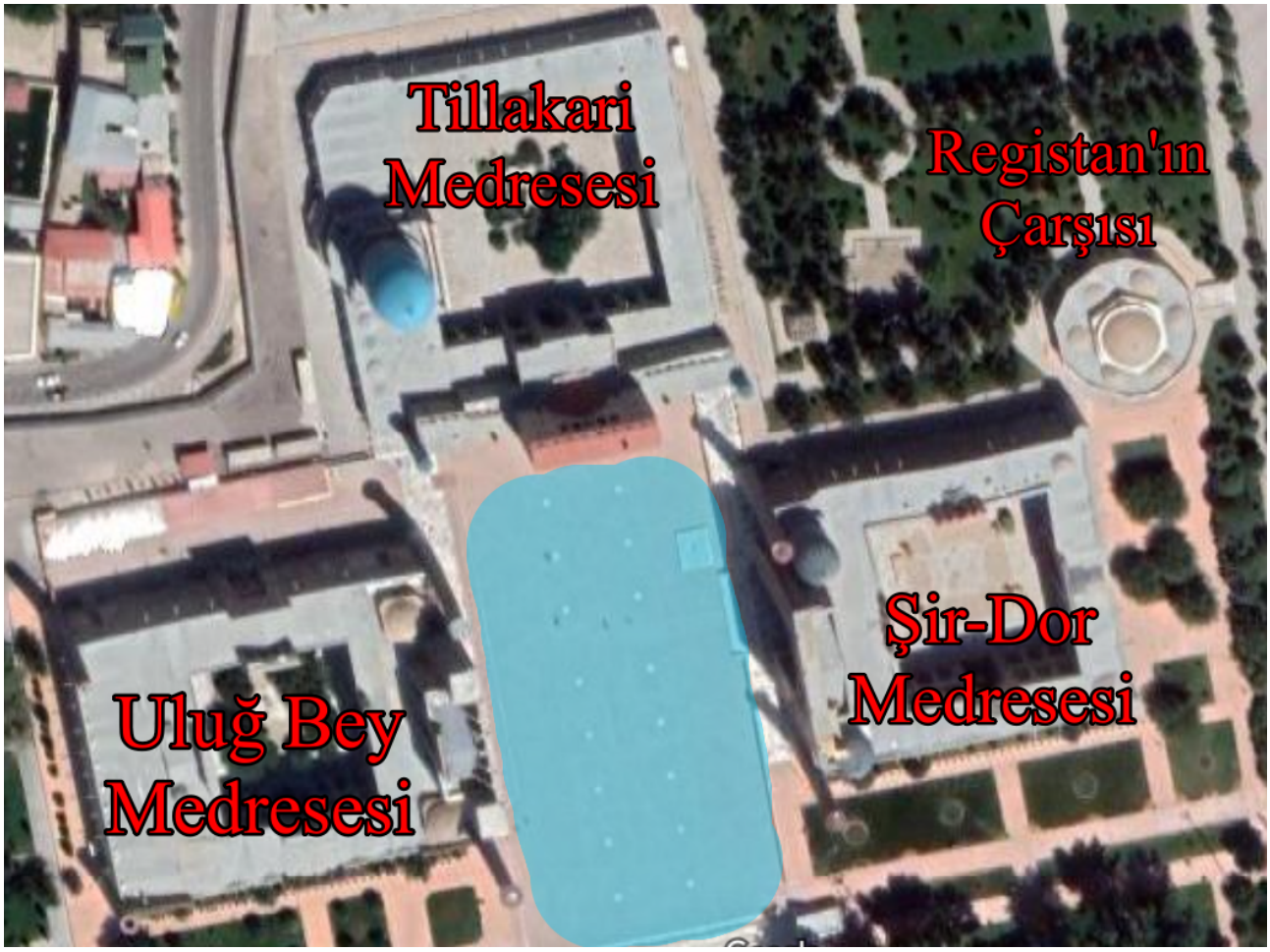
1. Buhara – Kalan Camisi Meydanı – Google Maps

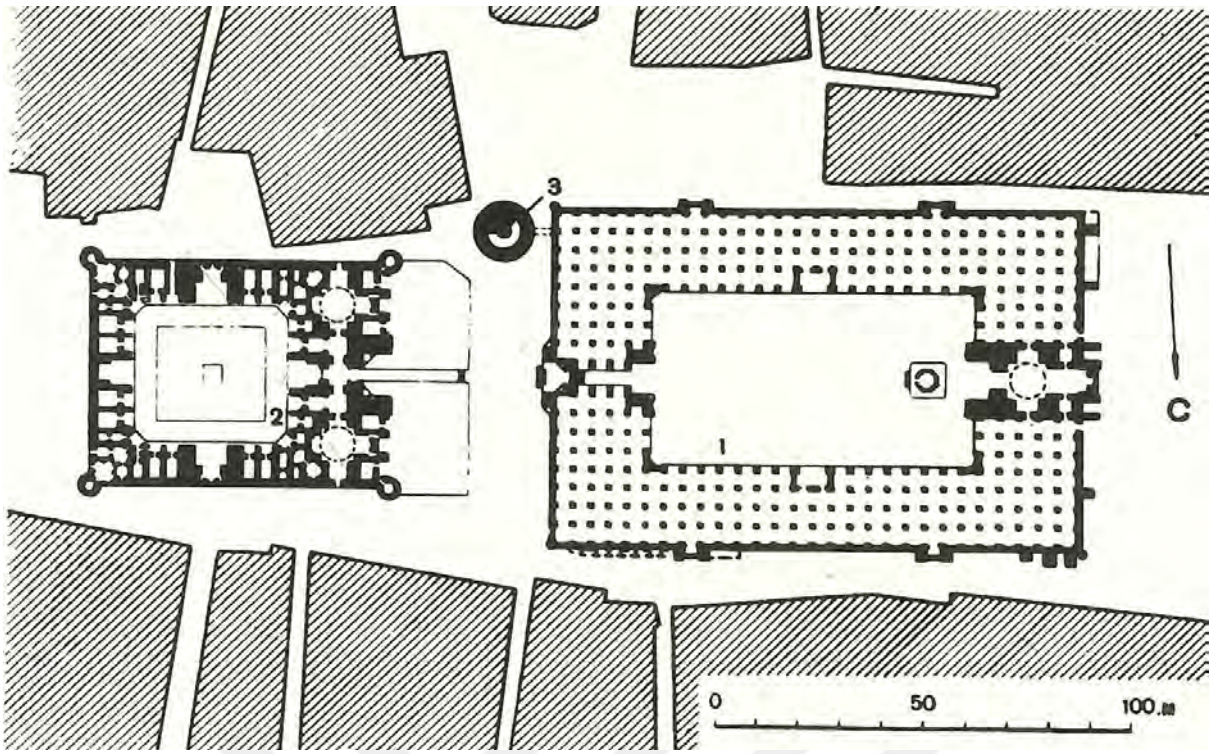
2. Buhara – Nadir Divan Bey Külliyesi – Google Maps

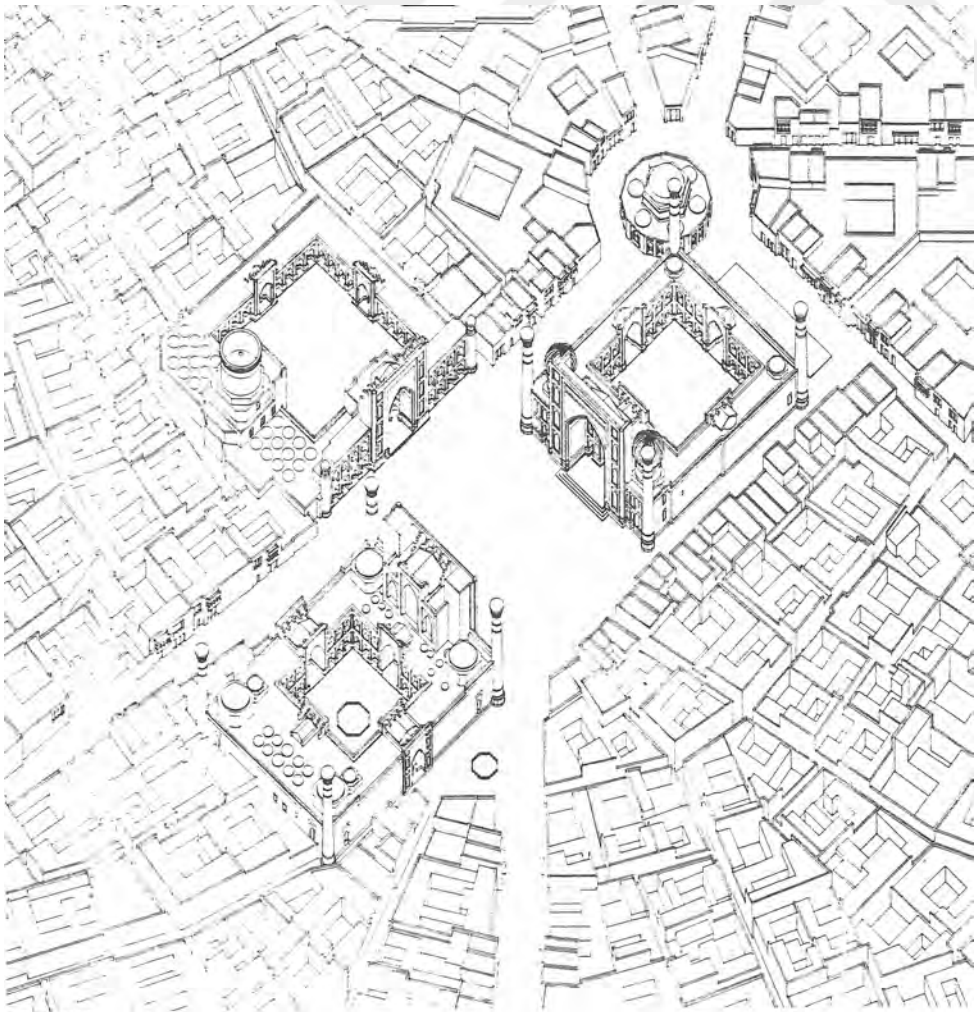
3. İsfahan – Meydan-ı Şah – Google Maps

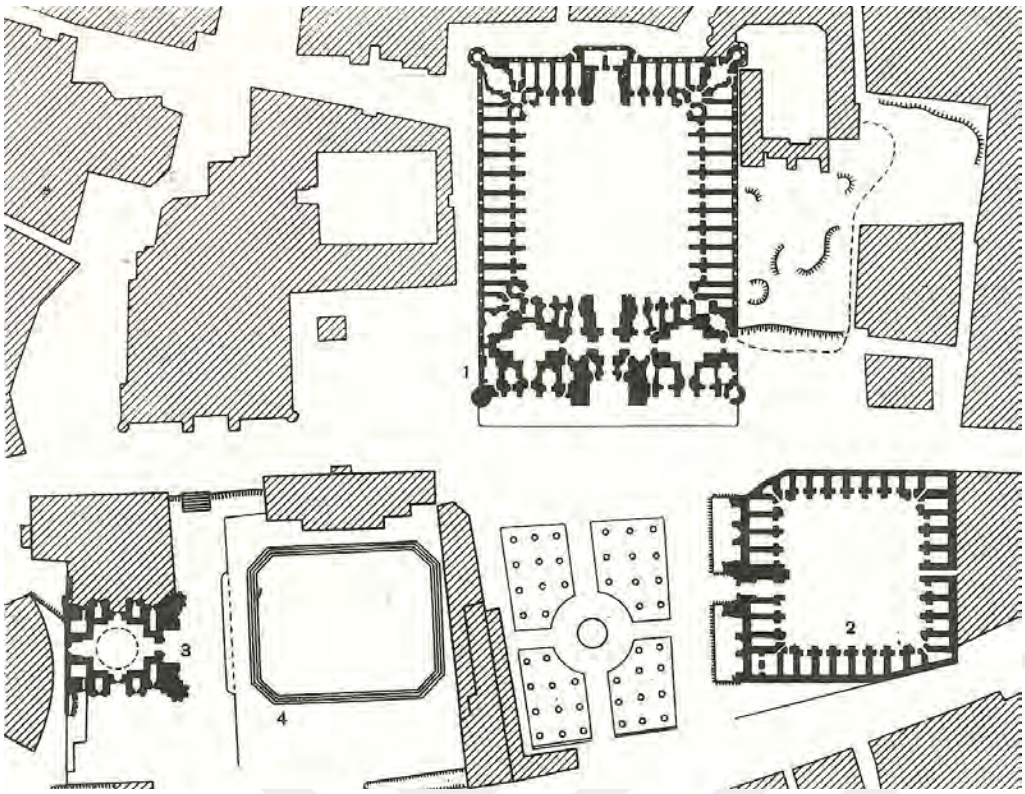
4. Semerkand – Registan Meydanı – Google Maps

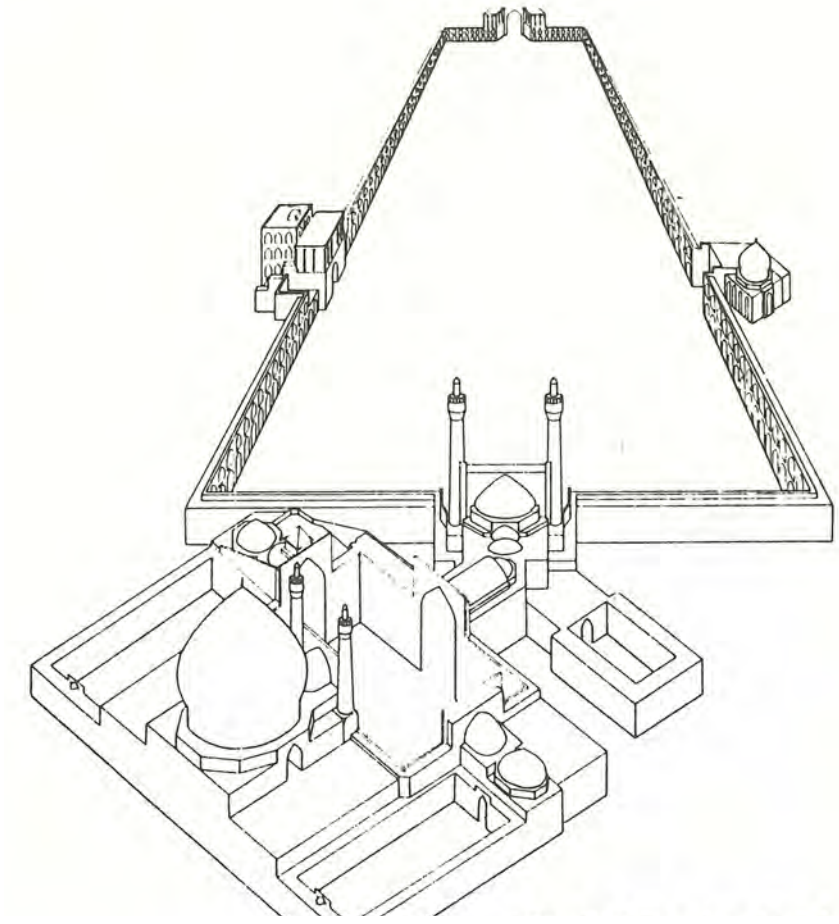
5. Buhara – Kalan Camisi Meydanı – Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 371.

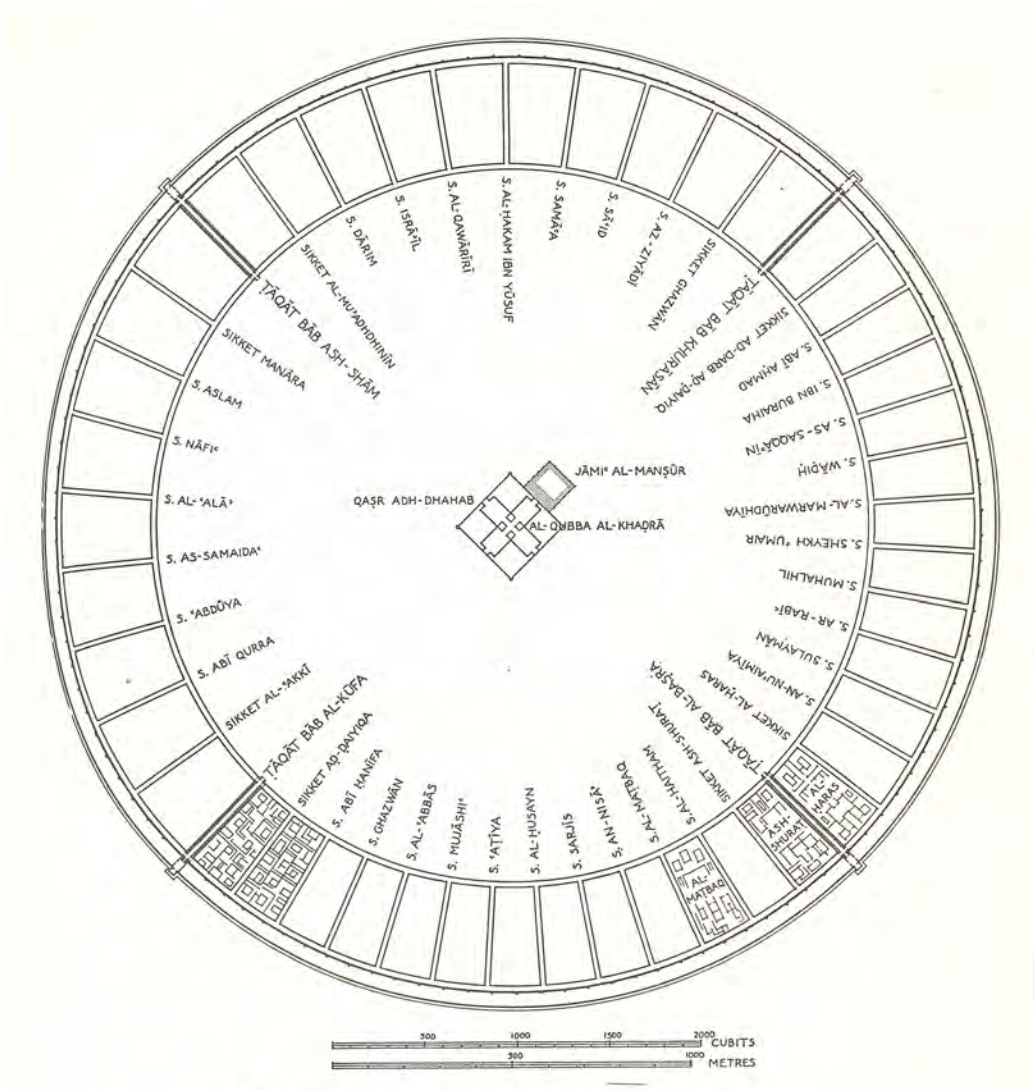
6. Semerkant – Registan Meydanı – Lisa Golombek, Donald Wilber, **The Timurid Architecture of Iran and Turan**, 29. (Cat. No. 30).

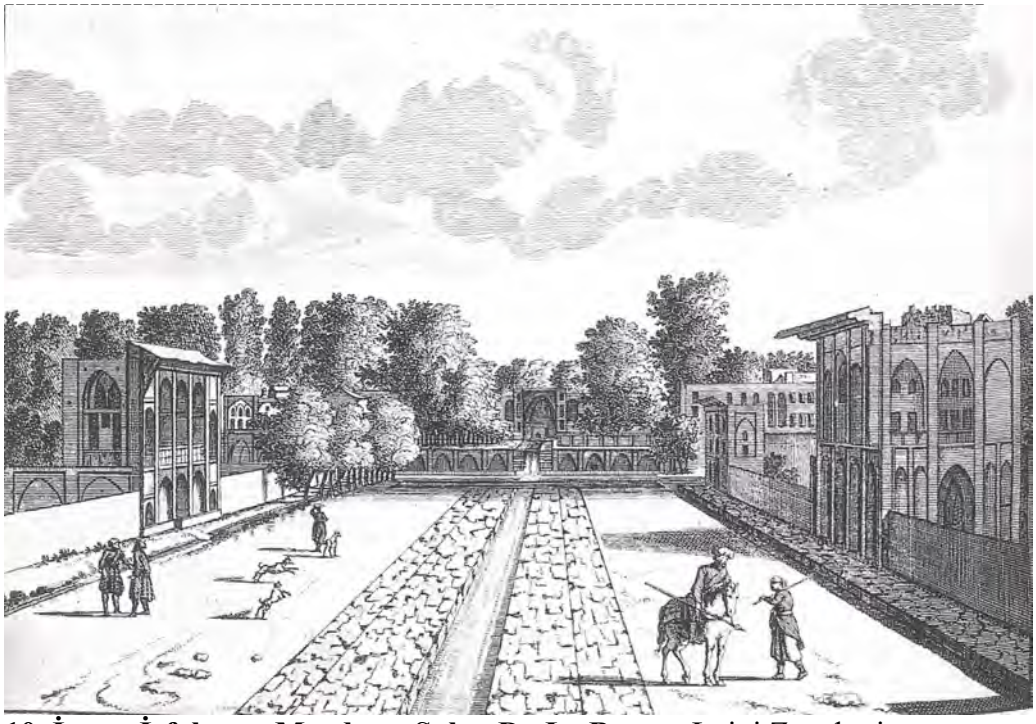
7. Buhara – Liyali Havuz Meydanı – Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, s. 372.

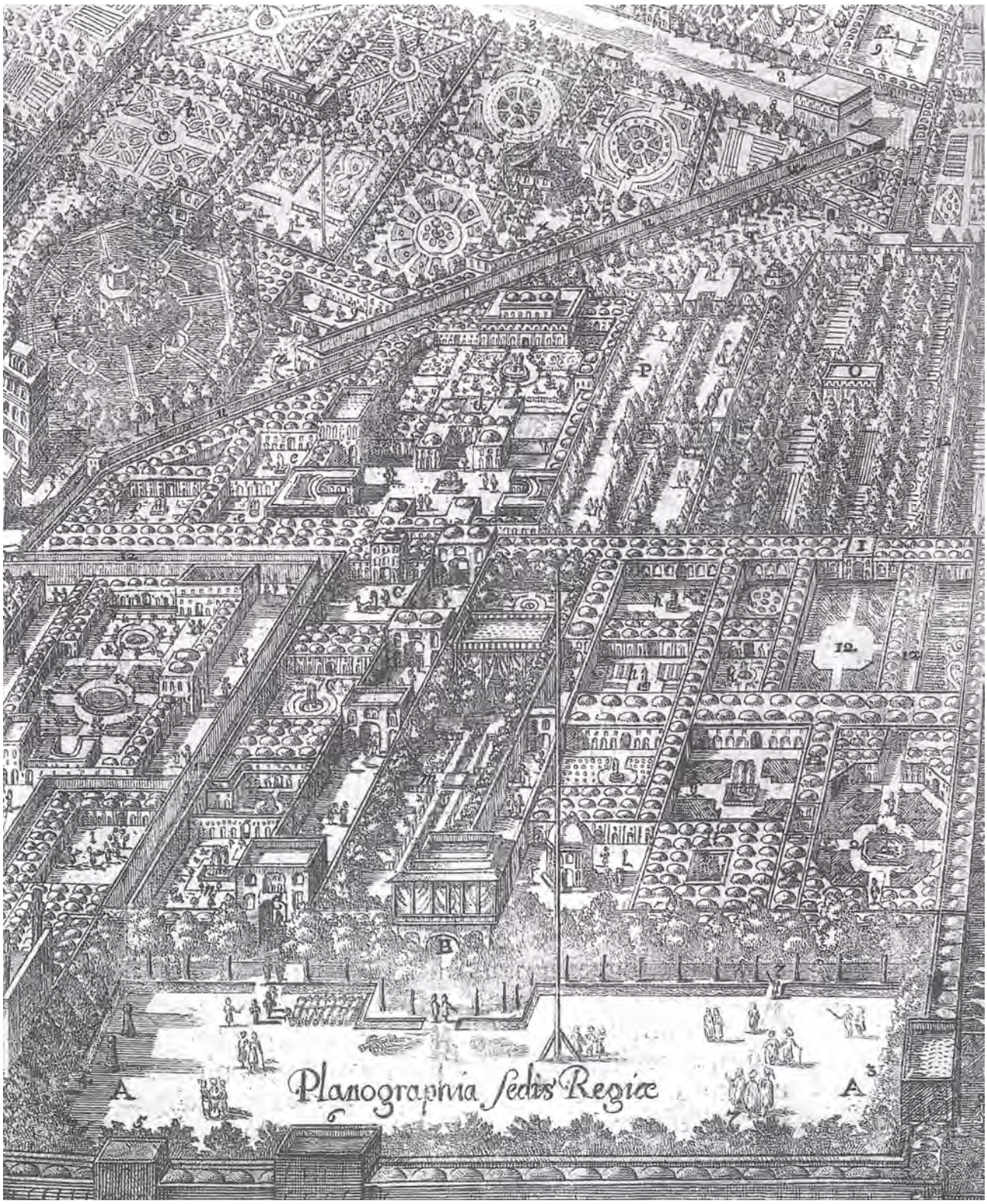
8. İran – İsfahan – Meydan-ı Şah – Günkut Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, s. 46.

9. Irak – Bağdat – Dairevi Şehir – Günkut Akın, **Asya Merkezi Mekan Geleneği**, s. 23.

10. İran - İsfahan – Meydan-ı Şah – Da Le Brun – Luigi Zangheri, Brunella Lorenzi, Nausikaa M. Rahmati, **Il Giardino Islamico**, s. 93.

11. İran – İsfahan – Meydan-ı Şah – Da Kaempfer – Luigi Zangheri, Brunella Lorenzi, Nausikaa M. Rahmati, **Il Giardino Islamico**, s. 87.

Piazzalar

1. Floransa – Piazza Signoria – Google Maps

2. Parma – Piazza Del Duomo – Google Maps

3. Perugia – Piazza IV Novembre – Google Maps

4. Pienza – Piazza Piccolomini – Google Maps

5. Pisa – Piazza Del Duomo – Google Maps

6. Roma – Piazza Del Campidoglio (Kapitol Meydanı) – Google Maps

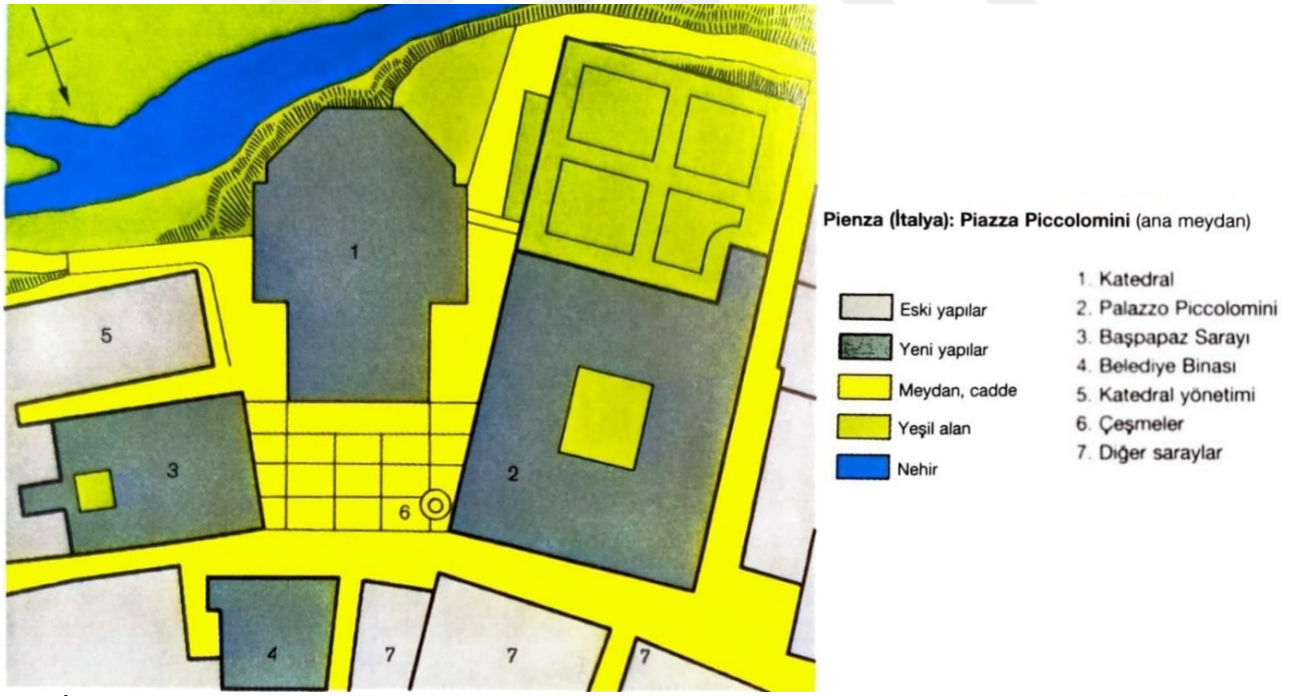
7. Roma – San Pietro Meydanı – Google Maps

8. Siena – Piazza Del Campo – Google Maps

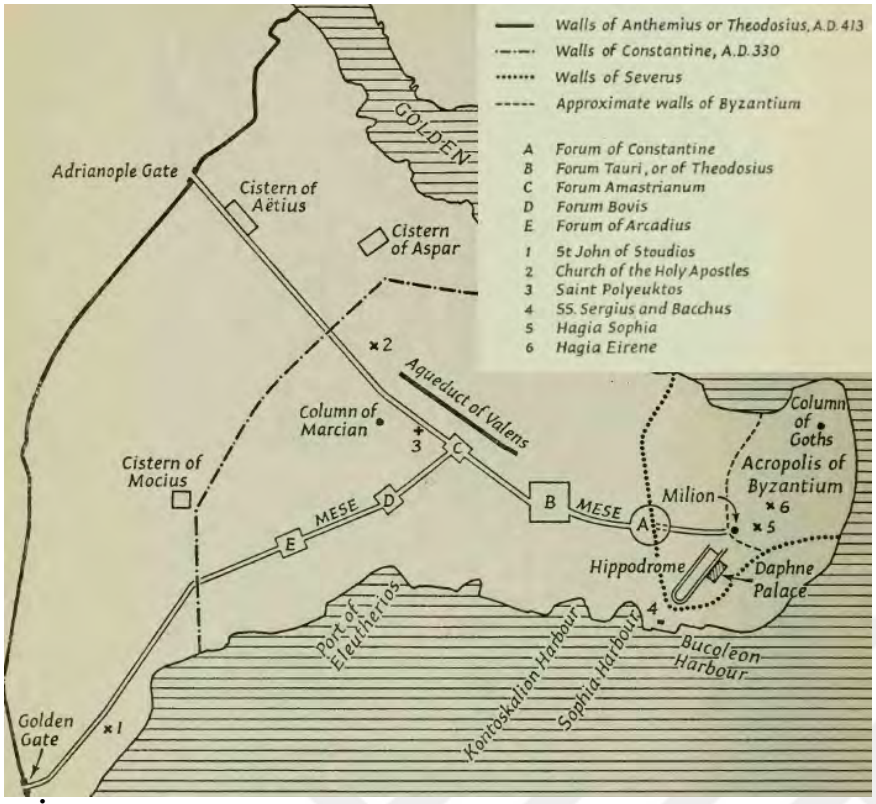

9. Venedik – San Marco Meydanı – Google Maps

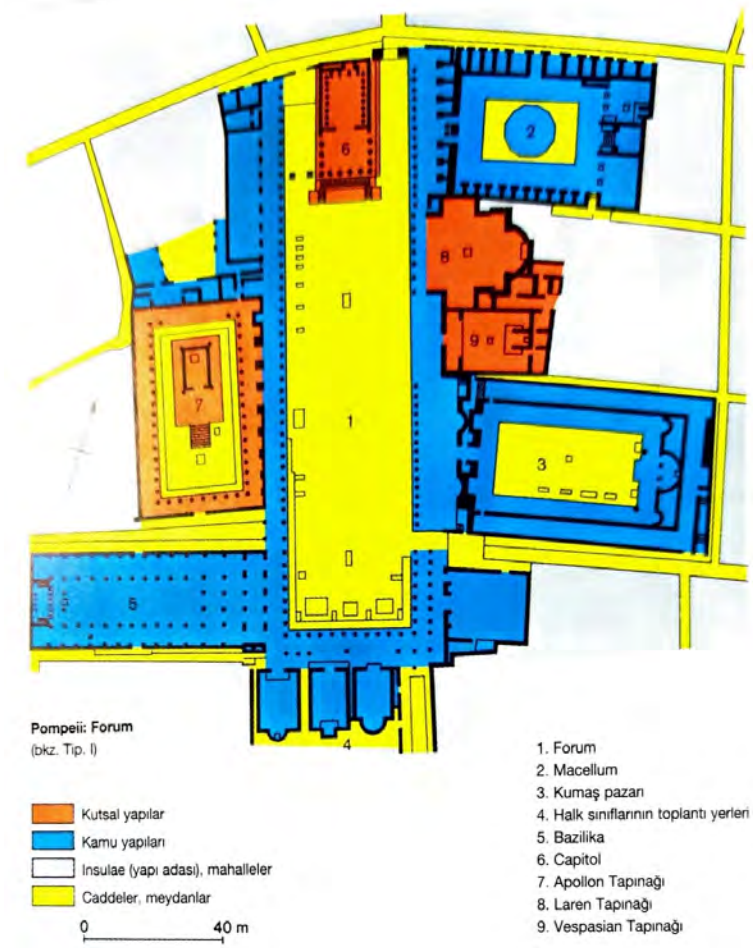

10. İtalya – Pienza – Piazza Piccolomini – Werner Müller, **Mimarlık Atlası Cilt 1**, s. 432.

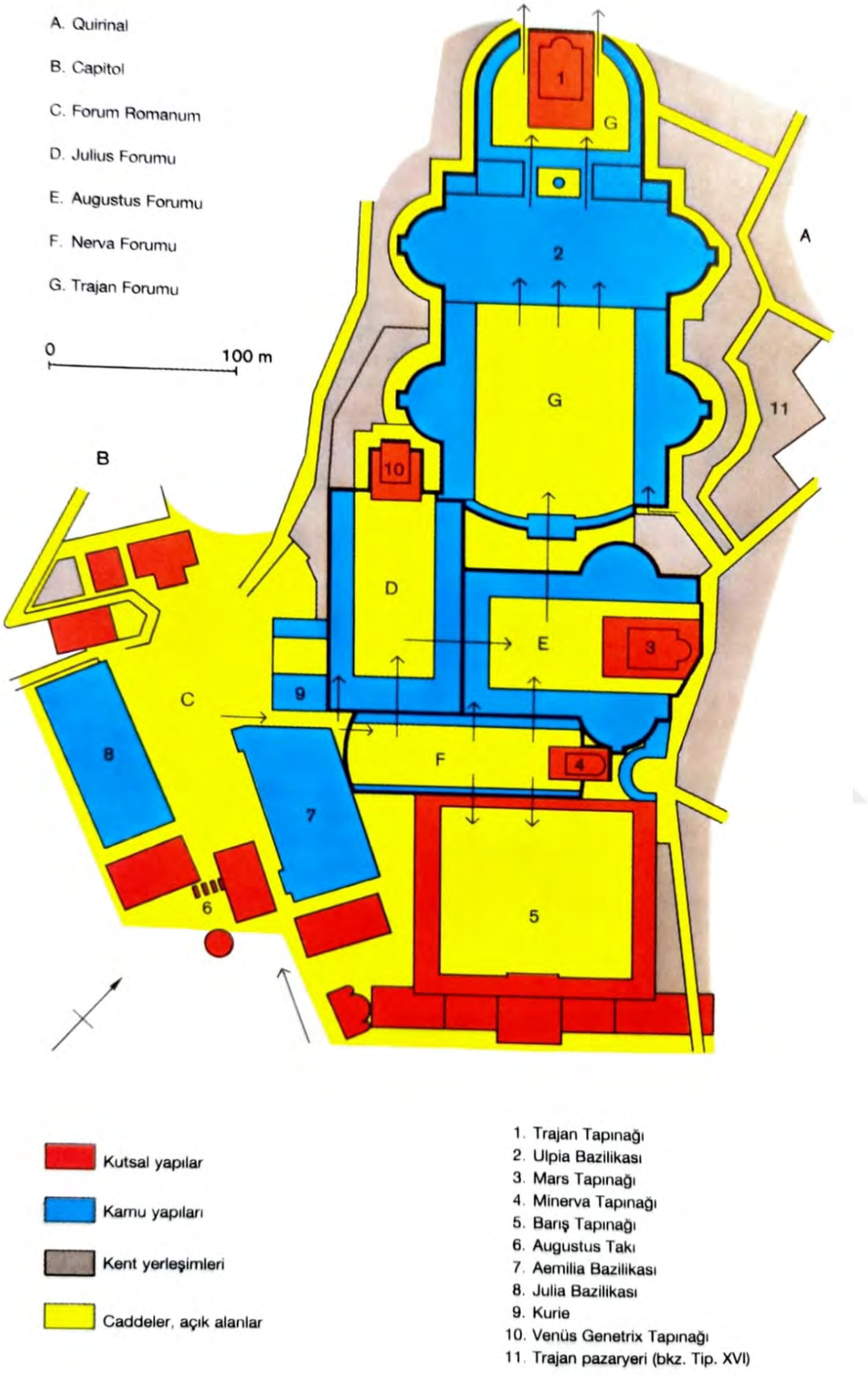
Roma ve Bizans Forumları

1. İstanbul – Roma/Bizans Forumları ve Hippodrom – Michael Maclagan, **Ancient Peoples and Places The City of Constantinople**, New York, Frederick A. Praeger, 1968, s. 24-25.

2. İtalya – Forum Pompei – Werner Müller, **Mimarlık Atlası Cilt 1**, s. 218.

3. İtalya – Roma Şehri Forumları – Werner Müller, **Mimarlık Atlası Cilt 1**, s. 220.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve ortaeğitimine İstanbul'da başlayıp, Antalya Metin Nuran Çakallıklı Anadolu Lisesi'ni 2004 senesinde tamamladı. Liseden hemen sonra başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2008'de mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nde başladığı yüksek lisans programını, Prof. Dr. Zeynep Tarım'ın danışmanlığında *Osmanlı İstanbul'unda Bâyezid Meydanı ve Tarihi Çevresi* adlı tezle tamamladı. 2008'den 2015 senesine kadar sektörel yayıncılık içerisinde bulundu. Editörlük, redaktörlük, son okuma ve zaman zaman çeviri hizmetleri yaptı. Yaklaşık 11 yıl süren doktora tezi çalışmaları esnasında sahaflığa başladı. Halen profesyonel olarak kitap alım satımı ve yan iş olarak yayıncılık faaliyetlerini sürdürmektedir.